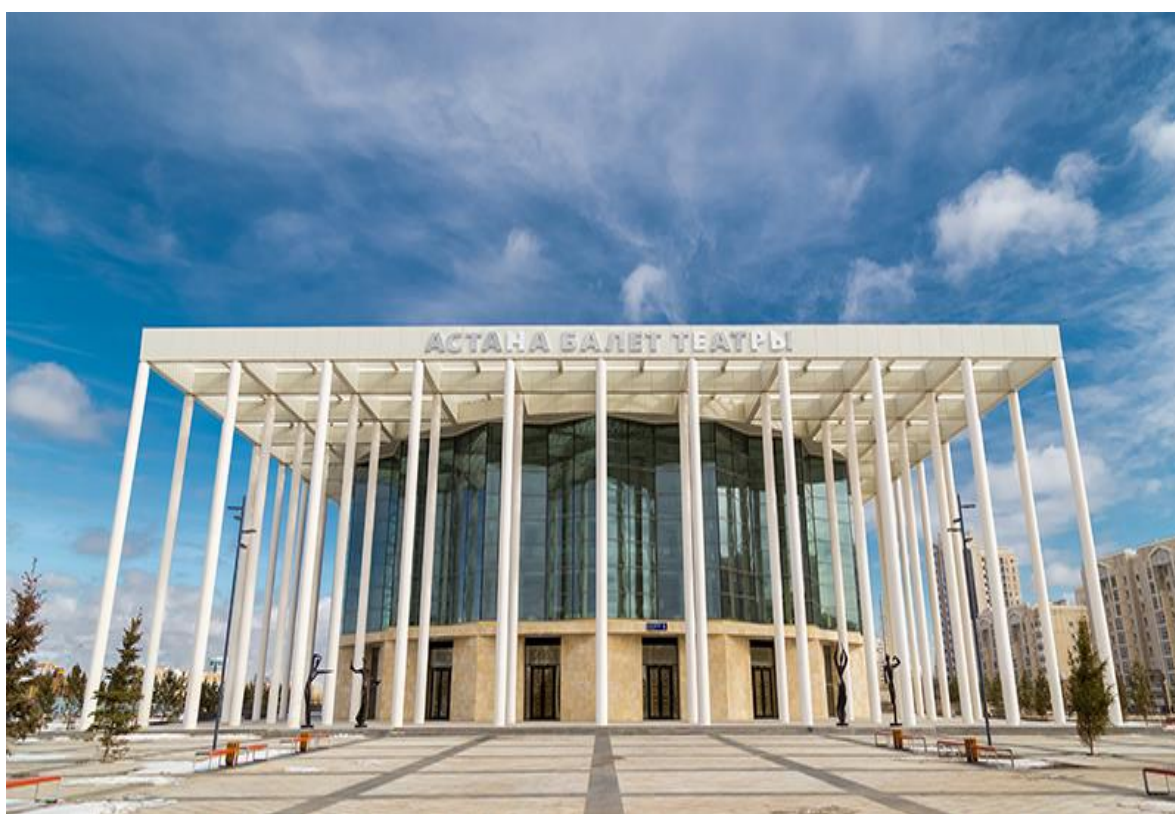

ISSN 2073-333X

Международный научный журнал

**Қазақстанның ғылымы мен өмірі
Наука и жизнь Казахстана
Science and life of Kazakhstan**

№5/3 2019

АСТАНА БАЛЕТ ТЕАТРЫ

ТАҒЫЛЫМЫ ЕРЕҢ УЫНДЫ

Заң ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, Ресей криминологтар ассоциациясының, Санкт-Петербург, Мәскеу криминологтар клубтарының мүшесі, Халықаралық Қазақстан криминологтар клубының президенті, Қазақстан Жазушылар және Журналистер Одағының мүшесі, “Қазақстанның ғылымы мен өмірі” атты халықаралық журналдың Бас редакторы **Есберген Алаухановтың “Ф.Н.Плеваконың сот мәжілісіндегі тандамалы сөздері”** атты жаңа кітабы жарық көрді.

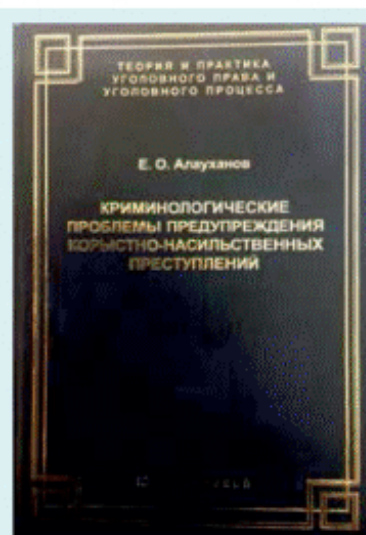
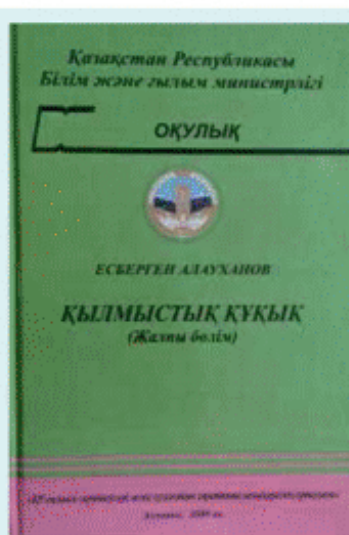
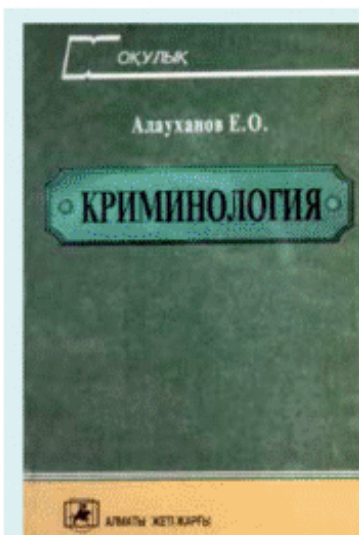
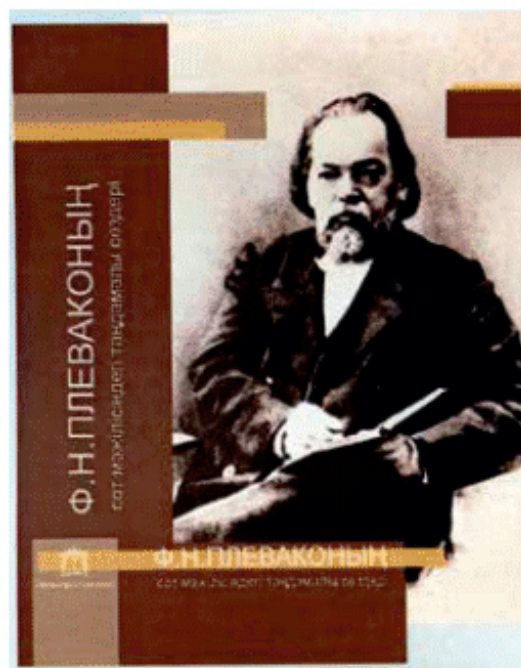
Кітап Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы институты Ғылыми кеңесінің және Халықаралық Қазақстан криминологтар клубының шешімімен баспаға ұсынылды.

Сонымен бірге Қазақстан Республикасы Бас прокурорының аса маңызды істер бойынша аға көмекшісі, заң ғылымдарының кандидаты, Хабылсаят Әбішевтың пікір жазуының өзі кітап құндылығын аша түседі.

Кітаптың ерекшелігі сол - Ф.Н. Плеваконың бұл еңбегі тұңғыш рет түпнұсқадан қазақ тіліне аударылып отыр. Кітаптың тілі жатық, стилі түсінікті.

Ф.Н. Плевако - XIX-XX ғасырда өмір сүрген, әлемге танымал, атақты Ресей адвокаты, қазақтың жиені. Мұндай талантты қайраткердің тағылымды ғақлия сөздері сот саласындағы азаматтарға аса қажет-ақ.

Кітап заң саласы бойынша оқитын студенттерге, магистранттарға, докторанттар мен олардың ұстаздарына және жалпы оқырман қауымға арналады.

Құрылтайшы:
«ҚҰҚЫҚТЫҚ МИССИЯ» ҚОҒАМДЫҚ ҚОРЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ КЛУБЫ

Учредитель:
ОБЩЕСТВЕННЫЙ ФОНД «ПРАВОВАЯ МИССИЯ»
МЕЖДУНАРОДНЫЙ КАЗАХСТАНСКИЙ КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ КЛУБ

Founder:
PUBLIC FOUNDATION «LEGAL MISSION»
INTERNATIONAL KAZAKHSTAN CRIMINOLOGY CLUB

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN

**Халықаралық ғылыми журнал
Международный научный журнал
International science journal**

№5/3 2019

Бас редактор – Алауханов Е.О.
«Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», заң ғылымдарының докторы, профессор

Главный редактор – Алауханов Е.О.
«Заслуженный деятель Казахстана», доктор юридических наук, профессор

Editor-in-chief – Alaukhanov Y.O.
«Honored Worker of the Republic of Kazakhstan», Doctor of Law, professor

Астана 2019

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Абдиров Н.М., з.г.д., профессор
Абдукаримов О.А., ҚР қоғам қайраткері
Асанов Ж.К., з.г.к., ҚР Жоғарғы Сотының Төрағасы
Абдрасилов Б.С., б.г.д., профессор
Абдурашулова К.Р., з.г.д., профессор (Ташкент)
Абзалов Э.М., з.г.д., профессор, 3-сыныпты мем. заң кеңесшісі (Ташкент)
Аликперов Х.Д., з.г.д., профессор, 3-сыныпты мем. заң кеңесшісі (Баку)
Байдельдинов Д.Л., з.г.д., профессор
Байдаулет И.О., мед.г.д., профессор
Баулин Ю.В., з.г.д., профессор (Киев)
Бисенов К.А., тех.г.д., профессор
Бородин С.В., з.г.к., вице-президент, адвокат (Воронеж)
Букалерева Л.А., з.г.д., проф. (РУДН, Мәскеу)
Ведерникова О.Н., з.г.д., проф., РФ Жоғарғы Сотының судьясы (Мәскеу)
Гаипов З.С., с.г.д., профессор
Голик Ю.В., з.г.д., профессор (Мәскеу)
Гриб В.В., з.г.д., профессор, басред. (Мәскеу)
Грунтов О.И., з.г.д., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О., з.г.д., профессор
Елешов Р., – а.ш.г.д., ҚР ҰҒА академигі
Есім Ф., ф.г.д., ҚР ҰҒА академигі
Елубаев Ж.С., з.г.д., профессор
Жұрынов М.Ж., академик, ҚР ҰҒА Президенті
Жұмағұлов Б.Т., – т.г.д., ҚР ҰҒА академигі
Зарипов З.С., з.г.д., профессор (Рязань)
Зигмунд О.А., з.г.д., профессор (Германия)
Ыдырысов Д.А., т.г.д., профессор
Қасымбеков М.Б., с.г.д., профессор
Кемел М., э.г.д., профессор
Коробеев А.И., з.г.д., профессор (Владивосток)
Күл-Мұхаммед М.А., з.г.д., профессор
Козаченко И.Я., з.г.д., профессор (Екатеринбург)
Коняхин В.П., з.г.д., профессор (Краснодар)
Лебедев С.Я., з.г.д., профессор (Мәскеу)
Лиховая С.Я., з.г.д., профессор (Киев)
Мацкевич И.М., з.г.д., профессор (Мәскеу, МГЮА)
Минязева Т.Ф., з.г.д., профессор (Мәскеу, РУДН)
Мухамедиұлы А., ф.г.д., профессор
Мұсақожаева А.К., профессор, ҚазҰӨУ ректоры
Мұтанов Ғ.М., т.г.д., проф., ҚР ҰҒА академигі, ҚазҰУ ректоры
Рагимов И.М. з.г.д., профессор (Мәскеу)
Рустамбаев М.Ю. з.г.д., профессор (Ташкент)
Оразалин Н.М., ақын-драматург
Орлов В.Н., з.г.д., «Российский криминологический взгляд» журналының бас редакторы
Сартаев С.С., з.г.д., ҚР ҰҒА академигі
Сагадиев К.А., э.г.д., ҚР ҰҒА академигі
Сұлтанов Қ.С., с.г.д., профессор
Сыдыков Е.Б., т.г.д., ҚР ҰҒА академигі, ЕҰУ ректоры
Сыдыкова Л.Ч., з.г.д., профессор (Бішкек)
Төлеген М.Ә., доктор PhD, ректор ШҚМУ ректоры
Шестаков Д.А., з.г.д., профессор, СПб. халықаралық криминологиялық клубының президенті

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС:

Айтжанов Б.Д., вет.г.д., профессор
Абдуллаев К.К., – а.-ш.г.д., профессор
Асангазы О., тіл жанашыры
Әбішев Т.Д., з.г.к., профессор
Әбішев Х.А., з.г.д., профессор
Байменов А.М., тех.г.к., профессор
Бишманов Б.М., з.г.д., профессор
Бекмагамбетов А.Б., з.г.к., профессор (Қостанай)
Бектұрғанов Е.Ө., ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаты
Борбат А.В., з.г.к., бас редактор (Мәскеу)
Джансараева Р.Е., з.г.д., профессор
Данилов А.П., з.г.к., доцент (Санкт-Петербург)
Жұмағұлова В.И. ф.г.д., профессор
Жақып Б.Ө., филол.г.д., профессор
Жанабилов Н.Е., з.г.к., профессор (Астана)
Жолдыбай К., жазушы-публицист
Иванчин А.В., з.г.д., адвокат (Ярославль)
Ивона Массакки, профессор (Польша)
Кәрібаев Б.Б., т.г.д., профессор
Кленова Т.В., з.г.д., профессор (Самара)
Куфлева В.Н., з.г.к., доцент (Краснодар)
Корконосенко С.Г., с.г.д., профессор (Санкт-Петербург)
Қанжігітов Е.Қ., вет.г.д., профессор
Құрманалиев К.А., ф.г.д., профессор
Қуаналиева Г.А., з.г.д., профессор
Лопашенко Н.А., з.г.д., профессор (Саратов)
Мажейка Кипрас И., МЕАТР акад. (Мәскеу)
Маткаримова Г.С., з.г.д., профессор (Ташкент)
Мельник Г.С., с.г.д., проф. (Санкт-Петербург)
Миндагулов Ә.Х., з.г.д., профессор (Мәскеу)
Молдабаев С.С., з.г.д., профессор (Алматы)
Омаров Б.Ж., фил.г.д., профессор
Саданов А.Қ., б.г.д., профессор
Сапиев О.С., ҚР қоғам қайраткері
Старостин С.А., з.г.д., профессор (Мәскеу)
Сұлтанмұрат Е., академик
Сматлаев Б.М., з.г.д., профессор
Сейтжанов Ә.Ә, з.г.к., доцент
Рустемов Б.Т., жазушы-публицист
Турецкий Н.Н., з.г.д., профессор
Тұрсынов С.Т., э.г.д., профессор
Усманов А., п.г.д., профессор
Тогжанов Е.Л., з.г.к.
Тойлыбаев Б.А., п.г.д., профессор
Тұрғараев Б.Т., з.г.д., профессор
Рүстемова Г.Р., з.г.д., профессор
Фадеев В.Н., з.г.д., проф. (Мәскеу)
Шаукенова З.К., э.г.д., профессор
Усманов С.У., т.г.д., профессор
Челадзе Г., құқық докторы, әкімшілік бизнес докторы, профессор (Грузия)
Нхи Thinh, Вьетнам Жазушылар Қауымдастығының Төрағасы (Вьетнам)
Харченко В.Б., з.г.д., профессор (Харьков)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Абдиров Н.М., д.ю.н., профессор
Абдукаримов О.А., общественный деятель РК
Асанов Ж.К., к.ю.н., Председатель Верховного Суда РК
Абдрасилов Б.С., д.б.н., профессор
Абдурасулова К.Р., д.ю.н., профессор (Ташкент)
Абзалов Э.М., д.ю.н., профессор, гос.советник юстиции 3-класса (Ташкент)
Аликперов Х.Д., д.ю.н., профессор, гос.советник юстиции 3-класса (Баку)
Байдельдинов Д.Л., д.ю.н., профессор
Байдаулет И.О., д.мед.н., профессор
Бисенов К.А., д.т.н., профессор
Баулин Ю.В., д.ю.н., профессор (Киев)
Бородин С.В., к.ю.н., вице-президент, адвокат (Воронеж)
Букаперова Л.А., д.ю.н., проф. (РУДН, Москва)
Ведерникова О.Н., д.ю.н., проф., судья Верховного Суда РФ (Москва)
Гаипов З.С., д.п.н., профессор
Голик Ю.В., д.ю.н., профессор (Москва)
Гриб В.В., д.ю.н., профессор, гл. ред. (Москва)
Грунтов О.И., д.ю.н., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О., д.ю.н., профессор
Елешов Р., д. с-х.н., академик НАН РК
Есим Г., д.ф.н., академик НАН РК
Елюбаев Ж.С., д.ю.н., профессор
Журынов М.Ж., академик, Президент НАН РК
Жумагулов Б.Т., д.т.н., академик НАН РК, депутат Сена-та Парламента РК
Зарилов З.С., д.ю.н., профессор (Рязань)
Зигмунд О.А., д.ю.н., профессор (Германия)
Идрисов Д.А., д.т.н., профессор
Касымбеков М.Б., д.полит.н., профессор
Кемел М., д.э.н. профессор
Кул-Мухаммед М.А., д.ю.н., профессор
Коробеев А.И., д.ю.н., профессор (Владивосток)
Козаченко И.Я., д.ю.н., профессор (Екатеринбург)
Коняхин В.П., д.ю.н., профессор (Краснодар)
Лебедев С.Я., д.ю.н., профессор (Москва)
Лиховая С.Я., д.ю.н., профессор (Киев)
Мацкевич И.М., д.ю.н., профессор (Москва, МГЮА)
Минязева Т.Ф., д.ю.н., профессор (Москва, РУДН)
Мухамедиулы А., д.ф.н., профессор
Мусаходжаева А.К., профессор, ректор КазНУИ
Мутанов Г.М., д.т.н., профессор, академик НАН РК, ректор КазНУ
Рагимов И.М., д.ю.н., профессор (Москва)
Рустамбаев М.Ю., д.ю.н. профессор (Ташкент)
Оразалин Н.М., поэт-драматург
Орлов В.Н., д.ю.н., гл. ред. журнала «Российский кримино-логический взгляд»
Сартаев С.С., д.ю.н., академик НАН РК
Сагадиев К.А., д.э.н., академик НАН РК
Сарсембаев М.А., д.ю.н., профессор
Саломов Б., д.ю.н., профессор, адвокат (Ташкент)
Султанов К.С., д.пол.н., профессор
Сыдыков Е.Б., д.и.н., академик НАН РК, ректор ЕНУ
Сыдыкова Л.Ч., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Толеген М.А., доктор PhD, ректор ВКГУ
Шамурзаев Т.Т., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Шестаков Д.А., д.ю.н., профессор, президент Санкт-Петербургского международного криминологического клуба

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Айтжанов Б.Д., д. вет.н., профессор
Абдуллаев К.К., д. с.-х.н., профессор
Асангазы О., общественный деятель
Абишев Т.Д., к.ю.н., профессор
Абишев Х.А., к.ю.н., доцент
Байменов А.М., к.тех.н., профессор
Бишманов Б.М., д.ю.н., профессор
Бекмагамбетов А.Б., к.ю.н., профессор (Костанай)
Бектурганов Е.У., депутат Мажилиса Парламента РК
Борбат А.В., к.ю.н., гл. редактор (Москва)
Джансараева Р.Е., д.ю.н., профессор
Данилов А.П., к.ю.н., доцент (Санкт-Петербург)
Жумагулова В.И., д.ф.н., профессор
Жакып Б.О., д.фил.н., профессор
Жанабилов Н.Е., к.ю.н., профессор (Астана)
Жолдыбай К., писатель-публицист
Иванчин А.В., д.ю.н., адвокат (Ярославль)
Ивона Массакки, профессор (Польша)
Карибаев Б.Б., д.и.н., профессор
Канжигитов Е.К., д.вет.н., профессор
Кленова Т.В., д.ю.н., профессор (Самара)
Куфлева В.Н., к.ю.н. доцент (Краснодар)
Корконосенко С.Г., д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Курманалиев К.А., д.ф.н., профессор
Куналиева Г.А., д.ю.н., профессор
Лопашенко Н.А., д.ю.н., профессор (Саратов)
Мажейка Кипрас И., академик МЕАТР (Москва)
Маткаримова Г.С., д.ю.н., профессор (Ташкент)
Мельник Г.С., д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Миндагулов А.Х., д.ю.н., профессор (Москва)
Молдабаев С.С., д.ю.н., профессор (Алматы)
Омаров Б.Ж., д. фил.н., профессор
Саданов А.К., д.б.н., профессор
Сапиев О.С., общественный деятель РК
Сарсембаев М.А., д.ю.н., профессор
Саломов Б., д.ю.н., профессор, адвокат (Ташкент)
Старостин С.А., д.ю.н., профессор (Москва)
Султанмурат Е., академик
Сматлаев Б.М., д.ю.н., профессор
Сейтжанов А.А., к.ю.н., доцент
Рустемов Б.Т., писатель-публицист
Рустемова Г.Р., д.ю.н., профессор
Турецкий Н.Н., д.ю.н., профессор
Турсынов С.Т., д.э.н., профессор
Тогжанов Е.Л., к.ю.н., доцент
Тойлыбаев Б.А., д.п.н., профессор
Тургараев Б.Т., д.ю.н., профессор
Усманов А., д.п.н., профессор
Усманов С.У., д.т.н., профессор
Шаукенова З.К., д.соц.н., профессор
Шамурзаев Т.Т., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Фадеев В.Н., д.ю.н., профессор (Москва)
Челадзе Г., доктор права, доктор бизнес админ., профессор (Грузия)
Ниш Thinh, Председатель Ассоциации писателей во Вьетнаме (Вьетнам)
Харченко В.Б., д.ю.н., профессор (Харьков)

EDITORIAL BOARD:

Abdirov B.D., Dr. of Law, professor
Abdulkarimov O.A., public figure of the Republic of Kazakhstan
Asanov Zh.K., Dr. of Law, the Chairman of the Supreme court of Kazakhstan
Abdrasylov B.S., Dr. of biology, professor
Abdurasulova K.R., Dr. of Law, prof. (Tashkent)
Abzalov E.M., Dr. of Law, Professor, State Counselor of Justice of the 3rd class (Tashkent)
Alikperov H.D. Dr. of Law, Professor State Counselor of Justice of the 3rd class
Baideldinov D.L., Dr. of Law, professor
Baidautlet I.O., Dr. of medical science, prof.
Bisenov K.A., Dr. of technology, professor
Baulin U.V., Dr. of Law, prof. (Kiev)
Borodin S.V., Dr. of Law, vice president, lawyer (Voronezh)
Bukaleroval L.A., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Vedernikova O.N., Dr. of Law, professor, (Moscow)
Gayipov Z.S., Dr. of political sciences, prof.
Gollik Y.V., Dr. of Law, Professor (Moscow)
Grib V.V., Dr. of Law, Professor (Moscow)
Gruntov O.I., Dr. of Law, Professor (Minsk)
Dulatbekov N.O., Dr. of Law, professor
Eleshov R., Dr. of agricultural sciences, acad. NAS RK
Esim G., Dr. of Philology, acad. NAS RK
Elubaev G.S., Dr. of Law, professor
Zhumagulov B.T., Dr. of technical sciences, Academician of the NAS of the RK
Zhurinov M.Zh., academic, President of NAS RK
Zaripov Z.S., Dr. of Law, professor (Ryazan)
Ydyrysov D.A., Dr. of history, professor
Kasimbekov M.B., Dr. of political sciences, prof.
Kemal M., Dr. of economics, professor
Kul-Muhammed M.A., Dr. of Law, professor
Korobelev A.I., Dr. of Law, professor (Bladibostok)
Kozachenko I.Ya., Dr. of Law, professor (Ekaterinburg)
Koniyaikhin B.P., of Law, prof. (Krasnodar)
Lebedev S.Y., Dr. of Law, professor (Moscow)
Lihovaya S.Y., Dr. of Law, professor (Kiev)
Matskevich I.M., Dr. of Law, professor (Moscow)
Minyazeva T.F., Dr. of Law, Professor (Moscow, RUDN)
Mukhamediyul A., Dr. of philosophy, prof.
Musakhodzhaeva A.K., professor, rector of KazNAA
Mutanov G.M., Dr. of Technical Sciences, professor, acad. of NAS RK, rector of KazNU
Ragimov I.M., Dr. of Law, professor (Moscow)
Rustambaev M.Yu., Dr. of Law, prof. (Tashkent)
Orazalin N.M., Poet, playwright
Orlov B.N., Dr. of Law, Editor-in-chief «Russian criminological view»
Sartayev S.S., Dr. of Law, acad. NAS. RK
Sagadiev K.A., Dr. of Economics, acad. NAS. RK
Siegmunt O., Dr. of Law, professor (Germany)
Sultanov K.S., Dr. of political sciences, prof.
Sydykov E.B., Dr. of history, professor, rector of ENU
Sydykova. L.Ch, Dr. of Law, professor (Bishkek)
Tolegen M.A., PhD, rector of EKSU
Shestakov D.A., Dr. of Law, professor, writer

EDITORIAL COUNCIL:

Aitganov B.D., a doctor of betener sciences is a professor
Asangazy O., public figure
Abishev T.D., candidate of Law
Abishev H.A., Dr. of Law, professor
Abdullaev K.K., Doctor of agricultural sciences, professor
Baimenov A.M., candidate of tech, professor
Bishmanov B.M., Dr. of Law, professor
Bekmagambetov A.B., Cand. of Law, professor (Kostanai)
Bekturganov E.U., Member of the Parliament of Kazakhstan
Borbat A.V., Deserved Lawyer of the Russian Federation, candidate of Law (Moscow)
Jansaraeva R.E., Dr. of Law, professor
Zhumagulova V.I. Doctor of philological sciences, Professor, academician
Zhakyp B.U., Dr. of philology, professor
Zholdybay K., writer, journalist
Ivona Massaki, professor (Poland)
Karibaev B.B., Dr. of hisroy, professor
Kangigitov E.K., a doctor of betener sciences
Klenova T.V., Dr. of Law, professor (Samara)
Kufleva V.N., cand.Sc. in Law, assistant professor (Krasnodar)
Korkonosenko S.G., Dr. of polit, professor (St.-Peterburg)
Kurmanaliev K.A., Dr. of philology, prof.
Kuanalyeva G.A., Dr. of Law, professor
Loopachenko N.A., Dr. of Law, prof. (Saratov)
Mazheika Kipras I., acad. PANS (Moscow)
Matkarimova G.S., Dr. of Law, prof. (Tashkent)
Melnik G.S., Dr. of polit, professor
Mindagulov A.N., Dr. of Law, professor
Omarov B.Zh., Dr. of philology, professor
Sadanov A.K., Dr. of biology, professor
Sapiey O.S., The public figure of RK
Sarsembaev M.A., Dr. of Law, professor
Salomov B., Dr. of Law, professor
Starostin S.A., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Sultanmurat E., academic
Smatlaev B.M., Dr. of Law, professor
Seitzhanov A.A., Ph.D., associate Professor
Rustemov B.T., writer, publicist
Rustemova G.R., Dr. of Law, professor
Turetski N.N., Dr. of Law
Tursunov C.T., Doctor of Economics, professor
Toqshanov E.L., Dr. of Law, professor
Toilybaev B.A., Dr. of pedagog., professor
Turgaraev B.T., Dr. of Law, professor
Usmanov A., Dr. of political sciences, professor
Usmanov S.U., Dr. of history, professor
Shaukenova Z.K., Dr. of soc., professor
Shamurzaev T.T., Dr. of Law, professor (Bishkek)
Fadeev V.N., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Cheladze G., Dr. of Law, professor (Gruzia)
Huu Thinh, Chairman Vietnam Writer's Association, poet (Vietnam)
Harchenko B.V., Dr. of Law, prof. (Harkov)

*“Мен өзімнің ұстазыма әкемнен кем қарыздар емеспін:
әкемнен өмір алсам, ал Аристотельден өмірімді жақсы өткізу туралы білім алдым”.*
Александр Македонский

“Ғылым мен мәдениет барлық дүниенің алтын алқасы болып отыр”.
Мұхтар Әуезов

АҚПАРАТТЫҚ ХАТ

“ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ – НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА” халықаралық ғылыми журналы ғылыми сілтеме жасау индексіне тіркелген (ИНЦ).

Журнал ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған заңтану, филология, педагогика, философия, өнертану ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

2009 жылдан бастап ай сайын сегіз тілде жарық көреді (қазақ, орыс, ағылшын, француз, қытай, чех, венгер, неміс тілдерінде).

Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж. Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз, 2009 жыл.

Журналға жазылу «Қазпошта» және Қазақстан Республикасының барлық пошта бөлімдерінде жүргізіледі.

Журнал «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», Халықаралық Қазақстан криминологиялық клубының Президенті, заң ғылымдарының докторы, **профессор Е.О. Алаухановтың** ғылыми жетекшілігімен шығады.

Басылым 2019 жылдан бастап Ғылыми редакторлар мен баспагерлер ассоциациясының (Ресей, АНРИ) мүшесі болып табылады.

Қазіргі таңда журнал отандық ғылым дамуының кілті ретінде **Мемлекет басшысының** баяндамасында айқындалған халықаралық ғылымиметрикалық көрсеткіштер базасына қолжеткізуге мүмкіндік береді (Web of science, Clarivate Analitics, Scopus).

Басылымда мақалалар төмендегідей ғылыми бағыттар бойынша жарияланады:

- Байқау жеңімпаздары;
- Тарих пен ғылымдағы есімі ерен тұлға;
- Білім мен ғылым мәселелері;
- Жас ғалымдар мінбері;
- Мерейтой;
- Айтулы шара;
- Рецензиялар, жаңа кітаптар.

МАҚАЛАНЫҢ МАЗМҰНЫ МЕН КӨЛЕМІНЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР:

1. Мақала көлемі 10 мыңнан 20 мыңға дейінгі белгілерді құрауы керек немесе 6 бет пен 10 беттің аралығында болғаны жөн. Егер материал бұл көрсетілген мөлшерден аз немесе көп болса журнал редакциясы ұжымымен келісілуі керек;
Ескертпе: журнал форматына сәйкес авторлардан 4x5 мөлшеріндегі фотоларын жіберуін сұраймыз, мақаламен қоса жарияланады.
2. Мақала мына критерийлерге жауап беруі керек: ғылыми жаңашылдығы, жазудағы ерекшелік (мәтіннің өзіндік стилі **80 пайыздан жоғары**), мақалада зерттеліп отырған тақырып пен мәселеге деген авторлық көзқарас болғаны жөн.
3. Мақалада келтірілген материалдар тек деректерді баяндау және сипаттау мазмұнында болмауы керек;
4. Мақала мазмұнына сәйкес келетін материалдарды қолданғанда, оларды дұрыс және дәлдікпен қолдану мәселесіне мән берген дұрыс. Авторлар ұсынылған материалдың дәйектілігі үшін жауап береді, ол үшін плагиаттың жоқтығы туралы анықтама өткізеді. **ПЛАГИАТҚА жол берілмейді.**
5. **Мақалада отандық (Қазақстандық) авторлардың еңбектерін міндетті түрде қолдану керек.** Сонымен қатар «Қазақстанның ғылым мен өмірі» журналының алдыңғы сандарында жарияланған авторлардың мақалаларына сілтеме жасауға кеңес беріледі.
6. Автор мақала жазу барысында өз еңбектеріне сілтемені азырақ жасап, басқа маңызды ғалымдардың еңбектеріне сілтеме жасағаны жөн болар.

МАҚАЛА МӘТІНІН КӨРКЕМДЕУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР:

1. Мақала мәтіні редакцияға WORD-тың кез келген нұсқасында сақталған файл түрінде жіберіледі:
2. Мақала құрылымы: мақала атауы, мақала мәтіні, автордың тегі, аты, әкесінің аты, автормен байланысу және тағы да басқа мәліметтер (атап айтқанда: жұмыс немесе оқу орны, мекенжайды көрсету, ғылыми атағы мен лауазымы, қызметі), **кілт сөздер** (5 сөзден кем болмауы тиіс), қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде қысқаша анықтама (3-4 сөйлемнен кем болмауы тиіс) және библиография. Егер мақала шет тілде жазылса, мақала атауы, мақала мәтіні, автордың тегі, аты, әкесінің аты, автормен байланысу және тағы да басқа мәліметтер (атап айтқанда: жұмыс немесе оқу орны, мекенжайды көрсету, ғылыми атағы мен лауазымы, қызметі), кілт сөздер, қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде қысқаша анықтама сонымен қатар орыс тілінде берілуі керек.
3. Мақала келесідей құрамнан тұруы тиіс: **кіріспе, негізгі бөлім, қорытынды.** Баяндаудың белгілі бір нақтыланған тәртібін сақтаған жөн.
4. Мақала мәтіні «Times New Roman» қаріпінде терілуі тиіс, қаріп өлшемі – 14, жол аралығы (интервал) – 1. Азат жолдың басталуы – 1,25 см.
5. Сілтемелер мен библиографиялық тізім Мемлекеттік стандарт (ГОСТ) талаптары бойынша рәсімделуі керек.
6. Жоғарыда көрсетілген ережелерге сәйкес келмейтін мақалалар қаралмайды.
7. Редакцияға келіп түскен материалдар **мерзімі 1 айдан 3 айға** дейінгі уақытта қаралады. Мақала үшін төлемақы – 16 000 теңге. Төлемдер, мақала жарияланады деген шешім қабылданғаннан кейін жүзеге асырылады:

Төлемақы төлеуге: Карта нөмірі:

5169 4901 1624 4343 Kaspi Gold

ЖСН: 9207 1540 0124

Жақын және алыс шетелде тұратынавторлар Western Union төлемдік жүйелері арқылы төлеуге болады.

e-mail:nauka-zan@mail.ru; web-сайт:www.nauka-zan.kz

ТМД елдеріндегі редакция өкілдігі:

• Мәскеу, ММУ:	проф. Матвеева А.А.	ұялы тел.: +7 (916) 526-44-29
• Мәскеу:	проф. Лебедев С.Я.	ұялы тел.: +7 (985) 977-28-05
• Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	ұялы тел.: +7-911-963-13-91
• Рязань:	проф. Заринов З.С.	ұялы тел.: +7-960-5726474
• Краснодар:	проф. В.П. Коняхин	ұялы тел.: +7-918-443 56 21
• Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	ұялы тел.: +79184333395
• Киев:	проф. Лиховая С.Я.	ұялы тел.: +7 380674469485
• Харьков:	проф. Харченко В.Б.	ұялы тел.: +7 380932339968
• Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	ұялы тел.: +7 998 909 63 92 51
• Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	ұялы тел.: +7 998 901 87 07 01
• Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	ұялы тел.: + 992907702120
• Бішкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	ұялы тел.: + 996555753058
• Бішкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	ұялы тел.: + 996555789546
• Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	ұялы тел.: + 89106641313
• Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	ұялы тел.: +79624038213
• Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	ұялы тел.: +7 (928) 158-68-17
• Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	ұялы тел.: +7 (902) 260-15-54

Журнал редакциясының мекенжайы:

Астана қ., Алматы ауданы, Оңтүстік-Шығыс, оң жағалау, Түлкібас көш., 49 үй

e-mail: nauka-zan@mail.ru; **web-сайт:** www.nauka-zan.kz

Бас редактор: з.ғ.д., профессор Алауханов Есберген Оразұлы
+7 701 111 8828 (WhatsApp);

Ғылыми редактор: Ақжанар Алауханова
+7 778 515 99 50 (WhatsApp)

“Чтобы писать для СМИ, не нужно никакой квалификации, но чтобы их читать, нужно в совершенстве знать вещи, мир и людей”.
Хуго Штейнхаус

“Никогда не следует хорошо говорить о себе. Следует это печатать”.
Жюль Валле

ИНФОРМАЦИОННОЕ ПИСЬМО

Международный научный журнал «НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА – ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ» включен в индекс научного цитирования (ИНЦ).

Журнал входит в Перечень изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (ККСОН) по специальностям юридических, филологических и педагогических наук и др.

Журнал издается с 09.02.2009 года, ежемесячно, на восьми языках (казахский, русский, английский, французский, китайский, чешский, венгерский, немецкий).

Государственная регистрация: №9875-Ж. Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г.

Подписка на журнал производится в «Қазпошта» и почтовых отделениях Республики Казахстан.

Журнал выходит под научной редакцией д.ю.н., профессора, «Заслуженного деятеля Казахстана», Президента Международного Казахстанского криминологического клуба – Алауханова Е.О.

С 2019 года издание вступило в ряды первого в России профессионального сообщества редакторов и издателей – Ассоциацию научных редакторов и издателей (**Association of science editors and publishers**).

В настоящее время, Издание открывает доступ к международной наукометрической базе данных (*Web of science, Clarivate Analitics, Scopus*), определенного Главой государства в качестве ключевого развития отечественной науки. Вместе с тем, Редакция Международного журнала сотрудничает с иностранными регистрационными агентствами, которые с использованием разработанных международным фондом DOI (*International DOI Foundation, IDF*) стандартом присваивают DOI в различных предметных областях.

У Журнала «НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА» имеется возможность выпускать материалы к публикации, как с идентификаторами цифрового объекта, так и без них. Цифровой идентификатор объекта **DOI (Digital Object Identifier)**, представляющий собой уникальную строку из букв и цифр присваивается объектам по желанию авторов и на отдельных возмездных условиях.

В издании публикуются статьи по следующим научным рубрикам:

- Победители конкурса
- Имя в истории и науке
- Вопросы образования и науки
- Трибуна молодых ученых
- Юбилей
- Мероприятия
- Рецензии, новые книги
- Разное

ТРЕБОВАНИЯ К СОДЕРЖАНИЮ И ОБЪЕМУ СТАТЬИ:

1. **Язык научной статьи** и используемая в ней терминология должны быть понятны широкому кругу читателей и представителям всех специальностей.
2. **Научный стиль** должен соответствовать общепринятым нормам литературной речи, отличаться от разговорного, делового и иных стилей, характеризоваться логически стройным изложением произведения, сопровождаться аргументацией каждой позиции автора.
3. **Объем статьи** должен составлять от 15 до 30 тыс. знаков (с пробелами, с учетом сносок и надписи) или 6–10 страниц. Опубликование материалов меньшего или большего объема предварительно согласовывается с Редакцией журнала.
4. **Статья** должна отвечать критериям актуальности, научной новизны, уникальности (свыше 80% оригинальности текста), содержать авторский подход к изучаемой теме/проблеме.
5. **Материал**, содержащийся в статье, не должен быть описательным, констатирующим общеизвестные факты. Рукописи, воспроизводящие законодательную базу, подлежат отклонению.
6. **Необходимо обращать** внимание на использование заимствованного материала, точность и правильность его цитирования. Авторы несут ответственность за достоверность предоставленного материала, что подтверждается результатом сравнительно-сопоставительного анализа, проведенного при помощи системы «Антиплагиат». **Не допускается ПЛАГИАТ.**
7. **В статье** необходимо широко использовать труды казахстанских авторов, внесших в развитие и совершенствование отечественной науки.
Редакция Журнала настоятельно рекомендует авторам содержать ссылки на статьи авторов, опубликованных в предыдущих номерах журнала «Наука и жизнь Казахстана».
8. **Самоцитирование** в статье при написании автором научной работы допускается в наименьшем количестве. Рекомендуется обратить внимание на значимые научные труды ученых мира.

Примечание: согласно формату журнала просим авторов высылать фото в размере 4x5, которая будет опубликована вместе со статьей.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ ТЕКСТА СТАТЬИ:

1. **Текст научной статьи** направляется в Редакцию в виде файла, сохраненного в любой версии Word с расширением.
2. **Структура научной статьи:**
 - а) **название статьи;**
 - б) **текст статьи;**
 - в) **Сведения об авторе** (место работы/учебы с указанием адреса, должности, степени, звания, электронный адрес, контактные данные);
 - г) **индексы** УДК и / или ББК;
 - д) **ключевые слова** (в количестве не более 5);
 - е) **аннотация** (из 3-4 предложений);
 - ж) **библиография.**
 - Если статья написана на иностранном языке, то название статьи, текст статьи, Ф.И.О., контактные и иные данные об авторе (место работы/учебы с указанием адреса, должности, степени, звания), ключевые слова, аннотация должны быть представлены на казахском и (или) русском языках.
3. **Статья** должна состоять из следующих элементов: введение, основная часть и заключение. Необходимо соблюдать определенную последовательность.
4. **Текст** должен быть набран одним и тем же шрифтом – Times New Roman. Высота шрифта – 14 пунктов. Межстрочный интервал – одинарный. Абзацный отступ – 1,25 см.
5. **Ссылки** на использованные в работе источники следует оформлять в квадратных скобках по тексту статьи с указанием Ф.И.О. автора, года издания и страниц. *Пример внутри текстовой библиографической ссылки: [Савицкий В.М., 1996, с. 47].*

Выдержки из нормативных правовых актов оформляются в виде постраничных сносок. Например, в тексте: «В соответствии со ст. 5) ч. 2 ст. 293 ГПК РК, «не могут быть оспорены в суде в соответствии с настоящей главой, «решения, действия (бездействие) государственных органов, органов местного самоуправления, общественных объединений, организаций, должностных лиц, государственных служащих, подлежащие судебному обжалованию юридическими лицами, в уставном капитале которых имеется доля государства».

В за текстовой ссылке нормативный правовой акт оформляется следующим образом: «Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан. [Электронный ресурс]: Кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК. Доступ из Информационно-правовой системы нормативных правовых актов РК «Әділет». Режим доступа: URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>/ свободный. (Дата обращения: 28.01.2019).

Допускается также указывать только электронный адрес ресурса. **Пример:** URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>

Аналогичным образом оформляются ссылки на электронные книги, журналы, газеты и т.п.

6. Библиографический список должен быть оформлен в соответствии с «ГОСТ 7.1-2003. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». Библиографический список входит в общее число страниц статьи и приводится в конце статьи в алфавитном порядке. В Библиографическом списке приводятся все выходные данные издания. **Пример оформления учебного пособия:** Организация судебной власти в Российской Федерации: Учеб. пособие для вузов / В.М. Савицкий; Рос. акад. наук, Ин-т государства и права, Акад. правовой ун-т. – М.: Бек, 1996. – 320 с.

Пример оформления научной статьи: Аблаева Э.Б. История развития теории разделения властей: определение роли судебной системы // Вестник Поволжского института управления. – Саратов: Изд-во «Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации (Москва), 2018. Т. 18. № 7. – С. 52-62.

Пример оформления статьи, опубликованной в сборниках конференций: Виноградов В.А. Правовое государство и верховенство права: доктрины, конкуренция юрисдикций, обеспечение правовой свободы. Позиции КС РФ в отношении правового государства // Доктрины Правового Государства и Верховенства Права в современном мире / Сборник статей. Ответственные редакторы: В.Д. Зорькин, П.Д. Баренбойм – М.: ЛУМ, Юстицинформ, 2013. – С. 373-395.

Пример оформления автореферата диссертации: Фролова, Е.А. Неокантианство в русской философии права во второй половине XIX – первой половине XX в.: автореф. дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.01 / Фролова Елизавета Александровна. – М., 2013. – 47 с.

Пример оформления диссертации: Лукьянова, Е.Г. Учения о законе в политико-правовой мысли России XIX – начала XX вв.: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.01 / Лукьянова Елена Геннадьевна. – М., 2018. – 425 с.

Нормативные правовые акты не входят в Библиографический список.

Библиографический список должен содержать только те работы, которые приводятся автором в тексте статьи и были ранее опубликованы в соответствующих изданиях.

Библиографический список должен быть оформлен в соответствии с «ГОСТ 7.1-2003. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

7. Статьи, оформленные не в соответствии с указанными выше требованиями, остаются без рассмотрения.
8. Все поступившие материалы рассматриваются от 1 до 3 месяцев и публикуются в порядке очередности.

Оплата по реквизиту:

Номер карты: 5169 4901 1624 4343 Kaspi Gold

ИИН: 9207 1540 0124

Авторы дальнего и ближнего зарубежья могут произвести оплату через платежные системы Western Union

Представительство редакции в СНГ:

• Москва МГУ:	проф. Матвеева А.А.	моб.: +7 (916) 526-44-29
• Москва:	проф. Лебедев С.Я.	моб.: +7 (985) 977-28-05
• Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	моб.: +7-911-963-13-91
• Рязань:	проф. Зарипов З.С.	моб.: +7-960-5726474;
• Краснодар:	проф. Коняхин В.П.	моб.: +7-918-443 56 21
• Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	моб.: +79184333395
• Киев:	проф. Лиховая С.Я.	моб.: +7 380674469485
• Харьков:	проф. Харченко В.Б.	моб.: +7 380932339968
• Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	моб.: +7 998 909 63 92 51
• Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	моб.: +7 998 901 87 07 01
• Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	моб.: + 992907702120
• Бишкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	моб.: + 996555753058
• Бишкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	моб.: + 996555789546
• Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	моб.: + 89106641313
• Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	моб.: +79624038213
• Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	моб.: +7 (928) 158-68-17
• Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	моб.: +7 (902) 260-15-54

Адрес редакции журнала:

г. Астана, Алматинский район, Юго-Восток, правый берег, ул. Тулкибас, д.49;

e-mail: nauka-zan@mail.ru; web-сайт: www.nauka-zan.kz

Гл. редактор: д.ю.н., проф. Алауханов Есберген Оразулы
+7 701 111 8828 (WhatsApp);

Научный редактор: Акжанар Алауханова
+7 778 515 99 50 (WhatsApp)

*«Всегда выбирайте самый трудный путь – на нем вы не встретите конкурентов»
Шарль де Голль*

*«Централизованное распространение в конечном итоге приведет к возврату утроенного
инвестированного капитала»
Джефф Безос*

ЖУРНАЛ РАСПРОСТРАНЯЕТСЯ:

1. Франция. Библиотека Парижского университета Сорбонны
2. Библиотека Гарвардского университета
3. Польша. Университет им. Николая Коперника в Торуне.
4. Венгрия. Национальная библиотека имени Сеченьи
5. Чехия. Библиотека Карлова университета
6. Библиотека филиала Нью-Йоркского университета в Праге
7. Турция. Библиотека Стамбульского университета
8. Библиотека Ассоциации Юристов Стран Черноморского и Каспийского Регионов
9. Библиотека Санкт-Петербургского Международного Криминологического Клуба
10. Библиотека Администрации Президента Республики Казахстан
11. Библиотека культурного центра Президента Республики Казахстан
12. Библиотека Сената Парламента Республики Казахстан
13. Библиотека Мажилиса Парламента Республики Казахстан
14. Национальная академическая библиотека Республики Казахстан (г. Астана)
15. Национальная библиотека Республики Казахстан (г. Алматы)
16. Библиотека Казахской национальной академии музыки (г. Астана)
17. Библиотека Казахской национальной академии искусств им.Т.К. Жургенова (г. Алматы)
18. Библиотека Евразийского Национального Университета им. Л.Н. Гумилева
19. Научная библиотека Казахского национального аграрного университета (г. Астана)
20. Библиотека Казахского Национального Университета им. аль-Фараби
21. Библиотека Казахского Национального Педагогического Университета им. Абая
22. Библиотека университета им. Сулеймана Демиреля
23. Библиотека Международного Казахско-Турецкого Университета им. Х.А. Ясави
24. Библиотека Казахского гуманитарно-юридического университета
25. Библиотека Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова
26. Библиотека Алматинской академии МВД РК
27. Библиотека КарГУ им. Е.А. Букетова
28. Библиотека Карагандинского университета «Болашақ»
29. Научная библиотека Восточно-Казахстанского государственного технического университета им. Д. Серикбаева
30. Научная библиотека Восточно-Казахстанского государственного университета им. С. Аманжолова
31. Научная библиотека Кокшетауского государственного университета им.Ш.Уалиханова
32. Российская государственная библиотека (г.Москва)
33. Библиотека Российской академии народного хозяйства государственной службы при Президенте Российской Федерации (РАНХиГС)
34. Читальный зал юридического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова
35. Библиотека Университета им. О.Е. Кутафина
36. Библиотека Московского университета МВД России
37. Библиотека Московского следственного комитета РФ
38. Библиотека Всероссийского государственного университета юстиции
39. Библиотека ВНИИ МВД России
40. Библиотека Российской академии правосудия

41. Научная библиотека Кубанского государственного университета (г. Краснодар)
42. Научная библиотека Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова
43. Библиотека Санкт-Петербургского государственного университета
44. Библиотека Академии Генеральной прокуратуры РФ
45. Библиотека Рязанской академии права и управления ФСИН РФ
46. Библиотека Северо-Кавказская академия гос. службы (Ростов-на-Дону)
47. Библиотека Уральская государственная юридическая академия
48. Библиотека Омской академии МВД РФ
49. Библиотека Томского государственного университета
50. Библиотека Саратовской государственной юридической академии
51. Библиотека Саратовского центра по исследованию проблем организованной преступности и коррупции
52. Научная библиотека Новосибирского государственного университета
53. Научная Библиотека Дальневосточного федерального университета
54. Библиотека Самарского университета
55. Библиотека Белорусского государственного университета
56. Библиотека Киевского национального университета
57. Научная библиотека им. М. Максимовича
58. Научная библиотека национального авиационного университета (г. Киев)
59. Национальная научная библиотека Грузии
60. Библиотека Ереванского государственного университета языков и социальных наук им. В.Я. Брюсова
61. Библиотека Туркменского государственного университета им. Махтумкули
62. Национальная библиотека Азербайджана
63. Азербайджанская национальная библиотека им. М.Ф. Ахундова
64. Библиотека Академии Полиции МВД Азербайджанской Республики
65. Библиотека Ташкентского государственного юридического института
66. Библиотека академия МВД Республики Узбекистан
67. Библиотека Литературного института Узбекистана
68. Ташкентский государственный педагогический университет им. Низами
69. Библиотека Таджикского национального университета
70. Академия МВД Кыргызской Республики им. генерал-майора милиции Э.А. Алиева
71. Библиотека (КРСУ) Кыргызско-Российского славянского университета им. Б.Н. Ельцина
72. Библиотека Национальной Академии наук Кыргызской Республики

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENTS

ЗАҢ ҒЫЛЫМЫ – ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА – LAW SCIENCE

Абишева М.К. ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В СФЕРЕ РАЗВЕДКИ И ДОБЫЧИ ТВЕРДЫХ ПОЛЕЗНЫХ ИСКОПАЕМЫХ.....	19
Бекбауова А.А., Мурсалова Л.А. ЗАДЕРЖАНИЕ КАК МЕРА ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРИНУЖДЕНИЯ В СИСТЕМЕ САНКЦИЙ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА.....	27
Джимбаев Р.Қ. МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАРДЫҢ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ҚОҒАМДЫҚ БАҚЫЛАУДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	31
Елубаев А.Б. АДАМНЫҢ АҒЗАЛАРЫ МЕН ТІНДЕРІН ЗАҢСЫЗ АЛУ ҚЫЛМЫСТАРЫНЫҢ АУЫРЛАТАТЫН БӨЛІГІНДЕГІ ҰЙЫМДАСҚАН ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚТЫҢ СИПАТТАМАСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	36
Ернишев К.А., Ахмет Ғ.Б., Конысбекова М.Р., Баженова М.Д. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ СОТЫНЫҢ ДАМУ КЕЗЕҢДЕРІ ЖӘНЕ ІСТІ ҚАЙТА БАСТАУ ПРОЦЕСІНЕ БАЙЛАНЫСТЫ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	43
Ернишев К.А., Бейсов Е.Ж., Ашимова Д.И. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІН ЖҮЗЕГЕ АСЫРАТЫН ОРГАНДАРЫНЫҢ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫ ЖӘНЕ ШЕТ МЕМЛЕКЕТТЕРДІҢ ОРГАНДАРЫМЕН ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫ.....	47
Zheksekin A.K., Bozhkarauly A. LOBBYISTS AS PARTICIPANTS IN THE LEGISLATIVE PROCESS.....	51
Жусупов А.Д. ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ДЕНЕЖНОГО ОБРАЩЕНИЯ.....	56
Лакбаев К.С., Рысмагамбетова Г.С., Шуланбаев А.А. КОЛЛИЗИИ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В СФЕРЕ ЗАЩИТЫ ПРАВ И СВОБОД.....	60
Мадиев К.С. СООТНОШЕНИЕ СПЕЦИАЛЬНЫХ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ С НЕГЛАСНЫМИ СЛЕДСТВЕННЫМИ ДЕЙСТВИЯМИ.....	64
Максутхан Ш. КОРРУПЦИЯ КАК УГРОЗА НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	68
Нуртаев А.Б. К ВОПРОСУ О СООТНОШЕНИИ ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА И ВЕДОМСТВЕННОГО КОНТРОЛЯ ЗА ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ	73
Рысмагамбетова Г.М., Лакбаев К.С., Шуланбаев А.А., Жусупов Р.А. К ВОПРОСУ О РАЗГРАНИЧЕНИИ СТАДИЙ ОПЕРАТИВНОЙ ПРОВЕРКИ И НАЧАЛА ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ.....	76
Сейтказин А.Е., Сатай А.Е., Косжанов Т.А. СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРАВОВЫХ ОСНОВ ЗАЩИТЫ УЧАСТНИКОВ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА	79
Сидорова Н.В., Сатбаева Қ. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ПРОБАЦИЯ: ҚАЛЫПТАСУ КЕЗЕҢДЕРІ ЖӘНЕ ЗАМАНАУИ ПРОБЛЕМАЛАР	84
Талгат М., Телеуев Ғ.Б. НЕКОТОРЫЕ ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВНЕДРЕНИЯ И ПОДДЕРЖКИ ПОЛИЯЗЫЧНОГО ОБУЧЕНИЯ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	88
Тапенова А.Р. О ВОПРОСАХ ПРАВОВОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ УЧАСТИЯ ОБЩЕСТВА В ПРОТИВОДЕЙСТВИИ КОРРУПЦИИ В СТРАНАХ СНГ	95

Таскожин А.Ж., Сатай А.Е., Косжанов Т.А. ПРОБЛЕМЫ ПРОВЕДЕНИЯ АНАЛИТИЧЕСКОЙ РАБОТЫ В ОПЕРАТИВНЫХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЯХ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ	101
Телеуев Ф.Б., Копбасарова Г.К., Бекежанов Д.Н. НЕКОТОРЫЕ ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИНСТРУМЕНТОВ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	104
Түсіпбеков С.С. ПОЛИЦИЯ МЕН ҚОҒАМНЫҢ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУІНІҢ БІРҚАТАР МӘСЕЛЕЛЕРІ	110

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМЫ – ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НАУКА – PEDAGOGICAL SCIENCE

Абилхаирова Ж.А., Жорабекова А.Н. СӨЗ МӘДЕНИЕТІ ПӘНІ БОЙЫНША СТУДЕНТТЕРДІҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ	115
Кемельбекова Ж.С., Ибрагимов О.М., Ыдырысбаев Д.У., Буркитбаева Н.С. МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ CPLI НА УРОКАХ ИНФОРМАТИКИ	119
Максимова И.О. ТЕХНОЛОГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ЧАСТЬ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ НАЧИНАЮЩЕГО ПРЕПОДАВАТЕЛЯ	124
Мучкин Д.П., Жумажанова К.И., Нурушова А.Б. БІЛІМ БЕРУ ҮРДІСІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН ДАМУ ТЖОЛДАРЫ	129
Seralieva N.Zh., Chsherbovskikh I.G., Esimkulov B.N. ON THE USE OF MODULAR TECHNOLOGY OF TRAINING IN PRACTICAL COURSE OF RUSSIAN LANGUAGE	134
Сихаева А.М., Кумисбекова Ж.Н. АКТУАЛЬНОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ К РАБОТЕ С ПОДРОСТКАМИ С ОТКЛОНЯЮЩИМСЯ ПОВЕДЕНИЕМ	139
Турдалиева Ш.Т. ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС – БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТАРДЫҢ ИНКЛЮЗИВТІ САУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ НЕГІЗІ	145
Уайсова Г.И., Сәдуақас Г.Т. БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП МАМАНДАРЫН ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ МАЗМҰНЫН ЖҰЗЕГЕ АСЫРУҒА ДАЯРЛАУ	149

ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫ – ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ НАУКА – PHILOLOGICAL SCIENCE

Джанабергенова Ж.К. КИНО АУДАРМАНЫҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	155
哈萨克斯坦阿勒法拉比国立民族大学教授 卡兹别克·古丽米拉 姜雯 哈萨克斯坦阿勒法拉比国立民族大学硕士研究生二年级 文学翻译是 各国和各大陆的连接的因素	159
Қазыбек Г.Қ., Цзян Вень (перевод статьи) ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ПЕРЕВОД – ФАКТОР СБИЖЕНИЯ СТРАН И КОНТИНЕНТОВ	161
Молдашева А. ФРАЗЕОЛОГИЗМ-ЭВФЕМИЗМДЕР МАҒЫНАСЫНЫҢ СИГНИФИКАТИВТІ- ДЕНОТАТИВТІ КОМПОНЕНТІ	164
Мухатаева А.Ж. ЛЕКСИЧЕСКИЕ АРХАИЗМЫ В ЯЗЫКЕ ЭПОСА	168
Нұрболат Қ. АБАЙ ҚҰНАНБАЕВТЫҢ «ҚАРА СӨЗДЕРІНДЕГІ» СӨЗ ТІРКЕСТЕРІНІҢ ҚЫТАЙ ТІЛІНЕ АУДАРЫЛУ ЕРЕКШЕЛІГІ	172

Orazkhanova A., Mussaly L.Zh.

TRANSLATION METHODS OF ETHNOCULTURAL VOCABULARY
IN THE EPIC POETRY «THE PATH OF ABAY» BY MUKHTAR AUEZOV IN
RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES177

Рыскельдина А.А.

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АМЕРИКА ӘДЕБИЕТІНДЕГІ ӘЙЕЛДЕР БЕЙНЕСІ.....181

Салқынбай А.Б., Бурабаева Ж.Б.

ЖҮМЕКЕН НӘЖІМЕДЕНОВ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ «ҚАРИЯ» КОНЦЕПТІСІ186

Сейтенова А.Е.

Ш.МҮРТАЗАНЫҢ «АЙ МЕН АЙША» РОМАНЫНДАҒЫ
АЙЛЫ ПЕЙЗАЖ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ПАРАЛЛЕЛИЗМ191

Щербовских И.Г., Сералиева Н.Ж., Есимкулов Б.Н.

МОТИВ ГРАНИЦЫ В ЛИРИКЕ Ф.И.ТЮТЧЕВА195

ӨНЕРТАНУ ҒЫЛЫМЫ – ИСКУССТВОВЕДЧЕСКАЯ НАУКА – ART SCIENCE

Жунисбеков Б.Ж.

ВОЗМОЖНОСТИ ЭСТРАДНОГО ИСПОЛНИТЕЛЬСТВА В ДОСТИЖЕНИИ
ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ АРТИСТА-МУЗЫКАНТА205

Каиржанова В.С.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КАЗАХСТАНСКОГО ЖАНРОВОГО
КИНО СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА С АНАЛОГИЧНЫМ ФИЛЬМОМ212

Қайранов Е.Б., Абдрешов Қ.Б., Жунисбаев М.С., Жұбанова Г.

ЕСКЕН СЕРГЕБАЕВТЫҢ МОНУМЕНТАЛДЫ МҮСІН ӨНЕРІНДЕГІ
ТУЫНДЫЛАРЫНЫҢ КӨРКЕМДІК СИПАТЫ.....217

Қайранов Е.Б., Кенджакулова А.Б.

ЕРАЛЫ ОСПАНОВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ
ФОЛЬКЛОРЛЫҚ МОТИВТЕР222

Krasnopolskaya Y.V., Nogerbek V.B.

THE MAIN ARCHETYPAL IMAGES IN KAZAKH CINEMA
OF THE SOVIET PERIOD223

Мусабай А.М.

ВЛИЯНИЕ ТРАДИЦИЙ И ОБЫЧАЕВ КАЗАХСКОГО НАРОДА НА
РАЗВИТИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ГИМНАСТИКИ В КАЗАХСТАНЕ
ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СОВЕТСКОГО СПОРТА229

Нөгербек Б.Б., Тажикенов Н.Б.

ФОЛЬКЛОРНЫЕ ГЕРОИ В КАЗАХСКОМ ИГРОВОМ КИНО234

Садыгожа Г.Б.

ШЕТ ЕЛ САХНАСЫН АЛҒАШ БАҒЫНДЫРҒАН
ҚАЗАҚ РЕЖИССЕРІ – Ә. МӘМБЕТОВ242

Таткенова Ш.А.

ЖАНР НАЗЫМ В ТВОРЧЕСТВЕ НУРЖАНА НАУШАБАЕВА246

Умбетқалиев Ш.

БҮГІНГІ ҚАЗАҚ ТЕАТР РЕЖИССУРАСЫНДАҒЫ ЖАҢА ФОРМАЛАРДЫ
«ҚҰПИЯ» СПЕКТАКЛІ АРҚЫЛЫ ТАЛДАУ257

Шинтимирова Б.М.

РОЛЬ ДОКУМЕНТАЛЬНОГО КИНО В ФОРМИРОВАНИИ
ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ КАЗАХСТАНЦЕВ261

ӘЛЕУМЕТТАНУ ҒЫЛЫМЫ – СОЦИОЛОГИЧЕСКАЯ НАУКА – SOCIAL SCIENCE

Албатыр И., Ашимова М.Г., Дүтбаева Н.С.

ИНТЕРНЕТ ЖУРНАЛИСТИКА – ЗАМАН ТАЛАБЫ267

Дүтбаева Н.С., Есенбек Ж.Б., Ашимова М.Г., Албатыр И.

ҚАЗІРГІ ЖУРНАЛИСТИКАДАҒЫ ГАЗЕТТІҢ РОЛІ271

Камалова Г.Б., Водолазкина Н.А., Тохтыева А.Е.

ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ОРГАНИЗАЦИОННО-УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ МЫСЛИ.....276

Кенжегалиев К.К., Ерохина М.А.

ИССЛЕДОВАНИЕ СОСТОЯНИЯ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КОРЗИНЫ СТУДЕНТОВ284

ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМЫ – ЭКОНОМИЧЕСКАЯ НАУКА – ECONOMIC SCIENCE

Садыров Ғ.Ә., Садырова Г.Ә., Садыр Г.Ә., Макашева Н.О.

БИЗНЕС ҮРДІСТЕРДІ ДАЙЫНДАУДЫҢ КОНЦЕПТУАЛДЫ НЕГІЗДЕРІ.....292

ПІКІР – РЕЦЕНЗИЯ – REVIEW.....297

ЗАҢ ҒЫЛЫМЫ
ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА
LAW SCIENCE

Абишева М.К.
магистрантка
АО Университет КАЗГЮУ им. М.С. Нарикбаева

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В СФЕРЕ РАЗВЕДКИ И ДОБЫЧИ ТВЕРДЫХ ПОЛЕЗНЫХ ИСКОПАЕМЫХ

Аннотация. "Қазақстан Республикасының жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы" жаңа кодексінің ережелері мақалада келтіріледі, жаңалықтарды теориялық және практикалық аспектілерін талдайды, олардың оң аралықтарды, қатты пайдалы қазбаларды барлау және игеру саласындағы құқықтық қатынастарды және өзге де құндылығы бар, сондай-ақ құқықтық реттеудегі кемшіліктерді қайшылық ашылады. Мақалада келіспеушілік, сондай-ақ бірқатар жаңа кодексі, ҚР Жер кодексінің іске асыруына байланысты актілердің ережелеріне қайшылықтар жарықтандырылады және заңға тәуелді нормативтік кодексінің практикасы көрсетіледі. Жүргізілген зерттеулер нәтижелері бойынша қабылданатын ҚР Жер кодексінің нормаларын жетілдіру жөнінде ұсыныстар әзірленді туралы "ҚР Кодексінің" Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану және олардың іске асырылуын заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілердің, сондай-ақ құқық қолдану практикасы тудырган..

Аннотация. В статье анализируются положения нового Кодекса Республики Казахстан «О недрах и недропользовании», приводятся позитивные аспекты нововведений, их теоретическая и практическая ценность, а также раскрываются пробелы, коллизии и иные недостатки правового регулирования правоотношений в области разведки и добычи твердых полезных ископаемых. В статье освещаются нестыковки, несогласованность и противоречия нового Кодекса с положениями Земельного кодекса РК, а также ряда подзаконных нормативных актов, связанных с реализацией Кодекса на практике. По результатам проведенного исследования выработаны рекомендации по совершенствованию норм Кодекса РК «О недрах и недропользовании», Земельного кодекса РК и принимаемых в их реализацию подзаконных нормативных правовых актов, а также правоприменительной практики.

Annotation. In the article provisions of the new Code of the Republic of Kazakhstan "About a subsoil and subsurface use" are analyzed, positive aspects of innovations, their theoretical and practical value are given and also gaps, collisions and other shortcomings of legal regulation of legal relationship in the field of exploration and production of solid minerals revealed. Disagreements, inconsistency and contradictions of the new Code with provisions of the Land code of RK and also number of the subordinate regulations connected from implementation of the Code in practice are covered in article. By results of the conducted research the recommendations about improvement of standards of the Code of RK "About a Subsoil and Subsurface Use", the Land code of RK and subordinate regulations and also law-enforcement practice adopted in their realization are developed.

Горнорудная и нефтегазовая отрасль экономики составляет основную часть доходной части бюджета Республики, она является основой экономического развития и благосостояния нашей страны. Зачастую горнодобывающие компании являются градообразующими для многих регионов Республики, способствуют созданию и развитию широкой инфраструктуры малого и среднего бизнеса, что в конечном итоге дает огромный экономический и мультипликативный эффект. В ней задействованы сотни тысяч казахстанских работников, данная отрасль экономики способствует развитию смежных отраслей экономики (производство оборудования, перевалка, транспортировка, переработка и др.). От ее развития во многом зависит экономическая независимость, процветание страны и благосостояние народа.

В этой связи огромная роль в развитии данной отрасли экономики страны отводится законодательству. Актуальность данной темы бесспорна. Ведь для ускоренного развития отрасли, привлечения иностранных инвестиций, решения социальных вопросов требуется высококачественная, своевременная, отвечающая всем современным вызовам и реалиям, а также международным стандартам нормотворческая деятельность.

С первых дней независимости нашей Республики были предприняты все возможные меры по созданию и совершенствованию необходимой правовой базы для горнорудной и нефтегазовой отрасли. Активно развивалась и совершенствовалась правоприменительная практика.

Своеобразным итогом развития теории и практики применения законодательства в сфере недропользования стал, принятый 27 декабря 2017 года новый Кодекс Республики Казахстан «О

недрах и недропользовании». Кодекс позволил систематизировать и кодифицировать все ранее существовавшие нормы в области недропользования и придал новый импульс развитию минерально-сырьевого сектора экономики страны.

Новый Кодекс Республики Казахстан «О недрах и недропользовании» поднял на совершенно новый уровень правовое регулирование правоотношений в области разведки и добычи твердых полезных ископаемых.

Внедрение лучших мировых моделей правового регулирования в данной сфере правоотношений, позволило законодателю устранить ранее существовавшие в многочисленных законодательных актах правовые пробелы и коллизии, прислушаться к мнению недропользователей, а также государственных органов, заинтересованных в развитии данной отрасли экономики страны и привлечении в Республику значительных инвестиций, обеспечить должный баланс интересов недропользователей, государства и общества в целом.

Наиболее передовыми новеллами правового регулирования в области разведки и добычи твердых полезных ископаемых в свете нового Кодекса являются:

1. Открытость, прозрачность и безвозмездность информации, предоставляемой потенциальным недропользователям об условиях предоставления права недропользования и геологической информации, к которой относятся, отчеты об оценке ресурсов полезных ископаемых, геологические отчеты, и результаты анализов первичной информации.

2. Открытость и четкая правовая регламентация процедуры и сроков подачи заявлений и получения лицензий на разведку и добычу твердых полезных ископаемых, исключающая заинтересованность и коррупциогенность данного процесса.

3. Обеспечение прозрачности и открытости деятельности недропользователей, путем предоставления отчетов об исполнении контрактных и лицензионных обязательств со стороны недропользователей в уполномоченные государственные органы и дистанционного, камерального контроля со стороны государства.

4. Обеспечение интересов государства и общества через внедрение критерия «национальной безопасности».

5. Разумность и целесообразность государственного регулирования процесса разведки и добычи твердых полезных ископаемых, путем четкой регламентации обязательств недропользователя по материальным и финансовым вливаниям, а также предоставление возможности недропользователю избегать необоснованных с экономической точки зрения расходов («статус удержания» и другие).

Все эти позитивные новеллы Кодекса безусловно сказались на инвестиционной привлекательности данной отрасли экономики, и способствовали более эффективной деятельности как недропользователей, так и уполномоченных государственных органов.

Вместе с тем, в ходе практической реализации положений Кодекса были выявлены отдельные недостатки, пробелы и коллизии в нормативном регулировании правоотношений, связанных с разведкой и добычей твердых полезных ископаемых (ТПИ), нестыковки и противоречия с положениями Земельного кодекса РК и ряда подзаконных нормативных правовых актов, создающих проблемы в правоприменительной практике как для недропользователей, так и для уполномоченных органов государства.

Среди проблемных вопросов, касающихся реализации положений Кодекса на практике, хотелось бы выделить следующие:

1. Вопросом требующего четкого правового уяснения и разрешения является вопрос обоснованности включения в новый Кодекс положений об обязательном предоставлении Плана горных работ (ПГР) и Плана ликвидации при внесении изменений в контракт на недропользование. Так, при внесении изменений в контракт, заключенный до введения в действие Кодекса, недропользователь обязан предоставить план горных работ, и план ликвидации, разрабатываемые на основании статьи 216 и 218 Кодекса РК «О недрах и недропользовании». План горных работ является проектным документом, согласно которому производятся все добычные работы. ПГР разрабатывается согласно Инструкции по составлению плана горных работ. ПГР утверждается самим недропользователем и лишь согласовывается в уполномоченном органе в области охраны окружающей среды и промышленной безопасности. При этом законодатель руководствуется одним из самых основных принципов недропользования – полной, комплексной отработки месторождения полезных ископаемых. Согласно

Кодексу и правилам разработки ПГР, срок проводимых горных работ не может превышать срока действия контракта и/или лицензии, что вполне логично. Лицензия на добычу ТПИ выдается на срок не превышающий 25 последовательных лет. И обладатель права недропользования вправе обратиться за продлением срока действия лицензии. При этом возникает вопрос – на основании какого документа недропользователь должен обратиться в компетентный орган за продлением контракта либо лицензии? Предлагаю рассмотреть данный вопрос на примере крупного недропользователя, добывающего медь на основании контракта, заключенного до введения в действия Кодекса.

Срок заключенного в 2001 году контракта истекает в 2023 году. Согласно утвержденным запасам, полная отработка месторождения предполагается открытым способом до 2069 года, и доработка подземным способом до 2091 года. Согласно переходным положениям, срок действия контракта может быть продлен, но недропользователю необходимо разработать ПГР, в соответствии с которым он должен предусмотреть отработку на срок, не превышающий срок действия контракта. На наш взгляд, план горных работ не может быть привязан к сроку действия лицензии или контракта, необходимо оценивать объем запасов месторождения и срок, в течении которого они могут быть извлечены и переработаны.

Опыт работы горно-металлургических комплексов (ГМК) показывает, что экономика производства зависит от вида выбранного метода первичной обработки и обогащения, а также максимального использования отходов производства. Ведь технико-экономические показатели работы предприятия напрямую зависят от применяемого технологического оборудования.

Учитывая вышеизложенное, предлагаем внести изменения в Инструкцию по составлению плана горных работ, утверждаемую уполномоченным органом в области твердых полезных ископаемых, в части срока проведения горных работ, т.к. ПГР это проектный документ, определяющий виды, методы, и способы добычи ТПИ до полной отработки всех запасов, и календарный график полной отработки месторождения невозможно привязывать к сроку действия контракта (лицензии).

Аналогичная ситуация в правоприменении сложилась и в вопросах, связанных с ликвидацией последствий операций по добыче ТПИ. В соответствии с пунктом 1 статьи 218 Кодекса предусмотрено: «Ликвидация последствий операций по добыче твердых полезных ископаемых должна проводиться в соответствии с проектом ликвидации, разработанным на основе плана ликвидации». А план ликвидации в соответствии со статьей 217 Кодекса «является документом, содержащим описание мероприятий по выводу из эксплуатации рудника и других производственных и инфраструктурных объектов, расположенных на участке добычи, по рекультивации земель, нарушенных в результате проведения операций по добыче, мероприятий по проведению постепенных работ по ликвидации и рекультивации, иных работ по ликвидации последствий операций по добыче, а также расчет приблизительной стоимости таких мероприятий по ликвидации». Недропользователь разрабатывает план ликвидации и должен пройти комплексную экспертизу в уполномоченных государственных органах. Недропользователь обязан вносить изменения в план ликвидации, включая изменения в приблизительный расчет стоимости работ по ликвидации последствий операций по добыче, не позднее трех лет со дня получения последнего положительного заключения комплексной экспертизы.

На примере того же недропользователя, отработка месторождения которого предусмотрена до 2091 года, возникает логичный вопрос – как можно обновлять План ликвидации каждые три года, если до завершения отработки месторождения еще более 70 лет.

Исходя из изложенного, возникает необходимость корректировки положений законодательства, регулирующих данный вопрос с целью его приведения в соответствие с реалиями производственного процесса.

2. В связи с введением в действие нового Кодекса был поставлен на утрату Закон РК «О недрах и недропользовании», где в п.п.9 и 10 статьи 35 были закреплены нормы по предоставлению права недропользования на общераспространенные полезные ископаемые для собственных нужд, а также используемых при строительстве (реконструкции) и ремонте автомобильных дорог общего пользования, железных дорог и гидросооружений. На практике отсутствия данной нормы в новом Кодексе привело к тому, что недропользователи добывающие в соответствии с контрактами и лицензиями медь, цинк, серебро, золото и другие полезные ископаемые в качестве сопутствующих добывают инертные руды, не используемые ими в процессе производства и складываемые на хвостохранилищах. При возникновении кризисных ситуаций, требующих незамедлительного строительства и реконструкции (укре-

пления) дамб и других гидротехнических сооружений недропользователи лишены возможности использования имеющихся в их распоряжении на хвостохранилищах общераспространенных полезных ископаемых без получения отдельного разрешения на право их использования. Особую актуальность приобрела проблема обеспечения экологической безопасности, при эксплуатации хвостохранилищ, укрепление дамб хвостохранилищ на горно-металлургических комбинатах. Гидротехнические сооружения являются опасными производственными объектами и в случае ненадлежащей эксплуатации могут создать угрозу для населения. Достаточно вспомнить события в поселке Кызыл-Агач Алматинской области, поселке Кокпекты Карагандинской области, в поселке Секисовское Восточно-Казахстанской области, повлекшие большие разрушения и человеческие жертвы. На весь мир известна самая смертоносная катастрофа, которая произошла 25 января 2019 года в Бразилии, в результате прорыва дамбы гидросооружения погибло 332 человека, а государству был причинен многомиллиардный ущерб.

Последствия прорыва дамбы в Бразилии 25 января город Brumadinho, штат Minas Gerais [1]

Последствия прорыва дамбы в Бразилии 25 января город Brumadinho, штат Minas Gerais[2]

Это очень актуальный вопрос и государство должно содействовать горнопромышленным предприятиям в организации недопущения подобных катастроф, путем предоставления права на добычу

строительного материала в упрощённом и ускоренном порядке. Учитывая, что недропользователи являются коммерческими организациями, и стремятся к максимальным доходам при минимальных затратах, государству во избежание таких смертоносных катастроф, необходимо на законодательном уровне предусмотреть норму предоставления права на добычу строительного материала для реконструкции и укрепления гидротехнических сооружений. В связи с принятием нового Кодекса сложилась ситуация, когда для получения лицензии одним из основных условий является то, что участок недр должен быть опубликован в Программе управления государственным фондом недр, а при его отсутствии, необходимо инициировать его включение. Последняя процедура, не урегулирована на законодательном уровне, и за время с 27 декабря 2017 года по сегодняшний день Программа обновлялась лишь дважды. Оформление такого права занимает длительный срок. Кроме того, не все коммерческие предприятия готовы увеличивать свои расходы, учитывая все более возрастающие обязательства при получении лицензии на недропользование, а это и обязательства по арендным платежам, которые возрастают на ежегодной основе, это и соглашения о социально-экономической поддержке местного населения, и ежегодные минимальные расходы на операции по добыче (от 1160 МРП при добыче на территории площадью до пяти гектаров и возрастающий в зависимости от площади (ст. 210 Кодекса)).

Во избежание загрязнения окружающей среды токсичными продуктами, содержащимися в отходах после переработки, и защиты ближайших населенных пунктов, в первую очередь необходимо прочное укрепление дамб и бортов гидросооружений и гидроизоляция дна как новых, так и старых хвостохранилищ. Все необходимые мероприятия должны быть направлены на безопасность эксплуатации хвостохранилищ и предотвращение их разрушения.

Безусловно, государство должно ужесточить требования к гидросооружениям, обязывать ГМК искать альтернативные варианты складирования отходов, например, как метод сухого складирования, и отказаться от заполнения пульпы из отходов водой. Но, такой метод складирования подходит не ко всем отходам переработки.

Так, в соответствии с п. 15 «Правил обеспечения промышленной безопасности для хвостовых и шламовых хозяйств опасных производственных объектов», утвержденных приказом Министра по инвестициям и развитию РК №349 от 30.12.2014 г., аварийно-восстановительные ремонты выполняются с момента возникновения аварии, а повреждения, создающие угрозу для жизни людей или возникновению чрезвычайных ситуаций, – устраняются немедленно.[3]

Возвращаясь к вопросу предоставления права недропользования, считаем, что соответственно для таких видов работ процедура представления права на добычу ОПИ должна быть максимально упрощена.

Кодекс предусматривает добычу ОПИ в предпринимательских целях (статья 232) и для целей, не связанных с предпринимательской деятельностью (статья 237). Понятие «предпринимательская цель» раскрывает Предпринимательский Кодекс РК от 29 октября 2015 года № 375-V ЗРК. Так, согласно статьи 2 Предпринимательского Кодекса РК «Предпринимательством является самостоятельная, инициативная деятельность граждан, оралманов и юридических лиц, направленная на получение чистого дохода путем использования имущества, производства, продажи товаров, выполнения работ, оказания услуг, основанная на праве частной собственности (частное предпринимательство) либо на праве хозяйственного ведения или оперативного управления государственного предприятия (государственное предпринимательство). Предпринимательская деятельность осуществляется от имени, за риск и под имущественную ответственность предпринимателя.»[4] Понятие «цель», в данном случае, на первый взгляд кажется ясным и не требует дополнительных объяснений. Предприниматель, в рамках лицензии на добычу ОПИ, добывает полезные ископаемые для целей ее коммерческой реализации и получения чистого дохода от продажи ОПИ.

Статья 237 Кодекса РК «О недрах и недропользовании» гласит, что «Собственники земельных участков и землепользователи вправе для удовлетворения личных, бытовых и иных хозяйственных нужд, не связанных с осуществлением предпринимательской деятельности, извлекать в границах принадлежащих им земельных участков общераспространенные полезные ископаемые»[5]. Седьмой пункт данной статьи предполагает, что для данной деятельности, оформления лицензии не требуется. Если недропользователь, основной деятельностью которого является добыча ТПИ, в целях ее переработки и извлечения из нее готовой продукции для ее реализации и получения дохода от продажи готовой продукции, использует ОПИ для собственных нужд, точнее для нужд

предприятия, например, строительство и/или реконструкция хвостового хозяйства, то логично предполагать, что недропользователь вправе добывать для нужд предприятия строительный материал в рамках земельного отвода. Вместе с тем, недропользователи, на практике, получили официальное разъяснение от уполномоченного органа – Министерства индустрии и инфраструктурного развития РК о том, что это относится к предпринимательским целям. Безусловно, хвостовое хозяйство по цепочке производственного процесса можно приравнять к предпринимательской цели, но тут важно понимать, что недропользователь не имеет дохода от такой добычи, и что государство, равно, как и недропользователь, несет ответственность за экологическую безопасность и безопасное ведение деятельности, на которую сам выдает разрешения. Считаем необходимым добычу ОПИ для реконструкции и укрепления дамб хвостового хозяйства не считать предпринимательской целью и закрепить это положение законодательной нормой с целью недопущения ее двоякого толкования.

По аналогии, предлагаем распространить это положение и на использование общераспространенных полезных ископаемых при строительстве (реконструкции) ремонте автомобильных дорог, железных дорог и гидросооружений, являющихся неотъемлемой частью инфраструктуры горно-металлургических комплексов.

3. В рамках совершенствования законодательства о недрах и недропользовании требуют гармонизации и синхронизации правоотношения в области использования земель, регулируемые нормами Земельного кодекса РК и Кодекса РК «О недрах и недропользовании».

В целях такой гармонизации полагаю необходимым внести изменения в Земельный Кодекс РК и в сопутствующие законодательные и подзаконные акты, а именно:

- Пересмотреть основания для резервирования земель.
- Прописать процедуру резервирования земель.

Так, согласно пункту 6 статьи 205 Кодекса РК «О недрах и недропользовании», в случае согласования границ запрашиваемого участка (п.3 ст.205) «Уведомление, предусмотренное пунктом 3 настоящей статьи, является основанием для резервирования местным исполнительным органом области, города республиканского значения, столицы земель для целей недропользования в порядке, установленном земельным законодательством Республики Казахстан».

Для целей недропользования, резервирование земель, согласно Кодексу, производится на стадии получения лицензии. Однако, считаем, что резервирование должно производиться на момент проведения геологоразведочных работ, поскольку в период проведения геологоразведки (от 1 до 3 лет и более) возникает риск спекуляции земельными участками. Так, узнав о том, что на определенной территории обнаружены запасы нефти, золота, меди и т.д., «предприимчивые» физические и юридические лица могут предпринять меры к получению права собственности или аренды на данные земельные участки, требуя в последующем несоразмерно высокую цену при их выкупе недропользователями. Кроме того, как показал предыдущий опыт, это может приводить к злоупотреблениям служебным положением со стороны должностных лиц местных исполнительных органов. Аналогичные случаи злоупотреблений и спекуляции земельными участками имели место в нашей республике при строительстве автобанов и автодорог, имеющих стратегическое значение (в частности, при строительстве автодороги Астана-Боровое).

В соответствии с пунктом 3 статьи 205 Кодекса РК «О недрах и недропользовании»:

«3. В случае согласования с уполномоченным органом по изучению недр границ запрашиваемого участка недр компетентный орган в течение трех рабочих дней направляет заявителю уведомление о необходимости согласования плана горных работ, проведения экспертизы плана ликвидации, предусмотренных соответственно статьями 216 и 217 настоящего Кодекса. Уведомление должно быть размещено на Интернет-ресурсе компетентного органа в течение двух рабочих дней со дня его направления заявителю.»

Как описано выше, согласно пункту 6 статьи 205 Кодекса «уведомление, предусмотренное пунктом 3 настоящей статьи, является основанием для резервирования местным исполнительным органом области, города республиканского значения, столицы земель для целей недропользования в порядке, установленном земельным законодательством Республики Казахстан.»

При этом заявитель должен ходатайствовать о резервировании земель, руководствуясь нормами земельного законодательства, имеющими бланкетный характер. Однако, разработанные в соответствии с Земельным кодексом РК «Правила по резервированию земельных участков», утвержденные Приказом

Министра национальной экономики РК №178 от 28 февраля 2015 года, не предусматривают в качестве оснований для резервирования земельных участков выделение их для целей недропользования.

Кроме того, согласно ст. 32 Земельного кодекса РК получение права на недропользования, на основании лицензии или контракта, является основанием для незамедлительного оформления прав на земельный участок, однако на практике такое оформление занимает длительный период, т.к. требуется сбор значительного количества документов и проведение землеустроительных работ, предписанных подзаконными нормативными правовыми актами.

В этой связи, возникают риски по неисполнению контрактных обязательств, имеющих четкие временные рамки, поскольку оформление прав на земельный участок занимает на практике довольно длительный период.

В целях устранения данных противоречий, предлагается в подзаконные акты, принимаемые в реализацию Земельного кодекса РК и Кодекса РК «О недрах и недропользовании», в качестве оснований для резервирования земельных участков предусмотреть право на проведение геологоразведочных работ на недропользование. Кроме того, необходимо нормативно предусмотреть запрет на выдачу каких-либо актов на землепользование иным лицам после получения лицензии или контракта на недропользование на испрашиваемый для этих целей земельный участок.

Проанализировав проблемы правоприменительной практики реализации норм Кодекса Республики Казахстан «О недрах и недропользовании» в сфере разведки и добычи твердых полезных ископаемых можно прийти к выводу, что несмотря на всю новизну и прогрессивность правового регулирования правоотношений в сфере недропользования Кодекс содержит в себе еще не мало пробелов и коллизий, создающих проблемы в правоприменительной практике как для недропользователей, так и для уполномоченных органов государства.

Не останавливаясь подробно на каждом вопросе, требующем детального описания и анализа, полагаем, что к вопросам, создающим проблемы в практике применения положений Кодекса, можно отнести:

1. Сложный порядок его введения в действие, касающийся дифференциации введения в действие Кодекса в целом и отдельных его норм. Это приводит к неоднозначному пониманию и применению со стороны недропользователей и компетентных государственных органов норм Кодекса и утратившего силу Закона РК «О недрах и недропользовании», отдельные нормы и положения которого продолжают свое действие согласно Переходным положениям Кодекса.

2. Отсылка в нормах Кодекса к Законам и подзаконным нормативным правовым актам, утратившим силу, либо к подзаконным актам еще не разработанным Правительством РК и уполномоченными государственными органами, что приводит к пробелам в правовом регулировании данных правоотношений. Сложность данного фактора заключается в том, что и недропользователи и государственные органы находятся неопределенно длительный период в состоянии правовой неурегулированности отдельных правоотношений по недропользованию, и, зачастую, несут существенные материальные и финансовые потери.

3. Отсутствие четкого понимания термина «недра», используемого в законодательных актах. Данный вопрос требует дальнейшего научно-теоретического и практического обоснования, так как на практике, при расширенном понимании термина «недра» к операциям по недропользованию могут быть отнесены правоотношения, не имеющие никакого отношения, в классическом понимании, к недрам (строительство фундаментов, подвалов, колодцев и других подземных сооружений).

4. Несогласованность и противоречия в нормативном регулировании правоотношений по оформлению права недропользования на разведку и добычу твердых полезных ископаемых, регулируемых Кодексом РК «О недрах и недропользовании», и связанных с ними правоотношений по оформлению права землепользования, регулируемых Земельным кодексом РК (наличие контракта на недропользование является основанием для незамедлительного оформления земельного участка, однако земельным законодательством не регламентирован порядок незамедлительного оформления, и действуют подзаконные нормативные акты, предусматривающие общий порядок предоставления такого права).

5. Наличие в Кодексе отдельных требований к недропользователям, которые являются не выполнимыми при практической их реализации (положений об обязательном предоставлении Плана горных работ и Плана ликвидации при внесении изменений в контракт на недропользование и другие примеры).

6. Исключение из Кодекса положений, ранее регламентированных утратившим силу Закона РК «О недрах и недропользовании», что создает пробелы в нормативном регулировании и проблемы при практическом применении законодательства о недропользовании («техногенные воды» и др.).

В целях дальнейшего совершенствования законодательства и правоприменительной практики в сфере разведки и добычи твердых полезных ископаемых необходимо принятие согласованных мер, направленных на:

1. Обеспечение техногенной и экологической безопасности объектов недропользования путем предоставления права недропользователю использовать, имеющиеся в его распоряжении отходы производства и общераспространенные полезные ископаемые, в целях укрепления дамб, плотин и иных гидротехнических сооружений, представляющих собой экологическую и техногенную опасность.

2. Гармонизацию и синхронизацию норм Земельного кодекса РК и Кодекса РК «О недрах и недропользовании», регулирующих правоотношения в области использования земель, целевым назначением которых является разведка и добыча твердых полезных ископаемых. В частности, законодательное закрепление в качестве основания для резервирования земель – наличие лицензии на разведку и добычу ТПИ.

3. Оптимизацию и сокращении расходов по операциям по добыче твердых полезных ископаемых. Международный опыт, потребность в инвестиционной привлекательности отрасли, а также поддержка добросовестных недропользователей по обеспечению полного и комплексного освоения месторождений, диктует необходимость законодательного уменьшения минимальных расходов на операции по добыче ТПИ.

4. Совершенствование процедуры закупа товаров (работ, услуг). С целью создания уникальных, не имеющих аналогов на постсоветском пространстве, производств по разведке, добыче и переработке полезных ископаемых, необходимо законодательно закрепить особенность правового регулирования закупок для недропользователей, приобретающих товары, работы и услуги, необходимые для реализации модернизации или расширения действующих производств по добыче и переработке ТПИ.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Прорыв дамбы хвостохранилища железной руды в Бразилии – 400+ погибших, масштабы бедствия катастрофичны. – ForestRU – Всё о российских лесах // [www.forest.ru\[сайт\]](http://www.forest.ru/forum/forum22/topic802/) – режим доступа: <http://www.forest.ru/forum/forum22/topic802/> свободный (дата обращения: 15.05.2019) – Загл. с экрана.
2. Прорыв дамбы хвостохранилища железной руды в Бразилии – 400+ погибших, масштабы бедствия катастрофичны. – ForestRU – Всё о российских лесах // [www.forest.ru\[сайт\]](http://www.forest.ru/forum/forum22/topic802/) – режим доступа: <http://www.forest.ru/forum/forum22/topic802/> свободный (дата обращения: 15.05.2019) – Загл. с экрана.
3. Перечень нормативных правовых актов, зарегистрированных Министерством юстиции Республики Казахстан в феврале 2015 года | Министерство юстиции Республики Казахстан // [www.adilet.gov.kz\[сайт\]](http://www.adilet.gov.kz) – режим доступа: <http://www.adilet.gov.kz/ru/node/88812> свободный (дата обращения: 10.04.2019) – Загл. с экрана
4. Предпринимательский кодекс Республики Казахстан // ИПС "Әділет"[сайт] – режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000375> свободный (дата обращения: 14.04.2019) – Загл. с экрана.
5. Кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 2017 года № 125-VI «О недрах и недропользовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.04.2019 г.) – ПАРАГРАФ-WWW // [online.zakon.kz\[сайт\]](https://online.zakon.kz) – режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31764592 свободный (дата обращения: 14.04.2019) – Загл. с экрана.

Бекбауова А.А.,

Мурсалова Л.А.

магистры юридических наук,

старшие преподаватели кафедры «Юриспруденция»

Актюбинского регионального государственного университета им. К. Жубанова

г.Актобе, lazzat_mursalova@mail.ru

ЗАДЕРЖАНИЕ КАК МЕРА ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРИНУЖДЕНИЯ В СИСТЕМЕ САНКЦИЙ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА

Аннотация. Бұл мақалада азаматтардың жеке бас бостандығынан айырылуымен байланысты ұстау, қамауда ұстау кезінде азаматтардың конституциялық құқықтарының сақталуын қарастырады. Осы алды алу іс-шарасын қолдану кезінде заңдылық кепілдіктерін, сондай-ақ біздің қоғамымыздың жалпыға ортақ құндылықтарын қамтамасыз ету кепілдігін сақтау өте маңызды. Мақалада қылмыстық сот ісін жүргізудегі жалпы құқықтық жағдайлар, процедуралық ережелер және қамауда ұстау тәртібі қарастырылады.

Түйінді сөздер: қылмыстық іс жүргізу, іс жүргізу мәжбүрлеу шаралары, қамау, адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау, процессуалдық ұстау негіздері.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы соблюдения конституционных прав граждан при применении задержания, содержания под стражей, которые связаны с лишением человека личной свободы. При применении данной меры пресечения очень важно соблюдение гарантий законности, а также гарантий обеспечения общечеловеческих ценностей нашего общества. В статье рассматриваются общие правовые условия, процессуальные правила и порядок применения задержания в уголовном судопроизводстве.

Ключевые слова: уголовный процесс, меры процессуального принуждения, задержание, защита прав и свобод человека, основания процессуального задержания.

Annotation. The article deals with the observance of the constitutional rights of citizens in the application of detention, detention, which are associated with depriving a person of personal liberty. When applying this preventive measure, it is very important to observe the guarantees of legality, as well as guarantees to ensure the universal values of our society. The article discusses the general legal conditions, procedural rules and the procedure for the use of detention in criminal proceedings.

Keywords: criminal procedure, measures of procedural coercion, detention, protection of human rights and freedoms, bases of procedural detention.

Права и свободы человека и гражданина, его честь и достоинство являются высшей ценностью общества и государства. Эти положения закреплены как во Всеобщей декларации прав человека, так и во внутреннем законодательстве, в том числе и в нашей стране.

Главной задачей государства Конституция РК обозначила именно защиту прав и свобод человека [1]. В Казахстане ведется постоянная и системная работа над совершенствованием системы обеспечения защиты прав человека и гражданина. Ключевым моментом в этом вопросе является механизм построения уголовного процесса, ведь именно он во многом на практике показывает отношение государства к личности, её достоинству, интересам и правам.

В сфере уголовного судопроизводства основными приоритетами являются: повышение уровня защиты граждан в уголовном процессе и снижение его репрессивности; повышение состязательности уголовного процесса, прежде всего за счет расширения процессуальных возможностей адвокатов; дальнейшее расширение судебного контроля на досудебной стадии; упрощение процедур расследования уголовных дел и обеспечение экономичности уголовного процесса.

Наиболее уязвимым в вопросах защиты прав человека в уголовном судопроизводстве является соблюдение закона при применении к подозреваемым (обвиняемым) мер процессуального принуждения, таких как задержание, содержание под стражей.

Важным конституционным принципом является принцип личной свободы каждого. В соответствии со статьей 16 Конституции РК, «каждый имеет право на личную свободу». Таким образом, Конституция РК гарантирует гражданам неприкосновенность личности и право личной свободы. Содержание под стражей допускается только в предусмотренных законом случаях и лишь с санкции суда, с

представлением арестованному права судебного обжалования. Без санкции следственного судьи лицо может быть подвергнуто задержанию на срок не более сорока восьми часов, а по некоторым категориям дел – не более семидесяти двух часов. Каждый задержанный, обвиняемый в совершении преступления имеет право пользоваться помощью адвоката (защитника) с момента, соответственно, задержания, содержания под стражей.

Следует отметить, что такая установка основного Закона Республики Казахстан имеет прямое действие, то есть в данном случае правоприменитель, в лице органов уголовного преследования должен выполнять эти требования без каких-либо ссылок на другие законы. Именно это процессуальное правило служит непосредственной гарантией права неприкосновенности лица, а не абстрактной. Принцип неприкосновенности личности помимо упомянутого правила содержит в себе и некоторые другие элементы: это особенная процессуальная форма, предусматривающая производство специальной отметки в протоколе допроса подозреваемого о разъяснении принадлежащих ему процессуальных прав и объявлении существа подозрения; обязанность допрашивающего лица произвести названную процедуру; право подозреваемого на внесение поправок в протоколе допроса; право защитника участвовать в производстве следственных действий с подозреваемым и т.п.

Задержание подозреваемого в совершении уголовного правонарушения – мера процессуального принуждения, применяемая органом уголовного преследования с целью пресечения преступления и разрешения вопроса о применении к нему меры пресечения в виде содержания под стражей или для обеспечения производства по уголовному делу, по которому имеются основания полагать, что лицо может скрыться либо совершить более тяжкое деяние [2].

Должностное лицо органа уголовного преследования вправе задержать лицо, подозреваемое в совершении преступления, за которое может быть назначено наказание в виде лишения свободы, при наличии одного из следующих оснований:

1) если лицо застигнуто при совершении преступления или непосредственно после его совершения. Закон также допускает задержание непосредственно после совершения уголовного правонарушения.

2) если очевидцы, в том числе потерпевшие, прямо указывают на данное лицо как на совершившее уголовное правонарушение.

3) если на подозреваемом или на его одежде, при нем или в его жилище обнаружены явные следы уголовного правонарушения;

4) если в полученных в соответствии с законом материалах оперативной деятельности, контрразведывательной деятельности и негласных следственных действий в отношении лица имеются достоверные данные о совершении уголовного правонарушения.

При наличии иных данных, дающих основание подозревать лицо в совершении уголовного правонарушения, оно может быть задержано лишь в том случае, если это лицо пыталось скрыться либо, когда оно не имеет постоянного места жительства или не установлена личность подозреваемого, либо когда в суд направлено ходатайство о санкционировании меры пресечения в виде содержания под стражей.

При задержании составляется протокол, который должен содержать указание не только на основание задержания, но и на фактические данные, подтверждающие эти основания. Если при задержании проводится личный обыск или освидетельствование, то об этом должны быть составлены отдельные протоколы. Доказательственное значение протокола задержания как процессуального документа состоит лишь в том, что он удостоверяет время и место задержания определенного лица, а также сделанные им при задержании заявления.

Наличие доказанных оснований задержания недостаточно для его применения. Необходимы и некоторые общие правовые условия. По действующему законодательству уголовно-процессуальное задержание допустимо, если:

1) уголовное правонарушение, в совершении которого подозревается лицо, наказуемо лишением свободы,

2) начато досудебное расследование по уголовному делу,

3) задерживаемый субъект является надлежащим с точки зрения установленных законом требований,

4) дело подследственно данному органу дознания или следователю,

5) основание задержания, производимого без предварительного вынесения постановления, является внезапно.

С задержанием связаны и последующие этапы движения уголовного дела:

- проведение следственных действий как продолжение проверки обоснованности задержания;
- первый допрос задержанного;
- предъявление задержанному обвинения;
- избрание меры пресечения.

Задержание без предварительно составленного постановления связано с действиями должностных лиц полиции, не наделенных правами органов дознания.

Необходимо подчеркнуть, что установленный порядок призван обеспечить не только охрану прав и законных интересов задержанных, но и создать условия, необходимые предпосылки для проверки их причастности к совершению преступления. В зависимости от ее результатов решается вопрос о применении в качестве меры пресечения - содержание под стражей. Устанавливаются ряд ограничений, которые вызваны необходимостью достижения целей задержания. К таким ограничениям, в частности, относятся личный обыск, досмотр вещей, а при необходимости дактилоскопирование и фотографирование. Задержанным запрещается иметь при себе деньги, ценные вещи, а также предметы и документы, не разрешенные к хранению в местах их содержания. Следует подчеркнуть, что задержание – многозначное понятие. В законодательных актах оно применяется для обозначения различных видов задержания, каждый из которых специфичен по своей правовой природе, содержанию, основаниям и порядку применения. Так, Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях предусматривает административное задержание, то есть временное лишение физического лица личной свободы, в частности, свободы действия и передвижения с принудительным содержанием в специальном помещении в течение определенного времени с целью пресечения его противоправных действий. Согласно уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан, задержание подозреваемого в совершении преступления – мера процессуального принуждения, применяемая с целью выяснения его причастности к уголовному правонарушению и разрешения вопроса о применении к нему меры пресечения в виде содержания под стражей. Своевременно предпринятое задержание подозреваемого исключает возможность скрыться от дознания и предварительного следствия, воспрепятствовать установлению истины. Задержание непосредственно затрагивает гарантированную Конституцией и нормами международного права неприкосновенность личности. «Никто не может быть подвергнут произвольному аресту или содержанию под стражей, – гласит статья 9 Международного Пакта о гражданских и политических правах (Нью-Йорк, 19 декабря 1966 г.) – никто не должен быть лишен свободы иначе, как на таких основаниях и в соответствии с такой процедурой, которые установлены законом».

Влияние института судебного контроля на все стадии уголовного процесса, включая досудебное производство, в том числе содержание под стражей, стадию назначения судебного разбирательства (предания суду) и подготовительных действий к судебному заседанию, стадии пересмотра судебных актов – это сегодня общемировая тенденция. В этих условиях, естественно, основная нагрузка будет ложиться на судебную систему, которая заинтересована, как и другие ведомства, в повышении уровня защиты прав граждан через комплекс мер, состоящих, во-первых, в оптимальном разграничении процессуальных полномочий органов досудебного расследования, прокуратуры и суда, во-вторых, в усилении состязательных начал уголовного процесса, в-третьих, разработке мер по упрощению производства, и наконец, расширению объема судебного санкционирования процессуальных действий правоограничительного характера [3].

В рамках исполнения поручений, поставленных главой государства в Плане Нации «100 конкретных шагов» по реализации пяти институциональных реформ по вхождению Казахстана в 30-ку развитых государств мира была проделана большая работа по модернизации уголовного законодательства и совершенствованию правоприменительных, организационно-кадровых, материально-технических и других составляющих деятельности судебной системы страны.

Так, путем изучения международного законодательства, рекомендаций зарубежных экспертов и действующей практики выработаны соответствующие меры по совершенствованию уголовного процесса по пяти ключевым направлениям:

- 1) усиление уровня защиты прав человека и снижение репрессивности уголовного процесса;
- 2) повышение состязательности сторон, прежде всего за счет расширения процессуальных возможностей адвокатов;

- 3) упрощение процедуры расследования и обеспечение экономичности процесса;
- 4) расширение судебного контроля;
- 5) исключение дублирования и четкое распределение полномочий между органами следствия, прокуратурой и судом.

Все эти рекомендации на сегодняшний день реализованы. Так, срок задержания сокращен с 72 до 48 часов, а если это несовершеннолетний – до 24. 48 часов – это международный стандарт всех развитых стран.

Срок 72 часа введен только по сложным делам:

- 1) задержании по подозрению в совершении особо тяжкого преступления;
- 2) задержании по подозрению в совершении террористического или экстремистского преступления;
- 3) задержании по подозрению в совершении преступления в ходе массовых беспорядков;
- 4) задержании по подозрению в совершении преступления в составе преступной группы;
- 5) задержании по подозрению в совершении преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ, прекурсоров и их аналогов, против половой неприкосновенности несовершеннолетних, а также умышленного преступления, повлекшего смерть человека;
- 6) невозможности обеспечить своевременное доставление лица к следственному судье вследствие отдаленности или отсутствия надлежащих путей сообщения, а также в условиях чрезвычайного положения или чрезвычайной ситуации.

Это предложение согласуется с международными нормами, которые устанавливает, что в течение 48 часов с момента задержания лицо должно быть доставлено к судье для принятия решения о законности задержания. Опыт многих демократических стран показывает, что там предусмотрен аналогичный максимальный срок задержания подозреваемого перед тем, как он должен быть доставлен в суд. В частности, в Германии полиция должна доставить задержанного к судье без промедления, в любом случае не позже, чем на следующий день после задержания, т.е. в течение 48 часов. В Италии прокурор должен в течение 48 часов получить от судьи (GIP) санкцию на арест, иначе задержание теряет законную силу.

Внедрено предложение о необходимости расширения перечня оснований, по которым мера пресечения в виде заключения под стражу не будет применяться по уголовным правонарушениям в сфере предпринимательской деятельности. Между тем, необходимо предусмотреть в УПК РК в первую очередь нормы, устанавливающие императивное требование при применении мер пресечения использования принципа (презумпции) вероятного освобождения из-под стражи, а также принципа первоначального выбора наименее легкого по степени тяжести мер пресечения.

НОРМАТИВНЫЕ ПРАВОВЫЕ АКТЫ:

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 г.) // Вестник Парламента Респ. Казахстан. -- 1996. -- № 4, ст. 217; 1998. -- № 20, ст. 245; 2007. -- № 10, ст. 68; 2011. -- № 3, ст. 29.
2. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 г. № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.01.2019 г.) // <https://online.zakon.kz>

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

3. Проблемы уголовно-процессуального принуждения в стадии предварительного расследования: Учеб. пособие для вузов / Ахпанов А.Н. - Алматы: Жеті жарғы, 2006. - 176 с.
4. Принципы уголовного процесса: Учеб. пособие / Сабитов А.С. - Алматы: Юрист, 2000 г. - 152 с.
5. Сапарғалиев М.С. Возникновение и развитие судебной системы. – Алма-Ата: Мектеп, 1971. – 261с.

Джиембаев Р.Қ.
заң ғылымының кандидаты
Қарағанды қ-сы,
rusya-our@mail.ru

МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАРДЫҢ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ҚОҒАМДЫҚ БАҚЫЛАУДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа. Мақалада мемлекеттік органдардың қызметіне қоғамдық бақылауды жүзеге асырудың кейбір мәселелері қарастырылады. Шетелдік тәжірибеге сүйене отырып, автор Қазақстан Республикасындағы қоғамдық кеңестердің қызметін оңтайландыруды ұсынады. Атап айтқанда, полиция қызметкерлерінің тәртіптік жауапкершілік мәселелерін жұртышылықтың қатысуымен қарастыру ұсынылады. Сондай-ақ, қоғамдық кеңестің құрылу тәртібін қайта қарау ұсынылады.

Кілтті сөздер: қоғамдық, қоғамдық бақылау, мемлекеттік орган, азаматтық қоғам, полиция.

Аннотация. В статье рассматриваются некоторые вопросы реализации общественного контроля деятельности государственных органов. На основе зарубежного опыта автором предлагается оптимизировать деятельность общественных советов в Республике Казахстан. В частности, вопросы дисциплинарной ответственности сотрудников полиции предлагается рассматривать при участии общественности. Также предлагается пересмотреть порядок формирования Общественного совета.

Ключевые слова: общественность, общественный контроль, публичная власть, гражданское общество, полиция.

Annotation. The article discusses some issues of implementation of public control over the activities of state bodies. Based on foreign experience, the author proposes to optimize the activities of public councils in the Republic of Kazakhstan. In particular, issues of disciplinary responsibility of police officers are proposed to be considered with public participation. It is also proposed to revise the order of formation of the Public Council.

Keywords: public, public control, public authority, civil society, police.

Қоғам дегеніміз – ортақ мүдделер негізінде қандай да бір қызметті бірлесіп орындауда қарым-қатынас жасау үшін біріккен белгілі бір адамдар тобын айтамыз [1, с. 12]. Өз кезегінде, бақылау – тексеру немесе қадағалау мақсатында үнемі тексеру және тұрақты түрде бақылау түсіндіріледі [2, с. 293].

А.Н. Пархоменко атап өткендей, қоғамдық бақылау дегеніміз – бұл қоғамдағы жекелеген азаматтар, азаматтық қоғам ұйымдары арқылы шешімдерді іске асыру және енгізу, сонымен қатар нәтижелерді бағалау кезеңінде де билікті бақылауға мүмкіндік беретін механизм [3, с. 622-625].

Объективті себептерге байланысты мемлекетке жиі билік өкілеттігін теріс пайдалану және қоғамдық зиян келтіре отырып өз мүдделерін іске асыру тән, бұл оның билікті бөлісуге дайын еместігін растайды. Г.А. Марзактың айтуынша, мұндай жағымсыз үрдіс мемлекеттің мәні мен әлеуметтік мақсатын өзгертуге алып келеді, сондықтан оны еңсеру үшін билікті шектеу, яғни қоғам тарапынан бақылау талап етіледі [4, с. 199].

Халық егемендігінің идеясы, оның мәні-билік халықтан шыққан және халыққа тиесілі, ал билеушілер тек қана халық арқылы мемлекетті басқаруға уәкілеттік берілген, бұл Эпикур және Цицерон сияқты антикалық философтардың еңбектерінде көрсетілген. Кейін ол мемлекеттің пайда болуына келісімшарттық теориямен жүзеге асырылды, аталған теорияны XVII-XVIII ғғ. Г. Гроций, Б. Спиноза, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.Ж. Руссо, А.Н. Радищев, П. Гольбах дамытты.

Келісімшарт теориясына сәйкес мемлекет келісімшарт нәтижесі ретінде саналы шығармашылықтың өнімі ретінде пайда болады, ал адамдар осы уақытқа дейін «табиғи», алғашқы тұрмыс жағдайында болған. Бұған дейін әркім басқалардың мүдделерін ескерместен, өз мүдделерін ғана қорғаған. Нәтижесінде бұл «барлығы – барлығына қарсы соғысқа» алып келетін еді (Дж. Локк). «Барлығы – барлығына қарсы соғыс» нәтижесінде ұйымдаспаған қоғам өзін жойып жібере алды. Бұл жағдай болмас үшін, адамдар «қоғамдық келісімшарт» жасасты, осыған байланысты әрбір адам табиғи құқықтардың кепілділігі және өзара өмір сүру үшін құрылған мемлекеттің пайдасына өз мүдделерінің барлығынан немесе бір бөлігінен бас тартқан [5, с. 15]. Мемлекет -Құдайдың еркі емес, ол адам ақылының және санасының өнімі. Осы теорияға сәйкес мемлекеттік биліктің бірден-бір көзі халық

болып табылады, ал барлық мемлекеттік қызметшілер қоғамның қызметшісі ретінде билік өкілеттігін пайдаланғаны үшін оның алдында есеп беруге міндетті [6, с. 40].

А.Н. Радищев мемлекеттік билік халыққа тиесілі, оларға монарх берген, сондықтан да халықтың бақылауында болуы тиіс деп айтты [7].

Әрине, А.М. Лушниковтың пікірімен келісуге болады, яғни аталған теория тым идеалистік болып табылады, себебі мемлекет көбінесе соғыстар мен зорлық-зомбылық нәтижесінде пайда болды. Алайда, азаматтық қоғамды мемлекетке қатысты бастапқы деп тануға қадам жасалғаны оның ажырамас құндылығы болып табылады [8, с. 18].

В.П. Беляев және О.Е. Стародубовтың айтуынша, қоғамдық бақылау -әлеуметтік бақылаудың кіші түрі болып табылады [9, 130]. Сонымен қатар қоғамдық бақылауға заңдылық пен мемлекеттік тәртіпті қамтамасыз ету тәсілі ретінде бақылау белгілері тән, бірақ кейбір ерекшеліктері тән емес, өйткені бұл бақылау мемлекеттік емес [10, с. 67].

Қоғамдық бақылау институттарының даму дәрежесі бойынша мемлекеттің демократиялық деңгейі немесе мемлекеттік-билік құрылымдары оларға пәрменді бақылау болмаған кезде құлдырауға бейім екендігі туралы айтуға болады [11, с. 199].

Демократия – (грек тіліндегі мағынасы – халықтың билігі) – бұл саяси режим, оның негізінде процестің нәтижесіне немесе оның маңызды сатыларына қатысушылардың тең ықпалымен ұжымдық шешім қабылдау әдісі жатады [12].

Мысалы, демократияның үлгісі ретінде Периклдегі Афиндерді жатқызуға болады. Перикл басқарудың ашық жүйесін құру үшін халық жиналысын (эклесия) құрды, оның мүшелері 20 жасқа толған барлық ерлер болды. Аптасына бір рет өткізілген жиналыста жаңа заңдар қабылданып, қоғам өмірінің барлық проблемалық аспектілері талқыланды. Жиналыстың әрбір мүшесі өз пікірін айтуға құқылы болды.

Халықтың кедей жіктері де жиналысқа қатыса алуы үшін Перикл оларға осы күні далада немесе шеберханаларда жұмыс істегендері үшін ақша төледі. Перикл сот ісін жүргізуде сыбайлас жемқорлықты жою үшін судьяның (соттың) соңғы сәтке дейін қандай істі қарастыратынын білмейтін жүйе енгізді. Афинаның 30 жасқа толған кез-келген азаматы судья (сот) бола алды [13].

Жалпы, Афиналық демократия антикалық құл иеленуші мемлекеттердің демократиялық құрылымының ең мінсіз нысаны болып саналады. Біздің дәуірімізге дейінгі V ғасырдың ортасынан IV ғасырдың ортасына дейінгі жүзжылдық оның алтын ғасыры деп аталды. Афина демократиясы кластар мен жекелеген әлеуметтік топтар арасындағы қатынастарды реттеуге бағытталған. Грек полистерінде барлық әлеуметтік-экономикалық және саяси ұйымдардың негізі азаматтар ұжымы болды [14, с. 203].

Талқыланған мәселе бойынша әр азамат сөз сөйлей алды, талқылау еркіндігі шектелмеген. Әрбір Афина азаматы халық жиналысында қабылданатын заң жобасын талқылауға құқылы болды. Мемлекеттік заң болып табылатын халық жиналысының шешімдері әдетте «Халық пен кеңес қаулы етті» деген міндетті формуладан басталды. Бұл заңды формула афиналық демократияның мемлекеттік органдары жүйесіндегі кеңестің басты рөлін көрсетеді. Афинадағы кеңес Афинадағы демократияның маңызды мемлекеттік институттарының бірі бола отырып, халық жиналысын алмастырмады, тек оның жұмыс органы болып табылды. Кеңес Афина азаматтығының барлық дәрежесінен жинақталып, жыл сайын жаңартылып отырылды [14, с. 204].

Қазіргі уақытта С.Н. Смирнов және Т.Ю. Сидорина атап өткендей: «Мемлекет пен басқа да әлеуметтік салалар арасындағы ынтымақтастыққа қол жеткізудің негізі – ымыраласу болып табылады, яғни әлеуметтік келісімшартқа барлық қатысушылардың өздерінің негізгі бөлігіне, сонымен қатар қоғамдық игіліктерге ұтымды қол жеткізу үшін өз мүдделерін ұсыну қабілеті. Бұл ұғым экономикалық өсуді, барлық азаматтардың әл-ауқатын жақсартуды, әлеуметтік әділеттілікті, әлеуметтік қатысуды, қолайлы моральдық атмосфераны, мәдени және рухани дамуды, демократиялық және гуманистік құндылықтарды қолдауды, құқықтар мен бостандықтарды дамытуды қамтиды. Мемлекет өзінің барлық билігін ұсынады, өйткені қоғам құру үшін саналы түрде жауапкершілікті өзіне алады және бұл жауапкершіліктің ауыртпалығын жұмыс берушілер мен қоғамдық ұйымдармен бөліскісі келеді [15, с. 115].

Мәселен, АҚШ-та қоғамдық ұйымдар консенсустық демократия жобасына біріктірілген. Оларды бизнес-құрылымдар мен үкіметтік ұйымдардан айырмашылығын атап көрсете отырып, пайдасыз (коммерциялық емес) ұйымдарға жатқызады. Пайда түсірмейтін ұйымдар «Үкімет пен азаматтар ара-

сында буфер ретінде әрекет етуге қатыса отырып, мемлекет саясатына әсер етуге, көпшілік алдындағы саясатты қалыптастыруға қатысады» [16, с. 11].

Аталған мемлекетте полицияға қоғамдық бақылау кең таралған. 1993 жылы Лос-Анджелес округінің шериф бөлімінің жанында тұрақты штатпен арнайы кеңес құрылды. А.Н. Пархоменконың айтуынша, бұл «Құрама Штатында бар полицияны қадағалау бағдарламаларының екі түрінің бірі-азаматтық қадағалаудың «аудиторлық үлгісінің» тууын атап өтті (басқа үлгі әдетте нақты шағымдармен айналысатын және толық емес жұмыспен қамту негізінде жұмыс істейтін азаматтардың ерікті комитетінің жұмысын болжайды). Арнайы кеңеске шериф департаментінің әртүрлі аспектідегі қызметіне мониторинг және аудит жүргізу үшін барлық өкілеттіктерге бөлінген сарапшылар тобы кіреді. Арнайы кеңес бірнеше ондаған жартыжылдық көпшілік баяндамаларды шығарды. Онда күш қолдану, департаментке қарсы талап қою, кадрлық мәселелер, аудандық бөлімшелерді басқару және басқа да көптеген мәселелер қарастырылатын полицияның есеп беруіне байланысты аса өзекті мәселелер қарастырылды [3, с. 622-625].

2016 жылдан бастап Қазақстанда қоғамдық кеңестер, соның ішінде ішкі істер министрлігі жанындағы кеңестер жұмыс істейді. Алайда, жұртшылық әлі де болса органның іс-әрекетіне ықпал етуге мүмкіндік алды деп айту ерте. Қазіргі уақытта билік пен жұртшылық арасындағы ынтымақтастықты орнатудың бастапқы кезеңі туралы ғана айтуға болады.

Мәселен, АҚШ-тағы полиция қызметін қоғамдық бақылаудың ерекшелігі – осындай қоғамдық кеңестердің өңірлік деңгейде әрекет етуі болып табылады. Қазақстан Республикасында керісінше, полиция қызметкерлерінің тәртіптік жауапкершілігі жабық тәртіптік комиссиялар аясында қаралады, бұл жұртшылықтың үміттеріне сәйкес келмейді. Бұл субординация аясында тек ведомстволық есептіліктің болуын куәландырады. Әрине, бірқатар себептер бойынша бұны АҚШ-пен ұқсату аса күрделі. Біріншіден, АҚШ полициясы орталықсыздандырылған және тікелей губернаторға немесе мэрге бағынады, ал екіншіден, бұл елде полицияға қатысты шағымдарды қарау бойынша арнайы уәкілетті азаматтық институттар жұмыс істейді. Алайда, осындай тәжірибенің белгілі бір аспектілерін біздің елде енгізу мүмкін деп ойлаймыз.

Полиция органы халықтың мұқтаждықтарына ден қоюға, жалпыға бірдей қол жетімді болуға және азаматтарға көмек көрсетуге қабілетті болуы тиіс. Әрекет ету қабілеті полициядан тек мемлекет пен үкіметке ғана емес, сонымен қатар халықтың қажеттілігіне жауап ретінде іс-қимыл жасауды талап етеді [17].

Мұндай жағдайда тәртіптік жауапкершілік мәселелерін жұртшылықтың қатысуымен қарау орынды деп санаймыз. Мысалы, осыған ұқсас тәртіптік комиссияның қарауына полицейлердің азаматтармен дөрекі сөйлесуі, дөрекі қарым-қатынас жасауы, азаматтардың өтініштері бойынша тиісті шаралар қолданбауы, күш қолдануы және тұрғындардың шағымдары негізінде осыған ұқсас басқа да мәселелер шығарылуы мүмкін. Мұндай жағдайда тәртіптік комиссияның құрамына полиция басшылығының өкілінен басқа адвокаттар алқасы, заңгерлер қауымдастығы және адам құқықтары жөніндегі бюро сияқты азаматтық қоғам институттарының өкілдері де кіре алады. Мұндай тәжірибе корпоративтік ынтымақтастық фактілерін болдырмауға, «соңғы, ақырғы» жазамен шектелмей, жанжалға қатысушылардың барлығын анықтауға мүмкіндік беретін еді.

Басқа мысал келтірейік. Қаланың ірі көше қиылыстарының бірінде жол жөндеу жұмыстарын жүргізу кезінде орталық көше жабылды. Бәлкім, қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында бағдаршам көше қиылысында сөндіріліп және қозғалыс тек үш бағытта жүзеге асырылған шығар. Мұндай жағдайда полиция реттеушілерінің жол қиылысында таңертеңнен кешке дейін жұмыс атқаруларына тура келеді. Бірақ, жөндеу жұмыстарын жүргізу кезінде полицейлер Елордадан қалаға жоғары лауазымды шенеуніктер келген кезде осы жол қиылысындағы қозғалысты реттеуге өз уақытының 15 пайызын жұмсады. Қалған уақытта қозғалысты ешкім бақылауға алмады, бұл жол апатының болуына ықпал етті. Сонымен қатар көліктегі полиция қызметкерлері жол қиылысынан 100-200 метр қашықтықта тұрып, әртүрлі жол-көлік оқиғаларын анықтады.

Осыған байланысты сұрақтар туындайды. Патрульдік полицияның бірінші кезектегі міндеті – жол қозғалысы қауіпсіздігін қамтамасыз ету немесе азаматтарға қатысты жазалау қызметін жүзеге асыру болып табылады ма? Мұндай жағдайлар полиция имиджін арттыруға ықпал ете ме?

Полиция халықпен жұмыс істеудің сервистік үлгісіне көшкен жағдайда мұндай жағдайларды қолайсыз деп санаймыз. Өз кезегінде, жұртшылықтың полицияға ықпал етуі үшін нақты қозғағыш күші

болуы тиіс, ал жоғарыда айтылған жағдайлар тараптар арасында талқылануы тиіс. Тиісінше, халықтың полиция жұмысына қатысты шағымдары мен ұсыныстарын қараудың тиімді механизмі әзірленуі тиіс. Бұл механизм қоғамның тәртіптік комиссияға қатысуы арқылы іске асырылуы мүмкін.

Алайда барлық мәселелер жоғарыда көрсетілген комиссияның отырысына шығарылуы мүмкін емес (мысалы, қызметтік-әскери тәртіпті бұзу, құпиялылық режимін бұзу және т.б. мәселелер). Сондықтан қоғамдық, сонымен қатар ведомствоішілік комиссияның қарауына шығарылуы мүмкін мәселелердің тізбесін айқындау орынды (оларды қарау тәртібін заң жүзінде бекіту).

Аталған тәртіптік комиссиялар өз қызметін тек құқық қорғау ведомстволарының ішінде ғана емес, сонымен қатар экономикалық тергеу қызметі барысында да жүзеге асыра алады. Осыған ұқсас комиссияның қызметі басқа да мемлекеттік органдарда ұйымдастырылуы мүмкін. Мысалы, тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық, сәулет және қала құрылысы, мемлекеттік сәулет бақылауы басқармасы жанындағы тәртіптік комиссияның құрамына дизайнерлер (әрлеушілер) одағы, сәулетшілер одағы және кәсіпкерлер қауымдастығы сияқты қоғамдық ұйымдардың төрағалары кіре алады. Мұндай комиссиялардың қызметі туралы ақпарат әрбір мемлекеттік органдарда ілінуі тиіс. Егер азаматтардың шағымдары негізінде комиссия отырысында шенеуніктің заңды өрескел бұзуы қаралатын болса, онда комиссия – прокуратураға, мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігіне тиісті ұсыным жіберуі тиіс.

Жоғарыда ұсынылған қоғамдық бақылау механизмі белгілі бір аспектілерде қоғамдық кеңестердің жұмыс форматындағы өзгерістерді қарастыратынын айтып өткен жөн.

Қазіргі уақытта кеңес құрамын құру тәртібіне қатысты мәселелер туындап жатыр. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 02 қарашадағы «Қоғамдық кеңестер туралы» Заңының 9-бабының 1-бөлігіне сәйкес қоғамдық кеңестер – мемлекеттік органдардың өкілдері арасындағы жұмыс тобынан және конкурстық негізде-коммерциялық емес ұйымдардың өкілдерінен, азаматтарынан құралады. Жұмыс топтарын республикалық деңгейде тиісті мемлекеттік органның бірінші басшысы, ал жергілікті деңгейде – жергілікті өкілді органның басшысы басқарады (Заңның 8-бабының 1-бөлігі) [18].

Яғни, мемлекеттік органның өзі «бақылаушыларды» таңдайды. Ал егер қоғамның өкілі жұмыс тобына ұсынылған мемлекеттік орган басшыларының сенімін тудырмаса, онда ол конкурстық іріктеуден өтпейді.

Осылайша, қазіргі уақытта мемлекеттік органдардың өзара іс-қимылы аясында олардың азаматтық қоғамнан басым екендігі туралы қорытынды жасауға болады. Демек, халықтың қажеттіліктеріне мемлекеттік орган емес, азаматтық қоғам институттары мемлекеттік органның қажеттіліктеріне сәйкес келуі тиіс.

Қоғамдық өмір қатынастардың құқықтық, әлеуметтік-экономикалық және мәдени сала сияқты кең спектрмен ұсынылған. Әр саланың әртүрлі бағыттарында көптеген проблемалық мәселелер туындайды (мысалы, әлеуметтік-экономикалық сала аясында – қаланы абаттандыру, жеке тұрғын үй массивтері, мемлекеттік бағдарлама бойынша тұрғын үй алу кезектілігі, жолдардың сапасы, табиғатты қорғау бағыты, азаматтардың жекелеген санаттарының әлеуметтік қорғалуы мәселелері және т. б.). Қоғамдық кеңес жұмысы аясында сараптамалық қорытындылар алу рәсімін жеңілдету, қоғамдық институт өкілдерінің мемлекеттік органдармен неғұрлым тиімді өзара іс-қимылын қамтамасыз ету, қоғамдық өмірдің нақты саласындағы мәселелерді қараудың құзыреттілігін қамтамасыз ету мақсатында қоғамдық кеңесті құрудың келесі тәртібін ұсынуға болады деп санаймыз (Заңның 9-бабының 1-бөлігі).

«Қоғамдық кеңестер қоғамдық ұйымдардың басқарма өкілдерінен, жетекшілерінен немесе кәсіптік, шығармашылық және салалық одақтардың төрағаларынан, сонымен қатар конкурстық негізде жұртшылық пен азаматтардың өзге де өкілдерінің жұмыс тобынан құралады».

Бұл әсіресе жергілікті қоғамдық кеңестер үшін аса өзекті болып табылады. Мұндай жағдайда олардың құрамына міндетті түрде заңгерлер қауымдастығы, сәулетшілер одағы, суретшілер одағы, энергетиктер одағы, адам құқықтары және заңдылықты сақтау жөніндегі халықаралық бюроның филиалы, экологиялық қауымдастық, мүгедектер қоғамы, денсаулық сақтау қызметкерлерінің одағы, кәсіпкерлердің Орталық Қазақстан қауымдастығы сияқты қоғамдық бірлестіктердің басшылары кіретін еді. Бұл ұйымдар әр қаланың азаматтық қоғамының негізгі институттарын ұсынады, сондықтан оларды қоғамдық кеңестің құрамына енгізу міндетті болып табылады. Осы ұйымдардың басшылары, әдетте, өз әріптестері мен пікірлестеріне сыйлы, жоғарыда көрсетілген ұйымдарда белгілі бір мерзімге өз қызметіне сайланған белгілі бір саланың, кәсіптің немесе қоғамдастықтың беделді

өкілдері болып табылады. Қоғамдық бірлестіктердің басшыларына қоғамдық кеңес аясында қоғамның мүдделерін білдіру үшін қосымша конкурстық іріктеуден өту орынды бола ма? Егер ұйым төрағасы лауазымды тұлға болып табылса, онда қоғамдық кеңестің құрамында осындай ұйым басқармасының өзге мүшесі ұсынылуы мүмкін. Мемлекеттік құрылым өкілдеріне қатысты қоғам өкілдерінің сандық арақатынасы-2/3 1/3.

Қоғамдық кеңесте жоғарыда аталған адамдар болуы және ұсынылмауы мүмкін, онда халық пен кең жұртшылық өкілдері осы кеңестің толықтығы, оның бүкіл қоғамның мүдделерін білдіру мүмкіндігі туралы мәселе туындайды. Қоғамдық кеңестің қалған мүшелері конкурстық негізде сайлануы мүмкін (ешқандай қоғамдық бірлестіктерді басқармайтын көрнекті қоғам, ғылыми және мәдени қайраткерлер).

Республикалық деңгейде, атап айтқанда ІІМ жанындағы қоғамдық кеңестің құрамына міндетті түрде адам құқықтары жөніндегі Қазақстандық бюроның, Қазақстан заңгерлер қауымдастығының, ПО ардагерлер кеңесінің және адвокаттар алқасының төрағалары немесе өкілдері, конкурстық негізде – жеке қоғам қайраткерлері кіре алады.

Біздің ойымызша, мұндай тәжірибе қоғамдық бақылауды толық көлемде жүзеге асыруға және транспарентті мемлекет туралы Ұлт Көшбасшысы Н.Ә. Назарбаевтың идеясы аясында мемлекеттік органдар қызметінің ашықтығын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар мемлекеттік органдардың қызметін қоғамдық бақылауды жүзеге асыратын азаматтық қоғам институттарының қатысу мәселелерін кезең-кезеңмен іске асыру Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамытудың жаңа тұжырымдамасы аясында қарастыру мүмкін болар еді.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Смоленский М.Б. Теория государства и права. Учебн. Москва 2010 г. – 320 с.
2. Ожегов С.И. Словарь русского языка: 70 000 слов/ Под ред. Н.Ю. Шведовой. – 21 – е изд., перераб. и доп. – М.: Рус. Яз., 1989. – 924 с.
3. Пархоменко А. Н. Общественный контроль в Соединенных Штатах Америки // Молодой ученый. – 2016. – №20. – С. 622-625. – URL <https://moluch.ru/archive/124/34196/> (дата обращения: 06.02.2019).
4. Марзак Г. А. Общественный контроль как форма взаимодействия гражданского общества и государства. // Известия МГТУ «МАМИ» № 1 (19), 2014, т. 5. С. 199.
5. Джиембаев Р.К. Теория государства и права: Учебное пособие. – Караганды: РИО «Болашақ-Баспа», 2012. – 303 с.
6. Кулапов В.Л., Малько А.В.. Теория государства и права. Учебн. Москва 2008. – 384 с.
7. Договорная теория происхождения государства. <http://scicenter.online/teoriya-gosudarstva-prava-scicenter/dogovornaya-teoriya-proishojdeniya.html>
8. Лушников А.М.. Теория государства и права. Элементарный курс. Москва 2009 г. – 272 с.
9. Беляев В.П. Общественный контроль в современной России // Конституционное и муниципальное право. 2006 № 6 с. 2. Стародубова О.Е. Общественный контроль: правовая поддержка // Журнал российского права. 2013. № 2
10. Соболева Ю.В. Общественный контроль в Российской Федерации: условия эффективности. // Вестник Саратовской государственной юридической академии № 4 (99). 2014.
11. Марзак Г. А. Общественный контроль как форма взаимодействия гражданского общества и государства. // Известия МГТУ «МАМИ» № 1 (19), 2014, т. 5.
12. Демократия. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
13. Афины при Перикле. <http://www.nado5.ru/e-book/afiny-pri-perikle>
14. Тимошинов В.И. Культурология: Казахстан-Евразия-Восток-Запад: Учебное пособие: составление, анализ – 400 с. Алматы: Нус, 2003. – 396 с.
15. Смирнов С.Н., Сидорина Т.Ю. Социальная политика: Учебное пособие. – М.: Издательский дом ГУ ВШЭ, 2004. – 432 с. – (Учебники Высшей школы экономики).
16. Неприбыльный сектор США : правовая основа, масштабы, конкурентноспособность, эффективность / авт.-сост. Стивен Р. Блок, В.Н. Якимец. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008.
17. Общественные советы в Казахстане: основные тренды развития: Брошюра / Под ред. Шаукеновой З.К. – Астана: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан, 2017
18. Закон Республики Казахстан № 383-V от 02.11.2015 г. «Об Общественных советах» с изм. и доп. по состоянию на 21.01.2019 г. <http://online.zakon.kz>

Елубаев А.Б.
ИМ М.Есболатов атындағы Алматы
академиясының 1 курс докторанты

АДАМНЫҢ АҒЗАЛАРЫ МЕН ТІНДЕРІН ЗАҢСЫЗ АЛУ ҚЫЛМЫСТАРЫНЫҢ АУЫРЛАТАТЫН БӨЛІГІНДЕГІ ҰЙЫМДАСҚАН ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚТЫҢ СИПАТТАМАСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация: Ұйымдасқан қылмыстылық – бұл өзіндік ерекшелікті құрылымы мен ішкі құрылысы бар күрделі көп деңгейлі әлеуметтік-криминологиялық құбылыс. Ол кеңінен тараған және қылмыстық табыстарды арттыру мен билік құрылымдарына ықпалын арттыру мақсатында, құқыққа қайшы қызметті атқаратын ұйымдасқан қылмыстық топтардың, қылмыстық ұйымдардың және қылмыстық қауымдастықтардың кеңінен бірігуінен құралады. Осы мақалада негүрлым қызығушылық ұйымдасқан қылмыстылықтың, адамның ағзасы мен тіндерін заңсыз ауыстырып алумен байланысты қылмыстық құқықбұзушылық құрамдарымен байланысты қарастырылып кеткен. Аталған мақалада ұйымдасқан қылмыстылықтың криминологиялық сипаттамасы қарастырылған.

Түйін сөздер: Қылмыстылық, себеп, тін, донор, реципиент, қылмыскер, қылмыстылық, жағдай.

Аннотация: Организованная преступность – это сложное многоуровневое социально-криминологическое явление, имеющее свою специфическую структуру и внутреннее строение. Её образуют широкая консолидация и сплочение организованных преступных групп, преступных организаций и преступных сообществ, обеспечивающих противоправную деятельность, с целью увеличения криминальных доходов и укрепления влияния на властные структуры. В этой статье наибольший интерес в этом вопросе представляет связь организованной преступности сотягающими частями состава уголовного правонарушения незаконной трансплантации органов и тканей человека. В данной статье анализирована криминологическая характеристика организованной преступности.

Ключевые слова: Преступность, причина, ткань, донор, реципиент, преступник, преступность, условие.

Abstract: Organized crime is a complex multi-level socio-criminological phenomenon with its own specific structure and internal structure. It is formed by the broad consolidation and consolidation of organized criminal groups, criminal organizations and criminal communities that provide illegal activities, with the aim of increasing criminal proceeds and strengthening the influence on power structures. In this article, the connection of organized crime with the aggravating parts of the criminal offense of illegal transplantation of human organs and tissues is of the greatest interest in this matter. This article analyzes the criminological characteristics of organized crime.

Key words: Crime, cause, tissue, donor, recipient, criminal, crime, condition.

Қандай да болмасын қылмыстың жауаптылығы туралы мәселелерді зерттеу тек қана оның қылмыстық құқықтық жағын ғана емес, сонымен бірге криминологиялық жағын зерттеуді талап етеді. Мұндай зерттеулердің түпкі мақсаты болып қандай да бір қылмыстың алдын алу, жолын кесу және ашуға байланысты бағытталған шаралардың тиімділігін көтеру болып саналады. Сондықтан, бұл шараларды зерттеу ең алдымен қылмыстың жағдайы мен динамикасын, оны жасаған субъектілердің жеке тұлғасын, оның жасалуына мүмкіндік туғызатын себептері мен жағдайларын және осы қылмыспен күрестің қортындыларын мұқият және жан-жақты түрде зерттеумен байланысты болуы қажет.

Қылмыстылық себебінің мәселесі – криминология ғылымында ең негізгі және ең күрделі мәселелердің бірі болып саналады. Себептілік проблемасы өз алдына тек қана теориялық емес, тәжірибелік те болып саналады, өйткені қылмыстылық құбылысының себептерін, оған мүмкіндік туғызатын жағдайларды біліп алмай, қылмыстылықпен күресті ғылыми негізде, оның ішінде тек қана бір құқық қорғау органдарының жүйесімен және заңның күшімен ғана емес, сонымен қатар қоғам мен мемлекет қарамағындағы экономикалық, әлеуметтік және басқа да күштерді қозғалысқа келтіру арқылы жүргізу қажет [1, 71-75 б.].

Себептілік материяның жекелеген қалпының түрлері мен нысандары арасында оның қозғалысы мен жетілуінің генетикалық байланысында болады.

Сондықтан, криминология ғылымында «себептілікке – себеп, жағдай, зардап, себеп пен зардаптың арасындағы кері байланыс кіреді.» Осы тұрғыдан алғашқылардың бірі болып М.Д. Шаргородскийдің айтқан келесідей пікірі бар: «Қылмыстылықтың себептері онсыз пайда болмайтын барлық мән-жайлар бірдей рөл атқармайды. Олардың бірі тек қылмыстық ниетке шынайы мүмкіндік туғызса, ал басқалары

бұл мүмкіндікті шындыққа айналдырады. Сондықтан да, бірінші – жағдайды, екінші себепті қарастыру керек. Қылмыстылықтың себептері болып жалпы себеп ретіндегі – өз әрекеттерімен оның дамуына мүмкіндік беретін белсенді күштер табылады.» Нақты қылмыстылықтың себептілігі – бұл жалпы құбылыстың жекелеген варианты, қылмыстылықтың бүтінділігі [2, 103 б.]. Криминологияда жағдай деп осы құбылысты өздері туғыза алмайтын, бірақ себептілікке кеңістік пен уақыт аралығында және оларға әсер етуге мүмкіндік жасай отырып, олардың себебінің пайда болуының белгілі бір жетілу қажеттігін қамтамасыз ететін құбылыстар немесе мүдделердің жиынтығы түсініледі. Яғни, себеп салдар туғызады, ал жағдай себептің әрекет мүмкіншілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік туғызады [3, 62 б.].

Профессор В.А. Номаконовтың пікірінше, «қылмыстылықтың себебі қоғам өмірінің терең деңгейінде, сондықтан оны танып білу үшін тек криминологтармен ғана емес, сондай-ақ философтармен, саясаттанушылармен, әлеуметтанушылармен, экономистермен бірге зерттеу жүргізу керек. Сонымен бірге, ол еліміздегі, сондай-ақ оның аймақтарындағы қылмыстылық күрделі «көп деңгейлі» себепті кешендермен өндіріледі дейді. Оның пікірі бойынша, «қылмыстылықтың себепті кешені» дегеніміз – бұл өте терең және өткір деформациялардың кешені, олар қоғамдық өмір субъектілерінің экономикалық, әлеуметтік және рухани дамуына кедергі жасайды, азаматтардың бостандығын кемістеді, әлеуметтік әділетсіздікті және азаматтардың қоғамда билік етіп тұрған құнды нормативті жүйеден бөлініп теріс қарауын, олардың деморализациялануын тудырады [4, 27-32 б.].

Қылмыс әлеуметтік құбылыс бола тұра, өзінің негізінде белгілі әлеуметтік себептерге ие екендігі барлығымызға мәлім. Біздің қоғамымызда қылмыстылықтың жалпы себептері болып оның әлеуметтік себептердің жиынтығын криминология ғылымымен тану мойындалған.

Осыған байланысты, қылмыстылықтың жалпы себебі – ол нақты әлеуметтік-экономикалық жағдайларда қылмысты тудыратын қоғамдық құбылыстар. Мұндай құбылыстардың мәні адамзат қоғамының тарихи жетілудің әр бір сатысында саяси, әлеуметтік-экономикалық құрылыспен анықталады [5, 68-6 б.]. Сондықтан, «адамдардың теріс қоғамдық бағытының мазмұны әр түрлі, ал нақты субъектінің қылмыс жасауының себебі өзінің жеке ерекшеліктеріне ие» [6, 1 б.]. Ал, И.И. Карпец «Нақты қылмыстардың себебі жалпы себептердің әр алуан нысандарымен көрінеді, бірақ кейде осы шектен шығады», деп атап отыр [7, 89 б.].

Қылмыстылықтың себептерін барлық деңгейлерде талдауда объективтік және субъективтік сипаттарды есепке алуды болжайды, өйткені қылмыстылықтың себептері мен жағдайларының сипаты бойынша объективтік және субъективтік болып бөлінеді. Мұнда объективтік себептер – адамнан тыс себептер, ал субъективтік – нақты жеке тұлғаға қатысы бар немесе нақты мемлекеттік органдардың қызмет кемшіліктері. Осы пікірді негіздей отырып, профессор А.А. Герцензон себеп пен жағдайды екі топқа бөледі: сыртқы (объективтік) сипаттағы себеп пен жағдай; ішкі (субъективтік) сипаттағы себеп пен жағдай.

Сонымен А.А. Герцензонның пікірінше қылмыскердің жеке басы сол және басқа бағытта қалыптасқан, жетілген сыртқы жағдайлармен (тәрбие, тұрмыс, еңбек жағдайы және т.б.) және нақты қылмыс жасауға қалыптасқан сыртқы жағдайлармен сипатталады. Екіншісі, жеке тұлғаның жекелігін сыртқы жағдайлардың әсер етуімен, қалыптасуымен сипатталады.

Өйткені, криминологиялық сипаттағы қылмыстылықтың себептілігі және детерминациялаудағы басқа да байланыстары әлеуметтік ортаның және жеке тұлғаның өзара әрекеттестігі ретінде көрінеді. Қылмыстылықтың себептері мен жағдайлары сипаты бойынша объективтік және субъективтік болып бөлінеді [8, 145 б.].

«Қылмыстылықтың себептері мен жағдайлары әлеуметтік қарама – қайшылықтардың шиеленісулерінің, қылмыстылықтың статистикалық мәліметтеріне және криминогендік жағдайларға сүйене отырып өтпелі кезең және нарық қатынастарына көшу қиындықтарын, экономикалық, әлеуметтік және құқықтық реформалардағы қателіктер мен олқылықтарды талдай отырып ашу керектігін» [9, 142 б.]. Әділ көрсетіп отыр. Өйткені, «Ғылыми ойдың өткені бізге әрқашан мүлдем басқа жаңа қырынан көрінеді,- деп жазды В.И. Вернадский. – Ғылымдағы әр бір жаңа буын бұл өткеннің жаңа қырларын ашып отырады.

Осыған байланысты профессор Е.І. Қайыржанов «Қылмыс сөзсіз бір факторлы құбылыс емес. Бұл жерде біз іс жүзінде нақты қоғамдық-экономикалық формация жағдайларымен анықталатын экономикалық, саяси, идеологиялық және психологиялық сипаттағы құбылыс кешендерінің өзара әсер етуін байқаймыз. Алайда, кез келген қылмыс себептерінің құрылымы белсенді актіден, теріс қоғамдық

көзқарастардың, әдеттің, дағдының нақты өмірлік жағдайымен және жеке тұлғаның қалыптасуына қолайсыз жағдайларымен жанасу немесе өзара әрекеттесуінен тұрады» дейді [5, 69 б].

Криминологтар қылмыстылық себептерін келесі түрлерге жіктейді:

1. қылмыстылық себептері түгелдей әлеуметтік құбылыс, онда оған деген жалпы әлеуметтік және басқа да заңдылықтардың ықпалы орын тепкен;
2. қылмыстылықтың жекелеген түрлерінің әсері болады;
3. нақты бір қылмыстың себептері нақты және шынайы орындалатын алдын алу шараларын анықтауға мүмкіндік береді;
4. қылмыс жасауға ықпал ететін жағдайлар. Олардың өзі қылмыс жасауға ниет туғызбайды, бірақ бұл жағдайларсыз қылмыстың жасалуы мүмкін емес.

Бірақтар зерттеушілердің пікірінше экономикалық қылмыстардың өсуі бірқатар себептермен байланысты: әкімшілік – бюрократиялық механизмнің құлдырауы, коррупцияның өсуі, екі жақты мораль, қылмыстық әрекеттерге жоғары билік өкілдерінің қатысуы, заңдылықтың екі жақты бұрмалануы, сонымен қатар заңның алдында қарапайым қызметкер азамат пен басқарушы лауазымды тұлғаның заң алдында нақты теңдігінің жоқтығы, мемлекеттік меншіктің сақталуы мен еңбек нәтижелеріне деген нақты қызығушылықтың жоқтығында.

Әдебиеттерде себеп пен жағдайдың келесідей топтамасы берілген:

1. әрекет ету механизмі бойынша;
2. қызмет деңгейі бойынша:
 - а) жалпы қылмыстардың себептері;
 - б) қылмыстардың жеке түрлерінің себептері;
 - в) нақты қылмыстардың себептері

Қылмыстардың себептері мен жағдайларын мазмұны бойынша да топтастыруға болады: әлеуметтік-экономикалық, идеологиялық, саяси, әлеуметтік-психологиялық, мәдени-тәрбиелік, басқару-ұйымдастырушылық және т.с.с.

Қылмыстың себептері үш топқа бөлінеді:

1. жалпы әлеуметтік құбылыс ретіндегі қылмыстың себептері;
2. қылмыстың жеке түрлері мен топтарының себептері;
3. нақты қылмыстардың себептері.

Қорыта айтқанда, қылмыстылық – көп факторлы құбылыс.

Себептілік – қоғамдық ғылымдар, соның ішінде криминологияда маңызды да, қиын мәселелердің бірі болып есептеледі. Оны шешу үшін, осы мәселені зерттеп отырған ғалымдардың философиялық көзқарастарына байланысты болады. Бұл мәселе теория жүзінде ғана емес, тәжірибеде де қылмыстық құбылыстың себептерін, жағдайларын зерттеу үшін тек ғылыми, құқық қорғау органдарының жүйесі немесе заңдылық арқылы ғана емес, сонымен қатар мемлекет пен қоғамның экономикалық, әлеуметтік және нарықтық жағдайын қозғалысқа келтіру арқылы күрес жатады.

Материалистік ғылым қылмыстық себептіліктің себебін екі құбылыстың арасында объективті байланыстың болу салдарынан бір құбылыстың (себептің) белгілі бір жағдайда болып, келесі құбылыстың (нәтиженің) пайда болуына әсер етуі. Материалистік және идеалистік тұрғыдағы “себептіліктің” мағынасы әр түрлі. Қылмыстылық себептіліктің категориясын зерттегенде және нақты өмірде қолдану кезінде келесі жағдайларды ұмытпау керек. Оның түбірлі айырмашылығына келсек, материалистік тұрғыда себептіліктің негізі – табиғаттағы және қоғамдағы заңдылықтардың объективтілігі; идеалистік тұрғыдан – бұл қайнар көз адам санасында қайсыбір әйгілі априорлық шындықтарды білу мүмкіншілігіне тән қасиет.

Кейбір ғалымдардың пікірінше себепті байланысты шартты, субъективті деп есептейді. Криминологияда бұл көзқарасты ұсынған американ ғалымы Т. Селлиом болды. Оның пікірінше: “Ғылым себептілік концепциясынан әлде қайда бас тартқан және оны тек белгілі бір элементтерді немесе фактілердің функционалды қарым-қатынастарын анықтау үшін ғана қолданған”. Әрине, қоғамдағы болатын себептілік байланыстың болуы табиғатқа қарағанда қиын жұмыс екендігі туралы фактіні жоққа шығаруға болмайды.

Бірақ, криминологияның дамуы және оның ұсыныстарын тәжірибеге енгізу көрсеткендей қылмыстылық мәселесіндегі қылмыс себептері мен қылмыс жасау жағдайларының нақты зерттеу қажет екендігі туындады. Құқық қорғау органдарының тәжірибесіндегі қылмыстылықтың жағдайы мен себептерін анықтауды үйренсе, ғылым болса оларды әдістемелермен қаруландырады.

Себептілік – қоғамдық ғылымдар, соның ішінде криминологияда маңызды да, қиын мәселелердің бірі болып есептеледі. Құқық қорғау органдарына қылмыстылықтың себептері мен жағдайын анықтаумен қатар, олардың алдын – алу шараларын жүргізу (өз мүмкіндігі мен өкілеттілігі шегінде) заңды түрде бекітілді.

Криминология курсының авторларының жазуынша, себептілік – әр қилы, соның бір нысаны детерминация (“төмендеу”, “бүліну”), яғни әр түрлі процестер мен құбылыстардың бір-біріне заңды тәуелділігі болып табылады.

Себептілік категориясы кең мағынада қаралып, келесі ұғымдарды қарастырады: себеп, жағдай, нәтиже, себеп пен нәтиже арасындағы байланыс (жағдай мен себеп, жағдай мен нәтиже арасындағы байланыс), себеп пен нәтиже (жағдай) арасындағы кері байланыс.

Барлық мәселелерді жалпылай келе, құбылыстардың қарама – қатынасының нысаны ретінде қарастыруға болады. Криминология ғылымында қылмыс себебінің жіктелуі туралы сұрақ әлі талқылануда. Оның бірден-бір себебі, бұл құбылыстың күрделілігінде, яғни құбылыстың “ішкі” өзара байланыстылығы мен өзара тәуелділігінде, сонымен қатар “сыртқы” басқа да құбылыстармен байланыстылығы. Кей жағдайда, жалпы бұл әдіс құбылыстың заңдылығын және себептері байланыстары арқылы нақты қылмыстылықты көрсетпейді. Бұл мәселе және т.б. жоғарыда айтылған кейбір ғалымдардың қылмыс себептілігін зерттемеу салдарынан болады.

Нақты осындай мәселелерді ескере отырып, кеңес заңдылығы қылмыстық іс бойынша қылмыстың себептері мен жағдайлары туралы мәліметтердің қажет екендігін ұғынып, тәжірибеге қарапайым классификацияны ұсынды. Солардың бірі профессор Шаргородский М.Д пікірінше, қылмыс себебі деп – кең мағынада, оны қоршаған барлық жағдайлар және осы жағдайларсыз оның пайда болып, өмір сүруі мүмкін еместігінде. Бірақ, бұл жағдайлардың барлығы бірдей қызмет атқармайды. Сондықтан мұның біріншісін жағдай деп, екіншісін себеп деп қарастыру керек. Қылмыс себебі деп – жалпы себептілік және белсенді күштердің нәтижесінде оның өмір сүруіне түрткі болатын әрекет. Нақты қылмыстың себебі деп – сол белсенді күштердің әсерінен субъектілердің қызығушылығы және мақсаты ретінде жасалған әрекет жатады” [10, 30 б.].

Кеңес ғалымдарының кейбіреулері (А.А. Герцензон, А.С. Шляпочникова) қылмыстылық себебінің жіктелуін объективті және субъективті болып бөлінуін ұсынды. Ал кейбір ғалымдар жіктеу негізіне философиялық ұғым тұрғыдан барлық жағдайлардың бірігіп, жалпы себептілікке әкелетін және шамданған нәтиженің тууына және нақты жағдайдың нақты нәтижеге әкелуіне түрткі болады (Н.Ф. Кузнецова). Жіктеудің түрі философияда кең тарағанымен, ол өте абстрактілі болады.

Батыс ғалымдары қылмыс себептілігін қарастыру барысында қылмысты тудыратын құбылыс ретінде “факторлар теориясын” ойлап шығарды. Барлық факторлар есепке алына басталды. Өзінің қылмысқа әсер етуі бойынша еш маңыздылығы жоқ болып, факторлар санының көптігі зерттеуші ғалымдардың шатасуына әкелді. Отандық криминологтардың ішінде де жақтастар табылды. Олар қылмыстылықты тудыратын 200-240 факторларды анықтады. Бұл теорияның әртүрлігін айта келе, келесі мәселені ескеру керек, ол қылмысқа әсер ететін барлық жағдайларды белгілей келе, ең алғаш бірінші болып нені қарау керек; екінші қай мәселені зерттеу керек; қандай қылмыстарды барлық 240 фактордың болуы. Батыс криминологтары бұл теориядан бірден бас тарту кездейсоқ емес, әсіресе американдық криминолог Э. Сатерленд бұл теорияны “бағалылығы қиын салыстырылатын каталог” деп атады.

Отандық криминологтар қылмыстылықтың себептіліктерін келесідей жіктеуді ұсынды:

1. Қылмыстылық себептері жалпы әлеуметтік құбылыс. Онда оған әсер ететін барлық әлеуметтік және басқада заңдылықтардың бар болуы;
2. Жекелеген қылмыс түрлерінің себептілігі;
3. Нақты қылмыс түрлерінің себептілігі, яғни нақты осы қылмыстылықтың алдын-алу шараларын жүзеге асырылуы болатындығы;
4. Қылмыс жасауға мүмкіндік туғызатын жағдайлардың болуы және егер осы жағдайлар болмаса бұл қылмыстылықты жасауға болмайтын немесе жасау мүмкін еместігі пайда болушы еді. [11, 43 б.].

Бұл аталған жіктеу кең көлемде теориялық зеттеулер мен нақты қылмыстылықтың алдын-алу шараларын тәжірибеге енгізуге көп әсерін тигізеді.

Сонымен, қылмыстылықтың себептілігін жалпы теориялық мәселелері түрлі ой-пікірлердің сан-алуандығы тәжірибеге жақын да, қажетті болып табылады.

Ендігі кезекте, ұйымдасқан қылмыстылықтың салаларына көңіл аударайық. Қылмыстылықтың бір түрі ретінде бұл құбылыс біртұтас болғанымен, біздің әлеуметтік жағдайларымызға қатысты белгілі бір ерекшеліктерге ие, себебі ол екі: экономикалық (пайдакүнемдік – шаруашылық) және жалпы қылмыстық салаларға бөлінеді. Экономикалық және кәсіби қылмыстырдың бір-біріне жақындауына байланысты жоғарыдағы екі сала да бір – бірімен тығыз байланысты.

А.И. Долгованың ұйымдасқан қылмыстылықтың үш деңгейін анықтағандығын жоғарыда көрсеткен болатынбыз. Біріншісі, экономика саласында қылмыс жасайтын, алаяқтықпен, қорқытып алушылықпен, тонаумен, ұрлаумен, қарақшылықпен, айналысатын тұрақты ұйымдасқан топтар. Екінші деңгейде сол құрылымдар болып келеді, бірақ бұнда олар шаруашылық, әкімшілік және құқық қорғау органдарының қызметкерлерімен коррупциялық байланысқа ие. Үшінші деңгейде топтар иерархиялық басқару жүйесі бар қылмыстық қауымдастыққа қосылады.

Ұйымдасқан қылмыстылықтың нысаны ретінде, біздің пікірімізше, ұйымдасқан топ пен қылмыстық ұйымды, “заңдағы ұрылардың” кооперациясын тануға болады.

Л.И. Соколовский [12, 88-91 б.] және Н.Г. Угрехелидзе [13, 45-62 б.] деген ғалымдардың пікірінше, ұйымдасқан қылмыстылықты пирамидаға ұқсатуға болмайды. Мұндай құрылым, ұйымдасқан қылмыстылықтың нысаны – қылмыстық ұйымның құрылымына қатысты. Ал, ұйымдасқан қылмыстылықтың құрылымы деңгейлерден, салалардан, нысандардан тұрады.

Қылмыстық пайда, табыс алуының өзіндік ерекшелігі бар. Мұнда, жалпы қылмыстық топтарда қолданылмайтын бірнеше әдіс – тәсілдер орын алады.

Жиі кездесетіні – мүлікті талан-таражға салу. Бұл мүлік жеке және мемлекеттік болуы мүмкін. Ұйымдасқан қылмыстық топтар осы қылмыспен шектеліп қоймайды. Олар, сонымен қатар, рэкёт, жезөкшелік, есірткі және т.б. салаларды қамтиды.

Экономикалық қылмыстық топтардың жалпы қылмыстық топтардан тағы бір айырмашылығы – біріншісінде, нақты ішкі “мәдениеттің” болмауы. Ол мәдениет, негізінен, жалпы қылмыстық топтарға тән.

Әрбір қылмыстық ортаның құрылуы, алдымен, топтың бірлігін сақтап тұратын арнайы нормалардың пайда болуымен сипатталады.

Ұйымдасқан қылмыстылықтың дамуына, өршуіне септігін тигізетін жағдай, ол бизнес әлемінде кең өріс алған және жасырын сипатта болып келетін құбылыстардың болуы. Олар: салық төлеуден жалтару, кәсіпорындар арасындағы бәсекелестік, тіпті араздық және т.б.

Ендігі кезекте біз ұйымдасқан қылмыстылықтың тенденцияларын қарастырайық. Ұйымдасқан қылмыстылыққа келесі тенденциялар тән: қылмыстық ұйымдардың унификациялануы; жалпы қылмыстылықпен экономикалық қылмыстылықтың бір – біріне сіңісуі; кішігірім топтардың қосылуы арқылы үлкен қылмыстық қауымдастықтардың пайда болуы; қоғамдық пікірге, игіліктерге қарсы шығу, әр түрлі құралдарды қолдану арқылы қылмыстық топ күшін көрсетуді қару-жарақтармен, жаңа техникалық құралдармен қамтамасыз етілуі; ұйымдасқан қылмыстық топтардың халықаралық “әріптестерімен” байланыс орнатуы.

Қылмыстық қызметтің, қылмыстық нысанының өзгеріске ұшырауы ұйымдасқан қылмыстылықты “ақжағалы” қылмыстылықпен жақындастыруда.

Ұйымдасқан қылмыстылық табысының көп бөлігін әр түрлі заңды және заңсыз қызметтер арқылы табатыны бізге мәлім. Ұйымдасқан қылмыстық топтар қазір кең өріс алып келе жатқан ойын бизнесін монополизациялауда. Жезөкшелік болса толығымен ұйымдасқан қылмыстылықтың күзіретінде деуге болады. Қылмыстық топтардың ең маңызды қаржылық қайнар көздерінің бірі – есірткі бизнесі болып табылады.

Қазіргі уақытта заман талабына сай қылмыстық топтар заңды кәсіпкерлікті де өздерінің қол сұғу объектілеріне айналдыруда.

Жалпы, ұйымдасқан қылмыстылықтың даму тенденцияларын анықтау осы құбылыспен тиімді күресу үшін қажет екендігі айқын.

Ұйымдасқан қылмыстылық құбылысын зерттегенде туындайтын күрделі мәселе – осы құбылыстардың себептері болып табылады. Сондықтан, бұл сұрақты тереңірек қарастырайық.

Әрбір әлеуметтік топ тұлғанның дамуын “тездеткіші” ретінде танылады. Қылмыстық қоғам да тұлғаның қалыптасуына әсер етеді. Бірақ мұнда тұлға құқыққа қайшы, аморальді көзқараста дамиды. Сондықтан да, қоғамға қайшы топтардың қалыптасу себепін, қызметінің ерекшеліктерін зерттеу жалпы қылмыстылықпен күресу шараларын анықтауға септігін тигізеді.

70 жыл бойы тоталитарлық режимде өмір сүрген халық биліктен аластатылып, оның менталитеті өзгерді. Барлық билікті партия жүзеге асырғандықтан халық өз басына “жауапкершілік” алудан қалды. Өткен ғасырдың 80-90 жылдарына қарай халық, оны біреу билеп, біреуге бағынышты болғанды, біреу олардың қызметтерін бағыттап отырғандығын қалайды. Бұл фактор, әрине, ұйымдасқан қылмыстылық үшін лайықты болып танылды. Көптеген еріксіз тұлғалар нарықтық экономика жағдайында қиындықтарға икемделе алмай, өз орындарын қылмыстық топтардан тауып, қылмыстық жолға түседі.

Сонымен қатар, елімізде жүргізіліп жатқан қылмыстық жазаларды “ізгілендіру”, дәлірек айтсақ, қылмыстық топ ұйымдастырушыларына, мүшелеріне өлім жазасын бермеу де қылмыстылықпен күресуде кері әсерін тигізуде. Бұл жағдай азаматтардың өз өмірі, жақындарының өмірі мен денсаулығына төнуі мүмкін қауіптен қорқып, олардың қылмыстық іс жүргізу процесіне қатысу белсендігін азайтты.

Ұйымдасқан қылмыстылық бірнеше адамның қызметінен құралғандықтан, олардың әдептілік, психологиялық, биологиялық, демографиялық және өзге де ерекшеліктерін терең зерттемей ұйымдасқан қылмыстылықтың табиғатын және себептерін анықтау мүмкін емес. Мұнда қылмыстық топ мүшелерінің бір-бірімен, басқа қылмыстық топтармен, әлеуметтік-психологиялық, әдептілік байланыстарын зерттеудің маңызы өте зор. Бұл мәселелерді терең зерттеу толық қалыптасқан ұйымдасқан қылмыстық топтармен қатар, кішігірім құқық бұзушылықтар жасайтын қоғамға қайшы топтарға да қатысты болып келеді.

Өмір көрсеткендей, көптеген адамдар бірнеше ресми және ресми емес құрылымдарға кіруі мүмкін. Мысалы, олар әлеуметтік қолдау табатын заңды топтардың мүшесі бола алады. Міне, осындай топтардың мүшелерінің арасындағы ресми және ресми емес қарым-қатынастарды айыру қажет.

Ұйымдасқан қылмыстылықтың пайда болуы себепін қарастырудан бұрын, жалпы, топтық қызмет студия себептерін айқындау керек.

Топтарға азаматтар бірнеше себептерге байланысты қосылады:

1. белгілі бір қызметті тек топпен ғана жүзеге асыру мүмкін болғанда;
2. егер де бір адам белгілі бір қызметті жүзеге асыру үшін арнайы білімдері мен икемділігі болмаса;
3. қызметті жүзеге асыру топтық құрылымды қажет етпегенімен, тұлғаралық қарым-қатынас қажеттілігі пайда болғанда.

Біздің еліміздегі ұйымдасқан қылмыстылық қарқынды қалыптасу кезеңінде саяси, әлеуметтік-экономикалық және ұйымдастыру-құқықтық жағдайлар басқа болды. Отандық мафияның ұйымдасқан қылмыскерлігі пайда болуының және қалыптасуының негізгі көлеңкелі экономиканың, бөлу қатынастарының, ебедейсіз “ешкімнің иелігінде емес” мемлекеттік меншіктің түбінде жатыр. Қайта құру және квазинарықтық реформалар кезеңінде жалпы қылмыскерлікті және нақты айтқанда, ұйымдасқан қылмыстылықты әлеуметтік-құқықтық бақылау толығымен құлдырауы орын алды.

Ұйымдасқан қылмыстылықпен күрес жүргізу үкіметтік органдардың ең маңызды міндеттерінің қатарына кіріп ғана қоймай, біраз уақыттан бері жалпы мемлекеттік мәселелердің бірі болды, оның тиімді шешілуі реформалардың тағдырына, қоғамның өнегелі саулығына, елдің өркениетті дамуына ықпалын тигізді. Оған қоса, ТМД елдеріндегі анағұрлым мықты қоғамға жат құрылымдардың қиыр шет елдеріндегі ұйымдасқан қылмыстылықпен ықпалдасуы бұл мәселені тек мемлекетаралық ғана емес, халықаралық проблемаға айналдырылды.

Ұйымдасқан қылмыстылықтың ҚР-ның ұлттық қауіпсіздігі үшін қауіптілігі биліктің ең жоғарғы деңгейлерінде мойындалған. Ұйымдасқан қылмыстылықтың өсуі біздің қоғамымыздағы ахуалды тұрақсыздандырады, оның экономикалық негіздерін бұзады.

Ұйымдасқан қылмыстық топтар мен қоғамдастықтар әрекеттерінің белсенділігі жоғарлауына байланысты, құқық қорғау органдары қызметінің тиімділігін көтеру мәселелері мен келешегінің маңыздылығы өсуде.

Ұйымдасқан қылмыстылық көріністерімен күрес ұйымдастыру мәселелері елде ерекше маңызға ие болды. Ол түсінікті де, ұйымдасқан қылмыстылық сыбайлас жемқорлықпен байланысқандықтан, оның мемлекет үшін төндіріп отырған қауіп күнен күнге күрделенуде.

Сараптамалық бағалауларға жасалған талдау ұйымдасқан қылмыстылықтың дамуына мынандай сипаттамалар беруге мүмкіндік туғызды.

Ұйымдасқан қылмыстық құқықбұзушылық қоғамдық өмірдің әр саласындағы (экономикалық, саяси, әлеуметтік, рухани), жалпы қайшылықтардың салдары, біздің қоғамымыздың соңғы он

жылдықтарындағы қарама-қайшылықтарға жеткілікті дамуының нәтижесі, мәні бар – ұйымдасқан қылмысты жеңу – өте күрделі, ұзаққа созылатын, едәуір материалдық-құқықтық, интеллектуалдық, құқықтық, ақпараттық, кадрлық ресурстарды талап ететін процесс. Ұйымдасқан қылмыстылықтың себептері мен жайы – қоғамдық қатынастарға тән, өзіндік, қысқа мерзімде оқшаулап, алып тастайтын үстемелі құрылыс емес, бұл осы жүйенің өзінің белгілі аспектісі, немесе жанама, бірақ оның қызметінің жеткілікті түрдегі, тұрақты нәтижесі [14, 149 б.]

Тұжырымдай отырып, қазіргі кезде ұйымдасқан қылмыстылықтағы өзгерістер қоғамдық өмірдің барлық саласындағы динамикалық даму үстіндегі күрделі процестердің әсерімен өтуде. Қорыта келе, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 116-бабында көзделген «Адамның ағзалары мен тіндерін алуға мәжбүрлеу немесе заңсыз алу» қылмыстық құқықбұзушылық құрамының ауырлатын бөлігі ретінде, аталған құрамының екінші бөлігінің екінші тармағында топ болып және алдын ала сөз байласу арқылы топ болып жасалған әрекеттерді немесе осы құрамының аса ауырлататын бөлігі ретінде, үшінші бөлікті қылмыстық топпен жасалған әрекетті жатқызуға болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1987г. – №42. – С. 71-75.
2. Государство и право. – М., – 2001. – №5 – С.103-111.
3. Криминология и профилактика преступлений. – М.,1989. –С.62-71.
4. Номаконов В.А. Особенности причинного комплекса преступности в современной России // Преступность: стратегия борьбы. – М.,1997. С.27-32.
5. Каиржанов Е.И. Криминология. – Алматы,1995г. – 168 с.
6. Казахстанская правда. – 2013 год 11 сентября.
7. Карпец И.И. О природе и причинах преступности в СССР. // Советское государство и право. – 1996г – №4. – С. 89-99.
8. Герцензон А.А. Вопросы методики изучения и предупреждения преступлений. – М.,1962. – 230 с.
9. Криминология. – М.,1994. – 346 с.
10. Вернадский В.И. Избранные труды по истории науки. – М.,1981. – 234 с.
11. Шаргородский М.Д. Преступность, ее причины и условия в социалистическом обществе. Преступность и ее предупреждение. – Л., 1966. – 304 с.
12. Соколовский Л.И. Вопросы уголовно – правовой борьбы со специальными рецидивом преступлений в сфере торговли и хозяйственной деятельности. – Рига, 1989 г. – 186 с.
13. Угрехалидзе Н.Г. Криминологическая характеристика соучастия преступлений. – Москва, 1975 г. – 136 с.
14. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық. Ерекше бөлік – Алматы: Жеті Жарғы, 2015 ж. – 608 б.

Ернишев К.А.

қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу құқығы кафедрасының доценті, з.ғ.к.
заң факультеті
М.Х. Дулати атындағы Тараз Мемлекеттік Университеті
Тараз қ.
targu@mail.ru

Ахмет Ғ.Б.

азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының оқытушысы, з.ғ.м.
құқық және экономика факультеті
І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті
Талдықорған қ.
ahmet_355_galum@mail.ru

Коньсбекова М.Р.

қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының оқытушысы, з.ғ.м.
құқық және экономика факультеті
І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті
Талдықорған қ.
makpal_konysbekova@mail.ru

Баженова М.Д.

қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының оқытушысы, з.ғ.м.
құқық және экономика факультеті
І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті
Талдықорған қ.
bazhenova.meruert@mail.ru

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ СОТЫНЫҢ
ДАМУ КЕЗЕҢДЕРІ ЖӘНЕ ІСТІ ҚАЙТА БАСТАУ ПРОЦЕСІНЕ
БАЙЛАНЫСТЫ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Түйін. Бұл мақала қазіргі таңда қылмыстық іс бойынша жаңадан ашылған мән-жайларға байланысты істі қайта бастау институтының мәселесіне арналған.

Кілт сөздер: айыптау, сотталушы, дәлелдемелер.

Резюме. Данная статья посвящена исследованию актуальных проблем особенностям возобновления уголовного дела по вновь открывшимся обстоятельствам.

Ключевые слова: обвинение, обвиняемый, evidence.

Summary. This article is devoted to the investigation of actual problems by the peculiarities of the resumption of the criminal case on newly discovered circumstances.

Keywords: indictmen, accused, evidence.

Қазақстан Республикасы құқықтық мемлекет орнату жолында мемлекетіміздің шенеуніктерінен, тәуелсіз сот жүйесін құруды алдына мақсат етіп қойды. КСРО дәуірінде, жергілікті партия басқармасы, судьялардың өз қызметін тәуелсіз атқаруына және олардың қызметін атқарудағы мерзіміне әсерін тигізе алғаны бізге мәлім болатын. Міне, енді – өз егемендігімізді алғаннан кейін ең алдымен Республикамыздың экономикасын көтеруді және демократия принциптеріне негізделген дамыған мемлекет орнатуды бірінші кезекке қойдық. Ол үшін ең алдымен сот билігін және құқық қорғау органын қайта реформалаудың қажеттігі туды.

Сол себепті, 1992 жылы «Сот-құқықтық реформаның Концепциясы» дер кезінде жасалып қолға алынды. Концепция сол жылы Жоғарғы Кеңестің талқылауына ұсынылды. 1993 жылы Республика Президентінің – «Қазақстан Республикасында құқықтық реформаның тиімділігін арттыру шаралары туралы» Жарлығы шығып құқықтық реформаның қажеттілігін нақтылай түсті. Президент Жарлығынан

кейін «Құқықтық реформаның мемлекеттік Бағдарламасы туды». Бағдарламаның негізгі бөлімінде мемлекеттік сот жүйесін қайта реформалау туралы мәселе айтылды.

Азаматтардың құқықтары мен олардың заңды мүдделерін қорғауда сот билігінің заң шығарушы және атқарушы билікпен терезесі тең болғандықтан соттардың тәуелсіздігін және олардың ықпалдарын күшейту реформаның негізгі мәселелерінің бірі болып табылады.

«Жаңа сот жүйесін құру, – дейді Бойков А.Д. – бұл бұрынғы мемлекеттік мәжбүр ету механизмінен, жеке адамның және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, қоғамның құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау механизміне көшуі». Біз де бұл А.Д.Бойковтың айтқан пікіріне қосыламыз, өйткені, Қазақстан Республикасы құқықтық мемлекет құру жолында болғандықтан, әрбір адам өзінің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау үшін ең алдымен сотқа жүгінуі керек.

Сот-құқықтық реформаны үш кезеңге бөлуге болады.

Бірінші кезең республиканың тәуелсіздік алуына байланысты. Бұл жылдары мемлекет билігін оның ішінде сот билігін партия және басқа да ұйымдардың ықпалынан шығаруға бағытталған құқықтық реформалардың тұжырымдамалары жасала бастады. 1993 жылы 28 қаңтарда қабылданған Қазақстан Республикасы Конституциясының 16-тарауында «сот» деген атауымен сот билігін Конституциялық сотқа, Жоғарғы Сотқа және Жоғарғы Төрелік Сотқа, сондай-ақ заң бойынша құрылатын төменгі соттарға тиесілі екені көрсетіліп, сот билігінің өзге мемлекеттік биліктердің қатарында екендігіне кепілдік берілді. Осы Конституция (1993) судьялардың сайлануы мерзімін он жылға дейін ұзартты.

Бұл кездері Жоғарғы сот және облыстық соттардың судьяларын Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесі, ал аудандық (қалалық) соттардың судьяларын облыстық кеңестер сайлайтын.

Сот жүйесін реформалаудың екінші кезеңі 1994 жылдың 12 ақпанында Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан Республикасындағы құқықтық реформаның мемлекеттік бағдарламасы туралы» №1569 қаулысы шыққаннан кейін басталды деп айтуға болады.

Қаулыда Республикадағы сот жүйесін реформалау туралы жан-жақты айтылды. Әсіресе, сот әділдігін өміршең етуде соттардың кәсіби деңгейін көтеру, олардың ұйымдық жағын нығайту, іс қарауда соттардың ешкімге тәуелді болмауын тиімділікпен арттырудың жаңа жобасын жасады. Сондай-ақ, жалпы соттар мен Төрелік соттарға жіктелудің де қажет емес екенін анықтап берді. Республика Президенті Жоғарғы Сот Кеңесінің және біліктілік алқасының ұсынуымен судьялық қызметтің міндетін түпкілікті бекітуді талап етті. Соттардың қызметін жан-жақты қамтамасыз етудегі кадр, ішкі шаруашылық істерімен айналысудағы сот істерінен бөліп, аппарат басшылығына жүктеу көзделді. Сондай-ақ, сот әділдігін жүзеге асыруда және сот қаулыларын орындауда аппараттың ішкі ұйымдастыру жұмыстарына мейлінше көмек-жәрдем беру керектігі күшейтілсін делінді.

Аталған қаулыда судьялардың әлеуметтік әл-ауқатын арттыруды да маңызды мәселе ретінде қаралды. Мұның өзі судьяларды құрметтеудің мемлекеттік дәрежедегі озық үлгісі екенін танытады. Олардың құқықтарын мемлекеттік тұрғыдан қорғау, қолдаудың принципі мен үлгілерін мықты көрсетіп берді.

1995 жылы 30 тамызда бүкіл халықтық дауыс берудің (референдум) нәтижесінде Қазақстан Республикасының жаңа Конституциясы қабылданды. Бұл жаңа қабылданған Конституцияның 7-бөлімінде «Соттар және сот төрелігі» деген атпен, сот жүйесі «... Республиканың Жоғарғы Соты және Республиканың жергілікті соттары, Республиканың соттары болып табылады» (75-бап 3-бөлім) – деп көрсетілді.

Сонымен, сот-құқықтық реформасының екінші кезеңі сот жүйесін біріктіре отырып, бір жүйеге келтірілген соттар құрды. Яғни, төрелік соттарды жалпы соттарға қосып, облыстармен Алматы қаласында бірінші сатыдағы төрелік соттарын қалдырып, облыстық соттар мен Жоғарғы Сот құрамында шаруашылық істер жөніндегі сот алқасын ашты. Ал, Конституциялық сотты толығымен жойып, жаңадан Конституциялық Кеңес құрылды.

Жоғарғы сот республикадағы жалпы соттардың ең жоғарғы ұйымы болып табылатынын Қазақстан Республикасы Конституциясында атап көрсетілді. Оның құзыретіне ең жоғары лауазымды тұлғалардың қылмыстық істері жөніндегі сот істерін қарауды және сондай-ақ кассациялық инстанциясы мәселелерін жүзеге асырды [1].

1994 жылғы 12 ақпандағы Қазақстан Республикасы Президентінің қаулысы негізінде еліміздегі құқық қорғау органдары мен сот құрылысы жөніндегі құқықтық реформалар негізінде 1995 жылғы 20 желтоқсанда Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан

Республикасындағы соттар және судьялардың мәртебесі туралы» Жарлығы шықты. 84 баптан тұратын бұл Жарлық республикадағы тәуелсіз сот билігі мен судьялардың мәртебесі туралы әлемдік өркениеттік құқықтық нормаларға сай келетін жаңаша ережесін жасап, бекітіп берді.

Осы Жарлық 1995 жылғы Конституцияда көзделген нормаларды, яғни, сот жүйесіне қатысты бөлігін жинақтап, салалық заңдармен заңдастырды. Жаңа Конституциямызда әр биліктің атқаратын қызметі тайға таңба басқандай анықталды. Соған байланысты құқық қорғау құрылымдары мен саласында едәуір өзгерістер мен толықтырулар енгізілу көзделген болатын [2].

1997 жылғы 1 шілдедегі «Қазақстан Республикасындағы соттар және судьялардың мәртебесі туралы» Жарлыққа енгізілген түзетулер мен толықтырулар осы Жарлықтағы 2-баптың 4-тармағын алып тастауына байланысты аумақтық соттарды құру мүмкіндігін жоққа шығарды. Жалпы құқықтық реформа бағдарламасы аумақтық соттарды құруды жоспарлаған болатын. Ондағы мақсаты әкімшілік аумақтық (территория) бөлініске сай емес көлемде аумақтық соттарды құру арқылы жергілікті әкімшіліктің (атқару билігінің) ықпалын болдырмауды көздейді. Сөйтіп, әкімдердің ықпалын азайту идеясы пайда болды. 1997 жылғы 1 шілдедегі өзгертулер мен толықтырулар республика сот жүйесіне жаңа ұғымдар әкелді, оның бірі «сот учаскесі» (судебный участок) ұғымы.

1995 жылғы Конституциямен және 1995 жылғы «Қазақстан Республикасындағы соттар мен судьялар мәртебесі туралы» Президент Жарлығы қабылдануымен республикада сот билігінің қалыптасуының нормативтік-құқықтық сатысы қорытындыланды. Олай дейтініміз, сот-құқықтық реформасы бағдарламасында көзделген өзгертулер мен толықтырулар жоғарыда айтылған құжаттарда орын тапты. Бірақ алға қойған мақсат, міндет іс жүзінде өз шешімін толық тапты деу асығыстық болары анық. Мәселенің барлығы заңдардың қабылдануымен емес оның орындалуымен шешілетін. Бұл жөнінде Ресей Федерациясының ғалымдары мен практиктері былай дейді: «Сот билігін нақты жүргізу үшін соттар қызметік қамтамасыз ететін тиісті жағдайлар жасалуы қажет. Қазіргі уақытта олардың қызметіндегі ұйымдастырушылық, кадр және ресурстық қамтамасыз етулер Әділет министрлігі арқылы жүзеге асырылады... және олардың жергілікті жерлердегі органдары, яғни атқарушы билік құрылымы арқылы» – делінген. Бұдан шығатын қорытынды сот билігін жүзеге асырушы сот органдары қызметіне нақты жағдайлар жасалуы тиіс. Көптеген ғалымдар мен практиктер материалдық-техникалық, әлеуметтік және кадрларымен қамтамасыз етуді, атқарушы биліктен алып, арнайы сот билігі мен Қазақстан Республикасының Президентіне тәуелді, есеп беретін органдарға шоғырландыруды ұсынған болатын. Міне, қазіргі уақытта, сот қызметін материалдық-техникалық және өзгедей қамтамасыз ету жөніндегі уәкілетті орган ретінде Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанынан Сот әкімшілігі жөніндегі комитет құрылды. Демек, бұл комитеттің құрылу мақсаты елдегі соттар мен судьялардың атқарушы билік органдарынан тәуелділігін жою болып табылатыны анық көрініп тұр [3].

Елімізде жүргізіліп жатқан сот-құқықтық реформа жергілікті әділет органдарына серпін туғызып, жұмысты жаңаша ұйымдастыруға, оның тиімді тәсілдерін іздестіруге себепші болды. Атап айтқанда, бұл бағыттарда кәсіби шеберліктері мен білімін арттыруға бағытталған ұйымдастырушылық және практикалық шаралар жүзеге асырылуда.

Осындай шаралардың бірі, судьяға билік мәртебе берумен қатар, оларға қойылатын жаңа талаптарды белгілеген Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасындағы соттар және судьялардың мәртебесі туралы» Жарлығының 84-бабының талабына сәйкес: «Соттардың тұрақты судьялардан құрылуына байланысты республиканың барлық сот-тарының судьялары Әділет министрімен Жоғарғы Сот Төрағасының бірлескен шешімімен құрылатын комиссиямен аттестациялауы тиіс», – деп көрсетті. Бұл норма еліміздің сот жүйесіне үлкен қозғалыс әкелді. Тұрақты судья атағын алып қызметін одан әрі жоғарылату үшін сот корпусы түгелімен сынақтан өтуі тиіс болды. Сот корпусының кейбіреулері аттестация Қазақстан Республикасының Конституциясына қайшы деген дау көтерді. Ал шын мәнінде Конституцияға көз жіберіп қарасақ оның 79-бабының 3-тармағында: «Республиканың 25 жасқа толған, жоғары заң білімі бар, мамандығы бойынша кемінде екі жыл жұмыс стажы бар және біліктілік емтихан тапсырған азаматтары судья бола алады. Республика соттарының судьяларына заң бойынша қосымша талаптар белгіленуі мүмкін» – делінген. Міне, осы нормада көрсетілгендей, судьяларды аттестациялау Конституцияға қайшы емес және ешқандай шектеулер мен тыйым салынбаған, керісінше қосымша талаптар белгіленуі мүмкін деп көрсетілген. Сондықтан Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың осы Жарлығындағы аттестациялау туралы норма Конституцияға қайшы еместігін көрсетеді.

Осы мақсаттағы жұмысты кеңейту үшін құқықтық негізін реттейтін нормативтік актіні Қазақстан Республикасының Президенті 1996 жылғы 24 мамырда «Қазақстан Республикасы соттарының судьяларын аттестациялау туралы» Ережесін қабылдады. Осы Ережеде, аттестациялау соттарды тұрақта судьялармен жасақтау, олардың сапалық құрамын жақсарту, кәсіби біліктілігінің өсуіне баға беру және ынталандыру, істерді қараған кезде заңдылықты нығайту үшін жауапкершілігін арттыру, азаматтардың құқықтары мен қоғам мүдделерін қорғау мақсатын көздейтінін көреміз. Аттестациялауды жүргізу үшін арнайы аттестациялық комиссиялар құрылды.

Аттестация кезінде судьяның мінездемесі, соңғы жылдағы атқарған жұмысының сапасы, сотта шығарған үкімдері, соның ішінде үкімді кейінге қалдырғаны, үкім бұзушылығы да ескерілді.

Сынақ комиссиялары кәсіби тексеріс нәтижелері бойынша судьяның кәсіби біліміне, жұмыс тәрбиесі мен сапасына, адамгершілік қасиеттеріне қарай мына шешімдердің бірін қабылдауға құқылы болды:

- 1) атқарып отырғаы лауазымына сай келеді;
- 2) атқарып отырған лауазымына сай келмейді.

Осы шешімдердің негізінде қызметінде қалдыру немесе босату мәселелері тиісті орындарда түпкілікті шешілді. Яғни, осы ережеге сай қабылданған атқарып отырған лауазымына сай келмейді деген шешім бойынша, кәсіби сынақтан өтпей қалған судьялар Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасындағы соттар және судьялар мәртебесі туралы» Жарлықтың 47-бабының 1-тармағының 3 тармақшасына сай белгіленген тәртіппен оны қызметінен босату негізі болып табылды [4].

Тұңғыш рет Республикамыздың сот жүйесінде Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасындағы соттар және судьялар мәртебесі туралы» Жарлығымен «тұрақты» судьялар ұғымы енгізілді. Оның мәні біріншіден, Қазақстан Республикасы Президентінің тағайындауы, екіншіден, судьялардың ауыстырылмайтындығы, үшіншіден, судьялардың қызметке өмір бойы судья (арнайы жасқа дейін) болуы, сонымен қатар судья лауазымды алуымен анықталады деп қорытамыз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Русско-казахский словарь: 70000 слов / под общей ред. Н.Т. Сауранбаева, Г.Г. Мусабаева, Ш.Ш. Сарыбаева. 3-е изд., перераб. и дополн. – Алматы: Дайк-Пресс, 2005. – 1152 с.
2. Толеубекова Б.Х. Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан. – Алматы: Правовая Инициатива, 1998. – 428 с.
3. Муратова Н.Г. Процессуальные акты органов предварительного расследования: вопросы теории и практики. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1989. – 116 с.
4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі. – Алматы. «ЮРИСТ», 2016.

Ернишев К.А.

қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу құқығы кафедрасының доценті, з.ғ.к.
заң факультеті
М.Х. Дулати атындағы Тараз Мемлекеттік Университеті
Тараз қ.
targu@mail.ru

Бейсов Е.Ж.

қауымдастырылған профессор (доцент)
құқық және экономика факультеті
І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті
Талдықорған қ.
beisov_erbol@mail.ru

Ашимова Д.И.

қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.м.
құқық және экономика факультеті
І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті
Талдықорған қ.
dinastie_galiktdk@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІН ЖҮЗЕГЕ АСЫРАТЫН ОРГАНДАРЫНЫҢ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫ ЖӘНЕ ШЕТ МЕМЛЕКЕТТЕРДІҢ ОРГАНДАРЫМЕН ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫ

***Түйін.** Мақалада Қазақстан Республикасында жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыратын органдарының өзара іс-қимылы және шет мемлекеттердің органдарымен өзара байланысы қарастырылады.*

***Кілт сөздер:** жедел-ізвестіру қызметі, құқық қорғау органдары, халықаралық ынтымақтастық.*

***Резюме.** В статье рассматриваются взаимодействие органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность в Республике Казахстан, и взаимодействие с органами иностранных государств.*

***Ключевые слова:** оперативно-розыскная деятельность, правоохранные органы, международное сотрудничество.*

***Summary.** The article deals with the interaction of bodies engaged in operational-search activity in the Republic of Kazakhstan, and interaction with the bodies of foreign States.*

***Keywords:** operational-search activity, law enforcement agencies, international cooperation.*

Жедел-ізвестіру қызметі – мемлекеттің нақты қызметі, оның негізгі міндеттері: өмірдің, денсаулықтың, азаматтардың құқықтары, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау; мүлікті қорғау; қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету [1, 56]. Осы мақсаттарға қол жеткізу үшін жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыратын органдардың күш-жігері жедел-ізвестіру қызметі субъектілеріне жедел-раушан және басқа да заңнамалық актілер туралы заңмен анықталған олардың әрқайсысының құзыреті шегінде жіберіледі. Сонымен бірге, осы жұмысты ұйымдастыру мен жүзеге асыру кезінде төмендегі жағдайлар назарға алынуы тиіс:

– жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыруға уәкілетті органдар орындауға міндеттерді кей жағдайларда снарядты жүргізуге құқығы бар өзге де органдардың міндеттерімен тығыз немесе бірінші рет бола алады;

– өз құзыреті шегінде міндеттерді шешу барысында жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыратын органдар ақпаратты алуға немесе басқа ұқсас органдардың алдына қойылған міндеттерді шешу үшін құндылық мүмкіндіктерін алуға құқылы;

– жедел-ізвестіру қызметінің міндеттерін тиімді шешу үшін бірқатар жағдайларда жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыратын бірнеше органдардың күштерін (күралдарын) пайдалану қажет.

Бұдан басқа, заңсыз іс-әрекеттер жыл сайын интернационализацияланып келе жатқанын ескеру қажет. Нәтижесінде ол түрлі мемлекеттердің құқық қорғау органдарының және арнайы қызметтерінің, сондай-ақ халықаралық құқық қорғау ұйымдарының күш-жігерін біріктіру арқылы ғана күресуге болады.

Мұның бәрі орындылықты айқындайды және Қазақстан Республикасы органдары арасындағы жедел іздестіру қызметін жүзеге асыратын өзара қарым-қатынастың негізгі бағыттарын, сондай-ақ шет мемлекеттердің ұқсас органдарымен және халықаралық құқық қорғау ұйымдарымен анықтайды.

Жедел-іздестіру қызметі туралы Заңның 17-бабында жедел-іздестіру қызметін жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының органдары анықталып отыр, олар:

– өздерінің алдарында тұрған міндеттерді дербес, бір-бірімен өзара іс-қимыл жасап, мемлекеттік, қоғамдық және өзге ұйымдардың мүмкіндігін, сондай-ақ азаматтардың жәрдемін пайдалана отырып шешеді;

– осы органдардың құзыретіне қатысты қылмыстық әрекеттердің мәлім болған деректері туралы бірін-бірі хабардар етіп отыруды қамтамасыз етеді және өзара қажетті көмекті көрсетеді [2].

Дегенмен, 17-бап, 1-тармақ, олар тап мәселелерді шешуде, Қазақстан Республикасының жедел-іздестіру қызметін анықтау өзара іс-қимыл туындатады, және 2-тармақ *otnosheniek protivopranoу* қызметімен фактілер туралы ақпаратты өзара алмасу тұратын, осы өзара іс-қимыл жалпы мазмұнын ашады орган өзара іс-қимыл құзыретіне, сондай-ақ қажетті өзара көмек көрсетуге. Сонымен қатар, мазмұны өзара 8-бабының 1-тармағына және жедел-іздестіру қызметін Заңның 12-бабының 2-тармағында ашады.

8-баптың 1-тармағында жедел-іздестіру қызметін жүзеге асыратын органдар Қазақстан Республикасының аумағында жедел-іздестіру қызметін жүзеге асыратын өзге де органдармен келісім бойынша жеке жедел-іздестіру шараларын жүргізу үшін осы органдардың күштері мен ресурстарын тартуға құқылы.

Айта кету керек, «өзара көмек» сөзі өзара іс-қимылды ұйымдастырудағы басты элемент.

С.И. Ожеговтың орыс тілі сөздігінде «өзара әрекеттесу» сөзі, ол өзара қолдау, іс-қимылдарды үйлестіру ретінде танылады.

Ынтымақтастықты жоспарлау және жүзеге асыру кезінде жедел-іздестіру іс-шараларын жүргізуге уәкілетті Қазақстан Республикасының органдары келесі негізгі қағидаттарды басшылыққа алуы керек:

1. Ынтымақтастық органдары «жедел-іздестіру қызметі туралы» Заңда, атап айтқанда, азаматтардың өмірі, денсаулығы, құқықтары, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау туралы жалпы мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған; мүлікті қорғау; қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету.

2. Терроризммен, есірткі саудасымен және басқа да халықаралық қылмыстармен күрес барлық мемлекеттердің құқық қорғау органдарының ортақ міндеті болып табылады.

3. Өзара әрекеттесетін органдар бірлескен қызметті дамытуға, ақпарат алмасуды жүзеге асыруға, олардың күштері мен құралдарын қамтамасыз етуге қызығушылық таныту мақсатында тақырыптармен өзара іс-қимылда әріптестердің мүдделеріне барынша назар аудару керек.

4. Өзара әрекеттесетін органдар шет мемлекеттердің арнайы қызметтерінің, сондай-ақ ұйымдасқан қылмыстық топтардың және қауымдастықтардың белсенді әрекеттеріне байланысты, өздерінің қауіпсіздігін және өзара әрекеттесуін қамтамасыз ету мәселелерін шешуді қамтамасыз етуі тиіс, олар іске асыратын органдарға агенттік, жедел және техникалық кіреді.

Ынтымақтастықтың келесі формаларын ажыратуға болады:

1. Жедел-іздестіру жағдайын бірлескен талдау, өзара әрекеттесу бойынша шешімдер қабылдау, өзара әрекеттесу мақсаттарын анықтау;

2. Тұтастай және нақты алғанда жедел-іздестіру іс-шаралары мен операцияларды жүзеге асырудағы бірлескен іс-қимылды жоспарлау;

3. Өзара іс-қимылды ақпараттық қамтамасыз ету бойынша бірлескен іс-шараларды әзірлеу, соның ішінде арнайы жедел-іздестіру іс-шараларын әзірлеу;

4. Түтқындалғандар мен сотталғандарды қылмыс жасағаны үшін негізделген күдіктілерге қатысты жедел жұмысын ұымдастыру жұмыстары;

5. Күштер мен құралдармен өзара көмек;

6. Жедел іздестіру іс-шаралары барысында алынған ақпараттың дұрыстығын тексеру бойынша бірлескен шараларды жүзеге асырады және кінәсін мойындап келу кезінде;

7. Жедел-іздестіру іс-шараларын жүзеге асыру бойынша тәжірибе алмасу.

Ынтымақтастықты ұйымдастыруда маңызды рөл моральдық-психологиялық фактор деп танылады. Бұл факторды еңсерудің басты жолы серіктес мүдделеріне өзара әрекеттесу үшін барынша назар аудару қағидатын шебер пайдалану болып табылады [1, 212б.].

Басқа мемлекеттердің жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыратын органдармен өзара іс-қимыл мәселелері «жедел-ізвестіру қызметі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 18-бабының негізінде жасалған әртүрлі нормативтік актілермен реттеледі.

Осы баптың 1-тармағында басқа мемлекеттердің жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыруға құқық берілген органдары Қазақстан Республикасы аумағында өзара іс-қимылды және жедел-ізвестіру шараларын осы заңда және тиісті шарттар мен келісімдерде белгіленген тәртіп пен шекте жүргізу туралы айтады.

Шет мемлекеттердің органдары Қазақстан Республикасының аумағында жедел-ізвестіру қызметін тиісті қазақстандық мекемелердің келісімінсіз және олармен өзара іс-қимыл шеңберінен (сондай-ақ басқа мемлекеттердің аумағында Қазақстан Республикасының жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыратын органдар) жүзеге асыруға құқылы емес [4, 75б.].

ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің жедел-ізвестіру қызметін құқық қорғау функциясын жүзеге асыру саласындағы ынтымақтастықтың құқықтық негіздері қазіргі уақытта 2002 жылғы 07 қазан (Минск конвенциясы) азаматтық, отбасылық және қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек және құқықтық қатынастар туралы конвенция болып табылады.

ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің жедел-ізвестіру қызметін құқық қорғау функциясын жүзеге асырудағы ынтымақтастықтың құқықтық негіздері қазіргі уақытта Азаматтық, отбасылық және қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек және құқықтық қатынастар туралы 2002 жылғы 07 қазан айындағы конвенция болып табылады (Минск конвенциясы). Конвенцияға ТМД-ның барлық елдері қол қойды. Бұрын, 1992 жылғы тамызда, барлық ТМД-ға мүше мемлекеттер, сондай-ақ Грузия ішкі істер министрліктерімен ақпарат алмасу саласындағы өзара қарым-қатынас туралы келісімге қол қойды.

Минск конвенциясы қылмыскерлерді экстрадициялау, қылмыстық істерді қудалау, екі немесе одан да көп мемлекеттердің соттарының соттарын қарау, қылмыс жасау кезінде қолданылатын заттарды беру, сотталғандар мен сотталғандар туралы ақпарат алмасу саласындағы ынтымақтастық мәселелерін реттейді.

Іске асыру талап етілетін ретінде де, сұрау салушы тараптардың да заңнамасында көзделген іс-әрекеттерге жатады. Көмек сұрауын орындаудан бас тарту сұрау салынатын Тараптың егемендігі мен қауіпсіздігіне нұқсан келтіретін немесе оның заңнамасына қайшы келуі мүмкін [5, 100б.].

ТМД елдеріне келер болсақ, мұндай өзара іс-қимыл, бірінші кезекте, Қазақстан Республикасы 1992 жылғы қарашада Интерполдың 61-ші Бас Ассамблеясында Дакарда өткен Халықаралық қылмыстық полиция ұйымының (Интерпол) жарғысы негізінде жүзеге асырылады.

Халықаралық ынтымақтастықтың аталған түрлерімен қатар, Қазақстан Республикасының құқық қорғау органдары екі жақты және көпжақты келісімдер негізінде ынтымақтасып, жедел-ізвестіру және тергеу іс-қимылдарының түрлі салаларында ынтымақтастық мәселелерін шешеді. Бұл келісімдер ресми және бейресми болуы мүмкін.

Мысалы, 1992 жылғы 24 сәуірде Алматы қаласында жасалған қылмыстылыққа қарсы іс-қимыл саласындағы ТМД-ның Ішкі істер министрлігінің өзара іс-қимылы туралы көпжақты келісім, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі мен Өзбекстан Республикасы Ішкі істер министрлігі арасындағы 1995 жылғы 24 сәуірдегі ынтымақтастық туралы келісім, 1994 жылғы 17 ақпандағы Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігі мен Грузия Республикасының Ішкі істер министрлігі арасындағы қылмыспен күрес саласындағы ынтымақтастық туралы келісім, 1993 жылғы 28 маусымда Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі мен Қытай Халық Республикасының қоғамдық қауіпсіздік министрлігі арасындағы өзара ынтымақтастық туралы келісім [1, 301б.].

Бұл нормативтік-құқықтық база «жедел-ізвестіру қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңымен (18-баптың 2-тармағы), сондай-ақ тиісті мемлекеттердің заңнамасында белгіленген тәртіппен және шектерде жедел ізвестіру іс-шараларын және басқа мемлекеттердің аумағында өзара іс-қимылды жүзеге асыру үшін негіз болып табылады.

Өзара қарым-қатынас жедел-ізвестіру қызметінің ерекше функциясын жүзеге асыру барысында да орын алуы мүмкін. Ол мемлекетаралық келісімдер негізінде, сондай-ақ түрлі мемлекеттердің арнайы қызметтері арасындағы келісімдер негізінде жүзеге асырылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Сысалов М.П. Теория оперативно-розыскной деятельности в Республике Казахстан. Учебник. – Алматы: Юридическая литература, 2007. – 338 с.
2. Жедел-іздістіру қызметі туралы Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 15 қыркүйектегі № 154-ХІІІ Заңы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z940004000>
3. Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 23 сәуірдегі № 199-V ҚРЗ Заңы. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000199/history>
4. Алимкулов Е.Т., Жанибеков А.К. Значимость теории доказательств в уголовном процессе. // Вестник КазНУ. Серия юридическая. – №4 (64). – 2012, – С.75-80.
5. Ерғали А.М. Қылмыстық саясатты құқықтық қамтамасыз етудің кейбір сұрақтары // ҚазҰУ хабаршысы. Заң сериясы. – №1(61). – 2012. – С.100-102.

Zheksekin A.K.,
PhD student,
KSU after academician E.A. Buketov,
Karaganda city, almaz.k.j@mail.ru

Bozhkarauly A.
candidate of law, Associate Professor,
KSU after academician E.A. Buketov,
Karaganda city, altai6969@mail.ru

LOBBYISTS AS PARTICIPANTS IN THE LEGISLATIVE PROCESS

Түйіндеме. Бұл мақалада лоббистер заң шығару процесінің қатысушылары ретінде қарастырылады. Соңғы жылдары Қазақстандағы баспасөздерде ықпал ету сұрақтары бірнеше мәрте талқыланды. Жалпы алғанда лоббистік қызметті құқықтық реттеудің орындылығы; осы қызметтің қалай реттелетіні жайында пікірталастар әлі де туындауда. Сонымен бірге қоғамның әртүрлі өнеркәсіптік топтардың корпоративтік, шағын ведомстволық мүдделердің заңдарда көрініс табуына байланысты «лоббизм» терминіне теріс көзқарас қалыптасқан. «Лоббилау туралы» заң жобасын жан-жақты талқылау осы заңның сапасына оң әсерін тигізеді және іс жүзінде іске асыруда оның тиімділігін арттырады.

Кілт сөздер: лоббизм, заң шығармашылық, лоббилаудың конституциялық-құқықтық негіздері, лоббистік қызметті.

Резюме. В этой статье лоббисты рассматриваются как участники законодательного процесса. За последние годы в печатных изданиях Казахстана неоднократно обсуждались вопросы влияния. В целом, все еще возникают дискуссии о целесообразности правового регулирования лоббистской деятельности. Вместе с тем, в связи с изложением в законах корпоративных, ведомственных интересов различных промышленных групп общества сложился негативный подход к термину «лоббизм». Всестороннее обсуждение проекта закона «О лоббизме» положительно сказывается на качестве данного закона и на практике повысит его эффективность в реализации.

Ключевые слова: лоббизм, законодательство, конституционно-правовые основы лоббирования, лоббистская деятельность.

Summary. In this article lobbyists are considered as participants in the legislative process. In recent years the issues of influence have been repeatedly discussed in the print media of Kazakhstan. In General, there are still discussions about the appropriateness of legal regulation of lobbying activities. However, in connection with the presentation in the laws of corporate, departmental interests of various industrial groups of society has developed a negative approach to the term "lobbying". A comprehensive discussion of the draft law "On lobbying" has a positive impact on the quality of the law and in practice will increase its effectiveness in implementation.

Key words: lobbying, legislation, constitutional and legal bases of lobbying, lobbying activity.

Introduction.

In the context of the study, we need to note some aspects of the regulation of the Institute of influence (lobbying) in the Republic of Kazakhstan. The introduction into the legislative process of a civilized form of influence, involving group interests, promotes democratization, openness of the process of adopting legislation on the interests of various social groups. In recent years, the issues of influence have been repeatedly discussed in the print media of Kazakhstan. Thus, in General, there are discussions about the appropriateness of legal regulation of lobbying activities; how this activity is regulated. However, in connection with the presentation

in the laws of corporate, departmental interests of various industrial groups of society has developed a negative approach to the term "lobbying".

On the issue of influence in Kazakhstan and other foreign countries in theory and practice mainly formed two different approaches[1]. Influence on the works of some authors and the laws of some foreign countries (for example, the United States) is considered natural. The provision of assistance in bribery can be carried out from such illegal offenses and crimes as mediation in bribery, bribery, etc. b. from crimes such as: However, some modern researchers and the laws of some countries consider lobbying a negative and illegal action. Legislation in countries such as India and France (articles 23 and 79 of the rules of the legislative Assembly) prohibits lobbying[2].

As a rule, influence is understood as access to activities, taking into account the interests of representatives of a certain social group, non-governmental organizations in state bodies [3].

In this definition, we list three main elements: measures to protect the interests of certain groups, activities carried out in state bodies and, finally, these activities are carried out by representatives of non-governmental organizations. In the case where lobbying refers to a negative social phenomenon, its mandatory negative impact on the state body prevails, linking the official with such negative situations as "buying" [4].

Many researchers understand that the term "lobbying" has definitions in "wide" and "narrow" meanings [5]. In the first case, lobbying is the influence of representatives of "interested groups" on the decision-making process of state bodies through the media, seminars, conferences, etc.

Main part.

However, in the "narrow" sense, this definition means any legitimate lobbying action aimed at influencing the various stages of the legislative process, but with the exception of publications, reviews, announcements and other materials in the media for the purpose of adopting or rejecting draft normative legal acts, directly or indirectly influencing the actions of an official and an authorized state body, the actions of members of the working group in order to support its draft law. It should be noted that the definition of lobby in such a "narrow" sense is specified in the draft law of the Republic of Kazakhstan "About lobbying of legislative acts" of 2000.

The activity of lobbies in the legislative process can be compared with the activities of the defender in the trial. Indeed, if the defender has the right and works in case of violation of its norms, the lobbyist acts when the legislation (or any decision) has already been formed. Neither the defender nor the lobbyist protect the specific interests of one or more persons (we are talking about such legal entities as public associations) by all means permitted by law (here prohibited methods of extortion or extortion of a person with gifts).

Pluralism in lobbying is very important, it is desirable that in Parliament there are lobbyists with the same opportunities supporting different interests. Today we have to recognize that in Kazakhstan there are accessible social groups with disabilities within the framework of creating a lobby.

Lobbyists, competing with each other, will provide the legislator (and the civil servant) with a variety of information related to unfamiliar, even unforeseen issues. The legislator, in turn, having received full information, seeing the tensions of different interests, assessed the situation objectively, given the different issues and finds the balance needed in making law for protection of common interests [3].

What are the main opinions of the supporters and the protest against the legislative regulation of the Lobby?

The arguments of "legalization" of the lobby include: constitutional and legal basis of lobbying, competition with decisions of state bodies and officials, providing more detailed information for legislators (and civil servants), lobby as a means of self-organization of society and ensuring the interests of various minorities.

1. General provisions of the Constitutional and legal basis of lobbying

Article 23, paragraph 1, of the Constitution establishes that "citizens of the Republic of Kazakhstan have the right to freedom of Association". Thus, citizens can fully protect their rights and interests by creating a public Association. However, in certain cases, his rights and interests, including actions for lobbying, are limited in accordance with article 5, paragraph 2, of the Constitution: "the state shall not allow unlawful interference of public associations and public associations in the Affairs of the state."

Thus, legislative regulation of lobbying is necessary to ensure that public associations (representing the interests of citizens) legally interfere in the legislative process in order to effectively protect their personal interests and the interests of clients.

On the other hand, in accordance with article 33, paragraph 1, of the Constitution, citizens of the Republic of Kazakhstan have the right to participate in the management of state Affairs directly and through their

representatives, to apply directly to state bodies and local self-government bodies, as well as to send individual and collective appeals. This right results in lobbying in the United States of America, where the first amendments to the Constitution of the United States of America state that the population "peacefully gathers and appeals to the government for redress of complaints" [6]. According to some American lobbyists, the most reliable treatment is a well – designed lobbying act.

2. Competition with decisions of state bodies and officials.

As an Axiom, pluralism of opinions in society is also applied to the activities of state bodies. Indeed, when adopting a legislative act, there may be several ways to achieve the objectives established by this Law. In addition, the regulations of the Majilis provide for the presence and consideration of another draft law in the Majilis.

3. More information for legislators.

In most cases, the activities of the deputies of the Parliament of the Republic of Kazakhstan are limited by the lack of information on various issues. At the same time, information in the sphere of regulation of the draft law may be insufficient (or distorted) and may be absent directly from the text of the draft law. Lobbyists, providing their objectives, needs to provide the members of such required information. Therefore, the legal competition of lobbyists in the transmission of their information should improve the work of Parliament.

4. Self-organization of society and a tool to ensure the interests of various minorities.

Modern anonymous lobbying in Kazakhstan does not contribute to the self-organization of society. Currently, social groups capable of lobbying are organized at a sufficient level on their own. At the same time, currently lobbying often provides for the interests of minorities, for objective reasons, today they have other opportunities to represent their interests, for example, their interests are protected by representatives of political parties – deputies. Thus, the "legalization" of lobbying will make it possible to fully represent the interests of various social groups.

5. Partial regulation of lobbying activities in the current legislation.

Article 15 of the Law "on legal acts" in the preparation of plans for the preparation of draft regulatory legal acts sets out the proposals of state and other bodies and organizations, including scientific, as well as proposals of the National chamber of entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan and other interested persons, prepared on the basis of legal monitoring. Other bodies, organizations and citizens have the right to make proposals for the development of normative legal acts or submit initiative drafts of such acts for consideration by the bodies-developers (Art. 17). In the past, the law "on combating corruption" considered unlawful preference for legal entities and individuals in the preparation and adoption of decisions (article 12, paragraph 1, subparagraph 4).

The decree Of the President of the Republic of Kazakhstan of 5 November 1997" on measures to strengthen national security, further strengthen the fight against organized crime and corruption" refers to the regulation of the order of support, excluding the possibility of abuse in the development and adoption of laws and other normative legal acts (paragraph 4, subparagraph 1)). Thus, the legislation in the sphere of lobbying in Kazakhstan has already been formed, but a unified approach to the regulation of this activity is needed, which can not be illegal about lobbying.

Opponents of the "legalization" of lobbying, as a rule, give the following arguments: the inability of the population to participate in lobbying, the possibility of increasing the likelihood of negative trends, such as negative foreign experience and the prohibition of lobbying in some countries, the Agency, fraternity, rulelessness, the negative impact of the external country [5]. We would be more accurate to consider the evidence.

1. General provisions Lack of public participation in lobbying.

This rule is very controversial, as in lobbying, not recognized by law, there is virtually no possibility of participation in lobbying of the population, not recognized by law.

In the case of the recognition of the presence in Kazakhstan of certain social groups or recognition, at least, the fact that many of them may believe that they can make lambillionea their interests. In addition, the term "people" mainly refers to associations of different social groups.

2. Foreign negative experience and prohibition of lobbying in some countries

This statement cannot be assessed as negative manifestations of lobbying (conflicts, "Irangate", "Lockheed") can sometimes temporarily hide everyday positive results of lobbying.

In addition, foreign experience consists of three main ways to regulate lobbying: full regulation of lobbying (USA – 1946, USA-1946). Lobbying act, Canada); approach allowing conventional lobbying (continental European, e.g. Germany); methods of prohibition (France, India) [7].

3. The possibility of developing negative trends

These trends (Agency, community, taxiing, the negative impact of foreign capital) arose and objectively live, despite the legislative recognition of lobbying. "Legalization "of lobbying activity, at least, entails the creation of any" rules of the game", the violation of which is punishable by law.

There are two main approaches to the structure of the law "About lobbying". The law "on lobbying" may be the main (conceptual) governing the basis of lobbying. On the other hand, within the reasonable limits that govern lobbying, it may be a General law.

Professional lobbyists, in our opinion, can be citizens and legal entities of the Republic of Kazakhstan, with the exception of enterprises with foreign participation (foreign enterprises and joint ventures).

M. it is Difficult not to agree with the opinion of Kul-Mohammed, in his opinion, lobbying is a political activity, so foreign citizens and foreign legal entities should not be allowed to participate in this process as professional lobbyists [8]. It's a very difficult question to be a professional lobbyist. Could they be?

There is no specific answer to this question, as it is not necessary to assess the level of foreign influence in Kazakhstan. Foreign investment, a large number of persons with foreign citizenship, and other factors should be taken into account when deciding on this issue. The ban on the protection of their interests through lobbying of foreign legal entities and individuals, as well as enterprises representing the interests of foreign States, leads to a hidden form of lobbying and, thus, to a violation of the law. Of course, there is a need for a norm that allows these people to take part, since it is impossible to completely exclude the above-mentioned persons from lobbying activities.

An example of effective lobbying for the interests of foreign investors is the creation of an Advisory body under the President of the Republic of Kazakhstan-the Council of foreign investors.

Methods of lobbying are different. They may consist of face-to-face meetings; applications; publication of draft rules and programmes; meetings, publications; responses in the media, including radio, television; dissemination of information even through the Internet (by posting information on e-mail, web sites and electronic Newspapers, so-called"chats"). In our opinion, the law "About lobbying" cannot cover the full list of lobbying methods. However, it should prohibit our society by unfavorable lobbying methods. For example, holding" explanatory " meetings with parents in kindergartens and secondary schools without the prior written permission of the administration.

The topic of lobbying in the future is an important concept of the law aboutlobbying, in fact, it is a possible range of interests to be lobbied. "This issue can be solved not give specific meaning list of interests that should be lobbying, and concrete definition of the scope of problems that do not have lobbying issues," – said M. you should Not accept the view Kul-Mukhammed [8].

First, a number of issues, such as defence, should be beyond lobbying. These and other similar issues affect not only its individual groups but also the interests of the whole country. Secondly, actions and decisions that harm the population, the state and society should not be related to lobbying. For example, the Constitution and other laws of the Republic of Kazakhstan, goals and objectives should be aimed at inciting social and ethnic strife, strengthening the unity of the state, its borders, etc. associations that are transformations.

At the same time, the responsibility of lobbyists, in our opinion, cannot be fully defined only in the law "About lobbying". Perhaps it may contain a Provision on refusal to register a professional lobbyist for certain ethical violations. At other times, the norms of administrative and criminal law should be applied to the activities of lobbyists.

In any case, the law "on lobby" should contain the main provisions regulating relations in this area [8]. In our opinion, these include: the scope of legislative regulation, the principles of lobbying, the definition of lobbying, professional lobbyist, objects of lobbying bodies (officials), the stages of lobbying, methods of lobbying, and the subject of lobbying.

In our opinion, one of the main reasons for the non-adoption of the draft law "on lobbying" at the plenary session of the Majilis is the presence of relations arising in the legislative process, in the regulation of the bill. According to deputies, it is unfair and infringes their interests.

The law on the settlement of lobbying within the Union of Kazakhstan is not one of the States of the former Soviet Union, which caused negative reactions in the Parliament. For example, in October 2001, in Moldova, the Parliament rejected the draft law About lobbying, the reason for which is "against" the evidence proposed by the deputies, who considered the adoption of the law on lobbying a dangerous step in an unstable society.

In fact, lobbying covers both the legislative and Executive spheres. Its form cannot be a judicial power, as justice should be carried out only on the basis of the norms of the current legislation of the Republic of Kazakhstan, and it cannot be influenced by any person. For good reasons, the deputies of the Majilis in 2000 did not adopt the bill and recognized the need to support a common and systematic approach in the field of lobbying, which should include lobbying in the legislative and Executive authorities.

The researchers argue that lobbying should be carried out in accordance with the principles of legality, professionalism, transparency and transparency, competitiveness, pluralism [8].

The lobbying service itself can be defined as the activity of professional lobbyists at all stages of the adoption of a regulatory legal act within the limits established by the "lobbying" and other applicable laws of the Republic of Kazakhstan. It should be noted that at any stage it is possible to engage lobbyists (the beginning of their activities).

Conclusion.

In terms of the legislative work of the government for 2002, the development of the draft law "About lobbying" is entrusted to the Ministry of justice. In preparing this bill before its submission to Parliament, in our opinion, it is necessary to consider the following criteria; to ensure the involvement of representatives of public, non-governmental and international organizations in the discussion of the bill, which will help to clearly define the concept of the bill, to determine the various positions on this issue, i.e. to conduct a public examination of the bill.

Ultimately, all stakeholders need to raise public awareness about the bill, in response to questions about the benefits of the law, what lobbying is and in what form it is implemented. A comprehensive discussion of the draft law "About lobbying" has a positive impact on the quality of the law and in practice will increase its effectiveness in implementation.

REFERENCES:

1. Satpayev D.A. Lobbyism – the secret levers of power. – Almaty, 1998. – 40 p. (in Russian).
2. Shomanov A.. Lobbyism and economic reforms in Kazakhstan in the post-Soviet period // Central Asia in Transition. – 1998. – № 61.
3. The legislative process in Russia: citizens and government. – M.: Parliamentarism Development Fund in Russia. 1996. – p. 80.
4. Concise political dictionary. – Moscow: the Russian language, 1983. – P.205.
5. Samaldykov Z. Is the lobby strong in Kazakhstan? // Themis. – 1999. – № 4.
6. US Constitution. Amendment 1 // Constitution of foreign states: Textbook / Ed. V.V. Maklakova. – M.: Beck, 1996. – P.30.
7. Fomenko O. About lobbying interests and legal newspaper. – 1998 – September 9th.
8. Kul-Mohammed M.. Do we need the law "About lobbying" // Legal newspaper, – 2000. – April 26.

Жусупов А.Д.
д.ю.н., профессор
Нур-Султан, Республика Казахстан
zh60@inbox.ru

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ДЕНЕЖНОГО ОБРАЩЕНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

***Түйін:** Әрбір мемлекет заңда елдегі ақша айналымының нысанын, оның ақша жүйесін анықтайды. Ақша айналымын ұйымдастыруды реттейтін заңдарды қабылдау арқылы мемлекет тарихи қалыптасқан дәстүрлерді, елдегі саяси және экономикалық жағдайды ескерді.*

***Резюме:** Каждое государство в законодательном порядке определяет формы денежного обращения в стране, ее денежную систему. Принимая законы, регламентирующие организацию денежного обращения, государство учитывало исторически сложившиеся традиции, политические и экономические условия в стране.*

***Summary:** Each state in law to determine the form of monetary circulation in the country, its monetary system. By adopting laws regulating the organization of monetary circulation, the state took into account the historically established traditions, political and economic conditions in the country.*

С укреплением государственной власти и образованием рынков возникли объективные предпосылки для государственного регулирования денежного обращения. Каждое государство в законодательном порядке стало определять формы денежного обращения в стране, ее денежную систему. Принимая законы, регламентирующие организацию денежного обращения, государство учитывало исторически сложившиеся традиции, политические и экономические условия в стране. [1с.32] Как свидетельствует исторический опыт, стабильность и эластичность денежной системы зависят от того, какие деньги находятся в обращении. Различают два типа денежных систем: систему металлического обращения, когда денежный товар (благородные товары) выполняет все функции денег; систему бумажно-кредитного обращения, когда в обращении находятся неизменные на золото и серебро кредитные или бумажные деньги.

Стабильность или устойчивость денежной системы означает относительное постоянство стоимости денежной массы. [1с.384] Эластичность денежной системы – это способность денежного обращения расширяться или сужаться в соответствии с потребностями экономического оборота в деньгах. При металлическом обращении различают два вида денежных систем: биметаллизм и монометаллизм. При биметаллизме роль всеобщего эквивалента в законодательном порядке одновременно закреплялась и за золотом, и за серебром. Монеты из этих металлов свободно чеканились и обращались на равных основаниях. Налично-денежный оборот является непрерывным процессом движения наличных денег, призванным обслужить получение и расходование денежных доходов населения.

Налично-денежный оборот организуется на основе следующих принципов: все предприятия и организации должны хранить наличные деньги в коммерческих банках; банки устанавливают лимиты остатка наличных денег для предприятий всех форм собственности; обращение наличных денег служит объектом прогнозного планирования; управление денежным обращением осуществляется в централизованном порядке; организация налично-денежного оборота имеет целью обеспечить устойчивость, эластичность и экономичность денежного обращения; наличные деньги предприятия могут получать только в обслуживающих их банках. Налично-денежный оборот организуется государством в лице Национального банка. Ни одна экономика не может обойтись без наличных денег. Опыт показывает, что независимо от уровня развития рыночной экономики и преобладания в денежно-кредитных системах инструментов безналичных расчетов, наличное денежное обращение по-прежнему занимает важное место. [2с.192] От состояния наличного денежного оборота во многом зависит покупательная способность национальной валюты.

Деньги играют фундаментальную роль во всех современных экономиках. Более того, они кажутся столь естественной характеристикой экономики, что мы не представляем, какой была бы жизнь без них, вероятно, крайне трудной. Даже проведение простых операций купли-продажи было бы слишком трудно и обременительно. Наша современная финансовая система, содержащая наличность, чеки, расчетные автоматы и множество сложных финансовых инструментов, не возникла за один день. Но

ядром этой системы являются деньги. Наиболее существенной характеристикой денег является то, что они признаются всеми в обществе в качестве средства платежа. При этом совершенно неважно, что представляет собой товар, используемый в качестве денег. Деньги, как средство обращения, можно представить как деньги в цепочке Т – Д – Т (товар – деньги – товар). Цепочка сделок может быть достаточно длинной. При этом деньги, будучи обменены на товары, обеспечивают их обращение, делают возможным переход прав собственности на товар от одного лица к другому. И наоборот, отсутствие денег или их «выпадение» из данной цепочки прерывает нормальный процесс обращения товаров.

Деньги, как важнейшая экономическая категория, связывают все субъекты рынка в единый воспроизводственный процесс. Все эти тенденции продолжают привлекать внимание экономистов к изучению роли денег в современной экономике, их эволюции и недопустимости прежних ошибок. Роль денег в современной рыночной экономике не исчерпывается их обычными функциями – меры стоимости, средства платежа и др.

Главное – не то, что они опосредствуют обмен товаров, а то, что они сами становятся товаром, предметом купли-продажи. Они приобретают огромную значимость как средство финансирования и расширения предпринимательской деятельности. Деньги выполняют следующие функции: меры стоимости; средства обращения; средства платежа; средства накопления. Помимо перечисленных функций, нередко признается выполнение деньгами функции мировых денег международного платежного средства, в которой они используются для денежных операций между странами. Выполнение такой функции при существовании золотых денег или свободно конвертируемой валюты не вызывало сомнений.

Функции денег рассматриваются как проявление их сущности. Вместе с тем они могут выполняться только при участии людей. Именно люди, используя возможности денег, могут определять цены товаров, применять деньги в процессах реализации и платежей, а также использовать их в качестве средства накопления. [2с.211] Такой подход к функциям денег означает, что деньги представляют инструмент экономических отношений в обществе, а функции денег могут осуществляться лишь при участии людей. Выполнение деньгами функции меры стоимости заключается в оценке стоимости товаров путем установления цен. Основой установления цен товаров является величина их стоимости, зависящая прежде всего от величины затрат общественно необходимого труда на изготовление товаров. При установлении цены исходной величины служит не индивидуальный уровень затрат труда отдельного товаропроизводителя на изготовление товара, а общественно необходимый уровень затрат. Соответственно в ценах фиксируются общественно необходимые затраты на производство отдельных видов товаров.

В современном мире скорость является очень важным параметром. А для денежных переводов это актуально вдвойне. Скорость платежа в значительной мере обусловлена его срочностью. Современная электронная техника и особенно автоматизированные каналы связи придают новое качество понятию срочности платежа: создается возможность соединить сроки отдельных стадий платежа воедино. Развитие электронной техники позволило широко использовать безналичные расчеты в форме пластиковых карточек, содержащих зашифрованную информацию, позволяющую их владельцам осуществлять платежи и получать наличные деньги. Это значительно облегчает взаиморасчеты и освобождает человека от необходимости носить с собой крупные суммы денег. До недавнего времени большими денежными средствами обладали только юридические лица, и банки были не заинтересованы в работе с частными вкладчиками. Но времена меняются, теперь деньги есть у многих, и банки резко переориентировали направление своей деятельности. Кредитные карты – это банковский платежный инструмент, платеж регулируется законодательством, гарантируется банком, существует порядок разрешения споров и т.д. Здесь установлены единые для всех правила. Платежные системы работают каждая по своим правилам, где-то более жестким, где-то более мягким, что не всегда вызывает доверие у граждан. [3с.379] Именно поэтому было необходимо создать правовое поле, которое бы предоставляло предпринимателям и их клиентам определенные гарантии и делало бы эти финансовые операции полностью легитимными. В то же время безналичные расчеты при четкой работе банков позволяют лучше регулировать платежный оборот и в конечном счете ускорять оборачиваемость оборотных средств и совершение платежей. Широкому применению безналичных расчетов способствует разветвленная сеть банков, а также заинтересованность государства в их развитии как по выше отмеченной причине, так и с целью изучения и регулирования макроэкономических процессов. Дальнейшее развитие и

совершенствованию банковских технологий, в частности, внедрение пластиковых карточек повсюду должно совершенствовать сокращение использования наличности и ускорения и повышения надежности безналичных расчетов. Помимо того пластиковые карточки, как одна из наиболее новых и надежных форм безналичных платежей, позволяют банкам аккумулировать средства держателей карточек. Наличные, и безналичные формы расчетов просто необходимы для нормального функционирования экономики. Но, несмотря на всю важность наличного денежного обращения и его неотделимость от безналичного, можно смело говорить о том, что будущее принадлежит именно безналичным расчетам.

Таким образом, денежное обращение представляет собой циркулирование денежных потоков в наличной и безналичной форме. Такое циркулирование возможно благодаря тому, что у кого-либо есть избыток денег (предложение), а кто-то ощущает потребность (предъявляет) спрос. Денежное обращение, поэтому обслуживает поток товаров, работ и услуг, и именно через него материализуется функционирование финансовой системы (накопление и перераспределение ресурсов). Поэтому денежное обращение – это кровеносные сосуды для финансовой системы.

Понимание роли государственного регулирования экономики прошло длительный период эволюции, начиная от полного отрицания необходимости государственного регулирования экономики до осознания его значимости. Современные мировые тенденции, прежде всего, глобализация и усложнение мирохозяйственных связей делают необходимым переход государственного регулирования на качественно новый уровень и обуславливают необходимость использования в основном косвенных инструментов воздействия на экономику. Обосновано, что денежно-кредитное регулирование является сегодня одной из основных форм воздействия государства на экономику. По моему мнению, денежно-кредитная политика является составной и неотъемлемой частью экономической политики государства, заключающейся в целенаправленном воздействии органов денежно-кредитного регулирования на денежно-кредитную систему с целью формирования условий для экономического развития страны. Денежно-кредитное регулирование выступает лишь механизмом проведения денежно-кредитной политики и представляет собой процесс прямого или косвенного воздействия Национального банка на денежно-кредитную систему с целью достижения целей денежно-кредитной политики. Одним из условий эффективности денежно-кредитной политики выступает правильный выбор монетарного режима и набора используемых инструментов. Считалось, что денежно-кредитная политика будет эффективной только в том случае, если четко определен её объект – денежная масса.

Современные условия, особенно в странах с переходной экономикой, делают практически невозможным ни оценку денежной массы, ни достоверный прогноз её динамики. Именно поэтому в странах с переходной экономикой требуется проведение денежно-кредитной политики, учитывающей специфические особенности национальной экономики. Также, необходимо учесть теоретические аспекты сущности инфляции как социально-экономического явления, причины, вызывающие инфляцию, а также последствия инфляции для экономики. Сегодня инфляционные процессы в той или иной степени характерны для всех стран мира. При этом инфляция является в некоторых случаях даже желательной, поскольку при небольших темпах она увеличивает платежеспособный спрос, что, в свою очередь, стимулирует развитие производства. В случае более быстрых темпов обесценения денег инфляция оказывает негативное воздействие на экономику. Именно поэтому практически во всех странах мира первоочередной задачей денежно-кредитной политики является управление инфляцией (либо поддержание её на определенном уровне, либо снижение темпов инфляции). Мировая экономическая мысль выработала уже достаточно много методов управления инфляционными процессами, но, к сожалению, универсального средства борьбы с инфляцией не существует в связи с разнообразием видов инфляции и причин, её вызывающих, необходимо выявления причин, лежащих в основе инфляции и обусловлена ли она действием факторов немонетарной природы.

Антиинфляционное регулирование, проводимого Национальным банком в рамках денежно-кредитного регулирования, показал, что на сегодняшний день в распоряжении банка отсутствуют действенные инструменты управления инфляцией. Как свидетельствует опыт денежно-кредитного регулирования, используемые Национальным банком сегодня монетарное и инфляционное таргетирование, являются не эффективными вследствие отсутствия необходимых условий для их применения. Это требует, на мой взгляд, кардинального пересмотра проводимой денежно-кредитной политики с точки зрения используемого монетарного режима. Государство в лице банка осуществляет денежную эмиссию, а также влияет на способность коммерческих банков увеличивать или уменьшать количество

кредитных денег. [4.с.82] Однако процессы, происходящие в реальной экономике, гораздо сложнее. Увеличение денежного предложения может очень быстро повлиять на рост цен, что, в свою очередь, вызовет увеличение спроса на деньги и рост процентных ставок.

В теории существует два подхода к оценке роли денег в обеспечении макроэкономической стабильности. Дж.М. Кейнс считал, что на начальной стадии увеличения объема денежной массы увеличения денежного предложения произойдет падение процентных ставок. Снижение процентных ставок приведет к росту спроса на деньги. На начальной стадии длительность которой зависит от состояния экономики страны увеличение количества денег не вызовет мгновенного роста цен и доходов населения. [5.с.12] Снижение процентных ставок повлияет на рост инвестиционного спроса. Предприятия, имея возможность получить "дешевые деньги" под низкий процент, увеличат инвестиции, вкладывая их в производство товаров и услуг. В результате в экономике начнется оживление и затем рост, увеличится объем производства и занятость населения. Поскольку, согласно теории Кейнса, увеличение объема денежной массы приведет к снижению процентных ставок, увеличению объема инвестиций в экономике, росту совокупного спроса и росту производства, государство должно активно вмешиваться в денежный рынок. Монетаристы, в отличие от Кейнса, считают, что связь между объемом денежной массы и изменением номинального валового национального продукта не является столь опосредованной. Согласно их концепции, количество денег в обращении оказывает непосредственное воздействие на номинальный валовой национальный продукт. Таким образом, сущность денег заключается в том, что это – специфический товарный вид, с натуральной формой которого срастается общественная функция всеобщего эквивалента.

Принципы организации механизма расчетно-платежных отношений в стране, напрямую зависят от особенностей их построения. Современные условия диктуют необходимость дальнейшего развития системы электронного перевода денежных средств, как в финансовом, так и нефинансовом секторах экономики. [6с.56].

Основными проблемами наличного денежного обращения, является то, что наличные деньги были и остаются одним из основных платежных средств. Если мы рассматриваем природные или техногенные катастрофы, вызванные глобальными изменениями в мире, то наличные деньги являются единственным полностью надежным, неизменным и универсальным средством денежных расчетов. Банки должны обеспечить, чтобы они продолжали оставаться им и впредь. К сожалению, ужасные катаклизмы в мире полностью подтвердили справедливость этих слов. Продолжаются процессы глобализации наличного денежного обращения. Растет объем наличной денежной массы.

Денежное обращение – достаточно сложная конструкция, соединяющая в себе как основные сущностные характеристики денег, так и механизмы, способы использования денег для содействия экономическому и социальному развитию страны.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Камаев В.Д. и коллектив авторов. Учебник по основам экономической теории (экономика). – М.: "ВЛАДОС", 2017 – 32 с., 384 с.
2. Поляков В.П., Московкина Л.А. Основы денежного обращения и кредита: Учебное пособие. – 2-е изд., доп. – М.: ИНФРА – М, 2017. – 192 с. 211 с.
3. Садвокасова А.Б. Основы трансформации банковской системы Республики Казахстан – Алматы: Казак, университет!, 2017. – 379 с.
4. Трофимова И.Н. Длинные волны интенсификации экономики США// США: ЭПИ. 2016. №3. с.82.
5. Изюмов А.И., Попов В.В. К вопросу длинных волн в американской экономике // США: ЭПИ. 2017. №4. с.12.
6. Ермекбаева Б.Ж., Лесбеков Г.А. Основы экономики – А., 2017 г.с.56.
7. Обзор инфляции за 1 квартал 2018 года (Национальный Банк Республики Казахстан).

Лакбаев К.С.

доктор юридических наук,
старший научный сотрудник Центра правовых и экономических
исследований Академии «Болашак»,
г. Караганда, k.lakbaev@mail.ru

Рысмагамбетова Г.М.

кандидат юридических наук,
первый проректор Академии «Болашак»,
г. Караганда, gulnaramusievna@gmail.com

Шуланбаев А.А.

докторант Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова,
г. Караганда, Asetzhan_83@mail.ru

КОЛЛИЗИИ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В СФЕРЕ ЗАЩИТЫ ПРАВ И СВОБОД ГРАЖДАН

Түйін: Бұл мақалада жедел-іздістіру қызметін жүзеге асыру кезінде адамның құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу мәселесі қарастырылады. Қазақстандық заңнама бастапқы ақпаратқа қылмыстық әрекеттің нақты белгілері болмаған кезде жедел ақпаратты сақтауға тыйым салады. Халықаралық тәжірибе мен құқық қолдану практикасының негізінде мұндай көзқарастың қателігі дәлелденді. Осыған байланысты Қазақстан заңнамасына өзгерістер енгізу ұсынылады.

Резюме: В данной статье рассматриваются проблемы соблюдения прав и свобод личности при осуществлении оперативно-розыскной деятельности. Казахстанское законодательство накладывает запрет на хранение оперативной информации при отсутствии в первичных сведениях явных признаков преступной деятельности. На основе зарубежного опыта и правоприменительной практики доказывается ошибочность такого подхода. С учетом этого, предлагается внести изменения в казахстанское законодательство.

Resume: This article discusses the problem of respect for the rights and freedoms of the individual in the exercising of operational-search activity. Kazakhstan legislation imposes a ban on the storage of operational information in the absence of clear indications of criminal activity in the primary information. On the basis of international experience and law enforcement practice, the erroneousness of such an approach is proved. With this in mind, it is proposed to amend Kazakhstan legislation.

Как отметил Глава государства на совещании по вопросам модернизации деятельности органов внутренних дел 19 ноября 2018 года, люди должны быть спокойны за свое будущее, уверены в безопасности и защите со стороны государства. Личная и имущественная безопасность граждан имеет большое значение. В этом и состоит основной критерий работы полиции [1]. При этом, важным условием является неукоснительное соблюдение законности, прав и свобод граждан при осуществлении оперативно-розыскной деятельности (ОРД) [2].

Это условие может быть выполнено лишь при наличии четкой и однозначно трактуемой нормативной базы, основным элементом которой является Закон Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» (Закон об ОРД). Вопросы защиты прав и свобод граждан в нем отражены в ряде норм, прежде всего в профильной статье 5 «Соблюдение прав и свобод личности при осуществлении оперативно-розыскной деятельности». Ее пункт 5 гласит:

«Полученные в результате оперативно-розыскной деятельности сведения, касающиеся личной жизни, чести и достоинства личности, если в них не содержится информация о совершении запрещенных законом действий, хранению не подлежат и уничтожаются.

Полученные в результате проведения оперативно-розыскных мероприятий материалы в отношении лиц, виновность которых в совершении преступления не доказана в установленном законом порядке, а также в отношении которых не проводилось досудебное расследование, хранятся один год с момента прекращения соответствующего дела оперативного учета, а затем уничтожаются. Фонограммы и другие материалы, полученные в результате прослушивания телефонных и иных переговоров лиц, в отношении

которых не было начато досудебное расследование, уничтожаются в течение шести месяцев с момента прекращения соответствующего дела оперативного учета, о чем составляется протокол. За три месяца до дня уничтожения материалов, отражающих результаты оперативно-розыскных мероприятий, проведенных на основании санкции прокурора, об этом уведомляется соответствующий прокурор.»[3].

В то же время, углубленный анализ данных норм Закона об ОРД показывает их внутреннюю нелогичность и декларативность. Так, абзац первый по сути предписывает *незамедлительно* (выделено авторами) уничтожать сведения о личной жизни, чести и достоинстве личности при отсутствии в них информация о правонарушениях. Это предполагает, что должностное лицо органа-субъекта ОРД (оперативный работник), получив такие данные, обязано мысленно сразу оценить их, сделать вывод об отсутствии в них нарушений закона и затем уничтожить.

Вместе с тем, это невозможно по следующим причинам.

Во-первых, для любой оперативной информации требуется процесс проверки, занимающий определенное время, зачастую продолжительное. Более того, данный аспект отражен в соответствующем приказе Генерального Прокурора РК от 19 сентября 2014 года № 89, регламентирующем порядок приема и регистрации заявления, сообщения или рапорта об уголовных правонарушениях, а также ведения Единого реестра досудебных расследований. Согласно абзаца четвертого пункта пятого данного приказа, «...сведения, полученные в ходе оперативно-розыскной деятельности, после их проверки в соответствии с Законом Республики Казахстан от 15 сентября 1994 года «Об оперативно-розыскной деятельности», в том числе с применением специальных оперативных розыскных мероприятий, при установлении признаков уголовного правонарушения, подлежат регистрации в ЕРДР по рапорту должностного лица в соответствии с требованиями пункта 2) части 1 статьи 184 УПК.»[4].

Однако рассматриваемая норма закона прямо запрещает это вполне естественное требование под страхом наказания оперативника за нарушение прав и свобод личности. Чтобы соблюсти эту норму, он должен незамедлительно уничтожать сведения, в которых отсутствуют явные признаки криминала. Тем самым, фактически ставится ограничение на проведение оперативной проверки, жизненно необходимой для выявления замаскированных признаков преступной деятельности, прежде всего носящей организованный характер. Логика оперативной работы такова, что подобные признаки выявляются в результате анализа комплекса обстоятельств, каждое из которых в отдельности может не иметь криминальной окраски, а вместе указывают на элементы преступной деятельности.

Во-вторых, в сфере ОРД до сих пор не определено четкое понятие «личной жизни, чести и достоинства личности». Согласно Закона Республики Казахстан «О персональных данных и их защите», его действие на эту сферу не распространяется[5].

Неурегулированность данного вопроса порождает на практике неоднозначное отношение к нему со стороны оперативных работников и надзирающих прокуроров. В свою очередь, это приводит к инициированию последними процедуры привлечения оперативников к ответственности за якобы допущенные нарушения прав и свобод личности.

Анализируя далее в этом свете обсуждаемые нормы Закона об ОРД, можно заметить, что абзацы первый и второй пункта пятого статьи 5 вступают между собой во внутреннее противоречие. Как отмечалось выше, в первом предписывается незамедлительно уничтожать материалы без признаков правонарушений. Однако абзац второй здесь же устанавливает сроки, в течении которых могут храниться по сути те же самые сведения. Ведь если виновность лица в совершении преступления не доказана в установленном законом порядке, а также если в отношении них не проводилось досудебное расследование, это может говорить об одном – отсутствии в полученных материалах достаточных признаков уголовного правонарушения, о которых говорит статья 180 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан.

Причем абзац второй устанавливает различные сроки хранения для прослушивания телефонных переговоров (шесть месяцев) и других оперативно-розыскных мероприятий (один год).

Такой комплекс внутренних противоречий создает ощутимые препятствия для осуществления ОРД и, соответственно, негативно влияет на эффективность правоприменительной деятельности.

На наш взгляд, такая запутанная конструкция рассматриваемой нормы Закона об ОРД складывалась постепенно. Изначально в пункте пятом статьи 5 присутствовал только абзац первый. Затем, начиная с 2009 года, в него неоднократно вносились дополнения, видимо, без должного анализа внутренней причинно-следственной связи между ними и первоначальными нормами.

В то же время, например, в России смогли избежать подобных коллизий. Там в Федеральном законе «Об оперативно-розыскной деятельности» есть аналогичная статья 5 «Соблюдение прав и свобод человека и гражданина при осуществлении оперативно-розыскной деятельности». Предложение первое абзаца седьмого этой нормы гласит, что полученные в результате проведения оперативно-розыскных мероприятий материалы в отношении лиц, виновность которых в совершении преступления не доказана в установленном законом порядке, хранятся один год, а затем уничтожаются, *если служебные интересы или правосудие не требуют иного* (выделено авторами)[6].

Такая логика российского законодателя вполне понятна. Она обусловлена четким пониманием того обстоятельства, что интересы борьбы с преступностью, особенно с ее особо опасными проявлениями, требуют накопления, систематизации и длительного хранения любых оперативных материалов. Нередко информация так называемого личного характера может иметь определяющее значение для установления связей, окружения разрабатываемого лица, составления психологического портрета, восстановления логической цепи событий, расшифровки завуалированных разговоров, определения способов совершения преступлений и других интересующих сведений, которые составляют суть ОРД.

В то же время, мы считаем, что и российская редакция рассматриваемой нормы не свободна от элемента субъективности. Например, в правоприменительной практике может возникнуть неоднозначное толкование понятий «служебные интересы» или «интересы правосудия». На наш взгляд, это достаточно широкие понятия, для которых очень сложно очертить четкие границы, отделяющие правомерные действия субъектов ОРД от посягающих на права и свободы личности. Сложность выработки таких дефиниций примерно сопоставима с определением понятия «личной жизни, чести и достоинства личности».

Вместе с тем, нормы российского закона предоставляют правоохранительным органам хотя бы один год для осуществления оперативно-проверочных мероприятий, чтобы убедиться в наличии либо отсутствии признаков преступной деятельности.

В противовес данному подходу, казахстанское законодательство, стремясь абсолютизировать принцип защиты прав и свобод личности, нарушает баланс правоохранительных интересов в ущерб обществу и государству. Это особенно опасно в сфере организованной преступности, религиозного и политического экстремизма, а также терроризма, когда накопленная годами оперативная информация может быть безвозвратно потеряна из-за вышеуказанного субъективного подхода. При этом нарушается целостность оперативно-розыскного процесса и хронология проводимых мероприятий. В случае повторного поступления информации в отношении фигурантов восстановить цепочки связей и схемы их взаимодействия зачастую невозможно. Поэтому, на наш взгляд, материалы всех ОРМ должны храниться в соответствующих делах оперативно-розыскного производства и уничтожаться вместе с ним.

В этой связи, представляется целесообразным изменить редакцию абзаца первого пункта 5 статьи 5 Закона об ОРД и изложить его следующим образом:

«Полученные в результате оперативно-розыскной деятельности сведения, если в них не содержится информация о совершении запрещенных законом действий, *не могут быть использованы во вред правам и законным интересам физических и юридических лиц*» (выделено авторами).

При этом, должный уровень защиты прав и свобод личности будет обеспечиваться двумя механизмами – ведомственным контролем и прокурорским надзором.

Что касается порядка хранения указанных материалов, то эти аспекты наиболее целесообразно регламентировать в межведомственных и ведомственных приказах, согласованных с Генеральным Прокурором РК.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Совещание по вопросам модернизации деятельности органов внутренних дел под председательством Главы государства 19 ноября 2018 года <http://www.akorda.kz/ru/events/soveshchanie-po-voprosam-modernizacii-deyatelnosti-organov-vnutrennih-del-pod-predsedatelstvom-glavy-gosudarstva>
2. Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858 «О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года» <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000858>
3. Закон Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» от 15 сентября 1994 года № 154-ХІІІ https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1003158

4. Приказ Генерального Прокурора Республики Казахстан от 19 сентября 2014 года № 89 «Об утверждении Правил приема и регистрации заявления, сообщения или рапорта об уголовных правонарушениях, а также ведения Единого реестра досудебных расследований» https://tengrinews.kz/zakon/generalnaya_prokuratura_respubliki_kazahstan/sud/id-V14W0009744/
5. Закон Республики Казахстан «О персональных данных и их защите» от 21 мая 2013 года № 94-VI <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000094>
6. Федеральный закон Российской Федерации от 12 августа 1995 года № 144-ФЗ «Об оперативно-розыскной деятельности» https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30428030#pos=1;-125

Мадиев К.С.

докторант ИПО, магистр юридических наук
Карагандинской Академии имени Баримбека Бейсенова

научный руководитель: **Мананов К.Б.**

начальник кафедры оперативно-розыскной деятельности,
кандидат юридических наук

СООТНОШЕНИЕ СПЕЦИАЛЬНЫХ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ С НЕГЛАСНЫМИ СЛЕДСТВЕННЫМИ ДЕЙСТВИЯМИ

Түйіндеме: мақалада Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу кодексі бойынша жасырын тергеу әрекеттерінің "жедел-ізвестіру қызметі туралы" ҚР Заңы бойынша арнайы жедел-ізвестіру іс-шараларымен арақатынасы, аталған іс-шаралардың екі құқықтық режимдерде жүргізілу шарттары мен негізі ұқсас ұғымы ашылады.

Түйінді сөздер: арнайы жедел-ізвестіру іс-шаралары, жасырын тергеу әрекеттері, "жедел-ізвестіру қызметі туралы" заң (ЖІҚ туралы), қылмыстық іс жүргізу кодексі.

Резюме: в статье раскрывается соотношение негласных следственных действий по уголовно-процессуальному кодексу РК со специальными оперативно-розыскными мероприятиями по Закону РК «Об оперативно-розыскной деятельности», схожее понятие, условия и основание проведения указанных мероприятий в двух правовых режимах.

Ключевые слова: специальные оперативно-розыскные мероприятия, негласные следственные действия, закон «Об оперативно-розыскной деятельности» (об ОРД), уголовно-процессуальный кодекс.

Summary: the article reveals the ratio of secret investigative actions under the criminal procedure code of the Republic of Kazakhstan with special operational investigative measures under the Law of the Republic of Kazakhstan "On operational investigative activities", similar concept, conditions and the basis of these activities in the two legal regimes.

Key words: special operational-search action, secret investigative actions, the law "On operational-search activity" (about OSA), the criminal procedure code.

Соотношение специальных оперативно-розыскных мероприятий с негласными следственными действиями.

С 1 января 2015 года вступил в силу УПК Республики Казахстан, в которой одной из новелл, является глава 30, регламентирующая проведения негласных следственных действий.

Данная новелла была представлена еще 2011 году Генеральной прокуратурой в Концепции правовой политики и судебно-правовых реформ в Республики Казахстан, принятой с 2010 по 2020 годы, с учетом международной практики и опыта зарубежных стран [1, с.57].

Одна из основных задач оперативно-розыскной деятельности «раскрытие» преступлений, перешла в правовое поле уголовно-процессуального кодекса.

Прежде чем, рассматривать соотношение негласных следственных действий и специальных оперативно-розыскных мероприятий, необходимо выяснить значение слова «соотношение». Так по толковому словарю С.И. Ожегова означает «взаимная связь между чем ни будь», «отношение соотношения борющихся сил, соотношение понятий» [2, с.1114].

По Закону «Об ОРД» Республики Казахстан: специальное оперативно-розыскное мероприятие – оперативно-розыскное мероприятие, непосредственно затрагивающее охраняемые законом неприкосновенность частной жизни, тайну переписки, телефонных переговоров, телеграфных сообщений и почтовых отправлений, а также право на неприкосновенность жилища. Согласно п. 3 ст. 11 Закона, к специальным оперативно-розыскным мероприятиям относятся:

- негласные аудио- и (или) видеоконтроль лица;
- негласные контроль, перехват и снятие информации, передающиеся по сетям электрической (телекоммуникационной) связи;
- негласное получение информации о соединениях между абонентами и (или) абонентскими устройствами;

- негласное снятие информации с компьютеров, серверов и других устройств, предназначенных для сбора, обработки, накопления и хранения информации;
- негласный контроль почтовых и иных отправлений;
- негласные проникновение и (или) обследование места [3].

Данные специальные оперативно-розыскные мероприятия санкционируются прокурором.

Негласные следственные действия, в УПК Республики Казахстан: негласное следственное действие – действие, проводимое в ходе досудебного производства без информирования вовлеченных в уголовный процесс лиц, интересов которых оно касается в порядке и случаях, предусмотренных Кодексом. Виды негласных следственных действий:

Первые шесть видов аналогичны шести специальным мероприятиям

7) негласное наблюдение за лицом или местом;

8) негласный контрольный закуп;

9) негласные внедрение и (или) имитация преступной деятельности [4, с.169-170].

Из девяти видов негласных следственных действий, только шесть санкционируются следственным судьей, а три негласных следственных действия проводятся самостоятельно, органом осуществляющим предварительное следствие.

Негласные следственные действия являются одинаковыми по своему содержанию с оперативно-розыскными мероприятиями, однако являются субинститутом института следственных действий. Как и любой другой субинститут, он носит производный характер и является составной частью института следственных действий.

Безусловно, применения главы 30 УПК РК негласных следственных действий в практической деятельности устраняет многие аспекты связанные с нарушением конституционных прав человека, при этом как и в Законе об оперативно-розыскной деятельности, методы и средства остаются тайными для субъектов оперативно-розыскной деятельности.

Между тем, в уголовно-процессуальном кодексе в главе 30 негласные следственные действия не имеет ключевого термина как «специальные», что указывало бы на исключительность проведения некоторых негласных следственных действий.

Поэтому мы склоняемся к тому, что бы привести главу 30-ую негласные следственные действия, в соответствие, путем введения термина «специальные», разделив негласные следственные действия, по особенным основанием и условием их проведения, то есть специальные негласные следственные действия, непосредственно затрагивающие конституционные права частной жизни человека, и общие негласные следственные действия, не требующие санкционирование специализированного следственного судьи так и прокурора, лишь ведомственное санкционирование, на уровне начальника местного управления.

Рассматривая условия и основания проведения специальных оперативно-розыскных мероприятий и негласных следственных действий, мы приходим к тому, что они направлены и в том и в другом случае на решение указанных в Законе задач, в первом случае на выявление, предупреждение и пресечение преступлений, во втором случае на их раскрытие. Предупреждение и раскрытие преступлений – это два наиболее важных направления работы органов внутренних дел, которые неразрывно связаны. Но в практической деятельности данный процесс происходит не так гладко и имеет свои сложности, которые необходимо отметить и найти пути выхода. Так, при проведении специальных оперативно-розыскных мероприятий, требующих большого объема работы (Пример: проведение «негласного проникновения и обследование мест» необходима в аналитическая работа, подготовительная работа с участниками, техническая работа и т.д.), если достоверно устанавливается факт совершения преступления, СОПМ прекращается и факт преступления регистрируется в ЕРДР. Чтобы возобновить работу по фиксации преступных действий, необходимо взять санкцию следственного судьи на проведение негласных следственных действий, на это затрачивается время и достаточно большие ресурсы. На наш взгляд, законодательное решение вопроса о переходе специальных оперативно-розыскных мероприятий после регистрации в ЕРДР, в ранг негласных следственных действий положительно отразится на результатах борьбы с преступностью в целом.

Исходя из проведенного реформирования судебно-правовых реформ, анализируя основные ее направления, положительные и отрицательные стороны, логично было бы предположить, что следующим шагом реформирования станет слияние оперативных и следственных подразделений.

Такие опытные шаги предпринимались в Казахстане в 1996-1997 годах, когда был образован государственный следственный комитет, в 2012-2014 годах в столице, в городе Нур-Султан (Астана) и Алма-тинской области был осуществлен «пилотный» проект объединения служб – были упразднены управления криминальной полиции и управления следствия и объединены в управления расследования [5].

В ходе экспериментального проекта, осуществление оперативно-розыскной деятельности отошло на второй план, конечно были допущены ошибки в организации данной работы, что в конечном итоге послужило приостановлению и реорганизации деятельности управления расследования в этих регионах. Но в большей части был наработан положительный опыт в совместной работе следствия и криминальной полиции по раскрытию и расследованию уголовных дел. Данная работа была очень продуктивна и после принятия нового уголовно-процессуального кодекса, на наш взгляд была бы своевременным шагом по улучшению деятельности всех правоохранительных органов.

Затрагивая вопрос результативности оперативно-розыскных мероприятий и негласных следственных действий, приходится констатировать, что с каждым годом, их количество растет, однако результаты их проведения слабые, поэтому большая часть преступлений остается не раскрытыми.

В преступном мире, появляются все более изощренные преступления, средства и способы их совершения, сокрытия следов, сами преступники технически лучше оснащены, чем правоохранительные органы. На наш взгляд, с целью получения доказательств сами негласные следственные действия с течением времени также должны качественно и количественно трансформироваться. Поэтому при возможном слиянии двух подразделений необходимо создать по аналогии работы в зарубежных правоохранительных органах, аналитические подразделения, которые будут с одной стороны направлять работу органов внутренних дел, с другой стороны быстро реагировать на необходимые изменения в законодательстве.

Вернемся к условиям проведения специальных оперативно-розыскных мероприятий, статье 12 Закона об ОРД.

Законодателем по предусмотренным условиям в статьях допущены технические ошибки в правовом регулировании оперативно-розыскных мероприятий, указано проведения специального оперативно-розыскного мероприятия по ст. 190 ч. 2 УК РК, (мошенничество), санкция которого предусматривает наказания виде лишения свободы до 4-х лет [6, с.99], вместе с тем ч. 3,4 данной статьи не указаны, санкция наказания по которым выше, аналогичные коллизии допущены по ст. ст. 116, 128, 134, 161, 194, 197, 207, 210, 211, 216, 218, 232, 234, 283, 286, 287, 288, 307, 308, 309, 315, 361, 362, 365, 366, 367, 394, 399, 422. Для устранения пробелов законодателю необходимо внести корректировки по соответствию условий по конкретным частям в статьях предусматривающих проведения специальных оперативно-розыскных мероприятий.

Так же хотелось бы дать предложения еще по одной проблеме, связанной с получением санкций на проведение негласных следственных действий и специальных оперативно-розыскных мероприятий. С введением нового проекта «электронного уголовного дела», в рамках цифровизации Казахстана, функционал электронных санкции позволяет осуществлять санкционирования задержанных без конвоирования.

Таким же образом можно обеспечить функцию электронного санкционирования постановления о проведении негласных следственных действий и специальных оперативно-розыскных мероприятий у специализированного следственного судьи и прокурора, что сократило бы время для оперативного реагирования по готовящемуся, совершаемым либо для раскрытия ранее совершенных преступлений, что в итоге бы сократило бы время расследования уголовных дел в электронном формате.

В п. 15 приказа Генерального прокурора Республики Казахстан об утверждении инструкции о ведении уголовного судопроизводства в электронном формате, прописано, что материалы проведенных следственных действий вводятся в электронное дело после их исследования, в виде PDF – документа или медиа файла [7], то есть такая работа в публичном секторе ИС ЕРДР будет ограничена без подключения к интернету и общедоступным сетям связи, доступ к материалам негласных следственных действий будет предоставлен, лишь субъектам имеющие доступ к ведению уголовного процесса. Так как в постановлении на проведение негласных следственных действий не раскрываются методы и тактика проведения данных действий, то данная функция вполне приемлема.

Обобщая изложенное выше, необходимо сказать, что действительно кардинальная реформа уголовно-процессуального законодательства вызывала сложности восприятия у большинства научных

и практических работников, воспитанных на положениях ныне не существующей социалистической системы права, но необходимо также признать, если выбрано такое направление реформирования, то нужно дальше совершенствовать методы и способы, которые наше сознание воспринимает как оперативно-розыскные мероприятия развивать специальные следственные методы и приемы (ССМП).

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Медиев Р.А. Уголовно-процессуальный синтез следственных и оперативно-розыскных полномочий следователя в условиях реформирования правовой системы Республики Казахстан. Диссертация на соискания ученой степени доктора философии PhD. Караганда 2015. С. 57.
2. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. под ред. Сковорова Л.И., М.: Мир и Образование ОНИКС-ЛИТ. 2012. С. 1114.
3. Закон Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» от 15 сентября 1994 года № 154-ХІІІ // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z940004000>
4. Уголовно-процессуального кодекс Республики Казахстан. –Алматы: практическое пособие. –Алматы: «издательство «Норма-К», 2019. , 2019. С 169-170.
5. Указа президента Республики Казахстан от 17 августа 2010г. №1039, «о Мерах по повышению эффективности правоохранительной системы в Республики Казахстан».
6. Уголовный кодекс Республики Казахстан: практическое пособие. – Алматы: «Издательство «Норма-К», 2014. С 99.
7. Приказ Генерального Прокурора Республики Казахстан от 03.01.2018 года №2, Министерство Юстиции Республики Казахстан от 23.01.2018 года № 16268 «Об утверждении инструкции о ведении уголовного судопроизводства в электронном формате».

Максутхан Ш.

ст. преподаватель кафедры «Право»

Университета Алматы

Lev_11@bk.ru

КОРРУПЦИЯ КАК УГРОЗА НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Түйіндеме. Мақалада қазіргі кезеңде сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты іске асыру, сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат субъектілерінің әріптестік қағидаттарына, сыбайлас жемқорлықтың алдын алу шараларының басымдығына және қарсы күресте адамгершілік бастауларға негізделген барлық салаларда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың кешенді шаралары қарастырылады.

Түйінді сөздер: сыбайлас жемқорлықты жою, қызмет бабын асыра пайдалану, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес, сыбайлас жемқорлық, мінез-құлық моделі, қарсы іс-шаралар, моральдық ұстанымдар.

Аннотация. В статье рассматриваются реализация антикоррупционной политики на современном этапе, комплексные меры противодействия коррупции во всех сферах, которые базируются на принципах партнерства субъектов антикоррупционной политики, приоритета мер предупреждения коррупции и нравственных начал в борьбе против коррупции.

Ключевые слова: искоренить коррупцию, злоупотребления служебным положением, антикоррупционная борьба, коррупция, модель поведения, антикоррупционные мероприятия, моральные устои.

Annotation. The article deals with the implementation of anti-corruption policy at the present stage, comprehensive measures to combat corruption in all areas, which are based on the principles of partnership of the subjects of anti-corruption policy, the priority of measures to prevent corruption and moral principles in the fight against corruption.

Keywords: eradicate corruption, abuse of office, anti-corruption struggle, corruption, behavior model, anti-corruption measures, moral foundations.

Одна из глобальных политико-правовых задач, стоящих перед Казахстаном – эффективное противодействие коррупционным преступлениям и иным правонарушениям в сфере власти отношений. Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев в своем послании «Стратегия «Казахстан-2050» – новый политический курс состоявшегося государства» к народу Казахстана указал, что коррупция – не просто правонарушение. Она подрывает веру в эффективность государства и является прямой угрозой национальной безопасности. Мы должны резко усилить борьбу с коррупцией, в том числе посредством совершенствования антикоррупционного законодательства, с тем, чтобы достичь нашей конечной цели – искоренить коррупцию как явление[1].

Повышенная опасность коррупции заключается в сфере ее распространения, которым является государственный аппарат – механизм управления любого государства. Государственный аппарат – это система специальных органов и учреждений, посредством которых осуществляется государственное управление обществом и защита его основных интересов. Состоя из людей, специально занимающихся управлением (законотворчеством, исполнением законов и охраной от нарушений), государственный аппарат представляет собой сложную систему органов и учреждений, постоянно находящихся в тесной взаимосвязи при осуществлении своих непосредственных функций.

Как отмечает Б.А.Жетписбаева, исследователи выявляют целый спектр экономических и социальных сфер, сулящих выгоды, за которые частные предприниматели готовы выложить взятки политикам или бюрократам. В их числе – государственные контракты, закупки, правительственные льготы, налоговые сборы, поступающие в государственную казну, разрешительные функции, правовые и регуляторные процессы и т.д. [2. 182с].

В английском языке, к примеру, слова «подкуп», «взятка» обозначаются одним словом «bribery». В интерпретации одной из первых исследовательниц коррупции Сьюзан Роуз-Аккерман взятка-«bribery» – многофункциональна, ею провоцируется множество коррупционных деяний. Так, согласно классификации исследовательницы:

1) Взятки очищают рынок от лишних игроков – путем недостаточного предоставления госструктурам льгот частным предпринимателям, использующим законные основания, а не стремящимся купить эти льготы за взятку;

2) взятки функционируют как вожделенный бонус – в тех случаях, когда государственные чиновники имеют низкое жалование и низкий уровень внутреннего контроля за их деятельностью;

3) взятки снижают издержки, существующие в виде налогов, таможенных пошлин и регистрирующих документов;

4) взятки открывают дорогу преступной деятельности – вследствие подчинения нелегальным бизнесом и боссами организованной преступности правоохранительных органов и иных институтов власти путем коррупции и запугивания [3. 207с].

Антикоррупционные международно-правовые нормы содержатся в Конвенции Совета Европы о гражданско-правовой ответственности за

В документах ООН дано определение коррупции как злоупотребление государственной властью для получения выгоды в личных целях. Аналогичная идея заложена в Руководстве, подготовленном секретариатом ООН на основе опыта разных стран. Оно включает в понятие коррупции:

- кражу, хищение и присвоение государственной собственности должностными лицами
- злоупотребления служебным положением для получения неоправданных личных выгод (льгот, преимуществ) в результате неофициального использования официального статуса
- конфликт интересов между общественным долгом и личной корыстью.

Более развернутое определение разработано в 1995 г. междисциплинарной группой Совета Европы по коррупции: «Коррупция представляет собой взяточничество и любое другое поведение лиц, которым поручено выполнение определенных обязанностей в государственном или частном секторе, которое ведет к нарушению обязанностей, возложенных по статусу государственного должностного лица, частного сотрудника, независимого агента или иного рода отношений и имеет целью получение любых незаконных выгод для себя и других». Это определение более полно раскрывает суть данного явления.

На XXII Пленарном заседании МПА СНГ 15 ноября 2003 г. принят Модельный закон «Основы законодательства об антикоррупционной политике». В части 2 ст. 2 данного закона коррупционное правонарушение определено как деяние, обладающее признаками коррупции, за которое нормативным правовым актом установлена гражданско-правовая, дисциплинарная, административная или уголовная ответственность.

В целом, коррупционные правонарушения не только препятствуют проводимым экономическим и социальным реформам нашей страны, но и отрицательно влияют на формирование позитивного имиджа Казахстана на международной арене, а потому вопросы противодействия коррупции всегда являются важнейшим приоритетом государственной политики Казахстана.

Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства» возводит коррупцию в ранг прямой угрозы национальной безопасности и нацеливает государство и общество на объединение усилий в борьбе с этим негативным явлением.

Общеизвестно, что коррупция ведет к снижению эффективности государственного управления, инвестиционной привлекательности страны, сдерживает поступательное социально-экономическое развитие. Все это ставит под угрозу решение стратегических задач по дальнейшему росту экономики, повышению благосостояния народа, воплощению в жизнь амбициозной задачи по вхождению в число тридцати наиболее конкурентоспособных стран мира.

Указ Президента Республики Казахстан от 26 декабря 2014 года № 986 «Об Антикоррупционной стратегии Республики Казахстан на 2015-2025 годы» определяет следующие задачи Стратегии:

1. противодействие коррупции в сфере государственной службы;
2. внедрение института общественного контроля;
3. противодействие коррупции в квазигосударственном и частном секторе;
4. предупреждение коррупции в судах и правоохранительных органах;
5. формирование уровня антикоррупционной культуры;
6. развитие международного сотрудничества по вопросам противодействия коррупции[4].

В апреле 2015 года утвержден План Правительства по реализации данной Стратегии, определивший меры по противодействию коррупции и теневой экономике на ближайшие три года.

В целях реализации Плана Нации «100 конкретных шагов» такие приоритеты, как формирование профессионального госаппарата и минимизация коррупции, определены Главой государства как одни из основных.

Свидетельством того, что в нашем государстве коррупция расценивается как угроза национальной безопасности, является одновременное обновление всего комплекса антикоррупционного законодательства. В данный комплекс вошли такие правовые акты, как «О государственной службе», «О противодействии коррупции», «Об общественных советах», «О доступе к информации», «О всеобщем декларировании», «О государственных закупках», «О государственном аудите и финансовом контроле», «Об информатизации», а также Предпринимательский и Этический кодексы. Кроме этого, приняты и введены в действие новые кодексы: уголовный, уголовно-процессуальный, уголовно-исполнительный и об административных правонарушениях

Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года N 527-ІУ «О национальной безопасности Республики Казахстан» закрепляет следующее определение национальной безопасности: «национальная безопасность Республики Казахстан – состояние защищенности национальных интересов Республики Казахстан от реальных и потенциальных угроз, обеспечивающее динамическое развитие человека и гражданина, общества и государства»[5].

Таким образом, содержанием национальной безопасности является своевременное выявление и нейтрализация внешних и внутренних угроз ради обеспечения благоприятных условий для динамического развития человека и гражданина, общества и государства.

В соответствии с данным законом система обеспечения национальной безопасности Республики Казахстан – совокупность правовых, организационных, экономических, технических и иных мер, реализуемых субъектами национальной безопасности, в рамках государственной политики в области национальной безопасности. Объектами национальной безопасности признаются: человек, его жизнь, права и свободы; общество, его материальные и духовные ценности; государство, его конституционный строй.

Среди основных угроз национальной безопасности первыми названы снижение уровня законности и правопорядка, в том числе рост преступности, включая организованные ее формы, сращивание государственных органов с криминальными структурами, террористическими или экстремистскими организациями, покровительство должностных лиц незаконному обороту капитала, коррупция, незаконный оборот оружия и наркотических средств, способствующие снижению степени защищенности национальных интересов[6].

В условиях развития мирового сообщества в XXI веке каждое государство стремится определить свои цели и государственную стратегию, действий во всех сферах жизни, где должна осуществляться защита национальных интересов. Данная деятельность связана, прежде всего, с понятием национальной безопасности страны, которое традиционно определяется как состояние защищенности жизненно важных интересов личности, общества и государства от внешних и внутренних угроз, создающих опасность национальным интересам. А поскольку жизненно важные интересы личности, общества и государства обеспечиваются в различных сферах социальной действительности (военной, политической, экономической, экологической, демографической, информационной, культурной и т.д.), то в указанных сферах жизни обеспечивается конкретная форма безопасности.

Основная опасность коррупции как антигосударственного и общественно опасного явления заключается в том, что она разрушает саму систему государственного управления, налаженный баланс во взаимодействии личности, общества, государства. Коррупцированные государственные служащие вместо укрепления законности, эффективности механизмов государственного регулирования различных сфер государственной деятельности расшатывают, ослабляют институты управления. Эти люди на первый план выставляют личный или узкокорпоративный интерес.

Коррупции подвержены все сферы, регулируемые государством: политическая, правовая, социальная и экономическая, поскольку непосредственными исполнителями государственных функций являются чиновники.

Е. Т. Сейлеханов представляет систематизацию последствий коррупции для национальной безопасности нашего государства следующим образом [7].

Социальные последствия

1. В результате коррупции серьезно уменьшаются возможности государства по реализации справедливой социальной политики, поддержке малозащищенных слоев населения. Сокращение налоговой базы, происходящее зачастую не без помощи «заинтересованных» представителей властных органов, не просто тормозит развитие системы социальной защиты, но и приводит к росту социального недовольства, выливающегося порой в открытые конфликты, дестабилизирующие ситуацию в стране.

2. Закрепляются и увеличиваются резкое имущественное неравенство, бедность значительной части населения. Коррупция подстегивает несправедливое и неправомерное перераспределение средств в пользу узких олигархических групп за счет наиболее уязвимых слоев населения. Вполне очевидно, что происходящая в этом случае социальная поляризация усиливает общественно-политическую нестабильность и опасность социального взрыва. Кроме того, полученное коррупционным путем имущество не воспринимается населением как законное, что подрывает легитимность права частной собственности как основополагающего принципа экономических отношений.

3. Дискредитируется право как основной инструмент регулирования жизни государства и общества. В общественном сознании формируется представление о беззащитности граждан и перед преступностью, и перед лицом власти. В свою очередь, это способствует развитию правового нигилизма и проявлениям различных форм девиантного поведения. Достаточно сказать, что «успешные» коррупционеры уже не воспринимаются частью молодежи как нарушители закона, а наоборот, являются примером для подражания. Сама же коррупция понимается ими лишь как специфичный «вид бизнеса».

4. Коррумпированность правоохранительных органов способствует укреплению организованной преступности. Последняя, срачиваясь с коррумпированными группами чиновников и предпринимателей, усиливается еще больше с помощью доступа к политической власти и возможностям для отмыкания денег. В итоге происходит криминализация власти, означающая развал правовой основы государственности.

5. Происходит деградация качества образования, что влечет за собой снижение уровня кадрового и интеллектуального потенциала страны. Совершенно ясно, что это серьезно влияет на все сферы жизнедеятельности государства, начиная от экономики и заканчивая областью государственного управления.

6. Снижается качество медицинских услуг, ухудшается экологическая ситуация в стране, из-за чего растет заболеваемость населения, в свою очередь влияющая на экономические потери и демографическую ситуацию.

7. Разлагаются моральные устои общества, искажаются его нравственные ценности, что приводит к росту социальных язв и пороков.

Политические последствия

1. Происходит смещение целей политики от общенационального развития к обеспечению владения олигархических группировок. Это приводит к подрыву основ демократического управления государством, изоляции населения от процессов принятия государственных решений. Результатом этого становится делегитимация власти, чреватая перманентной угрозой ее насильственного свержения. Отметим, что одной из главных причин «тюльпановой революции» в Кыргызстане, а равно и свержения в 2006 г. правительства Т. Чинавата в Таиланде стал именно высокий уровень коррумпированности в этих странах, вызвавший массовое недовольство населения.

2. Уменьшается доверие к власти, растет ее отчуждение от общества. Помимо угрозы делегитимации власти, что уже само по себе представляет угрозу национальной безопасности, разрыв между властью и народом резко ухудшает качество управленческих решений. В результате потери обратной связи Центр лишается правдивой информации о происходящих в обществе процессах. Тем самым утрачивается способность власти, опираясь на информацию о реакции общества на политику Центра, вносить коррективы как в стратегическую линию, так и в конкретные решения.

3. Профанируется и снижается политическая конкуренция. Граждане разочаровываются в ценностях демократии. Возникает угроза разложения демократических институтов, отрицательно влияющая на динамическую устойчивость государства. Кроме того, учитывая тесную взаимосвязь политики и экономики, можно смело прогнозировать, что разрушение демократических основ однозначно отбросит Казахстан на задворки мирового цивилизационного развития.

4. Происходит обострение межэлитных и стратификационных противоречий, так как коррупция перекрывает каналы легальной политической борьбы социальных и экономических групп за свои интересы, ломает честные «правила игры», создающие основу общественно-политического консенсуса. При этом сама тема борьбы с коррупцией в качестве очень мощного средства популистского воздействия используется в политическом и клановом противостоянии.

5. Падает престиж страны на международной арене, растет угроза ее экономической и политической изоляции. Кроме того, как показывает мировой опыт последних десятилетий, для стран-«изгоев»

резко усиливается опасность внешнего вмешательства, маскируемого целями «демократизации». В силу геополитического и геоэкономического потенциала Казахстана опасность такого рода возрастает многократно.

6. Облегчаются условия для распространения международного терроризма и организованной преступности, связанной с наркобизнесом, трафиком людей, нелегальной торговлей оружием.

В настоящее время опасность коррупции возрастает в связи с тем, что в мире наметилась тенденция к формированию и развитию ее транснациональной формы. Транснациональная коррупция все чаще признается значительной глобальной проблемой. Технический прогресс и глобализация открывают широкие возможности для осуществления данного вида преступной деятельности. Так, в преамбуле Конвенции Организации Объединенных Наций против коррупции объявлено, что «коррупция уже не представляет собой локальную проблему, а превратилась в транснациональное явление, которое затрагивает общество и экономику всех стран, что обуславливает исключительно важное значение международного сотрудничества в области предупреждения коррупции и борьбы с ней»[8].

Разумеется, борьба с коррупцией внутри отдельного государства несравнима по сложности с борьбой с этим явлением в условиях, когда оно распространяется далеко за границы страны. Однако и эта проблема уступает по степени общественной опасности с новейшей проблемой, которую предстоит предотвратить человечеству – это сращивание международной коррупции и международного терроризма.

Таким образом, коррупция, разъедая самые главные, опорные столбы государственного устройства, представляет угрозу, в первую очередь, национальной безопасности Республики Казахстан. Одновременно, как и любое явление, коррупция несет в себе опасный потенциал эволюции, то есть наша отечественная коррупция (в случае отсутствия должного противодействия), развившись, может перерасти в транснациональную коррупцию, спутницей которой является транснациональная преступность и в том числе международный терроризм.

Коррупция негативно влияет на все области общественной жизни, а сфера экономики – это именно та среда, ради которого чиновник и вступает в коррупционные связи. Поэтому обратное влияние коррупции на экономику особенно опасно, так как она снижает эффективность экономической политики государства, заставляет частный бизнес переходить в теневой сектор, что влечет за собой нарушение законодательства, искажает систему налогообложения и правила предпринимательской деятельности, подталкивает предпринимателей решать свои вопросы вне правового поля.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера Нации Н.А.Назарбаева Народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства» (Астана, 14 декабря 2012года) http://online.zakon.kz/document/?doc_id=31305418#pos=1;-126
2. Жетписбаева Б.А. Законодательные ресурсы противодействия коррупции Республики Казахстан: Учеб. пособие // Б.А.Жетписбаева.-Изд.переработ. и дополн.-Астана:Академия правосудия при Верховном суде РК,2016, – 182 с.
3. Добренков В.И., Иванникова Н.Р. Коррупция: современные подходы к исследованию. Учебное пособие.-С.: Академический проект, Альма Матер, 2009.-207 с.
4. Указ Президента Республики Казахстан от 26 декабря 2014 года № 986 «Об Антикоррупционной стратегии Республики Казахстан на 2015-2025 годы». <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>
5. Закон Республики Казахстан «О национальной безопасности Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 06.04.2016 г.) <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>
6. Мухадиева Н. Х. Коррупция – это угроза национальной безопасности – [Электронный ресурс]: /© ank. kz <http://ank.kz/articles/33972/>
7. Сейлеханов Е.Т. Коррупция как проблема национальной безопасности «Analytic» № 4-2007–<http://www.kisi.kz/ru/categories/politicheskaya-modernizaciya/posts/korruptsiya-kak-problema-nacional-noy-bezopasnosti>
8. Конвенция Организации Объединенных Наций против коррупции, принятая Генеральной Ассамблеей ООН 31 октября 2003 г. http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/corruption.shtml

Нуртаев А.Б.

докторант

Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова,
г.Караганда

К ВОПРОСУ О СООТНОШЕНИИ ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА И ВЕДОМСТВЕННОГО КОНТРОЛЯ ЗА ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ

***Түйіндеме:** Осы мақалада жердел-іздістіру қызметіне прокурорлық қадағалау және ведомствалық бақылау институтының әр түрлілігі мен ұқсастығы талданады және осының негізіне сәйкес қорытынды жасалынады.*

***Резюме:** В данной статье анализируется сходство и различие института ведомственного контроля и прокурорского надзора за оперативно-розыскной деятельностью, и на этой основе приводятся соответствующие выводы.*

***Resume:** In the given active the author analyzed the similarity and differences of departmental control and prosecutors' supervision of operative-detective activity, appropriate conclusions are given.*

Прокурорский надзор за законностью ОРД – сравнительно молодая и достаточно проблемная сфера правоохранительной деятельности. Несмотря на то, что в предписаниях закона формально он присутствует еще с ранних советских времен, реально он стал развиваться лишь после принятия Закона Республики Казахстан «Об ОРД».

При этом проявились многие острые вопросы, регулирующие взаимоотношения между участниками ОРД: прокуратурой, органами-субъектами ОРД, органами уголовного преследования, лицами-объектами ОРД, конфидентами и т.д.

Одной из наиболее злободневных и сложных в практическом применении является проблема оптимального разделения сфер прокурорского надзора и ведомственного контроля. Например, на практике остро стоит вопрос – входят ли в предмет прокурорского надзора организация и тактика ОРД?

Поэтому необходимо четко определиться: чем конкретно ведомственный контроль за оперативно-розыскной деятельностью отличается от прокурорского надзора?

Одним из первых казахстанских ученых-специалистов в сфере ОРД, обозначившим эту проблему и указавшим путь к ее решению, является А.Д. Шаймуханов. Он наглядно показал, что предмет прокурорского надзора заключается в обеспечении законности при осуществлении оперативно-розыскной деятельности; дополнительный контроль за организацией и тактикой проведения мероприятий в него не входит [1].

Как уже отмечалось выше, из-за непонимания таких положений во многом прослеживается тенденция подмены ведомственного контроля прокурорским надзором [2].

В частности, ведомственный контроль предполагает проверку с точки зрения соответствия правовым фактам, регламентирующим ОРД, оснований для постановки граждан на оперативный учет, обоснованности заведения дел оперативного учета, правомерности проводимых по ним мероприятий (оперативных комбинаций и т.п.), целесообразности осуществления тех или иных оперативно-розыскных мероприятий и т.д.

Другими словами, ведомственный контроль представляет собой предварительную стадию проверки законности осуществляемых мероприятий, а прокурорский надзор – последующую (основную).

При этом ведомственный контроль преследует и такие факультативные (дополнительные) задачи, как проверка обоснованности и правомерности осуществления оперативно-розыскных мероприятий по каждому конкретному случаю, как влекущему за собой нарушение законности, так и не нарушающему действующий закон.

В этом, по мнению А.Д. Шаймуханова, коренное отличие ведомственного контроля от прокурорского надзора, которое должно найти отражение в нормах оперативно-розыскного законодательства [3, С. 87].

При таком подходе организация и тактика проведения оперативно-розыскных мероприятий полностью и всецело укладывается в понятие «ведомственный контроль». Более того, первоначальные

меры по соблюдению законности присутствуют и на ведомственном уровне. Это выражается в том, что любые планируемые оперативным работником мероприятия обязательно проходят проверочное «сито» руководителя и вопрос лишь в том, насколько последний компетентен в этом вопросе.

Поэтому существует второй уровень – прокурорский надзор, который «нацелен» на одну главную задачу – не допустить умышленного или случайного нарушения законности при проведении оперативно-розыскных мероприятий.

Таким образом, в сфере оперативно-розыскной деятельности существуют два уровня обеспечения законности при ее осуществлении:

- ведомственный контроль (первоначальный);
- прокурорский надзор (основной).

Каково содержание этих уровней?

Мы считаем, что ведомственный контроль за оперативно-розыскной деятельностью представляет из себя достаточно широкий круг задач:

1. Определение целесообразности проведения оперативно-розыскных мероприятий. Это отправная точка ОРД, когда на основании первичных сведений (первичные сообщения конфиденентов, аналитическая информация, материалы уголовных дел, обращения граждан и т.д.) делается вывод о наличии противоправного деяния, выявить которое другими способами затруднительно либо невозможно.

Примером могут служить карманные кражи. Ежедневно воры-карманники совершают кражи в общественном транспорте или местах скопления людей (рынки, торговые учреждения и т.д.). При этом большинство преступлений остается латентными, так как потерпевшие считают, что они сами потеряли деньги, сотовые телефоны и иные ценности.

Для того, чтобы выявить такие кражи, оперативными работниками на основе ранее полученных сведений инициируется осуществление различных мероприятий: наблюдение, опрос граждан и т.д.

2. Оценка законности их проведения. На данном этапе оперативным работником и его руководителем оценивается серьезность информации о противоправном деянии и сопоставляется, насколько проведение оперативно-розыскных мероприятий может затронуть права соответствующих лиц.

3. С учетом этого, осуществляется выбор способов достижения поставленной цели (того или иного оперативно-розыскного мероприятия, регламентированного законодательством). При этом существуют четкие условия такого выбора. Например, наиболее охраняемые законом права личности (неприкосновенность жилища, тайна переписки, телефонных переговоров, телеграфных сообщений и т.д.) могут ограничиваться лишь в целях раскрытия и расследования групповых, тяжких или особо тяжких преступлений, а также некоторых составов уголовных правонарушений средней тяжести, только с санкции прокурора [4].

4. Далее оперативно-розыскные мероприятия «облекаются» в единую организационно-тактическую программу (план), представляющую собой изложенный в письменной форме «сценарий» действий оперативного работника, направленный на достижение поставленной цели. Как раз на этой стадии прокурор впервые имеет возможность оценить данный план с точки зрения соблюдения законности и, при необходимости, внести в него свои коррективы.

5. Реализация запланированных мероприятий берется под контроль руководителем оперативного аппарата, который наряду с решением основной задачи – раскрытие преступления – следит за соблюдением законности и на этом этапе. На это же нацелены усилия надзирающего прокурора, которому законодательством представлены права:

- получать дела оперативно-розыскного производства, материалы, документы и другие необходимые сведения о ходе оперативно-розыскной деятельности, кроме сведений о личности граждан, сотрудничающих или сотрудничавших на негласной основе с органами, осуществляющими ОРД;
- проверять законность проведения специальных оперативно-розыскных мероприятий органами, осуществляющими ОРД;
- прекращать своим постановлением оперативно-розыскные мероприятия в случае выявления нарушений закона, прав человека и гражданина при осуществлении ОРД [4].

6. На завершающей стадии оперативный работник и его руководитель обобщают полученные в ходе ОРД материалы и оценивают их с точки зрения достаточности этих результатов для изобличения виновных лиц и привлечения их к ответственности. Эта стадия тесно смыкается с уголовным процессом, так как оперативные материалы могут служить основанием для начала досудебного рассле-

дования в соответствии с подпунктом 4) части первой статьи 180 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан: «рапорт должностного лица органа уголовного преследования о подготавливаемом, совершаемом или совершенном уголовном правонарушении» [5].

Здесь прокурорский надзор за законностью оперативно-розыскной деятельности также «плавно» переходит в надзор за законностью органов досудебного расследования.

7. В некоторых случаях ОРД может продолжаться и в ходе досудебного или судебного следствия до принятия судебного решения для того, чтобы установить причастность к преступлению иных лиц либо обеспечить защиту участников уголовного процесса.

Таким образом, анализируя сходство и различия института ведомственного контроля и прокурорского надзора за оперативно-розыскной деятельностью, можно сделать следующие выводы:

- это две самостоятельные государственные функции;
- несмотря на то, что по ряду вышеприведенных стадий они часто «пересекаются», ведомственный контроль и прокурорский надзор имеют отличные друг от друга предметы;
- ведомственный контроль является начальной, а прокурорский надзор – основной стадией обеспечения законности при осуществлении оперативно-розыскной деятельности.

На наш взгляд, именно такой подход позволяет четко разграничить эти институты и избежать разных толкований органов-субъектов ОРД и надзирающих прокуроров, приводящих к дублированию функций и конфликту межведомственных интересов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Закон Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» от 15.09.1994 года // Казахстанская правда от 18.09.1994 г.
2. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. – Алматы: Издательство «Норма-К», 2014. – 368с.
3. Шаймуханов А.Д. Пределы прокурорского надзора за оперативно-розыскной деятельностью // Научные труды КЮИ МВД РК им. Б. Бейсенова, вып. № 2(8), Караганда, 2003. – С. 110-115.
4. Шаймуханов А.Д. Проблемы разграничения ведомственного контроля и прокурорского надзора за оперативно-розыскной деятельностью // Проблемы совершенствования оперативно-розыскной деятельности: Материалы научно-практической конференции 9 декабря 2005 года. – Караганда: КЮИ МВД РК им. Б. Бейсенова, 2005. – С. 3.
5. Шаймуханов А.Д. Оперативно-розыскное законодательство Республики Казахстан: теоретические и прикладные проблемы: Дисс...докт. юрид. наук. – Караганда, 2007. – С. 67.

Рысмагамбетова Г.М.

кандидат юридических наук, первый проректор Академии «Болашак»,
г. Караганда, gulnaramusieвна@gmail.com

Лакбаев К.С.

доктор юридических наук,
старший научный сотрудник Центра правовых и экономических
исследований Академии «Болашак»,
г. Караганда, k.lakbaev@mail.ru

Шуланбаев А.А.

докторант Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова,
г. Караганда, Asetzhan_83@mail.ru

Жусупов Р.А.

магистрант Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова,
г. Караганда

К ВОПРОСУ О РАЗГРАНИЧЕНИИ СТАДИЙ ОПЕРАТИВНОЙ ПРОВЕРКИ И НАЧАЛА ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ

Түйін: Осы мақалада жедел-іздестіру тексеру мен алдын ала тергеудің басталуы арасындағы кезеңдері бөлу сұрақтар қарастырылады. Қазақстанның қолданыстағы заңнамасының нормаларын талдау негізінде жедел-іздестіру қызметінен қылмыстық процесске көшудің проблемалық мәселелері көрсетіліп, оларды шешу жөніндегі шаралар ұсынылды.

Резюме: В данной статье рассматриваются вопросы разграничения стадий оперативной проверки и начала досудебного расследования. На основе анализа норм действующего законодательства Казахстана показаны проблемные вопросы перехода от оперативно-розыскной деятельности к уголовному процессу и предложены меры по их решению.

Summary: This article deals with the issues of distinguishing between the stages of operative check and the beginning of pre-trial investigation. Based on the analysis of the norms of the current legislation of Kazakhstan, the problematic issues of the transition from the operative-search activity to the criminal process are shown and measures for their solution are proposed.

Как отмечено в Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года, эффективная уголовная политика государства невозможна без оптимальной модели уголовного судопроизводства. Приоритетом развития уголовно-процессуального права остается дальнейшая последовательная реализация основополагающих принципов уголовного судопроизводства, направленных на защиту прав и свобод человека. Для этого требуется разработка оптимальных правовых механизмов, предусматривающих эффективное применение уголовно-процессуального законодательства и законодательства об оперативно-розыскной деятельности (ОРД), в целях быстрого и полного раскрытия преступлений, изобличения и привлечения к уголовной ответственности лиц, их совершивших, справедливого судебного разбирательства и надлежащего применения уголовного закона. При этом, важным условием является неукоснительное соблюдение законности, прав и свобод граждан при осуществлении ОРД [1].

Как и всякая правоохранительная деятельность, ОРД должна протекать в рамках определенного системно-процессуального порядка, поскольку именно он может обеспечить динамику ОРД в интересах решения стоящих перед ней задач. Соответственно ОРД, как и другие науки, имеет свои стадии, этапы осуществления этого процесса. Такими стадиями являются оперативный поиск, оперативная проверка и оперативная разработка [2].

Согласно данной схемы, сначала организуется оперативный поиск, который проводится постоянно по отдельным направлениям и линиям ОРД. Целью оперативного поиска является получение первоначальных данных о фактах и признаках противоправной деятельности. Если эти данные

свидетельствуют о конкретных установленных фактах противоправной деятельности, то они представляют собой основание для перехода к основному этапу – разработке или розыску объектов. В случаях же, когда в результате оперативного поиска получаются сведения, позволяющие говорить лишь о признаках той или иной противоправной деятельности, проводится следующий этап оперативного процесса – оперативная проверка [2].

Целью оперативной проверки является подтверждение или опровержение полученных в ходе оперативного поиска данных, которые могут свидетельствовать о возможном совершении объектом проверки противоправной деятельности. При этом, помимо решения задачи получения в отношении объекта дополнительных сведений проверочного характера, также обычно предусматривается решение задач по предупреждению и пресечению противоправных действий со стороны проверяемого объекта, которые он может совершить во время оперативной проверки [2].

Если полученные в результате проверки материалы не подтверждают версию о противоправности тех или иных действий объекта, дальнейшая работа по объекту прекращается, материалы (в зависимости от оперативного и исторического значения) уничтожаются или сдаются в архив. Оперативная проверка также может быть прекращена, если при ее осуществлении установлено, что объект отказался от намерения совершить преступление, а также в случае выезда объекта на постоянное жительство за границу и отсутствия возможностей для проведения в отношении него оперативно-розыскных мероприятий (ОРМ) [2].

В случае же, когда противоправная деятельность объекта в результате оперативной проверки подтверждается, возникает следующий этап оперативного процесса – разработка. Разработка представляет собой основной этап оперативно-розыскного процесса, главным содержанием которого являются:

- всестороннее, наиболее полное выявление, исследование фактов и обстоятельств противоправной деятельности и изучение ее участников;
- осуществление негласных мер предупреждения и пресечения;
- подготовка открытых, гласных мер пресечения [2].

Подобное деление стадий оперативно-розыскного процесса присуще большинству постсоветских стран, где существует раздельное законодательное регулирование ОРД и уголовного судопроизводства. Такая же градация проводилась в Казахстане до 1 января 2015 года, когда было введено действующее уголовно-процессуальное законодательство. Нормой, отменившей эту последовательность стадий, стала часть первая статьи 180 Уголовно-процессуального кодекса (УПК) РК «Поводы к началу досудебного расследования», согласно которой поводами к началу досудебного расследования служат достаточные данные, указывающие на признаки уголовного правонарушения [3].

Анализируя эту норму действующего УПК РК, и сопоставляя ее с вышеприведенной общепринятой моделью стадий оперативно-розыскного процесса, можно заметить, что из казахстанской схемы «выпала» такая стадия, как оперативная разработка, которая ранее предшествовала началу досудебного расследования. Это произошло потому, что из статьи 2 Закона РК «Об оперативно-розыскной деятельности» (Закон об ОРД) была исключена такая ее задача, как раскрытие преступлений, отныне полностью сосредоточенная в уголовно-процессуальном законе [4].

Анализ измененной редакции Закона об ОРД позволяет сделать вывод, что в Казахстане складывается иная, чем в других постсоветских странах, модель стадий оперативно-розыскного процесса. Его статья 2 регламентирует такие задачи ОРД, как выявление, предупреждение и раскрытие преступлений [4].

При этом, задача выявления преступлений охватывает две обязательные стадии – оперативный поиск и оперативную проверку. Задачи предупреждения и пресечения преступлений составляют третью (дополнительную) стадию ОРД. Дополнительной данной стадия является потому, что она имеет место не всегда, а лишь когда существует возможность ее реализации (в силу быстротечности организации преступления, несвоевременного поступления информации о нем и т.д.).

Таким образом, в условиях действующего казахстанского оперативно-розыскного и уголовно-процессуального законодательства после проведения оперативной проверки может сразу начаться досудебное расследование. Рубежным моментом между этими разными правовыми институтами является регистрация в Едином реестре досудебных расследований (ЕРДР) в форме рапорта оперативного работника о выявлении достаточных признаков уголовного правонарушения (согласно пункта 2) части 1 статьи 184 УПК РК). К рапорту могут приобщаться полученные результаты ОРМ, которые будут носить статус документов (согласно части второй статьи 120 УПК РК) [3].

Тем самым, ОРД прекращается и начинается уголовный процесс в рамках норм УПК РК. Вместе с тем, действующее законодательство, а также наука и практика ОРД не регламентируют, какими должны быть объем и содержание материалов, полученных в процессе ОРМ, чтобы однозначно признать их достаточными данными, указывающими на признаки уголовного правонарушения?

Отсутствие четких подходов в регулировании этого вопроса приводит на практике к разному пониманию со стороны оперативных работников и надзирающих прокуроров. При этом первые, осуществляя оперативную проверку первичной информации, стараются получить наиболее полную информацию о преступлении, чтобы привлечь к уголовной ответственности реальное виновное лицо. Вторые, знакомясь в порядке надзора с делами оперативно-розыскного производства, могут посчитать, что оперативный работник укрывает преступление от учета.

Опрос действующих сотрудников оперативных аппаратов показал, что это достаточно распространенный подход, позволяющий надзирающему органу привлекать их к ответственности, что крайне негативно сказывается на способности органов-субъектов ОРД осуществлять разведывательно-поисковую работу по выявлению преступлений.

Поэтому мы считаем, что необходимо разработать систему четких критериев, позволяющих определять наличие в оперативных материалах достаточные данные о признаках уголовного правонарушения (как того требует статья 180 УПК РК).

В основу этой системы предлагается заложить норму статьи 4 Уголовного кодекса РК «Основание уголовной ответственности», где определено, что единственным основанием уголовной ответственности является совершение уголовного правонарушения, то есть деяния, содержащего все признаки состава преступления либо уголовного проступка[6].

Аналогичный подход принят в Российской Федерации, где в ходе оперативно-розыскного процесса, предшествующего уголовному процессу, должны быть получены следующие данные:

- событие преступления (время, место, способ и другие обстоятельства его совершения) или его отсутствие;
- обстоятельства, характеризующие личность объекта оперативной заинтересованности (его положительные и отрицательные стороны);
- характер и размер ущерба, причиненного преступником;
- причины и условия, способствовавшие совершению преступления[7].

Нетрудно заметить, что в целом эти данные и представляют собой совокупность элементов состава уголовного правонарушения.

Таким образом, на наш взгляд, основным критерием достаточности материалов оперативной проверки для начала досудебного расследования является наличие в них всех элементов конкретного уголовного правонарушения.

Данный подход позволит избежать на практике разного толкования норм УПК РК и Закона об ОРД со стороны надзорных органов и субъектов ОРД; тем самым обеспечить защиту от необоснованного обвинения и осуждения, а также незаконного ограничения прав и свобод человека и гражданина, как предписывает часть 2 статьи 8 УПК РК[3].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858 «О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года» <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000858>
2. Стадии оперативно-розыскного процесса <https://helpiks.org/8-29376.html>
3. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4.07.14г. № 231-V https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575852#pos=3190;-95
4. Закон Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» от 15 сентября 1994 года № 154-XIII https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1003158
5. Разъяснение по порядку осуществления оперативно-розыскных мероприятий и негласных следственных действий в условиях действия нового Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан (указание МВД РК исх. № 1/25-3-17/4521-И от 30.12.2015 г.).
6. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V https://online.zakon.kz/m/Document/?doc_id=31575252#sub_id=100000
7. Ссылка: <http://criminallaw.uf.nstu.ru/?cat=248>

Сейтказин А.Е.

магистрант Карагандинской академии
МВД Республики Казахстан имени Б.Бейсенова,
г. Караганда

Сатай А.Е.

магистрант Карагандинской академии
МВД Республики Казахстан имени Б.Бейсенова,
г. Караганда

Косжанов Т.А.

кандидат юридических наук, доцент кафедры оперативно-розыскной деятельности
Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова,
г. Караганда, Toleu-1977@mail.ru

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРАВОВЫХ ОСНОВ ЗАЩИТЫ УЧАСТНИКОВ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА

Түйін: Бұл мақалада Қазақстан мен шет елдердің заңнамаларына қылмыстық процесте қатысушылардың құқықтарын қорғау саласындағы салыстырмалы құқықтық талдау жатады. Осы құқықтық талдау негізінде оларды жетілдіру бойынша ұсыныстар жасалады.

Резюме: В данной статье проводится сравнительно-правовой анализ законодательных норм Казахстана и зарубежных стран в области защиты участников уголовного процесса. На основе данного правового анализа вносятся предложения по их совершенствованию.

Resume: This article provides a comparative legal analysis of the laws of Kazakhstan and foreign countries in the field of the protection of participants in criminal proceedings. On the basis of this legal analysis, suggestions are made for their improvement.

Как известно, правовой основой этого направления деятельности стали нормы Уголовно-процессуального кодекса 1997 года и Закона Республики Казахстан «О защите участников уголовного процесса», принятого в июле 2000 года. Если проанализировать статью 3 профильного Закона «Лица, подлежащие государственной защите», то можно отметить достаточно широкий круг объектов такой защиты: судьи; присяжные заседатели; прокуроры; следователи; дознаватели; лица, осуществляющие оперативно-розыскную, контрразведывательную деятельность; граждане, содействующие органам, осуществляющим оперативно-розыскную, контрразведывательную деятельность; частные обвинители; защитники; эксперты; специалисты; секретари судебного заседания, судебные приставы, судебные исполнители; потерпевшие; свидетели; подозреваемые; обвиняемые, подсудимые, осужденные, а также лица, в отношении которых уголовное преследование прекращено или судом вынесен оправдательный приговор; переводчики; понятые; законные представители, представители; гражданские истцы, гражданские ответчики; члены семей, близкие родственники указанных лиц.

Меры государственной защиты могут быть также применены в отношении лиц, способствующих предупреждению или раскрытию преступлений, при наличии реальной угрозы совершения в отношении них насилия или иного запрещенного уголовным законом деяния [1].

При этом не все категории защищаемых лиц сразу нашли отражение в профильном Законе. В первой редакции Закона «О государственной защите лиц, участвующих в уголовном процессе» (2000г.) в число лиц, подпадающих под государственную защиту, не входили подсудимые, осужденные, а также лица, в отношении которых уголовное преследование прекращено или судом вынесен оправдательный приговор, а также судебные исполнители. Лишь в 2009 году в закон были внесены изменения, согласно которым данные участники уголовного судопроизводства стали относиться к числу защищаемых лиц [2].

Следует отметить, что этот профильный Закон был разработан на основе передового зарубежного опыта. Во многих развитых странах государственная защита участников уголовного процесса имеет достаточно длительную историю.

В США защита свидетелей осуществляется в рамках специальных государственных программ. Начало они берут в 30-х годах прошлого века, когда шли уголовные процессы над главами известных гангстерских синдикатов. Известно, что американская мафия безжалостно расправляется с теми, кто проникнув в ее тайны, решает сотрудничать с властями и поставлять информацию. Молчание потенциальных свидетелей всегда было серьезной преградой для эффективного уголовного преследования деятелей организованной преступности. Закон о контроле над организованной преступностью 1970 года (Закон RICO) специально уполномочил Генерального атторнея США принимать все необходимые меры для обеспечения безопасности свидетелей (и членов их семей) по делам об организованной преступности. На основе Закона была разработана так называемая Программа безопасности свидетелей. Осуществлять эту функцию по указанию Генерального атторнея обязаны маршалы США [3, С. 33].

Маршалы США – это должностные лица исполнительной власти, фактически подчиненные судебной власти; поскольку главная функция маршала США и его помощников – исполнение всех приказов, предписаний и распоряжений федерального суда, обеспечение исполнения вступивших в силу судебных решений. Маршалы США по делам федеральной юрисдикции производят аресты, обыски и изъятия согласно ордерам, выданных судом; обеспечивают порядок в судебных заседаниях, содержание под стражей и перевозку арестованных и осужденных до помещения их в исправительные учреждения. Каждый из них назначается на 4 года Президентом и утверждается сенатом; он выполняет свои функции в пределах федерального судебного округа; в США, таким образом, имеется 94 маршала США [3, С. 34].

В Казахстане нет специализированного органа, выполняющего функции государственной защиты участников уголовного процесса. Отечественная практика пошла по другому, более простому и экономичному пути – эти задачи возложены на органы уголовного преследования, осуществляющие производство по уголовному делу. Так, согласно статье 2 профильного Закона, безопасность защищаемых лиц обеспечивают:

- 1) орган, принимающий решение о применении мер безопасности;
- 2) орган, осуществляющий меры безопасности.

При этом осуществление мер безопасности возлагается на органы национальной безопасности, внутренних дел, военного управления, антикоррупционную службу [1].

Американская Программа безопасности свидетелей регламентируется подробными правилами и включает сложные процедуры, связанные с выдачей документов на новую фамилию, переездом в другую местность, приобретением жилья, перевозкой имущества, и личных вещей свидетеля, оказанием материальной помощи и трудоустройством. Эти мероприятия финансируются отдельной строкой в бюджете. На такого рода мероприятия служба маршалов расходует свыше 4 миллионов долларов в год. Ввиду ее дороговизны она применяется в крайних случаях по особо важным делам, когда возникает реальная угроза жизни свидетеля и членов его семьи. Программа может распространяться на любых свидетелей обвинения, включая осведомителей [3, С. 35].

Казахстанский профильный Закон также предусматривает аналогичные мероприятия. Так, согласно статье 7 «Виды мер безопасности», могут быть осуществлены:

- временное помещение в безопасное место;
- переселение на другое место жительства, смена места работы (службы) или учебы, оказание помощи в трудоустройстве;
- замена документов;
- изменение внешности [1].

Как и в США, в Казахстане такие меры являются исключительными и применяются в случаях, если безопасность защищаемого лица не может быть обеспечена применением других мер безопасности.

В то же время, следует признать, что механизм их реализации в наших условиях отработан недостаточно. Дело в том, что любая из этих мер влечет за собой возникновение целого комплекса новых правоотношений. К примеру, замена документов означает, что появился абсолютно новый субъект правоотношений, у которого, помимо этих документов, должен присутствовать целый ряд других обязательных регистрационных реквизитов: адрес прописки, индивидуальный идентификационный номер (ИИН). По ИИН уполномоченные государственные органы могут проследить всю биографию лица, начиная с его рождения, в т.ч. социальные, налоговые и пенсионные отчисления.

В некоторых европейских странах эта проблема решается следующим образом. Например, в Бельгии законодательно закреплён институт так называемых «доверенных лиц» правоохранительных органов, которые работают во всех основных государственных регистрирующих органах. По запросам прокуроров и судей эти доверенные лица осуществляют полное легендирование сведений о защищаемых лицах [4].

В зарубежных странах достаточно подробно регламентирован порядок действий при форс-мажорных обстоятельствах. Так, в США при поступлении информации о наличии угрозы безопасности свидетеля сотрудник ФБР или иной правоохранительной структуры, проводившей расследование, обязан ее проверить для установления реальности опасности. В ходе проверки он лично отвечает за безопасность свидетеля, а также за обнаружение лиц, от которых исходит угроза, и принятие к ним необходимых предупредительных мер. Если опасность носит временный характер и может быть устранена собственными силами органа, проводившего расследование, то защита свидетелей, как правило, обеспечивается без привлечения правительственной программы. При этом свидетелю оказывается помощь для временного перемещения его вместе с семьей в другое место жительства. В случае необходимости он обеспечивается телохранителями и принимаются иные меры безопасности. Для компенсации издержек с разрешения руководства правоохранительного ведомства свидетелю может выплачиваться определенная денежная сумма (директор ФБР вправе выделить на эти цели до 5 тысяч долларов) [3, С. 36].

В казахстанском профильном Законе также регламентированы условия, при которых возникает право на защиту. Статья 4 Закона «Возникновение права на государственную защиту» гласит, что при наличии достаточных оснований, что лицам, подлежащим защите, угрожают убийством, применением насилия, уничтожением или повреждением имущества либо иными опасными противоправными действиями, органы, обеспечивающие безопасность защищаемых лиц, обязаны в пределах своей компетенции принять предусмотренные меры государственной защиты. При этом в отношении участников ОРД эта обязанность распространяется также и на органы-субъекты ОРД. Для этого орган, ведущий уголовный процесс, принимает меры безопасности защищаемых лиц на основании их устного (письменного) заявления или по собственной инициативе при наличии достаточных данных, свидетельствующих о реальности угрозы в отношении защищаемого лица. Об этом выносится мотивированное постановление [1].

Вместе с тем, дальнейший порядок действий уполномоченных органов, в т.ч. в особых случаях, в ведомственных нормативных актах МВД отражен не полностью.

В то же время, например, в США, если будет установлено, что реальная угроза мести со стороны обвиняемых сохранится продолжительное время, то составляется специальное ходатайство на имя Министра юстиции. После тщательной проверки обоснованности представленного ходатайства издается распоряжение для Маршалльской службы, на основании которого может применяться правительственная Программа безопасности свидетелей. Специально уполномоченный сотрудник Маршалльской службы встречается со свидетелем и детально информирует его обо всех особенностях правительственной программы, в том числе и о тех ограничениях, которым будет подвергнут свидетель. Участие в программе обязывает согласиться со сменой фамилии и переездом в другую местность, прервать все прямые контакты с родственниками и друзьями, скрывать от старых знакомых новое имя, а от новых – прежнее и т.п. Свидетеля предупреждают, что в случае нарушения им установленных правил действие Программы будет прекращено. Вступление в Программу фактически считается заключением договора, ко многому обязывающего обе стороны. В связи с этим не все люди соглашаются на участие в ней и предпочитают, получив разовую компенсацию, сами заботиться о своей безопасности [3, С. 37].

После того, как свидетель соглашается перейти под защиту правительственной Программы, он попадает под юрисдикцию Маршалльской службы и сотрудник ФБР, которому он оказывал помощь в расследовании, прерывает с ним связь. Если у обвинения возникает необходимость встречи с охраняемым свидетелем, то по распоряжению суда Маршалльская служба с соблюдением необходимых мер конспирации такую встречу организует [3, С. 38].

Вслед за Законом RICO Конгрессом США были приняты Закон о защите жертв и свидетелей преступлений (1982 года) и Акт об усилении безопасности свидетеля (1984 года). Кроме того, в уголовно-процессуальных законах отдельных штатов установлены конкретные нормы, направленные на обеспечение безопасности участников уголовного процесса. В 39 штатах приняты законодательные акты, предусматривающие выдачу компенсаций жертвам и свидетелям преступлений. В 12 штатах действует всеобъемлющее законодательство о правах жертв уголовных преступлений [5].

Аналогичное законодательство по защите лиц, участвующих в уголовном судопроизводстве, действует в Канаде, Великобритании и ЮАР [6, С. 519].

Анонимность данных о личности защищаемых лиц в качестве меры безопасности участников уголовного судопроизводства предусмотрена в законодательстве многих других зарубежных стран. В частности, § 68 УПК Германии гласит, что если раскрытие личности или места жительства угрожает жизни, телесной неприкосновенности или свободе этого субъекта процесса или другого лица, свидетелю может быть разрешено не давать сведений о себе или сослаться на более раннюю идентификацию [7].

УПК Франции в ст. 62-1 предусматривает нормы, позволяющие свидетелям в процессуальных документах указывать не свой домашний адрес, а адрес ближайшего комиссариата или бригады жандармерии. В ходе судебного разбирательства свидетель решает давать показания или отказаться, или может требовать гарантии анонимности, чтобы в дальнейшем не подвергнуться агрессии со стороны подсудимого [8].

Аналогичным образом, в Италии, Великобритании, Латвии, Австрии, Болгарии, Дании, Польше, Словакии, Украине, Чехии, Швейцарии, Эстонии и других странах в законодательстве предусмотрено ограничение оглашения установочных данных потерпевших и свидетелей, нуждающихся в обеспечении личной безопасности в ходе производства по уголовным делам. Полные сведения о таких лицах в суд представляются в опечатанном конверте вместе с вводными частями протоколов следственных действий. Доступ к этим сведениям имеют только прокурор, защитник, секретарь судебного заседания и судья, рассматривающий уголовное дело [6, С. 520].

Аналогичные меры безопасности изложены в казахстанском профильном Законе (первоначально они были регламентированы в УПК РК 1997 года; присутствуют они и в УПК РК 2014 года):

- ограничение доступа к сведениям о защищаемом лице;
- избрание в отношении обвиняемого (подозреваемого) меры пресечения, исключающей возможность применения (организации применения) в отношении лиц, участвующих в уголовном процессе, насилия или совершения (организации совершения) иных преступных деяний;
- удаление из зала судебного заседания отдельных лиц;
- проведение закрытого заседания суда;
- допрос свидетеля судом без оглашения данных о его личности с использованием псевдонима: в условиях, исключающих его узнавание;
- без визуального наблюдения его другими участниками судебного разбирательства;
- с запрещением при необходимости производства видео-звукозаписи и иных способов запечатления допроса [1].

Еще одна мера безопасности содержится в статье 115 УПК РК. Согласно абзаца второго части 8, фактические данные, непосредственно воспринятые лицами, внедренными в преступную группу, в целях обеспечения безопасности этих лиц могут быть использованы в качестве доказательств после допроса должностного лица органа, осуществляющего оперативно-розыскную деятельность либо негласные следственные действия, в качестве свидетеля. При этом, согласно части 2 статьи 120 УПК РК, такие материалы являются документами и могут использоваться в уголовном процессе в качестве доказательств [9].

Таким образом, по делам об организованной преступности закон позволяет использовать так называемое «доказательство по слуху», достаточно широко распространенное в законодательстве многих зарубежных стран.

Динамичное распространение влияния транснациональной преступности на сферу защиты участников уголовного процесса подняло данную проблему на международный уровень. Так, в 2009 году Казахстан ратифицировал Соглашение о защите участников уголовного судопроизводства. Соглашение регламентирует вопросы взаимодействия правоохранительных органов государств-участников СНГ в борьбе с преступностью и решения задач уголовного судопроизводства в части обеспечения надлежащей защиты законных прав и интересов участников судопроизводства [10].

Таким образом, сравнительно-правовой анализ норм международного и казахстанского законодательства в сфере защиты участников уголовного процесса создал серьезную основу для деятельности соответствующих оперативных подразделений ОВД.

Вместе с тем, на наш взгляд, возможности для дальнейшего совершенствования правовой основы данной деятельности еще не исчерпаны. Так, в вышеуказанном Соглашении стран-участниц СНГ

содержатся нормы, предоставляющие право (а иногда и обязывающие) компетентные органы проводить ОРМ в целях обеспечения безопасности защищаемых лиц. В то же время, в казахстанском Законе об ОРД нет оснований для их проведения, что создает коллизию норм национального закона и международных соглашений, ратифицированных нашей страной.

Для устранения данной коллизии, представляется целесообразным внести изменения в Закон об ОРД в части расширения перечня оснований для проведения ОРМ в целях защиты участников уголовного процесса, тем более что такая возможность закреплена в профильном Законе «О государственной защите участников уголовного процесса». Так, статья 26-1 «Права и обязанности органов, обеспечивающих безопасность» устанавливает, что органы, осуществляющие меры безопасности, имеют право проводить оперативно-розыскные мероприятия в порядке, установленном законом [1].

С учетом изложенного, предлагается дополнить пункт 1 статьи 10 Закона об ОРД подпунктом следующего содержания: «в-3) необходимость осуществления защиты участников уголовного процесса».

В этом случае, такая деятельность получит полноценное правовое регулирование, а компетентные органы и их оперативные подразделения смогут использовать весь потенциал ОРМ, заложенный в Законе об ОРД.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Закон Республики Казахстан «О защите участников уголовного процесса» от 2 июля 2000 года (с изменениями и дополнениями).
2. Королевская Т. Под государственной защитой <https://www.zakon.kz/4632655-pod-gosudarstvennojj-zashhitojj.-mery.html>
3. Чечетин А.Е., Буряков Е.В. Опыт борьбы с организованной преступностью в США: Учебное пособие. – Омск: ОВШ МВД РФ, 1998.
4. Материалы служебной командировки в Федеральную полицию Бельгии (июнь 2007 года).
5. Щерба С.П., Зайцев О.А. Обеспечение безопасности участников процесса // Вестник МВД РФ. – М., 1993. – № 6. – С. 25.
6. Пантелеев В. А. Сравнительно-правовой анализ становления и развития института обеспечения безопасности участников уголовного судопроизводства в России и зарубежных странах // Молодой ученый. – М., 2015. – № 13. – С. 518-521.
7. Демидов Ю.Н. Защита участников уголовного процесса // Право. – М., 1997. – № 2. – С. 19.
8. Прадэль Ж. Защита свидетелей от давления. Аспекты французского уголовного права // Зарубежный опыт правового регулирования по вопросам защиты участников уголовного судопроизводства и практика его применения. – М., 2000. – С. 221.
9. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года (с изменениями и дополнениями).
10. Соглашение о защите участников уголовного судопроизводства (Минск, 28 ноября 2006 года). Ратифицировано Законом РК от 17 июня 2008 года № 42-IV. Вступило в силу 13 апреля 2009 года.

Сидорова Н.В.

заң ғылымдарының кандидаты, доцент,
Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің
экономикалық қатынастарды құқықтық реттеу кафедрасының доценті,
Қарағанды қ., e-mail: nsidorova75@mail.ru

Сатбаева Қ.

заң ғылымдарының кандидаты, доцент,
Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің
экономикалық қатынастарды құқықтық реттеу кафедрасының доценті,
Қарағанды қ., e-mail: abyulai1996@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ПРОБАЦИЯ: ҚАЛЫПТАСУ КЕЗЕҢДЕРІ ЖӘНЕ ЗАМАНАУИ ПРОБЛЕМАЛАР

Түйін. Мақалада Қазақстан Республикасында пробация институтының қылмыстық-атқару заңнамасын дамыту тұрғысынан қалыптасуы, сондай-ақ осы саладағы халықаралық стандарттарды енгізу тетіктері қарастырылады. Авторлар пробацияның қазақстандық үлгісін шетел модельдерімен салыстыра отырып зерттейді. Зерттеу барысында қазіргі кезеңде пробация институтын құқықтық реттеудің проблемалық аспектілері анықталады.

Түйінді сөздер: пробация, пробациялық бақылау, пробация нысандары, пробация түрлері, жазалау жүйесі, бас бостандығынан айыру, қылмыстық саясатты гуманизациялау, халықаралық стандарттар

Резюме. В статье рассматриваются вопросы становления института пробации в Республике Казахстан в разрезе развития уголовно-исполнительного законодательства, а также механизмов имплементации международных стандартов в данной сфере. Авторы исследуют казахстанскую модель пробации в сравнении с зарубежными моделями. В процессе исследования определяются проблемные аспекты правового регулирования института пробации на современном этапе.

Ключевые слова: пробация, пробационный контроль, формы пробации, виды пробации, система наказаний, лишение свободы, гуманизация уголовной политики, международные стандарты.

Summary. The article deals with the formation of the institute of probation in the Republic of Kazakhstan in the context of the development of criminal-executive legislation, as well as the mechanisms of implementation of international standards in this area. The authors investigate the Kazakhstan model of probation in comparison with foreign models. In the process of research, the problem aspects of the legal regulation of the institute of probation at the present stage were determined.

Keywords: probation, probation control, forms of probation, types of probation, punishment system, imprisonment, humanization of criminal policy, international standards.

Өркениетті, құқықтық, зайырлы және әлеуметтік мемлекет құру Қазақстан Республикасындағы адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтарын қорғау және қамтамасыз етуге бағытталған демократиялық өзгерістермен тығыз байланысты. Республикасының 2010-2020 жылдарға арналған құқықтық саясатының тұжырымдамасы қылмыстық саясатты одан әрі дамытудың басым бағыттары ретінде қылмыстық жауапкершіліктен босату, жазаны өтеу, жазадан мерзімінен бұрын шартты түрде босату институттарын жетілдіруді айқындайды. Осы бағыттарды іске асырудың аса маңызды тетігі пробация институты болып табылады.

АҚШ және Ұлыбританияда қылмыстық-құқықтық институт ретінде пайда болған пробация, XIX ғасырдан бастап халықаралық құжаттарда және көптеген мемлекеттердің заңнамаларында кеңінен таратылды. Пробация механизмдерін бекіту саласындағы негізгі халықаралық құжаттардың қатарына БҰҰ Бас Ассамблеясының 1990 жылғы 14 желтоқсандағы 45/110 «Түрмеге қамауға алумен байланыссыз шараларға қатысты Біріккен Ұлттар Ұйымының минималды стандарт ережелері» резолюциясын жатқызуға болады. Ережелерге сәйкес, пробация бас бостандығынан айырудың негізгі баламаларының бірі болып табылады, оның негізгі мақсаты «... психологиялық, әлеуметтік және материалдық көмек көрсетуді қоса алғанда... құқық бұзушылықтардың қайталануын азайту және құқық бұзушының қоғам өміріне қосылуына ықпал ету». БҰҰ Кеңесінің экономикалық және әлеуметтік мәселелер жөніндегі резолюциясы (1951ж.) пробацияны «сынауға орналастыру режимі» ретінде сипаттайды [1].

Пробация институтының құқықтық жан-жақты бекітілуі Еуропа Кеңесі Министрлер Комитетінің ұсыныстары мен резолюцияларында кеңінен орын алды. Олардың ішінде ерекше ескерілетіндер: 1965 жылғы 22 қаңтардағы «Кейінге қалдырылған үкімдер, пробация және бас бостандығынан айырудың басқа баламалары» № (65) 1 Резолюция, 1976 жылғы 9 наурыздағы «Бас бостандығынан айыруға балама бірқатар жазалау шаралары туралы» № (76) 10 Резолюция, 2003 жылғы 24 қыркүйектегі «Шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы» № Rec (2003) 22 Ұсыныс, «Жалпы санкциялар мен шаралар бойынша Еуропалық ережелер туралы» № R (92) 16 Ұсыныс және басқалары.

Адамзат өркениетінің дамуы жазалау жүйесінің қалыптасуымен және олардың орындалуымен үздіксіз байланысты, осыған орай қылмыскерді әділ жазалау мен құқық бұзушылықтың алдын алу шынайы үйлесімділікпен ұштасуы қажет. Айта кететін жайт, қазақтардың әдет-ғұрып құқығының («Жеті жарғы») жазалау жүйесінде бас бостандығынан айыру жазасы болмаған, ал өлім жазасы, әдетте, айыппұл (айып, күн) төлеумен ауыстырылған. Сондықтан қазақ қоғамында абақты мен осы сияқты басқа мекемелерді салу қажеттілігі туындамаған. Құқық бұзушы бостандықта болған, бірақ туған-туысқандары оны тәрбиелеген, яғни адамды өзінің үйреншікті ортасында түзеткен. Осындай тәжірибе өзінің тиімді нәтижелерін берген. Қазақстан жерінде абақтылар тек XVIII ғасырда салына бастады. XX ғасырдың басында Қазақстан аймағында жиырма абақты болды. Ол кездегі жазалаудың мақсаты сазайын тартқызу мен қорқыту болғандықтан, сотталғандарды ұстау жағдайы өте нашар болды.

Кеңес өкіметі қалыптасуының бірінші кезеңінде (30 – 40 жылдарға дейін) жазалау мақсатының басымдылығы – қылмыскерді түзеу екені танылып, жаңа үлгідегі түзеу мекемелерін салу айқындалды. Пенитенциарлық мекемелерде жазаны өтеудің озық жүйесінің элементтері енгізіле бастады. Оның мәні сотталғандардың жағдайын олардың тәртібі мен еңбекке деген көзқарасына байланысты өзгерту мүмкіндігінде болды. Дегенмен, XX ғасырдың 30-40 жылдарында мемлекеттік пенитенциарлық саясат бұрын енгізілген ізгілік бастамалардан шегіне бастады. Атап айтқанда, жазаны өтеудің озық жүйесі күшін жойып, кеңестік мемлекеттің пенитенциарлық саясатында ізгілік бастауларынан жазалауға көшу орын алды. Мәселен, КарЛагтың өзінде 1935 жылы 25 000 адам ұсталды.

Қазақстан Республикасы өз тәуелсіздігін алған тұста «абақты халқы» индексі бойынша алғашқы «жетекші позицияларды» АҚШ пен Ресейге беріп, үшінші орынға ие болды. Егеменді Қазақстанның пенитенциарлық жүйесі дамуының алғашқы кезеңінде түзеу мекемелерінің толықтығы, халықаралық стандарттарға сай келмейтін әлеуметтік және тұрмыстық жағдайдың нашарлығы, туберкулезбен, басқа да жұқпалы аурулармен ауырудың жоғары деңгейі, әдетте, осылардың салдарынан кісі өлімінің жоғары көрсеткіші тәрізді проблемалардың үлкен кешенін шешуге тура келді. Бұл кезеңде біздің еліміз жазалау жүйесіне, оның ішінде пробациялық бақылауға жаңа тәсілдерді енгізуге дайын болған жоқ.

1997 жылы адам құқықтары мен бостандықтарының халықаралық стандарттарына сай келетін Қылмыстық, Қылмыстық іс жүргізу және Қылмыстық-атқару кодекстерінің қабылдануы қылмыстық жазалау жүйесін реформалаудың негізгі факторы болды. Осылайша, Қазақстан Республикасының қылмыстық саясатын ізгілендіру процесі басталды. Қазақстанның Біріккен Ұлттар Ұйымына және басқа да халықаралық үкіметаралық және үкіметтік емес ұйымдарға кіруі біздің еліміздің құқықтық кеңістігінде халықаралық құқықтық нормаларды біріктірудің алғышарты болды. Қазақстан Республикасында халықаралық стандарттарды енгізу заңнаманы жетілдіру бағытында да, жаңа институционалдық тетіктерді құру бағытында да орын алғанын айта кету керек. Қарастырылып отырған тақырып аясында халықаралық стандарттарды енгізу, бас бостандығынан айыруға балама жазалау жүйесін басымдықпен кеңейтуге бағытталған жазалаудың жаңа тәсілдерін енгізуге, сондай-ақ бас бостандығынан айыруға сотталғандарды әлеуметтік оңалту және олардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету кепілдіктерін күшейтуге әсер етті.

Аталған жағдайлар, Халықаралық түрмелерді зерттеу орталығының мәліметтеріне сәйкес, біздің мемлекетімізге соңғы жылдары түрме қамағы индексі бойынша «жетекші позицияны» жоғалтуға, үшінші орыннан жетпісінші орынға түсуге мүмкіндік берді.

Көптеген қазіргі заманғы мемлекеттерде бас бостандығынан айыру түріндегі жазалаудың ең маңызды баламасы пробация болып табылады. Посткеңестік кеңістікте алғашқы пробация қызметтері Латвияда (сынақтық қадағалау қызметі), Қырғызстанда (Әділет министрлігінің пробация бөлімі), сондай-ақ Эстонияда пайда болды.

2016 жылғы 30 желтоқсандағы «Пробация туралы» Қазақстан Республикасының Заңын қабылдағанға дейін «пробация» термині Қазақстан Республикасының заңнамасында қолданылмады, деген-

мен, қоғамдық жұмыстар (ҚР ҚК 42-бабы); бас бостандығын шектеу (ҚР ҚК 44-бабы); шартты түрде соттау (ҚР ҚК 63-бабы); жүкті әйелдерге және кәмелетке толмаған балалары бар әйелдерге және кәмелетке толмаған балаларды тәрбиелеп отырған ерлерге жазаны кейінге қалдыру ((ҚР ҚК 74-бабы); жазадан шартты түрде мерзімінен бұрын босату (ҚР ҚК 72-бабы); Кәмелетке толмағандардың жазасын өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату (ҚР ҚК 86-бабы) құқықтық институттарының болуы пробацияны жүзеге асырудың алғы шарты болып табылды.

2012 жылы Қазақстанда пробация түрлерінің бірі – шартты түрде сотталғандарға қатысты үкімдік пробация енгізілді, өкінішке орай, пробацияның аталмыш түрі түзеу мекемелерінен босатылған адамдар арасындағы қылмыстың қайталануын азайтуға мүмкіндік бермейді [2].

Осыған байланысты аталмыш институтты одан әрі дамыту және жетілдіру 2014 жылы Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасымен ұсынылған «Түрме тұрғындарын азайту бойынша 10 шара» Тұжырымдамасында көрініс тапты. Басқа да тұжырымдамалық сипаттағы құжаттардың қатарында Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 8 желтоқсандағы № 387 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасындағы бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған және пробация қызметінде есепте тұрған азаматтарды әлеуметтік оңалтудың 2017-2019 жылдарға арналған кешенді стратегиясы, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Үкіметімен бекітілген аталмыш стратегияны іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспары [3].

Қазіргі уақытта пробация институты 2016 жылғы 30 желтоқсандағы «Пробация туралы» Қазақстан Республикасының Заңымен реттеледі. Заңда пробацияның мәнін, қағидаттарын және мақсаттарын, сондай-ақ басқа да ұйымдық ережелерін (нысандары, түрлері, органдары және т.б.) анықтау арқылы пробацияның қазақстандық үлгісі құрылған. Заңға сәйкес пробация – бұл санаттары заңмен айқындалған адамдардың қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауының алдын алу үшін олардың мінез-құлқын түзеуге бағытталған бақылау және әлеуметтік-құқықтық сипаттағы қызмет түрлері мен жеке айқындалатын шаралар жүйесі. Сонымен, пробацияның негізгі мәні – тек сотталғандарға немесе бұрын сотталғандарға ғана емес, айыпталушылар мен күдіктілерге де әлеуметтік-құқықтық көмек.

Жекелеген авторлардың пікірінше, пробацияның заманауи отандық үлгісі халықаралық стандарттарға сәйкес болғанымен, оның батыс үлгілерінен түбегейлі айырмашылықтары бар. Айталық, Е.А. Саламатовтың пікірінше негізі айырмашылық – бұл пробацияның отандық және шетелдік форматтағы мәні. Пробацияның шетелдік үлгісі «сынаққа», яғни сотпен жүктелген міндеттерді орындауға негізделеді (мысалы, әлеуметтік маңызды объектілердегі қоғамдық жұмыстарды униформада орындау). Тағы бір ерекшелік – қалпына келтіретін әділеттілік (зиянды түзеу, кешірім сұрау және т.б.). Сынақтан өте алмаған адамға пробация түрмелік жазалауға ауыстырылуы мүмкін [4].

Пробацияның қазақстандық үлгісі негізінен қылмыскерді қайта әлеуметтендіруге бағытталған. Заңмен пробацияның екі нысаны анықталады: Пробация қызметінің есебінде тұратын адамдарға пробациялық бақылау және әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету. Пробациялық бақылау 2014 жылғы 5 шілдедегі Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексінің (бұдан әрі – ҚР ҚАК) «Пробациялық бақылауды жүзеге асыру» атты 5 тарауымен реттеледі. ҚР ҚАК 19-бабына сәйкес пробациялық бақылау бас бостандығын шектеу түріндегі жазаға сотталған; шартты түрде сотталған; бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған адамдарға қатысты жүзеге асырылады.

Пробация нысаны ретіндегі әлеуметтік-құқықтық көмек жеке бағдарламада көзделген шаралар кешенін қамтиды және орта білім мен медициналық қызметті алуға жәрдемдесу; жұмысқа орналасуға, оның ішінде мамандықты игеруге жәрдемдесу; әлеуметтік-психологиялық қолдау; сондай-ақ, тұру орнын қамтамасыз ету және т.б. арқылы жүзеге асырылуы мүмкін.

Пробацияның қазақстандық үлгісінде қылмыстың қайталануын азайту, және, демек «түрме халқын» азайту тәсілі емес, заңнамаға сәйкес пробацияның мақсаты болып табылатын қайта әлеуметтендіруге ауыстырылуы орын алғандығын айтқан Е.А. Саламатовтың пікірімен келіскен жөн [4]. Яғни, отандық үлгіде сынақ режимі жоқ. Айталық, «Пробация туралы» Қазақстан Республикасының Заңына түсініктемеде «сотталғандарға, күдіктілер мен айыпталушыларға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету пробацияның негізгі мәні болып табылады» делінген [5].

Тоқталып өтуді қажет ететін тағы бір жәйт – бұл «сотқа дейінгі пробация». Қазақстан Республикасының Заңымен пробацияның келесі төрт түрі анықталған: сотқа дейінгі пробация, үкімдік пробация, пенитенциарлық пробация, пенитенциарлықтан кейінгі пробация. Заңға сәйкес сотқа дейінгі проба-

ция келесі санаттағы күдіктілерге, айыпталушыларға қатысты ерікті негізде қолданылады: кәмелетке толмағандарға, мүгедектерге, әйелдерге (елу сегіз жастағы және одан асқан, жүкті, үш жасқа дейінгі жас балалары бар), ерлерге (алпыс үш жастағы және одан асқан, үш жасқа дейінгі жас балаларды жалғыз өзі тәрбиелейтін). Сотқа дейінгі пробация жүеге асырылған жағдайда пробация қызметі адамға қатысты әлеуметтік-құқықтық көмек көрсетудің жеке бағдарламасын жасайды және оның іске асырылуы нәтижелері бойынша сотқа дейінгі баяндама дайындалады.

Сотқа дейінгі пробация институты әлемдік тәжірибе тұрғысынан жаңалық болып табылмайды, алайда, бүгінгі күні аталмыш мәселенің Қазақстан Республикасының заңнамасындағы құқықтық реттелуі бөлігінде жіберіліп отырған кемшіліктер кешені айтарлықтай кең деп білеміз. Айталық, Қазақстанның қылмыстық іс жүргізу заңнамасында сотқа дейінгі немесе сот тергеуі барысында сотқа дейінгі баяндаманы заңдастырудың шарттары мен негіздерін анықтайтын ережелер, сондай-ақ сот алдында баяндаманы кім оқитыны, қандай кезеңде оқылуы керектігі және сотқа дейінгі пробация мен сотқа дейінгі баяндама маңызының өзге де қылмыстық іс жүргізу аспектілері туралы нормалар жоқ. Аталмыш нормалар ҚР «Пробация туралы» Заңында да жоқ. Сондықтан, көрсетілген проблемаларды заңнама деңгейінде шешу қажеттігі айқын.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, Қазақстан Республикасында пробация институтының қалыптасуы қылмыстық саясатты ізгілендірумен тығыз байланысты екенін атап өткен жөн. Қазіргі кезеңде пробацияның отандық үлгісі және оны жүзеге асырудың құқықтық негізі қалыптасты. Сонымен қатар, нормативтік-құқықтық сипаттағы кемшіліктер бар, оларды жою аталған құқықтық институтты жетілдірудегі болашағы зор бағыт болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Гета М.Р., Рахимбердин К.Х., Куусе Р. Модель службы пробации в Казахстане и других государствах Центральной Азии: Учебно-практическое пособие для инспекторов уголовно-исполнительных инспекций. Алматы: «Kuik», 2006. – 44 с.
2. «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне пробация қызметі мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 15 ақпандағы № 556-IV Заңы. // Электрондық ресурс. – Қол жеткізу режимі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000556/links> (қарау мерзімі 15 қаңтар 2019 ж.).
3. «Қазақстан Республикасындағы бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған және пробация қызметінде есепте тұрған азаматтарды әлеуметтік оңалтудың 2017 – 2019 жылдарға арналған кешенді стратегиясын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2016 жылғы 29 желтоқсандағы № 912 қаулысы. // Электрондық ресурс. – Қол жеткізу режимі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1600000912> (қарау мерзімі 15 қаңтар 2019 ж.).
4. Саламатов Е.А. Проблемы Казахстанской пробации. // Zakon.kz. Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://www.zakon.kz/4838204-problemy-kazakhstanskoyj-probicii.html> (дата обращения 24 декабря 2018 г.).
5. Комментарий к Закону Республики Казахстан «О пробации». – Костанай: Костанайская академия МВД РК им. Ш. Кабылбаева, 2017. – 240 с.

Талгат М.

магистрант

Жетысуский государственный университет имени И. Жансугурова

westy7141@gmail.com

Телеуев Ф.Б.

доктор PhD,

Жетысуский государственный университет имени И. Жансугурова

Galim200385@mail.ru

НЕКОТОРЫЕ ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВНЕДРЕНИЯ И ПОДДЕРЖКИ ПОЛИЯЗЫЧНОГО ОБУЧЕНИЯ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Түйіндеме: мақалада көптілділіктің дамуына, сондай-ақ әлемдегі қазіргі тілдік саясат тенденцияларына талдау, енгізу және одан әрі пайдалану, құқықтық жағынан көптілді оқытуды енгізу мәселесі, ҚР-дағы көптілділіктің ағымдағы жағдайын және осы мәселе бойынша шет елдердің тәжірибелерін ішінара талдай отырып жүргізіледі. Қазіргі уақытта толерантты тіл саясатының жалпы АҚ-нақтылығы байқалады. Авторлар халықаралық аренадағы қатынастардың маңызды факторы ретінде тіл саясатының дамуы мен прогресінің дәлелдемелерін келтіреді. Мақала көтерген мәселелер Қазақстан Республикасына көптілді білім беру саласындағы шет елдердің тәжірибесінің ықпалына қатысты. ҚР Білім беру жүйесінде көптілділікті толық реттеуді қамтамасыз ететін нормативтік-құқықтық актілердің жетілдірілмегендігі, ал ішінара болмауы да атап өтіледі.

Кілт сөздер: Боллон үдерісі, білім беру бағдарламасы, білім беру жүйесі, көптілді оқыту, тілдердің үштұғырлығы.

Аннотация: В статье проводится анализ развития многоязычия, а также тенденции современных языковых политик в мире, вопрос внедрения, и дальнейшего использования, полиязычного обучения с правовой стороны, с частичным анализом текущего положения полиязычия в РК и практики стран зарубежья по данному вопросу. Отмечается общая актуальность толерантной языковой политики в современности. Авторами приводятся доказательства развития и прогресса языковой политики как важного фактора отношений на международной арене. Вопросы, поднимаемые статьей, касаются влияния опыта зарубежных стран на Республику Казахстан в сфере полиязычного образования. Подчеркивается несовершенство, а то и частичное отсутствие, нормативно-правовых актов, обеспечивающих наиболее полную регуляцию полиязычия в системе образования РК.

Ключевые слова: Боллонский процесс, образовательная программа, полиязычное обучение, система образования, триединство языков.

Annotation: The article analyzes the development of multilingualism, as well as the trends of modern language policies in the world, the issue of implementation and further use of multilingual training from the legal side, with a partial analysis of the current situation of multilingualism in Kazakhstan and the practice of foreign countries on this issue. There is a General relevance of a tolerant language policy in modernity. Authors state that development and progress of the language policy is an important factor of relations in the international arena. The questions raised by the article concern the impact of the experience of foreign countries on the Republic of Kazakhstan in the field of multilingual education. Article emphasizes imperfection, and even partial absence, of normative legal acts providing the most complete regulation of multilingualism in the education system of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: Bologna process, education system, multilingual education, educational program, trinity of languages.

На сегодняшний день образование в РК, находясь на переходной стадии формирования основных методик обучения, путем заимствования зарубежной практики, нуждается в имплементации международно-правовых норм в области многоязычия. Актуальность правового обеспечения многоязычного обучения обуславливается, прежде всего, необходимостью перехода Казахстанского образования в новое пространство. Практика зарубежных стран, находясь на более высоком уровне развития, показывает, что переход к использованию элементов полиязычных программ сказывается положительным образом, а также приводит к прогрессу образовательной системы государства, тем самым, способствуя его конкурентоспособности на международной арене.

За период обретения независимости непрерывно развивающийся Казахстан бросало из одной крайности в другую, когда вопрос касался проблемы рассматриваемой отрасли. Это, как правило, и адаптация постсоветской системы обучения к реалиям независимого настоящего, так и вступление в Болонский Процесс, вдохновленный примером успеха Европейской модели образования. Актуальность и траектория нынешней же системы образования предусматривается в нескольких документах стратегической важности для государства. К тому же, Казахстан, изначально, с момента своего основания, являясь поликультурным и многонациональным государством, как никто иной понимает ценность наиболее качественного применения и соблюдения языковых политик в отношении полиязычия. К примеру, по мнению Президента РК Н.А. Назарбаева, «...Казахстан уникален и силен своей многонациональностью. На его земле сформировалось уникальное поликультурное пространство... Поликультурность Казахстана – это прогрессивный фактор развития общества. Евразийские корни народов Казахстана позволяют соединить восточные, азиатские, западные, европейские потоки и создать уникальный казахстанский вариант развития поликультурности» [1]. Из вышесказанного следует, что многоязычие – важный фактор развития казахстанского общества. Языковое многообразие современного Казахстана характеризуется высокой степенью этнического и языкового разнообразия.

На основании ранее приведенных примеров и фактов, более остро стоит проблематика реализации данных политик с правовой стороны. Ведь, как ни странно, за столь высокопарными высказываниями, которые, без сомнения, несут благой характер, не стоит какой-либо значительной правовой основы, (если не брать в учет указы Президента и различные государственные языковые программы, не несущих формально-определенной конкретики ни применения, ни регуляции многоязычных политик в системе образования) опираясь на которую, полиязычие в образовании могло бы регулироваться наиболее эффективным, формально-определенным, образом.

Современные исследования показывают, что распространение многоязычия в мире – закономерный процесс, обусловленный коренными изменениями в экономике, политике, культуре и образовании. Целенаправленное, системное осмысление феномена многоязычного образования началось относительно недавно, если не считать поиски эффективных методов преподавания иностранных языков. Действительно, усилия исследователей до сих пор были сосредоточены в основном на проблемах двуязычного образования (изучение родного языка и иностранного) как наиболее часто встречающейся форме многоязычного обучения. Процессы, связанные с освоением третьего языка и, тем более, ещё большего количества языков, наименее изучены и стали объектом исследования лишь только в последнее время – в связи с планами Европейской комиссии узаконить трехязычное образование. Согласно концепции ЮНЕСКО, понятие «многоязычное образование» предполагает использование в образовании, по меньшей мере, трех языков: родного, регионального или национального и международного языка. Применение этих языков является «важным фактором инклюзивности и качества образования».

Термин "многоязычное образование" используется в литературе по языковому планированию относительно недавно. ЮНЕСКО, например, приняла этот термин только в 1992 году в качестве части своей резолюции Генеральной конференции 30/С. В соответствии с настоящей резолюцией термин "многоязычное образование" означает использование в образовании по меньшей мере трех языков, родного языка, регионального или национального языка и международного языка. (UNESCO, 2002). Это определение основано на мнении о том, что требования глобального и национального участия и конкретные потребности конкретных, культурно и лингвистически отличных общин могут быть удовлетворены только путем многоязычного образования. Таким образом, многоязычное образование стремится к установлению баланса между глобальным и местным, то есть к максимальному использованию преимуществ интернационализации при одновременном поощрении сохранения культурной самобытности и мобильности и диалога [2].

Проблематика языка в обучении занимает центральное место в мандате ЮНЕСКО, так как одной из целей являлось достижение всеобщего качества первичного образования и 50% прирост грамотности взрослой части населения к 2015 году. Основанная в 1945 году, в качестве специального агентства Объединенных Наций, организация продвигает международную кооперацию среди 190 стран-участниц и 6 ассоциированных членов в области образования, науки и культуры. Целью ставится установка стандартов в формировании международных соглашений на основании этнического вопроса. В 1953 году ЮНЕСКО опубликовало экспертный доклад об использовании локальных языков в системе образования, рекомендации которого по-прежнему считаются центральным справочным материалом и широко упоминаются.

Тем не менее, широко цитируемая ЮНЕСКО аксиома «лучшим средством обучения ученика является его родной язык» не привела к широкому принятию и развитию вернакулярных языков как основного средства образования. Несмотря на некоторые обнадеживающие показатели в некоторых странах, в большинстве районов мира школьное образование по-прежнему тесно связано, и даже синонимично изучению второго языка. По оценкам Брензингера [3,177], менее 10% африканских языков включены в программы двуязычного образования, в результате чего более 1000 африканских языков не получают внимания в секторе образования. Скутнабб-Кангас утверждал, что образование для меньшинств во многих частях мира по-прежнему функционирует таким образом, что это противоречит передовой практике. По ее оценкам, менее 10% мировых языков используются в образовании [4,53]. В 2003 году ЮНЕСКО опубликовала новый позиционный документ по языкам и образованию, отражающий меняющийся глобальный контекст образования в многоязычном мире (см. образование в многоязычном обществе). Рекомендации включали выбор языка построения в многоязычном контексте; необходимость сохранения языков и этнической идентичности малых языковых групп; и роль английского языка как лингва-франка и языка обучения в странах, где он не является родным языком. Эти проблемы возникли в результате признания образования в качестве важного инструмента и отражения культурного разнообразия в быстро меняющемся мире. Меняющийся характер многоязычия в современном мире проявляется по меньшей мере в двух формах. Во-первых, за последние несколько столетий, в частности, некоторые языки продемонстрировали удивительную склонность к распространению (см. раздел распространение языков). Динамика 10 крупнейших языков составляет около половины населения мира, и эта цифра продолжает расти. На 100 самых распространенных языков приходится 90% всех людей, а остальные 6000 ограничиваются десятью процентами наиболее маргинализированных народов мира, которые, как правило, находятся в своеобразной изоляции в течение нескольких сотен лет (см. исчезающие языки). Европейская колонизация Нового Света создала множество подобных языков, и большинство крупнейших европейских языков также широко распространены за пределами Европы. Сегодня индоевропейский язык, английский, французский, испанский или португальский, является доминирующим языком и культурой во всех странах Северной, Центральной и Южной Америки. Второй примечательной тенденцией является рост двуязычия в языке метрополии, особенно английский, который стал языком "глобальной деревни". Никто точно не знает, сколько людей говорят по-английски в качестве первого или второго языка, но некоторые оценки для первой группы составляют 375 миллионов; для второй группы некоторые цифры достигают 1,5 миллиарда человек (примерно четверть населения мира). По мере того, как мировая экономика смещается с промышленной базы на базу, основанную на обмене информацией, глобализирующийся новый мир основан на технологии коммуникаций, которая лежит в основе связей национальных экономик. Следовательно, роль языка и коммуникации призвана играть более важную роль, чем когда-либо прежде (см. языки более широкого общения). Поскольку технология, способствующая этим разработкам, возникла в основном в англоязычном мире, английский язык находится на переднем крае глобального научного и экономического развития. До 80% информации, хранящейся в компьютерах мира, находится на английском языке, а 90% компьютеров мира, подключенных к интернету, расположены в англоязычных странах. В настоящее время английский язык является наиболее широко используемым языком публикации: более 28% книг в мире печатаются на английском языке, а более 60 стран издают книги на английском языке. Английский язык также является языком международного управления воздушным движением и основой для Seaspeak, используемого в международном морском сообщении. По оценкам Кристалл Д., 85% международных организаций используют английский язык в качестве одного из своих рабочих языков, в том числе Организация Объединенных Наций и ее вспомогательные органы [5,76]. Французский язык является единственным реальным соперником английского языка на этой арене, и он постоянно теряет свои позиции. Практически все крупные корпорации рекламируют свою продукцию на английском языке. Английский язык также является языком международной популярной культуры для современной молодежи. Процесс глобализации, охвативший сегодня все сферы жизни во всем мире, не оставил в стороне и Казахстан. За последние двадцать лет в республике кардинальные изменения в общественной, политической и экономической жизни оказывают заметное влияние на развитие различных сфер деятельности, в том числе и на сферу бизнеса, а также на роль и место иностранного языка в межкультурной деловой коммуникации в стране.

В Казахстане, как и во всем мире всё большее применение получает английский язык, один из языков межкультурного общения в сфере деловой коммуникации. В настоящий момент знание англ-

лийского языка в Казахстане входит не только в перечень обязательных условий обучения за рубежом, но также является определяющим элементом конкурентоспособности молодого специалиста на рынке труда, как в стране, так и за ее пределами. Владение английским языком, наряду с казахским и русским языками, имеющими по Конституции РК соответствующие статусы государственного и официального языков, стало в настоящее время задачей государственной важности. С недавнего времени английский язык обозначен в качестве условия успешного вхождения в глобальную экономику и стал рассматриваться как один из основных приоритетов государственной политики. Об этом свидетельствуют и разработанные в последние годы программные документы (Государственная программа функционирования и развития языков на 2011-2020 гг. и др.), в которых речь идет о необходимости повсеместного решения вопросов обучения английскому и другим иностранным языкам как средствам делового международного общения. Так, в ежегодном Послании народу Казахстана от 28 января 2011 г. Президент Республики Казахстан Н.А.Назарбаев отметил, что «для современного казахстанца владение тремя языками – это обязательное условие собственного благополучия». В связи с этим была поставлена задача, чтобы к 2020 г. доля населения, владеющего английским языком, составила не менее 20-ти процентов. А в выступлении Президента РК на XIX сессии Ассамблеи народа Казахстана (27 апреля 2012 г.) также делается акцент на дальнейшее развитие триединства языков как важного аспекта экономической и социальной модернизации страны, отмечаются значение и роль английского языка на пути казахстанцев в мир инноваций, технологий и бизнеса.

В Казахстане в последние годы в связи с ростом деловой активности населения и расширением внешнеэкономических связей субъектов рыночной экономики наблюдается высокая потребность на рынке труда в специалистах, владеющих английским языком. К примеру, согласно исследованию, проведенному М.Ш.Сарыбай, знание английского языка стало требованием в 98 объявлениях (из 101) на должность менеджера, инженера, оператора, секретаря, бухгалтера и администратора. Более того, 40 % объявлений, помещенных в газете в 2003 г., были опубликованы на английском языке. Деятельность более чем 50 посольств и представительств филиалов иностранных компаний, 700 иностранных предприятий и 1500 представительств зарубежных компаний обусловлена деловым общением на английском языке. Возросшее число специалистов, владеющих английским языком, и переводчиков объясняется масштабом международного сотрудничества в Казахстане. Английский язык в этом случае выполняет роль лингва-франка в межкультурной деловой коммуникации между местными и иностранными специалистами, что способствует еще большей актуализации продвигаемой политики триединства языков [6,90]. В Республике Казахстан идея триединства языков впервые озвучена Н. Назарбаевым ещё в 2004 г. В октябре 2006 г. на XII сессии Ассамблеи народа Казахстана Президент вновь отметил, что знание, как минимум, трех языков важно для будущего наших детей. А уже в 2007 г. в Послании народу Казахстана «Новый Казахстан в новом мире» Н. Назарбаев предложил начать поэтапную реализацию культурного проекта «Триединство языков», согласно которому необходимо развитие трех языков: казахского как государственного, русского как языка межнационального общения и английского как языка успешной интеграции в глобальную экономику: «Казахстан должен восприниматься во всем мире как высокообразованная страна, население которой пользуется тремя языками».

Именно с этого момента и начинается отсчет новой языковой политики Казахстана. Полиязычное образование было закреплено следующими законодательными актами: Конституция Республики Казахстан, Закон Республики Казахстан «О языках», Закон Республики Казахстан «Об образовании», Государственная программа функционирования языков в Республике Казахстан на 2001-2010 гг., Концепция развития иноязычного образования Республики Казахстан и другими, которые и составили его правовую основу. Перечисленными выше документами определены роль и место полиязычного обучения, принципы создания современной эффективной системы управления полиязычным образованием.

Сегодня уже можно говорить о завершении работы по институциональному обеспечению реализации Государственной программы развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 гг., базовыми компетенциями которой являются трёхязычие, евразийская поликультурность, коммуникативность и технократичность. Госпрограмма развития языков осуществляется в три этапа. На первом этапе (2011-2013 гг.), проведен комплекс мер, направленных на усовершенствование нормативно-правовой и методологической базы дальнейшего функционирования и развития языков. В

рамках второго этапа (2014-2016 гг.) планировалась реализация комплекса практических мер по внедрению новых технологий и методов в области изучения и применения государственного языка, а также сохранения языкового многообразия. На третьем этапе (2017-2020 гг.) будет осуществлено закрепление результата через системный мониторинг степени востребованности государственного языка во всех сферах общественной жизни, качества его надлежащего применения и уровня владения при дальнейшем сохранении позиций других языков. По итогам реализации программы доля взрослого населения, владеющего государственным языком, составит к 2014 г. 20%, к 2017 г. – составит 80%, к 2020 г. – 95%. Доля казахстанцев, владеющих русским языком, к 2020 г. составит не менее 90%. Доля населения республики, владеющего английским языком: 2014 г. – равна 10%, 2017 г. – 15%, 2020 г. – 20%. Доля населения, владеющего тремя языками (государственным, русским и английским), к 2014 г. 10%, к 2017 г. – 12%, к 2020 г. – до 15% [7].

Однако, возвращаясь к вопросу правовой поддержки многоязычия, стоит отметить неполноту нормативно-правовой стороны. Ведь, имеющиеся в РК, на сегодняшний день, Закон Республики Казахстан «О языках», Закон Республики Каз «Об образовании», а также Государственная программа развития и функционирования языков в Республике Казахстан на 2011-2020 годы – являются чуть ли не единственными правовыми инструментами государственной политики, обеспечивающих в рамках реализации ключевых государственных функций достижение приоритетов и целей государственной политики в сфере образования, которые напрямую затрагивают вопрос многоязычия, поднимаемый в настоящей статье. Наблюдая их уникальность в своей сфере, закономерно встает проблематика полноты охвата ими поднимаемого в данной статье вопроса, так как ни один из них не регламентирует конкретные нормы, касающиеся нормативно-правовых рамок использования многоязычного обучения в системе образования, в то же время, ограничиваясь лишь общими определениями языковой политики и важности развития концепции триединства языков, так же, не определяя в сущности как, и в каких пределах, это развитие должно реализовываться в контексте образования. К примеру, если рассматривать каждую статью, что напрямую, или косвенно, затрагивает тему языковой политики и многоязычия, согласно ч. 3 ст. 7 Конституции РК «Государство заботится о создании условий для изучения и развития языков народа Казахстана.» [8] приводится лишь положение о политике государства в отношении языков, не являющихся ни государственными, ни языками межнационального общения. То есть, закрепляется только общий вектор языковой политики РК.

Согласно ст. 2 Закона РК «О языках» [9], «Предметом регулирования настоящего Закона являются общественные отношения, возникающие в связи с употреблением языков в деятельности государственных, негосударственных организаций и органов местного самоуправления.» устанавливается направленность данного закона, определяя конкретику его применения, а ст. 3 того же закона «Законодательство о языках в Республике Казахстан основывается на Конституции Республики Казахстан, состоит из настоящего Закона, иных нормативных правовых актов Республики Казахстан, касающихся употребления и развития языков» указывает на чем именно зиждутся положения настоящего закона. В то же время, ст. 6 Закона РК настоящего закона дает понятие «Каждый гражданин Республики Казахстан имеет право на пользование родным языком, на свободный выбор языка общения, воспитания, обучения и творчества» говорит нам о широких границах правовой дозволенности относительно свободы выбора языка, в том числе и языка обучения, а ст. 16 «Язык в области образования» и ст. 17 «Язык в области науки и культуры» гласят, что при необходимости и возможности, процесс обучения и оформление научных работ могут вестись на других языках, с обязательным включением государственного и/или русского языков («Республика Казахстан обеспечивает получение начального, основного среднего, общего среднего, технического и профессионального, послесреднего, высшего и послевузовского образования на государственном, русском, а при необходимости и возможности, и на других языках») – Из приведенных примеров можно сделать логичный вывод, что непосредственную академическую направленность имеют лишь ст. 16 и 17 Закона РК «О языках», не имеющие исчерпывающей точности, в надлежащей форме способствующей налаживанию согласованности между определением, предоставленным нормативно-правовым актом, и реализацией на деле. То есть, за присутствием понятия, что дано законом, отсутствует конкретика, которая давала бы точные рамки, на конкретных примерах, в пределах которых, в форме правовой регуляции и правового запрещения, осуществлялось бы соблюдение права. Мы считаем, что для полноты регуляции, недостаточно одного лишь предложения, суть которого выражается в том, что, к примеру, учебный процесс действительно

может вестись на языках, помимо государственного и русского. Необходим правовой анализ сферы образования относительно областей применения многоязычия для выработки правовой модели наиболее оптимальной для развития полиязычия в системе образования. В качестве примера подобного подхода можно взять опыт Южно-Африканской Республики, где на Конституционном уровне закреплено понятие «Каждый имеет право на получение образования на государственном языке или языках по своему выбору в государственных учебных заведениях, где такое образование является практически осуществимым [10]. В целях обеспечения эффективного доступа к этому праву и его реализации государство должно рассмотреть все разумные варианты образования, в том числе с учетом отдельных средних учебных заведений, учитывая: а) справедливость; б) осуществимость; в) необходимость устранения последствий прошлых дискриминационных в расовом отношении законов и практики» – Имея сильную опору, в виде подобного понятия в главном законе, а также с момента своего основания столкнувшись с проблемой регулирования, и контроля языков в общем, ЮАР, на сегодняшний день, имеет сложившийся комплекс правовых норм, в своей сущности охватывающий, как показывает практика, большинство задач, необходимых для стабильного курса развития полиязычной политики.

Заключение. Завершая настоящее исследование, отметим, что приведенные выше примеры относительно полиязычной политики в Казахстане и зарубежных стран не являются исчерпывающими. Стоит также отметить общемировую тенденцию, определяющую толерантность языковых политик в области образования, открывая новые горизонты для студентов. Следуя курсу глобализации, Казахстан, в свою очередь, отличился самобытной и неформальной имплементацией опыта стран западного зарубежья в свою языковую политику, оставив без надлежащей правовой поддержки многоязычный курс в целом, но, при этом, с каждым годом весьма успешно реализовывая его на деле. По мнению авторов, вопрос более серьезного правового обеспечения полиязычия в системе образования требует дальнейшего разбора и будет еще не раз подниматься на обсуждение, по причине своей актуальности, особенно в свете политического курса и государственных программ Казахстана за последние годы. Все вышесказанное предоставляет современным ученым-правоведам широкий простор для более полного исследования темы полиязычия с правовой стороны.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Выступление Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева на XIX сессии Ассамблеи народа Казахстана «Казахстанский путь: стабильность, единство, модернизация». – Астана, 27 апреля 2012 года. [Электронный Ресурс] Доступ из Официального сайта Президента Республики Казахстан. Режим доступа: URL: http://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-a-nazarbaeva-na-xix-sessii-assamblei-naroda-kazakhstan-27-04-2012_1340715076/ / свободный. (Дата обращения: 10.12.18).
2. Образование в многоязычном мире: Установочный документ ЮНЕСКО. – Париж, 2002. [Электронный ресурс] Доступ из Интернет-ресурса Организации Объединенных Наций. Режим доступа: URL: http://www.un.org/ru/events/iyl/brochure/monitoring_2002.pdf / свободный. (Дата обращения: 10.12.18).
3. Brenzinger M. Various ways of dying and different kinds of death: scholarly approaches to language endangerment on the African continent. In Matsumura K (ed.) Studies in endangered languages: papers from the International Symposium on Endangered Languages, Tokyo, November 18–29, 1995. Tokyo: Hituzi Syobo, p. 85–100.
4. Skutnabb-Kangas T. Linguistic Genocide in Education or Worldwide Diversity and Human Rights? – Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2000.
5. Crystal D English as a global language. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
6. Сарыбай М.Ш. О роли английского языка и должности переводчика в современной казахстанской организации (по материалам объявлений о вакансиях переводчиков в прессе) // Communication at Work: Issues and Challenges. 2nd Annual CAABC, Conference, 23-24 January. – 2004. – P. 130-135.
7. Государственная программа развития и функционирования языков в республике Казахстан на 2011-2020 гг. [Электронный ресурс] Государственная программа развития и функционирования языков в республике Казахстан на 2011-2020 гг., утвержденная указом Президента Республики Казахстан от 29 июня 2011 года № 110. Доступ из Официального интернет-ресурса Генеральной прокуратуры Республики Казахстан. Режим доступа: URL: http://prokuror.gov.kz/rus/dokumenty/gosudarstvennyy-yazyk/o-gosudarstvennoy-programme-razvitiya-i-funkcionirovaniya-yazykov-v_/ / Свободный. (Дата обращения: 12.12.18).
8. Конституция Республики Казахстан [Электронный Ресурс] Конституция Республики Казахстан (при-

- нята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.03.2017 г.) Доступ из интернет-ресурса «Параграф». Режим доступа: URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029_/ свободный. (Дата обращения: 12.12.18).
9. Закон Республики Казахстан «О языках в Республике Казахстан» [Электронный Ресурс] Закон Республики Казахстан от 11 июля 1997 года № 151-І «О языках в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.05.2018 г.). Доступ из интернет-ресурса «Параграф». Режим доступа: URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008034#pos=43;-155_/ свободный. (Дата обращения: 12.12.18).
 10. The Constitution of the Republic of South Africa. [Электронный ресурс] The Constitution of the Republic of South Africa, 1996, was approved by the Constitutional Court (CC) on 4 December 1996 and took effect on 4 February 1997. Доступ из интернет-ресурса «South African Government» (Правительство ЮАР). Режим доступа: URL: https://www.gov.za/documents/constitution-republic-south-africa-1996_/ свободный. (Дата обращения: 09.12.18).

Тапенова А.Р.

Академия правоохранительных органов при
Генеральной прокуратуре Республики Казахстан
г. Нур-Султан, Республика Казахстан
E-mail: asemator@mail.ru

О ВОПРОСАХ ПРАВОВОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ УЧАСТИЯ ОБЩЕСТВА В ПРОТИВОДЕЙСТВИИ КОРРУПЦИИ В СТРАНАХ СНГ

Аннотация. Мақала ТМД елдеріндегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске жұртшылықтың қатысуының құқықтық негіздерін талдайды. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл үдерісін реттейтін заңнамалық актілер жиынтық және топтастырылған. Құқықтық жүйемен жемқорлыққа қарсы бағдарламалардың сипаттамасы.

Түйінді сөздер: жемқорлыққа қарсы, қоғам, сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат, азаматтар, жариялылық, мемлекеттік органдардың ашықтығы.

Аннотация. В статье проанализирована правовая основа участия общества в противодействии коррупции в странах СНГ. Обобщены и сгруппированы законодательные акты, регулирующие процесс противодействия коррупции. Дается характеристика антикоррупционных программ с учетом правовой системы.

Ключевые слова: противодействие коррупции, общество, антикоррупционная политика, граждане, гласность, прозрачность государственных органов.

Annotation. The article analyzes the legal basis of public participation in combating corruption in the CIS countries. The legislative acts governing the anti-corruption process are summarized and grouped. The characteristic of anti-corruption programs with the legal system.

Keywords: anti-corruption, society, anti-corruption policy, citizens, publicity, transparency of state bodies.

Комплексы мер по противодействию коррупции в странах ближнего зарубежья воплощены в антикоррупционном законодательстве [1]. Так, в течение последних десяти-двадцати лет, в регионе появилось множество антикоррупционных законов разного характера. К настоящему моменту, в большинстве стран есть специализированные законы по борьбе с коррупцией, предотвращению либо противодействию коррупции. Среди указанных стран, Армения является редким примером, где вообще не существует специализированного антикоррупционного закона.

Страна	Наименование НПА
Азербайджан	Закон Азербайджанской Республики от 13 января 2004 года №580-ПГ «О борьбе с коррупцией»
Армения	-
Белоруссия	Закон Республики Беларусь от 15 июля 2015 года №305-З «О борьбе с коррупцией»
Грузия	Закон Грузии «О конфликте интересов и коррупции в государственном секторе»
Кыргызстан	Закон Кыргызской Республики от 8 августа 2012 года N 153 «О противодействии коррупции»
Литва	Закон Литовской Республики от 28 мая 2002 г. №IX-904 «О предупреждении коррупции»
Латвия	Закон Латвийской Республики «О предотвращении коррупции»
Молдова	Закон Республики Молдова от 25 апреля 2008 года №90-XVI «О предупреждении коррупции и борьбе с ней»
Россия	Федеральный закон от 25.12.2008 N 273-ФЗ "О противодействии коррупции"
Таджикистан	Закон Республики Таджикистан от 25 июля 2005 года №100 «О борьбе с коррупцией»
Туркменистан	Закон Туркменской Республики от 1 марта 2014 года №35-V «О противодействии коррупции»
Узбекистан	Закон Республики Узбекистан от 3 января 2017 года №ЗРУ-419 «О противодействии коррупции»
Украина	Закон Украины от 14 октября 2014 года №1700-VII «О предотвращении коррупции»
Эстония	Закон Эстонской Республики от 27.01.1999 "О борьбе с коррупцией"

Анализируя данные представленные в таблице применительно к теме нашего исследования указанные страны можно группировать на три группы:

1. Страны в нормативных актах, которых отсутствует нормы об участии общества в противодействии коррупции; Так, к этой группе стран относятся Азербайджан, Грузия, Таджикистан, Туркменистан, Эстония.

2. Государства, где нет прямой нормы об участия общества в противодействии коррупции, однако в законе прослеживается нормы о привлечении общества в процесс противодействия и предотвращения коррупции. В эту группу стран включены Кыргызстан, Литва, Беларусь.

3. Страны в нормативных актах по борьбе с коррупцией либо предупреждению коррупции имеются нормы, являющейся правовой основой участия общества в процессе противодействия коррупции. В данную группу стран входят Молдова, Узбекистан, Украина, Россия.

Хочется отметить что, в некоторых из данных стран ближнего зарубежья меры по предупреждению коррупции с участием общества входят в состав комплексных антикоррупционных стратегий.

Анализируя первую группу стран, считаем что, успешно проходит процесс противодействия в Эстонии – лидера по борьбе с коррупцией на постсоветском пространстве. В Эстонии в законе от 27.01.1999 (ред. от 14.02.2007) «О борьбе с коррупцией» наблюдается отсутствие статьей дающих правовую основу участия общества в противодействие коррупции [2]. Однако, в действующей Стратегии Эстонии по борьбе с коррупцией на 2013-2020 годы в качестве целей предусмотрено:

- развитие осведомленности о коррупции;
- повышение прозрачности решений и действий;
- развитие исследовательской способности исследовательских учреждений и предотвращение коррупции, представляющей угрозу безопасности.

Для реализации указанных целей предусмотрены различные меры.

Так, для увеличения осведомленности людей о коррупции готовятся используемые на уроках учения об обществе фильмы-образцы и инструктирующие материалы. Для формирования коррупционных позиций и для повышения осведомленности в публичном секторе проводятся курсы по этике и конфликтам интересов. Опираясь на коррупционные исследования и на анализ выполнения действовавших до сих пор стратегии, фокус заостряется на повышении прозрачности решений и действий.

Правительство Эстонии периодически принимало различные антикоррупционные стратегии. В частности 2004-2007 годы в Эстонской республике действовала стратегия «Честное государство». в 2008-2012 годы действовала обновленная стратегия, в которой были учтены недостатки предыдущей [3].

Фокусом антикоррупционных стратегий Эстонии стало продвижение среди рядовых граждан идеи, что коррупция – это вовсе не основной путь к благосостоянию, а форма девиантного поведения. Реализация этого стала возможной благодаря построению системы добродетельности (англ. Integrity System), по факту представляющую собой «круговую поруку» всех правительственных и неправительственных институтов и гражданского общества, гарантируя подотчетность и прозрачность. В условиях взаимной подотчетности организаций, совершение коррупционных действий становится маловероятным.

Для установления тотальной подотчетности необходимо было полностью перейти на электронный документооборот, а для этого, в свою очередь, следовало провести максимальную компьютеризацию. Одним из первых шагов в этом ключе стала полная компьютеризация школ в конце 1990-х годов с последующим введением образовательной программы «Прыжок тигра». В рамках этой программы дисциплина «Основы программирования» стала обязательной для всех учащихся средних общеобразовательных учреждений с 1 по 12 классы. Но этим нововведением Эстония не ограничилась – более возрастной аудитории в ходе реализации программы «Будь включённым» было предложено бесплатное обучение пользованию компьютерными технологиями и субсидирование покупки компьютеров для пенсионеров. За два года было обучено 40 тысяч человек.

Другой приоритетной целью, к которой были устремлены проводимые преобразования, являлось создание функционального электронного правительства. Эстонцы впервые в Европе внедрили электронную модель государства, которая получила название «Электронное государство», что значительно помогло побороть коррупцию на бытовом уровне. Чтобы эстонцы не брали и не давали взятку, был искоренен факт непосредственного контакта с госслужащими. Взаимоотношение «гражданин-чиновник» убрали и вместо этого внедрили систему так называемого электронного государства. Программа «Электронное государство» позволила превратить страну в одну из мировых лидеров по уровню доступа населения к сети Интернет.

Согласно данной программе в Эстонии действует единый государственный интернет-сервер eesti.ee, в который входит больше ста порталов по предоставлению различных услуг жителям страны.

В системе eGov представлены все государственные службы, начиная от Реестра народонаселения, Реестра недвижимости, Земельного кадастра, до системы электронного голосования, Налогового департамента, Больничной кассы, Реестра пенсионных страхований и т.д. Например, регистрация юридического лица в Эстонии вообще не требует походов по кабинетам и занимает всего лишь 15 мин.

Таким образом, с помощью системы «Электронного государства» можно получить любую справку, подать заявление или проголосовать на выборах. По версии ООН, Эстония входит в число стран с самым высоким индексом зрелости е-правительств, что констатирует высокий уровень информатизации в эстонских управленческих структурах.

Как мы указывали выше во вторую группу стран входят Кыргызстан, Литва и Беларусь. В нормативных актах данных стран имеются нормы о косвенном участии общества в борьбе с коррупцией.

Так, в статье 7 Закона Кыргызской Республики от 8 августа 2012 года «О противодействии коррупции» представлен комплекс основных мер по профилактике коррупции, таких как формирование в обществе нетерпимости к коррупционному поведению, антикоррупционная экспертиза нормативных правовых актов и их проектов, рассмотрение в органах государственной власти, органах местного самоуправления, не реже одного раза в квартал вопросов правоприменительной практики, в целях выработки и принятия мер по предупреждению и устранению причин выявленных нарушений, развитие институтов общественного и парламентского контроля [4]. Однако дальнейший механизм реализации профилактических мер в частности участия общественности в противодействии коррупции в законе Кыргызской Республики «О противодействии коррупции» не предусмотрен.

В Республике Беларусь в соответствии со статьей 46 Закона от 15 июля 2015 года «О борьбе с коррупцией» участие общества в противодействие коррупции предусматривается посредством общественного контроля. Так, общественный контроль в сфере борьбы с коррупцией осуществляется гражданами Республики Беларусь, организациями, в том числе общественными объединениями, в порядке, определенном законодательными актами, постановлениями Совета Министров Республики Беларусь [5]. Следует отметить что, так же как и в законе Кыргызской Республики «О противодействии коррупции» и законе Республики Беларусь «О борьбе с коррупцией» так же не предусмотрен дальнейший механизм участия общества в противодействии коррупции.

Считаем передовым опыт Литвы в привлечении общества в противодействие коррупции посредством антикоррупционного просвещения. Так, в Законе Литовской Республики «О предупреждении коррупции» закреплены следующие меры предупреждения коррупции:

1. анализ риска коррупции;
2. программы борьбы с коррупцией;
3. антикоррупционная оценка правовых актов и их проектов;
4. предоставление информации о лице, назначаемом на должность или находящемся на должности в государственном или муниципальном учреждении;
5. предъявление информации Регистром государственных служащих и юридических лиц;
6. просвещение и информирование общественности;
7. предание гласности установленных случаев коррупции;
8. другие меры предупреждения коррупции [6].

Согласно ст. 10 вышеуказанного Закона антикоррупционное просвещение и информирование общественности осуществляется как неотъемлемая часть просвещения общественности в целях воспитания в личности нравственности и гражданственности, осознания прав и обязанностей перед обществом и государством, а также в целях претворения в жизнь предупреждения коррупции. Антикоррупционное просвещение проводится во всех уровнях и типах учреждений посредством программ просвещения, через средства общественного информирования, другими способами [7].

Образование является одним из наиболее активных социальных секторов, в которых конкретные шаги реформирования системы могут оказать существенное влияние в области антикоррупционной профилактики. Эффективность борьбы с коррупцией во многом зависит от гражданской позиции, стремления общественности к сотрудничеству с правоохранительными органами. Желание людей сообщать о фактах коррупции и их поддержка «прозрачности» общества не было бы возможным без информирования и просвещения в микрорайонах, школах, колледжах и университетах.

Так, Центр Современной дидактики в тесном сотрудничестве со Специальной следственной службой и Министерством образования и науки Литовской Республики осуществили ряд антикор-

рупционных проектов: «Образование против коррупции» (2002-2003), «Предупреждение коррупции посредством образования, информации и развития самосознания» (2003-2004), «Развитие повышения квалификации в области программ антикоррупционного образования» (2004). В эти проекты были вовлечены образовательные учреждения, местные сообщества, органы государственного управления и некоммерческие общественные организации. В результате всех этих проектов была разработана программа дополнительного образования для средних школ, программы и курсы для антикоррупционного образования в университетах, программа повышения квалификации для учителей и создана команда тренеров, ответственных за распространение идей проекта в регионах – участниках проекта [8].

К третьей группе стран в нормативных актах, которых предусмотрено участие общества в противодействии коррупции относятся Молдова, Узбекистан, Украина и Российская Федерация.

В Республике Молдова в статье 9 Закона от 25 апреля 2008 года №90-XVI «О предупреждении коррупции и борьбе с ней» имеется норма об участии гражданского общества в предупреждении коррупции и борьбе с ней, доступ к информации в процессе принятия решений [9].

В Республике Узбекистан в статье 14 Закона от 3 января 2017 года №ЗРУ-419 «О противодействии коррупции» предусмотрено участие граждан в противодействии коррупции[10].

В целях дальнейшего обеспечения эффективного исполнения положений Закона Республики Узбекистан «О противодействии коррупции», своевременной и качественной реализации мер по предупреждению коррупции во всех сферах жизнедеятельности общества и государства принята Государственная программа по противодействию коррупции на 2017 – 2018 годы. Положительным моментом данной программы нами отмечается наличие четких действий и сроков реализации программы [11].

В Украине в статье 21 Закона от 14 октября 2014 года №1700-VII «О предотвращении коррупции» предусмотрено участие общественности в мероприятиях по предотвращению коррупции[12]. Анализируя закон Украины «О предотвращении коррупции» отмечается отсутствие дальнейшей регламентации участия общественности в процессе противодействия коррупции.

В рамках рассматриваемой статьи считаем интересным опыт России в привлечении общества в противодействие коррупции. Сегодня в Российской Федерации сложилась достаточно развитая система законодательства о противодействии коррупции, регулирующего отношения власти и общества в их диалоге по вопросу противодействия коррупции.

Так, в Российской Федерации в 2008 году принят систематизирующий Федеральный закон от 25 декабря 2008 года №273-ФЗ «О противодействии коррупции», который установил основные приоритеты и направления борьбы с коррупцией, причем, одним из основных принципов было провозглашено «сотрудничество государства с институтами гражданского общества, международными организациями и физическими лицами» [13].

Это способствовало изменению правопорядка в данной сфере и придало социальный характер антикоррупционной политике государства.

В статье 6 вышеуказанного закона «Меры по профилактике коррупции» в числе основных мер по профилактике коррупции, где возможно участие общества указаны такие меры как формирование в обществе нетерпимости к коррупционному поведению и антикоррупционная экспертиза актов и их проектов.

Такой важный механизм участия гражданского общества в противодействии коррупции, как антикоррупционная экспертиза нормативно-правовых актов и их проектов, регулируется специальным Федеральным законом № 172 «Об антикоррупционной экспертизе нормативных правовых актов и проектов нормативных правовых актов». Статья 3 данного Закона, в качестве основного принципа организации антикоррупционной экспертизы закреплено «сотрудничество федеральных органов исполнительной власти, иных государственных органов и организаций, органов государственной власти субъектов Российской Федерации, органов местного самоуправления, а также их должностных лиц с институтами гражданского общества». также Закон говорит об одном очень важном и показательном моменте: отдельные граждане и институты гражданского общества могут осуществлять независимую антикоррупционную экспертизу нормативно-правовых актов за счет собственных средств, а ее результаты носят лишь рекомендательный характер. По результатам рассмотрения эксперта направляется мотивированный ответ от органа государственной власти.

Статья 7 Закона РФ «О противодействии коррупции» определяет основные направления деятельности государственных органов по повышению эффективности противодействия коррупции.

Среди них:

- создание механизма взаимодействия правоохранительных и иных государственных органов с общественными и парламентскими комиссиями по вопросам противодействия коррупции, а также с гражданами и институтами гражданского общества;
- принятие законодательных, административных и иных мер, направленных на привлечение государственных и муниципальных служащих, а также граждан к более активному участию в противодействии коррупции, на формирование в обществе негативного отношения к коррупционному поведению;
- создание механизмов общественного контроля за деятельностью государственных органов;
- обеспечение доступа граждан к информации о деятельности федеральных органов государственной власти, органов государственной власти субъектов Российской Федерации и органов местного самоуправления.

Часть из этих направлений в России были реализованы. В частности такая мера как создание механизма взаимодействия правоохранительных и иных государственных органов с общественными и парламентскими комиссиями по вопросам противодействия коррупции, а также с гражданами и институтами гражданского общества была реализована посредством принятия Концепции взаимодействия органов государственной власти, органов местного самоуправления и институтов гражданского общества в сфере противодействия коррупции на период до 2014 года.

Мера в виде создание механизмов общественного контроля за деятельностью государственных органов была претворена в жизнь путем принятия Федерального Закона РФ от 21 июля 2014 г. N 212-ФЗ "Об основах общественного контроля в Российской Федерации" [14].

Реализован ряд мер по обеспечению доступа к информации о деятельности государственных органов и органов местного самоуправления. В частности:

- приняты федеральные законы – Федеральный закон от 22 декабря 2008 года N 262-ФЗ "Об обеспечении доступа к информации о деятельности судов в Российской Федерации" и Федеральный закон Российской Федерации от 9 февраля 2009 года N 8-ФЗ "Об обеспечении доступа к информации о деятельности государственных органов и органов местного самоуправления";
- благодаря этому реализован механизм публикации решений судов в сети Интернет;
- определены перечни сведений о деятельности федеральных органов исполнительной власти, публикуемые в сети Интернет [15;16].

Тем не менее, остается неясным, какие правовые механизмы способны превратить это положение в устойчивую институциональную форму, которая послужила бы основой правовой политики, проводимой в сфере противодействия коррупции.

Таким образом, анализ системы законодательства на предмет возможностей для участия институтов гражданского общества в противодействии коррупции в Российской Федерации позволяет сделать вывод о том, что на всех уровнях сегодня признается важность участия общества в механизмах противодействия коррупции. Однако, с одной стороны, законодательство РФ предусматривает возможности для участия общества в антикоррупционной деятельности в качестве ее субъекта посредством осуществления гражданского образования, участия в публичных мероприятиях, проведения независимой антикоррупционной экспертизы (нет механизма учета ее результатов) и общественных расследований, работы в антикоррупционных приемных. С другой стороны, оно не дает полного содержания форм и механизмов взаимодействия гражданского общества с властью.

Таким образом, анализируя опыт стран ближнего зарубежья можно констатировать факт того что часть мер принимаемых в приведенных странах имеет практику применения и в нашей стране. Так опыт электронного правительства Эстонии так же реализуется в Казахстане. Из опыта РФ в Казахстане также претворено в жизнь принятие Закона о доступе информации. Думается, опыт Литовской Республики в сфере антикоррупционного образования заслужит самого внимательного изучения для возможности применения в Казахстане.

Также следует отметить, что успех противодействия коррупции не всегда зависит от правовой регламентации участия общества в противодействии коррупции. Для эффективного антикоррупционного противодействия также необходимо желание самого общества активно противостоять коррупционным проявлениям в их стране.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Предотвращение коррупции в государственном секторе стран Восточной Европы и Центральной Азии. Отчет ОЭСР.// Электронный ресурс: режим доступа: <http://www.oecd.org/corruption/acn/ACN-Prevention-Corruption-Report-RUS.pdf>
2. Закон Эстонской Республики от 27.01.1999 (ред. от 14.02.2007) "О борьбе с коррупцией". //Электронный ресурс: режим доступа: http://estonia.news-city.info/docs/sistemse/dok_iegwvb/page3.htm
3. Поляков М.М. Европейский опыт борьбы с коррупцией органами исполнительной власти и прокуратуры.// Электронный ресурс: режим доступа <https://cyberleninka.ru/article/v/evropeyskiy-opyt-borby-s-korrupsiyey-organami-ispolnitelnoy-vlasti-i-prokuratury>
4. Закон Кыргызской Республики от 8 августа 2012 года «О противодействии коррупции»// Электронный ресурс: режим доступа: <http://suddep.sot.kg/post/zakon-kyrgyzskoj-respubliki-g-bishkek-ot-8-avgusta-2012-goda-n-153-o-protivodejstvii-korrupsii>
5. Закон Республики Беларусь 15 июля 2015 г. N 305-З «О борьбе с коррупцией» // Электронный ресурс: режим доступа: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=35019717#pos=0;0
6. Закон Литовской Республики «О предупреждении коррупции». Электронный ресурс: режим доступа: <http://transparency.az/transpfiles/zig97.pdf>
7. Антикоррупционное образование в мире.// Электронный ресурс: режим доступа: http://gbpoubertt.ru/download/docs_14104
8. Закон Республики Молдова от 25 апреля 2008 года №90-XVI «О предупреждении коррупции и борьбе с ней» Электронный ресурс: режим доступа: https://publicofficialsfinancialdisclosure.worldbank.org/sites/fdl/files/assets/law-library-files/Moldova_Anti-Corruption%20Law%202008_amended%202012_RU.pdf
9. Закон Республики Узбекистан от 3 января 2017 года №ЗРУ-419 «О противодействии коррупции».
10. Государственная программа по противодействию коррупции на 2017 – 2018 годы Республики Узбекистан.// Электронный ресурс: режим доступа: <http://lex.uz/docs/3105127>
11. Закон Украины от 14 октября 2014 года №1700-VII «О предотвращении коррупции». //Электронный ресурс: режим доступа: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=74199
12. Федеральный закон от 25.12.2008 N 273-ФЗ "О противодействии коррупции".// Электронный ресурс: режим доступа: Консультант Плюс www.consultant.ru
13. Федеральный Закон РФ от 21 июля 2014 г. N 212-ФЗ "Об основах общественного контроля в Российской Федерации" Электронный ресурс: режим доступа: <http://ivo.garant.ru/#/document/70700452/paragraph/1:1>
14. Федеральный закон от 22 декабря 2008 года N 262-ФЗ «Об обеспечении доступа к информации о деятельности судов в Российской Федерации" // Электронный ресурс: режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_82839/
15. Федеральный закон Российской Федерации от 9 февраля 2009 года N 8-ФЗ "Об обеспечении доступа к информации о деятельности государственных органов и органов местного самоуправления".// Электронный ресурс: режим доступа: <http://base.garant.ru/194874/>

Таскожин А.Ж.

магистрант Карагандинской академии
МВД Республики Казахстан имени Б.Бейсенова,
г. Караганда

Сатай А.Е.

магистрант Карагандинской академии
МВД Республики Казахстан имени Б.Бейсенова,
г. Караганда

Косжанов Т.А.

кандидат юридических наук, доцент кафедры оперативно-розыскной деятельности
Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова,
г. Караганда, Toleu-1977@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ ПРОВЕДЕНИЯ АНАЛИТИЧЕСКОЙ РАБОТЫ В ОПЕРАТИВНЫХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЯХ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Түйін: Бұл мақалада Қазақстан Республикасы Ішкі істер органдарының операциялық бөлімшелеріндегі аналитикалық жұмыстарды жүргізудің қиындықтары қарастырылады және осы жұмысты ұйымдастыруды жетілдіру бойынша ұсыныстар жасалады.

Резюме: В данной статье рассматриваются проблемы проведения аналитической работы в оперативных подразделениях органов внутренних дел Республики Казахстан и вносятся предложения по совершенствованию организации данной работы.

Summary: This article deals with the problems of conducting analytical work in the operational units of the internal affairs bodies of the Republic of Kazakhstan and makes suggestions for improving the organization of this work.

Происходящие в жизни Казахстанского государства существенные изменения, связанные с новыми угрозами и вызовами коснулись и правоохранительной области. Появились новые виды преступлений и механизмы их совершения. Задача раскрытия преступлений из Закона об оперативно-розыскной деятельности перенесена в уголовно-процессуальный кодекс, обрушив одну из форм оперативно-розыскной деятельности- оперативную разработку. Оперативные подразделения всех правоохранительных органов Республики Казахстан активно стремятся перестроить свою работу в новых условиях.[1,2].

В целях улучшения качества информационного обеспечения деятельности органов внутренних дел, создан и успешно применяется Интегрированный банк данных МВД Республики Казахстан, однако это только маленькая часть работы по оперативно-розыскной профилактике.

На этом фоне одним из актуальных вопросов для оперативных подразделений органов внутренних дел является возрождение и становление информационно-аналитической работы, которая позволит своевременно проводить превентивные оперативно-розыскные мероприятия по поиску и выявлению первичных оперативно-розыскных данных и оперативно-розыскное предупреждение преступлений на стадиях их подготовки и совершения.

На наш взгляд для качественной и плодотворной работы оперативных подразделений органов внутренних дел требуется создание специализированных субъектов аналитической работы и четких нормативно-правовых, организационных и методических основ их деятельности.

Как отмечает Овчинский А.С., -аналитическая работа представляется, как методологическая основа теории ОРД, являющаяся одним из главных рычагов контроля, воздействия и, в конечном итоге, управления в правоохранительных органах [3].

Аналитическая работа, независимо от сферы применения – это творческая деятельность, связанная с оценкой имеющейся информации и подготовкой на ее основе оптимальных решений. Применительно к оперативно-розыскной деятельности данная работа будет заключаться в приведение разрозненных оперативно-розыскных и иных сведений, представляющих оперативный интерес, в логически обоснованную систему связей.[4].

В оперативные подразделения поступает значительный объем информации оперативного характера, который нуждается в подробном изучении, для выстраивания схем взаимосвязей между лицами, фактами, событиями, предположениями и т.д.

Примером может служить работа в борьбе с религиозным экстремизмом, в обществе она обсуждается очень активно: в СМИ публикуются многочисленные материалы со ссылками на зарубежные источники и мнения экспертов, проводятся конференции и «круглые столы», предлагаются комплексные меры по профилактике этого опасного социального явления, большая часть этого массива информации часто проходит мимо внимания сотрудников специальных подразделений правоохранительных органов, которые просто не успевают реагировать на нее. Это является основной причиной того, что многие проявления экстремизма и терроризма становятся полной неожиданностью.

Анализируя причины, по которым стал возможным захват бесланской школы, журналисты пришли к выводу, что не всегда правоохранительные органы и спецслужбы готовы к своевременному реагированию на такие события.

К примеру, выяснилось, что перед захватом школы в Беслане в местные органы власти (в том числе внутренних дел) неоднократно поступали звонки от родителей школьников, что вблизи постоянно появляются незнакомые и подозрительные лица. Однако меры по анализу и проверке информации не принимались.

Такие факты «обнажают» основную проблему – отсутствие четкой системы сбора, анализа и оценки информации, свидетельствующей о признаках замаскированной преступной деятельности.

Аналогично по другим актуальным линиям работы органов внутренних дел – организованная преступность, наркобизнес, киберпреступления и т.д.

В настоящее время продолжается рост преступлений с использованием сетевого пространства в «Интернете».

Преступность в глобальном сетевом пространстве формирует свою криминальную субкультуру. Растет число сайтов, которые зарегистрированы организованными преступными группами. Естественно при обмене информацией в сетевом пространстве эти группы пытаются внедрить свои идеи и образ жизни «в массы». В сетевом пространстве содержится практически весь «букет» криминальной деятельности, начиная с формирования международного рынка порнографии, как одного из прибыльных криминальных секторов теневой экономики, а также видеосъемок сцен насилия и убийств, пропаганда разврата. В сети «Интернет» можно найти любую негативную информацию о способах изготовления взрывчатых веществ и взрывных устройств, о продаже и покупке оружия, о способах суицида, в «Интернете» распространяется информация о местах сбыта наркотических средств (например, о так называемых «закладках») [5, с.159].

Созданные в оперативных Департаментах органов внутренних дел организационно-аналитические управления (отделы) в большинстве случаев вместо полноценного анализа поступающей информации проводят (проводили, так как часть были сокращены) «дежурную» статистическую работу по сравнению нынешних и прошлогодних показателей без выработки прогноза на будущее, а аналитические документы представляют из себя «кладбище цифр».

Назрела необходимость разработки принципиально новых комплексных аналитических методов, рассчитанных на быстро меняющуюся оперативную обстановку. Необходимы научно обоснованные и апробированные на практике методики получения, проверки и «обогащения» первичной информации, выделения из нее нужных элементов, составления отчетных документов и докладов, методики обучения по разделению поступающей информации на стратегическую и тактическую, дальнейшее оперирование ими, системы оценки достоверности первичной информации и доведения ее до необходимого уровня. Создание схем практического обучения сотрудников специальных аналитических подразделений, которые в настоящее время приняты во всех развитых государствах (Германия, США, Бельгия, Турция и т.д.) [6, с.327].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Уголовно-процессуальный Кодекс Республики Казахстан. Астана – 2018 г.
2. Закон Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности». Астана – 2018 г.
3. Овчинский А.С. Информация и оперативно-розыскная деятельность: Монография. – М., 2002 С.6.

4. Яковец Е.Н. Основы информационно-аналитического обеспечения оперативно-розыскной деятельности. Учебное пособие М, 2009.- С. 4.
5. Осипенко А.Л. Сетевая компьютерная преступность: теория и практика борьбы: монография. Омск: Омская акад. МВД России, 2009. С.159.
6. Теория оперативно-розыскной деятельности: Учебник. 3-е изд., перераб. и доп. / Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, Г.К. Силинова. – М.: ИНФА – М, 2016. – С. 327.

Телеуев Ф.Б.

доктор PhD,

Жетысуский государственный университет имени И. Жансугурова

Копбасарова Г.К.

кандидат юридических наук, и.о. ассоциированный профессор,

Жетысуский государственный университет имени И. Жансугурова

Бекежанов Д.Н.

PhD докторант кафедры гражданско-правовых дисциплин,

Жетысуский государственный университет имени И. Жансугурова

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖАҢАРТЫЛАТЫН ЭНЕРГИЯ КӨЗДЕРІН ПАЙДАЛАНУ МЕН ДАМУДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ КЕЙБІР ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

***Түйін.** Бұл мақала Қазақстан Республикасында жаңартылатын энергия көздерін пайдаланудың экономикалық құралдарының негізгі құқықтық мәселелерін зерттеуге бағытталған. Жаңартылатын энергия көздерін пайдалану мен дамытудың ерекше құралы ретіндегі экономикалық тетіктің рөлі анықталды. Жұмыстың мақсаты жаңартылатын энергия көздерін енгізу және дамыту бойынша экономикалық тетікті пайдалану үрдістері мен проблемаларын зерттеу, сондай-ақ осы бағыттағы тұжырымдамалық қорытындылар мен ұсыныстарды әзірлеу болып табылады. Қарастырылып отырған саладағы заңнаманың тұрақтылығына қарамастан, бүгінгі күні экономикалық құралдарды пайдалану туралы мәселелер өзекті болып отыр. Альтернативті энергия көздерін дамытудың мемлекеттік жоспарын іске асырудағы мемлекеттің рөлі атап өтіледі.*

***Кілт сөздер:** жаңартылатын энергия көздері, тіркелген тариф, жасыл сертификат, инвестор.*

НЕКОТОРЫЕ ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИНСТРУМЕНТОВ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

***Резюме.** Данная статья направлена на изучение основных правовых вопросов экономических инструментов использования возобновляемых источников энергии в Республике Казахстан. Выявлено роль экономического механизма как особого инструмента по использованию и развитию возобновляемых источников энергии. Целью работы является исследование тенденций и проблем использования экономического механизма по внедрению и развитию возобновляемых источников энергии, а также разработка концептуальных выводов и предложений в этом направлении. Несмотря на стабильного законодательства в рассматриваемой области, на сегодняшний день актуальным выступают вопросы об использовании экономических инструментов. Отмечается роль государства в реализации государственного плана развития альтернативных источников энергии.*

***Ключевые слова:** возобновляемые источники энергии, фиксированный тариф, зеленый сертификат, инвестор.*

SOME LEGAL PROBLEMS OF ECONOMIC INSTRUMENTS OF USE AND DEVELOPMENT OF RENEWABLE ENERGY SOURCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

***Summary.** This article is aimed at studying the main legal issues of economic instruments for the use of renewable energy sources in the Republic of Kazakhstan. The role of the economic mechanism as a special tool for the use and development of renewable energy sources is revealed. The aim of the work is to study the trends and problems of the economic*

mechanism for the introduction and development of renewable energy sources, as well as the development of conceptual conclusions and proposals in this direction. Despite the stable legislation in the field under consideration, today the issues of the use of economic instruments are topical. The role of the state in the implementation of the state plan for the development of alternative energy sources is noted.

Keywords: *renewable energy sources, fixed tariff, green certificate, investor.*

Введение.

В современном мире, одной из приоритетных и ключевых проблем, для экономики, как отдельных государств, так и их союзов, является проблема обеспечения энергетической безопасности. Без энергетической безопасности не может быть ни развитая экономика, ни потребления энергии, а это является непереносимым условием функционирования и существования любого субъекта и любой системы. Следовательно, с точки зрения правовой науки можно также отметить, энергетическая безопасность может выступать в качестве гарантом независимости любого государства. Использование энергетики в Республике Казахстан в основном базируется на невозобновляемых источниках энергии, которые, имея ограниченные запасы, являются исчерпывающими и не могут гарантировать устойчивое развитие энергетики на длительную перспективу, а их использование – один из главных факторов, который приводит к ухудшению состояния окружающей среды.

Согласно исследованию независимого агентства федеральной статистической системы США Energy Information Administration (EIA), которое опубликовано в годовом энергетическом отчете за 2015 ежегодное потребление электроэнергии в мире с 2013 по 2040 увеличиваться в среднем на 0,8% в соответствии с ожидаемого роста населения [1,188].

По прогнозам EIA, в структуре глобального топливно-энергетического баланса будет увеличиваться удельный вес альтернативной энергетики.

Возобновляемые ресурсы и альтернативные источники энергии – важнейший аспект развития казахстанской экономики и фактор обеспечения энергетической безопасности страны на длительную перспективу. При этом Казахстан обладает значительными возможностями поэтапной переориентации экономики на использование возобновляемых ресурсов. Потенциальные резервы возобновляемых ресурсов в Казахстане оцениваются в 12 миллиардов долларов в год [2].

Постановка проблемы. Как показывает опыт развитых стран мира без государственного регулирования, и правового обеспечения экономического механизма поддержки производства и использования возобновляемых источников решение вышеназванных стратегических задач невозможно.

Несмотря на то что, Республика Казахстан на законодательном уровне закрепил достаточно широкий круг мер поддержки внедрения и развития возобновляемых источников энергии, должен учитываться и тот факт что экономика и государство находятся в постоянном динамическом развитии и требуют совершенствования правового обеспечения экономического механизма как основного инструмента возобновляемых источников энергии.

Казахстан пошел по пути ряда развитых стран мира, приоритетом государственной политики которых является переход к «зеленой экономике». Мировое сообщество ожидает от Казахстана успешной реализации знаковых проектов: выставки ЭКСПО-2017 под названием «Энергия будущего» и Программы партнерства «Зеленый мост» для содействия устойчивому развитию в Центрально-Азиатском и других регионах мира. Такие страны региона, как Монголия, Китай и Южная Корея, уже начали осуществление амбициозных планов «зеленой экономики», озвученных президентами этих стран. Так, например, Южная Корея уже инвестирует ежегодно 2% ВВП в «зеленый» сектор, а инвестиции Китая находятся на уровне 1,5% ВВП с ожидаемым ростом до 2% к 2015 году [2].

В этой связи изучение проблем экономического механизма в области поддержки использования возобновляемых источников энергии представляет собой теоретический и практический интерес, а также дает возможность развивать использование возобновляемых источников энергии в современных условиях.

Анализ последних исследований и публикаций. В настоящее время во многих программных документах, которые разрабатываются с целью активизации государственного регулирования развития национальной экономики, приобрело распространенного применения понятия «экономический механизм», которое в научной литературе имеет разное толкование. Различным аспектам экономического механизма, в том числе механизма по внедрению использования и развития возобновляемых источников энергии посвящены научные труды А. Бычкова Б. Райзберга, Л. Лозовский, Е. Стародубцева,

Э. Перминов, особенности экономического механизма по развитию альтернативных источников энергии исследованы в трудах К. Жордан – *Корте*, также исследовано способы экономического механизма по внедрению и развитию возобновляемых источников энергии М. Ортега –Изгуердо, П. Дел Рио, А. Шахроуз, Х. Алмас.

Нерешенные части проблемы.

В настоящее время законодательством Республики Казахстан закреплены амбициозные планы по развитию использования возобновляемых источников энергии. Казахстан обладает достаточными возобновляемыми ресурсами, однако без системного экономического механизма невозможно развивать данный сектор экономики. Специфической особенностью модели развития зеленой энергетики Республики Казахстан является то что политика республики направлена на государственную поддержку возобновляемых источников энергии. Однако, по нашему мнению, действующий механизм по внедрению и развитию возобновляемых источников энергии не способен развивать данный сектор экономики и требует научного изучения.

Основные результаты исследования.

В современных условиях во многих программных документах, которые разрабатываются с целью активизации государственного регулирования развития национальной экономики, приобрело активное применение понятие термина «экономический механизм», которое в научной литературе имеет разное толкование.

Понятие экономического механизма к настоящему времени имеет достаточно широкую интерпретацию как в теоретическом плане, так и в практических разработках. Экономический механизм рассматривается как центральный в системе хозяйственного механизма. Он обеспечивает увязку и согласование общественных, групповых и частных интересов, служит функционированию и развитию национальной экономики

По нашему мнению наиболее объективным является определение Б. Райзберга который рассматривает экономического механизма как способ реализации экономических законов, в состав которых включены соответствующие организационно-экономические механизмы государственной политики, финансирования, инвестирования, кредитования, резервирования финансовых и материальных средств, страхования и перестрахования, возмещения ущерба, экономического стимулирования, экономической ответственности и многие другие [3,188].

Наиболее обобщённое определение дается А. Бычковым, экономический механизм – это совокупность способов управления и взаимодействия субъектов, целевой функцией которого является рациональное хозяйствование и формирование устойчивых закономерностей в развитии экономики [4,75].

В отношении возобновляемых источников энергии в научной литературе экономические механизмы рассматриваются как меры по развитию использования альтернативных источников энергии [5].

В зависимости от программы развития применяются разные способы экономического механизма по внедрению и развитию возобновляемых источников энергии [6].

Исходя из этого, общим для этих определений выступает то, что экономический механизм имеет определенные составляющие элементы, в частности это – субъект, объект и инструменты воздействия на экономику.

По нашему мнению субъектами экономического механизма по внедрению и развитию возобновляемых источников энергии могут быть:

– Государственные уполномоченные органы по внедрению и развитию возобновляемых источников энергии. Это субъекты которые определяют общее направление внедрения и развития возобновляемых источников энергии, занимаются правотворческой деятельностью в этой сфере и применяют конкретные экономические механизмы по внедрению зеленой технологии. Государственные органы по возобновляемым источникам энергии в зависимости компетенции, можно классифицировать на государственные органы общей юрисдикции и на государственные органы специальной юрисдикции.

– Инвесторы. Под инвестором понимаются физические и юридические лица, осуществляющие инвестиции в Республике Казахстан по внедрению и развитию возобновляемых источников энергии.

– Производители энергии на основе технологии возобновляемых источников энергии.

– Потребители зеленой энергетики.

Объектом экономического механизма по внедрению и развитию возобновляемых источников энергии является совокупность отношений связанных с использованием технологии возобновляемых источников энергии.

Инструментом воздействия на развития возобновляемых источников энергии в Республике Казахстан прежде всего выступают меры стимулирования и государственной поддержки использования и развития возобновляемых источников энергии.

Все применяемые механизмы инструменты поддержки возобновляемых источников энергии и условий Казахстана можно разделить на четыре основные группы:

- для инвесторов возобновляемых источников энергии;
- для владельцев мощностей производящих энергию на основе возобновляемых источников энергии;
- для субъектов энергетического рынка, производящих энергию с помощью возобновляемо энергетической технологии;
- для потребителей зеленой энергии;
- отдельные механизмы государственных программ и проектов.

Для инвесторов в сфере использования и развития возобновляемых источников энергии предусмотрен широкий круг возможностей.

В п. 3 ст. 4 Закона Республики Казахстан «О поддержке использования возобновляемых источников энергии» от 4 июля 2009 года (далее – ВИЭ) одним из направлений государственного регулирования в области поддержки использования возобновляемых источников энергии предусмотрено, предоставление юридическим лицам, осуществляющим проектирование, строительство и эксплуатацию объектов по использованию возобновляемых источников энергии, инвестиционных преференций в соответствии с Предпринимательским кодексом Республики Казахстан [5].

Согласно со ст. 283 Предпринимательского кодекса Инвестиционными преференциями являются преимущества адресного характера, предоставляемые в соответствии с законодательством Республики Казахстан юридическим лицам Республики Казахстан, осуществляющим реализацию инвестиционного проекта.

По инвестиционному проекту предоставляются следующие виды инвестиционных преференций:

- 1) освобождение от обложения таможенными пошлинами и налогом на добавленную стоимость на импорт;
 - 2) государственные натурные гранты.
3. По инвестиционному приоритетному проекту предоставляются следующие виды инвестиционных преференций:
- 1) преференции по налогам;
 - 2) инвестиционная субсидия [7].

Как показало исследование, инвестиционные преференции предоставляются только юридическим лицам. Механизм инвестирования физических лиц в сфере использования возобновляемых источников энергии законом не предусмотрено. Тем самым, нами предлагается внести в

Предпринимательский кодекс РК порядок и процедуру участия физических лиц в инвестировании в ВИЭ.

Для владельцев мощностей, производящих энергию на основе возобновляемых источников энергии предусмотрены следующие экономические механизмы:

1. Фиксированный тариф. Ст 8. Закона ВИЭ
2. Поддержка при продаже электрической и (или) тепловой энергии, произведенной объектами по использованию возобновляемых источников энергии. Ст 9. Закона ВИЭ
3. Поддержка при продаже электрической и (или) тепловой энергии, произведенной объектами по использованию возобновляемых источников энергии. Ст 10. Закона ВИЭ[6].

Между тем в зарубежных странах существующие механизмы, стимулирующие потребителей энергии на рынке потребителей, показывает большую гибкость и разнообразие. Например, в Дании коммунальные предприятия обязаны покупать энергию от возобновляемых источников. В Великобритании существуют гарантированные цены на электроэнергию от возобновляемых источников энергии. В отличие от Европы, отличительной особенностью стимулирования энерго эффективности в Японии, является твердая позиция государственного регулирования. Японский закон об энергосбережении

предписывает правительству применять финансовые и налоговые меры для стимулирования рационального использования энергии. Закон утверждает приоритетность инвестиций в энергосбережение по сравнению с капиталовложениями в другое оборудование [8]. Если предприниматель, в том числе средние и малые предприятия в Японии собирается внедрять энергосберегающее оборудование, у него появляется возможность получить кредит на выгодных условиях в одном из государственных банков. При строительстве дома для граждан страны, если дом обеспечивается элементами энергосбережения (например, дополнительной теплоизоляцией), верхний предел ссуды может быть поднят. Не менее весомы и налоговые льготы. Если корпорация или индивидуальный предприниматель приобретает энергосберегающее оборудование, то можно претендовать: – на меру, при которой общий налог или налог на прибыль уменьшается на 7% от стоимости приобретенного оборудования (скидка может составить вплоть до 20%); – меру, при которой специальная скидка, равная 30% от стоимости оборудования, применяется в дополнение к обычной скидке в первый год использования этого оборудования [9,157].

В мировой практике имеется широкое использование основных три механизма поддержки: стимулирующие тарифы, налоговые льготы и продаваемые зеленые сертификаты [10,177].

Также важнейшее стимулирующее значение для развития возобновляемой энергетики имеет внедрение и развитие системы «зеленой» сертификации. «Зеленый» сертификат является документом, подтверждающим объем производства «зеленой» энергии квалифицирующим генерирующим объектом сведения о котором внесены в соответствующий реестр. В России ведется реестр выдачи и погашения «зеленых» сертификатов, содержащий в том числе сведения о выдаче, погашении сертификатов и внесении изменений в сертификат в отношении каждого квалифицированного генерирующего объекта [11,33].

Заключение.

Республика Казахстан на сегодняшний день ставить стратегические планы по развитию использования альтернативных источников энергии. Однако, без использования определенных экономических механизмов практически невозможно развивать данный сектор экономики.

Как показало исследование понятие экономически механизм по внедрению и развитию возобновляемых источников энергии в Республики Казахстан не имеет конкретное юридическое закрепление в официальных документах. Однако государство в качестве экономического механизма применяет меры по поддержке и развитию использования возобновляемых источников энергии. Совокупность экономических инструментов использования и развития возобновляемых источников энергии образует экономического механизма. Исследуя правовую природу данной категорий авторы пришли к выводу что экономически механизм использования и развития возобновляемых источников энергии это совокупность экономических инструментов, использования которого преследует цели развития использования возобновляемых источников энергии. Следовательно определяется цель экономического механизма использования возобновляемых источников энергии. Это прежде всего, поддержка развития возобновляемых источников энергии. А также обеспечения его качества и конкурентоспособности на рынке.

Несмотря на то, что сегодня имеется в республике огромный арсенал законодательных инструментов в данной области, также считаем необходимо совершенствовать использования экономических инструментов как зеленые сертификаты, аукционы, налоговые льготы и т.д.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Abolhosseini Sh., Heshmati A. The Main Support Mechanisms to Finance Renewable Energy Development// Discussion Paper No. 8182 May 2014, 53072 Bonn Germany
2. Концепция по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике». [Электронный Ресурс] Концепция по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике» утверждена Указом Президента Республики Казахстан, от 30 мая 2013 года № 577. Доступ из информационно-справочной системы «Параграф». Режим доступа: URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31399596#pos=0;0 свободный.
3. Jordan-Korte K. Government promotion of renewable energy technologies: policy approaches and market development in Germany, the United States, and Japan. Wiesbaden: GablerVerlag, 2011. <http://site.ebrary.com/id/10470773>
4. Бычкова Алла Николаевна. Экономический механизм: определение, классификация и применение. Вестник Омского университета. Серия «Экономика»–2010. –№ 4 378 с. // <http://cyberleninka.ru>.

5. Закон РК «О поддержке использования возобновляемых источников энергии». [Электронный ресурс] Закон Республики Казахстан от 4 июля 2009 года № 165-IV «О поддержке использования возобновляемых источников энергии» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.12.2018 г.). Доступ из информационно-справочной системы «Параграф». Режим доступа: URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30445263#pos=3;-155
6. Закон РК «О поддержке использования возобновляемых источников энергии». [Электронный ресурс] Закон Республики Казахстан от 4 июля 2009 года № 165-IV «О поддержке использования возобновляемых источников энергии» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.12.2018 г.). Доступ из информационно-справочной системы «Параграф». Режим доступа: URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30445263#pos=3;-155
7. Предпринимательский кодекс РК. [Электронный ресурс] Кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375-V «Предпринимательский кодекс Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.01.2019 г.). Доступ из информационно-справочной системы «Параграф». Режим доступа: URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38259854 свободный.
8. Стратегия эффективного использования энергии и возобновляемых ресурсов Республики Казахстан в целях устойчивого развития до 2024 года. [Электронный ресурс] О проекте Указа Президента Республики Казахстан "О Стратегии эффективного использования энергии и возобновляемых ресурсов Республики Казахстан в целях устойчивого развития до 2024 года" Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 января 2008 года №60. Доступ из информационно-правовой системы НПА «Әділет». Режим доступа: URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P080000060> свободный.
9. Козлов С.В. Возобновляемая энергетика в России и Германии: состояние и перспективы правового регулирования Юридический вестник молодых ученых.–20115. –№ 1//cyberleninka.ru.
10. Ortega-Izquierdo M., Del Río P. Benefits and costs of renewable electricity in Europe// Renewable and Sustainable Energy Reviews. Volume 61, August 2016, Pages 383.
11. Перминов Э.М. Перспективы развития возобновляемых источников энергии в XXI веке // Энергетик. –2016. –№ 4. – С. 41-44.

Түсіпбеков С.С.

Қазақстан Республикасы ІІМ Бәрімбек Бейсенов атындағы
Қарағанды академиясындағы мемлекеттік-құқықтық пәндер
кафедрасының доценті, полиция подполковнигі

ПОЛИЦИЯ МЕН ҚОҒАМНЫҢ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУІНІҢ БІРҚАТАР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа. Аталған мақалада автор полиция мен қоғамның өзара әрекеттесуінің бірқатар мәселелерін қарастырған. Полиция – қоғамдық тәртіпті сақтау, құқық бұзушылықпен күресу, мемлекет заңдарының орындалуын қамтамасыз ету, сонымен қатар, қоғам мен мемлекет мүдделерін қорғау міндеттері жүктелген, мемлекеттік орган болып табылғандықтан, полиция қызметкерлеріне ұлттық заңнамаларда көрсетілген қағидаттардан басқа да қағидаларды ескеру және білу қажеттігін ұсынады.

Кілтті сөздер: мемлекет, қоғам, заң, жергілікті мемлекеттік орган, өзін өзі басқару, азамттық қоғам, полиция.

Аннотация. В данной статье автор рассматривает ряд вопросов взаимодействия полиции и общества. Автор выносит рекомендации сотрудникам полиции о необходимости знания принципов деятельности органов внутренних дел, отличных от принципов, изложенных в национальном законодательстве, поскольку они (полицейские) являются государственным органом, ответственным за поддержание общественного порядка, борьбу с правонарушениями, соблюдение национальных законов и защиту интересов общества и государства.

Ключевые слова: государство, общество, право, местное самоуправление, самоуправление, гражданское общество, полиция.

Summary. In this article the author considers a number of questions of interaction of police and society. The author takes out recommendations to police officers about need of knowledge of the principles of activity of the law-enforcement bodies other than the principles stated in the national legislation as they (police officers) are the public authority responsible for maintenance of public order, fight against offenses, observance of national laws and protection of interests of society and state.

Keywords: state, society, right, local government, self-government, civil society, police.

Еліміздің Ата заңында бекітіліп көрсетілгендей, «Адам және оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары мемлекеттің ең қымбат қазынасы», [1] оған құқық тумысынан беріледі, абсолютті және ажыратылмайтын болып танылады. Осы бағытта полиция органдары өз халқына адал қызмет ету, жеке және заңды тұлғалардың, қоғам мен мемлекеттің заңды мүдделерін түрлі құқық бұзушылықтар мен заңға қайшы қол сұғушылықтардан қорғау ретіндегі негізгі міндеттерді жүзеге асырады.

Бұл міндеттерді іске асыру үшін мемлекет полиция органдарына ерекше биліктік өкілеттіктерді беріп отыр. Сол себепті, көптеген жағдайларда полиция органдарының қызметі адам өміріне мәжбүрлі түрде қол сұғушылықпен байланысып жатады, мұның өзі адамның құқықтары мен бостандықтарының және заңды мүдделерінің белгілі деңгейде шектелуіне алып келеді. Яғни, полиция өздерінің өкілеттіктерін пайдалануда заңдылықты сақтау туралы міндеттің ерекшелігін көрсету қажет. Осы мақсатта полиция қызметкерлері келесідей жағдайларды білуі тиіс:

– полиция үшін адам және азамат келушілер болып табылады, яғни олар полиция қызметінің деңгейін анықтайды және бағасын береді;

– полиция мен қоғамның мақсаты бір болып табылады, яғни қоғамдық тәртіп жағдайының тұрақты қалыптасуына және құқық бұзушылықпен күресуде жауаптылықты бірдей көтереді;

– полиция өз қызметі барысында сол қоғамдағы құқық бұзушылықты алдын алады, қоғамда заңдылықты нығайтады, сонымен қатар, тұрғылықты азаматтардың құқық бұзушылық әрекеттерге жол бермеуі үшін бірігіп жұмыс жасайды;

– полиция қызметінің деңгейі ең әуелі қоғаммен, одан кейін жоғарыда тұрған органдармен және үкіметпен бағаланады.

Осы орайда, полиция органдарының міндеттері мен қағидаттары Қазақстан Республикасының мемлекеттік және құқық қорғау органдары қызметтерінің заңдарына, әсіресе, ішкі істер органдары туралы заңдарына сүйене отырып жүзеге асырылады.

Мысалы, құқық қорғау органдарының принциптері «Құқық қорғау қызметі туралы» заңының 4-бабында «Құқық қорғау қызметінің арнайы принциптері мыналар болып табылады:

- 1) адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, қоғам мен мемлекеттің мүдделерін қылмыстық және өзге де құқыққа қарсы қол сұғушылықтан қорғау міндеттілігі;
- 2) азаматтық қоғам институттарымен ынтымақтастық;
- 3) құқық қорғау органдарында құқық қорғау ұйымдастыруға көзқарастың біртұтастығы;
- 4) дара басшылық пен субординация (бағыныстылық);
- 5) саяси партиялардың және өзге де қоғамдық бірлестіктердің қызметіне тәуелсіз болу» – деп көрсетілген. [2]

Сонымен қатар, полиция органдары қызметінің қағидаттары «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» заңының 3-бабында «Ішкі істер органдарының қызметі Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызмет қағидаттарына және құқық қорғау қызметінің арнаулы қағидаттарына сәйкес жүзеге асырылады» – деп белгіленген. [3]

Ал, мемлекеттік қызметтің негізгі қағидаттары «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» заңының 4-бабында «Қазақстан Республикасында мемлекеттік қызмет:

- 1) заңдылық;
- 2) қазақстандық патриотизм;
- 3) мемлекеттік биліктің заң шығарушылық, атқарушылық және сот тармақтарына бөлінуіне қарамастан, мемлекеттік қызмет жүйесінің біртұтастығы;
- 4) азаматтар құқықтарының, бостандықтарының және заңды мүдделерінің мемлекет мүдделері алдындағы басымдылығы;
- 5) мемлекеттік органдар қызметіндегі тиімділік, нәтижелілік, ашықтық;
- 6) азаматтардың мемлекеттік қызметке қол жеткізуге тең құқықтығы;
- 7) азаматтардың мемлекеттік қызметке кіруінің еріктілігі ... » – тағы да басқа қағидаттарға негізделеді. [4]

Жоғарыда аталған заңдардың баптарында келтірілген қағидаттар полиция органдарының қызметін жан-жақты ашып береді немесе осы бағытта жұмыс атқаруға толыққанды болады деп айтуға болмайды.

Полиция – қоғамдық тәртіпті сақтау, құқық бұзушылықпен күресу, мемлекет заңдарының орындалуын қамтамасыз ету, сонымен қатар, қоғам мен мемлекет мүдделерін қорғау міндеттері жүктелген, мемлекеттік орган болып табылғандықтан, [5] полиция органдарына қатысты қосымша келесідей қағидалар мен міндеттер еліміздің «Ішкі істер органдары туралы» заңында ескерілсе деп ұсынамыз:

1. Адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын сақтау және құрметтеу:

– полиция қызметкері азаматпен тілдескенде: өзінің лауазымын, аты-жөнін, азаматтың өтініші бойынша қызмет куәлігін көрсеткеннен кейін, оны тоқтату себебін және мақсатын хабарлайды; егер азаматқа қатысты құқықтары мен бостандықтарын шектейтін шаралар қолданылған жағдайда, онда оған мұндай шараларды қолданудың себебін және негізін, сондай-ақ азаматтың осыған байланысты туындайтын құқықтары мен міндеттерін түсіндіреді;

– полиция өз қызметін адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын сақтау және құрметтеу негізінде жүзеге асырады;

– азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын шектейтін полиция қызметі, егер заңды мақсатқа қол жеткізілсе немесе осы мақсатқа азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын шектеу жолымен қол жеткізілмейтіні анықталған жағдайда дереу тоқтатылады;

– полиция қызметкеріне қызмет барысында адам және азаматтарды азаптауға, зорлық-зомбылық жасауға және басқа да қатыгез немесе қадір-қасиетін қорлайтындай әрекеттерге тыйым салынады. Полиция қызметкері азаматқа қасақана зақым келтіру, күш қолдану немесе моралдық қайғы-қасірет әрекеттерін тоқтатуға міндетті болып табылады;

– полиция қызметкері қызмет барысында азаматтың жеке өміріне қатысты алынған мәліметтерді Республиканың заңнамасында көзделген жағдайларды қоспағанда, оның келісімінсіз кез-келген адамға немесе интернет желісіне жіберуге тиым салынады;

– егер заңда өзгеше көзделмесе, полиция әрбір азаматқа өзінің құқықтары мен бостандықтарына қатысты тікелей әсер ететін құжаттармен және материалдармен танысуына мүмкіндік береді.

2. Өзара әрекеттесу және ынтымақтастық жасау:

– полиция өз қызметін жүзеге асыруда басқа да құқық қорғау органдарымен, жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару органдарымен, қоғамдық бірлестіктермен, ұйымдармен және азаматтармен өзара әрекеттеседі, сондай-ақ олардың мүмкіндіктерін Республиканың заңнамасында белгіленген тәртіппен пайдалана алады;

– полиция өз өкілеттігі шегінде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуде, заңдылық пен құқықтық тәртіпті сақтауда жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару органдарымен, қоғамдық бірлестіктермен және ұйымдармен бірігіп өзара әрекеттеседі, сондай-ақ, құқық бұзушылықтарды алдын алу және құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету саласында азаматтық бастамаларды дамытуға қолдау жасайды;

– полиция қызметкеріне жүктелген міндеттерді орындауда жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару органдары, қоғамдық бірлестіктер, ұйымдар және азаматтардың жәрдемдесуі, олардың азаматтық борышы екендігін білуі тиіс.

3. Қоғамдық сенім және азаматтарды қолдау:

– полиция өз қызметін жүзеге асыруда полиция органына деген қоғамдық сенімді және азаматтардың оны қолдауын қамтамасыз етуге ұмтылады, сондықтан да полиция қызметкерлерінің әрекеттері адам және азаматтар үшін негізді және түсінікті болуы қажет;

– полиция қызметкері азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын немесе қоғамдық бірлестіктер мен ұйымдардың құқықтарын бұзған жағдайда полиция өз құзыреттілігі шегінде бұзылған құқықтар мен бостандықтарды қалпына келтіру бойынша шаралар қолдануға міндетті;

– полиция қызметі туралы қоғам пікіріне, сондай-ақ полицияның азаматтық қоғам институттарымен өзара әрекеттесуіне жергілікті атқарушы билік органдары мониторинг жүргізу, сондай-ақ, көрсетілген мониторингтің нәтижелері азаматтардың назарына бұқаралық ақпарат құралдары, оның ішінде, Ғаламтор ақпараттық-телекоммуникациялық желілер арқылы тұрақты түрде жеткізуі тиіс;

– қоғамдық пікір – полиция қызметін ресми бағалаудың негізгі өлшемдерінің бірі болып табылады.

4. Ашықтық және жариялылық:

– егер Қазақстан Республикасының қылмыстық процесс туралы, әкімшілік құқық бұзушылық істер туралы, жедел іздестіру қызметі туралы, мемлекеттік және басқа да заңмен қорғалатын құпияларды қорғау туралы заңнама талаптарына қарсы келмесе, қоғам үшін полиция қызметі ашық болуы тиіс және азаматтардың, қоғамдық бірлестіктердің және ұйымдардың құқықтарын бұзуға жол бермейді;

– Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіпте азаматтар, қоғамдық бірлестіктер және ұйымдар полиция қызметі туралы, сондай-ақ олардың құқықтарына тікелей қатысты сенімді ақпараттарды алуға құқығы бар;

– полиция жергілікті мемлекеттік атқарушы органдарға және азаматтарға өздерінің қызметі туралы бұқаралық ақпарат құралдары, Ғаламтор ақпараттық-телекоммуникациялық желілер арқылы жүйелі түрде ақпараттар беруге тиіс.

Қорыта айтқанда, полиция – адам және азаматтардың өмірін, денсаулығын, құқығын және бостандығын, қоғам мен мемлекет мүддесін, қылмыстық және басқа да құқық бұзушылықтардан қорғауға жұмылдырылған және өзінің құзыреті шегінде мәжбүрлеу шараларын қолдану құқығы берілген, мемлекет атынан өкілеттік жасайтын, атқарушы биліктің негізгі органдарының бірі.

Жоғарыда көрсетілген полиция қызметіндегі қағидалар мен міндеттердің ұлттық заңнамамызда ескерілуі және әрбір полиция қызметкерінің заңдылықты сақтауы, тәуелсіз мемлекетіміздің тұрақты қалыптасуына өз үлесін қосады деген сенімдеміз.

Заманауи кезеңде еліміздегі азаматтық қоғамның өсіп-өркендеуіне бірден-бір ықпал жасайтын, өзара жәрдемдесетін, олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ететін полицияның рөлі мен мәніне күн сайын салмақ артып отыр. Осы мақсатта полиция органдарына жүктелген міндеттер мен қағидалар жетерлік. Сондай-ақ, полиция құқық қорғау жүйесінің негізгі тұлғасы ретінде қоғамның қауіпсіздігі мен бейбітшілігін қамтамасыз етеді, бұл оның әлеуметтік табиғи сипатын, әрі қоғамдағы орнын осыдан көруге болады. Осы орайда азаматтар және бүкіл халық полиция органдарына баға беруде шынайы ақпараттарға жүгінген жөн деп ойлаймыз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 ж. 30.08.
2. «Құқық қорғау қызметі туралы» Қазақстан Республикасының заңы 2011 ж. 06.01.
3. «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» Қазақстан Республикасының заңы 2014 ж. 23.04.
4. «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Қазақстан Республикасының заңы 2015 ж. 23.11.
5. Орысша-қазақша заңдық түсіндірме сөздік-анықтамалық – Алматы: «Жеті жарғы» баспасы, 2008 ж.

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМЫ
ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НАУКА
PEDAGIGICAL SCIENCE

Абилхаирова Ж.А.

педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор м.а.
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті

Жорабекова А.Н.

PhD, қауымдастырылған профессор м.а.
С.Сейфуллин атындағы қазақ агротехникалық университеті

СӨЗ МӘДЕНИЕТІ ПӘНІ БОЙЫНША СТУДЕНТТЕРДІҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ

Аннотация. Мақала студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастыру мәселелеріне арналған. Өзіндік жұмыс – студент өзіне қажетті білімді игеретін, жүйелі түрде жұмыс істейтін, дербес ойлай алатын, өзіндік ақылой стилін қалыптастыратын оқыту формасы. Сөз мәдениеті пәні бойынша өзіндік жұмыстың түрлеріне қарай берілетін репродуктивтік, ізденістік, шығармашылық сипаттағы тапсырмалар қарастырылады.

Түйін сөздер: сөз мәдениеті, өзіндік жұмыс, студент, репродуктивтік тапсырмалар, шығармашылық тапсырмалар.

Аннотация. Статья посвящена организации самостоятельной работы студентов. Самостоятельная работа – это форма обучения, при которой студент усваивает необходимые знания, овладевает умениями и навыками, учится планомерно, систематически работать, мыслить, формирует свой стиль умственной деятельности. В статье рассмотрены задания репродуктивного, исследовательского, творческого характера в зависимости от вида самостоятельной работы по дисциплине Культура речи.

Ключевые слова: культура речи, самостоятельная работа, студент, репродуктивные задания, творческие задания.

Abstract. The article concerns the organization of independent work of students. Independent work is a form of learning in which a student acquires the necessary knowledge, masters skills and abilities, learns to systematically, systematically work, think, forms his own style of mental activity. The article discusses tasks of a reproductive, research, and creative nature, depending on the type of independent work on the discipline Culture of Speech.

Keywords: speech culture, independent work, student, reproductive tasks, creative tasks.

Жоғары оқу орындарының оқыту үдерісіне кредиттік оқыту технологиясы кеңінен енгендігі белгілі. Ал кредиттік оқыту технологиясы жүйесінде студенттердің өз бетімен орындайтын жұмыстарының орны ерекше. Ол студенттің өзіндік білім алу, өзіндік даму қабілеттері мен еркін, сыни ойлау дағдыларының қалыптасуына бірден бір мүмкіндік жасайтын оқу үдерісін ұйымдастырудың негізгі бір формасы болып отыр.

Студенттердің өзіндік жұмысы – дидактикалық міндеттерді өз бетімен орындауға, танымдық қызметке деген қызығушылықты қалыптастыруға және белгілі ғылым саласы бойынша білімдерді толықтыруға бағытталған, студенттердің оқу қызметінде логикалық ойды, шығармашылық белсенділікті, зерттеу қабілетін қамтамасыз ету, практикалық міндеттерді жүзеге асырумен байланысты [1]. Педагогика ғылымдарының кандидаты Т.Ахметова жоғары оқу орындарында ұйымдастырылатын өзіндік жұмысын жіктеудің негізіне студенттер әрекетінің шығармашылық және репродуктивті үдерістерінің байланысын, арақатысын алу қажет деп тұжырым жасай келе, оның: репродуктивтік, вариативтік, ізденістік, шығармашылық деп жіктеліп келген 4 типін негізге алуды ұсынады [2]. Алғашқы екеуінде репродуктивтік әрекет басым болады да, танымдық дербестік тәжірибесі (игерген білімі) көрінеді, нәтижесінде жоғары белсенділік қабілеті дамиды. Ал соңғы екі типінде шығармашылық, ізденушілік әрекет болады. Шығармашылық әрекетке алғышарттар жасалады. Қарастырып отырған нысанның маңызын, мәнін байқауға студентте мүмкіндік туады. Соның негізінде бұрын таныс емес заңдылықтар мен ерекшеліктердің сыры ашылады. Аталған жіктелім жоғары оқу орнындағы оқу үдерісінің басты талаптарына жауап бере алады деп есептеуге болады. Сондықтан ол танымдық міндеттерді шешуде өзіндік жұмысты ұйымдастырудың негізі де бола алады. Мұндағы ең басты көңіл бөлетініміз – студенттердің кәсіби мамандығын жан-жақты игеруінің тиімді бір жолы ретінде саналатын өзіндік жұмысты ұйымдастыру мәселесі. Өйткені кәсіби дайындыққа жетудің тиімді бір жолы – студенттердің өзіндік жұмысын ғылыми-әдістемелік тұрғыдан дұрыс және нәтижелі ұйымдастыра алуға.

Өзіндік жұмыстың түрлеріне қарай мынадай тапсырмалар беруге болады:

Репродуктивтік сипаттағы тапсырмалар. Оған орфоэпиялық, орфографиялық нормаға қатысты тапсырмалар беріледі. Тапсырмаға өлең жолдарын беруге болады. Тапсырмалардың мақсаты: 1. Берілген өлең жолдарын орфоэпиялық нормаға сай жазу (оқу). Өзгерістердің түрлерін анықтау, себебін игерген білімдерінің (фонетикадан, сөз мәдениеті пәнінен) негізінде түсіндіру.

2. Берілген сөздерге емле ережелеріне сай қосымша қосып жазыңыздар.

Мысалдар:

Бланк, блюминг, боксит, бокс, вахтер, велокросс, галстук, геолог, дерматолог, дефектолог, диалектолог, инстинкт, инфаркт, класс, крест, кристалл, кросс, кубок, ландшафт, лейборист, металл, метролог, отоларинголог.

Ізденушілік сипаттағы тапсырмалар.

1. Тілдік норма, оның басты сипаты туралы берілген еңбектерге сүйене отырып:

- норманың анықтамасын,
- басты белгілерін,
- түрлерін,
- тілдік жүйе мен дағдыға қатысын;
- нормаға жатпайтын элементтерді, олардың түрлерін, қолданылу себептерін анықтаңыздар.

2. Көркем әдебиеттен, баспасөз материалдарынан мәтіндер алып оған лингвистикалық талдау жасаңдар.

Қажетті лингвистикалық, әдістемелік әдебиеттері беріледі.

Шығармашылық сипаттағы тапсырмалар.

Бұл мақсатта студенттер радио, телехабарлардағы сөз қолданысқа, баспасөз беттеріндегі материалдардың сөз мәдениетіне талдау жасайды.

Өзіндік жұмыстың қорытындысы ретінде студенттер арасында «дөңгелек стол» дискуссиясын ұйымдастыруға болады. Дискуссияның тақырыбы: «Сөз мәдениеті – өз мәдениетің». мынадай сипаттағы сұрақтар қоюға болады:

1. Тілдің адам, қоғам өміріндегі маңызы қандай?
2. Дұрыс сөйлеу не үшін керек?
3. Дұрыс сөйлеу үшін нелерді білу керек?
4. Мұғалімнің сөйлеу мәдениеті қандай деңгейде болуы керек?
5. Мемлекеттік тілдің мәртебесін көтеру үшін не істеуіміз керек?

Өзіндік жұмыстың аталған типтері арқылы студент теориялық білімін толықтырады, ал негізінен кәсіби біліктілігі қалыптасады. Ал маманның кәсіби біліктілігінің құрылымын ғалымдар мынадай түрлерге бөледі:

1. Аналитикалық біліктілік:

- кәсіби жағдаяттарға, құбылыстарға қазақ тілінде талдау жасай білу;
- екінші адамның кәсіби әрекетіне талдау жасай білу;
- өзінің кәсіптік әрекетіне талдау жасай білу.

2. Құрылымдық-прогностикалық біліктілік:

- кәсіби әрекетін ұйымдастыруды құрастыру;
- оқу материалын таңдау, өңдеу, қайта құрастыру;
- өз әрекетін жобалау;
- кәсіби міндеттерді шешуді жобалау.

3. Қатысымдық біліктілік:

- топтағы және басқа да адамдармен қарым-қатынас жасай білу;
- әңгімеге араласу;
- өзіне қызықтыра алу;
- пікірталас туғыза білу, өз ойын дәлелдей алу;
- екінші адамды тыңдай білу және оның сөзін түсіну.

4. Ұйымдастырушылық біліктілік:

- адамдарды белсенді әрекетке тарта білу;
- оларға нұсқаулар беру, оны түсіндіру;
- әрекет етуге зейінін шоғырландыра білу;

– әрекеттегі кемшіліктерді көре білу және оны дер кезінде түзете алу.

Аталған әрекеттердің бәрі де студенттің сөйлеу әрекеті арқылы іске асып отыратыны белгілі. Сондықтан өзіндік жұмыс студенттің сөйлеу әрекетінің дұрыс қалыптасуына ықпал жасауы тиіс. Ол үшін оларға ұсынылатын тапсырмалардың да мақсаты (дұрыс сөйлеу мәдениетін жетілдіру) айқын, міндеті сан алуан (біліктіліктерге қарай) болуы тиіс. Біліктіліктердің бұл түрін қалыптастыруда іскер ойындардың берері мол. Ғалымдардың пікірінше, іскер ойындар:

– оқыту үдерісінің тиімділігін көтереді. Олардың дәлелдеуінше дәстүрлі дәрістерде ақпараттың студент тек 20 пайызын ғана игерсе, іскер ойындарда 90 пайызын игереді.

– оқыту үдерісін интенсифтендіреді, яғни жоғары оқу орнындағы іскер ойындар материалды игеруге кететін уақытты 30-35 пайызға қысқартады.

– оқыту үдерісін активтендіреді, яғни білім алуға қызықтырады, оның шығармашылық деңгейін арттырады [3].

Аналитикалық біліктілікті қалыптастыру үшін студентке өзінің кәсіби әрекетіне талдау жасатуға болады. Ол үшін мынадай тақырыптар беруге болады: «Менің мамандығым – менің өмірім», «Мұғалім – мектептің жүрегі», «Бала-болашағымыз» т.т. Осы тақырыптар бойынша студент өз ойын мәтін түрінде құрастырады (ауызша да айтуға болады). Негізгі мақсат – келешек мамандығының мәнін, маңызын, бала тәрбиесіндегі орнын ашу. Қатысымдық-прогностикалық біліктілікті қалыптастыру үшін студентке келешек мамандығының сипатын жобалау туралы тапсырма беруге болады. Атап айтқанда: «Мен қандай мұғалім болуым керек»? «Оқушыларға өзінді сыйлату үшін не істеуім керек»? деген тапсырмалар бойынша өз ой-жоспарларын, жобаларын дайындатуға болады. Қатысымдық біліктілікті қалыптастыру үшін студенттер бір-бірімен диалог құрып, немесе сұрақ беріп, соған жауап қайтарып қалыптасуы тиіс. Бұл мақсатта мынадай тақырыптар ұсыну тиімді: «Сіз мектепке жұмысқа орналасуға келдіңіз, кіммен қалай сөйлесесіз?», «Ата-анаңмен, ұстаздарыңмен, құрбыларыңмен телефон арқылы сөйлесуіңізге тура келді, қалай сөйлесу керек?», «Сен өз өміріңе ризасың ба, егер риза болмасаң, оны қалай жақсартуға болады?» деген проблемалық сұрақтар оларды ойландырады сөзсіз.

Ұйымдастырушылық біліктілікті қалыптастыру үшін мынадай тапсырмалар беруге болады. 1. Тіл апталығын өткізуге орай оның өтілуі жайлы бағдарлама құрастырту. 2. «Тіл және қоғам» деген тақырыпта пікірталасқа дайындық жасаудың сценарийін дайындау. 3. «Тіл – ұлттың жаны» деген тақырыпқа өлең, әңгіме жаздыртып, соған конкурс ұйымдастыру.

Біліктілікті қалыптастыру мақсатында жүргізілетін бұл тақырыптағы іскер ойындар, біріншіден, студенттердің тақырыпқа қызығушылығын туғызады, ойларын тиімді жеткізуге тырысады, ол үшін сөздің қатысымдық сапасына мән беріледі, екіншіден, оларды кез-келген жағдаяттағы проблемаларды шешуге талпындырады, өз позициясын айқындауға жетелейді, бұл мақсатта өзбеттерімен тұжырымдар жасауға қалыптасады, үшіншіден сөз мәдениетін жетілдіруге, әдеби тілдің нормаларын сақтауға, яғни тілдік күзиреттіліктің қалыптасуына мүмкіндік жасалады. Сондықтан дидактикалық мақсаттағы ойын элементтерін сабақта қолдану студенттердің дұрыс сөйлеу мәдениетін қалыптастыруда өте тиімді болды. Сабақтағы ойын элементтері оқу әрекетін туғызуға себепші болумен қатар студенттердің мынадай қабілеттерінің қалыптасуына жағдай жасайды:

– берілген тапсырмалар бойынша мәтін құрастырып, оны ауызша жеткізе білуге немесе әріптесімен диалог құрастыра білуге;

– өз ойын жүйелі де дәлелді айта білуге;

– басқаның пікірін түсініп, оны талдай алуға;

– жағдаятқа талдау жасай келе, өзінше шешім қабылдай алуға;

– дұрыс сөйлеу мәдениетін сақтауға т.т.

Қоғам өміріне еніп жататын дайын ақпараттарды үнемі есте сақтап отыру мүмкін емес. Ал сол ақпараттардың кәсіби әрекетіне қажеттілерін студенттің өзі ізденіп игерсе, қателігі мен жетістігі негізінде білім-тәжірибесін толықтырса, сонда ғана олардың ойлау қабілеті, есте сақтау мүмкіндігі артатыны белгілі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Сүлейменов Х.С. Научные основы организации самостоятельной работы студентов вузов. – Алматы: РИК, 2001. – 159 с.

2. Ахметова Т.Ә. Оқытудың кредиттік жүйесінде студенттердің қазақша сөйлеу тілін өздік жұмыс арқылы дамыту әдістемесі (экономика мамандығының орыстілді топтары үшін): пед. ғыл. канд. ...диссер. – Алматы, 2008. – Б. 24.
3. Ломтев Т.П. О некоторых вопросах структуры предложения //Общее и русское языкознание. – М.: Наука, 2006. – С.140-158.

Кемельбекова Ж.С.

кандидат технических наук,
доцент кафедры «Информатика»
ЮКГУ им.М.Ауэзова,
kemel_zhan@mail.ru

Ибрагимов О.М.

кандидат физико-математических наук,
доцент кафедры «Информатика»
ЮКГУ им.М.Ауэзова,
ukgu_informatika@mail.ru

Ыдырысбаев Д.У.

докторант 6D011100-Информатика,
кафедры «Информатика»
ЮКГУ им.М.Ауэзова,
dar_nuri@mail.ru

Буркитбаева Н.С.

магистр, преподаватель кафедры «Информатика»
ЮКГПУ,
b.s.nuri@mail.ru

МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ CLIL НА УРОКАХ ИНФОРМАТИКИ

Түйін. Бұл мақалада «Компьютерлік жады» тақырыбында CLIL технологиясын қолдану арқылы информатиканы оқыту әдістемесі қарастырылады. Сабақта белсенді оқытудың негізінде өтіледі және әртүрлі жұмыс әдістерін оқу процесіне қолдану барлық топты қамтуға мүмкіндік береді: жеке жұмыс, топтық жұмыс, практикалық жұмыс, жұптар, демонстрациялар, фронтальды зерттеу, рефлексия.

Түйін сөздер: Интегралдық оқыту тілінің мазмұны, триптих тілі, компьютерлік жады.

Резюме. В данной статье рассматривается методика преподавания информатики с использованием технологий CLIL на тему «Компьютерная память». На уроке использовано основа активного обучения и различные способы работы позволяют включить в процесс обучения весь класс: индивидуальная работа, групповая работа, практическая работа, в парах, демонстрация, фронтальный опрос, рефлексия.

Ключевые слова: Контент языка интегрированного обучения, язык триптих, компьютерная память.

Summary. This article discusses the methodology of teaching informatics using CLIL technologies on the topic “Computer Memory”. The lesson uses the basis of active learning and various ways of work allow including the whole class in the learning process: individual work, group work, practical work, in pairs, demonstration, frontal survey, reflection.

Key words: Content Language Integrated Learning, Language Triptych, computer memory.

Внедрение английского языка в некоторые предметы естественно-математического направления поэтапно внедряется в школьный процесс. С 2019 года в профильных классах химия, информатика, физика и биология будут преподаваться на английском языке, по выбору учащихся предмета [1]. Говоря об информатике, можно отметить, что это реально. Работая с информацией, с разнообразным программным и аппаратным обеспечением, учащимся нужно знать английский язык. Многие данные и материалы перекликаются или представлены на английском языке. Программирование и оборудование, в частности. Используя технологию CLIL (Content Language Integrated Learning) можно расширить изучение информатики. Сейчас начинать сразу в старших классах достаточно сложно, в связи с малой практикой в английском самих учителей и неготовностью учебно-методического комплекса. Необходимо апробировать методики и навыки работы в предшествующих классах, используя CLIL методы и практики.

Как мы знаем, CLIL – это объединение предмета и английского языка, когда учащиеся изучают предмет через изучение иностранного языка, в нашем случае английского. Учителями в таком случае могут выступать как предметники, так и учителя английского языка. В Казахстане выбор прошел в сторону учителей биологии, физики, химии и информатики. Которые прошли курсы английского языка, для дальнейшего преподавания своего предмета с использованием иностранного языка.

Безусловно, учителям сложнее будет работать, как во всем новом. Так как, для проведения уроков с технологией CLIL, необходима дополнительная языковая подготовка, и конечно же, дополнительное время на подготовку к урокам. CLIL – это термин, используемый для описания различных видов моделей обучения. От Soft(слабый) до Hard(трудный). То, что сейчас мы пытаемся ввести – это Hard. Как вы понимаете, мы выбираем «трудный» или «жесткий» способ. Где часть урока должна быть на английском языке. В идеале, мы должны не менее 50% преподавать на английском языке[2]. Все говорить на нем – не нужно.

Применяя CLIL, учитель обязан учитывать такие моменты как 4C, те есть в плане урока нужно учесть Content, Communication, Cognition, Culture. Все это прослеживается в обновленном содержании образования. И имеет схожую структуру с построением плана урока по обновленной программе или по технологий CLIL[3].

Содержание своего предмета каждый учитель знает и строит урок с учетом знаний. При упоминании же второго C (Communication) мы должны знать о STT (student talking time) – времени, когда говорит ученик (его должно быть больше) и о TTT (teacher talking time) – времени, когда говорит учитель (его должно быть меньше).

Так и в обновленном содержании образования урок строится таким образом, чтобы дать возможность учащимся говорить, обсуждать, анализировать информацию, когда учитель лишь направляет. Здесь на первый план выходит правильная обратная связь (feedback) или формативное оценивание как учителя учащихся, так и учащимися друг друга в процессе работы[4].

Причем мы будем использовать Language 1 (казахский или русский, в зависимости от языка обучения в школе) и Language 2 (target language – English). Для развития же языка во время урока есть такой термин как “Language Triptych” или как сокращенно говорят 3L: Language of learning, Language for learning, Language through learning (Рисунок 1-6)[5].

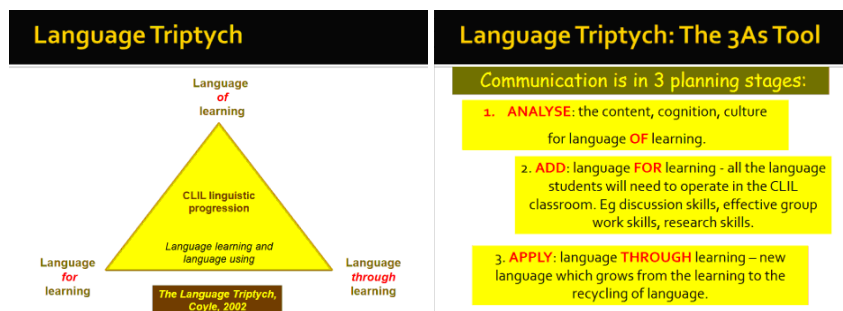

Рисунок 1. Language Triptych Рисунок 2 – The 3 AS Tool

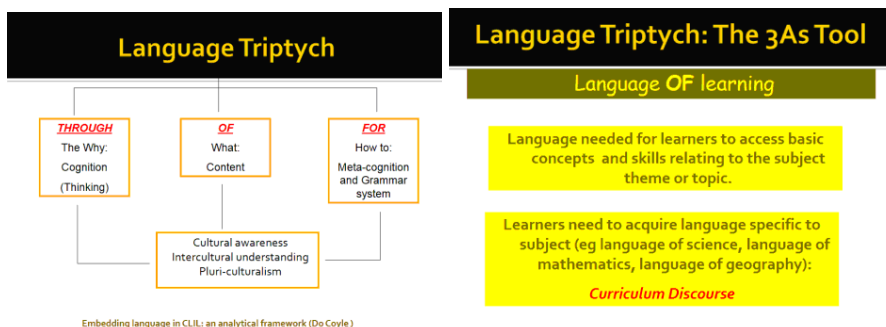

Рисунок 3,4. Language Triptych: Language OF leaning

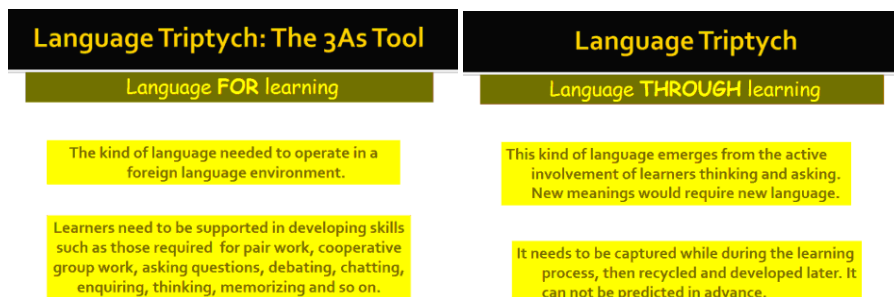

Рисунок 5,6. Language Triptych: FOR leaning, THROUGH leaning

Cognition – познавательная способность. Существует таксономия Блума, которая точно отражает, что необходимо здесь учитывать. Понимание, определение, узнавание, сравнение, нахождение сходств, ранжирование и различий, выдвижение предположений, классификация, рассуждение, гипотеза, синтез и оценка[6]. Все эти моменты необходимо развивать на уроках по CLIL, и по обновленному содержанию.

Как и в языковых предметах, использование английского языка предполагает развитие не только предмета, но и таких навыков, как listening, writing, reading, speaking.

Взять для примера один урок по информатике. «Компьютерная память»

Рисунок 7. Презентация на тему: «Компьютерная память»

Разрабатывая план урока, всегда нужно учесть все цели урока (objectives).

Content – Типы компьютерной памяти. Далее рассмотрим на слайдах виды компьютерной памяти[7]:

Рисунок 8. Виды памяти(на двух языках)

Здесь же определяются цели урока и ожидаемые результаты (Learning out comes) для различных категорий учащихся.

Цель:

– Дать представление об информационном процессе передачи и хранении информации

Задачи:

– обучающие

1. Дать представление учащимся об компьютерной памяти;

2. Ввести понятия;

– развивающие

1. развитие памяти, внимания, логического мышления.

– воспитательные

1. Правильная осанка за компьютером, бережное отношение к техническим средствам.

Cognition – Развитие мыслительных навыков по таксономии Блума.

Communication – Учет 3L, языковых целей, vocabulary.

Все задания и работы продумываются и обеспечиваются критериями и дескрипторами.

Culture/citizenship – использование межпредметных связей.

Урок строится на основе активного обучения. Различные процедуры и способы работы позволяют включить в процесс весь класс: индивидуальная работа, групповая работа, практическая работа, в парах, демонстрация, фронтальный опрос, рефлексия. Работая с учениками, учитель имеет возможность развить такие навыки, как listening, writing, reading, speaking. Дифференциация на уроке так же позволяет учитывать возможности, способности и возрастные особенности всех учащихся[8].

Во время урока используются разнообразные ресурсы, включая компьютер, карточки, раздаточный материал, презентацию. Учитель задействует все способы восприятия информации.

В процессе обучения важна обратная связь. Ученик должен воспринимать информацию, и понимать, как она усвоена, учитель в свою очередь это контролирует.

Все ученики:

Определяют составные части внутренней и внешней памяти компьютера

Большинство учеников:

Могут объяснить своими словами функции составных частей внутренней и внешней памяти компьютера

Некоторые ученики:

Проанализировав, делают выводы о функциях и значимости внутренней и внешней памяти компьютера.

Критерий оценки

Учащийся достиг цели обучения, если:

– знают виды памяти;

– определяют назначение видов памяти: ОЗУ, ПЗУ, ВЗУ, кэш памяти.

– перечисляют характеристики памяти;

– находят различия между видами памяти;

Уровень мыслительных навыков

знание, понимание, применение, анализ, синтез

Языковая цель

Учащиеся могут: обсуждать в группе, называть основные понятия и термины.

Лексика и терминология: Компьютерная память, внутренняя память, внешняя память, ОЗУ, ПЗУ, CMOS-память, КЭШ, видеопамять, энергозависимость, объем, USB, флеш-память.

Словосочетания, необходимые для диалога/письма:

– Сходство и отличия внутренней и внешней памяти.

– Правильное описание функций составных частей внутренней и внешней памяти компьютера.

– ОЗУ является примером ... памяти, который означает....

– ПЗУ необходим для хранения ... потому что.....

Привитие ценностей

Воспитание трудолюбия и активности, готовность к сотрудничеству и взаимопомощи, способность выражать свои мысли четко и кратко.

Межпредметная связь

английский, казахский языки, математика

Предшествующие знания по теме

Ученики знают: основные устройства компьютера, понятие жесткий диск, процессор и их назначение единицы измерения информации.

Осуществляют перевод из одних единиц измерения информации в другие. Устройства компьютера.

Самооценка, взаимооценивание, оценивание учителем. В зависимости от выбора. В ходе урока, заданий, или по окончании урока.

Подведение итогов.

Сегодня мы узнали:

1. На какие две памяти делится компьютерная память.

2. Что является наименьшей частицей внутренней памяти компьютера.

3. Как называется представление информации из двух знаков.

4. Два свойства внутренней памяти.

5. Что такое файл.

4. Вывод. Деятельность учителя: Подведение итогов урока, опрос записанных понятий. За урок может быть выставлено 5 – 7 оценок (за опрос по пройденному материалу и за активность на уроке). Деятельность учащихся: Ответ понятий нового материала.

5. Домашнее задание.

1. Выучить параграф «Компьютерная память».

2. Повторить теоретический материал.

Изучив обновленное содержание образования и CLIL методику, я обратила внимание на общую форму ведения урока по этим технологиям. Построение плана урока, учет таких особенностей, как ожидаемые результаты, языковые, дифференцированные цели, различные методы работы по группам, оценивание – все это возможно совместить в предметно-языковом интегрированном обучении.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2016-2019 годы. Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 1 марта 2016 года № 205.
2. Ағылшын тілін және жаратылыстану-математика бағытындағы пәндерді (информатика, физика, химия, биология, жаратылыстану) кіріктіріп оқыту. Оқу-әдістемелік құрал. –Астана: Ы.Алтынсарин атындағы ҰБА, 2016. – 300 б.
3. Қазақстан мектептерінің оқу үдерісінде үш тілде оқытудың бірыңғай тілдік стандартын қолдану бойынша әдістемелік нұсқаулық, –Астана: Ы.Алтынсарин атындағы ҰБА, 2018.-32 б.
4. Батурина Н.В. Использование приемов, методов и моделей системы clil в процессе обучения английскому языку студентов бакалавриата // Международный научно-исследовательский журнал. –2017. –Ч.1. –№10 (64) –С.9-13.
5. Жетписбаева Б.А. Полиязычное образование: теория и методология: монография. – Алматы: Білім, 2008. –328 с.
6. Киселев Г.М., Бочкова Р.В. Информационные технологии в педагогическом образовании. -М.: Дашков и К, 2013. -308 с.
7. Максимов Н.В. Партыка Т.Л., Попов И.И. Современные информационные технологии. -М.: Форум, 2013. -512 с.
8. Әбдікәрімов Б., Омарбеков Е. Информатика сабақтарын түрлендірудегі жаңа технологиялар. –Алматы: Қазақстан мектебі, 2008. -№5. 10-14 б.

Максимова И.О.
докторант третьего курса
АПС КНБ РК

ТЕХНОЛОГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ЧАСТЬ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ НАЧИНАЮЩЕГО ПРЕПОДАВАТЕЛЯ

Түйін: бұл мақала бастауыш оқытушының технологиялық мәдениетін қарастыруға арналған. Технологиялық мәдениет ұғымы анықталды, білім беру міндеттері, бастауыш оқытушыға қойылатын талаптар, бастауыш оқытушылардың технологиялық мәдениетін қалыптастыру мәселелері көрсетілді.

Түйін сөздер: оқытушы, мәдениет, технология, білім, білім беру технологиялары.

Резюме: данная статья посвящена рассмотрению технологической культуры начинающего преподавателя. Определено понятие технологической культуры, показаны задачи образования, требования к начинающему преподавателю, проблемы формирования технологической культуры у начинающих преподавателей.

Ключевые слова: преподаватель, культура, технология, образование, образовательные технологии.

Summary: this article is devoted to consideration of technological culture of the beginning teacher. The concept of technological culture is defined; the tasks of education, requirements to the beginning teacher, and problems of formation of technological culture at the beginning teachers are shown.

Keywords: teacher, culture, technology, education, educational technology.

Со второй половины XX в. человечество переживает третью технологическую революцию, когда осуществляется переход от индустриального к технологическому обществу. Появление новых технологий в промышленности и сельском хозяйстве способствовало резкому росту мирового общественного производства. Этот рост продолжается и в настоящее время. Создание вычислительных машин привело к появлению информационного мира и высоких технологий. Резко увеличился объем информации, используемой населением.

Информационная революция последних десятилетий, превратившая мир в единое информационное пространство, стало одним из глубочайших переворотов за всю историю человечества. На смену индустриальному обществу конвейерного производства и «синих воротничков» приходит постиндустриальное общество «белых воротничков». Из-за широкого применения информационных и телекоммуникационных технологий, быстрой их смены главным условием развития современного производства становится работа с новой информацией и творческое решение постоянно возникающих производственных задач.

В связи с этим лидерами мирового развития становятся страны, способные повысить качество образованности, общей культуры, технологической дисциплины производства и, конечно, науки – основной созидательной силы постиндустриального общества. В современных условиях развития мировой цивилизации ключевая роль в обеспечении национальной безопасности принадлежит начинающим преподавателям носителям и распространителям интенсивных образовательных технологий.

Именно такими преподавателями закладываются основы гуманитарной, естественнонаучной и технологической культуры, именно они определяют интеллектуальный потенциал страны – обладают достаточно высоким и разносторонним образованием, от уровня которого зависит успешность решения глобальных проблем экологического, энергетического, информатизационного и социального характера.

От технологической культуры преподавателей зависит качество выпускаемой наукоёмкой продукции. Широта и уровень образования определяет качество подготовки курсантов военного вуза. Для этого должны быть созданы программы широкомасштабного повышения интеллектуального и технологического потенциала. Для этого необходимо создавать систему технического образования, которая предусматривает воспитание творческих способностей взамен воспитания способностей воспринимать или копировать технические достижения других стран [1].

Всё это заложено в материалах Римского клуба, также там отмечены требования которым должен соответствовать начинающий преподаватель: учиться через всю жизнь, уметь учиться самостоятельно, быть инициативным, обладать способностями решения проблем, творческим мышлением, владеть

компьютерной техникой, взаимодействовать с обучаемыми, проявлять экологическую сознательность, быть готовым к переменам в обществе, обладать глобальным мышлением и толерантным отношением к людям (рисунок 1).

Рисунок 1. Требования к начинающему преподавателю

В документах ЮНЕСКО кратко сформулированы задачи общего образования в XXI в.: научить учиться (учиться познавать); создавать (практическая направленность обучения); жить (культура дома, здоровый образ жизни); жить вместе (культура человеческих отношений, уважения к людям и вероисповеданиям) (рисунок 2).

Рисунок 2. Задачи образования

Технологическая революция XX в. и возникновение постиндустриального общества привели к тому, что к человеку стали предъявляться новые функциональные требования: начинающий преподаватель должен выполнять развитые производственные функции, обладать способностями и умениями проектировать, принимать решения и творчески относиться к работе. Эти способности и умения формируются в процессе обучения и постоянно развиваются в трудовой деятельности.

Практика свидетельствует о том, что из-за быстроты изменений и возникающих потребностей военнослужащий за период своей службы обязан менять специфику своей профессиональной деятельности, одной из таких является интеграция военнослужащего и преподавателя в единый симбиот, военный преподаватель. Отсюда следует, что он должен обладать широким кругозором, участвовать в разнообразной преобразующей деятельности, научиться решать творческие задачи в процессе выполнения проектов, оценивать свои способности, пройти «школу» личностного, социального и профессионального самоопределения. Этому способствует система дополнительного образования и послевузовского обучения, где происходит более углубленное знакомство с миром технологий, развитие стремления овладения технологической культурой (рисунок 3).

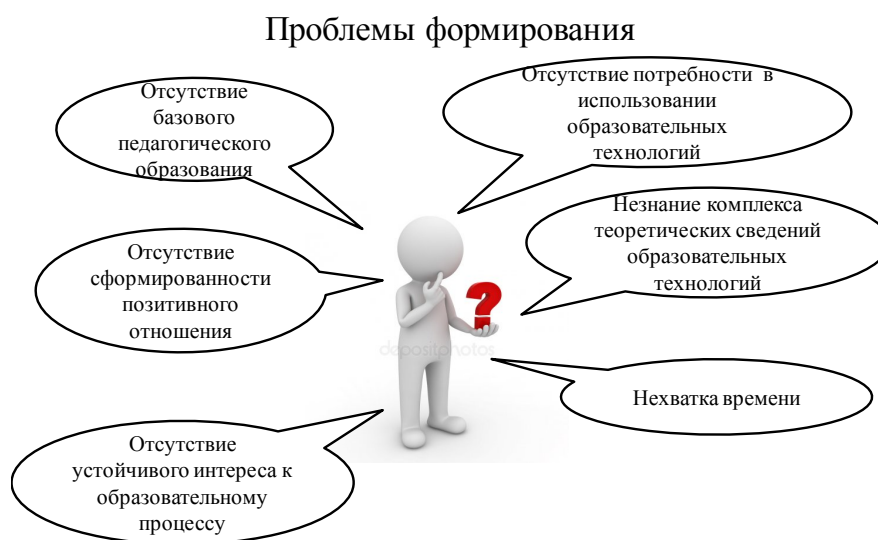

Рисунок 3. Проблемы формирования технологической культуры у начинающих преподавателей

В конце XX в., когда начало формироваться технологическое общество, технологические знания и умения становятся важнейшей ценностью, фактором экономических преобразований. Ныне же технологическая культура стала показателем грамотности. Технологическая культура – это культура преобразующей, творческой природосообразной деятельности, которая включает знания, умения и навыки, эмоционально-нравственное отношение к данному виду деятельности и готовность действовать с учетом ответственности за свои действия. Осознание этого факта привело к появлению новой образовательной области «Технология». Придя на смену традиционному политехническому образованию она становится обязательной.

«Технология» – практикоориентированная область знаний, знакомящая с различными сферами общественного производства и в наибольшей степени способствующая профессиональной ориентации. Это область знаний, содержание которой отобрано на интегративной основе в соответствии с концепцией модернизации учебного процесса в военном вузе, способной формировать у начинающих преподавателей умение видеть, ставить и решать актуальные задачи, стоящие перед ними [2].

Образовательная область «Технология» знакомит начинающих преподавателей с общими принципами преобразующей деятельности как в материальных, так и гуманитарных областях, даёт представления о современных и перспективных технологиях преобразования информации; формирует готовность к труду, приобщает к культуре труда и работе с информацией, а также с графическими образами, способствует их творческому, экологическому и эстетическому развитию.

Именно в образовательной области «Технология» успешно реализуется проектная деятельность с её большими возможностями творческого развития начинающих преподавателей, их самостоятельного продвижения от возникновения идеи до создания авторской технологии и её реализации в учеб-

ном процессе военного вуза. Она необходима для подготовки всех преподавателей к учебным занятиям, предоставляет им возможность применять на практике знания основ наук. Технология отражает в своём содержании общие принципы творческой преобразующей деятельности преподавателя и все аспекты материальной культуры. Образовательные технологии направлены на овладения начинающими преподавателями навыками конкретной предметно-преобразующей деятельности, создание новых ценностей, что несомненно соответствует потребностям развития общества. В рамках «Технологии» происходит знакомство с миром педагогической профессии, осуществляется интеграция военных знаний с дидактическими и методическими знаниями. Тем самым обеспечивается преемственность перехода от военного к военному-педагогу и преподавательской деятельности.

Образовательные технологии учат начинающих преподавателей решать постоянно возникающие проблемные ситуации связанные с усвоением большого потока информации в процессе учебного процесса и тем самым готовит к творческой преподавательской деятельности. Образовательные технологии направлены на развитие творческих интеллектуальных способностей и включение их в созидательный труд.

Именно образовательные технологии позволяют использовать самые разнообразные межпредметные связи для их практической реализации и прогрессивные идеи, удовлетворяющие потребности военного образовательного пространства и государства. Именно образовательные технологии дают возможность реализовать сквозные линии в экономическом, экологическом, правовом, педагогическом, военном образовании, позволяет овладеть навыками преобразования материалов, энергии, информации и способствует обеспечению профессионального самоопределения.

В современном образовательном пространстве, в том числе и военном, наполненном техническими устройствами, изучение образовательных технологий необходимо для всех преподавателей. Это формирует технологическую культуру начинающего преподавателя – культуру преобразующей деятельности, необходимую любому специалисту. Тем самым создаются предпосылки технологического и экономического подъёма, усиления оборонного потенциала страны.

Основной задачей технологического образования является формирование технологической культуры начинающего преподавателя, которая содержит ряд составляющих, учитывая, что в военном образовательном пространстве исполняет роли гражданина, военнослужащего, офицера, преподавателя, воспитателя, наставника, обучаемого:

- культура труда включает планирование и организацию трудового процесса, как репродуктивного, так и творческого; выбор инструментов и оборудования; организацию рабочего места и обеспечение его безопасности; соблюдение технологической и трудовой дисциплины; контроль качества;
- графическая культура предусматривает овладение знаниями, умениями и готовностью использовать графические в том числе чертёжные средства для обеспечения технологического процесса;
- культура дизайна вооружает знаниями, умениями использовать принципы эргономики, эстетики, дизайна и художественной обработки материалов для обеспечения конкурентоспособности;
- информационная культура предполагает знания, умения и готовность использовать принципы сбора, хранения обработки и использования информации из различных источников для реализации трудовой деятельности;
- предпринимательская культура ориентирует на овладения знаниями, умениями анализировать экономические потребности, организовывать и управлять коллективом;
- культура человеческих отношений требует знаний, умений и готовности бесконфликтно взаимодействовать с воинским коллективом;
- экологическая культура включает в себя знания о природе, которая является источником жизни и красоты, вызывает нравственно-эстетические чувства и переживания, порождает ответственность за её сохранение, способность соизмерять любой вид деятельности с сохранением окружающей среды и здоровья человека, глубокую заинтересованность в природоохранной деятельности;
- потребительская культура обусловлена знаниями, умениями и готовностью продуманно и этично вести себя выполняя социальные функции потребителя;
- проектная культура определяет способность создавать проекты, анализировать и использовать полезную информацию при воплощении идей, касающихся выполнения проекта; выбирать оптимальные пути достижения цели при планировании, организации и выполнении проектов [3,4] (рисунок 4).

Рисунок 4. Составляющие технологической культуры начинающего преподавателя

На базе данных задач и в свете решения проблем выдвигаемых нашим диссертационным исследованием, проведен эксперимент, программы курсов повышения квалификации «Образовательные технологии: от идеи до модели». Динамика данного курса показывает положительный результат обучения слушателей. Получены положительные отзывы и прослеживается заинтересованность преподавателей в получении знаний касающихся образовательных технологий и их внедрения в образовательный процесс военного вуза.

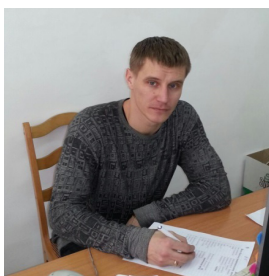
Бесспорно, данный курс не решает всех проблем касающихся формирования технологической культуры, но является одним из действующих инструментариев на пути её решения.

В настоящее время становится ясным, что компоненты технологической культуры обязательно должны формировать у начинающих преподавателей военного вуза. Важно подчеркнуть, что независимо от вида конкретной образовательной технологии, которую начинающий преподаватель использует, он имеет дело с инвариантными составляющими профессиональной педагогической деятельности, в которую включаются культура труда, графическая культура (создание и использование графических изображений в процессе работы), информационная (использование различных источников информации в процессе работы), экологическая (бережное отношение к природе и здоровью человека) и т. д.

Изучение образовательных технологий, должно, с одной стороны, расширять политехнический кругозор начинающего преподавателя и развивать его творческие способности, а с другой – формировать у него технологическую культуру. Реализация этих целей должна осуществляться в системе дополнительного послевузовского образования и самообучения начинающими преподавателями.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Аксёнов К.В. Педагогические технологии в образовательном процессе военного вуза. Монография. – Ярославль: Издательство ЯВФЭИ, 2005. – 148 с.
2. Вербицкий А.А., Ильязова М.Д. Инварианты профессионализма: проблемы формирования. Монография. – М.: Логос, 2011. – 288 с.
3. Галиев Т.Т. Системный подход к интенсификации учебного процесса. – Алматы: Ғылым, 1998 – 303 с.
4. Таубаева Ш.Т. Исследовательская культура учителя: от теории к практике: монография. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 423 с.

Мучкин Д.П.

Павлодар мемлекеттік педагогикалық университетінің
педагогика ғылымының кандидаты
педагогика кафедрасының қауымдасқан профессоры
Павлодар қ.
Email: pochta_dem_m@mail.ru

Жумажанова К.И.

Павлодар мемлекеттік педагогикалық университетінің
педагогика кафедрасының аға оқытушысы
Павлодар қ.
Email: zhumazhanova.gi@mail.ru

Нурушова А.Б.

Павлодар мемлекеттік педагогикалық университетінің
педагогика кафедрасының аға оқытушысы
Павлодар қ.
Email: aizhan_40126@mail.ru

БІЛІМ БЕРУ ҮРДІСІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Түйін. Бұл мақалада дерек көздерді талдау негізінде адамның креативтілігін дамыту жағдайлары зерделенеді, сонымен қатар оқушылар креативтілікті шығармашылық қабілеттерді дамыту бойынша жалпы ұсыныстар беріледі.

Кілтті сөздер: шығармашылық, шығармашылық қабілеттер, шығармашылықтың дамуы.

Резюме. В статье обосновывается актуальность изучения проблемы развития креативности учащихся. Так же авторами, на основе анализа источников научной информации, исследуются прецеденты развития креативности у человека и предлагаются обобщённые рекомендации по вопросу развития креативности (творческих способностей) у учащихся.

Ключевые слова: творчество, творческие способности, развитие творчества.

Summary. This article discovers precedents of developing of creativity of human/adults on the basis of analysis of scientific materials. Furthermore, it offers general recommendations of developing creativity of learners.

Key Words: Creative, Creative Works, Developing Creativity.

Кіріспе

Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасында келесі жазылған: «Мемлекеттік білім беру стандарты жеке өзін-өзі дамытуды, білімді меңгеруді, коммуникативтік дағдыларды қалыптастыруды, ақпарат пен технологияны басқару дағдыларын қалыптастыруды, проблемаларды, кәсіпкерлік пен шығармашылықты шешуге мүмкіндік беретін

нәтижелерге бағытталады» [1]. Жаңартылған Мемлекеттік білім беру стандартына назар аударсақ, күтілетін жоғары нәтижелердің ішінен біз «шығармашылық» (creatio латын сөзі – құру) деген нәтижеге қызығушылық таныттық, адамның шығармашылық қабілеттеріне [2].

Шығарамшыл және дарынды тұлғаларды дайындау мәселесі бір талай Қақстанның педагоғалымдарымен көтерілген. Мысалы өздерінің жұмыст арында келесі автролрлық ұжым көтерген. Оның құрамына А.А. Бейсенбаева, К.К. Жампеисова, Н.Д. Иванова, Н.Д. Хмель, Н.Н. Тригубова, Н.Н. Хан және С.И. Калиева жатады. Олар «іргелі әлеуметтік-мәдени және экономикалық өзгерістер кезеңінде тәуелсіз және шығармашылық дарынды адамның рөлі артып келеді» деп айтқан [3].

Дегенмен, жоғарыда айтылғанға қарамастан, біздің қызығушылығымыз: «шығармашылық саласында көптеген зерттеулер жүргізілгеніне қарамастан философиялық, көркемдік, психологиялық және педагогикалық идеялардың қажеттіліктерін қанағаттандыратын тұтас тұжырымдама жоқ. Шығармашылықтың көздері мен детерминанттары, тұлғаның және шығармашылықтың өзара байланысы туралы ешқандай сұрақтар жоқ, адамның шығармашылық әлеуетін түсіну және шығармашылық өзін-өзі жүзеге асыру шарттары туралы ешқандай түсінік жоқ. Шығармашылық анықтамаларындағы іргелі айырмашылықтар шығармашылықтың тәуелсіз процесс болып табыла ма, әлде оның басқа процестердің жиынтығын немесе нақты ағынын сипаттайтын ма, жоқ па соны сұрақтар тудырады, шығармашылықты сипаттауға мүмкіндік беретін заңдар бар ма?» [4].

Осылайша, кейбір зерттеушілер шығармашылық танымдық стратегияларды анықтау арқылы өмір сүре алмайды деп ойлайды, себебі шығармашылық және ережелер өзара бір-бірінен айрықша ұғымдар. Мысалы, В.И. Орлов былай деп жазған: «өнертапқыштық шығармашылық туралы ешқандай нұсқа ешқашан Prometheus әлеміне жалын әкелетін идея тудырмайды. Үлкен өнертабыстар схемалардан емес, өмірдің қайнар көзі мен қайнауында емес. Біз оқырмандардың басын алдамай, ашық түрде мойындаймыз, табиғатта әлі күнге дейін өнертабыс әдісі жоқ» [5]. Аталып кеткен позициямен келесі зерттеушілер қолдайды: Ф. Баррон, Х. Грубер, Т. Амабель. Олар шығармашылықты жаттықтыру мүмкін емес деп санайды. Өйткені шығармашылық үдерісі көптеген факторлардың қолайлы комбинациясына тұрады: адамның жеке сипаттамалары, қажетті дағдылар, жағдайлар туғызу, арнайы ортаның болуы [4].

Сонымен қатар С. Байлиннің позициясын да атап кету керек, бұл ғалым аталып кеткен пікірлермен мүлдем келіспейді. Ол кісінің зерттеуі бойынша шығарамшылық үдерісте нақты ережелер үсталуы керек деп санайды. С. Байлин «ғылыми жаңалықтардың көбісі өз саларында жұмыс атқаратын арнайы мамандармен жасалған. Сондықтан шығармашылық, ойлаудың дәстүрлі емес дағдылардың болуын ғана талап етпейді, сонымен қатар жалпы ережелерді білу керек, себебі осы ережелерді бұзу үшін, ең бірінші оларды білу қажет» деп тұжырымдады [6].

Мұндай келіспеушіліктердің болуы бізге теориялық зерттеуді жүргізуге түрткі болды, оның мақсаты адамның шығармашылық қабілеттерін дамыту үшін қандай прецеденттер болғанын және олардың қандай нәтижелерге ие екендігін және біздің замандастарымызға қандай да бір адам шығармашылығының дамыту бойынша ұсыныстары.

Негізгі бөлім

Біріншіден Е.П. Ильиннің жұмысына көз салайық [4]. Ол кісінің пікірі бойынша шығарамашылық ойлаудың дамуының ең бірінші әдістемесі Р. Крачфилдпен құрастырылған. Р. Крачфилд шығармашылық мәселелерді шешу жолымен шығармашылық қабілеттерін дамытуға болатын идеядан бастады. Ол өз оқушыларына кішкентай кітаптарды (әрқайсысы 16-20 бет) ұсынды, ол екі жасөспірім Джим пен Лилидің оқиғалары туралы әңгімелеп берді. Кейде Джон әпкесі балаларға көмектесуге келетін. Іздестіру процесінде олар ең күтілмеген нұсқаларын ұсынды, дұрыс нұсқасы пайда болғанға дейін олар туралы оқиға туралы бірнеше рет өзгертулеріне тура келді. Кітаптар мұқият оқырман өзінің кейіпкерлерінің алдында дұрыс жауапты тапты. Сонымен қатар, әңгімелер шығармашылық ойлауды дамытуға арналған көптеген кеңестерді камтиды. Крэхфилд жүргізген эксперимент эксперименталды топтағы студенттер бақылау тобындағы студенттерге қарағанда үш есе көп проблемаларды шешуге көмектесті, ал қол жеткізілген нәтиже 6 ай бойы сақталды.

Сондай-ақ шығармашылық қабілеттерін зерттеу жолдарын зерттеу саласында осындай зерттеуші Пол Торренс, ол шығармашылық ойлауды дамытудың кезеңді жүйесін ұсынды. Бірінші кезеңде пөнге тапсырмалар мен анаграммалар ұсынылады және ол гипотезалардың хаосын тек бір дұрыс деп анықтап, проблеманы шешуге әкелетін ережені қалыптастырады. Содан кейін қатысушыларға су-

реттер ұсынылады. Олар осы жағдайға, оның барлық салдарларына әкелген ең түрлі және керемет жағдайларды атаған жөн. Екінші кезеңде белгілі бір құндылығы бар объектілерді ұсынды және оны қолданудың әртүрлі жолдарын көрсетті.

Р. Крачфилдқа (1966) дейін Уоллес (Wallas, 1926) шығармашылық үдерістің төрт кезеңін сипаттайтынын атап өту керек деп тұжырымдаған: 1) Дайындық. Тапсырманы қалыптастыру және оны шешудің алғашқы әрекеттері; 2) Инкубациялау. Тапсырмадан бас тарту және басқа пәнге көшу; 3) Түсіну (ағарту). Тапсырманың мәнін интуитивті түсіну; 4) Тексеріс. Тестілеу және / немесе шешімді енгізу [7]. Уолласпен сипатталған төрт қадам эмпирикалық растаудан өте алмады; алайда, психологиялық әдебиет шығармашылық ойды қалыптастырған адамдардың өзін-өзі тану туралы есептерімен толы. Осы сипаттамалардың ең танымалсы Пуанкаре (Poincaré, 1913), автоморфтық функциялардың қасиеттерін ашқан француз математигі осы тұжырымдаманың авторы болып келеді [7].

Дэвис пен Роветон (Davis & Roweton, 1968) шығармашылық ойлауды ынталандыру үшін тізімдерді пайдаланудың тиімділігіне қатысты зерттеулердің бірінде «физикалық жағдайды өзгерту туралы ойлауға көмектесу» деп аталатын оқушылардың тізімін берді: 1) Бірденені қосу немесе азайту; 2) Түсін өзгерту; 3) Материалдарды өзгерту; 4) Бөліктерін ауыстыру; 5) Пішінді өзгерту; 6) Өлшемін өзгерту; 7) Сыртқы көріністі өзгерту.

Студенттерге тапсырма берілді: «Сурет түймешесін өзгерту үшін барынша көп нұсқаларды ойлап көріңіз». Дэвис және Роветон (Davis & Roweton, 1968) бұл тізімдерді пайдаланған топтар тізімдерді алмаған бақылау тобына қарағанда «шығарған» шығармашылық идеяларды шығарған деп санайды [7].

Д. Халперндың пікірінше, шығармашылық идеяларды шығаруға арналған ең танымал бақылау тізімдерінің бірі – әртүрлі жағдайларда қолданылуы мүмкін жалпыланған тізім (Whiting (Osborne) тізімін 1958). Тізімге келесі сұрақтарды қойыңыз деп ұсыныстар беріледі: «Басқа пайдалану бар ма? Жаңа тәсілдер бар ма? Ол түрлендірілген пішінде қолданыла алады ма? Бейімделуге бола ма? Бұл не көрінеді? Қандай ойлар бар? Нені көшіру керек? Бұған еліктеу керек пе? Қалай өзгерту керек? Сыртқа шығыңыз ба? Мақсатты, түсі, қозғалысы, иісі, пішінін өзгерту керек пе? Басқа нәрсе өзгерту керек пе? Үлкейту керек пе? Нені қосу керек? Жұмыс уақытын ұзарту керек пе? Жиілікті арттыру керек пе? Жақсарту керек пе? Ұзарту керек пе? Қалың қабықша жасауға бола ма? Дыбыс деңгейін арттыру керек пе? Ингредиенттерді қосу керек пе? Қосарлана ма? Көбейту керек пе? Шамадан тыс? Азайту керек пе? Нені ауыстыру керек? Сығымдау керек пе? Нобайға көшіру керек пе? Төмендегіңіз бе? Қысқа айтқанда? Жеңіл Қарамастан? Қарапайым ету керек пе? Бөлу? Көздеріңді жасыра ма? Ауыстыру керек пе? Нені ауыстыру керек? Нені ауыстыру керек? Басқа ингредиент? Басқа материал? Басқа әдіс жолы? Басқа күш-қуат? Тағы бір орын? Басқа көзқарас? Басқа дауысты интонациясы? Қайта реттеу керек пе? Бөлшектерді ауыстырыңыз? Басқа тәртіпте ме? Басқа тәсілмен? Басқа дәйектілігі бар ма? Себеп пен әсерді ауыстырыңыз? Қадамның ұзындығын өзгерту. Кестені өзгерту керек пе? Керісінше ме? Минус үшін плюс өзгерту керек пе? Қарсыластар туралы не деуге болады? Артқа? Төңкерілісін бе? Рөлдерді ауыстыру керек пе? Сильді керісінше өзгерту керек пе? Керісінше тонды өзгерту керек пе? Басқа бет әлпетті салыңыз? Біріктіру керек пе? Бөлшектерді біріктіре аласыз ба? Жазбаларды біріктіре аласыз ба? Ұсынысты біріктіре аласыз ба? [7].

Айта кету керек, мұндай тізімдерді құру өте қиын міндет емес, алайда, тексеру парақтарын шығармашылық идеяларға пайдаланудың түпкі мақсаты жаңа идеяларды жасау болып табылады, олар әлі де ойлауды шектей алады. Деректер тізімін ғана ескере отырып, оған енгізілмеген басқа идеялардан айырылып қалуға болады. Бірақ мұндай тізімдердің артықшылығы бар, сондықтан, әрқайсымыз бірде-бір құнды ойға келмегенде, әрқайсымыз «қорлау» жағдайын бастан кешірді. Осындай сәттерде дәл осындай тізімдер көмектеседі. Ұсынылған барлық нүктелерді тез қарап шығуға болады, және бұл ақыл ағынын қалпына келтіруге көмектесуі мүмкін. Сонымен қатар, кез-келген мәселелерді шығармашылық шешу үшін түрлі ұсыныстарды әзірлеуге қосқан елеулі үлесін Е. де-Боно. Өкінішке орай, осы жұмыс аясында ең жоғары көлемге қойылатын талаптарды есепке ала отырып, оның шығармаларына толықтай тоқтала алмаймыз, бірақ, егер қаласаңыз, қызығушылық танытқан оқырман олармен еш қиындықсыз таныса алады деп үміттенеміз.

Өз кезегінде, Хэйз (Hayes, 1978) шығармашылық қабілеттерін шығармашылық мәселелер тізімдерінің көмегімен ғана емес, ең алдымен, келесідей дамыту керек деп санайды:

– Білім базасын дамыту. Ғылым, әдебиет, өнер және математика пәндері бойынша жақсы дайындық шығармашылық адамға оның талантын қалыптастыратын ақпарат беруіне мүмкіндік береді.

Жоғарыда аталған барлық шығармашылық адамдар көптеген жылдар бойы ақпаратты жинап, олардың негізгі дағдыларын жетілдіруде. Суретшілер мен ғалымдарды зерттеу, Энни Ро (Рое, 1946, 1953) бұл топтың ортақ бір ерекшелігі бар екенін анықтады: өте қиын жұмыс істеуді қалау. Ньютонның басына алма түсіп, оны жерге тарту жалпы теориясын дамытуға шабыттандырған кезде, ол ақпаратпен толтырылған «нысанды» соққы берді. [7]. Айта кету керек, «кең ауқымды білім желісі бар адамдарға белсендіруді кеңейту үшін көбірек алаңдар бар, ал тығыз араласқан білім беру желісін дамытудың ең жақсы жолы – өзара байланысты білімдердің көп болуы. Белгілі бір салада білім қажет. Егер сіз жаратылыстанудағы шығармашылық болуды қаласаңыз, мәселені шешу кезінде қажетті ақпарат алу үшін осы саладағы білім алуға тура келеді. Жаңа идеяны құру үшін тығыз байланыстағы білім желісі қажет, ал жеткіліксіз білім жетіспейтін ойларға әкеледі (Tardiff & Sternberg, 1988). «... ойлау жаттығулары шығармашылықты жақсарттады» [6].

– Шығармашылыққа қажетті атмосфераны құру. Біраз уақыт бұрын ми шабуыл сеансы сәнге айналды. Оның мәні мынада, бұл адамдар тобы басқа мүшелерді сынға алмай, мүмкіндігінше көп идеяларды шығарады. Бұл әдіс сізге проблемалар көп идеяларды немесе шешімдерді ұсынуға мүмкіндік беріп қана қоймай, шығармашылық идеяны дамытуға көмектесу үшін жеке деңгейде де қолданылуы мүмкін. Жиі басқа адамдар немесе өзіміздің шектеулеріміз ерекше шешім шығаруға жол бермейді.

– Аналогия іздеу. Кейбір зерттеулер көрсеткендей, адамдар әрдайым жаңа тапсырманың бұрыннан белгілі болғандығын байқамайды (Hayes & Simon, 1976; Hinsley, Hayes & Simon, 1977). Мәселені шешу үшін шығармашылық шешімді қалыптастыруға тырысыңыз, сіз бұрыннан кездестірген ұқсас міндеттерді еске алу маңызды [7].

Қорытынды

Осылайша, адамдардағы шығармашылықты (шығармашылық қабілеттер) дамыту үшін көп немесе аз табысты прецеденттер туралы ақпаратты қамтитын ғылыми ақпараттар көздерін талдау бізге Д.Халперн ұсынған шығармашылықты дамыту іс-шараларын ұйымдастырудың негізгі принциптерінің тізімін қабылдауға мүмкіндік берді:

1. Студенттерге мақсатқа жетудің әртүрлі жолдарын іздестіруді үйретіңіз, содан кейін таңдағанды таңдап алыңыз;
2. Шығармашылық дағдыларды дамытуға және оқытуға арналған нұсқаулықтар мен жаттығулардың жеткілікті көлемін қамтамасыз ету;
3. Қажетті сұрақтарды сұрап, тапсырманың бар екенін анықтауға үйретіңіз;
4. Олардың салдарына қарай идеяның сапасын анықтауға үйрету;
5. Шығармашылық процестің өзі ең алдымен студенттерге қолайлы болуын қамтамасыз ететін түпнұсқа және пайдалы идеяларға баға беріңіз. Студенттер өздерінің идеяларының бағаланғанын біледі;
6. Стандартты емес жағдайларда шешімдерді табуға студенттерді ұсыну. Қиындықта табандылықтың маңыздылығын дәлелдеу;
7. Студенттерді шешім табу үшін катал жоспар жасауға ынталандыру. Оқушылар өздеріне қажетті ақпараттың жадында сақталуын, оған қалай қол жеткізу керектігін және түрлі салалардағы білімдерінің өзара байланысын білуі керек. Мұндай жоспарға белгісіз фактілерді тану, ақпаратты іздестіру, ықтимал шешімдерді әзірлеу, мәселені әртүрлі көзқараспен қарау және мақсаттарды қайта анықтау кіреді;
8. Тым жылдам таңбалаудан аулақ болыңыз, тапсырманың белгілі санатына тапсырма беріңіз және шешімді жылдам қабылдауыңыз керек – мұндай таңбалау инерцияны және ойлаудың икемділігін жоғалтуға әкеледі. [6].

Әлбетте, біздің жұмысымызда мұндай шығармашылықты (шығармашылық қабілетті) табысты жетілдірудің жолдарын іздеу сияқты мәселені шешпейді. Бірақ, біздің жұмысымыз осы мәселеге мүдделі адамдар үшін пайдалы болуы мүмкін деп үміттенеміз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ссылка: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1000001118>
2. Педагогика: Большая современная энциклопедия [Текст]: Сост. Е.С. Рапацевич – Минск.: «Соврем. слово», 2005. – С. 266.

3. Бейсенбаева, А.А., Жампеисова, К.К., Иванова, Н.Д., Калиева, С.И., Тригубова, Н.Н., Хан, Н.Н., Хмель, Н.Д. Формирование исследовательской культуры творческой личности учителя [Текст] / А.А. Бейсенбаева, К.К. Жампеисова, Н.Д. Иванова, Н.Д. Хмель, Н.Н. Тригубова, Н.Н. Хан, С.И. Калиева. – Алматы: Алматинский государственный университет имени Абая, 2001. – С. 7.
4. Ильин, Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности [Текст] / Е.П. Ильин. – СПб.: Питер, 2009. – 434 с.
5. Орлов, В. И. Трактат о вдохновении, рождающем великие изобретения [Текст] / В.И. Орлов – М., 1964. – С. 311.
6. Халперн, Д. Психология критического мышления [Текст] / Д. Халперн – 4-е междунар. изд. – СПб.: Питер, 2000. – 512 с.
7. Сосло, Р. Когнитивная психология [Текст] / Р. Солсо. – 6-е изд. – СПб.: Питер, 2006. – 589 с.

Сералиева Н.Ж., Щербовских И.Г., Есимкулов Б.Н.

¹ педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор,
nailya_seralieva@mail.ru

²филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор м.а.,
irina67_irina67@mail.ru

³филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор м.а.,
І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті
Талдықорған қ., Қазақстан

ОРЫС ТІЛІНІҢ ПРАКТИКАЛЫҚ КУРСЫНДА ОҚЫТУДЫҢ МОДУЛЬДІК ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ҚОЛДАНЫЛУЫ

***Түйін:** Мақала жогарғы оқу орындарында орыс тілін оқытуда модульдік технологияны пайдалануға арналған. Модульдік технологияның мүмкіндіктерін талдай отырып, авторлар модульдік оқыту технологиясын оқу үдерісін оңтайландыруға мүмкіндік беретін технологиялардың бірі ретінде қарастырады.*

***Түйін сөздер:** оқытудың модульдік технологиясы, модуль, оқыту траекториясы, оқу материалдары.*

Сералиева Н.Ж., Щербовских И.Г., Есимкулов Б.Н.

¹ канд.пед.наук, ассоциированный профессор (доцент),
nailya_seralieva@mail.ru

²канд.филолог.наук, и.о.ассоциированного профессора (доцента),
irina67_irina67@mail.ru

³канд.филолог.наук, и.о.ассоциированного профессора (доцента),
Жетысуский государственный университет им.И.Жансугурова,
г.Талдықорған, Казахстан

ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИИ МОДУЛЬНОЙ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ В ПРАКТИЧЕСКОМ КУРСЕ РУССКОГО ЯЗЫКА

***Резюме:** Статья посвящена вопросу использования модульной технологии в вузовском обучении русскому языку. Анализируя возможности модульной технологии, авторы рассматривают технологию модульного обучения как одну из технологий, которая позволяет оптимизировать учебный процесс.*

***Ключевые слова:** модульная технология обучения, модуль, траектория обучения, учебный материал.*

Seralieva N.Zh., Chsherbovskikh I.G., Esimkulov B.N.

¹ candidate of pedagogical Sciences, associate Professor,
nailya_seralieva@mail.ru

²candidate of philological Sciences, acting associate Professor,
irina67_irina67@mail.ru

³ candidate of philological Sciences, acting associate Professor,
ZhSU named after I.Zhansugurov,
Taldykorgan, Kazakhstan

ON THE USE OF MODULAR TEACHING TECHNOLOGY IN PRACTICAL COURSE OF RUSSIAN LANGUAGE

***Summary:** The article is devoted to the use of modular technology of teaching in high school teaching of the Russian language. Analyzing the possibilities of modular technology of training, the authors consider the technology of modular education as one of the technologies that allows you to optimize the learning process.*

***Keywords:** modular technology of training, module, learning trajectory, educational material.*

Education of the XXI century is characterized by technological innovations that significantly expand the authority and importance of education in General and the system of higher education in particular. The analysis of scientific and methodical literature, created by both Kazakhstan and foreign scientists, showed that recently much attention is paid to the introduction of modular technology in the educational process of higher education. Modular training, the General provisions of which were formulated in the late 60-ies of XX century in the United States, emerged as an alternative to traditional learning by integrating many progressive ideas gained in pedagogical theory and practice. To date, modular training is one of the most holistic and systematic approaches to the learning process, providing a highly effective implementation of the didactic process.

Modular training is the organization of the educational process, in which educational information is divided into modules (complete and independent units, parts of the information). Module – a block of information, which includes a logically completed unit of educational material, the target program of action and methodological guidance, ensuring the achievement of the goals, the content and volume of which may vary depending on the didactic goals, profile and level differentiation of students, the desires of students to choose an individual trajectory of movement on the training course. The concept of the module contains a volume of training material, which provides the primary acquisition of some theoretical and practical skills to perform a particular job.

Modular training is the most harmonious, clear and effective technology of training, which guarantees the quality of training of competent specialists. Specialists trained in programs created by modular technology, possess not only knowledge but also the skills of the chosen profession and specialty: decision-making, services and production work. One of the main tasks of modern education is the restructuring and adaptation of students' consciousness to today's realities, instilling in them the skills of self-education, creative use of knowledge. One of the means of solving this problem is a technological approach, the application of the concept of "technology" to education, to pedagogical processes. According to G. K. Selevko's definition, "technology represents the scientifically and /or practically proved system of activity applied by the person for the purpose of transformation of environment, production of material or spiritual values" [2, p.3].

Pedagogical (educational) technology – a system of functioning of all components of the pedagogical process, built on a scientific basis, programmed in time and space and leading to the intended results" [2, p.4].

The effectiveness of the technology of modular training is not in doubt, as it is tested by international experience (UK, Holland, USA, Russia, etc.) and is becoming increasingly popular in our country. According to researchers, modular training can reduce the course of discipline by about 30% without compromising the completeness and depth of assimilation of the material. Compression of educational material by means of its enlarged, system representation occurs threefold at primary, intermediate and final generalization [3].

The leading principles of modular training are: modularity, structuring the content of training into separate elements, dynamism, activity, flexibility, conscious perspective, diversity of methodological advice and parity [3].

According to M. M. Zhanpeisova, the module consists of the following components:

- "1. Introductory part (introduction to the module, topic).
2. Dialogical part (organization of cognitive activity of students mainly through dialogical communication).
3. The final part (control)" [4, p. 9].

After P. Juceviciene, under a module we understand "the main means of modular training, which is a complete unit of information, and also includes a targeted programme of action and methodological guidance, ensuring the achievement of educational goals" [1].

Schematically, the training module looks like this:

– a comprehensive goal, which sets the qualitative characteristics (cognitive and personal) of the result of the study module;

- training material;
- program and recommendations of technological methods of study of educational material;
- practical training on the formation of the necessary skills;
- system of control and assessment of students' knowledge.

The advantages of pedagogical technology we see in the following:

- departure from impromptu and transition to preliminary design;
- development of the structure and content of educational and cognitive activity of students;
- objective quality control of students' learning.

The use of modular technology can allow the implementation of:

- individually-oriented training in a particular subject by providing complete information about the program, the form and procedure of training, presentation of theoretical material, materials for self-certification, training project tasks;
- differentiation of the learning process due to the possibility of selecting tasks of different levels, the possibility of organizing independent promotion on the topics of the course to successful students and returning to the running material to lagging students;
- individual trajectory of progress in the subject area due to the ability to select the level and type of presentation of the material depending on the individual development of types of thinking;
- use of self-study forms;
- and other learning principles.

Modular training in comparison with other didactic theories is determined by the following distinctive features:

- clear structuring of the content of training, consistent presentation of theoretical material and providing the educational process with a modular program and modules;
- variability of learning content, adaptation of the learning process to individual opportunities and needs of students;
- mandatory study of each component of the didactic system and its visual representation in the modular program and modules;
- a successful combination of different approaches to the selection of content and organizational procedures of perception, processing and presentation of this content, the choice of forms and methods of training; variability of methods and means of training. The effectiveness of the use of modular technology of teaching students consists of numerous components, the main of which is the effectiveness of the learning process and its effectiveness.

According to the requirements of the State educational standard of higher professional education, 6 credits or 270 hours are allocated for the study of practical Russian at non-language faculties (90 hours – classroom, 90 hours – at SRSP, 90 hours – at SRS). Out of 6 credits, 3 credits are allocated for the adjustment rate, 3 credits – for the basic rate.

The basis of the educational process in the technology of modular training is the principle of modular organization of training, involving the division of each discipline into training modules, for the study of each of which is allocated about 3-9 academic hours (50 minutes). For example, during the study of the "Basic course of the Russian language" module "speech Styles. Scientific style of speech. Vocabulary, morphology, syntax of scientific style of speech" is designed for 3 hours, the module "Terminological vocabulary of the Russian language. Terms: origin, methods of education. The term and the common word: semantics and features of functioning" – for 9 hours, the module "Underlay of scientific style. Actually scientific, educational, scientific and popular litter" – for 9 hours, the module "Genres of educational and scientific litter" is designed for 6 hours, the module "Text as a unit of learning coherent speech. Type of text. Plan as a form of writing the read text. The theme, the main idea of the text. Types of texts" – for 6 hours, the module "Transfer of information of the text content in the form of abstracts, abstracts and review" – for 9 hours, the module "Design of scientific work" – 3 hours. (total – 45 classroom hours).

Depending on the content, various training modules are used, which are based on the concept of the psycho-physiological model of multi-level organization of the process of learning from the student. This model assumes that the assimilation of educational information is a complex process of formation in the individual consciousness of the students of new concepts and skills occurring at several levels. The following levels of knowledge acquisition are distinguished: understanding, recognition, reproduction, application, creativity.

To achieve these goals, you can use:

- active seminars in the form of discussions, "round tables", role-playing games, business games and other game forms, simulating professional situations and involving the active presentation and use of knowledge and skills of each student (developing training); problem seminars with presentations of students in the form of presentation of scientific reports and General discussions on reports (immersion in the learning environment and developing training);
- standard tests for each module in the form of questions covering all the training material of the module with answers in the form of a choice of alternatives.

The use of these means of teaching in the pedagogical process is based on the model of postadial assimilation, according to which the formation of concepts in the individual consciousness is a complex psychophysiological process. It includes acts of imprinting, memorizing, comprehending, and reproducing educational information. According to these acts mastering of educational information, formation of skills of scientific speech, contains the following stages:

- imprinting, i.e. imprinting, perception, or the stage of acquaintance, during which the primary acquaintance with the educational language material and orientation in it takes place;
- memorizing, ie memorization, memorization – the main stage of learning, which carried out the initial semantic study of the program material;
- authorization, i.e. further understanding and reproduction of educational information, its implementation and practical application for solving communicative tasks;
- initiation – creative thinking and play theory to the trainees for their demonstration to the society for evaluation and appreciation of knowledge.

These learning tools in a certain way in accordance with the training model are built in the training module, in other words, the inclusion of learning tools in the training module is determined by its strict compliance with a certain stage of training. The General logic of the formation of new concepts in the individual consciousness, based on the stadium model of training, will be as follows: imprinting – memorizing authorization – initiation. Based on this, the module classes are usually organized in the following sequence:

- overview training (initial acquaintance with syllabus and textbook);
- Glossary training (re-study of syllabus and textbook, immersion in the language environment);
- developing training (performance of multi-level and boundary tasks, workshops, role-playing games, discussions, debates, situational exercises);
- knowledge control (standard test module, preparation of abstracts, abstracts, writing notes, reports for the University newspaper, summary, annotations, reviews, essays).

By analyzing the distribution of teaching AIDS (types of educational activities of students) and the time of their application in a standard training module, it is possible to identify the percentage ratio between the time allocated to different phases of training within one training module. Thus, within one standard training module, 15% is allocated to the imprinting phase; memorizing – 60%; authorization – 15%; initiation – 10%.

Based on the analysis of the psychophysiological model of learning, it is possible to establish the contribution of each of the above phases of learning in the overall process of formation of new knowledge in students. Thus, it was found that the imprinting phase formed about 10% of the total volume of new knowledge; memorizing – about 85%; authorization – 5%. No new knowledge is formed during the initiation phase (table. 1).

Table 1

**Temporal relationship stages of education in shaping
the skills of scientific speech in modular technology**

The volume of educational language material to be learned during the training of the Russian language			
100% (1,0)			
phase imprinting	phase memorizing	phase authorizations	phase initiations
10% (0,10)	85% (0,85)	5% (0,05)	0% (0,0)

From the presented data it can be seen that the shares of the imprinting and authorization phase for the formation of new knowledge are small enough, at the initiation phase of the formation of new knowledge does not occur at all. Therefore, for further calculations of the total amount of new knowledge, it is advisable to make calculations on the memorizing phase, because this phase of learning is the most important for the formation of new knowledge.

Of the total time of productive modular training, the memorizing phase accounts for 60%. It is during this time in the learning process is the formation of new knowledge in the individual consciousness of students.

At the memorizing phase in the technology of modular training, the following training tools and types of training activities are mainly used (table. 1): repeated study of the textbook; Glossary training; performance

of creative tasks on the textbook; training of skills in syllabus; preparation for testing; preparation of abstracts, abstracts, annotations; work with other sources; preparation for the exam, Colloquium, etc.

Thus, the main specificity of the technology of modular training is that the students in the shortest possible time is the formation of the program volume of knowledge (concepts) and the development of certain communicative and professional skills (algorithms of professional actions).

The technological approach to training provides accurate instrumental control of the educational process and sufficiently guaranteed achievement of educational goals. The technology of modular training is one of the technologies, which, in fact, being personality-oriented, allows to simultaneously optimize the educational process, to ensure its integrity in the implementation of learning goals, the development of cognitive and personal sphere of students; to combine strict management of cognitive activity of the student with broad opportunities for self-government.

REFERENCES:

1. Juceviciene P. A. Theory and practice of modular training. – Kaunas, 1989. – 272 p.
2. Selevko G. K. Alternative pedagogical technologies. – Moscow: research Institute of school technology, 2005. – 224 p.
3. Tretyakov P. I., Sennovskaya I. B. Technology of modular training in school: tico-oriented monograph / Under the editorship of P. I. Tretyakov. – M.: New school, 2001.
4. Zhanpeisova M. M. Modular technology of education as a means of student development. – Almaty, 2006. – 154 p.

Сихаева А.М.

старший преподаватель кафедры общей педагогики и психологии
Таразского государственного педагогического университета,
г.Тараз, sihaevaa@mail.ru

Кумисбекова Ж.Н.

старший преподаватель кафедры общей педагогики и психологии
Таразского государственного педагогического университета,
г. Тараз, alibek_55@mail.ru

АКТУАЛЬНОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ К РАБОТЕ С ПОДРОСТКАМИ С ОТКЛОНЯЮЩИМСЯ ПОВЕДЕНИЕМ

Түйін. Мақалада болашақ мұғалімнің мінез-құлықтағы ауытқулары бар жасөспірімдермен жұмыс жасайтын кәсіби бағдар қалыптастыру деңгейін анықтау үшін сауалнама нәтижелері келтірілген.

Түйін сөздер: болашақ мұғалім, кәсіби бағдарлау, жасөспірімдер, мінез-құлықтың ауытқуы, «тәуекел тобы».

Резюме. В статье представлены результаты анкетирования по выявлению уровня сформированности профессиональной направленности будущего учителя к работе с подростками с отклонениями в поведении.

Ключевые слова: будущий учитель, профессиональная направленность, подростки, отклонение в поведении, «группа риска».

Summary. The article presents the results of a survey to identify the level of formation of the professional orientation of the future teacher to work with adolescents with deviations in behavior.

Key words: future teacher, professional orientation, adolescents, behavioral deviation, "risk group".

Судьба каждого начинания в сфере образования в первую очередь зависит от учителя, уровня его направленности к определенной работе, сформированности его личностной концепции на определенную проблему, от адаптации учителя к определенному нестандартному компоненту в обучающей системе. Учитель выступает как ролевая модель для школьников, поэтому в процессе воспитания важными факторами выступают личностные, сугубо индивидуальные характеристики педагога, к которым относятся социальное поведение, состояние здоровья, культура общения, этическая культура и т.д. [1].

Анализ полученных данных в результате проведенной работы дал возможность зафиксировать фактическое состояние сформированности направленности учителей общеобразовательных школ к работе с подростками, имеющими отклонения в поведении и насколько серьезно осознается ими поведение современного школьника, каково их отношение к проблеме отклонений в поведении.

В анкетировании, проходившем на курсах повышения квалификации и переподготовки педагогических кадров при департаменте образования г.Тараз Жамбылской области приняло участие более 360 учителей старших классов общеобразовательных школ города и области. Основными методами исследования стали: наблюдение, анкетирование, интервьюирование, метод незаконченных предложений, самооценка, ранжирование. Методикой сбора информации явился вторичный анализ статистических и квалиметрических данных. Исследование и оценка состояния работы учителей общеобразовательных школ с подростками велась на протяжении последних 5 лет.

Полученные данные позволяют сформулировать следующие выводы:

1. 94 % учителей общеобразовательных школ не удовлетворены состоянием собственной работы с подростками, имеющими поведенческие отклонения.

2. 85 % опрошенных в иерархии ценностей, социальное поведение ставят на первое-второе место, для сравнения отметим, что в 2014 году только каждый третий ставил социальное поведение на первое место.

3. Учителя показали довольно одностороннюю видимость и неясное представление о работе с подростками, имеющими отклонения в поведении: а) у многих учителей бытует представление о том, что работа с этими подростками, прежде всего, связано с отказом от курения, наркотиков и алкоголя; б) называя факторы вызывающие поведенческие отклонения, только 24% учителей включают в данное

понятие знания и умения правильного построения воспитательной работы в семье, организации труда и отдыха, способов саморегуляции, однако зачастую, забывают об умениях правильно организовать учебно-познавательный процесс большинство опрошенных.

4. Свое поведение соответствующее социальным нормам назвали 34% учителей, но когда такое поведение анализировалось, то на самом деле некоторые учителя его называли приспособленческим по причинам сохранения нормальных отношений с подростками.

5. На вопрос «Что мешает Вам проводить работу с подростками асоциального поведения?» среди учителей общеобразовательных школ большинство отвечали «отсутствие времени и возможностей», а также, что займутся такой работой «когда назреет такая необходимость».

По сравнению с предыдущими годами особенно тревожит низкая социальная культура и рост криминогенной обстановки, увеличение невротических расстройств и неумение заниматься предупреждением отклонений даже в своем поведении.

При решении поставленной задачи исследования – оценка состояния работы учителей с подростками, имеющими отклонения в поведении в современных общеобразовательных школах, мы строили упорядоченную номинальную шкалу путем суммирования оценок из нескольких составляющих (на примере шкалы Лайкерта), которая представлена в таблице 1.

Данные таблицы 1 свидетельствуют о недостаточной сформированности уровня профессиональной направленности учителей к работе с исследуемыми подростками.

Респондентам также был предложен блок приоритетных ценностей.

Таблица 1

**Сформированность профессиональной направленности
учителей на работу с подростками с отклонениями в поведении**

Суждение об отношении к работе с подростками с отклонениями в поведении	вполне удовлетворительное (+)	удовлетворительное (+)	сказать затрудняюсь (0)	не удовлетворительное (-)	совершенно не удовлетв. (-)
«Как Вы оцениваете состояние своей готовности к работе с подростками с отклонениями в поведении на сегодняшний день?»	9.6%	63.3%	4.9%	17.1%	5.1%
вопрос-фильтр: «Часто ли ваше поведение соответствует социальным нормам?»	часто 15.3%		редко 74.9%		не соответствует 9.8%
Примечание: «+» в пользу «-» свидетельство о нежелании					

Индикатором вопроса «Как Вы оцениваете разные аспекты жизни?» служил отношенческий компонент феномена «жизнь», условием которой являются социальные нормы поведения. Использовалась ранговая шкала оценки.

Коэффициент воспроизводимости в данном случае можно было определить посредством следующего отношения:

$$V_{ji} = 1 - \frac{l_j}{N_j},$$

где, V_{ji} – коэффициент воспроизводимости реакций по высказыванию,

I_j – число ошибок воспроизводимости,
 N_j – число реакций на высказывание [2].

В нашем примере вызвано следующее соотношение, представленное в таблице 2.

Таблица 2

Детерминированность ценностных ориентаций

Высказывание	балл	V	R	балл	V	R	балл	V	R	балл	V	R	балл	V	R
Материальное благополучие	1	0.85	3	2	0.9	2	3	0.55	4	4	0.85	2	5	0.85	2
Благоприятная политическая обстановка в стране	1	0.65	4	2	0.9	2	3	0.7	3	4	0.9	1	5	0.85	2
Работа по специальности	1	-	-	2	0.9	2	3	0.95	1	4	0.45	5	5	0.7	4
Социальная культура	1	0.9	2	2	-	-	3	0.55	4	4	0.8	3	5	0.75	3
Активная творческая жизнь	1	-	-	2	0.95	1	3	0.8	2	4	0.35	6	5	0.9	1
Высшее образование	1	0.95	1	2	0.95	1	3	0.95	1	4	0.45	5	5	0.7	4
Семейное благополучие	1	0.9	2	2	0.9	2	3	-	-	4	0.7	4	5	0.5	5

Из таблицы 2 видно, что высокую степень воспроизводимости (0.9 – 0.8) имеют высказывания 1, 2, 5, что свидетельствует о детерминированности данных ценностных категорий. Социальная культура имеет четвертое ранговое место, что обусловлено несформированностью ценностного отношения учителей к данному феномену.

Для вопроса «Что характерно, по Вашему мнению, для работы с подростками с поведенческими отклонениями?» индикатором служила такая форма проявления профессиональной направленности как установка на работу с подростками с отклонениями в поведении. Семантический дифференциал включал четыре пары антонимов:

периодичность	↔	регулярность
пассивность	↔	активность
инерция	↔	сознательность

Для повышения точности измерения установки при помощи семантического дифференциала между антонимами расположили числовую ось, в результате чего для каждой пары получили семибальную шкалу. Общая оценка интенсивности и направленности измерений установки на ведение работы с подростками с отклонениями в поведении рассчитывалась по формуле:

$$W = \frac{2 \sum x_i}{k(z-1)},$$

где, x – средняя арифметическая по семибальной (i) шкале,
 i – число шкал,

z – число позиций шкалы,

W – изменяет величину от +3 (полностью положительная установка)

до -3 (полностью отрицательная установка).

Оказалось, что $W=2,9$ свидетельствует о достаточной степени сформированности установки на необходимость ведения работы с подростками имеющими отклонения в поведении, что объясняется спецификой педагогического процесса общеобразовательных школ.

Изучение сформированности уровня установки учителей на работу с подростками, имеющими отклонения в поведении, показало, что в связи со спецификой деятельности образовательно-воспитательной организации образования данная форма проявления профессиональной направленности сформирована на достаточно высоком уровне (85% – на высоком уровне, 15% – на среднем). Следует отметить, что 40% педагогов имеют педагогический стаж работы от 15 до 20 лет.

Исследование проблемы сформированности профессиональной направленности учителей на работу с подростками с отклонениями в поведении также требует от нас и изучения трудностей, возникающих в ходе профессиональной деятельности в общеобразовательных школах. В связи с этим, справедливо возникает следующий вопрос: «Почему имея достаточный уровень установки на работу с подростками с отклонениями в поведении, проводимая работа в общеобразовательных школах не имеет положительных результатов?». Для этого было проведено анкетирование учителей включенных в эксперимент, которое носило закрытый характер и нуждалось в математической обработке. Каждый вопрос содержал три варианта ответа. С целью получения достоверных результатов количественная оценка трудностей респондентам не указывалась. Результаты представлены в нижеследующей таблице 3.

Таблица 3

**Затруднения, испытываемые учителями общеобразовательных школ
в работе с подростками, имеющими отклонения в поведении**

№ п/п	Вопросы	Ответы	Число респон- дентов, в %
1	При подготовке к занятиям с использованием конкретной социально-педагогической ситуаций я испытываю затруднения в связи...	а) с отсутствием специальной подготовки к работе с подростками с отклонениями в поведении; б) с отсутствием необходимой литературы; в) не испытываю	50,6 39,4 10,0
2	При использовании психолого-педагогических средств возникают затруднения, связанные с...	а) выбором средств; б) методикой работы; в) не испытываю	40,4 59,6 -
3	При использовании образовательных программ по работе с подростками с отклонениями в поведении возникают затруднения с...	а) их многообразием; б) адекватностью использования; в) не затрудняюсь	79,7 15,3 5,0
4	При проведении занятий по развитию у подростков иммунитета к отклонениям в поведении возникают затруднения с...	а) трудностью представления целостной картины профилактической работы; б) адекватным выбором методов и форм работы; в) не затрудняюсь	58,8 41,2 -
5	При диагностике отклонений в поведении подростков испытываю затруднения с...	а) незнанием ее педагогических методов и психологических методик; б) незнанием критериев и показателей асоциального поведения; в) затрудняюсь ответить	84,4 10,2 5,4

Учителя общеобразовательных школ затрудняются анализировать и интерпретировать объекты, явления и события социальной действительности с позиции ценностей современной культуры.

В целом, при диагностировании уровней сформированности профессиональной направленности учителей общеобразовательных школ к работе с подростками с отклонениями в поведении было выяснено, что они впервые узнали о существующих программах: более двух лет назад (с момента опроса) – 75%; менее двух лет назад – 25%. Перечислив лишь некоторые формы работы с подростками с отклонениями в поведении 85% учителей, не смогли дифференцировать различия и специфику для учащихся разновозрастного состава, что свидетельствует о несформированности проектировочных, организаторских умений; лишь 15% опрошенных учителей смогли четко определить формы работы с подростками в разные периоды школьного возраста. На предложение продолжить высказывание: «Работа с подростками с отклонениями в поведении – это...» – 95% опрошенных не смогли дать точного определения, путались в понятиях, что свидетельствует о недостаточности знаний в области работы с такими подростками.

Таким образом, можно констатировать, что в современных общеобразовательных школах работа с подростками с отклонениями в поведении не достаточно практикуется. Во многих школах классными руководителями и психологами школ «группы риска» просто не сформированы. Известны единичные случаи рассмотрения данной проблемы вследствие уже случившегося какого-либо инцидента в школе. При этом учителя не знают как вести себя в подобных ситуациях, совершенно не знакомы с содержанием программ работы с подростками с отклонениями в поведении, не говоря уже о программах диагностики и коррекции такого поведения.

Также нами были проведены диагностические срезы среди учащихся 9-11 классов о приоритетной роли субъектов педагогического процесса (учителя, родители, инспектора ИДН) в работе с подростками с отклонениями в поведении. Для этого ученикам был задан следующий вопрос: «Кому, с Вашей точки зрения, принадлежит приоритетная роль в работе с подростками, имеющими отклонения в поведении?». Полученные ответы оценены по пятибалльной системе и представлены в нижеследующей таблице 4.

Анализ результатов таблицы показывает, что доминирующее место в работе с подростками асоциального поведения принадлежит учителям (92%), на 17% уступают родители, и лишь 35% положительных ответов принадлежит инспекторам ИДН. Таким образом, можно отметить, что подростки в современных условиях, на учителя возлагают основную ответственность на данную работу.

Таблица 4

Сводные данные мнений учащихся 9-11 классов о приоритетной роли субъектов педагогического процесса в работе с подростками с отклонениями в поведении

Субъекты	+			-		
Инспектора ИДН	3 балла	19.8%	35%	1 балл	24.9%	65%
	4 балла	10.0%		2 балла	40.1%	
	5 баллов	5.2%				
Учителя	3 балла	28.3%	92%	1 балл	2%	8%
	4 балла	43.6%		2 балла	6%	
	5 баллов	20.1%				
Родители	3 балла	33.3%	75%	1 балл	-	25%
	4 балла	26.1%		2 балла	25.0%	
	5 баллов	15.6%				

Таким образом, анализ современного состояния проблемы сформированности профессиональной направленности учителя в работе с подростками с отклонениями в поведении показал необходимость в пристальном изучении основ рассматриваемого вопроса.

Решение мы видим в актуальности подготовки будущих учителей, умеющих проводить работу с подростками с отклонениями в поведении. Для этого необходимо формировать адекватную профес-

сиональную направленность в процессе непрерывного образования, которая на наш взгляд, должна начинаться еще в стенах педагогических вузов и может оказать продуктивное влияние на поведение подростков с отклонениями в поведении.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Сейтишев А.П., Садыков Т.С. Научные проблемы формирования личности и развития современного образования в Республики Казахстан. –Алматы: Ғылым, 2007. –96с.
2. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии. – СПб.: ООО «Речь», 2016. -45с.

Турдалиева Ш.Т.
пс.ф.к.,
ТарМПУ
T.sholpan.turdalieva@gmail.com

ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС – БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТАРДЫҢ ИНКЛЮЗИВТІ САУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ НЕГІЗІ

Аннотация: Мақалада қарым-қатынастың болашақ педагогтардың инклюзивті сауаттылығын қалыптастыру негізі ретіндегі мәселе қарастырылған. Мазмұнында болашақ педагогтардың инклюзивті ортада бірлескен педагогикалық іс-әрекетті ұйымдастыру үшін оның қарым-қатынас психологиясы туралы білімдерінің, коммуникативті толерантты болуының маңыздылығы сипатталған. Қарым-қатынас техникаларын меңгеруі болашақ педагогтың кәсіби іс-әрекетке жағымды бейімделуіне көмек болады.

Кілт сөздер: толеранттылық, инклюзивті орта, қарым-қатынас, коммуникативтілік, ерекше білім беруді қажет ететін тұлғалар, болашақ педагог..

Аннотация: В статье рассмотрена проблема общения как основа формирования инклюзивной грамотности будущих педагогов. В содержании охарактеризована значимость знания в психологии общения, быть коммуникативно толерантным для будущих педагогов в благоприятной совместной педагогической деятельности в инклюзивной среде. Владение техникой общения помогает будущему педагогу позитивно адаптироваться в профессиональной деятельности.

Ключевые слова: толерантность, инклюзивная среда, общение, коммуникативность, лица с особыми образовательными потребностями, будущий педагог.

Abstract: the article deals with the problem of communication as the basis for the formation of inclusive literacy of future teachers. The content describes the importance of knowledge in the psychology of communication, to be communicative tolerant for future teachers in a favorable joint educational activities in an inclusive environment. Knowledge of communication techniques helps the future teacher to adapt positively to professional activities.

Key words: tolerance, inclusive environment, communication, communication, persons with special educational needs, future teacher.

Қарым-қатынас – екі жақты процесс. Ол адамның басқа адамдармен өзара әсерлесуі және біріккен іс-әрекетте сөздік қатынасының дамуы ретінде көрініс береді. Қарым-қатынас – адамзат қатынасының күрделі түрі. Кез-келген қарым-қатынас адамдар арасындағы жай байланыс ғана емес, бірлескен іс-әрекет процесінде адамдардың бірін-бірі түсінуі, қабылдауы және ақпарат алмасуы болып табылады. Сондықтан, қарым-қатынас процесінде өзара тұлғааралық байланыс жүйесі анықталады.

Қарым-қатынас кең мағынада – бұл адамның ұйымдастырушылық – коммуникативтік іс-әрекетке психикалық дайындығы болып табылады. Адамның бүкіл өмірі басқа адамдармен қарым-қатынаста өтеді. Ол қарым-қатынаста іс-әрекеттің нақты мақсаттарын жүзеге асырады. Олар: қарым-қатынаста өзара қабылдау, өзара бағалау, әңгімелесушілердің өзара әсерлесуін реттеу, ақпарат алмасу.

Қарым-қатынастың тұлға дамуындағы маңыздылығы туралы отандық ғалымдардың зерттеулерінен көруге болады. Белгілі профессор С.М. Жақыповтың бірлескен-диалогтық танымдық іс-әрекет тұжырымдамасы тұлғалардың диалог түріндегі қарым-қатынасын сипаттаған [2]. Ал, С.Қ. Бердібаеваның творчествалық іс-әрекеттің этнопсихологиялық ерекшеліктері туралы зерттеуінде айтыс творчествалық процесс ретіндегі коммуникативті және интерактивті моделін жасады [3]. Н.Қ.Тоқсанбаева қарым-қатынастың бірлескені іс-әрекетті жүйелендіруші фактор ретіндегі тұжырымдамасын ұсынған [1].

Қазіргі жағдайда нарықтық қатынастың дамуы және бәсекелесуде дәстүрлі жоғары сатыдағы мамандықтарда да субъект-объекттік әрекеттесуде адами фактордың рөлі мен тұлғааралық субъект-

субъекттік кәсіби қарым-қатынасы күшейе бастады. Әсіресе соңғысының тиімділігі «коммуникативтік мамандық» деп аталатын мамандардың іс-әрекетінің нәтижесіне қатты әсерін тигізеді. Бәсекелесу жағдайында қызмет көрсететін әр түрлі ұйымдардың жұмысшылары, сонымен қатар, тұтынушылармен кәсіби қарым-қатынастың тиімді формаларын табудың күннен күнге сұранысы артып келеді. Ол дұрыс ақпарат алмасу процесі, кәсіби стресс, эмоцияны басқару, ұжымдағы психологиялық ахуал, мүмкіндігі шектеулі тұлғалармен қарым-қатынас және т.б.

Психологиядағы қарым-қатынас мәселесі туралы Н.Қ.Токсанбаева: «Қарым-қатынас, бұл белгілі-бір өзара қатынас қалыптастыру мақсатындағы мазмұны мен идеялармен, қызығулармен, көзқарастармен, көңіл-күйлермен және т.б. өзара әрекеттермен дамиды. Қарым-қатынасты зерттеуде мына нәрселерге сүйенеміз:

- біріншіден, қарым-қатынас іс-әрекеттің ерекше типі – коммуникациялық іс-әрекет;
- екіншіден, қарым-қатынас – кез-келген іс-әрекеттің іске асырылу шарты;

үшіншіден, қарым-қатынас – арнайы берілген іс-әрекеттің нәтижесі» -деп, қарым – қатынасты зерттеуде іс-әрекеттің маңыздылығына түсініктеме берген [1]. Осы түсініктемелерден адам өмірінде қарым-қатынастың қаншалықты мәнге ие екендігі көрінеді.

Бірлескен іс-әрекетті қалыптастыру мәселесін нақтылауда ойлау мен қарым-қатынас процесі байланыста жүреді. Осы байланыс туралы С.М.Жақыповтың пікірінше тұлғалардың бір-бірімен қарым-қатынас процесі барысында жинақталған білімдерінің бірлескен іс-әрекетке қатысатын адамдардың білімдерімен алмасуы, олардың жалпы мақсатқа бағытталған қарым-қатынас процесін құрайды. Бірлескен-диалогты танымдық іс-әрекетті қалыптастыру субъектілердің өзара әрекеті (бірлескен әрекет) т.б. және қарым-қатынас процесінде жүзеге асырылады [2].

Ал, Т.П.Абакирова қарым-қатынас – бұл адамның коммуникативті ұйымдастырушылық іс-әрекетіне психикалық дайындығы туралы тұжырымдаған [3]. Ол адамның қарым-қатынас барысында қалыптасатын тұлғалық қасиеттеріне ықпал ететін әлеуметтік-психологиялық факторлардың негізгі кезеңдеріне тоқталды. Сонымен қатар, адамдардың қарым-қатынас процесіндегі танымдық белсенділігін дұрыс ұйымдастырылған бірлескен іс-әрекет арқылы дамыту тиімділігін көрсетті.

Олай болса, адамның қарым-қатынасы оның мінез-құлық ерекшеліктеріне, мәдениетіне, ұлттық салт-дәстүрлеріне, қарым-қатынас стильдеріне байланысты. Қазіргі таңда қарым-қатынастың күрделі шеберлігін және адамның толеранттылығын талап ететін ерекше білім беруді қажеттілігі бар тұлғалар. Ол – инклюзивті орта субъектілері.

Инклюзивті білім беру жүйесінде педагогтардың толеранттылық қабілеттерінің болуы маңызды. Өйткені ерекше білім беруді қажет ететін тұлғалардың оқу үдерісін ұйымдастыру мен олардың мүмкіндіктеріне жауап қайтару педагогтардың шыдамдылығын, төзімділігін талап етеді.

Инклюзивті білім беру жүйесін дамыту – 2011-2020 жылдардағы ҚР Мемлекеттік білім беру бағдарламасының басым бағытының бірі. Сондай-ақ ерекше білімді қажет ететін балалардың сапалы білім алуы туралы Қазақстан Республикасының заңнамасында бекітілген. Барлық білім беру мекемелерінде инклюзивті орта құру (ресурстық орталықтар, сыныптар, арнайы кабинеттер т.б.) қажеттілігі айқындалды. Осы инклюзивті ортаны ұйымдастыратын және жағымды ахуалды қалыптастыратын маман иесі – педагог. Өйткені, инклюзивті ортада педагогтың қандай тұлғалық және кәсіби сапаларды меңгергені, қарым-қатынас техникалары мен ережелерді білетіні маңызды. Ол, болашақ маман ретінде ең алдымен кәсіби білімді, креативті және оның коммуникативті толерантты болуы қажет. Инклюзивті ортада ерекше білім беруге қажеттілігі бар балалар, мигранттар мен қандастарымыздың балалары, аз ұлттардың балалары, қоғамға әлеуметтік бейімделуде қиындықтары бар балалар жатады.

Толеранттылық заманауи адамның басты құзыреттіліктерінің бірі болып табылады. Себебі, адам кез келген тұлғааралық қарым-қатынасқа дайын болуы қажет.

Жалпы «толеранттылық» термині әлеуметтік психологияда жиі қолданылады. Ол ең алдымен қандай да бір айырмашылықтарға – этностық, ұлттық, діни, нәсілдік және тағы басқаларға шыдамдылық ретінде түсіндіріледі. Толеранттылық мәселесі сол сияқты тұлғааралық қарым-қатынастың процессуалды аспектісі. Тұлғааралық қарым-қатынаста толеранттылық, бір жағынан іс-әрекет саласы «адам-адам» шеңберіндегі өзара-әрекеттестік болып табылатын тұлғаның кәсібилігі және оның тұлға ретінде қалыптасуының бөлінбейтін сипаты (көрсеткіші) ретінде, ал екінші жағынан, тұлғалық қасиеттерді жүйе құраушы қызметін атқаратын, бірлескен іс-әрекетті құрастырушы бейне

(идеалды үлгі) ретінде түсіндіріледі [4]. Осыдан толеранттылық феноменін инклюзивті ортада қарым-қатынасқа түсуші тұлғалардың өзіндік дамуына негіз болатын ішкі танымдық көріністерінің бірі. Бұл, тұлғалық потенциалдың қызметі ретінде адамның ішкі шиеленісті жағдайының – сыйластық, қабылдау, ашықтық, көңіл бөлу, шыдамдық, төзімділік негізінде жағымсыз реакция тудыратын адаммен диалогқа түсу барысында жағымды жауап қайтаруы және оны қабылдап, түсінуге дайындық болып табылады.

Инклюзивті білім беру жүйесінде, әсіресе, әлеуметтік педагогтардың кәсіби даярлығын қалыптастыруда олардың толеранттылық бағыттылығы туралы М.З.Сейдина мен Г.Ж.Менлибекованың зерттеулерінде нақты сипатталған [5]. Болашақ мамандардың кәсіби даярлығында олардың толеранттылық бағыттылығын дамыту әдіснамалық (зерттеу пәнін қалыптастыру), ұйымдастырушылық (зерттеушілердің өзара қатынасы мен коммуникациялық баяналыс құру) және ақпараттық (қолданбалы зерттеулер тасымалын қамтамасыз ету) мәселелерді шешуге негізделген пәнаралық байланыс арқылы қарастырылады.

Бүгінгі таңда болашақ педагогтарға әлемдік деңгейге сәйкес білім мен тәрбие беру, оның рухани-адамгершілік қасиеттері мен мәдениеттілігін, ойлауын, іскерлігін, төзімділігін, сонымен қатар, кәсіби біліктілігін арттыру өркениетті қоғамның міндеті болып табылады. Болашақ педагогтарды тілдік қарым-қатынасқа дайындаудағы тапсырмалар төрт топқа бөлінді: ұйымдастыру, қолдау, ықпал білдіру және бақылау. Бұл қарым-қатынаста тілдік икемділікті толығымен қалыптастыруға бағытталған теориялық білімдер мен тәжірибелік тапсырмалардың маңызы тиімді нәтиже береді. Оның мақсаты болашақ педагогтарды өз мамандығының кәсіби қарым-қатынас мазмұнын игеруге және кәсіби дағдысы мен шеберлігін қалыптастыруға, жалпы алғанда дұрыс қарым-қатынас жасауына мүмкіндік береді. Ол үдеріс қарым-қатынас тілін меңгеру, сөздік қарым-қатынасқа (диалогты, монологты) машықтау арқылы кәсіби қызығушылыққа бейімдеу түрінде болады.

Қазақстан көпұлтты мемлекет болғандықтан тұлғааралық қарым-қатынас процесінде ұлттық ерекшеліктер мен ұлтаралық қатынастарды да ескеріп отыру маңызды. Л.К.Көмекбаеваның пікірінше, тіл – этникалық бірдейліктің этнодифференциалданған белгілерінің ішіндегі маңызды фактордың бірі [6]. Бұл ұлтаралық қарым-қатынаста вербалды және вербалды емес қарым-қатынас түрлері туралы түсінік беріледі.

Қарым-қатынас туралы С.А.Елеусізова оны орнатудың екі бөлшектен тұратынын ажыратып көрсеткен. Оның бірі – адамның ішкі дүниесінің қатысты қасиеттері ойлауы мен саналы әрекеті болса, келесі бөлшегі адамның жүріс-тұрысы мен өзгелермен тілдесіп бірлесіп әрекет істейтін қатынас сипатын білдіреді [7]. Сондықтан, қарым-қатынасты автор шығармашылық үдеріс деп тұжырымдап, қарым-қатынасқа түсу, тұлғааралық байланыс жасау, өзгелермен тіл табысу – әрбір адамның өмір тәжірибесіне, кәсібилігіне, дүниетанымына, біліміне, тапқырлығы мен ақыл-ойына байланысты жүзеге асып отыратын өмір сүруге, тіршілік жасауға мұқтажды деген сипаттама берілді.

Н.Қ. Тоқсанбаева қарым – қатынасқа не нәрсе ықпал етеді және не нәрсе бөгет жасайтындығы жайлы былай деген: «Адамдар арасындағы түсініспеушіліктің себептері әр түрлі болуы мүмкін: саяси, діни көзқарастар, дүниетаным, психологиялық ерекшеліктер, ең негізгі себеп – сұхбаттасушыны тыңдай білу. Егер адам өзге адамды зер салып тыңдаса, ол адам тәрбиелі, сөйлеушінің мәселесін түсініп, оған өз ойларын дұрыс жеткізуге көмектеседі деген сөз» [8].

Байланыс стилінде біз осы қарым-қатынасқа түсуші субъектілерінің өзара әрекеттесуінің әлеуметтік-психологиялық сипаттамаларын көреміз. Бірлескен іс-әрекет – адамдардың өзара іс-қимылын, ынтымақтастық нысанын, мінез-құлық ерекшеліктерін, танымдық қызығушылығын сипаттайды. Бұл екі жақты субъектілердің бірқатар жеке атрибуттарының коммуникативтік ерекшеліктерін анықтауды талап етеді. Олар:

- коммуникативті құзыреттілігінің ерекшеліктері;
- өзара қарым-қатынасынан туындаған мінез-құлық ерекшеліктері;
- шығармашылық потенциалы, индивидуалдылығы;
- ұжымдық қатынас мен топтағы дара ерекшелігі.

Қарым-қатынас стилі оның әлеуметтік және рухани-адамгершілік жағынан байытылған сатысына жатады. Тұлға өзінің танымдық іс-әрекеті және басқа үйренушілердің іс-әрекетіндегі кедергілерінің негізінде қарым-қатынас қиындықтары да пайда болады. Ол болашақ педагогтардың жаңа ортаға келген кезеңінде көрініс береді. Бұл оның кәсіби іс-әрекетке бейімделуі мен жаңа ортада әлеуметтенуі. Қарым-қатынас арқылы болашақ педагогтардың кәсібилігін дамыту барысындағы қиындықтар оның

меңгеретін пәннің мазмұны, өзінің ұғынатын іс-әрекетінің негізі болып табылатын білімдерге ие болу деңгейі және оның сипатынан да туындауы мүмкін, сондай-ақ кәсіби іскерлік, кәсіби құзырлылықтан да, тұлғалардың жағымды әсер ету тәсілдері және құралдарынан да туындауы мүмкін. Осыдан олардың педагогикалық іс-әрекетте, инклюзивті ортадағы қарым-қатынас қиындықтарының негізгі бағыттары бірлескен іс-әрекет барысының дамуы, мазмұны және формалары пайда болады. Мұнда кәсіби дамыту мен кәсіби тұлғалық қасиеттерді қалыптасыру іс-әрекетінің субъекті ретіндегі жеке даралық ерекшеліктерінің қарым-қатынас процесімен байланыстылығы туралы айтылады.

Дуэйн Шульц және Сидней Эллен Шульцтің «Қазіргі психология тарихы» оқулығында былай деген: «Өз әлеуетін толық ашу – психологиялық саулықтың ең жоғары деңгейі» [9]. Олай болса, кез келген кәсіби іс-әрекетте адам өзінің тұлғалық әлеуетін толық ашылғанын және оны пайдаланғаны қажет. Өйткені еңбек іс-әрекетінде кәсіби стресске әкелуінің бірден бір себебі адам өзін толық тарата алмауы.

Қорыта келе, адамдармен жұмыс жүргізетін болашақ педагог мамандар қарым-қатынас ережелері мен техникаларын, конфликтінің алдын алу, болдырмау және шешу заңдылықтарын толық меңгерулері тиіс. Әсіресе инклюзивті ортада кәсіби тұлғалық қабілеттердің маңызды көрінісі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Токсанбаева Н.Қ. Психологиядағы қарым-қатынас мәселесі. // Білім беру жүйесінде адам ресурстарын басқарудың қазіргі тенденциялары: Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Алматы, 2005. – 345-347 б.
2. Джакупов С.М. Управление деятельностью студентов в процессе обучения: Учебное пособие. – Алматы: Қазақ университеті, 2002. -117 с.
3. Абакирова Т.П. Социально-психологические факторы формирования коммуникативных свойств личности: дис. на. канд. психол. наук.: 19.00.01. – Новосибирск, 2000. -173 с. 48.
4. Кожухурь Г.С. Проблема толерантности в межличностном общении // Вопросы психологии. – 2006.- №2.-С.3-11.
5. Сейдина М.З., Менлибекова Г.Ж. Толерантная направленность профессиональной подготовки социальных педагогов // Қазақстанның ғылымы мен өмірі // Астана, 2018. №3/1 (59).
6. Көмекбаева Л.К. Мұғалімдердің этникалық өзіндік санасының психологиялық ерекшеліктерінің көрінісі: психол.ғ. канд.дис.: 19.00.01. – Алматы, 2002-125 б.
7. Елеусізова С.А. Қарым-қатынас психологиясы – Алматы: Рауан, 1986 – 64 б.
8. Токсанбаева Н.Қ. Қарым-қатынастағы таным үрдісінің ерекшеліктері. Самопознание (теория, практика, поиск новых парадигм) // Сборник материалов международной научно-практической конференции «самопознание» – программа гармоничного развития человека» (Алматы, 21-22 октября 2003 года). – Алматы: РУОЦ «Бөбек», 2003. – 216 с.
9. Шульц Д.П., Шульц С.Э. Қазіргі психология тарихы. Алматы: Ұлттық аударма бюросы. – 2018, 448 б.
10. Тұрдалиева Ш.Т. Қарым-қатынас психологиясы. – Алматы: Эверо, 2013.

Уайсова Г.И.

профессор, педагогика ғылымдарының кандидаты
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қаласы, Uaisova54@mail.ru

Сәдуақас Г.Т.

ассоциативті профессор, педагогика ғылымдарының кандидаты
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қаласы, gulbanu_sadvakasova@mail.ru

БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП МАМАНДАРЫН ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ МАЗМҰНЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУҒА ДАЯРЛАУ

Түйін. Мақалада болашақ бастауыш білім беру мамандарын қоғам талабына сай кәсіби дайындау мәселесі қарастырылған. Болашақ бастауыш сынып мамандарына оқушылардың сөйлеу дағдылары мен зерттеу әрекетін қалыптастыруға бағытталған жұмыс түрлерін ұйымдастыру жолдары көрсетілген. Сонымен қатар оқушылардың жеке тұлға ретінде дамуына және олардың бойында жалпыадамзаттық құндылықтарды дарытуға бағытталған жұмыстардың маңыздылығына тоқталған.

Резюме. В статье рассматривается профессиональная подготовка будущих специалистов начального образования в соответствии требованиями общества. Мы в своей работе показываем будущим специалистам начальной школы формы организации разных видов работ направленных на формирование исследовательской деятельности и разговорных навыков учеников. А также говорится о важности работ направленных на развитие ученика как личности и присвоения у них общечеловеческих ценностей.

Summary. In article vocational training of future experts of primary education in compliance is considered by requirements of society. We in the work show to future specialists of elementary school of a form of the organization of different types of the works directed to formation of research activity and colloquial skills of pupils. And also to be told about importance of the works aimed at the development of the pupil as persons and assignments at them universal values.

Болашақ бастауыш білім беру мамандарын кәсіби қызметке дайындау – бүгінгі таңдағы маңызды проблемалардың бірі. Оның себебі заман талабы өзгерген сайын жоғары оқу орындарына қоғам тарапынан қойылатын талап та өзгереді.

Қазіргі таңда еліміздің білім беру жүйесі дамудың кезекті кезеңін бастан өткеріп жатыр. Соған байланысты жоғары оқу орындарының алдында кезек күттірмейтін мәселе түр: ол – студенттерді, яғни болашақ мұғалімдерді жаңартылған білім мазмұнына өтуге байланысты туындаған жаңа жағдайда жұмыс жасауға дайындау. Мұның өзі өз кезегінде жоғары оқу орнындағы білім алушыларды даярлау сапасын арттыруды және оларды жаңа мазмұнда жұмыс жасауға даярлауды талап етеді. Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін әдістемелік даярлау әдістемелік пәндерді оқыту барысында жүзеге асырылады. Сол себепті осы әдістемелік пәндер курсы оқыту барысында студенттерді әдістемелік біліммен қаруландырып, бастауыш сыныпта жүргізілетін пәндерді оқытуға кәсіби дайындау мәселелері қарастырылады. Осыған байланысты жаңартылған оқу бағдарламасымен жұмыс жасайтын болашақ бастауыш мамандарын оқыту үдерісін қандай түрғыда және қандай бағытта дайындаған дұрыс деген сауал туындайтыны сөзсіз.

Бастауыш сыныпта оқытылатын «Қазақ тілі» пәнінің басты бағыты – тіл арқылы оқушының ақыл-ой қабілеті мен тілдік эстетикалық талғамының дамуына, тұлғалық қасиеттерінің қалыптасуына, коммуникативтік дағдыларының жетілуіне және шыңдалуына іргетас қалай отырып, өздігінен білім алуына мүдделілік туғызу [1]. Демек, болашақ мамандар тілді қарым-қатынас құралы ретінде, яғни коммуникативтік түрғыда оқытудың мәнін ұғынулары керек. Мұндағы коммуникативтік дегеніміз – қатысымдық деген сөз.

Коммуникация термині араласу, ойлармен, идеялармен, деректермен бөлісу деген мағынаны береді. Коммуникативтік-танымдық қызмет тілдің көмегімен жүзеге асырылады, еңбек ету мен танымдық үдеріс барысында адамдар арасында болатын қатынастардың ерекше түрі. Қатысымдық түрғыда оқыту мәселесімен шетелдік ғалымдар Е.И.Пассов, Г.А.Китайгородская, Б.Л.Скалкин, В.С.Коростылев, Н.И.Гришина, Л.М.Войтюк, М.Берман, А.В.Бухбиндер, А.Н.Леонтьев тағы басқалар айналысты.

Қазақ тілін қатысымдық тұрғыда оқыту мәселесі біздің елімізде де арнайы зерттеле бастады. Бұл ретте, ең алдымен, белгілі ғалым Ф.Ш.Оразбаеваның еңбегін атаған жөн. Ол қатысымдық әдісті алғаш рет ғылыми түрде негіздеп берді. Әдістемеші ғалым оқылым, тыңдалым, жазылым, айтылым, тілдесім әрекеттерінің сөйлеу және ойлау механизмдеріне байланысты аспектілерінің әдістемелік жүйесін қалады.

Қазіргі таңда бағдарламаға енгізіліп, іс жүзіне асырылып жатқан қазақ тілі (2-4 сыныптар) оқу бағдарламасында жоғарыда көрсетілген сөйлеу әрекетінің төрт түрін (оқылым, тыңдалым, жазылым, айтылым) қалыптастыруға басымдылық берілген. Бұл ретте бастауыш сыныпта қазақ тілін оқыту үдерісінде балалардың коммуникативтік, танымдық және басқа да белсенділіктерін арттыру жолдарын басты назарда ұстау өте маңызды. Осыған орай, болашақ бастауыш сынып мамандарын жоғарыда айтылған мақсат-міндеттерді жүзеге асыруға қажетті білім, білікпен қаруландыруға тиіспіз. Бұл ретте ең алдымен, болашақ мамандарға тілді қарым-қатынас құралы ретінде меңгертуді жүзеге асыру жолдарын игерту керек. Бұл үшін, ең алдымен, студенттерге сөйлеу әрекетінің түрлері (оқылым, жазылым, айтылым және тыңдалым) жайында толық түсінік берілуі керек. Оқылым – тілдік қатынаста іске асатын сөйлесім әрекетінің бір түрі. Оқылым – мәтіндегі белгілі бір ойды түсініп, қабылдап алуға бағытталған қатысымдық-танымдық әрекет. Оқылымның тілдік қатынастағы атқаратын рөлі туралы шетел, орыс әдіскерлері көптеген еңбектер арнады. И.М.Берман, З.И.Клычникова, И.М.Шварц, Т.Г.Егоров оқылымның психологиялық жағын зерттеп, оқылымға психологиялық тұрғыдан анықтама берсе, С.К.Фоломкина, А.А.Леоньев, С.Ф.Шатилов, И.Л.Бим, Т.С.Серова, Е.И.Пассов т.б. сияқты әдіскерлер оқылымның тілдік қатынаста алатын рөлін зерттейді.

Тілші-әдіскер ғалым Ф.Ш.Оразбаева оған мынадай анықтама береді: «Оқылым – графикалық таңбалар арқылы қағаз бетіне түскен сөздер мен тіркестердің мағынасы мен мазмұнын ой мен сананың нәтижесінде қабылдай отырып, одан қажетті деректі түсініп, сұрыптап алу».

«Оқылым дегеніміз – параққа түскен қатысымдық тұлғалардың мағынасы мен мазмұнын ой мен сана арқылы қабылдай отырып, мәтіннен нақты ақпаратты табу, түсіну, оны қабылдау және дауыстап не іштей оқу арқылы тілдік қатынасты іс жүзіне асыру» – дейді [2].

Оқылым әрекетіне тән белгілер мынадай:

1. Оқылым тілдік қатынасқа түсу қасиетіне қарай жазылыммен тығыз байланысып, екеуі де қаріпке басылған мәтіндердің көмегі арқылы жүзеге асады.

2. Жеткізілетін ақпаратты қабылдау және оны түсінумен байланысты болғандықтан, оқылым сөйлесім әрекетінің рецептивтік түріне жатады [2].

Оқылым екі түрде: іштей оқу және дауыстап оқу арқылы жүзеге асады.

Оқылым сөйлесім әрекетінің түрі ретінде өзіне тән сұраныспен, мақсатпен, шартпен, нәтижемен ерекшеленеді. Оқылым сұранысы – қаріпке басылған сөздердің көмегі арқылы іске асатын қарым-қатынас, мақсаты – оқырманның өзін қызықтырып отырған сұрақтар төңірегінде ақпарат алуы. Оқылым әрекетінің шартына тілдің графикалық жүйесін меңгерту және ақпараттарды алудың әртүрлі тәсілдері жатады. Оқылым нәтижесі – оқырманның әртүрлі дәрежеде толықтай, тереңдей, үстірт оқуындағы өзіне қажет ақпаратты түсініп іске асыруы, өмірде қажетке жаратуы.

Тілдік қатынастағы хабардың пайда болуы, хабардың сыртқа шығуы, жеткізілуі, қабылдануы, хабардың жауабы оқылым арқылы іске асады. Осыған байланысты оқылым мәтіннен баяншы арқылы жеткізілетін хабарды қабылдауда тілдік қатынаста төмендегідей қызметтер атқарады:

- қатысымдық қызмет;
- әлеуметтік қызмет;
- ақпараттық қызмет;
- байланыстырушылық қызмет;
- танымдық қызмет;
- экспрессивтік қызмет.

Әдістемеші ғалым Ф.Оразбаева тіл үйренуге байланысты жиі қолданылып жүрген мынадай оқылым түрлерін көрсетеді: танымдық оқылым, зерделік оқылым, ізденімдік оқылым, көрсетімдік оқылым.

Танымдық оқылым дегеніміз – оқушы кез келген қызықты, танымдық мәні бар мақала, кітап, пікір, газет, журнал тағы басқа материалдарды оқып-түсінуі.

Зерделік оқылым бойынша оқушы берілген материалды, не мәтінді басынан аяғына дейін толық үсініп оқу керек.

Ізденімдік оқылым – берілген материалдың ішінен автор өзіне керекті фактіні, хабарды, сілтемені, көрсеткішті т.б. іздеп тауып, пайдалана білу.

Көрсетімдік оқылым – берілген материалды оқып шыққаннан кейін, оның не туралы екенін қысқаша айтып беру, оның тақырыбын айқындау, ең басты мәнін, негізгі идеясын ашу [2,56-57].

Осы аталған оқу түрлері қазіргі жаңартылған оқу бағдарламасында көрініс тапқан десек болады. Оқылған мәтіннің қысқаша мазмұнын айту, оған ат қою, мәтіннен белгілі бір сұрақтар бойынша тиісті жерлерді тауып оқу, мәтіндегі негізді ойды анықтау, дереккөздерден тауып оқу деген тәрізді оқу дағдысын қалыптастыруға бағытталған тапсырмалар дәлел болады.

Жазылым – тілдік материалдың мазмұны мен формасын бірдей қамтитын, адамдардың ұзақ мерзімдегі қарым-қатынасына мүмкіндік жасайтын күрделі тарихи әрекет [2,59].

Жазу арқылы адам айтайын деген ойын қағаз бетіне түсіріп, екінші бір адамға жеткізеді. Демек, жазылым дегеніміз – белгілі бір ойды қағаз бетіне түсіру деген сөз. Дәлірек айтқанда, ойды жазбаша түрде жеткізу.

Бастауыш сынып оқушыларының жазылым дағдыларын қалыптастыру үшін хат, құттықтау күнделік, хабарлама, әңгіме, мақала, эссе жазу және басқа жазбаша жұмыс түрлері жүргізіледі.

Бастауыш сыныпта оқушыларды жазуға, каллиграфиялық талапқа сай жазуға үйретумен қатар оларды сауатты жазуға және ойды дұрыс жеткізуге жаттықтыру керек. Осыған орай болашақ мамандарға бастауыш сынып оқушыларының жазылым дағдылары үш бағытта жүргізілетінін ұғындырып, соның әдіс-тәсілдерін меңгертуіміз қажет.

1. Оқушыларды жазуға үйрету, яғни жазу дағдысын қалыптастыру.

Жазу дағдысын қалыптастыруға қатысты дағдылар:

– әріптерді дұрыс және қосып жаза білу;

– жеке сөздерді, шағын сөйлемдерді каллиграфиялық талапқа сай жазу.

Жазуға үйрету бастауыш сыныпта бірнеше кезеңмен өткізіледі. 1-сыныптың бірінші жарты жылдығында екі түрлі даярлық жаттығулары жүргізіледі.

1. Штрихтарды қосу арқылы сурет салу. Штрихтарды өзара қосып сурет салу, оны бояу оқушыларды жазуға даярлайды. Кіші әріптерге қарағанда бас әріптердің конфигурациясы әлдеқайда күрделі. Оларды жазып үйрену оқушыларға айтарлық дәрежеде қиындықтар туғызады. Сондықтан мұғалім бас әріптерді жазуға арналған түрлі жаттығуларды көптеп жүргізуге баса көңіл аудару керек.

2. Әріп элементтерін жазу. Жұмыстың бұл түрі оқушылардың аса күрделі ұзақ қол қимылдарын жасауын керек етеді. Сондықтан аталған кездегі негізгі міндеттің бірі – саусақ бұлшық еттерін жетілдіру, ол үшін мынадай арнайы жаттығулар жүргізудің маңызы бар.

Бірінші жаттығу. «Бір – екі» деп санай отырып, саусақтарды стол үстінде шынтаққа қарай қозғалтатын қимылдар жасату (4 – 5 рет).

Екінші жаттығу. Оң қол саусақтарын жұму және ашу. Санау түрі: «бір» – жұму, «екі» – ашу (4 – 5 рет).

Үшінші жаттығу. Екі қолды алға қарай созып, екі қолдағы саусақтарды жұму және ашу. Санау түрі: «бір» – жұму, «екі» – ашу (5 – 6 рет) [3].

Оқушылардың жазу дағдыларын қалыптастыру мынадай әдістер арқылы іске асады: 1) Генетикалық әдіс. Бұл әдіспен жазуға үйрету жеңілден ауырға деген принципке негізделеді. Сондықтан әріп элементтері, әріптер алфавит тәртібімен жаздырылмайды, жеңілінен бастап жаздыруға үйретіледі.

2) Дайын үлгі бойынша жаздырып үйрету әдісі. Бұл әдіс бойынша әріптер, сөздер, қарындашпен жазылады я пунктирмен көрсетіледі де, оқушылар қаламмен үстінен бастыра жазады.

3) Тор сызық бойынша жаздырып үйрету. Дәптердегі тор сызық әріп элементтерінің шамасы, әріптердің формасы қандай екенін байқауға үлкен жеңілдік келтіреді, оқушыларды көзбен шамалауға қалыптандырады.

4) Такт бойынша жаздыру. Бұл әдіс бойынша оқушылар мұғалімнің нұсқауымен бір уақыт ішінде тегіс жазып үлгереді. Мұғалім бір-екі деп дауыстап тұрады, оқушылар соған қатар ілесіп жазып отырады. Бұл әдіс оқушыларды бір шама шапшаңдықпен жазуға қалыптандырады, кейін жаттай жазу жұмысы кезінде көп жеңілдік келтіреді [4]. Ғали Бегалмев көрсеткен бұл әдіс-тәсілдер бастауыш сынып оқушыларының жазу дағдысын қалыптастыруда үлкен рөл атқарып келеді.

2. Жазу сауаттылығын қалыптастыру.

Сауаттылыққа қатысты дағдылар:

– орфографиялық қатесіз жазу;

– пунктуацияны дұрыс қолдану;

– абзацты (жаңа азат жолдан басталған, бір идеяға ғана негізделген көлемділеу жазылым бөлігі) дұрыс ұйымдастыра білу.

Сауатты жазуын қалыптастыруға бағытталған жаттығуларға жатқа жазу, көркем жазу, тілдік материалды меңгертуге бағытталған жаттығулар, оқушы шығармашылығын дамытуға негізделген жаттығулар, әр түрлі диктант жұмыстары, ойын жаттығуларын жатқызуға болады. Бұл топтағы жаттығулар оқушылардың фонетика, лексика, грамматикадан алған білімін бекітіп, жазылым дағдыларын жоғары деңгейде қалыптастыруға мүмкіндік жасайды. Мысалы:

1-жаттығу. Мақал-мәтелдердің жалғасын тауып жаз.

ә) Еңбек етсең

б) Күтім қандай болса, ...

в) Тазалық-

г) Не ексең ,

2-жаттығу. Берілген мақал-мәтелдерден антонимдерді тауып, олармен жаңа сөйлем жаз.

1. Жақсының өзі кіші, ойы биік.

2. Жақсы ата жаман балаға қырық жыл азық.

3. Жақсы дос ашып айтар, жаман дос шашып айтар

3. Ойды жазбаша дұрыс жеткізуге жаттықтыру.

Ойды жеткізе білуге қатысты дағдылар:

– сөздерді дұрыс тандай білу;

– грамматиканы дұрыс қолдану;

– сөйлемдерді дұрыс байланыстыра білу;

– ойды стильдік жағынан дұрыс жеткізе білу;

– мәтін түрлерінің ерекшеліктерін қолдана білу.

Аталған дағдыларды игерту үшін мәтін құрап жазу, жоспар құру, тірек сөздер мен жоспар бойынша мәтін құрау, эссе жазу т.б. жұмыстар орындалады. Мәселен, мынадай тапсырмалар орындалуға болады:

1. Мұғалім, мектеп, оқу, талап, кітап тірек сөздерін пайдаланып, «Мектепте» тақырыбына мәтін құрап жаз.

2. Тірек сөздердің көмегімен «Ісмер» тақырыбына мәтін құрап жаз.

Тақырып: Ісмер.

Тірек сөздер: түскііз, бөлме қабырғасын сәндеу, ұлттық жиһаз, ісмер, түсті жіп, кестелеу, ұсақ моншақтар, өрнек, сән беру.

3. Өзің жақсы көретін жыл мезгілін мына сөздер арқылы сипаттап жазып бер.

Үлгі: қоңыр күз, суық жел, қарлы жел, түнерген аспан, күн қысқа

4. Жоспар бойынша әңгіме құрап жаз.

Жоспар:

1. Әншімен кездесу

2. Әншінің әңгімесі және әні

3. Әннің оқушыға әсері

5. «Жақсының сөзі өлмейді» мақалының қандай мағына білдіретіні жайлы эссе жаз.

Мұндай жаттығулар оқушылардың өз ойларын жазбаша сауатты жеткізуіне мүмкіндік жасайды.

Болашақ бастауыш сынып мамандары игеруі тиіс келесі мәселе – олар оқушылардың зерттеушілік әрекетін ұйымдастыру жолдарын үйренулері тиіс. Өйткені зерттеу – танымдық әрекеттің белсенді формасы ретінде жаңа білімді өндіру тәсілі. Леонтьев А.В. зерттеушілік іс-әрекетке мынадай анықтама береді: «Зерттеушілік іс-әрекет – алдын-ала шешімі белгісіз және ғылым саласындағы зерттеулерге тән мәселені қою, тақырыпты теориялық зерттеу, зерттеу әдістерін таңдау, практикада жүзеге асыру, өз бетінше ақпарат жинау, оны талдау және қорытынды шығару сияқты негізгі кезеңдерден тұруды болжайтын оқушылардың шығармашылық, зерттеушілік міндетті шешумен байланысты іс-әрекеті» [5, 9]. Демек, зерттеушілік іс-әрекет – оқушының шығармашылық қабілетін жүзеге асыру құралы. Осыған орай, болашақ мамандар оқушылардың зерттеушілік іс-әрекетін ұйымдастыра отырып, оларды танымдық үдерістегі дайын мағлұматты қанағат етпейтін шығармашыл тұлғаға айналдыруды мақсат етуі керек. Сонда ғана оқушылар зерттеушілік іс-әрекеттері негізінде жаңа білімді сыни тұрғыдан

қабылдауға, шығармашылықпен жұмыс істеп, сол жұмыстан өзіндік қорытындысын шығара білуге үйренеді. Сол себепті студенттерге оқушыларды зерттеушілік әрекетке баулу жолдарын таныстырып, сол бағыттағы тапсырма үлгілерін жасату дұрыс. Мәселен, «Зат есімнің септелуі» тақырыбын өткен кезде оқушыларға қандай зерттеушілік бағыттағы тапсырма беруге болады? Мынадай үлгідегі тапсырманы алайық.

* Әр тілде неше септік бар (қазақ, орыс, ағылшын т.б.)? Септік жалғаулары қандай қызмет атқарады? сұрақтарының жауабын дереккөздерден іздеп тап. Бұл тапсырма оқушылардың ізденісін қажет ететіні сөзсіз. Немесе, «Жеті қазына», «Сандар сыры» тақырыбында ғылыми жоба дайында деген тапсырма ұсынуға болады.

Үшіншіден, болашақ бастауыш сынып мұғалімдері оқушылардың жеке тұлға ретінде дамуына және олардың бойында жалпыадамзаттық құндылықтарды қалыптастыруға бағытталған жұмыстарды жүзеге асыруды игеруге міндетті. Олай дейтініміз, қазіргі білім беру жүйесіндегі басты талаптың бірі оқушының тұлға ретінде дамуына мүмкіндік жасау, сол үшін тұлғаға бағдарланған оқытуды жүзеге асыру болып отыр.

«Адамның көңілі шын мейірленсе, білім-ғылымның өзі де мейірленіп, тезірек қолға түседі. Шала мейір шала байқайды», – дейді ұлы Абай. Демек, білу үшін шын «мейірлену», оны меңгеруге шынайы ниетпен ұмтылу керек.

Сол себепті болашақ мамандар білімді өздіктерінен саналы түрде игеріп, мектеп тәжірибесінде бүгінгі күн талабына сай жүзеге асыру жолдарын осы кезден бастап үйренгендері жөн.

Қорыта айтқанда, болашақ бастауыш сынып мамандары оқыту үдерісінде оқушылардың тұлғалық, танымдық, коммуникативтік білім, білік, дағдыларын қалыптастыру жолдарын меңгеріп шығулары тиіс.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақ тілі оқу бағдарламасы. Астана, 2016.
2. Оразбаева Ф.Ш. Тілдік қатынас теориясы мен әдістемесі. Алматы, 2000.
3. Әуелбаев Ш. Бастауыш класс оқушыларының каллиграфиясын жетілдіру// «Бастауыш кластарда қазақ тілін оқыту методикасы» атты кітапта. -Алматы, 1987.
4. Бегалиев Ғ. Бастауыш мектепте қазақ тілі методикасының мәселелері. –Алматы, 1950.
5. Леонтьев А.Н. Учебно-исследовательская деятельность школьника как модель педагогической технологии // Народное образование. 1999. № 10.

ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫ
ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ НАУКА
PHILOLOGICAL SCIENCE

Джанабергенова Ж.К.

Магистрант

ҚазМемҚызПУ

Алматы

КИНО АУДАРМАНЫҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін. Мақала кино аударманың құрылымдық ерекшеліктерін зерттеуге арналған. Кинодискурсының ұғым-категориялары сараланды, кинодискурс аудармасының негізгі белгілер мен морфосинтаксистік және лексикалық сипаттары айқындалды. Кино мәтінінің стильдік ерекшеліктері сараланып, жанрлық топтары қарастырылды.

Тірек сөздер: кино, кино аудармасы, кино мәтіні, кинодискурсы, кинодиалог, лингвомәдениет.

Резюме. Статья посвящена проблеме перевода кинодискурса в современном языкознании. Дается обзор работ лингвистов и представителей смежных научных отраслей, рассматриваются перспективы дальнейшего изучения кинодискурса.

Ключевые слова: кинематография, кинематография, кинотекст, кинематография, кинематография, языковая культура.

Summary. The article is devoted to the problem of studying film discourse in modern linguistics. A review of the work of linguists and representatives of related scientific fields is given, and prospects for further study of film discourse are considered.

Keywords: cinematography, cinematography, cinema text, cinematography, cinematography, linguistic culture.

Кино жанрының зерттелуі лингвистика және әдебиеттану салаларынан анық байқалады. Кинодағы лексика-грамматикалық, стилистикалық, коммуникативтік бөлшектер осы екі саланың құзыретіне жатады. М.М. Бахтин жанрды екі түрге бөледі: «біріншілік (қарапайым)» – «күнделікті ауызекі сөйлеу барысындағы сөйлесім» және «екіншілік (күрделі)» – «біріншілік жанрдың пайда болатын күрделі үрдіс» (мысалы, роман, драма) [1, 252]. Бұдан шығатын қорытынды қарапайым жанрдан диалог дискурсы, күрделі жанрдан кинодискурсы пайда болады. Кинодискурс тілі және ондағы баяндау, сипаттау, мазмұндау тұрақты морфосинтакстік және лексикалық мінездемелерге ие.

Кинодискурстағы кино тілі лингвистикалық зерттеулерден өтіп, жанрлық топтарға жіктеледі. Алайда, жеке және универсалды мінездемелер бойынша кино тілін терең зерттеу үшін үлкен тәжірибеден өту керек. Кинодискурста үш түрлі белгі тән: индекстер, маңдайшалар, символдар (жалпы белгілер). Кинодискурстағы негізгі белгілерге – қосалқы жарықтар, актерлік шеберлік, бейнелік декорациялар жатады. Сонымен кинодискурстың үш жанрын зерттеушілер былайша ажыратады: көркем(қойылымдық) киномәтін – түрлі әрлегіш суреттемелер арқылы беріліп, – көркем әдебиет стилінде жазылатын киномәтін; деректі (тарихи-деректі) – ғылыми деректерді пайдалана отырып, ғылыми стильде жазылатын киномәтін (ғылыми және публицистикалық кинодискурс); анимациялы (мультипликациялы) – иконикалық суреттемелер арқылы әрленіп, кітаби – стильде жазылатын киномәтіндер.

Қазіргі кездегі кинода қойылымдық дискурс эстетикалық жүйелермен қатар, күнделікті қоғам өмірінен алынып жасалып, шынайы шығармашылық образдарға ие болып отыр. Бұл сияқты жағдай тек кино саласына ғана емес, сонымен бірге БАҚ-қа да тән. Киномәтінді құрастыруда режиссер, сценарист және композитор үнемі бірлікте жүреді, лингвистикалық зерттеулер тұрғысынан кинодискурста шығармашылық және ұйымдастырушылық ұжыммен қатар маңызды тұлға режиссер болып есептеледі. Жұмыстың ұжымдық сипаты рөлдерді дифференциалды сомдағанда көрінсе керек. Рөлді сомдаудағы автордың тұлғасы жанрдағы ең маңызды құбылыс. Сондықтан, кинодискурсты альтернативті (авторлық, тәуелсіз) және коммерциялық (жанрлық) бағыттармен ажыратады. Альтернативті кинодискурста бір адам режиссер, сценарист, продюсерлік сияқты жұмыстарды атқара береді, кейде мұндай жұмыстар бірнеше адамды құрайды. Өзінің төл киносын жарыққа шығарушылар ешкімге тәуелді болмай, жеке стильге ие болады. Артхауста «кино адамының индивидуалды стилі – оның өз мақсаттарын айқын бейнелеп береді» деп М.М. Бахтиннің сөздерімен айтуға болады [1, 254]. Авторлық кинофильмдер кинокөрсетілім фестиваліне жолдама алады және шектеулі көрерменге жол тартып, киносыншылардың назарына ілігеді. Жанрлық кинодискурстың түсінігіндегі коммерциялық

жолмен танымалдылыққа қол жеткізген кинематограф аудиторияның қызықтыруға тиісті. Индивидуалды стиль жеке мақсаттың айқындалуына әсер етіп, баяндаудың эпифеномені болады». Көрерменнің формалды параметрі ретінде оның жасы қаралады.

Кинодискурстың реципиенті және оның авторы үнемі тығыз байланыста бола отырып, актын уақыт пен кеңістікке байланысын қарайды. Киноның заманауи сатысындағы формалды байланыс деп кинорецензияны, форумдағы талқылаулар мен бейнебаяндардың түсірілуін, түрлі тақырыптық шоулар мен киім мен аксессуарларын жарнамалаудағы кинокартиналарды айтады. Когнитивті сатыда белсенді әрі жауапты түсінік ретінде көрерменнің кей жағдаяттарға көзқарасы білдіріледі. Сонымен, кинодискурс саласындағы әр тұлғаның таным-түсінігі бойынша кинофильм жай ғана түсіріліп қойылмайды, сонымен қатар кинофильм – аудиовизуалды шығарма, кинофильмде диалогтық кинодискурс қатар жүреді. Лингвистикалық көзқарастар бойынша кинодискурсты шығармашылық немесе деректі, стиліне байланысты публицистикалық немесе ғылыми деп ажыратады. Жанрлық ерекшеліктеріне қарай (мысалы, жастар комедиясы, авторлық кинофильмдер) кейбір жанрлар лексика-грамматикалық субстанцияға сәйкес өзгереді делінген. Көркем шығармашылық дискурс өз кезегінде деректі, театралды дискурстармен қатар, драмадағы, көркем әдебиеттегі және ауызекі сөйлеу дискурстармен жымдасады.

Лингвистердің пікірінше, киномәтін – ауызша (лингвистикалық) және бейвербалды (иконикалық немесе индексалды) белгілердің көмегімен ұжымдасқан толықтай байланысқан, біртұтас және аяқталған мәтін. Ол кинематографиялық кодта тіркелген және көрерменнің аудиовизуалды қабылдауына сәйкес құрылады. Ал, кинодиалог семиотикалық таңбалар бойынша да, вербалды компоненттердің көмегі арқылы да, сонымен қатар аудиовизуалды мағынасының біртұтастығының қамтамасыз етілуі нәтижесінде пайда болады. Осы екі жиі қолданылатын ұғымдарды салыстыру арқылы кино жұмысының түрлі анықтамалары, мақсат-міндеттері айқындалады. Бұл ұғымдар құрылымдық вербалды және бейвербалды компоненттер фильмнің құрамдас бөлігі болып табылады. Әрбір вербалды немесе бейвербалды компоненттің жалпы міндеті – авторлық идеяларға тәуелді болатынын білдіреді. Бұл ұғымдар кино тілін тек зерттеу үшін ғана емес, сонымен қатар жұмыс істеу ерекшеліктері (белгілер және оларды ұйымдастыру) арқылы тәжірибе жинауға, лексика-грамматикалық, стилистикалық және лингвомәдени аспектілерді пайдалану арқылы сөз мағынасының аясын кеңейтуге мүмкіндік береді [2, 98]

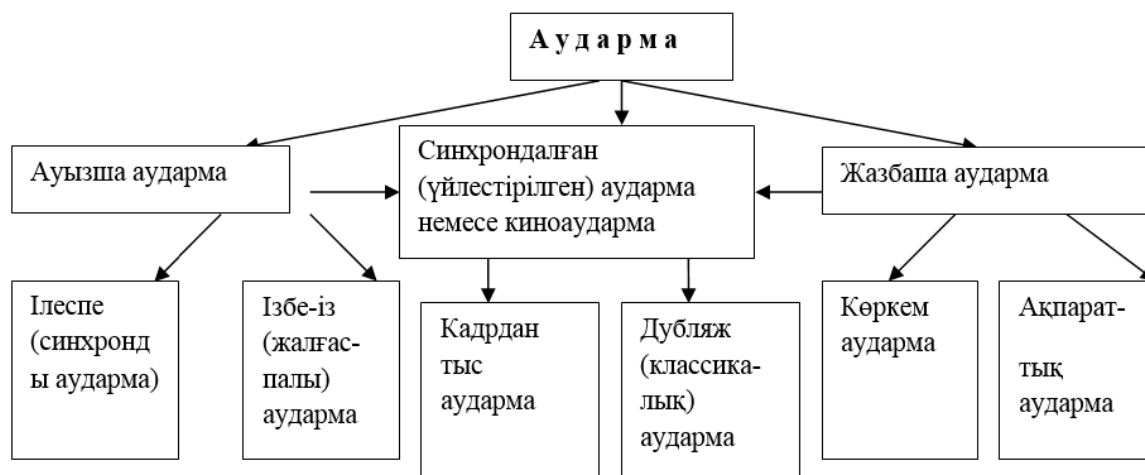
М.М. Бахтиннің көзқарасына сәйкес, қандай да бір шығарманың оқиғасын, кейіпкердің бастан кешкен жай-күйін көрермендер де солай сезініп қарайтын болса, ол кино саласындағы үлкен шығармашылық жетістік болып табылады екен. Сонымен қатар, көрерменнің рухани байлығы сондай белсенділіктің әсерінен де дами алатынына көз жеткізеді [1, 76]. Яғни, киноның әсеріне байланысты кинодағы кейіпкерлермен көрермендер сырлас болып, үлгі аларлықтай іс-қимылдарын өз бойына дарытады. Сол кейіпкердің жағымды әсерін көрермен өзіне алуға тырысады. Диалогтық кинодискурстың модусы жөнінде зерттеушілер «Кинодағы сөйлеу тілі оймен жазылмайды, сол себепті ауызша мәтін деген болмайды. Кинодағы сөйлеу ерекше формаға ие болады». Кино тілі тек вербалды компоненттер көмегімен емес, сонымен қатар бейнелік және әуенді бөлшектердің әсерімен де жазылады. Осындай құрылымдар арқылы толыққанды сценарий жазылады. Киносценарий проза жанрындағы романдар мен повестер секілді «толық, аяқталған шығарма» емес, кинодағы сценарийге түсірілім барысында көптеген жазбалар жазылып, дамытылады [3, 9].

Қазіргі кездегі кино саласындағы тұлғалардың тәжірибесі актерлардың актерлік шеберлігі арқылы өлшенеді, ал киномәтінді тіл біліміндегі стилистика-синтакстік, лексикалық ерекшеліктер арқылы айқындауға болады. Кинодағы сөйлеу мазмұны эстетикалық интерпретациялы құрылымдардың құзыреттілігіне жатады. Кино саласындағы мәтін ұғымының қызметі ерекше. Кино аудармасында мәтін мен бейне бірдей ауқымда ақпарат жеткізеді, бұл қатарларды біріктіру үшін сценарий жасалады. Бұл кинодиалогты бейнеқатардан бөлек аударуға болмайтындығын дәлелдейді. Субтитрлік және дубляждік эквивалентті аударма категориясы дәстүрлі көріністі бұзады. Дегенмен, В.Е. Горшкова дәлме-дәл байқағанындай, «Глобализациялық оқырман белгілі бір мәреде көрермендерге орын береді. Біздің ғасыр – визуалды көрініс ғасыры, коммуникативті қарым-қатынас сөздік көмегімен ғана емес, сондай-ақ ым-ишара, дауыс екіпінінің көмегімен де жүзеге асырылады» [4, 113].

Мәтін ұғымын лингвистер көп жағдайда коммуникативтік акт аясында, яғни сөйлеуге («речь») тән элемент ретінде де қарастырады. Ауызекі шығармашылық («речетворчество») – тоқтаусыз, үздіксіз қозғалыстағы және құбылып отыратын құбылыс. Оның бір ғана сәттік «тұрақты» қалпын қағазға не магнитофон таспасына түсіріп алуға болады. Бұл үзік те, әрине, мәтін деп танылады. Жалпы

тіл білімінде мәтін лингвистикасы жан-жақты зерттеліп келеді. Соның нәтижесінде мәтін мен дискурс ұғымдарының ара-жігі ажыратылып, функционалдық қызметі сараланған. Мәтін және дискурс ұғымдарының кино аудармаларындағы қызметі қандай деген мәселеге назар аударуды жөн көріп отырмыз. Лингвистикада мәтіннің статикалық күйінен динамикалық күйіне ауысуы дискурс ретінде танылып жүр.

Негізінде, киномәтіні сценарий ретінде көркем әдебиет пен телеэкран ерекшелігіне бейімделіп жазылса, тәржімаланарда алдымен қағазға түсіріліп барып аударылады (бұл ізбе-із аудармадағы жедел жазып аудару әрекетімен, қасиетімен тең емес, мүлдем екі басқа дүние). Аударылған мәтін осы әрекеттерден кейін барып қайта синхрондалады. Яғни синхрондалу тек ресми жиындарға ғана емес, әртүрлі жанрада түсірілетін фильм аудармаларына да тән. Бірақ бірдей іс-әрекет пен бірдей сапада емес. Себебі 1) синхрондалушы мәтін тек ресми ғана емес, көркем әдеби мәтін де бола алады; 2) осыған орай ілеспе (синхронды) аудармадағы бірден аударма жасау талабы фильмдерді синхрондауда қойылмайды; 3) киноаудармашыда көркем мәтінді қайта редакциялау мүмкіндігі бар. Синхрондау ұғымы тек ауызшадағы ілеспе аударманы ғана қамтымай, сонымен бірге киноаудармаларын да өз қарамағына алады. Яғни синхрондалу түрлеріне қарай көркем аудармашы өзіне тиісті міндеттерге қоса туынды мәтінді фильм кейіпкерлерінің түпнұсқалық ауызша сөйлеу ерекшеліктерінің артикуляциясына лайықтап үйлестіру мәселесін де ескеріп отырады. Ш. Нурмышева киноаударманың түрлерін былайша жүктеп көрсетеді [5, 27]:

Кинодискурстың мәтіндік түрі де тақырыбына қарай әдеби тілдің функционалдық стильдік жүйелері секілді публицистикалық фильмдер стилі, ғылыми фильмдер стилі, деректі фильмдер стилі, көркем фильмдер стилі тәрізді бірнеше түрге бөлінеді. Ғалым А.Е. Кибриктің: “ақпараттың берілу арнасы мен жанры да дискурс түрін нақтырақ анықтауға мүмкіншілік жасайды” деген пікіріне сүйене отырып [6, 39 б.], көркем шығарманың экран ерекшелігіне бейімделген түрін көркем фильм дискурсы деп атауды ұйғардық. Яғни көркем фильм дискурсы – кейіпкер сөзінен басқаның түгелімен экстралингвистикаға (музыка, табиғи шу, көріністер, кейіпкердің бейвербалды әрекеттері, кинессика, паралингвистика) көшіруі. Көркем фильмдегі сөйлеу дискурсы жағдаятқа байланысты пайда болатын ым-ишара, интонация т.б. қимыл-әрекеттермен қоса жүретіндіктен, оның лексикалық, грамматикалық құрылымы жазба көркем әдебиет мәтіннен өзгеше болады.

Зерттеуші К. Садирова: “Дискурс... келесі бір сөйлеу актісінде басқаша сипатта жандану (қолдану) қабілетіне ие, сол сәттің өзінде оның бойында бастапқы пайда болған коммуникативтік жағдай ұшқындары сақталады...”, – деп көрсетеді [7, 9 б.].

Тілшілердің пікірінше, «дискурс – қолданыстағы тілдесім. Бұл прагматикалық, әлеуметтік, мәдени, психологиялық және т.б. экстралингвистикалық факторлармен бірге, оқиғалар аспектісінде алынып, осы факторлармен байланыстырылатын мәтін; әлеуметтік мақсатқа бағытталған, әрекет, жұмсалым, қолданыс ретінде қарастырылтын тілдесім. Киномәтініне қарағанда кино дискурсының қолданыстық аясы кең. Кино мәтіні ішінде коммуникация элементтерімен бірге оның мәнін ашуға арналған белгілер бар. Ал кино дискурсында хабар алмасу, қосымша ақпарат жеткізу қатар жүреді.

Мәселен киномәтінде автор мәтінді қалың көпшілікке арнап, соларға бағыттайды, бірақ өзі тікелей қарым-қатынасқа түспейді. Алкинодискурстың бүгінгі ұғымы мәдени-әлеуметтік, тарихи факторлардың бірге қарастырылуымен ұштастырылады. Қазіргі уақытта дискурстың қолданыстық ерекшелігіне байланысты зерттеушілер ғылыми, мемуарлық, феминистік, саяси, әлеуметтік, идеологиялық, діни, кәсіби (медицинаға, педагогикаға, т.б.) дискурстар деп бірнеше түрге бөліп қарастырып келеді. Яғни дискурс әлеуметтік және мәдени институттар қалыптастыратын, ағымдық сөйлеу ретінде зерттелуде. Ал кино саласындағы дискурс кенже қалуда. Зерттеушілердің пікірінше, дискурстың негізгі белгілерінің бірі – «процессуалдығы» немесе үдерістілігі екен. Дискурсты «құрамында мәтіннен басқа оны түсінуге қажетті экстралингвистикалық факторлары бар күрделі коммуникативтік құбылыс» ретінде қарастыру керек деген көзқарас бар. Бізге дейінгі зерттеулерде дискурс үш деңгейлі құрылымға жатқызылады: 1) суперқұрылым; 2) байланыс құрылымы; 3) синтаксистік құрылым [6, 58]. Бұл еңбектерде мәтін сөз актісінің жазудағы көрінісі, ал дискурс қолданыстағы мәтін деп ұғынылады. А.Әділова дискурс пен мәтіннің мынадай ортақ белгілері мен айырмашылықтарын келтіреді: 1. Дискурс автор интенциясына, стиль ерекшеліктеріне байланысты сұрыпталып, іріктеліп алынатын тілдік құралдардың жиынтығы; 2. Дискурс мәтінге қарағанда кең ұғымды қамтиды, ол сөйлеу үдерісі; 3. Дискурс нақтылы уақытпен ажырамас бірлікте, ал мәтін тек мәдени кеңістікте өмір сүреді, яғни ол уақытқа тәуелді емес, кез келген кезеңде екінші бір дискурста өзектенуі мүмкін; 4. дискурсты қайта туындатуға болмайды, ал көркем мәтін қайта туындатуға қабілетті және бейім; 5. Дискурс ақпаратты беру тәсілі болса, мәтін ақпаратты сақтаушы, жинақтаушы, жаңа мән тудырушы көпқырлы, көпқабатты құрылым [7, 49].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров // Бахтин М.М. Эстетика словесного С. 250-296.-Лотман Ю. М. Семиотика кино и проблемы киноэстетики. – Таллинн: Александра, 63с.-Сафронов А. А. Смыслообразование в драматургическом тексте и его вторичных 142 с.-Горшкова, В.Е. Перевод в кино Текст. / В.Е. Горшкова. Иркутск: МИГЛУ, 2006. – 278 с.
2. Кинодискурс аудармасының коммуникативтік-прагматикалық сипаты 2010.
3. Кибрик Е.А. Лингвистические предпосылки моделирования языковой действительности в интеллектуальных системах. – М.: Наука, 1987. –33 с.
4. Садирова Қ.К. Қазақ тіліндегі көп пропозициялы дискурстың құрылымдық негіздері. –Ақтөбе: Қ.Жұбанов атындағы АқМУ РБО, 2008. – 428 б.

哈萨克斯坦阿勒法拉比国立民族大学教授 卡兹别克·古丽米拉
姜雯

哈萨克斯坦阿勒法拉比国立民族大学硕士研究生二年级

文学翻译是各国和各大陆的连接的因素

文学翻译是一种艺术创造力，其中原作的功能类似于生活现实对原始创造力的作用。根据他的世界观，译者在形式和内容的统一中反映了他所选作品的艺术现实。小说的翻译无疑是最困难的翻译类型，需要翻译人员提供特殊的创意数据，并为研究者理论家提出了复杂的问题。

文学翻译有助于加强国家间的文化联系，丰富文献资料，促进民族文学语言的发展。让我们回顾一下歌德的话：“无论翻译工作的缺点是什么，翻译工作一直是并且仍然是将宇宙联系在一起的最重要和最有价值的事迹之一。”“翻译”，尤其是艺术的翻译，是一个多方面和复杂的现象，无论是被看的语言空间如何，或是特定人群的民族和文化特征如何，在这种情况下，哈萨克语都具备。

将俄罗斯经典大师的作品转化为外国文学的一部分是不可或缺的先决条件（除了翻译本身的高艺术价值）这种作品对于接受文学的社会道德和审美意义出现了吸引力。

冲击着小型俄罗斯经典的基础，在许多情况下都有着教育的理念和教育目标。

因此，哈萨克民族伟大启蒙者Ыбырай Алтынсарин是从俄罗斯到哈萨克斯坦的第一批译者之一。阿拜·古纳巴尔瓦创造对哈萨克文学非常重要伟大的文学遗产。他的翻译永远带着普希金与哈萨克人的诗歌。从普希金的小说《叶夫根尼·奥涅金》中，阿拜翻译了几个段落：“塔蒂亚娜的信”，“奥涅金的答案”的两个版本，“奥涅金的话语”，“伦斯基的话语”。

在二十世纪的初，萨乌丹马赫穆特，木哈灭占，撒比特，司班吉牙勒和其他人积极参与翻译。文学翻译在1917年伟大的十月社会主义革命后迅速发展。幸亏文学翻译，开展了世界各国文学的长期互动。

现代翻译有严格的要求。没有之前的言论自由。评论家和挑剔的读者会注意到任何错误的扭曲内涵。现代翻译需要很高的艺术水平。这种实践丰富了理论，期望从理论上有科学依据，有意义的方法和解决实际问题的例子。在翻译方面积累了丰富的实践经验，提出了各种解决方法。

首先，翻译应该向读者清楚，并产生与读者相同的情感和感受。

列夫写的“翻译”，“不能等于原作，但必须等于它对读者的影响。”

对于翻译的实践，必须用另一种语言来表达原文的思想，这将使其在原文中表达所具有的所有丰富性，清晰性和有效性传达给读者。

著名作家，翻译学者别里格勒在他的文章中写到了传播原始民族原创性的问题：“翻译应该如何听起来像是本土的，血源的，亲密的，也就是说，作为本土文学的现象，或者作为外来的东西，具有不同颜色的异国情调，气味那是奇特的，不寻常的？与长胡子争执。有权威的观点支持一种或另一种趋势，用俄语阅读哈萨克作家的作品，我需要听到哈萨克语的表达方式……”。主要问题可以说文学翻译的主要目标始终是充分的，表达了原作的思想和艺术价值，其风格首先，这个问题在许多理论家的作品，现代现实翻译方法的支持者中得到了特别的关注。这些问题专门用于作家的哈萨克语翻译工作。让我们转向涅齐格涅夫院士最近出版的专著- 艺术形象在历史方面的作用。该书解决了“艺术家”与“艺术感知者”之间创造性关系的问题。“在历史过程中艺术形象最”简单“和自然的功能，”涅齐格涅夫院士写道，“是读者对它的看法。并且进一步说：“只有当人们阅读器的记忆被读取，重新阅读或重新创建时，工作才会出现并起作用。作家和读者是不可分割的概念：一个已经相互撕裂的概念，每一个都失去了它的本质。涅齐根娜谈到作家和读者之间的关系，一个不理解或不接受原作的艺术形象的坏读者，无论是无知，对其感知毫无准备，还是对概念的自信替代。

在不同的语言和文化环境中，艺术形象会发生什么？原作者与翻译读者之间的关系是什么？原则上，它们与单语作家和读者之间是一样的，只有一个附带条件：这种关系变成间接的，间接的。连接被破坏，更确切地说，连接被修改；一种新的，复杂的交流方式诞生了：原作者是翻译的译者。在这种沟通中，译者的社会地位是什么？译者“注意到”作者，在一定程度上履行了他的职责；记住这一点，它必须与他在各级充分性上所翻译的作者相对应，当然，除非他不能这样做的客观情况。译者是作者与外国语言之间的中介，与作者有关。但他本人，首先是一个读者，一个外语文本的第一个和特殊的读者，他是一个外国读者，并具有他的一般文化和语言博学。他指导原文的理解和重新表达，是他自己的民族文化的儿子，因此，一个人认为世界与原作的作者有点不同其次，译者不仅是读者，而且是批评家和文学批评家，这种本质使他在评价和理解外语文本，世界观，使其更接

近原作者的世界观和视野方面给予了极大的帮助。最后，翻译是外语作家的“共同作者”，具有所有可能和自然的保留，但仍然是“共同作者”因为它使工作在不同的语言和社会文化环境中焕发新生。此外，作为读者的翻译“阅读”与阅读所有其他读者之间的区别在于他阅读的重点，首先是对原始文本链接的理解。翻译读者也很特别，因为他不会停留在阅读阶段，而是寻求进一步的重新思考原创。最近，出现了一个有趣且令人鼓舞的趋势：年轻科学家正在转向哈萨克文学的遗传资源，这些资料构成了其史诗般的经典基础。

这是一种独特的现象 – *жырау*，标志着一定的历史时代。不仅对于俄罗斯人，而且对于哈萨克语的读者来说，许多混淆和误解都与创造性工作有关；年轻译者的目的是深刻理解作为一种现象并以螺旋形式翻译的作品，深入研究材料：理解，拒绝模式和传统，以及通过深度理解翻译。这一趋势的学者和翻译者最近补充了完全流利的俄语和文学知识，其遗传语言为哈萨克语，其中哈萨克人的心态，国家特征在脑中理解，从而更好地理解和重新表达原文。

今天，人们对翻译的兴趣不仅在新的力量下变得更加尖锐，而且人们也越来越清楚地认识到需要科学地系统化和总结这一领域积累的丰富实践经验的结果，以及过去和现代作家和科学家的批判性思想。翻译研究的因素是对当前趋势的理论认识，翻译方法是近期科学著作中出现了研究原始形象和风格转换现象。

因此，应该指出：

1. 每个国家的翻译历史是特定科学成熟的结果，证明它既有科学理论又有广泛的实践。
2. 在过去的几十年里，翻译和翻译科学实践中取得了重大成功。已经形成了足够丰富的研究基础理论，并积累了多年的翻译经验。
3. 应该指出的是，在我们国家的翻译和批评翻译史上仍然存在很多空白。在单独的文章和专著中，没有关于哈萨克斯坦翻译历史的完整科学描述。许多理论著作只是一篇评论。
4. 翻译研究是翻译史的重要组成部分，对于国家文学和语言的发展具有重要意义。
5. 翻译在一个国家文化发展中的重要作用是众所周知的。哈萨克斯坦的科学家，作家，评论家的翻译实践表达了对文学翻译的浓厚兴趣。文学翻译在文化的发展过程中也会促进全民族和睦。

参考文献：

1. 达拉然拉夫书中的《关于翻译和翻译》，《词汇和风格问题翻译》。A., 2000。s.32-49
2. 齐俄勒嘎斯基 《东方的俄罗斯文学》翻译理论与实践。1987年，莫斯科
3. 萨嘎得郭瓦 《基本翻译》。阿拉木图，1996年

Қазыбек Г.Қ.

профессор

Казахского национального университета имени аль-Фараби

Цзян Вэнь

магистрантка 2 курса

Казахского национального университета имени аль-Фараби

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ПЕРЕВОД – ФАКТОР СБЛИЖЕНИЯ СТРАН И КОНТИНЕНТОВ

***Түйін.** Аудармашы барлық тілдік және әлеуметтік-мәдени ортада жаңа өмірге қол жеткізгендіктен, шет тіліндегі жазушының барлық ықтимал және табиғи резервтері бар «бірлескен авторы», алайда «бірлескен автор» болып табылады.*

***Резюме.** переводчик – «соавтор» иноязычного писателя со всеми возможными и естественными оговорками, но все-таки «соавтор», ибо дает произведению новую жизнь в иной языковой и общественно-культурной среде.*

***Summary.** The translator – "co-author" is an inexperienced writer with all possibilities and naturalist consensus, but all-in-one, "co-author," a new type of life in the common language and the cultural life.*

Художественный перевод, есть вид художественного творчества, где оригинал выполняет функцию, аналогичную той, которую выполняет для оригинального творчества живая действительность. Соответственно своему мировоззрению переводчик отражает художественную действительность избранного им произведения в единстве формы и содержания. Перевод художественной литературы является, несомненно, самым сложным видом перевода, который требует от переводчика особых творческих данных, а перед исследователями-теоретиками ставит сложные проблемы.

Художественный перевод служащий укреплению культурных связей между народами, обогащающий принимающие литературы и содействующий развитию национальных литературных языков. Вспомним слова Гете: «Что бы ни говорили о недостатках переводческой работы, труд переводчика был и остается одним из важнейших и достойнейших дел, связующих воедино вселенную».

«Перевод», особенно художественный, – явление многогранное и многосложное независимо от языкового пространства, в котором он рассматривается, независимо от этнокультурных особенностей того или иного народа, в данном случае, казахского.

Изначальный неопременной предпосылкой превращения произведения великих мастеров русской классики в часть инонациональной литературы

(кроме высоких художественных достоинств самого перевода как такового) явились социальная, нравственная и эстетическая значимость и притягательность этого произведения для принимающей литературы.

Импульсом к освоению малых жанров русской классики во многих случаях были просветительские идеи и цели.

Так, великий просветитель казахского народа Ыбырай Алтынсарин был один из первых переводчиков с русского на казахский язык. Творческое наследие Абая Кунанбаева велико и имеет огромное значение для казахской литературы. Его переводческая деятельность навсегда породнила поэзию Пушкина с казахским народом. Из пушкинского романа «Евгений Онегин» Абай переводит несколько отрывков: «Письмо Татьяны», «Ответ Онегина» /в двух вариантах/, «Слова Онегина», «Слова Ленского».

В первой четверти XX века активно занимались переводами Султанмахмут Торайгыров, Мухаметжан Сералин, Сабит Донентаев, Спандияр Кобеев и другие.

Особенно бурно стало развиваться переводческое искусство после Великой Октябрьской социалистической революции 1917 г.

Благодаря переводческому искусству осуществляется многолетний процесс взаимосвязи и взаимовлияния литератур разных народов мира.

К современным переводам предъявляются строгие требования. Нет речи о вольностях, допускаемых ранее.

Критик и придирчивый читатель замечают любой неверный оттенок искажения коннотации. Требуется высокий художественный уровень от современных переводов. Практика обогащает теорию, ждет от теории научно обоснованных, осмысленных методов и примеров решения практических задач.

Накоплен богатый практический опыт в деле перевода, предлагаются различные способы их разрешения.

Прежде всего перевод должен быть понятен для читателя и рождать те же эмоции и чувства, какие рождает он у читателя оригинала.

«Перевод, – пишет И. Левый, – не может быть равен оригиналу, но должен быть равен ему по воздействию на читателя».

Для практики перевода необходимо такое выражения мысли подлинника на другом языке, которое доносило бы ее до читателя со всей полнотой, отчетливостью и действенностью, присущей ее выражению в оригинале.

Известный писатель, переводчик Г. Бельгер в своей статье пишет о проблеме передачи национального своеобразия оригинала: «Как должен звучать перевод – как нечто родное, кровное, близкое, то есть как явление родной литературы, или как нечто чужеродное, иноземное с иным колоритом, запахом, то есть своеобразно, необычно? Спор с длиннющей бородой. Существуют авторитетные мнения в пользу той или другой тенденции ... Читая произведения казахского автора на русском языке, ... мне необходимо услышать казахскую манеру выражения...».

Основной проблемой и можно сказать, основной целью художественного перевода всегда была и остается адекватность, выражение идейно-художественных достоинств оригинала, его стиля в первую очередь, этому вопросу уделяется особое внимание во многих работах теоретиков, сторонников современного реалистического метода перевода. Этим проблемам посвящены работы казахских переводов А. Нысаналина, М. Бейсенкулова, С. Мухашовой и т. д.

Обратимся к недавно вышедшей в свет монографии академика Нечкиной Н.В «Функция художественного образа в историческом аспекте». В книге рассматривается проблема творческого взаимоотношения «художника» и «воспринимателя его искусства». «Самая «простая» и естественная функция художественного образа в историческом процессе, – пишет Нечкина М. В., – есть восприятие его читателем. И далее: «Произведение возникает и функционирует лишь тогда, когда читается, перечитывается или воссоздается позже памятью – человека – читателя. Писатель и читатель – нерасторжимые понятия: оторванное одно от другого, каждое лишается своей сущности».

И. М. Нечкина говорит о взаимоотношении писателя и читателя, о читателе плохом, не понимающем или не принимающем художественный образ оригинала либо от незнания, неподготовленности к его восприятию, либо от самоуверенной подмены понятий».

Что происходит с художественным образом в иной языковой и культурной среде? Какие тут возникают взаимоотношения между автором оригинала и читателем перевода? В принципе такие же, как и между одноязычными писателем и читателем, с одной лишь оговоркой: взаимоотношения становятся опосредственными, непрямыми. Нарушаются, точнее, видоизменяются связи; рождается новый, усложненный тип связи: автор оригинала-переводчик-читатель перевода.

Каков социальный статус переводчика в названном типе связи? Переводчик «Замечает» автора, выполняет в определенной степени его функции; помня это, обязан соответствовать переводимому им автору на всех уровнях адекватности, кроме, разумеется, тех объективных обстоятельств, когда он сделат это не в состоянии. Переводчик – посредник между автором и иноязычным по отношению к автору к читателям. Но и сам он, прежде всего – читатель, первый и особый читатель иноязычного текста, он – иностранный читатель, и при своей общекультурной и лингвистической эрудиции. Направленной на постижение и перевыражение подлинника, он – сын собственной национальной культуры и, стало быть, человек, воспринимающий мир несколько иначе, чем автор оригинального произведения. Во-вторых, переводчик не только читатель, но критик и литературовед, и эта его ипостась оказывает ему громадную помощь в оценке и постижении иноязычного текста, видении мира, сближая с восприятием и видением мира автором оригинала. Наконец, переводчик – «соавтор» иноязычного писателя со всеми возможными и естественными оговорками, но все-таки «соавтор», ибо дает произведению новую жизнь в иной языковой и общественно-культурной среде.

Кроме того, отличие «чтения» переводчика как читателя от чтения всех других читателей заключается в направленности его чтения, прежде всего, на постижение внутритекстовых связей оригинала. Переводчик-читатель особый еще и потому, что он не останавливается на стадии чтения, но стремится дальше, переосмысленного подлинника.

В последнее время обозначилась интересная и отрадная тенденция: молодые ученые – переводы – обращаются к генетическим истокам казахской литературы, составляющих ее эпическую, классическую основу.

Речь идет об уникальном явлении – жырау, которое ознаменовало определенную историческую эпоху. Не только для русского, но и для казахского читателя с творческим сопряжены многочисленные путаницы и недопонимания, целью молодых переводчиков становится глубокое осмысление творчества жырау как явления и осуществления перевода по спирали, углубляющейся в материал: постижение, отказ от шаблонов и традиций и через глубину понимания – перевод.

К ученым и переводчикам данной тенденции можно отнести работы Мурата Ауэзова, Е. Турсынова, Н. Сагандаковой, К. Жанабаева, Б. Канапьянова, А. Кодарова. К сожалению, современная теория перевода имела следующую отличительную черту: на русский язык переводили в основном русскоязычные переводчики Л. Соболев, С. Липкин, Ф. Кузнецов, В. Фирсов, Л. Жовтис, З. Кедрин. Но в последнее время когорту переводчиков пополняют кадры, в совершенстве владеющие русским языком и литературными знаниями, чей генетический язык – казахский, для которых казахский менталитет, особенности психологии национального миропонимания запрограммированы в сознании, что ведет к лучшему постижению и перевыражению подлинника.

Сегодня интерес к переводческой деятельности не только обострился с новой силой, но и появилась все более четко осознаваемая необходимость научно систематизировать и обобщить результаты огромного практического опыта, накопленного в этой области, как и данные критической мысли писателей и ученых прошлого и современного.

Фактором движения переводоведения является теоретическое осмысление происходящих тенденций, системность подхода к изучению явлений трансформации образа и стиля оригинала, к методике перевода является появление научных работ последнего времени.

Таким образом, необходимо отметить что :

1. История перевода каждого государства – это результат зрелости данной науки, свидетельство того, что у нее есть и научная теория и обширная практика.

2. В течение последних десятилетий наука о переводе и переводческая практика достигли значительных успехов. Сформирован достаточно богатый фонд базовых теоретических концепций переводоведения, а также накоплен многолетний опыт в переводческом деле.

3. Следует отметить, что в истории перевода и критике перевода в нашей республике осталось еще немало пробелов. В отдельных статьях и монографиях нет полного научного описания истории перевода в Казахстане. Многие теоретические работы носят лишь обзорный характер.

4. Переводоведение, неотъемлемой частью которого является история перевода, имеет большое значение для развития национальной литературы, языка.

5. Неоценимая роль перевода в развитии культуры страны общеизвестна. Ученые, писатели, критики, практики перевода в Казахстане проявляют пристальный интерес к художественному переводу. Развитие художественного перевода в общем культурологическом процессе – фактор, способствующий общенациональному согласию.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Талжанов С.О. ст. "О переводах и переводчиках" в кн : "Лексико-стилистические вопросы переводы". А.,2000. с.32-49.
2. Черкасский Л.Е. "Русская литература на Востоке". Теория и практика перевода. Москва, 1987.
3. Сагандыкова Н.Ж. " Основы художественного перевода". Алматы, 1996.

Молдашева А.

доцент, филология ғылымдарының кандидаты
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
Түркістан, Қазақстан
e-mail: akziyach@mail.ru

ФРАЗЕОЛОГИЗМ-ЭВФЕМИЗМДЕР МАҒЫНАСЫНЫҢ СИГНИФИКАТИВТІ-ДЕНОТАТИВТІ КОМПОНЕНТІ

Аңдатпа: Бұл мақалада фразеологизм-эвфемизмдер мағынасының сигнификативті-денотативті компоненті нысанаға алынып, ғылыми зерттеулердегі денотат, тілдік, тілдік емес денотаттар және сигнификат, фразеология саласындағы сигнификативті компонент, фразеологиялық мағынаның сигнификативті аспектісі қарастырылған. Фразеологизм-эвфемизмдердің мағыналарының сигнификативті-денотативті компонентінің өзіндік ерекшелігі зерттелген.

Кілт сөздер: Фразеологизм, эвфемизмдер, фразеологиялық, денотат, тілдік емес денотаттар, стилистикалық, прагматикалық, модальдық, эмоционалдық, субъективтік, коммуникативтік, номинативтік, когнитивтік, репрезентативтік, фактілік, диктальдік, тақырыптық-реляциялық, компонентті, сигнификат т.б.

Аннотация. В данной статье рассматривается когнитивно-денотативный компонент значения фразеологии-эвфемизмы, денотатив в научном исследовании, денотативный компонент в области фразеологии, денотативные обозначения и подписи, когнитивный аспект фразеологических значений. Исследована особенность когнитивно-денотативного компонента значений фразеологии-эвфемизмов.

Ключевые слова: Фразеологизм, эвфемизмы, фразеологические, денотативные, неязыковые деноминации, стилистические, прагматические, модальные, эмоциональные, субъективные, коммуникативные, номинативные, когнитивные, репрезентативные, фактические, диктальные, тематически-реляционные, компонентный, сигнификантный.

Abstracts: This article deals with the cognitive-denotative component of the meaning of phraseology-euphemism, the denotative in scientific research, the denotative component in the field of phraseology, denotative designations and signatures, the cognitive aspect of the phraseological meanings. The feature of the cognitive-denotative component of the meaning of phraseology-euphemisms is investigated.

Keywords: Idiom, euphemism, phraseological, denotative, non-linguistic denominations, stylistic, pragmatic, modal, emotional, subjective, communicative, nominative, cognitive, representative, factual, dictatorial, thematic-relational, component, significant.

Ғылыми зерттеулердің нәтижелері бойынша фразеологизм-эвфемизмдер күнделікті өмірдің әдепкі және жалпы құбылыстарының жанама белгілері болғандықтан елеулі қызығушылық тудырады. Олардың тілдің мағынасы өзгерген бірліктері екендігі туралы факт оларды егжей-тегжейлі зерттеу маңыздылығын көрсетеді.

Фразеологизм-эвфемизмдердің фразеологиялық аталымдарында негізгі болмаса да, елеулі рөлді олардың ішкі формасы, атап айтқанда, осы аталымның негізінде жатқан уәждемелі образ атқарады. Фразеологизм-эвфемизмдердің әлеуметтік және моралдық тұрғыдан орынсыз немесе табуланған тілдік денотаттарды әлеуметтік тұрғыда орынды болатын, бірқатар жағдайларда «асқақ» (мысалы, «отправиться в лучший мир» – «жақсы дүниеге кету») фразеологиялық бірлік) образдар көмегімен бейнелеу қабілеті олардың ерекше өзгешеліктері болып табылады. Сондай-ақ фразеологизм-эвфемизмдердің белгілі бір дәрежеде қоршаған дүние шындығының әлеуметтік және моралдық тұрғыдан орынсыз құбылыстарын бүркемелей бермейтін басқа фразеологиялық бірліктердің бағалаушылығынан ажырататын ерекше бағалаушылық сипатын атап көрсету қажет.

Д.Э.Розенталь мен М.А.Теленковалардың «Словарь справочник лингвистических терминов» («Лингвистикалық терминдердің анықтамалық сөздігінде») денотатқа мынадай анықтама келтіріледі: «денотат (латынша *denotare* – белгілеу, көрсету) – аталмыш тілдік құбылыс арақатынаста болатын бізді қоршаған ақиқат шындықтың заты немесе құбылысы» [1,66]. В.Н.Ярцеваның редакциясымен шыққан «Лингвистический энциклопедический словарь» («Лингвистикалық энциклопедиялық сөздікте»): «Денотат (латынша *denotatum* – белгіленетін) – белгіленетін зат» [2,120]. Әрі қарай аталмыш терминнің екінші мағынасы ретінде атап көрсетіледі: «Қандай да бір тілдік (абстрактылы) бірліктің денотаты – аталмыш бірлікпен атала алатын (оның тілдік мағынасына қарап) ақиқат болмыстың көптеген

объектілері (заттар, қасиеттер, қарым-қатынастар, жағдаяттар, жағдайлар, үдерістер, әрекеттер, т.б.)...» [2,129].

Келтірілген екі анықтамада тілдік емес, осылайша бізді қоршаған шындық болмыстың заттары мен құбылыстарын көрсететін денотат жайлы сөз болады. Фразеологизм-эвфемизмдердің тілдік емес немесе «шынайы» денотаты – тура мағыналары әлеуметтік және моралдық қағидалар тұрғысынан орынды болып саналмайтын қоршаған ақиқат болмыстың құбылыстары. Мысалы, қазіргі қоғамда гендерлік салаға қатысты әрекеттер мен құбылыстарды тура атау әдептілікке жатпайды. Беделсіз мамандықтар аттарының бірқатарында синонимдік эвфемистік атаулары бар, олар лексикалық бірліктерден, сондай-ақ мағыналары өзгерген де, өзгермеген де сөз тіркестерінен тұрады. Тілдік емес денотаттар ретінде сонымен қатар тура аттары табуланған сипатта болған дерексіз құбылыстар да, тылсым күштер немесе фантастикалық қиялдан туған образдар да қолданылуы мүмкін. Тылсым күштерді белгілейтін фразеологизм-эвфемизмдердің әлеуметтік детерминанты діни фактор болып табылады.

Тілдік емес денотаттар адам санасында бейнеленген кезде күрделі когнитивті процестердің нәтижесінде және сезімдер мен қабылдаулар арқылы «шынайы» денотаттардың мәліметтері жайлы ұғымдар туындайды. Г.В.Степанова оларды «мінсіз» денотаттар немесе тілдегі «денотаттар» деп анықтайды [3,48]. Фразеологиялық бірлік денотаттары фразеологиялық аталым процесінің күрделігіне байланысты күрделі ұғымдар ретінде көрінеді. «Мінсіз» денотат «Лингвистикалық энциклопедиялық сөздікте» келесі анықтамаға ие болады: «Денотативті мағынамен» бірдей нәрсе – мағынаның ұғымдық ядросы, яғни стилистикалық, прагматикалық, модальдық, эмоционалдық, субъективтік, коммуникативтік, т.б. реңктерден абстракцияланған, дерексізденген мағынаның «объективті» («номинативті», «сыртқы жағдаяттық», «когнитивтік», «репрезентативтік», «фактілік», «диктальдік», «тақырыптық-реляциялық») компоненті [2,129]. Сонымен, «мінсіз» денотаттар тілдік салаға жатады, басқалай мағынаның денотативті компоненті деп аталады және де тілдік емес денотаттар жайлы жалпыланған, әлеуметтік тұрғыда бекітілген ұғымдар болып табылады.

«Сигнификат (латынның *significatum* – белгіленетін деген сөзінен шыққан термин) – ұғымдық мазмұн. ... Гносеологиялық көзқарас бойынша сигнификат адам санасында сәйкесінше денотаттың қасиеттерінің бейнеленуі дегенді білдіреді» [2,444]. Сондай-ақ сөздікте сигнификат – «аталмыш тілдің жүйесінде аталмыш дұрыс атау үшін маңызды заттың (құбылыстың) белгілерінің жиынтығы» [2,384]. Тілдік сигнификаттың басқа терминологиялық бейнеленуі «мағынаның сигнификативті компоненті» термині болып табылады. Фразеология саласында сигнификативті компонент немесе фразеологиялық мағынаның сигнификативті аспектісі (А.В.Кунииннің пікірі бойынша) дегенде «... осы мағынада іске асырылған ұғым мазмұны» ұғынылады [4,175]. Ұғымның мазмұнына ғалымдардың көпшілігі тілдік емес денотаттардың қасиеттерінің жиынтығын, ортақ және елеулі белгілерін енгізеді. «... ұғымдарда адамның сезінулер, қабылдаулар және елестетулер көмегімен өзінің өмірлік тәжірибесін талдап, қорытуға қабілеті көрінеді. Ұғым – бұл танымның өзіндік ерекшелігі бар, демек, адамға ғана тән сөздік формасы...» [5,8]. Фразеологиялық мағынаның денотативті және сигнификативті компоненттері бір-бірімен тығыз байланысты, өйткені ұғымдардың негізінде елестер жатады. Дәл солардың тығыз байланысы бізді қоршаған ақиқат болмысты когнитивті тану процесінде олардың бірігуіне алып келеді деп көрсетеді фразеологиялық материалды зерттеушілердің көпшілігі. Фразеологиялық мағынаның сигнификативті-денотативті немесе денотативті-сигнификативті компоненті – қазіргі уақытта фразеологиялық семантиканы сипаттау үшін қолданылатын терминдер. Н.Ф.Алиференко фразеологиялық мағынаның денотативті-сигнификативті мазмұнын барлық этнотілдік ұжым үшін ортақ болатын мағынаның узуальді компонентіне жатқызады [6].

Денотативті және сигнификативті аспектілердің байланысы жайлы А.В.Кунин де айтады, «сигнификативті аспектімен тығыз қарым-қатынасыз денотация болмас еді, себебі ортақтық тек жекеде ғана өмір сүреді, ал жекелік ортақпен тығыз байланысты. Дерексіз және нақтының диалектикасы – фразеологизмдердің де, сөздердің де мағыналық құрылымының ажырамас сипаты [4,177]».

Бірқатар зерттеушілер және сондай-ақ Қазан лингвистикалық мектебінің өкілдері фразеологиялық мағынаның «сигнификативті-денотативті» компоненті терминін қолдануына байланысты біз де, ең алдымен, мағынаның сигнификативті компонентінің ерекше маңыздылығын атап көрсете отырып қолданатын боламыз. Фразеологизм-эвфемизмдердің мағыналарының сигнифи-кативті-денотативті компонентінің өзіндік ерекшелігі неде? Аталмыш сұраққа жауап беруге тырыса отырып, эвфемизация

процесінің аталым процесімен тығыз байланыстылығына назар аударамыз. Л.П.Крысин «Русский язык конца XX столетия (1985-1995)» атты ұжымдық монографияда ол жайлы былай дейді: «...этикалық, мәдени, психологиялық және басқа да қандай да бір себептермен аталмайтын немесе қиындықпен аталатын объектілер эвфемистік белгілеулерді қажет етеді; аталымның жаңаруы мәдени қоғамда айту ыңғайсыз, әдепсіз, т.б. болып көрінетін нәрсенің мәнін қайта-қайта бүркемелеу немесе жұмсарту қажеттігімен байланысты» [7,388]. Л.П.Крысин көрсететін «объектілер» немесе эвфемизмдердің тілдік емес денотаттары өздерінің жағымсыз мәнін бүркемелеу үшін сәйкесінше тілдік ресімдеуді қажет етеді, себебі аталмыш тілдік емес денотаттарды білдіретін ұғымдар да әлеуметтік немесе моралдық норма көзқарастары тұрғысынан орынсыздығымен, әдепсіздігімен сипатталады. Фразеологизм-эвфемизмдердің міндеті мұндай ұғымдарды жұмсарту, анағұрлым әдепті және тілдік ұжым үшін қолайлы етіп көрсету болып табылады.

Фразеологиялық мағынаның негізіне салынған ішкі форма, біздің көзқарасымыз бойынша, осындай ұғымдарды жұмсарту және бүркемелеу себебі болып табылады, себебі фразеологизм-эвфемизмдер бұл жағдайда тура емес, перифрастикалық және жұмсартатын мағына тәсілі ретінде көрінеді. Бұл жағдайда, әрине, екіншілік аталымның негізінде жатқан образ дәрекі немесе жағымсыз ассоциациялар тудыруы мүмкін емес. Сөз тіркесінің этимологиясы да оның эвфемизация процесіне себеп болуы мүмкін. Мысалы, ағылшын фразеологизм-эвфемизмі «in one's birthday suit» (дәлме-дәл аудармасы – туылған күн костюмінде) мағынасында тек жағымды образға ғана емес, сонымен қатар пайда болу тарихы да жақсы. Ағылшын фразеограф-зерттеушілердің пікірлеріне сәйкес бұл сөйленім корольдің король мұрагерінің туылған күнінде өзінің қол астындағыларға жаңа костюм сатып алып отырған ағылшын дәстүрі негізінде пайда болған [8,17]. Осыған ұқсас құбылысты біз орыс тілінен де кездестіреміз. Мысалы, адамдарды үркітетін және жағымсыз өлім құбылысы қайтыс болғаннан кейін Құдаймен бірігу (отдавать Богу душу, отдать Богу душу ФБ), жақсы әлемге кету («уходить в лучший мир, уйти в лучший мир» ФБ), о дүниеде өзінің ата-бабаларымен кездесу («отправляться к праотцам, отправиться к праотцам ФБ») секілді жақсы жағымды образдар түрінде немесе бұл әлеммен байланысын үзу («отойти от мира <сего>» ФБ) бейтарап образы арқылы берілген. Кәрілік образы «на закате дней» – «кәрілікте» орыс фразеологизм-эвфемизмінде поэтикалық түрде берілген. Жарыместік, нормадан психикалық ауытқушылықтың эвфемистік бейнеленуі «не все дома у кого-то» – «біреу жарымес, бір түрлі, есуас» перифрастикалық бейтарап образбен бейнеленген. Тек бейтарап немесе кітаби фразеологизм-эвфемизмдер ғана жағымды немесе бейтарап образдарға құрылмайтындығын атап өту қызық. Фразеологияның төмендетілген қабаттарына тиесілі тұрақты эвфемистік айтылымдар да әдетте әлеуметтік және моралдық көзқарастар бойынша қолайлы образдарға негізделеді. Бірқатар жағдайларда олар қалжың сипатында болады. Мысалы, мүлде ақшасыздық (әрине кез келген адам үшін жағымсыз факт) орыс тілінде «карманная чахотка» (қалта құрт ауруы) деген қарапайым стильдегі фразеологизм-эвфемизммен әзілдеп айтылады. Мағынасы «қайтыс болу» дегенді білдіретін қарапайым стильге жататын «дать дуба» айтылымының күңгірт ішкі формасы бар, оны қалпына келтіру нәтижесінде бұл айтылымның этимологиялық түсіндірудің бірі келесідей: «Айтылым Ресейдің онтүстігінде пайда болған. Емен ағашының түбіне қайтыс болған адамды жерлеген деп болжам жасауға болады... Тек бір қызығы ұзақ өмір сүру символы болып табылатын ағаштың өлімді білдіруге қолдануы». Сөз мағынасының, фразеологизм-эвфемизмдер мағынасының құрылымдық элементтері туралы сөз болғанда, негізінен, үш мағына элементтеріне тоқталған жөн. Олар: денотаттық мағына бөлшегі, сигнификаттық мағына бөлшегі, коннотаттық мағына бөлшегі. Себебі сөз объектив дүниедегі заттармен, құбылыстармен байланысып қана қоймастан, адамдардың түрлі қызметімен, көп қырлы тұрмыс жағдайларымен, ынтасымен адамзаттың барлық өмірін қамтуы керек. Сондықтан да сөз мағынасында, кей ғалымдар көрсеткеніндей, сөйлеушінің жасына, өмір тәжірибесіне, тіпті ұлттық ерекшеліктеріне байланысты мағыналық элементтердің болуы мүмкін.

1. Денотаттық мағына бөлігі. Лексикалық мағына белгілі бір құрылымнан тұрады. Бұл құрылымдық тіл білімінің дәлелдеген басты нәтижесі деуге болады. Денотат дегеніміз заттар мен құбылыстар, не олардың ірі топтары. Ірі заттар мен құбылыстарды тіл білімінде референт деп атайды. Өмірдегі заттар мен құбылыстардың өзара ықпалдасуы денотаттық жағдай болады. Денотаттық жағдай – тұтастық пен динамикалы сипатта жүзеге асатын шындық болмыстағы іс-әрекеттер. Референт денотаттан көлемді, ауқымды болады, ал денотат кіші бөлшек. Мағынада заттық бөлік деген атаумен қабылданған. Денотаттық мағына бөлігі бірден ойға түсетін заттар мен құбылыстар. Мәселен, «үнгір»

дегендегі оның жалпы бейнесі мағынаның заттық бөлігі болады.

2. Сигнификаттық мағына бөлігі. Сигнификат дегенде ұғымды түсіну керек, яғни лексикалық мағынадағы ұғымның бөлшегі. Сигнификатты интенционал деп түсінуде болады. Мәселен, үңгірде терезе, электр, басқа адамға қажетті заттардың болмауы туралы ұғым осы сөздің сигнификаттық компоненті болады. Сигнификаттық бөлік Л.Новиковтың ойынша, «таңба – ұғым» қатынасы болып, өзіне ұғымның негізгі белгілерін алады. Қазақ семантикасында сигнификаттық компонентті ойдерек деген терім сөзбен атап жүр. Ойдерек – сигнификаттық компоненттің қазақша баламасы. Сигнификаттық мағынаны, М.Оразовтың ойынша, таным теориясындағы гнесиологиялық бейне түсінігімен салыстыруға болады. Сезім арқылы қабылданған субъектив бейне, сигнификаттық мағынамен тең түседі, алайда айырмашылығы гнесиологиялық бейне субъектімен өсіп отырса, сигнификаттық компонентте ондай қасиет болмады[9].

Сонымен, қарастырылған мәселе, мысалдар ішкі форманың тұрақты айтылымдардың эвфемизациясына ықпалының көрнекі мысалы болып табылады. Уәжділік образ салыстырылып отырылған тілдердің фразеологизм-эвфемизмдерінің сигнификативті-денотативті мағынасын жұмсарту және бүркемелеудің басты себебі болып табылады. Фразеологиялық сипаттағы тұрақты айтылымдардың эвфемизация процесін этимологиялық мәліметтер арқылы әлі де болса зерттеуді қажет етеді. танылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А.. Словарь справочник лингвистических терминов. –М.:1985, -66 с.
2. Ярцева В.Н. Лингвистический энциклопедический словарь.-М.: 1990, -120 с.
3. Степанова Г.В. Введение в семасиологию русского языка.-М.:1980,-480 с.
4. Кунин А.В. Основные понятия фразеологической стилистики. –М.:1969.- 381 с.
5. Кругликова Л.Е. Структура лексического и фразеологического значения. –М.,1988, -183 с.
6. Алиференко Н.Ф. Спорные проблемы семантики: Монография. – 2005.-280 с.
7. Крысин Л.П. Русский язык конца XX столетия (1985-1995), монография. –М.: 1996, -388 с.
8. Ниман Ю. Kind Words: a Thesaurus of Euphemisms, A.: 1990. -160 с.
9. Оразов М. Қазақ тілінің семантикасы. – Алматы: «Рауан», 1991. -240 б.

Мухатаева А.Ж.

кандидат филологических наук
ard0608@ibox.ru

ЛЕКСИЧЕСКИЕ АРХАИЗМЫ В ЯЗЫКЕ ЭПОСА

Түйіндеме: Мақалада этимологиялық және этнолингвистикалық талдауға ұшыраған архаизмдер қазақ лексикасының құрылымында қаралады. Бұлар әскери және тұрмыстық лексика шеңберіне қарасты материалдық мәдениеттегі тақырыптардың атауы.

Мақалада туыс тілді лексиканы кірістіре отырып, салыстырмалы-тарихи әдісті қолданылады.

Түйін сөздер: архаизмдер, қазақ эпосы, этимология, семантика, этнолингвистика, салыстырмалы конструкциялар.

Аннотация: В статье рассмотрены архаизмы в структуре лексики казахского эпоса, которые подвергнуты этимологическому и этнолингвистическому анализу. Это наименования предметов материальной культуры, относящиеся к сфере военной и бытовой лексики.

В статье получает применение сравнительно-исторический метод изучения лексики с привлечением лексики родственных языков.

Ключевые слова: архаизмы, казахский эпос, этимология, семантика, этнолингвистика, сравнительные конструкции.

Abstract: The article considers the structure of archaisms in the vocabulary of Kazakh epic, which was subjected to ethnolinguistic and etymological analysis. They are names of artefacts relating to the field of military and everyday vocabulary.

The article uses comparative method of studying vocabulary, involving vocabulary of related languages.

Keywords: archaisms, Kazakh epic, etymology, semantics, ethnolinguistics, comparative constructions.

Целью работы является этнолингвистический и этимологический анализ отдельных лексических архаизмов в языке казахского эпоса.

Материалом исследования послужила лексика языка наиболее крупных эпических произведений казахского эпоса.

Лексика казахского эпоса (в дальнейшем – КЭ) характеризуется наличием большого количества архаичных элементов.

Исследование архаичных лексем КЭ, как и любых лексических архаизмов, весьма важно для исторической лексикологии казахского языка с двух точек зрения: во-первых, упомянутые лексемы отражают исторический процесс устаревания лексического состава, во-вторых, они определяют круг архаизированных наименований предметов материальной культуры.

Но и в том и другом случае лексические архаизмы могут представить надежные данные только при условии, что они будут изучены посредством сравнительно-исторического метода и подвергнуты этимологическому анализу.

Отступая от стереотипных подходов к трактовке природы архаизмов вообще, и лексических архаизмов, в частности, мы рассматриваем последние в контексте КЭ в составе трех групп, различающихся в зависимости от функционального устаревания: 1) лексические архаизмы, которые функционируют в современном казахском литературном языке, однако отличаются определенной пассивностью, консервативностью; 2) лексические архаизмы, функциональная сфера которых ограничена в основном рамками эпических, фольклорных, устно-поэтических произведений, творений акынов (их значения выделяются лишь в узком контексте); 3) лексические архаизмы, подвергшиеся «консервации» и этимологическому затемнению. Архаические лексемы употребляются, особенно чисто в составе фразеологических сочетаний, в пословицах и поговорках, а также в сложных словах и в сравнительных конструкциях.

Изучение всех трех типов функционирования лексических архаизмов – задача специального исследования. Мы ограничимся лишь рассмотрением некоторых лексических архаизмов в структуре лексики КЭ и подвергнем некоторые из них этимологическому и этнолингвистическому анализу. Это наименования предметов материальной культуры, относящиеся к сфере военной и бытовой лексики.

Прежде чем перейти к этимологическому анализу с привлечением этнолингвистических фактов из лексических архаизмов в КЭ, следует обратить внимание на их состав и содержание, отнесенность к той или иной лексико-семантической группе, а также на степень их архаизации, естественно, учитывая понимание их современными носителями языка.

Необходимо отметить, что на механизм архаизации воздействуют различные внутриязыковые и внеязыковые факторы. Отнесем к ним прежде всего утрату реалий, которые обозначались теми или иными исконно тюркскими или собственно казахскими единицами; отклонениям по отношению к современной форме, довольно часто приводящие к семантическим сдвигам; затем – резкое ограничение сферы функционирования лексических единиц или «консервация» в рамках устойчивых сочетаний; наконец, утерю связи заимствованного элемента с первоисточником.

Эти факторы, оказавшие влияние на сказителей в период создания ими тех или иных эпических и лирических произведений, а также на процессы их пересказа и распространения в течение ряда столетий, заслуживают особого этнолингвистического исследования. Мы говорим о них лишь в общих чертах, и, рассматриваем дошедшие до нас благодаря эпическому контексту, архаические пласты лексики в составе нескольких групп. Так, ряд наименований собственно тюркского происхождения в КЭ ныне утратили функциональную активность, таковы: *көбеген, көрпеиш, көрпелдес*, которые Сыздыковой Р.Г. рассматриваются как гомогенные лексемы и возводит к понятиям «дитя, детеныш, малыш, молодняк» [9, с.73-75]; сюда же следует отнести, вероятно, и вариант *көбең*: Мінгенде атың дөненді, Көкке тойған көбеңді... [Алп, с.12-13]. К разряду подобных архаизмов можно отнести: *датқа*: Сырлыбай *датқа* уәзірі... [ҚЖ, с.14], *жегдеше*: Алтынды қамзол жегдеше... [ҚЖ, с.18], *кіреуке, бадана*: Бадана көзді кіреуке... [ҚЖ, с.41], *баз*: Етің шекер, сорпаң баз ... [ҚЖ, с.45], *қаттас, оттас*: Қарға жүнді қаттасым, Үйрек жүнді оттасым ... [ҚЖ, с.46], *Зұлжалел*: Жаратқан тәңірім, *Зұлжалел*... [ҚЖ, с.51], *нұрат*: Жүзімнен кетті *нұратым*... [ҚЖ, с.73], *сүбе*: Бір *сүбе* Қара тауда ер еді деп... [АШ, с.8], *шонық*: Елінде мендей *шонық* біі бар ма... [АШ, с.11], *мұндар*: Білмейсің, *мұндар* кедей, салтанатты... [АШ, с.13], *өпекем*: «Өпекем сәлем айтты, жездеке», – деп ... [АШ, с.26], *дөңгел*: Дөңгелге қакқан қазықтай... [Алп, с.74], *арай*: Арай, жаным, Арай... [Алп, с.91], *шөрей*: *Шөрей*, жаным, *шөрей*... [Алп, с.94], *бегім*: *Бегім* келсін қасыма... [Алп, с.113], *кепеш*: Үшып кетті *кепеші*... [Алп, с.60], *керік*: Астына мінген *керігі*... [Алп, с.69], *шер*: Қарсыласты екі *шер*... [Алп, с.71], *шың*: Барабан соғып, *шың* қағып... [ЕТ, с.8], *жа*: Қасы *сарыжадай* керілген... [ЕТ, с.9], *қолаң*: Бұқар барсаң *қолаң* бар... [ЕТ, с.16], *Имран*: *Имран* барсаң, пісте бар... [ЕТ, с.17], *шора*: Бұл батыр... *шораларын* сағынар... [ЕТ, с.20], *шоры*: Асықпасаң қайтармын қатыныңды *шоры* ғып... [ҚМБ, с.61], *талау*: Тұлпардан туған *талаудың*... [ЕТ, с.22], *кәуір*: Аттанғанмын *кәуірге*... [ЕТ, с.25], *пара*: Ауызға жеуге *парам* жоқ... [ЕТ, с.26], *шама*: Ерлігінде *шама* жоқ... [ЕТ, с.31], *тарын*: Арқанда тұрған *тарында*...- ЕТ [2, с.32], *еранлар*: *Еранлар* қамын жей берді... [ЕТ, с.39], *өпші*: Атына *өпшін* жабады... [ЕТ, с.39], *төгерек*: Құлжа мойын *төгерек*... [ЕТ, с.41], *дабыс*: Қику салған *дабыспен*... [ЕТ, с.44], *қау*: Мұсылман аз, қалмақ *қау*... [ҚМБ, с.11], *шабар*: Келмембет деген *шабары*... [ҚМБ, с.19], *жаулық*: Мынау *жаулық* заманда... [ҚМБ, с.25], *бедірек*: Бес байталға алған *бедірек*... [ҚМБ, с.31], *фұшты*: Жатқызып жалын *фұштымен*... [ҚМБ, с.47], *қардар*: *Қардар* емес бізден ол... [ҚМБ, с.52], *құлпы*: Үстіне киіп *құлпыдан*...- [ҚМБ, с.57], *жаушы*: Қыз Назымға *жаушы* ғып... [ҚМБ, с.57], *пайыкел*: *Пайыкелін* аңқытып... [ҚМБ, с.58], *зәңгі*: *Зәңгінің* қолы жетпесін... [ҚМБ, с.75], *қасам*: Қалмақтар ішті *қасамды*... [ҚМБ, с.75], *ныгара*: Қамбар бек ұрды *ныгара*... [ҚМБ, с.82] и мн. др.

Определенная часть архаизмов встречается в составе фразеологических, плеонастических словосочетаний и сравнительных конструкций: *бу*: Бу қылып Шекті малын не қыласың? [АШ, с.12], *шал*: Өңкей *шал* аузын шалып, ақылын танған... [АШ, с.24], *жекей*: Күрең ат *жекей* басып, желді дейді... [АШ, с.28], *берден*: Мінгенім қош алдына *берден* шұбар... [АШ, с.38], *жадай*: Көрдім де қараларын *жадай* шаптым... [ҚЖ, с.13], *шытырма*: *Шытырма* көйлек етінде... [ҚЖ, с.15], *пұшман*: Ақыры жерсің *пұшманды*... [Алп, с.41], *жүш*: Көңілі тасып *жүш* ұрды... [Алп, с.115], *қастауыш*: *Қастауыш* қасты Ақжүніс... [ЕТ, с.25], *ғамкүн*: *Ғамкүн* болып өлемін... [Алп, с.95], *кент*: Қалмақтың *кент* қаласы...- [ҚМБ, с.20], *шана*: Жолдасына *шана* алмай... [ҚМБ, с.27], *хадден*: Хош болып уақыты *хадден* асып... [ҚМБ, с.71], *талия*: *Талия* тартып табанын... [ҚМБ, с.61] и др.

Несомненный интерес представляют глагольные архаизмы: *қақса-*: Лазым сұлу қақсайды, Ғашықтың кіріп дертіне... [ҚМБ, с.14], *қапылды-*: Өткізбен деп *қапылды*... [ҚМБ, с.16], *шал-*: Жібектен айыл *шалады*... [ҚМБ, с.29], *бүледі-*: Ноғайлы елін *бүледі*... [ҚМБ, с.59], *тоғанақта-*: Әкелді қант *тоғанақтап*... АШ [с.9], *текте-*: Бұл сөздің тұралмады артын *тектеп*... [АШ, с.11], *амандасу-*: Шол-

панмен *амандасып* (т.е. қоштасып) кейін қайтты... [АШ,с.25], *еңіре-*: *Еңіреп* жүрген ер еді... [ЕТ,с.22], *қасқарып-*: *Қасқарып* қарап тұрады...[ЕТ,с.12], *долантып-*, *сулантып-*: Біткен сүйек *долантып*, Сауырсын бедеу *сулантып*...[ЕТ,с.13], *танат-*: Аттай мұрнын *танаттым*...- [ЕТ,с.28], *нұрады-*: Туы колдан *нұрады*...[ЕТ,с.39], *қайт-сана-*: Кейін балам *қайт-сана*...[ҚЖ,с.9], *жанасала-*: *Жанасалай* сұлудың, Қасына жетіп келеді...[ҚЖ,с.17], *байқаста-*: Жан-жағын қарап *байқаста*...[ҚЖ,с.31], *шонық-*: Төлеген мырза *шонықты*... [ҚЖ,с.32] и др.

Целый ряд непонятных и не вычленяемых архаичных элементов мы обнаруживаем в структуре ономастиконов, которыми богата лексика КЭ. Объяснения их структуры, содержания и мотивы образования – предмет специального изучения. Таков далеко неполный перечень лексических архаизмов разной степени этимологического затемнения и сужения функциональных рамок. Такие лексемы как *шора*, *шоры*, *амандасу*, *арай*, *берен*, *бүле-*, *еңіре-*, *жаушы*, *керік*, *көбе*, *кіреуке*, *көбеген*, *кішілік*, *кіріш*, *қаттану*, *жа*, *сана* рассмотрена Сыздыковой Р.Г., другие лексемы – Кайдаровым А.Т., составителями в подстрочных комментариях, а также нами. Надо сказать, что глубина этих исследований далеко не одинакова.

Этимология архаизмов в языке КЭ в одних случаях восходит к потускневшим исконно тюркским элементам, в других случаях это заимствования, восходящие к разным источникам. Среди слов первой категории довольно часто обнаруживаются «ущевшие» от разрушительного воздействия времени и сохранившиеся в каком-либо ином языке в «прозрачном» виде. Слова второй категории воссоздаются, поддаются этимологической реконструкции при учете особенностей языка источника, посредствующей языковой среды и, разумеется, фоно- морфо- семантической структуры заимствующего языка, определяющей ход и процесс адаптаций.

Предлагаем ряд этимологических этюдов об архаизмах языка КЭ:

Күзгі: Әр шаһарға қарасаң, Құрулы тұрған *күзгі* бар, *Күзгіні* көр де көзім көр...[ЕТ,17] «Встретишь в каждом городе навешанных *күзгі* (зеркал), посмотри на них – увидишь мои глаза». Данный архаизм в современном казахском литературном языке самостоятельно не употребляется. Причина – этимологическое затемнение. Между тем это слово, имевшее широкое употребление в языке многих древних и средневековых письменных памятников (ср. *kozgi*, *kozpi*, *kozuni* «зеркало») [2,1969, с.321] встречается в ряде современных тюркских языков: башк. *көзге* «зеркало» [6,1964, с.244]; караим. *кузги* «зеркало» [4, 1974,с.351] и др.. При чем в одних языках слово было заменено соответствующими синонимами (ср. уйг. *әйнек* «зеркало» [11,1961 ,с.273]; ног. *бияла* «зеркало» [7, 1956,с.214]; тув. *көрүнчук* «зеркало» [8, 1953,с.181] и др.), а в других – сохранилось при наличии синонима-дублета. Напр.: узб. *кузгу//ойна* «зеркало» [10, 1959, с.126] и др.

В современном казахском языке слово *күзгі* забыто, но продолжает бытовать в языке эпоса и этимологически восходит, вероятно, к корню *көз* «глаза», который превратился в *күз* под регрессивным влиянием производной формы *=gi* (с вариантами по тюркским языкам *-гы / -қу/ -кү /-гу /-гү* и др.).

Зантекті: Сауырына болайын *зантекті* қара көмірдей... [ЕТ,с.29]. Здесь речь идет о цвете крупа коня Тарғына Тарлан. Данное слово в современном казахском языке ни с какими словами не соотносится. Трехсложная структура его указывает либо на производность или иноязычное происхождение. При возможности вычленения из его состава компонентов *зан* и *текті* мы получаем сочетание *зан текті*, означающее «занского происхождения» или «происшедший от *зан*, ибо компонент *текті* как в казахском, так и в других тюркских языках вполне ясное слово: *тек* «происхождение», «род», а *текті* – притяжательная форма – «такого-то происхождения, рода». Остается выяснить этимологию непонятого слова *зан*, которое не зафиксировано ни в одном из словарей казахского языка. Возможно, *зан* восходит к *зәңгі* «черный человек», «негр».

Отметим, что относительно легко объяснима этимология таких архаизмов, у которых корневая морфема «прозрачная», а неясность вызывает только их производная форма, не соответствующая литературному стандарту. Так, слово *жегдеше* «рубашка» объясняется чередованием (г~й), ср. нынешний его вариант *жейдеше*. Или *әнекем* – в современном казахском языке *әпкем* диал. «старшая сестра» (вариант *әтшөм*); точно также лит. *шөрө* (в повторе *шөрө-шөрө*) – в языке КЭ *-шөрөй* «призыв овец»; лит. *дыбыс* в КЭ *дабыс* «возглас, звук», ерендер-еранлар «молодцы, мужчины»; лит. *ныгар* > *ныгарлап* ұру в КЭ *ұрды ныгара* «подбивать»; лит. *шекі басу* в КЭ *жекей басу* (о походе коня).

Среди архаизмов встречаются и разошедшиеся омонимы. Так, *дөңгел* и *төгерек* (мойын) имеют гомогенную корневую основу **дөң/*төг*, восходящую к общему элементу **төң*, обобщенное значе-

ние которого А.Т.Кайдаровым определяется: «нечто круглое, переворачиваемое» [3,1986, с.287]. Отсюда мы имеем дело с предметом округлой формы. Сюда же, видимо, относятся однокорневые слова *доңгелек, доңгалақ, тегереш, тегермеш, тегеш* и др.

Труднее поддаются этимологизации собственно глагольные формы (типа *танат-, қасқар-, долант-, сұлант-, қапыл-* и др.) (по сравнению с отыменными глагольными образованиями: *тек > текте-, жанжанасала-*).

Особняком стоят этимологически затемненные элементы, образующие сравнительную конструкцию при помощи форманта *-дай/-дей*. Эта форма в казахском языке довольно часто выступает причиной архаизации лексического значения наименований сравниваемых объектов. Об этой особенности Кенесбаев С.К. пишет: «ослабление лексического значения корневых слов без *-дай* из-за архаизации реалий, выражаемых ими, приводит к «угасающей» продуктивности корневых форм: ср. *аран* («аузын *арандай* ашты»), *бадана* («көзі баданадай болып кетті»), *абажса* («*абажсадай* үлкен екен» и пр.), представляют собой лексемы-историзмы в составе лексики современного казахского языка» и «десемантизированные корневые слова типа алпамса, *атыз, нарт* и др. приобретают лексическое значение только с присоединением к ним *-дай // -дей*» [5,1973, с.154-155].

И в самом деле, что означает «эталон» сравнения в таких компаративных конструкциях КЭ, как *керендей: Керендей* ашып ауызын... [Алп,с.46], *арыстай: Арыстай* қылып ұл тапты... [АШ,с.19], *қолақпандай: Қолақпандай* күрзімен... и др.

Процесс десемантизации корневого эталона осложняет понимание смысла, образно-ассоциативного представления, передаваемого сравнительной конструкцией. Отсюда и возникает необходимость «этимологического вмешательства».

Таким образом, архаическая лексика КЭ в сфере материальной и духовной культуры этноса в известной степени отражает объективные факторы его языковой жизни и особенности исторического развития.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Алп – Алпамыс батыр. – Алматы:1957.-134б.
2. АШ – Айман-Шолпан. – Алматы:1957.-40б.
3. ЕТ – Ер Тарғын. – Алматы:1957.- 80б.
4. ҚЖ – Қыз Жібек. – Алматы:1957.- 94б.
5. ҚМБ – Қамбар батыр. – Алматы:1957.- 116б.
6. Древнетюркский словарь. – Л.:1969.- 676с.
7. Кайдаров А.Т. Структура односложных корней и основ в казахском языке. – Алма-Ата: 1986.- 326с.
8. Караимско-русско-польский словарь. – М.: – 1974.- 687с.
9. Кенесбаев С.К. О природе казахских лексикализованных единиц с формой *-дай/-дей* // У11 региональная конференция по лексикологии тюркских языков. Маловские чтения 18мая 1973. Тезисы. – Алма-Ата: 1973.- С.154-155.
10. Русско-башкирский словарь. – М.: – 1964.- 985с.
11. Русско-ногайский словарь. – М.: – 1956.- 734с.
12. Русско-тувинский словарь. – М.: – 1953.- 708с.
13. Сыздықова Р.Ф. Сөздер сөйлейді(сөздердің қолданылу тарихынан).– Алматы:1980 – 126б.
14. Узбекско-русский словарь.- М.:1959.- 840с.
15. Уйгурско- русский словарь.- Алма-Ата: 1961.- 328с.

Нұрболат Қ.
2-курс магистранты
Филология және әлем тілдері факультеті
ҚазҰУ
kymbatnrbolat666@gmail.com

АБАЙ ҚҰНАНБАЕВТЫҢ «ҚАРА СӨЗДЕРІНДЕГІ» СӨЗ ТІРКЕСТЕРІНІҢ ҚЫТАЙ ТІЛІНЕ АУДАРЫЛУ ЕРЕКШЕЛІГІ

Түйіндеме: Абай Құнанбаевтың «қара сөздерінің» кейбір сөз тіркестері қытай тіл аудармаларында төрт иероглифтік құрылымы арқылы аударылған ерекшеліктерін сипаттаймыз және аударма теориясының негізіне сүйене отырып аудармаларды салыстыру арқылы осы ерекшелікке талдау жасап, екі аудармашының осы құрылымды қолдану жиілігін анықтаймыз.

Түйін сөздер: қытай тіл, төрт иероглифтік құрылым, теория.

Аннотация: В этой статье мы описываем “Слова назидания” Абай Кунанбаева в переводах с китайского языка по структуре четырех иероглифов, анализируя эту спецификацию, сравнивая переводы на основе теории перевода и определяем частоту использования структуры между двумя переводчиками.

Ключевые слова: китайский язык, структура четырех иероглифов, теория.

Annotation: In this article we describe some of the Abay Kunanbaev's “book of words” in the Chinese translation by the structure of four hieroglyphs and analyzing this specification by comparing translations based on translation theory. We define the usage frequency of the structure between two translators.

Key words: Chinese, structure of four hieroglyphs, theory.

Кіріспе

Мақаланың жалпы сипаттамасы қазақтың ұлы ақыны, философ, аудармашы, ағартушы Абай Құнанбаевтың «қара сөздерінің» қытай тіліндегі аудармаларының тарихы мен салыстырмалы талдау жасау арқылы түпнұсқадағы сөз тіркестердің, сөйлемдердің аудармада төрт иероглифтік құрылымы арқылы аударылғанын зерттеп, сәйкестігі мен екі аудармашының осы құрылымды қолдану жиілігін анықтаймыз. Мақаланың өзектілігі «қара сөздердің» қытай тіл аудармасында осы тәсілмен аударылған сөз тіркестері өте жиі кездеседі, олардың ерекшелігін анықтап, мағынасы түпнұсқаға сәйкес пе, осы мәселелерді анықтау өте маңызды. Және де «қара сөздерінің» қытай тіліндегі аудармаларында көрінетін бұл ерекшеліктерге толыққанды жүргізілген зерттеулер көп емес.

Қазіргі күнге дейін Абайдың қара сөздері үш жүзден астам әлем тілдеріне аударылып болды, солардың ішінде қара сөздердің қытай тіліне аударылғанына 35 жылдай уақыт болған екен, осы уақытқа дейін қара сөздердің қытай тілінде аударылған екі нұсқасы жыл сайын зертеушілердің салыстыруы мен талқылауына түсіп жатады. Ол екі аударма нұсқасы Қабай (Ха Хуанжан) 1984 жылы толық аударып Шыңжаң ұлттар баспасында басып шығарған «阿克利亚» мен Су Жоушион, Әкбар Мәжит 1995 жылы Абайдың 150 жылдығына байланысты селбесіп аударған «阿拜谏言录».

Абай тілінің өзіндік лексикалық, грамматикалық және т.б. ерекшеліктері бар, оны біз Абайдың көптеген шығармаларынан байқауымызға болады. Ал қара сөздердің қытай тіл аудармасында адамды қызықтыратын бір аударылу ерекшелігі қытай тіліндегі төрт иероглифтік құрылым, яғни төрт иероглифтен тұратын тұрақты сөз тіркесі, «Қытай тіліндегі тұрақты сөз тіркестері құрамы жағынан да, көлемі жағынан да қазақ тіліндегі тұрақты сөз тіркестерінен біршама кеңдеу келеді. Олар қалыптасқан сөздер (惯用语), идиомалар (成语), аяқталмай қалған сөйлемнің соңғы жартысы (歇后语), мақал-мәтелдер (格言), хикіметті сөздер (谚语) болып табылады. Бұлардың әрқайсысының өзіне тән жеке ерекшеліктері болады.» [1, 175] Ал қытай тіліндегі төрт иероглифтік сөз тіркестері идиомалар қатарына жатады, бірақ сол идиомалар ішіндегі ең күрделі бір түрі, бұл қытай тілінде кездесетін бір өзгеше құбылыс, қытай тіліндегі әдеби шығармаларда, тұрмыстық сөздерде де жиі кездеседі және сондай-ақ қытай тілінің көркемдік деңгейінің көрсеткіші. «Төрт иероглифтік құрылым қытай дәстүрлі мәдениетінің негізгі ерекшелігі болып табылады, олар тұрақты бекітілген құрылымы мен тұрақты мағынасы бар, олар қытайдың байырғы заманынан бастап қалыптасқан, қазіргі заманғы қытай тілінен ерекшеленеді.» [2, 38]

Қытай тіліндегі бұл өзгеше құрылымның шығу жолдары әртүрлі. Адамдар өндіріс пен еңбек процесінде тіл жасалып, қарым-қатынас процесінде байытылды және дамыды. Олардың негізінде алты түрлі жолман пайдаланған:

Бірінші: Мифологиялық аңыздар мен әңгімелерден шыққан, халықтың табиғи құбылыстар мен әлеуметтік өмір құбылыстарын түсінуіне негізделген. Мысалы: «山海经/Шан Хай Жйң» аңызынан шыққан «精卫填海/Жйн Уейдің теңізді тындыруы» мен «列子/Ле зі» кітабынан шыққан «愚公移山/Үй Гуңның тауды жөткеуі» секілді.

Екіншісі: Тарихи әңгімелер мен оқиғалардан келген. Бұл түрлер тарихи әңгімелерде көптеп кезігеді, тіпті кейбіреулері бірнеше мыңдаған жылдар бұрын қалыптасқан. Мысалы: «高山流水/Асқар тау, ағын су» және «完璧归赵/Бидың Жау хандығына қайтарылуы» тарихта шынымен болған оқиғалар.

Үшіншісі: Поэзиядан, классикалық әдебиет пен танымал туындылардан шыққан. Мысалы: Ежелгі романдардан «三国演义/Үш патшалық қиссасы», «红楼梦/Қызыл сарай тұсы», «西游记/Батысқа сапар» және «水浒传/Су бойында» сияқты қытайдың төрт ең әйгілі романдарынан 800-ден астам төрт иероглифті тұрақты сөзтіркесі шыққан екен, ал «诗经/Өлең» атты өлең жинағында 150-ден астамы бар, бұл жинақта негізінен осы төрт иероглифтік құрылымында жазылған. Мысалы:

击鼓其镗，踊跃用兵。土国城漕，我独南行。
从孙子仲，平陈与宋。不我以归，忧心有忡。
爰居爰处？爰丧其马？于以求之？于林之下。
死生契阔，与子成说。执子之手，与子偕老。
于嗟阔兮，不我活兮。于嗟洵兮，不我信兮 [3, 44]

(Жолма-жолкері аудармасы)

Барабандар қатты дауыстап, сарбаздарға соғысқа баруға жігер береді. Адамдар қала ішінде қалады, ал мен оңтүстікке аттанамын.

Генерал Сүн Зі Жұңға ілесіп, Чың мен Соң соғысын тоқтатуға. Маған ұзақ уақытқа дейін үйге қайтуға рұқсат жоқ, бұл адамды азаптайды.

Лагерді үй жасадық, ал жылқылар жоғалуда. Мен оларды қай жақтан іздеп табамын? Сөйтсем олар бақ астында тұр екен. Мейлі тірі не құрбан болайық, мейлі басымыз қосылсын не қосылмасын, мен саған уәде бергенмін. Қолыңды мықтап ұстап, шашым ағарсада сенімен болар едім.

Күрсінем сенімен айырылғаным, енді кездесу мүмкін емес шығар. Күрсінем аралығымыздың осыншама алыстығына, күрсінемін бұл уәдемде тұралмағандығыма.

Көріп отырғандай бұл жерде бүкіл өлең төрт иероглифтік тұрақты сөзтіркесі арқылы жазылған, тіпті бір төрт иероглифті сөз тіркесі бір толық сөйлемнің мағынасын қамтиды. Тағы осындай ерекшелікті біз өлеңдерден сырт қытайдың танымалы философы Конфуцийдің афоризмдері мен қытайдың әйгілі ақындарының шығармаларынан да байқаймыз, бірақ бұлардың көпшесі қазіргі заман қытай тілінің талаптарына сай біраз өзгертулер жасалған.

Төртіншісі: Халықтың өмір салтынан қалыптасқан бұл төрт иероглифті сөз тіркесі адамдардың өндіріс, өмірлік тәжірибе және сезімдерінің сипаты. Мысалы: «狼吞虎咽/Апыл-құпыл асай салу»,

«铁树开花/Темір ағаштан гүл өсті», «半斤八两/Айналып келгенде бәрібір, екеуі де қарайлас».

Бесіншісі: Шет тілдерінен енген, көбі буддистік тармақтардан алынған. Мысалы: «功德无量/Еңбегі шексіз», «回头是岸/Артқа қайырылғанның алды ашық», «想入非非/Қай-қайдағыны ойлау», «火中取栗/Өрт ішінен қаштан алған» француз әңгімелерінен келген, «诺亚方舟/Нұх кемесі» ағылшын тілінен шыққан және т.б. сияқтылар.

Алтыншысы: діни нанымдардан келген, кейбір сөз тіркестердің ұғымдары діни әрекеттерінен келеді. Мысалы: «五体投地/бас ұрып, аяғына жығылу» буддизмнің ең құрметті сәлем беру тәсілі болып табылады, біреуге дән риза болуын тәмсілдеп тұр.

Ал қытай тіліндегі төрт иероглифтік құрылымның өзіндік ерекшеліктері де бар.

1. Құрылымның тұрақтылығы. Төрт иероглифті тұрақты сөзтіркесі қысқа сөз тіркесі болғандықтан, оның құрылымының тұрақтылығы сөз құрамдастары мен құрылымдық қатынастар арасындағы тұрақты қарым-қатынаспен ерекшеленеді, яғни оларды құрайтын бөліктерді бөлуге немесе басқа сөздермен ауыстыруға болмайды. Ол екі жағынан көрінеді: Біріншіден, қытай тілінің төрт иероглифті тұрақты сөз тіркесі кеңінен таралған процесте қысқаша және тұрақты формалды құрылымды қалыптастырды, тіпті синонимдер немесе мағыналас сөздермен де ауыстыруға болмайды. Екіншіден, құрылымдық компоненттер арасындағы қарым-қатынасты немесе сөз тәртібін ерікті түрде өзгерте алмайсыз. Олардың ішкі құрылымы әртүрлі қатынастардан тұрады, өйткені бұл құрылымдағы сөз тіркестері біртіндеп ұзақ мерзімді пайдалануда қалыптасқан.

2. Семантиканың тұтастығы. Тұрақты сөз тіркестерінің мәні тұтас. Оның мағынасы құрамдас элементтерінің мағынасын қарапайым қосу емес, тұтастай төрт иероглиф нақты бір мағынаны береді. Екінші жағынан, егер сіз әр иероглифті бөліп қарап, мағынасын біліп тұрсаңызда, бірақ жалпы сөз тіркесінің мағынасын түсіну қиын және толықтай мағыналарын түсіну үшін олардың шығу көзімен байланыстыра қараған жөн.

3. Ұзақ уақыт қолданудан болған әдеттілігі. Сөз тіркестері адамдардың тұрмысын да кең таралған, кең қоғамдық негіз бар. Олардың кейбіреулері шығу тегі ғана бар болып қоймай, сондай-ақ ұзақ тарихы бар және мыңдаған жылдар бойы қолданып келінеді.

4. Ұлттық сипаты бар. Төрт иероглифтік тұрақты сөз тіркестері ұлттың немесе мәдениеттің сипаттамаларын неғұрлым нақты көрсете алатын айнаға ұқсайды.

5. Ырғақтықерекшелігі бар. Қытай тіліндегі бұл құрылымда сөз тіркестерінің басым бөлігі төрт буыннан тұрады, олар негізінен төрт сипатқа ие, бұл қытай елінің дәстүрлі мәдениетімен тығыз байланысты, қытай философиясындағы «对称美/Симметрия әсемділігі» идеологиясының айқын көрінісі, яғни өзіндік интонация, ырғақтық әуенге, әуезділікке ие.

1956 жылдан бері ғалымдар қытай тіліне тоқтаусыз өзгерістерді енгізуде, қытай тілінің жазылу процесі өте күрделі, есте сақтауға ыңғайсыздықты әкелгені үшін иероглифтерді оңайландыру жұмысын жүргізген, көптеген күрделі иероглифтерді алып тастаған, бірақ төрт иероглифтік құрылымы негізінен бүкілдей сақталып қалды, қытай мәдениетінде сөздердің астарлы мағынасы өте көп әрі үлкен мәнге ие. Жоғарыда айтылғандай төрт иероглифтік құрылымы қытай әдебиетінде алатын орны өзгеше. Бұл құрылым тек қытай тіліне тән құбылыс, басқа тілден мұндай ерекшелікті байқамайсыз, негізінде, басқа тілдегі сөйлемді қытай тілінің төрт иероглифтік құрылымы мен трансформациялауға болады, бірақ керісінше бұл құрылымды басқа тілдерге аударғанда тек жай сөзбен немесе мағынасын беретін идиомалармен аударуға ғана болады, оның пішінін сақтап қалу мүмкін емес. «Оларды аударғанда мазмұнын дәл жеткізіп, ұлттық бояуын дәл бейнелеп, стилистикалық түрленуіне ерекше көңіл бөлу керек.» [4, 182]

Осы төрт иероглифтік құрылымын Абайдың қара сөздерінде де жиі кездестіреміз. Ендеше төменде түпнұсқадағы сөз тіркестерінің аудармадағы төрт иероглифтік құрылыммен аударылған мысалдарға қарайық:

Түпнұсқа	Қабай аудармасы	Су Жоушион, Әкбар Мәжит аудармасы
сүйегіне жеткен, атадан мирас алған, ананың сүтіменен біткен надандық әлдеқашан адамшылықтан кетірген. Өздерінің ырбаңы бар ма, пыш-пышы бар ма, гуілдегі бар ма, дүрілдегі бар ма – сонысынан дүниеде ешбір қызықты нәрсе бар деп ойламайды, ойласа да бұрыла алмайды,	哈萨克人一代代传下来的根深蒂固的愚昧状态，早使他们失去了做人应有的品德。他们惯于吹嘘、起哄、嬉皮笑脸、拨弄是非。他们从来没有想过，世界上有比他们这些更有趣味的东西。即使想过，也不愿意跟别人学。	那种与生俱来，根深蒂固，因袭至今的愚昧，早已使他们不成体统。除了他们那点喜欢眉飞色舞，飞长流短，飞扬跋扈，自吹自擂的习性，便不知道世上还有比这更为有趣的事，即使他们想起也不会投入。
Жолма-жолкері аудармасы	Қазақтардың ұрпақтан ұрпаққа жалғасқан, тамырына біткен надандығы, Олардың адамғатан мөралын жоғалты. Олар мақтануға, шу көтеруге, қылжақтауға, өсек өрбітіп көндіккен. Олар дүниеде бұлардан әлдеқайда қызықты нәрселер бар деп ойлаған емес. Ойласада, басқалардан үйренгісі келмейді.	Ондай тумыстан бар, тамырына біткен, осы уақытқа дейін жалғасқан надандық оларды қисынсыз қылып жіберді. Жайнақ қағып, өсек тасып, әспенсіп, өзін-өз мақтаған әдеттерінен басқа дүниеде көптеген қызықтардың бар екенін білмейді. Естеріне түсседі, оған кіріспейді.

Бұл Абайдың қырық бірінші қара сөзінен алынған сөйлемдер, көріп отырғандай көбінше тіркестер қытай тілінде төрт иероглифтік құрылымы бойынша аударылған, Екі аудармашы «сүйегіне

жеткен» деген тіркесті бірдей «根深蒂固/тамырына біткен»[5, 1052] деп аударған, «根蒂/тамыр», «深/терең», «固/берік» деген мағынада, бұл тіркес түпнұсқа сөзінің мағынасын дұрыс беріп тұрғаны айқын, осы тіркес шығу төркініне келсек, ол 老子(Лау Зи)ның «道德经/Дау Ды Жйң» атты шығармасының елу тоғызыншы бөлімінің «有国之母，可以长久，是谓深根固柢，长生久视之道» деген сөзінен келген, сондықтан сөздің шығу жолы қытай тарихи классикалық әдеби шығармаларынан шыққан болып саналады және кейіннен қазіргі заман қытай тіліне сай сәл өзгертулер енгізілген, дәл осы тіркес секілді, басқаларының да өзіндік шығу төркіндері бар. Ал түпнұсқада «ананың сүтіменен біткен» деген тіркесі Су Жоушион, Әкбар Мәжит аудармасында «与生俱来/тумыстан бар» деп берілген, біздің ойымызша бұлай аударған түпнұсқа авторының ойын дұрыс бере алған деп есептейміз, өйткені қытай оқырмандары үшін «与生俱来/тумыстан бар» сөзінің мағынасы түпнұсқа сөзінің мағынасымен бірдей бейне береді, бірақ Қабай аудармасында бұл сөз тіркесі мүлдем аударылмай кеткен екен.

Тағы бір айтпасқа болмайтын жәйт, дәл осы сөйлемде біз бір қателікті байқаймыз, түпнұсқада «пыш-пышы бар ма, гуілдегі бар ма» деген тіркесті Қабай «拨弄是非/өсек өрбітіп» деп тәржімалаған, ал Су Жоушион, Әкбар Мәжит «飞长流短/өсек тасып» [6] деп берген, екі аударманың мағынасы бір бірімен ұйқас, яғни мағыналық жақтан ешқандай ағаттық байқамаймыз, бұл жердегі қателік аударманың баламалығында емес, қайта Су Жоушион, Әкбар Мәжит аударған «飞长流短/өсек тасып» деген тіркесінде, қытай тілінде «飞长流短» деген төрт иероглифті тұрақты сөз тіркесі жоқ, оның дұрыс нұсқасы «飞流短长»немесе «蜚短流长» болып саналады, шығу төркіні Пу Сун Лиңның (蒲松龄) «Ляужай ертегілері» (聊斋志异) атты ертегілер жинағынан шыққан, аудармашылардың бұл жерде неліктен мұндай қателік жібергені түсініксіз, мүмкін аудару барысында шатасып кеткен болуы керек, бірақ қалай болмасын мұндай қателіктер аударманың сапасына залал жеткізуі айқын.

Абайдың басқада қара сөздерінде осындай төрт иероглифтік тұрақты сөз тіркестері көп кезігеді, бырақ екі аударманы салыстырып қарасак, Су Жоушион, Әкбар Мәжит аудармасында төрт иероглифтік құрылым Қабай аудармасына қарағанда әлде қайда жиі қолданылған. Мысалы:

	Түпнұсқа	Қабай аудармасы	Су Жоушион, Әкбар Мәжит аудармасы
1	Ашап-ішімге малдың тапшылығы да ағайынның араздығына уә әртүрлі пәлеге, ұрлық, зорлық, қулық, сұмдық секілді нәрселерге үйірлендіруге себеп болатұғын нәрсе	饥饿和贫困，亲朋之间的争吵都会导致盗窃、勒索、敲诈、搞阴谋等等，从而引起各种祸患。	饥饿与贫穷往往导致亲人和，邪恶滋生，盗贼蜂起；人们相互恃强凌弱，敲诈勒索，无恶不作。
2	Есер кісі орнын таппай, не болса сол бір баянсыз, бағасыз нәрсеге қызығып, құмар болып, өмірінің қызықты, қымбатты шағын итқорлықпен өткізіп алады екен дағы, күнінде өкінгені пайда болмай-ды екен	蠢人的所作所为，总是不得其所，往往对一些没有根据，没有价值的事发生兴趣，盲目的追求。无端地荒废人生最宝贵、最有价值的时间，到末了，懊悔已无济于事。	庸人往往漫无目的，庸庸碌碌，碌碌无为，虚度光阴，虚度年华，虽终日后悔不迭，但也于事无补。
3	Ой кеселдері: уайымсыз салғырттық, ойыншы-күлкішілдік, я бір қайғыға салыну, я бір нәрсеге құмарлық пайда болу секілді. Бұл төрт нәрсе – күллі ақыл мен ғылымды тоздыратұғын нәрселер.	这些情绪的表现也有四点：①敷衍了事、无动于衷；②无止境地嬉戏和玩笑；③无端的忧愁和疑虑；④不正当的嗜好。	烦扰思绪有如：无所事事，萎靡不振；贪图安逸，追求享乐；陷于苦闷，不能自拔；偏生嗜好，玩物丧志。

Жоғарыда көрсетілінгендей сөйлемдер Су Жоушион, Әкбар Мәжит аудармасында төрт иероглифтік құрылымымен берілген тұрақты сөз тіркесі өте көп, «Эквиваленттіліктің қуатты бірліктерін жасау үшін екі тілді фонетикалық, морфологиялық, синтаксистік, семантикалық, стилистикалық деңгейде салыстыру.»[7, 9] осы тәсілде аудару бір жағынан аудармашының қабілетін көрсеткеннен басқа қытай тіліне тән образдылықты көрсетіп, бейне қытай тілінде жазылған шығармадай оқырмандарға

еш өгейлік танытпайды, керісінше таныстық, етенелік тудырады, сонымен қатар шығарманың қытай тіліндегі эстетикалық құнының жоғарлауына үлкен көмегін тигізеді.

Қорытынды

«Абай Құнанбаевтың «қара сөздері» ұлы ақынның сөз өнеріндегі көркемдік қуатын, философиядағы даналық дүниетанымын даралап көрсететін классикалық стильде жазылған прозалық шығармасы.» [8]. Бұл шығарманың көркемдік деңгей жоғары екендігіне күмәніміз жоқ, бір жақсы шығарма халықтың рухани мұрасын байыта түсетіндігін бәріміз білеміз, ал Абайдың «қара сөздері» үздік шығарма болғандықтан, оның құндылығы аса зор, ол тек қазақ халқына ғана тән рухани азық болып қана қоймай, тағы бүкіл адамзатқа тән рухани мұра. Сондықтан, «қара сөздердің» қытай тіліне аударылу маңызы бар, оны жоғары сапада аударып, қытай оқырмандарына түпнұсқаның деңгейіндей сезілетін аударма жасап шығу қытай тілі аудармашыларының міндеті.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Сәмитұлы Ж. Аударма теориясы және практикасы: Оқу құралы. –Алматы: Қазақ университеті, 2005. – 272 бет.
2. У Жин Фың. Қатай-Қазақ идиомаларына саластырмалы зерттеу. «Тіл және аударма» баспасы. 2013 武金峰汉哈成语对比研究语言与翻译杂志社 2013.
3. Жоу Жіфу. Өлеңнамаға түсініктем. «Жоңхуа шу жюй» баспасы Шаңхай周振甫诗经译注(修订本) 出版社: 中华书局上海 2010.
4. Сәмитұлы Ж. Аударма теориясы және практикасы: Оқу құралы. –Алматы: Қазақ университеті, 2005. – 272 бет.
5. Әбікенұлы Н. Қазақша-Қытайшы сөздік: 70000 сөз. – Үрімжі, 2010.
6. Ссылка: <http://xh.5156edu.com/html4/4764.html>
7. Мұсалы Л. Ж. Аударма практикасы: оқу-әдістемелік құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2016 – 94 б.
8. Ссылка: http://kk.wikipedia.org/wiki/Абайдың_қара_сөздері

Orazkhanova A.

Master student

Philology and World Languages Faculty

Al-Farabi Kazakh National University

orazkhanova_arai@mail.ru

Mussaly L.Zh.

candidate of philological sciences, associate professor of

Al-Farabi Kazakh National University

TRANSLATION METHODS OF ETHNOCULTURAL VOCABULARY IN THE EPIC POETRY «THE PATH OF ABAY» BY MUKHTAR AUEZOV IN RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES

Аннотация. Мақалада қазақ әдебиетінің классигі Мұхтар Әуезовтің «Абай жолы» роман эпопеясының орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармалары қарастырылады. Автор өзінің романында салт-сананы, ұлттық дәстүрді, қазақ ұлтының психологиясын шебер көрсетеді, сонымен қатар түпнұсқаның ұлттық ерекшеліктерін аударудағы басты мәселелерді зерттеуге түрткі болады.

Тірек сөздер: этномәдени лексика, аударма, аудармашы, транслитерация, аналог, калька.

Аннотация. В данной статье рассматривается роман эпопея Мухтара Ауэзова «Путь Абая» в переводе на русский и английский языки. В своем романе автор описывает национальные обычаи, традиции, психологию казахского народа, способствует исследованию важной проблемы передачи национальной специфики подлинника.

Ключевые слова: этнокультурная лексика, перевод, переводчик, транслитерация, аналог, калька.

Summary. The article speaks about an epic poetry «The path of Abay» by Mukhtar Auevov translated into Russian and English languages. In this novel, the author skillfully portrays national customs, traditions and psychology of the Kazakh people, promotes the study of the important problems of the transmission of national specifics of the original text.

Keywords: ethnocultural lexis, translation, translator, transliteration, analogue, calque.

Among the many challenges that examines modern linguistics, it occupies an important place to study linguistic aspects of cross-language speech activity, which is called "translation" and "translation studies".

Translations have played an important role in the formation and development of many national languages and literatures. Often, translational works preceded the emergence of original ones, they developed new linguistic and literary forms, and brought up wide circles of readers. Languages and literature of Western European countries owe much to translations from classical languages. Translations occupied a significant place in ancient Russian literature, played an important role in the formation of Armenian, Georgian, and many other literatures with a long history. The contribution of translators to the culture of the Arab East, India, China, and other Asian countries is less studied, but no less significant.

Full literary translation – its a recreation works again, under another language culture, preserving the original ethnocultural lexis of the country, but making them understandable to the representative of another nation, respecting the pace and rhythm of the work, without adding unnecessary embellishments of his own. The vocabulary of the epic novel is associated with the images of the nomadic life of the Kazakh people. The semi-patriarchal nomadic way of life is a measured life that repeats its circle: annual migrations, endless quarrels between clans – a life in which the monotony of everyday life is occasionally interrupted by vivid folk festivals about ancient traditions and rituals – commemorations, weddings, etc. This is a way of life of the people who spent their lives in the saddle, wandering through the vast expanses of the Kazakh steppes. Denoting specific objects and concepts inherent in the Kazakh people, these ethnocultural words embody national specificity.

M. Auevov is known as one of the founders of the modern Kazakh literary language. "M. Auevov ... spoke his native language brilliantly ..." [2; 52]. And in his works the writer widely and skillfully used the wealth of oral folk art. The Kazakh language, which for centuries absorbed the spiritual mood, the specifics of life and life of the inhabitants of the steppe, their history, enriched by the genius of the writer, widely and diversely reproduced in rich colors and with great force the national character and the fate of the people. In his work, M. Auevov valued the authenticity of images and realities, tried to present the subjects surrounding the Kazakhs of the last century in diverse and terminological terms, many passages from the novel testify to this.

Consequently, the translators of the novel “The Path of Abay” by M. Auezov used several methods of translation in transmitting ethnocultural vocabulary: a) transliteration and transcription; b) descriptive translation method; c) calque; d) analogue;

Transcription (transmission at the level of phonemes) and **transliteration** (transmission at the level of graphemes) were used in the transmission of proper names, geographical names, as well as in the transmission of household ethnocultural lexis. Translators use these techniques as a convenient way to name, emphasize and present a reality specific to the life of a given people. In the Russian and English versions of the original, the following translation transcriptions and transliterations were encountered:

Original	Russian	English
Мырза	Мирза	Mirsa
Ақын	Акын	Akyn
Бәйбіше	Байбише	Baibishe
Имам	Имам	Imam
Шолпы	Шолпы	Sholpy
Қалым	Калым	Kalym
Атқамінер	Аткаминер	Atkaminer
Ақсақал	Аксакал	Aksakal
Ауыл	Аул	Aul
Жігіт	Жигит	Djiguit
Сара апа	Сара апа	Sary apa

Let's consider on a concrete examples how these methods of transmitting realias were used by translators.

Original	Russian	English
«Өміржасың ұзақ болсын! Алдыңнан жарылгасын, қарағым», – деп үлкен бәйбіше шашуын шашты [Ауезов 1961: 1].	– «Да будет жизнь твоя долголетней! Пусть сбудут- ся все твои мечты, свет мой!» – ска- зала старшая байбише и броси- ла шашу [Ауезов 2007: 2].	– I wish you longevity! May all your dreams come true!» – said the Elder baibishe and threw the shashoo [Auezov 1975: 3].

The example shows that when transferring the realia " бәйбіше " translators used transliteration and presented in the footnote to explain the meaning of the realia – «бәйбіше – первая жена» – «baibishe – the first wife».

Often there are cases of translation of the realities of the novel, when translators used a combination of two techniques – transcription (or transliteration) and descriptive translation – giving the latter in a footnote or in a comment.

Original	Russian	English
– Осыдан он жыл бұрын Алишынбай аулына Құнанбай кеп құда түсіп, Ділдәні Абайға айттырған уақытта, бас құда Құнанбайға кит деп Алишынбай аулы күміс тартқан. Ол күмістің аты – <u>тай</u> <u>тұяқ</u> , мына бесік жамбыдан кіші еді [Ауезов 1961: 1]	– Десять лет назад, когда Кунанбай приезжал сватать Дильду для Абая, он получил в подарок от родных невесты тяжелый «тай-тұяк». Привезен- ный Улжан бесик-жамба превосхо- дил его величиной – Кунанбай о даривал свата более ценным подарком [Ауезов 2007: 2].	– Ten years before, when Kunanbai had come to obtain the promise of Dilda's hand, the bride's parents had presented him with a heavy tai-tuyak. And now, Ulzhan had brought nothing less than a besik-zhamba of even more astounding proportions [Auezov 1975: 3].

- *Тай-тұяқ* – копыто жеребенка – название слитка серебра, определяющее его величину;
- *Tai-tuyak (foal's hoof)* – silver ingot of specified size;
- *Бесік-жамба* – слиток-колыбель; *besik-zhamba* – cradle – ingot.

This example shows how it is expedient to use combinations of two techniques translators – transcription (or transliteration) giving the latter a footnote or comment. Translators resort to transcription and transliteration techniques as a way to name and emphasize a reality specific to the life of a given people, conveying its national peculiarity and a peculiar flavor. Reception of transliteration is the most productive in the translation of this novel.

Descriptive translation method. Application of this translation method is characterized verbosity with deviations from the original context. In some cases, it can achieve greater precision in the transmission of national ethnocultural words than translation by transliteration and analog. In the English text of the novel by M. Auezov, mainly translated the ethnocultural words related to national dishes. For example: *қазы* – *казы* – *horse meat (колбаса из конского мяса)*; *бауырсақ* – *баурсаки* – *fried dough balls (жареные кусочки теста)*. This method explains the incomprehensible word to a foreign language reader, explaining the words extensively.

Original	Russian	English
«Тыстағы ойын: ат шабыс, серке тарту, теңге алу, балуан күрестіру – барысы да күні болды» [Ауезов1961:1]	«Игры и состязания-скачки, борьба, козлодранье, верховая борьба, жигитовка – следовали друг за другом [Ауезов2007:2].	«Then followed the games: races, wrestling, a game in which the riders struggled to capture the carcass of a goat, combaton, horseback and horsemanship contests» [Auezov1975:3].

Such a description is better than the lexically short but incomprehensible translation. The lexical element does not reveal the full meaning of the word. Therefore, the translation is given in a footnote («козлодранье – конное состязание: скачки, в погоне за перехватываемой всадниками тушей козла»).

Calque – conveying the realias or ethnocultural lexis of a foreign language (FL) by replacing the constituents (morphemes or words) their direct lexical correspondences in the target language (TL). It can be seen from the following example:

Original	Russian	English
– «Кел», – деп шақырып ап, – пісмiлдә, – деп, өзі аттандырды [Ауезов 1961: 1].	«Пройди сюда», – подозвала она его сына. – «Писмильда», – сказала она, и с этим благословением сама посадила его на коня [Ауезов 2007: 2].	«Come to me», she called her son. «Bless you», she said and helped him into the saddle [Auezov 1975: 3]

In transferring «пісмiлдә» into Russian language was used the transliteration method, but with an explanation of the significance of the realia. «писмильда» a distorted «бисмиля» literally: «во имя бога» – «напутственное благословение». Into English it was translated “Bless you” and without providing the necessary explanatory comment.

Original	Russian	English
Бала деген қорқар болар еді. Ес бар ма өзінде, пәруәрдігер, – деп, Байтас бабын таба алмай басын шайқады. Жұмабай әбден болмаған соң: –Қап, мынаның баласы!... «Мен бөрінің бөлтірігімін» деп келеді-ау! [Ауезов 1961: 1].	–И как это мальчуган не боится? О господи, да есть ли у него рассудок?... Жумабаю, который тоже не сумел справиться с мальчиком, оставалось только поддержать своего приятеля: –Весь в отца! «Я – сын матерого волка», – вот что говорит он своими выходками. [Ауезов 2007: 2].	“Why isn’t he afraid? Hasn’t he any sense?” Baitas shook his head reprovingly. “The spit and image of his father! A true son of the old wolf, that’s clear! [Auezov 1975: 3]

Here we can distinguish another example of calque translation:- «*Мен бөрінің бөлтірігімін*»; -! «*Я – сын матерого волка*»; *A true son of the old wolf, that's clear!*». Method of translation phraseological calque – a word-by-word translation of a phraseological unit

In cases when calque or literal translation leads to literalism, which distorts the meaning of Kazakh ethnocultural lexis, translators use the method of descriptive translation. In view of this, in the English version the national coloring of realia has been lost. It follows that calque, as well as transcription, and transliteration, does not always reveal the meaning of realia to the reader who is not familiar with the FI. This method is applicable only in cases where it is important to preserve the national color of reality.

Analogue. Under the translation of national ethnocultural lexicons with the help of analogue, i.e. related words, often synonymous with or explanatory phrases, similar in their characteristics, quality, etc. This method of translation is characterized as an approximate translation.

The translators of the novel into Russian and into English have widely used this method of translation. For example, with the help of the analogue, many words related to the nomadic life of the people are translated.

Original	Russian	English
Жайлау	Летнее пастбище	Summer pasture
Көктеу	Весенне пастбище	Spring pasture
Қыстау	Зимнее урочище	Winter pasture
Күзеу	Осеннее пастбище	Autumn pasture

If we consider the semantics of the analogue in the language of translation, then we can see that there are no complete matches of all the signs in their meanings, only the features that are reflected in the transmission of the national specificity of the original coincide.

The translator of the novel “The Path of Abai” into Russian was in a more favorable position than the translator of the same novel into English, as there are many words of the Turkic descent in Russian: «*архар, базар, зяур, кизяки, карагач*» which could be used as analogs for translating Kazakh realias. In this way, the use of Turkism has translated many realities denoting items of national clothing: *тымақ, бөрік – малахай, беишет – беишет, шапан – чапан, сәлде-чалма*. These Turkic borrowings secured in the Russian language as a sustainable use and familiar to the Russian reader. The translator of the novel into English, was not able to use Turkism, he transliterated these lexical units and transmitted them with English analogues: *тымақ – hat, шапан – clock*.

The main difficulty of transferring the ethnocultural words into a foreign language while translating process, this is to convey its national and historical colour. During the translating process translator does not have the right to distort ethnocultural words which represent the specifics of the national way of life, the unique life of the Kazakh people, the characteristics of the national psychology and speech inherent, otherwise the realias will lose their original meaning and bright colours of value.

Translators of foreign language in this case Kazakh, should be treated with high responsibility, since they carry out ethnocultural and ethno-communicative functions in the language of translation, and contribute to the transfer of figurative thinking and attitude of the Kazakh people. Therefore, there is a need to study the cultural heritage of the Kazakh people as translators, since they have a mission to familiarize the people of other countries with the treasures of Kazakh culture.

REFERENCES:

1. Auezov M. Way of Abai. I, II. – Almaty: Kazakh. euphoria Literary. Literature Publishing House, 1961. – 3 – 132 p.
2. Auezov M. The way of Abai. The novel epopee: In 2 chapters. – Almaty: Writer, 2007. – 506 p.
3. Auezov M. Abai. – Moscow: Progress Publishers, 1975. – 499 p.
4. Komissarov V.N. Theory of translation. M.: 1990. – 253 p.
5. Auezov M. is a classic Soviet literature. – Alma-Ata: Nauka, 1980. – p. 23-52
6. Auezov M. Way of Abai. Book 2. – Almaty: Writer, 1989.

Рыскельдина А.А.

п.ғ.к., шетел филологиясы кафедрасының доценті
Е.А. Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
anar-ryskeldina@mail.ru

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АМЕРИКА ӘДЕБИЕТІНДЕГІ ӘЙЕЛДЕР БЕЙНЕСІ

Түйін. Мақала қазіргі заманғы лингвистиканың өзекті мәселелерінің бірі – гендерлік мәселеге арналған. Атап айтқанда, мақалада адам өміріндегі жеке және әлеуметтік мәселе байланысының қабысуын көрсетеді. Автор әлемнің түрлі бөліктерінде тұрған әйелдердің бейнелерімен таныстырады. Олардың сипаттау және іс-әрекеттері арқылы әлеуметтік-тарихи құрылым, таптық сана- сезім және уақыт рухы анықталады. Романдардағы оқиғалар XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басындағы оқиғаларды сипаттайды. Сол кезеңнің жазушылары жеке отбасылық бақытты әлеуметтік іс-әрекеттермен үйлестіруге ұмтылған әйелдердің бейнелерін мұқият жеткізеді.

Кілт сөздер: әйел, ұлттық сана-сезім, теңдік, бостандық, әлеуметтік өмір, жан ұя өмірі.

Резюме. Статья посвящена одной из актуальных проблем современной лингвистики – гендерной проблеме. В частности, в работе раскрывается проблема сочетания личного и социального в жизни человека. Автор сравнивает изображения женщин, живущих в разных уголках мира. Через их описания и действия раскрывается социально-историческая структура, классовое сознание и дух времени. События в романах описаны в конце XIX и начале XX в. Писатели того периода прекрасно передают образы женщин, стремящихся совместить личное семейное счастье с общественной деятельностью.

Ключевые слова: женщина, национальное сознание, равенство, свобода, социальная жизнь, семейная жизнь.

Summary. The article is devoted to one of the urgent problems of modern linguistics – the gender problem. In particular, the work reveals the problem of the combination of personal and social in human life. The author compares the images of women living in different parts of the world. Through their description and actions, the socio-historical structure, class consciousness and the spirit of the time are revealed. Events in the novels are described in the late XIX and early XX centuries. The writers of that period finely convey the images of women seeking to combine personal family happiness with social activities.

Key words: woman, national consciousness, equality, freedom, social life, family life.

Қазіргі жаһандану кезеңінде «бір қолымен әлемді, екінші қолымен бесікті тербететін» әйелдердің қоғамда алатын орны ерекше. Әйел – ақылшы, тәрбиеші, үйдің береке-ырысы ғана емес, ол ел мен елді елдестіруші, араздықты бітістіруші. Бүгінгі таңда әйелдер ер адамдармен бірге тізе қосып, елімізді көркейту мақсатында ерен еңбек етуде. Алайда бұндай теңдік әркезде

болмағаны белгілі. Дамуда әлдеқайда алдыңғы қатарда тұрған елдерде бұл көрініс өзінше орын тапқан. Қазақ әйелдері мен шетел әйелдерінің теңдік үшін күрес жолындағы ерекшеліктері, ұқсастықтары мен айырмашылықтары туралы көркем шығармаларда кеңінен жазылған. Ғасырлар бойы әйел тақырыбы, әйел мәселесі көлеңкеде қалып келді. Ер мен әйелдің теңдігі жарасқан жаһандану заманында әйел тақырыбы өзекті мәселеге айналуда.

Әр заманда, әр халықта өмірдің айрықша құбылысы сияқты жарқ ете түскен дарынды, жарқын тұлғалар болғаны белгілі. Қазақ халқы әдебиетінде ерекше орын алған қайталанбас әйел тұлғасы – Ғабит Мүсірепов романының бас кейіпкері Ұлпан болса, америка әдебиетінің жарқ еткен жұлдызы Теодор Драйзердің Эрнитасы болмақ.

Қазақ ұлттық әдебиетінің алтын қорының төрінен өзіндік орын алған сүбелі шығармалар қатарына классик жазушы, көркем сөздің майталманы Ғабит Мүсіреповтың «Ұлпаны» – бүкіл аналардың жиынтық бейнесі тәріздес қазақ әдебиетіндегі қайталанбас, оқшау тұрған әдеби тұлға. Романда қазақ ауылының жүз жылдық тұрмысы, әдет-ғұрпы, барымта, қалыңмал беріп, қыз айттыру, бай мен кедей арасындағы, ел арасындағы жер дауы, жесір дауы кең көлемде сөз болады. Ұлпан – аналардың анасы, ел билеген көсем, сөз бастаған шешен, аузы дуалы, сөзі куәлі қоғам қайраткері. Көркіне мінезі сай биязы да инабатты, сұлу да сымбатты. Ұлпан сөзге шешен, ақылды да, батыл қыз болып өседі. Ұлпанның мінезі де ашық жарқын, ақ көңіл. Әрі өз ой-пікірін ашық, нақты жеткізеді. Ұлпан – кең пейілді, адамгершілігі мол Сибан елінің кедей-кепшігіне қол ұшын берген әйел. Романдағы Ұлпан – негізінен реалистік тұлға. Оның бүкіл бойынан сол дәуірдегі қазақ әйелінің ең жарқын, ең асыл қасиеттерін көруге болады.

Теодор Драйзердің Совет Одағына сапары нәтижесінде 1929 жылы «Эрнита» әңгімесі дүниеге келді. Бұл әңгімеде америка әдебиетінде алғаш рет әйел коммунист бейнесі көрсетіледі. Эрнита бейнесінің прототипы сол жылдары КСРО-да еңбек етіп, жазушының сапарында жанынан табылған Рут Эпперсон Кеннел болып табылады [1, 10].

Ұлпан мен Эрнитаның өмір сүрген уақытын, қоғамдық статустарын, тәлім-тәрбие, менталитет, таңдауларын, өмірге деген көзқарастарын салыстыратын болсақ, ұқсастықтан көрі жер мен көктей айырмашылықтарды байқауға болады. Оған себеп нәзік жанды екі әйел затының үш қайнаса, сорпасы қосылмайтын дүниенің екі шетінде өмір сүруі.

«Ұлпан» романындағы іс-әрекеттер XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың басындағы оқиғалар тізбегі бойынша өрбиді. Феодалдық ортаның әйел қауымына құрып қойған тозағынан біржола босап кетуді ойламаған ол өзіне бұйырылған ырзық көлемінде еркін, өз ықтиярымен тіршілік құруды қалайды. Оның айттырған күйеуі Түлен саудагердің таз баласы Мырзаштан құтылуға қойған талабы да осының бір көрінісі. Мырзаштан құтылады және одан өз күші емес, Есенеі сияқты күштінің қолы күтқарады. Есенеі–қалың Керей-Уақтың билігін қолына мықтап ұстаған аузы дуалы би, атақты бай. Ол Шыңғыспен партиялық сайлауда таласса, тең түсетін өткір сөзді, алып денелі, кара нар іспеттес қайраткер. Жасында жауынгер, найзагер батыр да болған. Тағдыр құрығы ұзын. Бірақ мұның артында Есенеінің өз құрығы дайын тұрғанын Ұлпанның аңғарған да түрі бар. Есенеіден құтылар күш жоғын Ұлпан біледі. Сондықтан да Есенеінің сөз салғанын естігенде, оның ойына келгені: «Есенеінің құрығы мойныма түсе қалса, оны алып кететін күш біздің аз ғана ауыл кірме Күрлеуіте жоқ. Құдай салды – біз көндік. Тек Түрікпен Мүсірепке қайтарған жауабында: Бірақ ағанның есінде болсын – Ұлпан арзанға түспейтін қыз», – дегенді қоса айтып шарасыз көндіртеді [2, 65]. Мұнысы: Есенеімен сөзді басынан ашып алу, үлкен ордаға тоқал емес, бәйбіше болып кіру болатын. Ұлпан өзінен қырық жас үлкен Есенеімен тағдырын қосқанда не бары он жеті-он сегіздерде еді. Соған қарамастан тағдырдың құрығынан құтыла алмайтынын біліп, басына салғанын сабырмен қабылдап, аса даналықпен, ақылмен жеңе білді.

Эрнита өзін жалғыз сезінді, айналасынан арқа сүйейтін, жүрегінен орын табатын жанды көрмеді. Өтпелі-кетпелі кездесулер болмаса, шынайы сезімді басынан кешпеді. Уақыт өте Темпл қалашығына Берклидегі унитариян оқу орнынан жас шіркеу қызметкері Леонард келеді. Леонард Эрнитаға бір көргеннен ғашық болады. «Сол кезде ол маған тым романтикалық тұлға болып көрінді. Себебі мен білген жандардан әлдеқайда биік тұратын» деді Эрнита [4,258]. Әйел адаммен жақындастыққа түсуді күнә санайтын шіркеу қызметкері некесін құпия күйде шешеді.

Эрнитаның анасы оның бойынан ерекше іс тындырғысы келетін арманның барын байқайды. Эрнита да шыншыл, батыл, шынайы қыз болып өседі. Осы арада екі ел тәрбиесінің, менталитетінің айырмашылығын байқауға болады. Ұлпан еркін өссе де, Эрнита секілді қалаған адамына тұрмысқа шыға алмады. Онда таңдау еркі болмады, тағдырдың салғанына көнуге мәжбүр болды.

Есенеі өмір бойы жинаған абырой-атағын, есенеілігін оп-оңай Ұлпанға бере салды. «Қырық жыл болса қайтейін? Қырыққа келгенде біздің елдің Есенеі сен болып қаларсың. Оған дейін сен менің Есенеім бола тұр... Мен саған сұлу деп, жас деп қызықтым ба, болмаса Есенеінің орнына Есенеі болатын адам деп қызықтым ба, оны өзім де біле бермеймін. Әйтеуір, осы күннен бастап менің Есенеім сенсің!» – дейді Ұлпанға [2, 71]. Ұлпан Есенеінің жары атанып, Есенеінің жеріне табан тірегенде бірінші болып көзге түскені – кара елдің жұпыны тірлігі.

«– Есенеі-ау, мына қараша ауылды сен неғып көрмей жүрсің? Өзіңе ұят қой! – деді.

– Осы қырық үй малшы-жалшылардың қырық жылдан бергі жалақылары сенің мойныңда кете беріпті... обал ғой, – деді.

– Айналайын Ұлпанжан, соны маған ендігәрі айтпайтындай болып, өзің тындыршы. Екеуімізге екі айғырдың үйірлі жылқысын қалдырсаң болды. Менің ендігі байлығым жалғыз сен! Асырарсың бірдеңе қылып...» [2, 127]. Ұлпанның ендігі мақсаты қалың елді қарық қылу, Есенеінің жылдар бойы халқы алдында жиналған нан қарызын, ар қарызын қайтарып беру, елінің жағдайын жақсарту болды. Айналасы он-он бес жылда Ұлпан дүйім елді билейтін ақылды ана болады. Ол алдымен әлеуметтік теңсіздікке қарсы. Ұлпан даму дәрежесі артта қалған жұпыны елге қанатымен су сепкен қарлығаштай әрекет қылды. Заман лебі елді жаңартуға соғып тұрғанын түсініп, Ұлпан Есенеінің бес мың жылқысының жартысын қол астындағы елге бөліп береді. Есенеінің малы екі есе азайды, оның есесіне ел Сибанның малы он есе көбейді. Ел аздап егін салады, шөп шабады. Монша, қыстық үй сияқты сол кездегі кедей тірлік, надандықтан езілген елге жақсылық нышандарын алып келді. Ұлпан өзін Есенеіден жоғары

қоймайды, артық сезінбейді, байлықты малданып, айналасына ызғарын шашып, бекер өктемдік қылмайды. Өйткені оның бойында «қырық есекке жүк болатын» сайқалдық, күншілдік, ардан безу жоқ. Жеті жылдан бері малымен болып кеткен адамның әділ би деген атағы көмескі тарта бастап еді. Ұлпанның атағымен бірге қайта көтерілді. Ұлпан ақылымен, парасаттылығымен жасаған игі істері тек Сибан еліне ғана емес, Сібір генерал-губернаторына да таныла бастайды. Ұлпан Есенеі өлімінен кейін де елінің қамын қамдаумен болды. Ол күллі Сибанды Есенеінің қазаны мен қолына қарап телміріп отырудан біржола құтқарды. Қашаннан Есенеінің болып келген кең жерді әр ауылға бөліп берді. Мұнысы жалғыз бұл ел емес, жалпы Сібір казактары үшін жаңа бір үлгі еді [3, 13]. Ұлпанның Есенеіден кейінгі көңілі өзінен туған жалғыз қызы – Бижікен – Бибіжіхан. Бижікенді Ұлпан Торсан деген пысық жігітке үйлендіріп, қолына күшік күйеу етіп енгізіп алады. Бірақ ол Есенеіден қалған мал-мүлікті пайдаланып, ағайын-туғандарымен араздасып, Ұлпанды «отырса – опақ, тұрса – сопақ» етеді.

Драйзер «Эрнита» атты әңгімесінде өмірден жеңілмеген, қиыншылықтарға қарамастан өмірде жеңіске жеткен жағымды коммунист әйел бейнесін көрсетеді. Оның бейнесі жазушы үшін ерекше. Осы ерекшелікті ол әңгіменің басында ақ көрсетеді. «Мен Эрнитаны, оның адалдығын, шындыққа, махабатқа ынтызар, оның батыл және ашық көзқарасын білемін» деп бастайды әңгімесін автор. Эрнитаның жазушының «Әйелдер галереясындағы» басқа әйелдерден айырмашылығы ол қоғамда болып жатқан әділетсіздікке қарсы күрес, адамзатты капиталистік құлдықтан босату сияқты жоғарғы идеалдармен өмір сүруі. Осы идеалдар оның мақсаты мен әрекеттерін, мінезін анықтайды. Америкаға бірінші келген ата-бабаларының батыл, еркін, табанды мінездерін өз бойына мұра етіп қалған Эрнита бірінші дүниежүзілік соғысқа қарсы шығады. Ол бұл соғыстың тек материалдық пайда үшін екеніне терең сенімді. «Россияда коммунизмнің пайда болуы жаңа қоғамдық құрылыстың орнауына және өзгеріске әкеледі және ол құрылыс дүниежүзілік жұмысшылар мен қаналғандардың ұйымы болмақ, ол қоғам әділеттілігі соғысты айыптап тоқтатуға тырысады, окоптағы миллиондаған азап шеккендердің орнына неге арамза ел басқарушылардың өздерін жібермеске, өздері өлсін» дейді ол. «Indeed, long before Communism flashed into being in Russia, I felt there should be some change somewhere – a new social order in which war would be obviated by social justice- some world union of the workers or the oppressed. Or should not the suffering millions just quit and drive the wretched, strutting, little ‘leaders’ of the world into the trenches and let them do the dying?» [4,209].

Ұлы Октябрь социалистік революция Эрнитаға буржуазиялық қоғамның қарама қайшылықтарынан шығуға, өз еліндегі ақиқатты түсінуге көмектесті. Орыс революциясы –«Дүнені сілкіндірген 10 күн» басталды және бұл жағдайдан Эрнита барлық сұрағына жауап тапқандай болып, түн артынан күн көргендей күй кешеді. Ленин жеңісі, Маркс теориясы, Ресей Кеңестігі азаттық алаңы, социализм сенімнің жаңа үлгісі болып көрінді оған. Оның ендігі бетбұрысы Мәскеу, Ленин және оның алып ісі болды. «By that time , though, the Russian Revolution-Ten Days that Shook the World- and to Ernita , this seemed a heaven-sent solution of all her social desires» [4,211] .

Әңгімеде Эрнитаның семьялық өмірі туралы көп айтылады. Бірінші орында қоғамдық қақтығыс. Леонардқа тұрмысқа шығарда Эрнита көзқарастарының айырмашылығына мән бермей, тек сезім үйлестігіне көңіл бөлді. Дүниежүзілік соғыстың қыза түскен шағында ерлі-зайыптылардың соғысқа деген көзқарасында да қарама-қайшылықтар, келіспеушіліктер пайда болды. Осы тұста Эрнита Леонардтың ой тереңдігіне және рухани байлығына күмәнмен қарай бастайды. Кейіннен осы айырмашылықтар олардың бір бірінен алшақтауына әкелді. Мінездерінің өзгешелігі алғашқы күннен бастап көріне бастады. Эрнитаға ең басты мәселе қоғам жағдайы болса, ал Леонардқа жеке отбасылық өмір бірінші орында тұрды. Эрнитаға күйеуге шығу, бала тәрбиелеу сияқты отбасы мәселесі соңғы орында. Алғашқыда бала сүюді қаламады. Ана болуға түбегейлі қарсы болса да денсаулығына байланысты болғандықтан бір баланы дүниеге әкелді. Леонард Эрнитаға деген махабаты үшін коммунизмге деген көзқарасын өзгертті. Араға уақыт сала Ленин Америка инженерлерінен көмек сұрап қана қоймай, Сібірдің Кузбасс қаласында көмір өндіру және металлургиялық өнеркәсіпті құру үшін бір топ мамандардың келуін сұрады. Бұл сапарға Эрнита мен Леонард та аттанады. Орыс тілінен хабары жоқ, оған қоса еңбектері үшін жалақы алмайтындарын білген олар алған беттерінен қайтқан жоқ. Баласы әжесінің қолында қалады. Ресейге арман қуып келген Эрнитаның көрмегені қалмады. Антисанитария, сапасыз ас, жәндіктер, тұрғындардың қырғи қабақтары– осының бәріне қарамастан, адамзат үшін қызмет етем деген арманын орындай бастады. Драйзер әңгімесінде Кеңес елі туралы ащы шындықты баяндайды. Америкадан келген мамандар Петроградта еденде жатты, жегендері аз ғана

мөлшерде берілген қара нан мен шұжық болды. Олар жатқан суық мейманханада не су, не жарық, не матрац болмады. Суықтан Эрнита ауырса да ол үлкен іспен айналысатыны үшін өзін бақытты сезінді. Оған суық та, мардымсыз тамақ та, жыртылып шүберекке айналған киімі ешбір әсер етпеді, оған бәрібір болды, оны тек идеалдары ғана жылытты. Кеңес халқына тән ұжымдық және қоғамдық мүддеге қызмет ету Эрнитаның бойынан табылды. Ол жан тәнімен В.И.Лениннің идеясына шын беріліп қызмет етті. Осы сапар күйеуі екеуінің қарым-қатынасына оң жағынан әсер етеді деп ойлаған Эрнитаның ойы жүзеге аспады. Ол жас инженер жігітке ғашық болады. Басында бұл сезімді мойындағысы келмеді, бірақ жүрекке әмірі жүрмеді. Сібірдегі өмірді қиынсынған Леонард Америкаға анасы мен ұлына қайтып оралады. Леонард қап-қап хаттар жазып, Эрнитаның қайтып оралуын сұрайды. Эрнита бас тартады. Леонардтың Ресейге келесі сапарында Эрнита оған деген бар ойын, сезімін жайып салады. Осы жағдайдан соң Леонард жанына жақын басқа қызбен бас қосады. Эрнита еліне оралып, ұлын сағынса да тек анда-санда көріседі. Леонард қанішерлердің кесірінен бір қолынан мүгедек болып қалғанда Эрнита одан көмегін аямады. Драйзер әңгіме соңын Эрнитаның оған айтқан сөздерімен аяқтайды. Эрнита: «Жас кезімде коммунизм адамның жаратылысын өзгерте алатын, оны қайырымды, басқа адамдарға деген бауырластық сезімдерді дамытып әлдеқайда жақсы етеді деп ойлайтын едім. Бірақ қазір солай екеніне сенімді емеспін. Бәрібір коммунистік ілім әлдеқайда жетілген қоғамдық құрылыстың құрылуына әкелуі мүмкін және осы мақсат үшін әрқашанда жұмыс істеуге дайынмын» дейді. «In my youth I had imagined that Communism could and would change the very nature of man- make him better, kinder, a real brother to his fellows. Now I am not sure that Communism can do that. But at any rate it can improve the social organization of man some and for that I am still willing to work» [4,225]

Эрнита әйелге еркіндік сыйлайтын коммунизмге сенімі берік болса да, бұл жолда да қателіктер болуы мүмкін екенін, кейбір бастамалар уақыт өте келе өзгеріске ұшырайтынын енді жақсы түсінді. Өзіне, өз ісіне деген сенімі күмән туғызады бастады. Әйел заты еркін болу керек дегенді ұстанғанымен, енді Эрнита өзін сүйіп, сыйлай алатын азаматқа мұқтаж болды. Адам өмірі қауіп-қатерге, өзгеріске, әсемдік пен алдаушылыққа толы екенін, өмірдің адамға үміт отын сыйлай алатынын, тура жолдан тайдыра алатынын да түсінді. Қалай болғанда да, басқа түскен ең қиын сәттерді де жеңіп шығуға болады деп қорытты [5, 11].

Осы арада Ұлпан мен Эрнитаның ыстығы мен шыжығы мол тағдыр жолының күрбелең жолдарын көруге болады. Өмір бірде оларға күлімсірей қарады, бірде аямай ашуын шашты. Бірақ өмір атты күресте екеуі екі түрлі қыр көрсетті, өмірдің сынағына өздерінше төзе білді, жауап берді. Ұлпанның да, Эрнитаның да алдарына қойған мақсаттары болды. Ұлпанның мақсаты – елінің қамы, Есенеидің көңілі болды. Ұлпан теңдікті қалады, әйел еркіндігін ойлады. «Жесір қалған әйел кімге тиемін десе де, өз еркінде болсын. Жесір әйел ерінен қалған мал-мүліктің үштен екісіне өзі ие, үштен бірі ерінің ағайын-туғандарына берілсін» – деген ұсыныстарын қабылдатқызды [1, 213]. Эрнитаның мақсаты – еркіндік жолында адамзатқа қызмет ету болды. Оның аңсағаны да теңдік, әйел еркіндігі. Аңсағаны бір болған Ұлпан мен Эрнита мақсатқа жету жолында екі түрлі қыр көрсетті. Ұлпан өмірінде кездескен әр қиындыққа сабырмен қарай білді. Есенеиде сүйіп қосылмағанымен, ерін сыйлай білді, еліне сыйлы еткізе алды. Қара басының қамын емес, қара халықтың жағдайын жасаумен болды. Он сегіздерде Есенеиде жар атанып, білдей бір елдің анасына айналды. Тоғыз жыл төсек тартқан Есенеиден бас тартпады, күтті, аялады. Еріне де, еліне де адалдығын сақтады. Эрнита қалағанына қосылды. Бірақ бұл шынайы махаббат болып шықпады. Ерін сүймеді, сыйлай да алмады. Оған себеп Леонардтың әлсіздігі болуы да мүмкін. Эрнитаның Ұлпаннан басты айырмашылығы – бала сүюді қаламағандығы. Ұлпан балаға зар болды, Құдай оған Бижікенді сыйлады. Өмір оны да көп көрді ме, жалғыз қызынан да айырды. Баласынан айырылған Ұлпан өмірдің мәнін жоғалтты. Күйеу баласынан көрген қорлығы тағдырдан таяқ жеген Ұлпанның түбіне жетті.

Эрнита баланы арман жолында кедергі болады деп ойлады. Алайда арман қуамын деп, өмірдің басты сыйынан бас тартты. Аналық сезімнен көрі мақсаты басым түсті. Жарына шынайы ынтызарлық сезіммен қарай алмаған Эрнита Ресей жерінде алғаш рет махаббат сезімін басынан кешеді. Сезіміне ерік береді, жары бола тұра өзгенің құшағынан жылулық тапты. Қазақ менталитеті үшін бұл кереғар әрекет еді. Алайда Эрнитаның өмір жолында басқа жағдайлар орын алып жатты. Бұл жерде моральдық принцип пен әйел затының әлсіздігі, не болмаса жүрек қалауының тартысы болды. Өз әрекетінің адамгершілікке жатпайтынын білсе де, Эрнита сезім толқынына жол берді, жүрек қалауын таңдады. Десе де, Леонардқа жақсылық тіледі. Бір қолынан мүгедек болып қалғанда үйіне паналатты, көмегін көрсетті. Бірақ өмір жолында Леонардқа адал жар, қолдаушысы бола алмады.

Ұлпан мен Эрнитаның мақсаты бір болғанымен, олардың туып-өскен жері, айналасы, менталитеті өзгеше болды. Содан болар екеуі өмірдің сынақтарына әр түрлі көзқараспен қарады, өздігінше күресті, қателесті, тағдырдың тәлкегінен таяқ жеді, дамыды, өсті, мақсаттарына адал болды. Мақсаттарына жетсе де, бақытқа бөленген жоқ. Мұраттарына жету үшін тым ауыр баға төледі. Ұлпан ел анасына айналды, тарихта атын алтын әріптермен жазып қалдырып кетті. Елінің батасын алды, халқы үшін барын салды. Эрнита өмірінің мәнін теңдік үшін күресте, адамзатқа қызмет ету жолында көрді. Басқаша Эрнита өмірін елестете алмады. Мақсатқа жету жолында отбасынан да, баласынан да бас тартудан тайынбады. Ұлпан да, Эрнита да әйел бақытын сезіне алмады. Олар басқа бір күдіретті сезінді. Өздерін қоғамға, еліне, адамзатқа пайдалы сезінді. Ұлпан мен Эрнитаның басты ұқсастығы – әйел жанының мықтылығы мен төзімділігінде еді. Ұлпан бейнесі – қазақ қыз-келіншектеріне үлгі боларлық, мақтанарлық бейне. Ғ.Мүсірепов қазақ әйелінің жақсы қасиеттерін бар қырынан асқан шеберлікпен суреттейді. Драйзер әйелдер бейнесі арқылы өз заманының толғататын мәселесін көтерген, әйелдер тағдырында елдің алдыңғы қатарда дамуы мен экономикалық жағдайдың басымды роль атқаратынын жазған. Бұл мәселе модернизацияны, яғни жаңартуды басынан кешірген елдердегі әйелдер үшін де маңызды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Драйзер Т. Собр.соч.М. – Л.,ГИХЛ.1933,т.13, «Галерея женщин», С. 5– 23.
2. Мүсірепов Ғ. «Ұлпан»: Роман. – Алматы: Ан.Арыс, 2009. – 296 б.
3. Шәріпқызы М. Ұлпан тәрбиелік мәні зор кейіпкер. Ғ. Мүсіреповтің «Ұлпан» повесі туралы. // АТ. – 2003. № 6. – С. 11-13.
4. Dreiser T “Short stories”. Moscow, 1980. – 672 б.
5. Анисимов И. Мастера культуры. М., «Художественная литература». 1997, 11 с.

Салқынбай А.Б.

филология ғылымдарының докторы, профессор
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті
E-mail: asalkbek@gmail.com

Бурабаева Ж.Б.

2 курс магистранты
«6M020500 – Филология» мамандығы
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті
E-mail: burabaeva.zhuldyz@gmail.com

ЖҮМЕКЕН НӘЖІМЕДЕНОВ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ «ҚАРИЯ» КОНЦЕПТІСІ

Түйін. Мақалада Жүмекен Нәжімеденов қолданысындағы тілдік бірліктер қарастырылады. Сонымен қатар, оның тілтаным мұрасындағы шығармашылық талғамына, стильдік ерекшеліктеріне назар аударылады. Ақын поэзиясындағы ұғымдар концептілік және семантикалық тұрғыдан талданды.

Түйін сөздер: тілдік тұлға, концепт, мән, мағына, ұғым, адресат.

Резюме. В статье рассматриваются языковые единицы, используемые Жумекеном Нәжімеденовым. Кроме того, внимание обращается на творческий вкус и стиль наследия. Понятия в поэзии поэта были рассмотрены концептически и семантически.

Ключевые слова: языковая личность, концепт, суть, смысл, концепт, адресат.

Summary. The article discusses the language units used by Zhumeken Najmedenov. In addition, attention is drawn to the creative taste and style of the heritage. The concepts of using the poet were conceptually and semantically analyzed.

Key words: linguistic personality, language-mental space, media, media texts, addressee.

Кіріспе.

«Концепт дегеніміз – адамның білімі мен тәжірибесін бейнелейтін ақпараттық құрылымның және біздің санамыздағы менталдық психикалық ресурстардың бірліктерін түсіндіру үшін қолданылатын термин; адам жадының, менталдық лексиконның, мидағы концептуалды жүйе мен тілдің, сондай-ақ адам психикасында таңбаланып-бейнеленген бүкіл ғалам бейнесінің шұғыл түрде жұмсалатын, әрекет ететін мазмұндық бірлігі» [1, 58].

Концепт пен ұғымның арасында аса бір айтарлықтай айырмашылық жоқ. Концепт ұғымдар мен түсініктердің, символдардың жиынтығы. Ұғым ғалам туралы ғылыми білімдерге сүйенеді, олар логикалық қатынастар жүйесінде орнығады. Қазақ тіл білімінде ғалымдар ұғымды лексикалық, сөзжасамдық, грамматикалық тұрғыдан қарастырып, зерттеп келеді. Тіл біліміне ең алғаш «ұғым» терминін енгізген Ахмет Байтұрсынов. Ол «Тіл – құрал» еңбегінің «Сөз талғау» тарауында «ұғымға» мынадай түсінік береді: «ұғымға сөз дәл келу үшін сөздің мағынасын дұрыс айыра білу керек» [2, 237]. А. Байтұрсынов ізімен К. Аханов, Ғ. Қалиев, Қ. Жұбанов, Б. Қалиев, Б. Сағындықұлылар ұғымды теориялық тұрғыдан қарастырды. К. Аханов ұғымды логикалық категория деп танып, «ұғым тілдегі сөздердің негізінде туады да, солар арқылы өмір сүреді» [3, 23] деген ғылыми тұжырым жасайды. Б. Құлиев сөзден ұғымның басты белгісі ретінде оның «комбинациясы мен акустикалық бейнесін (образдылығын)» [4, 43] көрсетеді. Б. Сағындықұлы ұғымның санада қалыптасуының төрт формасын (түйсік, қабылдау, бейнелеу немесе елестету, ойлау) көрсетеді де, ұғымға мынадай анықтама береді: «заттардың, құбылыстардың, іс-әрекеттердің жалпы және мәнді белгілері туралы ой ұғым деп аталады» [5, 35].

Ғалымдардың пікіріне сүйене отырып, логикадағы немесе мәнмәтіндегі ұғымның мағыналық ұлғаюы, қоғамдағы тіл қолданушыларының бейнелі, көркем, мәнді етіп сөйлеуі секілді құбылыстар тіл біліміне «концепт» терминінің енуіне септігін тигізді. «Концепт» және «ұғым» терминдері адам санасы мен ойлау жүйесінің әр түрлі қырларын сипаттайды. Ұғым – ақиқат болмыстың белгілі бір логикалық формада бейнеленуінің аса маңызды түрлерінің бірі. Ал концепт сананың түсініктер, образдар, ұғымдар сияқты бірліктерін қамтиды. Олар біріге отырып концептуалды жүйені немесе ғаламның концептуалды моделін құрайды.

Негізгі бөлім.

Қазақта кәрілікке байланысты ақсақал, шал, қарт, қария, кәрі кісі деген ұғымдар бар. Олар өзара синонимдес ұғымдар болғанымен, лебізде әртүрлі мақсатта қолданылады. Мәселен, ақсақал жүрген

жерде шал, шалмен қария қатар қолданылмайды. Десек те олар бір концептілік өріс құрайды. Ортақ уәжділік – күш кету, қажу, қартаю. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде кәрілікке «адам ағзасы мен психикасының дамып жетілуінің соңғы шағы» деген анықтама береді. Біз қарастырып отырған концепт – кез келген этноста қалыптасқан, дерексіз, әмбебап, күллі адамзатқа ортақ күрделі процесс. Жоғарыда келтірілген ұғымдардың әрқайсысының өн бойында ұлттың әдебі, ділі, мәдениеті жатыр.

Жүмекен Нәжімеденов қарттардың өміріне терең үңіліп, психологиясын жан-жақты зерттеп, олар жайында бұрын-соңды айтылмаған күрделі ой қозғайды. Автордың осы тақырып төңірегінде «Мұздыбай қарт», «Ештеңе айтпайтын қарт», «Қақпа алдындағы қарт», «Бәйтеректер», «Шал Қобылан» сынды бірнеше шығармалары бар. Жүмекеннің қарттарын сөйлету арқылы қариялардың концептуалды бейнесін құрастырдық.

Бірақ сол бір жабық қақпа алдында
ақ бас қара шал отырды бір күні,
қасы түгіл ақ секілді кірпігі
немесе:

Жұмбақ бөтен – шешсе көңіл жай таппақ:

Әппақ мұрттар не дейді екен – байқап бақ.

Өлең жолдарындағы ақ бас, ақ кірпік пен қас, әппақ мұрт қарт концептісінің шеткері аймақтарында жатыр. Автор осы өлеңімен-ақ қариялардың концептуалдық жүйесін жасайды: *ақ бас қара шал – қарт – кәрі кісі – шал қасқа – кәрі адам – қария – кәрі өке*. Бұл тіркестер лексемалық мағынаға ие, демек ядроның өзегі. «Шал» деп біз өзімізден жасы егде адамдарға айта алмаймыз. Әдетте үлкендердің (ата-әжелеріміздің) бір-біріне, құрдастарына, тұстаастарына қойылған лақап аты (Май шал) немесе әзіл-қалжыңы (қисық шал, қыңыр шал) ретінде естіп жатамыз. Сәби кезімізден қиялымызды тербеген «Ерте, ерте, ертеде кемпір мен шал болыпты» деп басталатын ертегідегі «шал» «кемпірсіз» мәнсіз секілді.

Шалдың этимологиясына үңілсек, «чал» – түркінің төл сөзі. Бастапқы мағынасы – сұр, ақ (шашқа қатысты) деген мағынаны білдіреді. Жүмекеннің «Қақпа алдындағы қартына» «шал» деп болжам жасалуын былай түсіндіреміз: ақ бас, ақ қас, ақ кірпік, ақ мұрт концепт-1, «мұртында бәлесі бар шал» концепт-2 құрайды. Ақ түс қазақтың танымында тазалықтың, адалдықтың, қадір мен қасиеттің символы. «Ақ түс» өлеңінде ақын «қиянаттан, тепкіден аман шыққан ардың түсі» деп адамгершіліктің биік статусы – ар мәселесін қозғайды. Базарынан қайтып келе жатқан тұста салиқалы ғұмыр кешу – пенде атаулысы үшін маңызды сынақ. «Мұртында бәлесі бар қарт» тіркесі ұлттық дүниетаныммен сабақтасып жатыр. «Күлсең, кәріге күл» демекші, ел арасында қариялардың мұрты, сақалы жөнінде әзіл әңгімелер, мысқыл сөздер жүріп жатады. Б. Момышұлы қарияларды үшке бөліп қарастырады да, шалға мынадай пікір білдіреді: «отбасы, ошақ қасынан ұзап шыға алмай, түтін аңдып, үй аралап, саяси өсек айтатын қарт – шал». Батыр бабаның бұл сөзі қарттың «мұртындағы бөлеге» тұздық болып тұр емес?

Қарт алдыңғы ұғымға қарағанда лексемасы тұрақталған, мазмұны күрделі, аясы кең ұғым. Қартаюдың әдемі бір үлгісі секілді. Ода жайлылық, жайсаңдылық, сабырлылық, ойлылық басым. Ақсақал, қария, кәрі кісі, ата секілді ұғымдарды оның өн бойынан таба аламыз. Олардың аражігі ғұмырында атқарған игі істеріне, жеткен жетістіктеріне, ерліктеріне қарай бағаланып, ажыратылады. Автордың «қақпа алдындағы қарт», «Ештеңе айтпайтын қарт», «Мұздыбай қарт» деп атауының сыры – оларды тым асқақтатпай, тым құлдыратпай өзі сүйетін «қоңыр» қалпында беруі. Жүмекен тілі «Ауылында қартың болса, жазып қойған хатпен тең», «Қарты бар елдің қазынасы бар» секілді ұлттың танымы мен тәрбиесінен сыр шертетін аталы сөздермен сабақтасып жатыр. «Кәрі кісі кіді – деген дақпырт бар». Физиологиялық-психологиялық тұрғыдан «кәрі» ұғымын біз «жас» ұғымына антоним ретінде қолданамыз. Бұл тұста кәрі кісіге рең беріп тұрған – «кіді» сөзі. Кіді деп сәл нәрседен секем алғыш, кілт етпе, қыңыр адамды айтады.

шал қасқа

қадыры артық кісі бопты жолдасқа.

«Қасқа» көңіл күйді білдіретін одағай мәндес сөз. Батыс өңірлерде таңырқау, аяу мақсатында қолданылады. Айтылуында интонациясының өзі әсерлі. «Шал қасқа» тіркесі автор тарапынан да, оқырман тарапынан да таңырқаудан гөрі аяушылық сезім тудырып тұр. Шалдың қасқа күйі – «адамы аз елде», көк қақпа алдында ел-жұрттан амандық сұрағаны. Ал бүкіл ауыл сыйлаған ақсақалдың «шал» деңгейінде сипатталуына «адамы аз ел» – қала халқы себепкер.

Ж. Нәжімеденовтің «Мұздыбай қарты» «Қақпа алдындағы қартпен» үндес. Шығармада шал, қарт, қария тіркестері кездеседі. Сонымен қатар қарт сөзін басқа ұғымдармен алмастырған метафоралар да бар: қара емен, қара бурыл, тұз тағысы, қарт қыран, қара ағаш, қара ат, т.б. Бұл ұғымдар ұлттық концептіні құрайды. Ақын «Мұздыбай қартында» барлық ой тамшыларын «қара еменге» қаратып айтады. Мәселен, қара еменнің басына мұздақ тұруы – оның қартаюының, Мұздыбай қарттың мұзға қарап жөткіргені – «қарттықтың» өз аулына келіп тұрақтағанын көрсетеді. Жылдар бойы топырағына тамырымен терең бойлаған қарт қара емен – Мұздыбай қарияның тағдыры. Демек өлеңге негізгі тірек сөз – қара емен. Емен – қайсарлықтың, қайраттың, төзімнің символы. «Қара» сөзі еменге күшейткіш мән үстеуші. Қара емен қазақ халқы үшін киелі. «Қара емен» тіркесі берік, иілмейтін, мықты, өжет адамдарға қаратып айтылады. Шығармада Мұздыбай қарт пен қара емен параллель сипатталады.

Қара бурыл емен тұр қар-қабақта қасқайып,
қайсарлығы – қайраты,
таға алмайсың басқа айып.
Мұздыбайға айып жоқ – қартайғаны ғана сол,
қаза көріп жақында ортайғаны ғана сол.

Бұл өлең жолдарында қаза көрген қарт пен қар-қабақта қасқайған қара еменнің қайсарлығы сипатталып тұр. Өлеңде «қара бурыл» сөзімен төрт түрлі тіркес кездеседі: қара бурыл емен (Қара бурыл емен тұр қар-қабақта қасқайып), қара бурыл мұрт (қара бурыл мұрты, әне, малмандай мұз, малмандай), қара бурыл ат (қыста мінер қара аты – қара бурыл болды ол да), қара бурыл шаш (қара бурыл шаш қалды ауылдағы тарақта). Қара бурыл түстің атауын білдіретін сөз. Ортақ уәжділік қара бурыл – ақшыл түс – қартаю (концепт-1). Емен, ат, мұрт, шаш деген ұғымдарда қартаюға тән қаттылық, қайсарлық бар (концепт-2).

«Тұз тағысы – қарт қыран – тауық болды қонақтап». Бұл ұғымдар Мұздыбай қартты алмастыратын метафоралар. Алдыңғы екеуі ауыл күйін сипаттаса, соңғысы қала жайынан хабар береді. Тұз тағысы арқылы автордың айтпақ ойы жылқышы қарттың көк жайлауда арқаны кеңге төсеп, қолдағы малын баптап, емін-еркін күн кешуі. Қарт қыран – тағдырдың тарау-тарау жолдарында қадау-қадау ізін қалдырған, қарттық келсе-дағы оны санамен, абыроймен билей білген қарттың өжеттілігі. Тауық халі – төрт қабырға, бір есікке тірелген Мұздыбайдың қаладағы тірлігі.

Қара еменнің шілікше иілуі,
о-дағы қайсарлықтың, қайраттың қартайғаны болады.

Шығарма басында қара емен басындағы мұздақ пен қарттың мұртындағы мұз қатар қойылып сипатталады да, кейінгі шумақтарда мағына ұлғаяды. Қара еменнің шілікше иілуі – жалғыз қарттың ғана емес, қайсарлықтың, қайраттың қартаюы. Шілік – биіктігі 1 метрге дейін жететін, шыбық тәрізді жіңішке бұтақты өсімдік. Шілікше иілу тіркесі арқылы автор қарттың физиологиялық тұрғыдан бөлек моральдық шаршауын, бойдағы күш-қайраттың жіңішкеріп барып үзілуге шақ қалпын сөз етіп тұр.

Шыбығынан өссе егер – топырақтың бәрі асыл,
Қарт ағашты орнынан қозғап көрші құрайды.

Қазақ халқы ұл-қызы орныққан, немере, шөбере сүйген, үлкен бір отбасын мәуелі ағашқа теңеп жатады. Оның басында сол үйдің қазынасы – қариясы тұрады. Қарттардың орны түтіні маздап, оты өшпеген, мандай тері сіңген қасиетті ордада. Жүмекен өлеңінің мәні тамыр таралған жерден бір уыс топырақ бұйырса екен деген қарттардың ізгі тілегінде жатыр.

«Ештеңе айтпайтын қарт» шығармасында автор қарттық концептісін қоңырқай шал, көсеу шал деген тіркестермен толықтырады. Бұл екі тіркес те ұлттық концептіні құрайды. Өлеңде қоңыр сөзімен бір-бірін қайталамайтын 11 тіркес кездеседі: қоңыр құман, қоңыр шал, қоңыр ішек, қоңыр момын, қоңыр-ала бұлт, қоңыр самал, қоңыр домбыра, қоңыр үйрек, қоңыр үй, қоңыр бұлт, қоңыр шанақ. Жүмекеннің «қоңырында» қазақ деген ұғым бар: қазақтың үні, қазақтың даласы, қазақтың табиғаты, қазақтың қарты, қазақтың мінезі, қазақтың тірлігі. Екінші қырынан алып қарасақ, «қоңыр» сөзінде қарттыққа тән бояу бар. Адам өмірінің күз мезгілі секілді, бірқалыпты, баяу, күңгірт, қарт ғұмыр. Қоңырқай шал – қазақтың қариясы. Алайда жазушы қоңырқай шалды біз ойлағаннан кері, көсеу-шал күйінде сипаттайды. Оның болмысын ашатын өлеңдегі тілдік бірліктер немесе автор тарапынан кейіпкерге мінездеме: «езіне ырза қатынша жіп иірген бір ұршық», «қоңыр құман тәрізді күлде қалған баяғы», «қоңыр үйрек құсайды шабақ ілген шайқала», «ез басынан басқаға көңілі жоқ күй тілер бүгінгі күйкілер», «пиғылы арам кісі». Ақынның бұл ойын төмендегі жолдар түсіндіріп береді:

Білем, қариялардың қалды азайып бү түрі:

«алласы» бар аузында,
түсіп қалған «шүкірі» –
көсеу-шал деп түйесің
жағатын тек күйесін,
түсіне алмай сөздерін,
тек мінезін сүйесің.

«Көсеу-шал» қаламгердің сөз қолданудағы шеберлігін танытатын тіркес. Көсеу – отты көсегенде, жылуды одан әрі күшейту үшін пайдаланатын тұрмыстық зат. Көсеуді оттан шығарғанда ұшында күйе қалады. Көсеу-шал тіркесінің уәжділігі сол күйемен байланысты. Біреуге күйе жағу, пәтуасыз сөзге салыну жасы келген қарияға жарасымды іс пе? Қарияның ісі анау екен деп, ақын оған күйе жақпайды. Тек мінезіне іштей сүйсініп, жасын ғана сыйлайды. Қарияларға деген алаңдаушылық ақынның ұлтты жоғалтып алу қорқынышынан туса керек.

Жүмекеннің әр шығармасында философия бар. Оның философиясы ұлттық идеямен астасып жатады. Кеткенге күйе жағып, бүгіннен ірілік іздеу ізгі қасиет емес. «Алдыңғы арба қайда барса, соңғы арба сонда барады». Жүрегі тірілерден ірілер туса игі! Үлкеннен кісілік дарып, ол ірілікпен үйлескен уақта Жүмекен бұлай жырламас еді. Сол кезде қазақ Жүмекенше елдікті аңсамас еді...

Ж. Нәжімеденовтің «Бәйтеректер» балладасындағы бәйтерек, ата ұғымдары қария концептісін одан әрі кеңейте түседі:

Жел жақтағы бәйтерегі құлаған
шыбық құсап майсаң қағып мен қалдым.

Бәйтерек – қария. Ұлттық концепт. Ол өмір ағашы, қазақтың арғы-бергі тарихында киелі мағынаға ие ұғым. Этимологиясына үңілетін болсақ, ежелгі түркі сөзі, бәй «үлкен» деген сөз, «бай» сөзінің дыбыстық өзгеріске түскен түрі, үлкен, алғашқы деген ұғымдарды, ал терек (парсы тілінде – дарак) «ағаш» деген ұғымды білдіреді. Яғни екі сөздің бірігуі арқылы «зәулім ағаш» деген мағынаға ие. Бәйтерек жер асты, жер үсті, көкті байланыстыратын алтын дінгек. Сол секілді қария да өмірдің үш кезеңін артқа тастап, балалығы аспандап, жастығы қайрап, қарттығы қайтқан шақта кемелдікке жеткен ұлы кемеңгер. Бәйтерек жазушының сөз қолданысына қарай әртүрлі мәнде қолданылады: тірек, сүйініш; мықтылық, ірілік; ұлы тұлға, т.б. Бұл шығармада бәйтерек жас шыбыққа қорғаныш, тірек, алып тұлға мағынасында жұмсалып тұр. Қазақтың сөз қолданысында әке – бәйтерек, ана – алып бәйтерек, үш бәйтерек деген ұғымдар жиі айтылады. Қазақ бәйтерек бейнесінде өз сүрлеуінде ізгі із қалдырған, кемелдікке жеткен, көреген, елдікті көздеп, ерлік еткен бтырлар мен даналарды ғана көрген. Оларды халық сый тұтып, қадірлеп, қастерлеген. Жүмекеннің бұл жыры арқылы айтар ойы халқымыздың «ата – бәйтерек, бала – жапырақ» деген аталы сөзіне саяды. Бәйтерек тілде өзгеше мағынаға ие болып, мынадай концептуалды бейне жасады: қария – бәйтерек – ата.

Қай заманда да атауда болмасын, ұранда болмасын қазақ аузынан «ата» сөзі түспеген. Ертеде ата деп ел басқарған, ерлік істерімен көзге түскен, әулиелік қасиеті бар адамдарды атаған. Эволюциялық дамудың нәтижесінде ата туыстық қатынасты білдіретін жаңа мәнге ие болды. Ата – ауылдың сыйлы қариясы, әулеттің басшысы, ақылшысы, ұрпақты ұлы көшке жетелер көшбасшы.

Қорытынды. Қазақтың әр сөзі терең толғаныстан туған. «Тіл тас жарады, тас жармаса, бас жарады». Адамзаттың сөз алдында именуі содан. Халықтың байырғы тілін қолдану бар да, оны түсініп, өз идеясымен толықтырып, қайта жеткізу бөлек бір әлем. Жүмекен өзіндік «менін» сөйлеткен ақын. Автор шығармаларын концептілік жүйеде қарастыруымыздың өз мәні бар. Оның поэзия, прозасы болмасын тіл білімінде ұғым бойынша талданып келеді. Ұғымда ұлттық сипат басым. Ал ақын тілі әлемдік бейнеде көрініс бере алады. Жүмекен ұлттық идеяны басшылыққа ала отырып, әлемдік проблемаларды көтере білген. Ж. Нәжімеденовтің қариялар топтамасына арналған шығармаларын зерттей келе, ғаламның ұлттық тілдік бейнесін құрастырдық.

Ж. Нәжімеденовтің қай шығармасы болмасын ұлттық идеяны көтереді. Қариялар тақырыбын өзекті мәселе етіп алуымыздың себебі осында. Ақын қоңырқай шал, қара бурыл, қара емен, тұз тағысы, қарт қыран, бәйтерек тіркестері арқылы ұлттық танымды кеңейтті. Жүмекен «қазақ» деген сөзді айтуға тыйым салынған заманда «Менің Қазақстаным» деді. Елдікті аңсаған жұртқа қазақ дәстүрінің, тарихының, мәдениетінің, тілінің жоғалмасы үшін барын салды [6, 43]. Ол ұлылықты ұлылардан, қариялардан, Махамбеттен, Қорқыттан, Бауыржаннан, Асан қайғыдан іздеді. Міне, Жүмекен поэзиясындағы философиялық мән қайда жатыр?

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ниятова Ш. Махамбеттің тілдік тұлғасы: филол. ғыл. канд. дис. Алматы, 2007 – 58 б.
2. Байтұрсынов А. Тіл – құрал. Алматы: Сардар баспа үйі, 2009 ж., 237 б.
3. Аханов К. Тіл біліміне кіріспе. Алматы: Қазақтың Мемлекеттік оқу-педагогика баспасы, 1962 ж., 23 б.
4. Қалиев Б. Қазақ тілі: Фонетика. Лексика. Грамматика. Алматы: Абылайхан атындағы Қазақ мемлекеттік Халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің баспасы, 1999 ж., 43 б.
5. Сағындықұлы Б. Қазіргі қазақ тілі: Лексика. Алматы: Санат, 1994 ж., 35 б.
6. Сабирова Г. Көркем тілді адамтану парадигмасы тұрғысынан зерттеу: филол. ғыл. канд. дис. Алматы, 2010 ж.

Ғылыми жетекші: Темірболат А.Б.
ф.ғ.д., профессор
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
e-mail: aluatem2015@gmail.com

Сейтенова А.Е.
2 курс магистранты
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
e-mail: aigolek_85.k@mail.ru

Ш.МҰРТАЗАНЫҢ «АЙ МЕН АЙША» РОМАНЫНДАҒЫ АЙЛЫ ПЕЙЗАЖ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ПАРАЛЛЕЛИЗМ

Түйін. Мақалада Шерхан Мұртазаның «Ай мен Айша» романындағы көркем психологизм қарастырылған. Автобиографиялық сипаттағы «Ай мен Айша» романының баяндау жүйесіндегі стильдік ерекшеліктер, пейзаж табиғаты нақты мысалдар негізінде талданды. Талдау нәтижелері бойынша романдағы психологиялық параллелизм ретінде қамтылған пейзаждық суреттемелердің, соның ішінде лунарлық пейзаждың өзіндік ерекшеліктері ашылды. Кейіпкердің рухани әлемін бейнелеудегі Ай бейнесінің әрқилы мазмұндық-идеялық аспектіде суреттелу жағдайлары айқындалды. Ай мен Айша бейнелерінің өзара сабақтастығы (параллель) нақты мысалдар негізінде пайымдалып, сол арқылы романның лейтмотиві ашылды.

Тірек сөздер: психологизм, параллелизм, пейзаж, лунарлық пейзаж, роман.

Резюме. В статье повествуется художественный психологизм в романе Шерхана Муртазы «Луна и Айша». Стилистические особенности в повествовательной системе автобиографического романа «Луна и Айша» были проанализированы на основе конкретных примеров пейзажной природы. В результате анализа особенности пейзажной живописи, в том числе лунного пейзажа, были раскрыты как психологический параллелизм в романе. При описании духовного мира героя выяснилось, что картина Луны была иной в содержательно-идеологическом аспекте. Взаимосвязь Луны и образ Айши (параллельно) основана на конкретных примерах и раскрыта новизна романа.

Ключевые слова: психологизм, параллелизм, пейзаж, лунный пейзаж, роман.

Summary. The article focuses on an artistic psychologism in Sherkhan Murtaza's novel "The Moon and Aisha". The stylistic features in the narrative system of the autobiographical novel "The Moon and Aisha" were analyzed on a base of specific examples of landscape nature. Because of the analysis, the features of landscape painting, including the lunar landscape, were revealed as psychological parallelism in the novel. It turned out that the picture of the Moon was different in its content-ideological aspect when describing the hero's spiritual world. The relationship of the Moon and the image of Aisha (in parallel) is based on specific examples and the novelty of the novel is revealed.

Key words: psychologism, parallelism, landscape, lunar landscape, novel.

«Ай мен Айша» романы – жазушы Шерхан Мұртазаның балалық шағы жайлы автобиографиялық сипаттағы туындысы. Шығарма бас кейіпкер Барсханның сәби күнгі естеліктерінен басталады. Кейіпкер-баяндаушы саналы өмірінің бастау-бұлақтарынан әке туралы есте қалған өмір өрнектерін іздейді. Осылайша, Барсханның бес жасында тағдыр талқысымен әкесінен көз жазып қалуы, небары жиырма сегіз жастағы Айшаның үш баламен қорғансыз күн кешуі есейген Барсханның жад күнделіктері мен бала Барсханның сезімдері арқылы қиюласа суреттеледі.

Жалпы Ай мен Күн түрлі халықтардың мифтері мен ертегілерінде жанұялық байланысты кейіптейтін образдар ретінде бейнеленеді. Мысалы, ежелгі мысыр мифіндегі Ай құдай Тефтон мен оның Күн сіңлісі Шу – егіздер-тұғын. Рим мифтеріне сәйкес Ай – Күн Құдайы Гелиостың қарындасы болса, үндіеуропа және балтық жағалауы елдерінің мифтерінде Ай-жігіттің Күн-қызға махаббаты, олардың отбасылық одағы суреттеледі. Қазақ ертегілерінде де осы соңғы мифтік мотив іздері сақталған. Роман атауынан көрінгендей, шығармада Ай бейнесінің символикалық мәні зор. Ең алдымен, Ай – көне ертегілік мотивке сәйкес, жарынан (Күннен) ажыраған ғашық бейбақ. Осы мотивтік сарын негізінде «халық жауының» әйелі атанған Айшаның жалғыздығы, маңдайына бұйыртқан ауыр тағдыры, сонымен бірге сүйген жары Мұртазаға деген сағынышы бейнеледі. Демек, Ай мен Айша – өзара тағдырлас әрі мұндас. Халық жауының отбасы атанған жандардың туған елдің ортасында отырып, жалғызсырауы бір ауыз сөзбен түйінделеді: «Терезеден Ай сығалайды. Бұл күнде Айдан басқа «халің қалай?» дейтұғын бір жан жоқ» [1, 38-б.].

Көркем әдебиеттегі психологиялық параллелизм құбылысының түп-тамыры фольклорлық мұрада жатқаны белгілі. Фольклорлық егіздеу формалары жазба әдебиетке көшкенде әр қаламгердің дара көркемдік-эстетикалық, стильдік ізденістері негізінде түрлене түсті. Осылайша кейіпкердің рухани әлемін терең әрі жан-жақты суреттеу мақсатында табиғат және жан құбылыстарының диалектикалық сабақтастығын не қарама-қайшылығын көркем сипаттаудың өзінше поэтикалық түрлері ажыратыла бастады. А.Н.Веселовскийдің еңбектерінен қос мүшелі, формалды, көп мүшелі, бір мүшелі (немесе жалаң мүшелі), қайшылықты психологиялық егіздеу формалары бар екені белгілі [2]. Болмыс пен та-ным иесінің (баяндаушының) арасындағы қандай да бір сабақтастықтың көркем мәтін құрылымындағы көріністері, шын мәнінде, адам мен табиғаттың диалектикалық ажырамас бірлігін айғақтайды.

Ай мен Айша – егіз ұғым. Сондықтан да Ай жалғыздық символы екені анық. Мұны роман желісіндегі Айдың өз алдына дербес образдық сипат алуынан айқын аңғаруға болады. Реалды әлем аясында белсенді персонаж деңгейінде көрініс таппағанмен, Ай тікелей кейіпкер-баяндаушының әлемді субъективті сезінуі, қоршаған дүниені қабылдауы тұрғысында динамикалы кейіпте бедер тауып отырады.

Жоғалған ешкісі ешкісі табылып, Айшаның ашқұрсақ балаларға уыз пісіріп беріп отырған сәті – қиындықтың артынан жеткен өзінше бір бақытты шақ. Осындай идиллиялық мезетте де отбасының қуанышын бөлісетін жалғыз Ай:

«Терезеден жартыкеш Ай сығалайды. Бізді көріп жаны жай тапқандай, бұлтқа кіріп кетті» [1, 30-б.]. Сонда бұл отбасының алыстан бақылап, тілеуін тілеген, мұңы мен қуанышын бөліскен шын жанашыр, айнымас, алдамас, жазғырмас жақыны – Ай ғана. Шешесі ертелі-кеш колхоз жұмысында жүргенде ауру інісі Батырханға дұрыс қарамағаны үшін айшадан таяқ жеген Барсхан: «Суға салып қойып сабағанда безірейіп жыламап едім, енді жартыкеш Айға қарап отырып, аңырадым-ай кеп. Айдан басқа мұң шағатын кімім бар?

Жан ашитын Қамқа – мешел. Арашалап, Айшаға ұрсатын Мұртаза... о да жоқ. Айдың менсіз де қасіреті көп шығар. Мұңаяды. Тіл қатпайды» [1, 21-б.], – дейді. Мұңына ортақтасып, «мұңайғанмен», Айдың бұған жауап қатпауын өзінше долбарлаған бала оны өзінен де қасіретті болар деп ойға батады. Айға деген аяныш сезімі қылаң береді. Жер бетіндегі Адамзат баласының қайғы-қасіретін көзімен күнде көріп, оған араша бола алмаған Айдың да шарасыз екенін мойындау бар. Жалпы «психологиялық егіздеу көне заманның синкретті өнерінде біртіндеп дами бастаған» [3, 72-б.].

Шығарманың бір ерекшелігі композициялық құрылымында бір-бірін үстімелеп, драматизмге негізделген өзекті ойды үдетіп отыратын қат-қабат шарықтаулар бар. Солардың бірі – атадан қалған асыл мұра алты қанат ақ үйдің керегесін отын қылып жағар алдындағы қайғылы эпизод. Жұмыс арасында жинаған азын-аулақ отыны қыс ортасына жетпей таусылғанда, амалсыздан асыл мұраға қол созып, екіұдайы күй кешетін Айшаның рухани жан күйзелісі трагизм шегінде асқақ суреттеледі. Қара шаңыраққа баскөз болып қала тұра, атаның мұрасын аман сақтап қала алмағаны үшін күйінген Айша одан да «Сирағымды жағайын!» деп өзіне қол жұмсамақ болады. Аналарынан айырылып қалудан қорыққан үш баланың шырқырап балтаның үстіне жата қалуы, олардың үстіне Айша құлап, отбасының ұлардай шулап қалуы аса әсерлі суреттелген. Ақыры «бастан құлақ садақа» етіп, алты қанат киіз үйдің екі керегесін жаңқалап, жан сақтайды. Күтімсіздіктен жүдеу тартқан Мұртаза үйіндегі осы жағдайдан кейінгі Айдың кескіні ерекше: «Боран басылып, аспан ашылайын деді ме, терезеден ауру көздей Ай көрінді» [1, 102-б.]. Сырттағы боранның басылуы мен үй ішіндегі оқиғаның аяқталуы өзара сәйкес. Олай болса, үй ішіндегі Айша мен аспандағы айдың да халдері ортақ. Айдың «ауру көздей» көрінуінің себебін осы психологиялық параллель тұрғысынан пайымдаған жөн.

Ай – тірегінен айырылған, жазықсыз жапа шеккен отбасының жалғыз панасы, қамқоршысы, қиналғанда арыз айтар Қүдірет күш бейнесі. Барсхан үшін адамзат қоғамындағы ең жоғарғы бедел иесі – анасы Айша болса, Айшаның жалғыз мойындайтын құдіреті – Ай:

«...Аспанға қарады. Қораланған Ай мұңайып тұр екен. Аспанда Ай мұңайса, жерде жыбырлаған біз пақырға не шара? Бір Құдай өзі жар болсын. Тасбеттің қаһарынан сақтасын.

...Дәл қазір өз басымда үрей жоқ, жадыраған жаздың бір қап нұрын арқалап келе жатқан адам уайымсыз болады екен. Ал Айша қорқады. Қайта-қайта Айға қарайды» [1, 32-б.]. Жоғарыда Айша мен Барсханның аш ешкілерге колхоз маясынан екі қап шөп ұрлап келе жатқан сәтінен үзінді келтірілген. Түн жамылып келе жатқан екеудің бірі – «жадыраған жаздың бір қап нұрын арқалап келе жатқан» бала Барсхан, екіншісі – Айға қарап қаймыққан анасы. Шарасыздықтан ұрлыққа барған бала ббригадир Тасбеттен сақтанса, Айша Айдан (Құдайдан) қорқады. Бірақ амалы таусылған.

Романда Айға тәу етіп, табыну, одан қорқу, тілек тілеп, бата жасау ырым-жоралғылары мен наным-сенімдері негізінде көне Тәңіршілдік сенімінен қалған діни көзқарастар бой көтереді; сол арқылы Айдың Тәңірі кейпінде танылуына көз жеткіземіз:

«Айша есіктің алдындағы ербиіп тұрған мені көтеріп алып, бауырына қысып, аспандағы топ-толық Айға қарап:

– О, Жаратқан, басқа-басқа, мына үрпек балапандай үш нәрестенің не жазығы бар еді? – деді.

Толықсып тұрған Ай бір аунап түскендей болды. Мен лезде есейіп шыға келдім. Енді мені қорғайтын әкенің жоқ екенін сұңғылалықпен сезіп қойған сияқты едім. Жаңа ғана жарқырап тұрған Ай бұлттың ішіне сүңгіп кетті де, жетімдіктің алғашқы дәмін татқандай болдым. Қорбыып қараңғы түн жан-жақтан қаптап келе жатты. Айша мені жетім қалған үйге жетектеп кіргізді. 1937-жыл жалмауыз жыл еді. Қанатына қырау қатқан жас балапан мен едім» [1, 14-б].

Мұртазаны «халық жауы» деген жалған жаламен ұстап әкеткен түн осылай суреттеледі. Бес жасар Барсхан санасында анасы Айшаның зарлы үнінен «толықсып тұрған Ай бір аунап түскендей» көрінеді де, артынша бұлт ішіне сүңгіп кетеді.

Пейзаждық суреттеменің өзі драматизмге толы. Араға жылдар салып, кейіпкер-баяндаушы жадында қайта жаңғырған қайғылы өмір көрінісі мейлінше жинақталған, толымды эпизод деңгейіне жеткізілген. Айшаның арызына құлақ аспаған Айдың бұлт ішіне сүңгіп кетуінен өмір қаталдығын, әділетсіздігін тұңғыш пайымдаған бала «жетімдіктің алғашқы дәмін татқандай болады». Өзін қанатына қырау қатқан жас балапанға теңеген автор алдағы күндердің ауырлығынан, жетімдік пен жесірліктің азабынан хабар беріп өтеді.

Жетім балаларының аузын аққа жеткіземін деген үмітпен баққан жалғыз ешкі аяқ астынан жоғалып кеткенде де шарасыз ана жартыкеш Айға мұңын шағады:

«-А, Құдай! Шиеттей үш жетімге шынымен рахымың түспеді ме? Не жазып еді олар саған?! – деп кемсендеді.

Ай тіл қатпады. Айдың ілмуген әлсіз сәулесінен Айшаның көзінен аққан жас жылт-жылт ете қалды [1, 26-б.].

Бір жағынан, реалды түнгі кеңістікті фон ретінде суреттеу үшін, екіншіден, тағдырдың қаталдығын (Ай тіл қатпады) жеткізу үшін қолданылған Ай бейнесі жан-жақты көркемдік функция атқарып тұр. Айшаның Айға зарын төккенінен жағдайдың қаншалықты ауыр екенін түйсінген Барсхан: «Сонда барып, кара ешкінің қайғысы ақыр замандай ауыр екенін сезіп, жүрегім суылдап қоя берді», – деп түйеді.

Бұдан кейінгі қиын шақтарда да (Айшаның басына түскен қайғы-қасірет пен колхоздың ауыр жұмысынан қан қысымы жоғарылап, сырқаттанып қалуы; екі уыс бидай алғаны үшін Барсханның қамбаға қамалуы және т.б.) Барсхан шешесінен көргенін жасап, Айға жалбарына тілек тілейді. Үнсіз Айдың жарылқап-жарылқамайтынына көзі жітпесе де, үмітін үзбейді. Себебі көркем мәтінде пайымдалған философиялық танымға сәйкес жалғандағы жалғыз тұғырлы, айнымас серік – Ай ғана.

Қорғансыз үйдің қысқы ұзақ кештердегі көңіл жібітер алданышы – Айшаның қызықты ертегі-киссалары мен өткен өмір жайлы сағыныш пен мұңға толы естеліктері. Осы өзара ұқсас эпизодтардағы Айдың болмыс-бітімі де, әрекет-қылықтары да әрқилы. Бақытты шақ жайлы мамыражай әңгіме айтылған түні Ай да сүйкімді. Мұндай кездері Айшаның не Барсханның ащы зарынан үнсіз айналып, бұлтқа тығылатын Ай айшаның ертегілерін қызыға тыңдап, аялдап қалатын тәрізді: «Терезеден Ай қиғаштап, алакөбең сәулесі әлі түсіп тұр» [1, 47-б.]. Кейіпкер-баяндаушының психологиялық көңіл-күйі аясында бұл жайт қуанышты сәтті соза түсу, физикалық уақытты тоқтату интенциясымен сабақтас болуы ықтимал.

Айша өзінің жастық шағын, Мұртазамен бақытты кезін еске алып, сол күндердің оралмайтындығы туралы терең ой-сезімге берілгендегі табиғат құбылысы өзгеше: «Ай сәулесі көрінбей кетті. Үй төбесіндегі қамыс ызыңдады. Тағы да жел көтерілсе керек. Тағы да боран болатын шығар. Бораны таусылмайтын неғылған жер. Әлде, Айшаны қамыстың ызыңымен жұбатқысы келген періштелер, әлде аруақтар...» [1, 35-б.]. Айшаның жан әлеміндегі сезім толқыны мен сыртқы әлемдегі күн райы арасындағы байланысты кейіпкер-баяндаушы өзінше жориды. Айдың көзден таса болып, жасырынып қалғандығы жай ауа райының өзгергендігінен емес, табиғаттың Айша қайғы-қасіретімен үндес сарынға салып, жұбату айтқысы келгендігінен деген пайым, психологиялық егіздеу ұмтылысы бар. Қамыстың әлдеқандай магиялық ызыңды әуенімен Айшаның жан жарасын емдемек болатын періштелер, аруақтар жайлы қиялмен ұштасқан болжаулар отбасының жеке әлемін ғарыштық кеңістікке дейін кеңейтіп

жібереді. Ал Мұртазаның туған інісі – «бозым жігіт» Әмірекұлдың қайғылы өлімі туралы әңгімеден кейін: «Тау жаққа қараған жалғыз терезеден Ай сығалайды: «Ұйықта, бала, әлі көрер көресің алда» дегендей болады...» [1, 56-б.]. Сөйтіп, үнсіз Айға алғаш тіл біткендей болып, бала кейіпкер өзінің қиял әлемінде Аймен сырласады.

Жалпы шығармадағы Ай бейнесі кейіпкер баланың жанына жақын, құрмет тұтқан адамдарына ғана қатысты суреттеледі (мысалы, Барсханның түсінде ауыр дерттен бақилық болған нағашы әпкесі Зибаның Айды өткеншек етіп тебуі). Баяндау жүйесінде екпінді мәнге ие болмаса да, жақсылық нышаны ретінде жолай тілге тиек болатын Ай суреттемелері де баршылық. Мысалы, ауылға аз күндік демалысқа келген Бауыржан Момышұлын майдан даласына қайта шығарып салғандағы Ай кескіні батырдың сапарының сәтті боларынан хабар береді: «Аттылар батысқа кетті. Алдарынан қияқтанған Ай көрінді» [1, 66-б.].

Айдың символдық мәндегі қолданысын «Алақандағы ай таңба» атты тараудан да көруге болады. Салбидің иті қауып алғанда Барсханның жаралы қолын байлап жатып Әбіш ақсақал: «Иттің қапқанынан Құдай сақтар, балам. Адамның қапқанынан сақтасын. Әкеңді адамдар қапты ғой...» дейді. Мұртазадай рахметінің талай жақсылығын көзі көрген Әбіш ақсақалдың осы бір ауыз сөзі мен Салбидің итінен қалған алақандағы ай таңба – күштінің әлсізге жасар зорлығы, әділетсіздік белгісі ретінде Барсханның есінде өмір бойына сақталып қалады. Бірі – санада қалған ащы шындық сөздері, бірі – алақандағы азу тістің іздері.

Романның өн бойынан Ай мен Айшаның рухани жақындығын айқындайтын көптеген лунарлық пейзаж суреттемелерін табуға болады. Жалпы күндізгі пейзаж суреткерлік психологияда оптимистік сарынмен байланысты болса, айлы пейзаж көп жағдайда шығарманың баяндау жүйесіне элегиялық леп дарытады. Романдағы пейзаждық суреттемелердің бірінде Ай – реалды ғарыш кеңістігі, енді бір тұста – Айшаның ғажайып әңгімелерімен тыңдаған сырлас құрбы. Ал, сайып келгенде, айлы пейзаж өзге тылсым әлеммен байланысты мегзейтін, мистикалық сипаты басым болғандықтан да, суреткер тарапынан басымдыққа ие. Осылайша, Ай – жетім-жесір отбасының панасы, қамқоршысы, желеп-жебеушісі, яғни көктегі құдірет иесі. Қалай дегенмен, осы туындыда түркілік философиялық таным бойынша Айдың қасиет-құдіретінің мейлінше терең зерделенгендігі айқын.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Мұртаза Ш. Алты томдық шығармалар жинағы. – Т.5. Ай мен Айша. Роман. – Алматы: Қазығұрт, 2002. – 456 б.
2. Веселовский А.Н. Психологический параллелизм и его формы в отражении поэтического стиля // teoriya-literaturyi-istoriya/veselovskiy-psihologicheskii-parallelizm-ego-17035.html
3. Абай. Энциклопедия. – Алматы: Атамұра, 1995. – 556 б.

Щербовских И.Г., Сералиева Н.Ж., Есимкулов Б.Н.

¹филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор м.а.,
irina67_irina67@mail.ru

²педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор,

³филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор м.а.,
І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті
Талдықорған қ., Қазақстан

Ф.И.ТЮТЧЕВ ЛИРИКАСЫНДАҒЫ ШЕК МОТИВИ МОТИВ ГРАНИЦЫ В ЛИРИКЕ Ф.И.ТЮТЧЕВА

Түйін: Мақала Ф.И.Тютчевтің поэзия әлеміндегі уәждік шегін зерделеуге арналған. Авторлар әртүрлі құбылыстар және табиғаттың дүлей күштері мен адам жанының арасындағы өзіндік ерекшеліктерді көрсететін қайталанатын бейнелерді талдаған. Ақын әлемінің екіжақтылығы және тұрмыс жайлы пікірін айқындайтын және «қосарлы тұңғыш» бейнесін тереңдететін аққу, терезе, жабын, шек образдарына ерекше назар аударылған.

Түйінді сөздер: бинарлық, мотив, образ, кескін, шекара.

Щербовских И.Г., Сералиева Н.Ж., Есимкулов Б.Н.

¹канд.филол.наук, и.о.ассоциированного профессора (доцента),
irina67_irina67@mail.ru

²канд.пед.наук, ассоциированный профессор (доцент),

³канд.филол.наук, и.о.ассоциированного профессора (доцента),
Жетысуский государственный университет им.И.Жансугурова,
г. Талдықорган, Казахстан

МОТИВ ГРАНИЦЫ В ЛИРИКЕ Ф.И.ТЮТЧЕВА

Резюме: Статья посвящена изучению мотива границы в художественном мире поэзии Ф.И.Тютчева. Авторы анализируют повторяющиеся образы, выполняющие функцию своеобразной грани между явлениями, стихиями, состояниями природы или человеческой души. Особое внимание уделено образам лебедя, окна, покрова, порога, акцентирующим мысль поэта о двойственности мира и бытия и углубляющим образ «двойной бездны».

Ключевые слова: бинарность, мотив, образ, отражение, граница.

Chsherbovskikh I.G., Seralieva N.Zh., Esimkulov B.N.,

¹candidate of philological Sciences, acting associate Professor,
irina67_irina67@mail.ru

² candidate of pedagogical Sciences, associate Professor,

³ candidate of philological Sciences, acting associate Professor,
ZhSU named after I.Zhansugurov,
Taldykorgan, Kazakhstan

THE PRINCIPLE OF BINARITY IN THE SEMANTICS OF THE IMAGES OF THE LYRICS OF F.I.TYUTCHEV

Abstract: the article is devoted to the study of the motive of the border in the world of images of F.I.Tyutchev's poetry. The authors analyze repetitive images that perform the function of a kind of boundary between phenomena, elements, states of nature or the human soul. Special attention is paid to the images of the swan, the window, the cover, the threshold, emphasizing the poet's idea of the duality of the world and existence and deepening the image of the "double abyss".

Key words: binary, motive, image, reflection, border.

Изучение образного мира поэта даёт возможность понять основы его мировоззрения и особенности воплощения философско-поэтических идей в тексте художественного произведения.

По словам В.В.Савельевой, «процесс прочтения, интерпретации и анализа художественного текста состоит во многом в обнаружении внешних и внутренних причинно-следственных связей, определяющих образный строй текста» [4, 1996, с.56].

Выявление повторяющихся образов и ключевых мотивов в лирике Ф.И.Тютчева и анализ их взаимосвязей способствует постижению созданного на поэтических страницах бинарно устроенного миропорядка, в котором властвуют «две беспредельности».

Для поэтической мысли Ф.И.Тютчева характерно восприятие мира в его двойственности, постоянное сопоставление двух начал, двух образов, двух точек зрения. Поэт всюду различал «две силы», «две беспредельности»: мрак и свет, хаос и космос, добро и зло, время и вечность, близнецы – других два близнеца. В стихотворениях Ф.И.Тютчева число «два» обретает символическое значение, нередко открывая стихотворение или являясь составной частью его заглавия: «Два единства», «Два голоса», «Два демона ему служили...», «Два разнородные стремленья...», «Двум друзьям», «Двум сестрам», «Две силы есть – две роковые силы...». Не менее символично сочетание слова «два» с эпитетом «роковой» – одним из наиболее значительных и распространённых в тютчевской лирике. Слово «два» напоминает о раздвоении человека, мира, бытия. Поэт говорит о роковом поединке *двух* сердец, пытается умом и сердцем обнять «два проявления стихии одной», его душа – «жилица *двух* миров», сердце же оказывается на пороге «*двойного* бытия». В поэтическом мире Тютчева царят «две роковые силы», грозящие «*двойным* горем». Человек соединяет в себе «два разнородных стремленья», ему суждено жить «в страшном *раздвоенье*». Поэт изобразил две бездны – внутри человека и вокруг него. Эти особенности поэтического мировоззрения Ф.И.Тютчева во многом определили своеобразие его поэтики, в первую очередь, воплотившись в образной семантике произведений.

Мир, созданный в поэзии Ф.И.Тютчева, незримой гранью делится надвое на самых различных уровнях и в самых разных плоскостях – *в пространстве, во времени*. Актуализации темы двойственности мироздания способствует целый ряд повторяющихся образов, ключевую роль среди которых играет образ зеркала. Этот образ особенно притягателен ещё и потому, что слово «зеркало» используется поэтом крайне редко, и в большинстве случаев изображения двойной бездны, двойного бытия оно не названо (его функции выполняют, например, водная гладь или ледяная поверхность). Но, не произнося слово «зеркало», не фиксируя материальную, словесную оболочку таинственного образа, обладающего удивительной способностью, проникая вглубь, постигать иное, отражённое бытие предмета, поэт создаёт выразительный поэтический образ, удваивающий изображаемое пространство, рисуящий второе бытие поэтического явления.

Анализ показывает, что образ, наиболее часто предстающий под пером Ф.И.Тютчева в своем «двойном бытии», это небо (рассветное, закатное или полночное), чью безбрежность поглотила бесконечность водной стихии. И здесь естественно возникает вопрос о той *черте*, которая отделяет одну от другой две бездны. Поэтому интересно проанализировать мотив границы, играющий важную роль в создании образа «двойного бытия», «двойной бездны».

Ф.И. Тютчев уделяет немалое внимание проблеме **границы** между явлениями, стихиями, состояниями природы или человеческой души. Довольно часто границей между двумя стихиями выступает **поверхность воды**: «Фей вилися хоробы // Под водой и по водам» [5, 1987, с. 126].

По равнине вод лазурной

Шли мы верною стезёй,

(.....)

С неба звёзды нам светили,

Снизу искрилась волна . [5, 1987, с. 126].

Заглавный стих определяет ту границу, по которой скользит чёлн – это лазурная равнина вод между звёздным небом и отражением света звёзд в волне («звёзды *светили*» – «*искрилась* волна»). Заключительная рифма объединяет созвучием слова, представляющие «верх» и «низ», «небо» и «воду» («луной – волной») – то, что отражается, и то, что может выполнять функции зеркала.

Образ челна, легко скользящего по водной глади, – сквозной в тютчевской лирике. Унося вдаль «два призрака», две «блаженные тени», «*меж зыбью и звездой* // Он скользит как бы во сне...» [5, 1987, с. 165].

Повторяется у Ф.И.Тютчева и *образ лебедя*, изображённого между двойной бездной. В стихотворении «Байрон» поэт создает красочный образ «двойной зари», со всех сторон осеняющей лебедя, плывущего в предвечерний час по зеркальной поверхности воды. Он легко скользит по той недоступной взору грани, которая отделяет одну от другой две стихии: зарево заката в небе и – его отражение в румяной волне:

Не лебедем ты создан был судьбою,
Купающим в волне румяной крыла,
Когда закат пылает над потоком
И он плывёт, любуясь сам собою,
Между двойной зарёю. [5 1987, с. 95].

Водная поверхность стала той зеркальной гладью, которая отразила не только закатное небо, но и саму птицу, окружённую «двойной зарёю» и любующуюся своим отражением.

В том же 1829 году в стихотворении «Сны» поэт изображает «пылающую бездну», окружающую человека со всех сторон – это горящее звёздной славой небо, отражённое в водной глубине:

Небесный свод, горящий славой звездной,
Таинственно глядит из глубины, –
И мы плывём, **пылающею бездной**
Со всех сторон окружены. [5, 1987, с. 82]

Спустя десять лет образ неба, таинственно глядящего из глубины водной стихии, получит, наконец, в стихотворении «Лебедь» более адекватное, более ёмкое и глубоко символичное обозначение – «**двойная бездна**»:

Но нет завиднее удела,

О лебедь чистый, твоего –
И чистой, как ты сам, одело
Тебя стихией божество.

Она, **между двойною бездной**,
Лелеет твой всезрящий сон –
И **полной славой тверди звездной**
Ты отовсюду окружён. [5, 1987, с. 144]

Между «двойной бездной» застыл погружённый во «всезрящий сон» лебедь. Со всех сторон его обступает безбрежность ночного неба, отражённая в водной глади: бездна в вышине и бездна в глубине. Зеркало воды удваивает бесконечность небесной стихии, глядящей одновременно с высоты небес и из глубины. Интересно проследить развитие образа: «**пылающая бездна**» («Сны») → «**двойная заря**» («Байрон») → «**двойная бездна**» («Лебедь»).

Подобрав в стихотворении «Лебедь» нужное определение, поэт не будет далее называть «двойную бездну», но к её *изображению* он вернется не раз. Не говоря непосредственно о двойной бездне, поэт словно намекает на её существование целой системой отражений, созданной на страницах его произведений.

Создавая второе, «отражённое», бытие своих образов, Ф.И.Тютчев чаще всего использует в качестве зеркала водную гладь. В воде отражаются золотые кровли («Тихо в озере струится...»), «радужные горы // В лазурные глядятся озера» («На возвратном пути»), но наиболее часто в зеркало воды глядит небо – как дневное, залитое солнцем, так и ночное, усеянное звёздами или посеребренное луной.

В одном из поздних стихотворений («Утихла биза... Легче дышит...») поэт вновь возвращается к излюбленным образам *челна* и *лебедя* и объединяет два образа, скрепляя стихи анафорой и синтаксическим параллелизмом:

... Легче дышит
Лазурный сонм женевских вод –
И *лодка* вновь по ним плывёт,
И снова *лебедь* их колышет. [5, 1987, с. 213]

Следует обратить внимание на проницаемость установленной поэтом границы. Порой не сразу ясно, о какой из стихий идёт речь – воздушной или водной. Ф.И.Тютчев так часто отражает небо в воде, что постепенно начинает о небе говорить как об «опрокинутом» в него море: «В *бездонном небе* звёздный сонм горит» («Как сладко дремлет сад темно-зелёный...»), «Деревья радостно трепещут, // *Купаясь в небе* голубом» («Сияет солнце, воды блещут...»), «звезда // *Уж тонет в небе* голубом» («Я знал её ещё тогда...»), орёл «*во глубь небес нырял*» («Байрон»). Создаётся впечатление, что небо – это отражение морской глубины. Интересно выражение, с помощью которого создаётся образ орла в стихотворении «Лебедь»: «*во глубь небес нырял*» – погружался стремительно в небо, будто бросался в воду. Небо уподоблено воде и в стихотворении «Сны»: «небесный свод *глядит из глубины*».

Одним из сквозных в тютчевской лирике является *образ окна*, также выступающий в роли известной границы, отделяющей один мир от другого. Но эту границу нельзя назвать непроницаемой: «Но сквозь воздушный завес окон // Недолго лился мрак ночной»; «Дымно–легко, мглисто–лилейно // Вдруг что–то порхнуло в окно» («Вчера, в мечтах обворожённых...»); «С лазуревых высот // Вдруг воздух благоговонный // В окно на нас пахнёт» («В часы, когда бывает...»); «Наступит ночь – и в чистое стекло // Волнёт елей душистый и янтарный» («В толпе людей, в нескромном шуме дня...»). В распахнутое окно веет дыхание полдневного зноя. Но даже затворённое окно не может выступать преградой для взора (причём, с обеих сторон): «Украдкою в мое окно // Глядело бледное светило» («Ещё шумел веёлый день...»); «Фонтан журчал. Недвижимо и стройно // Соседний кипарис глядел в окно» («Итальянская villa») – или для слуха: «Весна в окно стучится» («Зима недаром злится...»). Тем не менее, несмотря на призрачность преграды, окно всё же остается гранью между двумя сферами: «Как ни дышит полдень знойный // В растворённое окно», он не в силах развеять сладкий сумрак и разогнать тени.

Не раз в произведениях Ф.И.Тютчева встречается *образ покрова* (или родственных ему *завесы, пелены* и т.п.). В первую очередь он связан с темой Дня и Ночи, их взаимодействия в мировом бытии: трижды упоминается в стихотворении «День и ночь» («покров златотканый», «блистательный покров», «ткань благодатная покрова») и дважды – в стихотворении «Святая ночь на небосклон взошла...» («золотой покров она свила, // Покров, накинутый над бездной»). Эти стихотворения написаны с разрывом примерно в десять лет, но дают дню совершенно идентичную характеристику (а следовательно – и противостоящей ему ночи). В то же время, покров и завеса служат у Ф.И.Тютчева и для обозначения ночи: «На мир дневной спустилася завеса»; «О ночь, ночь, где твои покровы». Но, выступая в одном и том же обличье, день и ночь выполняют разные функции: день – покров, оберегающий людей от бездны; ночь – покров, спасающий от жгучих лучей дня.

Помимо стихотворений, объединённых темой дня и ночи, образ покрова встречается еще несколько раз – как защита морякам от стихии в ночное ненастье: «господь милосердный, будь бедным покров!» («Всё бешеной буря, всё злее и злей...») или как пелена, скрывающая от смертного взора грядущее: «Как! Прах земной объять небесное посмеет? // Дерзнёт ли разорвать таинственный покров?» («Послание Горация к меценату»); «стоим мы слепо пред Судьбою, // Не нам сорвать с неё покров» («На новый 1855 год»).

В числе повторяющихся – *образ порога*, тоже имеющий для Ф.И.Тютчева немаловажное значение. Не случайно поэт называет его «заветным»: «Та злая жизнь, с её мятежным жаром, // Через порог заветный перешла» («Итальянская villa»). В стихотворении «Я лютеран люблю богослуженье...» он назван дважды – точнее, дважды звучит стих, включающий в себя это слово: «Ещё она не перешла порогу». Весьма выразительна функция повтора в тексте стихотворения. А.Е.Кулумбетова рассматривает экспрессивную лексику и приём повтора «как свидетельство экспрессионистского метода» [2, 2015, с.150]. Дважды повторяющаяся конструкция «Ещё ... но...» усиливает впечатление пограничности: в этом стихотворении Вера изображена на пороге – ещё не переступив через него, она уже покинула прежний предел.

На «пороге» изображён человек в стихотворении «Наш век» (хотя прямо здесь порог не назван): два стремления раздирают его душу – жажда веры и безверие. Именно поэтому он скорбно застыл перед дверью: не просит отворить её – но и не уходит прочь.

Не плоть, а дух растлился в наши дни,
И человек отчаянно тоскует...
Он к свету рвётся из ночной тени
И, свет обретши, ропщет и бунтует.

Безверием палим и иссушён,
Невыносимое он днесь выносит...
И сознаёт свою погибель он,
И жаждет веры... но о ней не просит.

Не скажет век, с молитвой и слезой,
Как ни скорбит перед замкнутой дверью:
«Впусти меня! – Я верю, боже мой!
Приди на помощь моему неверью!..» [5, с.179]

На пороге «как бы двойного бытия» бьётся в тревоге и «вещая душа» поэта – «жилица двух миров»:

О вещая душа моя,
О сердце, полное тревоги, –
О, как ты бьёшься на пороге
Как бы двойного бытия!..

Так ты – жилица двух миров,
Твой день – болезненный и страстный,
Твой сон – пророчески-неясный,
Как откровение духов.

Пускай страдальческую грудь
Волнуют страсти роковые –
Душа готова, как Мария,
К ногам Христа навек прильнуть. [5, с.192]

Следует обратить внимание на выделенность слова «порог», выдвинутого в конец стиха и вовлечённого в рифменные отношения. Весьма символично сочетание рифмующихся слов: *тревоги – на пороге*. Двойственность бытия, пограничность состояния лишают душевного покоя и гармонии, переполняют смутной тревогой.

В человеческой душе могут уживаться подчас совершенно противоположные движения:

Пускай страдальческую грудь
Волнуют страсти роковые –
Душа готова, как Мария,
К ногам Христа навек прильнуть. [5, с.192]

В человеке борются два начала – «страсти роковые» и жажда умиротворения, и как при этом важно тире на границе двустий, на границе «двух разнородных стремлений», раздирающих человеческую душу. Смысловая завершенность и самостоятельность двустий в приведённой выше строфе подчеркнута и звуковой окраской: твердые сочетания с «р» в первом двустии после тире смягчаются (**стр – гр – стр – р – р' – р' – пр'**), что соответствует и содержанию двустий. Выделенные цепочки звуков служат музыкально-звуковому выражению двух образно-смысловых рядов: первый связан с «ночным» миром человеческой души – с миром бушующих страстей, второй – с миром «дневным»: стремлением души очиститься от роковых стихий, стряхнуть с себя гнёт противоречий и приобщиться к светлому миру блаженства и гармонии.

В докторской диссертации, посвящённой исследованию метафизики бессмертия в русской романтической лирике, Г.В.Косяков справедливо отмечает: «В тютчевском образе души диалектически сопрягаются не только космос и хаос, но и конечное с бесконечным. Душа в поэтическом мире Тютчева живёт в состоянии онтологического порога, в рамках «двойного бытия». Душа в лирике Тютчева подвластна самым разнообразным чувствам и состояниям, возникающим благодаря воздействию чувственной сферы, сердца: боли, смущению, недоумению, горечи, тоске» [1, 2007, с.34].

Ф.И.Тютчев нередко изображает человека в некоем *пограничном состоянии*: он вдруг оказывается у заветного порога. В таком состоянии, промежуточном между сном и явью, на границе реального мира и мира грёз и видений изображён герой стихотворения «Графине Е.П.Ростопчиной». Переключка настойчиво повторяемых слов «как», «какой–то», «как бы» усиливает впечатление неопределённости, неоднозначности, зыбкости состояния, овладевшего человеком:

Как под сугробом снежным лени,
Как околдованный зимой,
Каким–то сном усопшей тени
 Я спал, зарытый, но живой!
 И вот, я чувю, надо мною,
 Не наяву и не во сне,
Как бы повеяло весною,
Как бы запело о весне... [5, с.192]

Этот сон вроде бы подобен сну усопшего – и в то же время не является таковым вполне. «*Каким–то* сном» – поэт подыскивает определение, но однозначного так и не находит. (Ср.: в стихотворении «Пламя рдеет, пламя пышет...» «Я брожу *как бы* во сне»: и здесь пограничное состояние – это ещё не сон, но уже и не явь). На смену этому «как бы сну» приходит «как бы весна» – опять нечто не вполне определённое: ведь и колдовство зимы не было до конца реальным, следовательно, и весна, явившаяся ему на смену, представлена скорее как намёк на неё, как нечто подобное ей. Ассоциирующийся с весной «голос чудный» воплотил в себе милые сердцу видения, которые вдруг открываются взору героя не наяву и не во сне, а «как бы сквозь дымки» (опять граница! И опять – едва уловимая, словно дым, и – легко проницаемая).

С изображением человека в пограничном состоянии мы встречаемся и в стихотворении «Весь день она лежала в забытии...». Но если в рассмотренном выше стихотворении герой наслаждается музыкальными видениями, едва улавливая границу между сном и явью, то здесь двойственность ощущений связана с тягостной утратой, постигшей поэта. Вспоминая о последних часах Е.А.Денисьевой, Ф.И.Тютчев пытается передать глубину переживаний человека, теряющего возлюбленную: он словно вплотную подошел к той черте, за которой – небытие. Всего один стих из двенадцати (до отточия, отграничивающего заключительное четверостишие) посвящён самому поэту (к тому же, он взят в скобки как замечание между прочим), но как много он в себя вместил: «Я был при ней, убитый, но живой». С уходом возлюбленной он теряет всё, чем жил, и, тем не менее, измученная душа словно удивляется: «О господи!.. и это пережить... // И сердце на клочки не разорвалось...». Хотя «нам с каждым днём яснее, // Что пережить – не значит жить», – скажет поэт чуть позже («Графине А.Д.Блудовой»).

В стихотворении «Весь день она лежала в забытии...» одновременно изображены сходящие на героиню смертные тени и весёлый шум летнего дождя за окном, смерть и жизнь, – и всё это вобрала в себя краткая характеристика «убитый, но живой», раскрывающая сложность, двойственность душевного состояния человека. Вспоминая о Е.А.Денисьевой спустя четыре года после её смерти в стихотворении «Опять стою я над Невой...», поэт с новой силой передаёт двойственность состояния, овладевающего его измученной душой: характеристика «как бы живой», оброненная в 1–й строфе, углубляется и конкретизируется в заключительном четверостишии:

Во сне ль всё это снится мне,
 Или гляжу я в самом деле,
 На что при этой же луне
 С тобой живые мы глядели? –

– опять душа застыла на пороге двойного бытия (а может быть – бытия и небытия?), когда трудно уловить грань между сном и реальностью.

Ф.И.Тютчев не раз рисует человека на границе между двумя безднами – и в пространстве, и во времени: «Передо мною день, за мною ночь, // В ногах равнина вод, и небо над главою» (из «Фауста» Гёте); «Передо мной – пустыня водяная, // За мной лежат и горе и беда, // А надо мной бредут лениво тучи» («Кораблекрушение», из Г.Гейне); «один – меж небом и землёй» (из «Эрнани» В.Гюго); «Над вами светила молчат в вышине, // Под вами могилы – молчат и оне» («Два голоса»).

Запечатлевая мысль о «двойном бытии», Ф.И.Тютчев отделяет один мир от другого, но – не сплошной непроницаемой границей. Нередко возникает возможность объединения, слияния двух стихий или проникновения из одной сферы в другую (как в случаях с довольно распространённым образом окна). Например, в стихотворении «Летний вечер» поэт определяет ту границу, которая пролегает между стихиями. «Река воздушная полней // Течёт меж небом и землёю», но граница эта легко преодолима: в момент отражения неба в водном зеркале («мирный вечера пожар // Волна морская поглотила») происходит их слияние; отражаясь, небо проникает в воду, несмотря на то, что их разделяет «река воздушная». Граница между небом и землёй может быть преодолена и иначе. В «Послании Горация к мекенату...» Ф.И.Тютчев рисует картину захода солнца в море; здесь же южный ветер «чёрные холмы морских кипящих вод // С громовой тучею сливает» – есть момент слияния неба и земли через воду. Вода морская (земная) и вода небесная сливаются воедино и в стихотворении «Кораблекрушение» (из Гейне):

.... тучи,
Уродливые дочери неба!
Они в туманные сосуды
Морскую черпают волну,
И с ношей вдаль, усталые, влекутся,
И снова выливают в море!.. [5, с.75-76]

И этот процесс «смешения» двух водных субстанций повторяется вечно: «Нерадостный и бесконечный труд! // И суетный, как жизнь моя!..» – восклицает поэт.

Тютчевский мир делится надвое не только в пространстве, но и во времени. Противопоставляя в своей лирике День и Ночь, Ф.И.Тютчев нередко изображает и моменты перехода от одного времени суток к другому, представляя *утро* или *вечер* как границу между светом дня и мраком ночи. Первые две строфы стихотворения «Декабрьское утро» рисуют картину одновременного «господства» на небосклоне дня и ночи: день постепенно начинает вступать в свои права, несмотря на то, что ночь ещё не спешит эти права ему передать. Есть граница между днем и ночью, но она почти призрачна и очень легко и скоро преодолима – не случайно наступление полновластного дня ознаменовано появлением столь любимого Ф.И.Тютчевым слова «*вдруг*». Так же неуловима и та черта, которая отделяет завершающийся день от наступающей ночи в стихотворении «Вечер»; момент соприкосновения двух противоположных полюсов суток (как и в стихотворении «Декабрьское утро») подчёркивает рифма «*день – тень*».

Границей, отделяющей шумное веселье «жизни благодатной» от часа, когда оживает царство теней, границей между пышным золотом дня и неожиданно сменившим его мерцаньем полусвета выступает **сон**: человек помимо своей воли оказывается в его власти, пробуждение же открывает его взору странную картину, являющую собой противоположность тому миру, из которого увлёк его сон («Ещё шумел весёлый день...»). Если здесь сон ограничивает (прежде всего – во времени) реальный мир дневной от реального же, но уже окутанного вечерней тенью, то в стихотворении «Сон на море» он тоже выполняет роль границы, но – иного рода: прежде всего, сон противопоставляет реальное пространство, погруженное во мрак и оглушающее хаосом звуков, и – пространство, пригрезившееся во сне, нереальный мир. Сон подобен *лёгкой пелене*, накинутой на гремющую тьму. Но, увы, эта граница между бушующей стихией реальности и ярким волшебством, дарованным сном, весьма непрочно и легко проницаема: «И в тихую область видений и снов // Врывалась пена ревущих валов». Человек отдан во власть «двух беспредельностей». Он оказался на границе двойного бытия: своевольной стихии, хаоса, с одной стороны, – и таинственной грёзы, поднявшей его до самых высей творенья, с другой. В

стихотворении «Мотив Гейне» сон изображается как завеса, отгораживающая от шума обессиливающего дня, но сквозь его «немую тьму» всё же проникают краски и звуки дневной жизни.

В тютчевском художественном мире два могущественных, противостоящих друг другу начала, День и Ночь, тоже нередко делятся надвое; во всяком случае, поэтом весьма часто упоминаются слова «*полдень*» и «*полночь*», обозначая тот момент, который служит своеобразной границей между двумя половинами дня и ночи.

Вообще следует отметить, что Ф.И.Тютчев нередко обозначает *половину* чего-либо, подчёркивая его способность делиться надвое, указывая, что что-то состоит *из двух частей*, например: «Ночь достигла *половины*» («Кончен пир, умолкли хоры...»); «Пробушевал *полжизни* я – // *Полжизни* проволок...» («Приветствие духа», из Гёте) – здесь не только указание на наличие двух половин целого, но и противопоставление их, подчёркнутое употреблением тире на границе двух элементов, двух этапов жизненного пути, двух стихов.

Своеобразной *завесой* на пути взора могут выступать как ночная темнота, так и палящие лучи солнца. «Сквозь лазурный сумрак ночи // Альпы снежные глядят» («Альпы»), а днём звёзды сокрыты солнечными лучами словно дымом («Душа хотела б быть звездой...»), но, как видим, и в том, и в другом случае граница эта не вечна (ибо день и ночь неизменно сменяют друг друга) и проницаема, преодолима: в тютчевском мире она не может сокрыть полностью от взора не только мерцание снежных вершин в ночной час, но и свет звёзд в разгаре дня.

Слёзы, прозрачной пеленой наворачиваясь на глаза, тоже выступают в роли своеобразной границы, завесы, но, опять-таки, – проницаемой для взора: «Сижу задумчив и один, // На потухающий камин // Сквозь слёз гляжу...»; «И слёзы брызнули из глаз – // И видим мы сквозь слёз, // Как всё, волнуясь и клубясь, // Быстрее понеслось...» («Успокоение»). С другой стороны, слёзы выступают как очистительная роса («святой источник слёз»), развеивающая завесу: «Туман рассеется слезами // И небо серафимских лиц // Вдруг разовьётся пред очами» («Слёзы»).

А.И.Павловский считает, что Ф.И.Тютчев «резко отделял День от Ночи, Гармонию от Стихии, Музыку от Хаоса» [3, 1982, с.167]. С подобным мнением трудно согласиться – напротив, у поэта нет «резкой» границы между стихиями, что подтверждает хотя бы своеобразно раскрываемая им тема Дня и Ночи, в развитии которой, как уже отмечено, весьма важен образ «*покрова*», набрасываемого днём и без труда срываемого ночью. Граница между днём и ночью, между человеком и бездной весьма призрачна. Поэтому не удивительно, что день и ночь – родственные явления (бездна вмещает в себя и день, и ночь). Что же касается Гармонии и Стихии, Музыки и Хаоса, то ответ на этот вопрос мы находим у самого Ф.И.Тютчева: «Певучесть есть в морских волнах, // Гармония в стихийных спорах», потому что у поэта нередко две силы представлены в одно и то же время и составляющими единство, и противодействующими друг другу (День и Ночь = Бездна).

Говоря о той или иной «границе», Ф.И.Тютчев неизменно подчёркивает её призрачность: она никогда не уподоблена глухой стене и не выступает непреодолимой преградой. Покрывало разлуки, «полупрозрачное для глаз», поэт сравнивает с «дымкой», а в стихотворении «Дым» дважды акцентирует призрачность окутавшей всё дымной завесы:

Что это? *Призрак*, чары ли какие?

(.....)

Нет, это сон! Нет, ветерок повеет

И дымный *призрак* унесет с собой... [5, с.232]

Также не вечны и призрачны и остальные изображаемые поэтом границы между явлениями и стихиями, как в пространстве, так и во времени.

Итак, системой отражений и сквозных образов (*лебедь, челн, окно, покров, порог*) Ф.И.Тютчев настойчиво акцентирует мысль о двойственности мира и бытия, создавая и углубляя образ двойной бездны. Деля мир надвое в пространстве или времени, поэт подчёркивает призрачность определяемых им границ. Но, тем не менее, границы эти всё же существуют, и человек в поэзии Ф.И.Тютчева нередко оказывается у заветного порога, на границе двойного бытия – он изображён у едва уловимой черты, пролеглающей между двумя беспредельностями, которые, в свою очередь, словно в зеркале, отразились в его душе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Косяков Г.В. Метафизика бессмертия в русской романтической лирике. – Автореферат дисс. на соискание уч.степени доктора филологич.наук. – Омск, 2007. – 39 с.
2. Кулумбетова А.Е. О чертах новаторства Ф.И. Тютчева в стихотворении «Осень». – Вестник КазНПУ им.Абая. Серия «Филологические науки». – 2015. – №1(51). – Алматы, 2015. – С.148-152.
3. Павловский А.И. А.Ахматова. – Л.: Лениздат, 1982. – 174 с.
4. Савельева В.В. Художественный текст и художественный мир. – Алматы: Дайк-Пресс,1996. – 192 с.
5. Тютчев Ф.И. Полное собрание стихотворений /Вступ. ст. Н.Я.Берковского. Сост., подгот. текста и примеч. А.А.Николаева. – Л.: Советский писатель, 1987. – 448 с.

ӨНЕРТАНУ ҒЫЛЫМЫ
ИСКУССТВОВЕДЧЕСКАЯ НАУКА
ART SCIENCE

Жунисбеков Б.Ж.
Магистрант 2 курса
«6М040800 – Искусств эстрады»
Казахская Национальная Академия Искусств имени Т.Жургенова,
Республика Казахстан, г. Алматы;
E-mail: birzhan.zhunisbekov@bk.ru

ӘРТИС-МУЗЫКАНТТЫҢ ЭМОЦИОНАЛДЫҚ МӘДЕНИЕТІНЕ ЖЕТУДЕГІ ЭСТРАДАЛЫҚ ОРЫНДАУШЫЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІ

Түйіндеме: Мақалада эмоциональдық мәдениет өзіндік, өзіңінен бақылау, шабыт әкелетін эмоционалдық күйлерді эмоционалдық күйін ретке келтіру, эмоционалды сезімталдықты реттеу, эмоционалдылық, сезімталдық және т.б. эмоционалдық көзі бар вокалды-поп-музыканың орындаушысының эмоционалдық мәдениетін зерттеу мәселесін ашады. қарым-қатынас. Суретшінің эмоциялық мәдениетіне жету үшін эстрадалық өнімділік мүмкіндіктерін қалыптастыру процесі сияқты – музыкант. Сонымен қатар, өз сезімдерін бақылау мүмкіндігі ерекше маңызды. Бұл суретшінің эмоциялық мәдениетін көтерудің негізі – музыкант. Эмоционалдық мәдениет педагогикалық қызметтің құрамдас бөлігі болып табылады және эмоциялық жасаулардың барабарлығына бағытталған білім мен дағдылар жүйесін қамтиды.

Түйін сөздер: Эмоционалдық мәдениет, музыкалық эстрада, эстрада, музыкант, эстрада орындаушы, әртіс-музыкант.

ВОЗМОЖНОСТИ ЭСТРАДНОГО ИСПОЛНИТЕЛЬСТВА В ДОСТИЖЕНИИ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ АРТИСТА-МУЗЫКАНТА

Аннотация: В статье раскрывается проблема исследования эмоциональной культуры исполнителя вокально-эстрадной музыки, которая включает в себя эмоциональный источник способность сопереживанию, идентификацию, регуляцию эмоциональных состояний концентрации эмоций, эмоциональную, отзывчивость и др. Эмоциональная культура вносит в исполнительскую деятельность вокалиста музыкальный эстрады индивидуальность, самоконтроль, вдохновения, общительность. А также процес формирования возможностей эстрадного исполнительства в достижении эмоциональной культуры артиста – музыканта. При этом особое значение приобретает умение управлять собственными эмоциями. Это лежит в основе воспитания эмоциональной культуры артиста – музыканта. Эмоциональная культура является компонентом педагогической деятельности и включает систему знаний, умений и навыков, направленных на адекватность эмоционального реагирования.

Ключевые слова: Эмоциональная культура, музыкальная эстрада, эстрада, артист, музыкант, эстрадный исполнитель, артист-музыкант.

THE POSSIBILITIES OF POP PERFORMANCE IN ACHIEVING EMOTIONAL CULTURE OF ARTIST-MUSICIAN

Abstract: The article reveals the problem of the study of the emotional culture of a performer of vocal and pop music, which includes the emotional source of the ability to empathize, identify, regulate emotional states of concentration of emotions, emotional, responsiveness, etc. sociability. As well as the process of shaping the possibilities of pop performance in achieving the emotional culture of the artist – the musician. At the same time, the ability to control one's own emotions is of particular importance. This is the basis of raising the emotional culture of the artist – musician. Emotional culture is a component of pedagogical activity and includes a system of knowledge and skills aimed at the adequacy of the emotional response.

Keywords: Emotional culture, musical pop, pop, artist, musician, variety performer, artist-musician.

Введение.

Эстрадно-исполнительское искусство включает в себе большие возможности в воплощении богатства средств художественной выразительности, так как музыкальных интонациях находит свою

реализацию каждый смысловой момент звучания произведения, содержащий не только донесение текстового материала и смысловой «нагрузки» музыки, но и эмоционально-образную подачу разнообразных звуковых «палитров» тончайших нюансов интонационных элементов.

Эстрадное искусство, по словам В.Г. Кузнецова, «объединяет разнообразные жанровые разновидности, общность которых состоит в легкой приспособляемости различным условиям публичной демонстрации, в кратковременности действия, концентрированности его художественных выразительных средств, содействующей яркому выявлению творческой индивидуальности, а в области жанров, связанных с живым словом, – злободневности, острой общественно-политической актуальности затрагиваемых тем, преобразовании элементов юмора, сатиры и публицистики» [1].

Основная часть. Эмоциональная культура артиста-музыканта в эстрадном исполнительстве выступает как сложный психологический процесс, непосредственно реализуясь при осознанном отношении его как к произведению, которое достигается в процессе аналитической работы сознания при восприятии его художественно-образного содержания, предполагая создание убедительной интерпретации музыки. Иными словами, в процессе эстрадного исполнения эмоциональная культура проявляется «общим знаменателем» целостного постижения искусства во всем разнообразии и триединстве основных его участников – автора, исполнителя и слушателя, где значимым фактором выступают эмоции – живительный источник для полноценного «вхождения» в мир гармонии красот, становясь неотъемлемым элементом индивидуальности в текущем художественном процессе.

Искусное владение динамикой своих эмоциональных состояний, берущих свое начало не только из особенностей темперамента возрастных характеристик личности, но и способов ее жизнедеятельности, прежде всего отличает специалистов, владеющих эмоциональной культурой, благодаря умению их «погружаться в мир собственных чувствований и представлений». В частности, по свидетельству Л. А. Баренбойма, «горячая эмоциональная отзывчивость на музыкальное произведение не только не находится в противоречии с интеллектуальным его осмыслением, но, наоборот, получает почву, благодаря умному логическому анализу, который способен «выманить» нужную гамму чувств» [2]. При этом, чтобы сохранить эмоциональную непосредственность при углублении в содержание музыки, по мнению Б. М. Теплова, важно понять произведение, эмоционально пережив и осознав, что внеэмоциональный путь воспроизведения его невозможен» [3].

Степень возрастания эмоциональной культуры в музыкально-эстрадном исполнительстве осуществляется, благодаря огромной силе художественного воздействия музыкального искусства на специалиста, которое способно выразить все оттенки эмоций, настроений, переживаний объединяя их в едином порыве. Возможности эстрадного музыкального исполнительства в том, что оно, обладая могучей эмоциональной силой воздействия, вызывает индивидуальный отклик в душе каждого, от исполнителя к слушателю, окружающей действительности, ибо эмоции в эстрадном искусстве выступают «пусковым механизмом», «источником сырья» для сознания художественного образа [4]. По меткому замечанию Б.М. Теплова, невозможно вникнуть в содержание музыкального образа «внеэмоциональным путем» [5].

В целом, эмоциональная культура артиста музыкальной эстрады динамически развивается, проходя несколько стадий: вначале она связана с наглядными образами и представлениями; две последующие ступени выражаются в стремлении к эмоциональным сопереживаниям в общении с окружающими людьми, а наивысшая стадия характеризуется эмоционально-оценочным характером в его поведении и общении. В частности, С. Х. Раппопорт отмечает, что отношение к исполнителю будет носить эстетический характер при условии, если эмоциональная реакция специалиста-музыканта будет подниматься до самого высокого уровня. Примечательно также мысль Д. Б. Кобалевского о том, что «музыка – искусство, обладающее большой силой эмоционального взаимодействия на человека, ... и именно поэтому она может играть громадную роль в воспитании его духовного мира» [6].

Эмоциональная культура в музыкально-эстрадном исполнительстве, непосредственно проявляется в оценках воспринятого, в различных видах сценической деятельности. В данном случае многое зависит от соответствующего репертуара, который подлежит тщательному отбору и систематизации, исполнительской целостности, художественной, идейно-духовной ценности, а также учета требований со стороны содержательности, артистизма, проникновенности, интонации, исполнительского текста, чтобы «сохранить эмоциональную непосредственность при возрастающей сознательности отношения к искусству, при углублении и в содержание и в технику воспроизведения» [7].

«Умелое «подстраивание» своих профессиональных действий под сложившуюся в аудитории творческую атмосферу, то есть «искусное артистическое «обыгрывание» устоявшихся художественных приемов, пропускания их через имеющийся в арсенале каждого опытного мастера «эмоциональный фильтр» – считает Л.С. Майковская, бесспорно, предполагает наличие индивидуально выраженной эмоциональной культуры специалиста».

Вместе с тем не стоит забывать, что на неподготовленную публику звуковой объем может оказать отрицательное взаимодействие в силу так называемой «невоспитанности эмоций». В частности, Н.Л. Набоков замечает: «Обезумевшие слушатели – многие из них даже не в состоянии разобрать слова песен – воют и визжат; они срываются с мест бегут к сцене, чтобы потрогать своих идолов». Сильнее шум, чаще вспышка света, громче звуки, быстрее темп, пока все это не достигает действительно нечеловеческих пределов. С ускорением темпа публика, находясь под гипнозом музыки, уже не в состоянии сдерживать себя, и тогда исполнители, инструменты, музыка, шум, свет, экран, слушатели, их разум и тело, зал, улица, земля, небо, Вселенная сливаются в одно громадное оглушительное, ослепляющее, одуряющее переживание».

Практика свидетельствует о том, что зачастую музыка превращается в «звуковой» или «шумовой» фон для воспринимающего и ее можно слушать без специальной настроенности, между прочим, занимаясь каким-либо другим основным делом. В таком случае о настоящем общении с искусством речь идти не может, так как при «фоновом» восприятии музыки утрачиваются эстетические и воспитательные функции, приводя к замедлению и даже торможению эмоционального развития человека. Как известно, существует масса способов приобщения к прекрасному, отраженному теми или иными средствами художественно-образного видения окружающего мира, но ни один из них не обходится без «пропускания через себя» всего того, что вызывает особое чувство сопричастности, внутреннего сопереживания идеям, претворенным в содержании произведения – продукта активной творческой деятельности.

В целом, обладать эмоциональной культурой может лишь тот исполнитель музыкальной эстрады, который, с одной стороны, обрел устойчивую способность к регулированию собственных экспрессивных переживаний, а с другой – научился воздействовать на чувственные реакции воспринимающих его субъектов в нужном ему направлении. А это означает, что по тому, на какой стадии овладения «культурой чувств» находится артист, можно судить о степени его художественной зрелости и достигнутом им уровне эмоционального развития, которое может быть поставлено «на службу» творческим целям и задачам. Ведь, как известно, сила художественных эмоций настолько велика, что они без особого труда находят путь к сердцам тех, кто подпадает под их магическое влияние.

Вместе с тем, не стоит, и это, очевидно, слишком увлекаться артисту эстрады производящими лишь кратковременное впечатление исполнительскими трюками, вне учета их художественной целесообразности, так как они могут повести (особенно это касается начинающих музыкантов-исполнителей эстрадного искусства) по ложному и бесперспективному пути – внешнему позированию, самолюбованию, а также механическому переносу «заученных», быстро теряющих свою притягательность приемов, в живые неформальные условия коммуникативного взаимодействия во время рождаемого на глазах у публики музыкального визуально-слухового «портрета» исполнителя.

Творческий настрой, вносящий выразительную интонацию и непосредственность высказывания и любой, даже самый элементарный художественный прием, тотчас же гаснет из-за отсутствия или нехватки эмоциональной «подпитки» в профессиональных действиях музыканта-исполнителя эстрады, ставя вопрос о значимости эмоциональной культуры специалиста во внешних и внутренних его проявлениях, участвующих в его реализации исполнительских задач. Когда процесс переживания действует на подсознание воспринимающей публики, завораживает её, оказывает внушающее действие, происходит мощный выброс энергии в зрительный зал, определяемый активностью сценического воздействия. От этой энергии зависит восприятие публики сообщением, передача того, что происходит на концертной площадке.

Теоретическая оснащенность понятий эмоциональной культуры, непосредственно касающихся музыкально-эстрадного исполнительства артиста, позволила изложить некоторые общие *принципы* научного знания о эмоциях, рассмотренных в исследовании С. Изард «Эмоции человека». В частности, к данной группе отнесены:

Принцип эмоциональной коммуникации свидетельствует о том, что, несмотря на выразительность эмоции каждой отдельной личности, особенно в мимическом комплексе, они являются универ-

сальными, общекультурными феноменами, так как эмоциональные выражения одинаковые для всех видов научного и образовательного уровня, включая также область эстрадного музыкального искусства и исполнительства. Реально значимым социальным взаимодействием в деятельности каждого индивида, в том числе музыканта исполнителя эстрады выступает эмоциональные взаимоотношения с окружающей действительностью, вынуждая подавлять или маскировать спонтанные проявления эмоциональной культуры, которые не всегда удаются даже опытным специалистам.

Принцип облегчения личностного развития с помощью эмоций и эмоциональной привязанности влияет на формирование межличностных связей. Ученые Спитц и Вольф доказали, что эмоции важны в каждой человеческой деятельности, будь это восприятие, память или изобретательность и своевременное появление положительных эмоций и соответствующих им реакций у младенцев имеет большое значение для неврологического, психического и физического развития организма. При этом выявлено, что человеческое лицо оказывается более эффективным стимулом для развития социальной ответственности эмоциональных привязанностей и осмысленных межличностных эффективных связей.

Принцип эмоционального заражения свидетельствует о том, что эмоции заражают. В частности, в жизнедеятельности индивида (исполнительстве музыканта эстрады) улыбка одного субъекта остается сильным стимулом для того, кому она адресована. Однако в большинстве случаев прошлый опыт индивида, аффективно-когнитивные структуры и ориентации, его эмоциональные пороги определяют, будет он «заражаться» эмоциями других или нет. Данный принцип специфичен для музыкального искусства эстрады, ибо эмоциональное заражение артиста в условиях сценической деятельности, направленное на публику, помогает достигать во многих случаях концертной практики единство чувств и эмоционального возбуждения.

Принцип саморегуляции эмоций позволяет индивиду регулировать или контролировать свои эмоциональные состояния с помощью собственных усилий. Так как компоненты эмоций действуют взаимосвязанно, любой компонент эмоции потенциально является средством для контроля или регуляции эмоционального процесса. Так, выражение лица актуализируется посредством мышц, которые находятся под произвольным контролем индивида, хотя встречаются случаи, когда у актеров и артистов, работающих по системе К.С. Станиславского, приходилось стимулировать эмоциональные проявления. Исследования Липера и его коллег доказали гипотезу о том, что эмоции оказывают скорее организующее, чем дезорганизующее влияние на мысль и поведение. Эмоции могут ограничивать поле восприятия, обладают мотивирующей ценностью и мобилизацией энергии, оказывая таким образом организующее влияние на поведение. Как правило, люди стараются использовать свои эмоции конструктивно, к примеру, выбирая профессию, которая им интересна и которая, будет удовлетворять их в течение многих лет. Оптимальное использование эмоционального переживания требует от индивида, включая от исполнителя эстрадной музыки, иногда допускать ее влияние на мысли и действия непосредственным, спонтанным, естественным образом.

В выявлении закономерностей достижения эмоциональной культуры музыканта-исполнителя эстрады необходимо учитывать специфические принципы, в которых, на наш взгляд, содержатся ответы на то, как исполнителю музыкальной эстрады эффективно решать профессиональные задачи, вооружаясь связями, образующимися при эмоциональном воздействии на публику. Прежде всего укажем на принципы системы К. С. Станиславского – «ориентир на сверхзадачу», в основу которого заложено стремление музыканта-исполнителя эмоционально донести до сознания зрителей и слушателей художественную идею и образное содержание произведения. Данное суждение подтверждается мыслью самого К. С. Станиславского о том, что музыкант на сцене – творец своего исполнения, а творить, по его определению – означает «страстно, целесообразно и оправданно идти к сверхзадаче» [8].

В соответствии с принципом целостности и фундаментализации содержания исполнительской подготовки музыканта в ее «контекст» прежде всего входят знания о музыкальном искусстве, его закономерностях развития, психологических основах личностного роста в процессе общения с ценностями искусства. Реализация личностной эмоциональной культуры достигает целостности при условии, если специалист музыкальной эстрады будет осознавать для себя ценностный смысл приобретаемых сведений об эмоциях с подключением целесообразных методов обеспечения творческого отношения к ним.

Принцип профессиональной успешности музыканта-исполнителя эстрадного искусства – значимый фундамент его профессиональной деятельности при условии, если специалист владеет эмоциональной культурой, обладая известной эрудицией во всех аспектах «эмоциональной грамотности, зна-

ет ее «технологию», опирается на свой ценностно-личностный опыт в данном направлении, включая такие качества личности, как коммуникативные способности, эмпатию и толерантность, тактичность, интуицию и др., которыми наполнена артистическая деятельность музыканта эстрады.

Принцип профессиональной направленности является регулятором эмоциональной культуры музыканта-исполнителя. Овладение секретами эмоционального мастерства рождает мотивацию, увлеченность, творческое самочувствие, артистизм, стремление к самоактуализации, ценностное отношение, убежденность и др., позволяя «развивать чуткость, тонкость души, духовность, культуру потребностей, запросов, желаний» [9]. Механизм проявления эмоциональной культуры заключается в «приведении» специалистом музыкальной эстрады всех личностных образований (установки, интересы, потребности) в диалектическое соответствие с целями и задачами своей эмоционально-исполнительской деятельности. Данный принцип как раз и предполагает творческий поиск своего подхода к анализу эмоционально-исполнительских проблем, ориентируя специалиста на осмысление и реализацию специфики эмоционально-выразительных средств эстрадно-исполнительского искусства.

Принцип взаимосвязи объективного и субъективного придает эмоциональной культуре музыкального исполнительства артиста эстрады неповторимый индивидуальный характер, проявляясь в процессе взаимодействия личности с публикой. Эта особенность подтверждается высказыванием Я. И. Зака, который считает, что каждый музыкант-исполнитель имеет «свои драгоценные накопления прослушанного, исполненного, пережитого» и поэтому он, как и любой человек обладает «правом выбора» духовных ценностей и может по-разному к ним относиться» [10]. Реализация указанного принципа предполагает также, что на всех уровнях эмоциональной культуры музыканта эстрады его помыслы и стремления к эмоциональным воздействиям на слушателей и зрителей носят не только объективный, но и личностно-творческий характер, ибо знания, аргументы, категории, которые он находит для подтверждения или критической оценки своих обобщений – все должно пропускаться через «живой фильтр» его ума и сердца. Собственный критический взгляд на проблему всегда приводил Б.В. Асафьев к оригинальным и глубоким выводам именно потому, что он остро ощущал потребность самовыражения, творческом осмыслении художественного опыта. Изучая асафьевский стиль мышления, каждый музыкант-исполнитель ещё с большей силой убедится в том значении, которое должен иметь в творческой работе принцип взаимосвязи объективного и субъективного [11].

В решении проблем исполнительской подготовки музыканта эстрады эмоциональная культура характеризуется рядом функций. В частности, личностно-ценностная функция проявляется в том, что она приобретает особую направленность в организации процесса познания, оценке художественных явлений музыкальной действительности, ценностно-смысловая доминанта (Г. Е. Залевский) определяет ценностное отношение в работе с музыкальным материалом, включая поиск, отбор, систематизацию. Согласно точки зрения А. П. Швайко, эмоциональная культура, отражая реальную связь с личностными устремлениями исполнителя эстрадной музыки, призвана обеспечить комплексную направленность работы специалиста, ориентируя на «привитие таких качеств, владение которыми позволяет ему эффективно выполнить свои профессиональные обязанности, моделировать задачи, стиль, способы, особенности избранного труда...» [12, с.141].

Ориентационно-направленная функция обеспечивает передачу эстетической эмоции, рожденной в ходе исполнительского процесса музыканта эстрады, характеризуясь тем, что благодаря своим способностям, он «сознательно известными внешними знаками передает другим испытываемые им чувства и переживает их» [13]. Отражение эмоционального состояния музыканта-исполнителя воплощается в экспрессивном поведении, в реактивной смене нюансов внутреннего состояния, свидетельствующей о наличии экспрессивной одаренности специалиста, где эмоционально-выразительные действия «выполняют функцию общения; они – средство сообщения и воздействия; они – речь лишенная слов, но и исполненная экспрессии» [14].

Важная характерная особенность эмоциональной культуры музыканта-исполнителя заключена в художественно-информационной функции, основанной на визуальных средствах коммуникации (жестов, мимики и др.) В частности, Ю. Боров выделяет художественное общение, как интеллектуально-эмоциональную творческую связь автора и реципиента следовательно, задача развития общих умений и навыков будущего специалиста, как системы ценностей, должна предусматривать основные пути формирования особого стиля жизни, учитывающего наличие поисковой активности, способов адаптации личности к условиям постоянно меняющегося круга эмоциональных предпочтений.

В нашем исследовании понимание средств и способов развития эмоциональной культуры исполнителя эстрадной музыки позволило выделить интегративную функцию, которая представляет собой психологическую систему, существующую в сложном сплетении специальных действий. В её понятие следует включать: практическое действие в его высшей форме; символические действия (игра, речь, музыка и т.д.), собственно психические функции (логическая, память, произвольное внимание, абстрактное мышление, творческое воображение и т.д.).

Проблема исследования эмоциональной культуры музыканта-исполнителя эстрады органично вбирает в себя:

- профессиографический поход, основанный на определении будущих артистов музыкантов эстрады «компетентными» специалистами. Ценность подхода состоит в том, что эмоциональная культура может быть представлена в эталонной модели будущих исполнителей эстрадной музыки. Преимущества эмоциональной культуры раскрываются в достаточно полном соответствии её требованиям исполнительской подготовки музыканта эстрады, обеспечивающим целесообразные проявления эмоциональных средств воздействия на аудиторию слушателей и зрителей.

Творческий подход, связанный с отражением максимальных возможностей проявления эмоциональной культуры музыканта-исполнителя, предполагает системный анализ значимых средств эмоционального воздействия в различных сценических обстоятельствах. Базируемые на гуманистических ценностях специалиста, как правило, подвергаются «внутреннему» творческому потенциалу для успешной их реализации в исполнительской деятельности.

Рефлексивный подход в обеспечении эмоциональной культуры в сфере музыкального исполнительства и концентрирования необходимых эмоционально-образных элементов, участвующих в исполнительском процессе про создании художественного образа и произведения. Любой вид эмоциональной коммуникации предстает значимым, напрямую связываясь с развитием рефлексии в решение исполнительских задач, которая, в свою очередь, выделяет и отбирает компоненты аффективно-эмоциональной окраски элементов в эффективном постижении композиторского замысла музыки, где взаимодействие двух аспектов – интеллектуального и эмоционального выступает двигателем своеобразного диалога исполнительского процесса.

Для подлинно художественно-творческого переживания не сцене музыкант-исполнитель эстрадного искусства должен обладать эмоциональной возбудимостью на образ воображения, культурой мышления с высокой степенью концентрации внимания, развитого воплощения исполнительских действий. Исключительно важным мотивом получения одобрения у публики, желания успеха, а также собственного удовлетворения от результатов исполнительства является энергетическая наполненность сценического действия, основой которой служит сила процесса возбуждения. Как правило, артисты музыкальной эстрады, обладающие сильным возбуждением, с одной стороны, испытывают более ярко выраженные потребности, а с другой – имеют нервную организацию организма, более устойчивую к стрессу, каким является публичное выступление.

Следует иметь в виду, что сценическая выразительность развивается на основе преобладания процесса возбуждения над торможением. Эта уравновешенность лежит в основе эмоциональной возбудимости и активности артиста, но носит относительный характер, так как возбуждение способствует работе воображения, но в то же время мешает музыканту-исполнителю контролировать свои действия в сценической обстановке. Действительно, как свидетельствует практика, одаренный артист стремится к общению с залом и в таком общении более выразительны, обладая подвижностью и импульсивностью, наибольшей мимико-пластической выразительностью.

Заключение: Эмоциональная культура музыканта-исполнителя эстрады проявляется в его способности видеть «проблему», осознавать значимость исполнительских задач, избирательно относиться к выбору эмоциональной окраски произведения. Такой подход очень значимый, ибо эмоции при своих смысловых различиях побуждают и детерминируют эстрадно-исполнительскую деятельность артиста, который должен четко осознавать смысл своих устремлений в соответствии с поставленными задачами, уметь подчинять их достижению свои эмоции и социально-значимые ценности. в данной связи правомерно суждение В. Сохринова в утверждении того, что необходимо обращать внимание на процесс трансформации внешнего нормативного воздействия в индивидуально принятую потребность [15].

Итак, выступая своего рода фундаментом исполнительского процесса, эмоциональная культура музыканта-исполнителя приводит в действие весь механизм своего отношения к музыкально-содер-

жательному процессу – нахождению своего способа связи. Внутренне настраиваясь на эмоционально-чувственные реакции публики, он мобилизует свою «психическую органику» в состояние творческой активности, стремясь внести необходимые коррективы в стратегию и тактику профессионального мышления. Развитие художественно-образных представлений артиста музыкальной эстрады выступает значимым свойством его психики, так как механизм рождения художественно-образных видений, включающий сплав интеллекта и аффекта (Л. С. Выготский) обретает для него «личностный смысл» (А. Н. Леонтьев) в познании явлений музыкальной действительности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Библер В.С. Отнаука учения к логике культуры: Два философских введения в двадцать первый век, – М.: Политиздат, 1990.
2. Небилицын В.Д. Проблемы психологии индивидуальности, Воронеж: НПО Людэк, 2000.
3. Рубинштейн Л.С. Проблемы общей психологии, – М. 1973.
4. Сохомленский В.А. О воспитании – М. : Политиздат, 1973.
5. Изард К.Э. Эмоции человека перевод с английского – М:МГУ,1980.
6. Бреслав Г.М. Психология эмоций. – 2-е изд., стер. – М.:Смысл:издательски центр «Академия»,2006.
7. Ворохоб Ю.А. Аудиовизуальная культура Будущего учителя.// Вестник Московского университета. – 2008. – №2. – с.57-65.
8. Ермакова И.В., Ривина И.В. Учебное взаимодействие педагога с учащимися как фактор их эмоциональной комфортности на уроке. // Психологическая наука и образование. – 2004. – №1 – С.63-73.
9. Ильин Е.П. Эмоции и чувства. – СПб: Питер 2001.
10. Фетискин Н.П. Эмоциональное обеспечение учебной и трудовой деятельности. – Кастрома:КГПИ им. Н.А. Некрасова. – 1990.
11. Якобсон П.М. Чувства, их развитие и воспитание. – М.: «Знание», 1976 – с.64.
12. Яновская М.Г. Эмоциональные аспекты нравственного воспитания: Кн. Для учителя. – М.: Проявление, 1986. – 160с.
13. Бредберри Т., Гривз Дж.Эмоциональный интеллект 2.02017 с.150-165.
14. П.Экман Психология эмоции 2018 с.65-80.
15. Е. П. Ильин Эмоции и чувства. 2-е издание 2018 с. 21-38.

Каиржанова В.С.
магистрант 2 курса
КазНАИ им. Т.К.Жургенова
Казахстан, г.Алматы,
7vins7@mail.ru

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КАЗАХСТАНСКОГО ЖАНРОВОГО КИНО СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА С АНАЛОГИЧНЫМ ФИЛЬМОМ СОВРЕМЕННОГО ВРЕМЕНИ

Түйін. Қазіргі заманғы қазақстандық кинематографтың өндірісінің қарқынды өсуіне және олардың жаппай аудиториясының қолжетімділігіне байланысты киносының тарихың түрлі кезеңдерінен драматургияны, кино тілін және авторлардың көтерген құндылықтарын айқындау үшін жеке фильмдеріне талдау жасалды. Қорытындыларда қазіргі заманғы тәуелсіз Қазақстанның ең маңызды әлемдік өнерінің бірінің даму жағдайын анықтады

Түйін сөздер: Қазақстан киносы, заманауи тәуелсіз киносы, салыстырмалы талдау, кинематография тілінің трансформациясы, кинематографиялық құндылықтар.

Резюме: В связи с динамическим ростом производства современного казахстанского кино и доступностью их массовым зрителем, был проделан анализ отдельных фильмов разных периодов истории отечественного кинематографа для того, чтобы выявить трансформацию драматургии, киноязыка и ценностей, поднимающиеся авторами. В выводах дана оценка состояния развития одного из значимого мирового искусства современного независимого Казахстана.

Ключевые слова: Кинематограф Казахстана, современное независимое кино, сравнительный анализ, трансформация киноязыка, ценности в кино.

Summary: In connection with the dynamic growth of the production of modern Kazakhstani cinema, and the accessibility of their mass audience, an analysis was made of individual films from different periods of the history of fatherland cinema in order to reveal the transformation of drama, film language, and values rising by the authors. And the conclusions revealed the state of development of one of the most significant world art of modern independent Kazakhstan.

Keywords: Cinema of Kazakhstan, modern independent cinema, comparative analysis, transformation of cinema language, cinema values.

«Кинематограф умирает. То, кино, на котором я вырос и которое привык делать сам, практически исчезло. Кинотеатры будут существовать всегда, людям нравится коллективный опыт, но какой именно это будет опыт? Будет ли это и дальше похоже на поход в парк аттракционов? Я говорю как старик, я и есть старик. Но в 50-х на большом экране можно было посмотреть многое, от вестернов до Лоуренса Аравийского» [1].

Мартин Скорсезе,
один из величайших кинорежиссеров современности.

Пока мировое кино умирает, отечественный словно возрождается вновь. Производство фильмов увеличивается в два раза каждый год в течение последних нескольких лет [2]. Современное казахстанское кино разделяется в первую очередь на авторское и жанровое. Авторское кино имеет на сегодняшний момент огромные достижения. Фильм Эмира Байгазина «Река» удостоился золотого венечанского льва за лучшую режиссуру в программе «Горизонты». Фильм «Ласковое безразличие мира» Адильхана Ержанова участвовал в секции «Особый взгляд» Каннского кинофестиваля. Фильм «Айка» режиссера Сергея Дворцевого, уроженца Казахстана, участвовал в основном конкурсе того же фестиваля и казахстанская актриса Самал Еслямова, исполнившая главную роль в фильме – Айку, получила золотую пальмовую ветвь за лучшую женскую роль. И все это произошло в минувшем 2018-ом году.

Что касается жанрового кино, то сейчас на нем стали зарабатывать, появляется индустрия, продюсерское кино набирает обороты. Сети кинотеатров активно сотрудничают с независимыми кинокомпаниями. Было время, когда кинематографисты говорили, что казахстанский зритель искушен,

поэтому фильмы в прокате не окупаются. Но сейчас будет более верно сказать, что казахстанский зритель искушен или искушается отечественными фильмами. Мы наблюдаем каждый месяц выход новых казахстанских картин в кинотеатре. Аудитория и кино начинают встречаться гораздо чаще. Еще при Советском Союзе В.И. Ленин сказал: «...из всех искусств для нас важнейшим является кино» [3]. Оно имеет огромное психологическое влияние на умы зрителей, несет в себе воспитательный и пропагандистский характер. Поэтому очень важно, что создают кинематографисты сегодня. Какие темы они раскрывают в своих фильмах, о чем говорят стране. Даже в жанровом развлекательном кино есть основная мысль, вокруг которой строится сюжет. В этой статье путем сравнительного анализа отдельных казахстанских фильмов разных периодов истории развития отечественного киноискусства, мы попытаемся выявить темы и ценности, что закладывались и закладываются сейчас деятелями кино. Также рассмотрим развитие выразительных средств, используемых для передачи тех или иных замыслов авторов.

Казахстанский кинематограф разделяется на периоды: советский, новая казахская волна (перестроечный), независимый и современный. Каждый месяц на экранах появляются фильмы разных жанров. Драмы, мелодрамы, мюзиклы, ужасы, но самый популярный – это комедия. Этот жанр стал привлекателен для зрителей и создателей после прокатного успеха фильма Нуртаса Адамбай «Келинка Сабина». Многие участники команды КВН, а также люди из музыкальных сфер стали активно пробовать свои силы в кино, в качестве сценаристов, продюсеров и режиссеров. И жанр комедии стал наиболее популярным среди новых продюсеров.

Какой казахстанская комедия была раньше и какой стала сейчас? Для того чтобы исследовать этот вопрос, проведем сравнительный анализ комедии советского периода с комедией современного времени. Рассмотрим, фильм «16 девушек» (рис.1), производство «Казахфильм», 2016 год и фильм «Невеста для брата» (рис.2), производство «Казахфильм», 1979 год. Что связывает эти две кинокартины:

- Жанр – комедия
- Производственная студия – «Казахфильм»
- Сюжет – для главного героя разыскивается невеста.

Что их различает:

1. Время 1979 и 2016 года
2. Фильм «16 девушек» также снят на базе частной киностудии «Kanaidar Production»
3. Хронометраж – фильм «Невеста для брата» – 64 минуты, «16 кыз» – 97 минут.

Информация о создателях:

	«Невеста для брата»	«16 кыз»
Режиссер	Болат Шманов	Канагат Мустафин
Автор сценария	Роза Хуснутдинова	Канагат Мустафин, Елена Лисасина
Оператор	Энуар Даулбаев	Айвар Кыдырбаев
Композитор	Тлес Кажғалиев	Никита Карев
Художник	Виктор Леднев	Салтанат Сатыбалдиева

Анализ фильма «16 кыз»:

Рисунок 1.

На сайте www.kinopoisk.ru аннотация к фильму звучит так: «Нуржан и Салима мечтают о внуках. Их сын Бауржан хочет жениться по любви, а его избранница Айжана сосватана другому, она не хочет расстраивать отца. И все это ровным счетом ни к чему бы не привело, если бы тете Куляш не нужна была шуба. Новые знакомства, нелепые ситуации, дорожные приключения, на что только не готовы пойти наши герои ради большой и красивой...шубы» [4]. Начало аннотации интригующе и понятно для зрителя, который выбирает себе сеанс в кинотеатре. Есть конфликт: «Бауржан хочет жениться по любви, но его избранница сосватана другому». Продолжение полно сумбура и логически не связано между собой: «...Она не хочет расстраивать отца...» Почему? Потому что отец сосватал ее другому. Но нет, отец, как раз, таки наоборот хочет, чтобы Айжан вышла замуж за Бауржана. «...И все это ровным счетом ни к чему бы не привело, если бы тете Куляш не нужна была шуба...» Кто такая тетя Куляш и при чем здесь шуба? Далее перечисление множества общих понятий. И в фильме происходит все то же самое. Главный герой, 30-летний, Бауржан, работает учителем английского языка в школе. Он живет с родителями в селе. Его мама Салима очень хочет, чтобы сын женился и обманным путем вынуждает отправиться в Алматы в гости к старому лучшему другу отца Бауржана, для того чтобы познакомиться с его дочерью. Бауржан, думая, что мать больна, соглашается исполнить ее просьбу. Вот завязка основного действия сюжета. Почему главный герой не женат до сих пор, об этом ничего не говорится. И мотивация матери женить скорей сына тоже. Но что мы знаем о главном герое? Режиссер создает портрет Бауржана с помощью дополнительных персонажей – односельчан, которые в своих эпизодах говорят о нем. И мнения всегда разные. Например, сцена, когда два старика, играющих в шахматы, видят пробегающего мимо Бауржана в розовом халате и розовых тапочках. Один уверяет, что Бауржан странный, и подозревает его в гомосексуализме, ведь он так и не женился, другой наоборот его защищает. Или когда участковый и обычный житель спорят о том, привезет он девушку из города или нет. Складывается ощущение, что Бауржан должен бы быть чудачком, иначе не понятно, почему он до сих пор не женат. Но возможно так и есть. Вот только прогадали в подборе актера на главную роль, либо художник по костюмам и режиссер недостаточно проработали визуальный образ персонажа. Берик Айтжанов слишком привлекателен внешне на роль чудака, ему не веришь. А его действия, которые должны были нам поведать о его странностях, выглядели не органично. Вспомнить образ Пьер Решара, в любых его фильмах. Когда актер подобран очень точно и действия его персонажа еще больше раскрывают сущность героя.

В ходе истории то и дело постоянно возникают новые герои, которых никак в дальнейшем не развивают. Зрителей не готовят к новым поворотным пунктам, а ставят в тупик. Например, неожиданно в конце появляется мальчик по имени Серик, которому срочно нужна операция, а денег на нее нет. Внезапно появляется художник, который жертвует гонорар от проданной им картины. Вместо того, чтобы вести линию больного мальчика, конкурса красоты либо конфликта между Талгатом и Бауржаном, которого в фильме не было, от самого начала и до конца, развивая и используя одних и тех же персонажей, сюжет фильма наполнен множеством разных историй, которые то и дело вытесняют друг друга, не давая развиваться и достичь своего апогея. Главные герои не живут в одной сюжетной линии, а тут же перетекают из одной в другую. Мотивации персонажей очень наивны. В качестве невест Бауржану было предложено четыре девушки, ни с одной отношения не длились больше одного-двух эпизодов. Отсутствует логика в повествовании. Например, когда мама Бауржана притворяется больной, тетя Куляш, подруга семьи, соседка и целительница, говорит о том, что мама устала от хозяйства и ей нужна помощница – келинка. Позже в городе Бауржан и Айжан заходят в Технодом, чтобы купить подарки сестренкам Бауржана. После об этих сестренках ни разу в фильме не упоминается, и если у него есть сестренки, то почему они не помогают матери. Мизансцены в интерьерных сценах плоские и сериальные. Эстетика кадра проглядывается лишь в городских пейзажах. Алматы был снят изумительно, так же как и сцена у Чарынского каньона. Музыка легендарной группы Дос-Мукасан придает картине ностальгический шарм того времени. Нельзя не отметить появление в фильме баннера с изображением Шакена Айманова, кажется, что создатели картины отдают дань этому великому режиссеру. Режиссер постоянно визуализировал мысли разных персонажей. Это было сделано для юмористического эффекта, но напоминало скорее телевизионное скейтч-шоу. Главные герои Бауржан и Айжан ничем больше не занимались, кроме как ездили по разным девушкам. И это походило бы на жанр «роуд муви», но только цель такого жанра – это обретение персонажем себя. А внутренних конфликтов не было ни у одного персонажа. Один из плюсов в содержании фильма, это то, что новому поколению рассказали о

казахской традиции под названием «бел куда». А итог всей истории, что молодые люди все-таки влюбились друг в друга и поженились, и казахская традиция и поверье имеют свойства осуществляться.

Анализ фильма «Невеста для брата»:

Рисунок 2.

На все том же сайте www.kinopoisk.ru аннотация к фильму выглядит таким образом: «Батырбек, провалившись на вступительных экзаменах в институт, возвращается домой, в родной аул. Его младший брат, Аян, решает помочь Батырбеку начать самостоятельную жизнь – построить новый дом и подыскать невесту...» [5]. Сюжет абсолютно ясен и логичен, конфликт имеется. И драматургия сценария проработана тщательно. Персонажи наполнены жизнью и обаянием. Главный герой, 17-летний Батырбек проваливает вступительные экзамены из-за драки, вступившись за парня, которого даже не знает. Фильм сразу же начинается с конфликта отца и сына. Отец Батырбека ругает сына, говоря, что не позволит ему бездельничать, ставит себя в пример, что в его годы уже работал, женился на лучшей девушке аула. Отец уезжает в горы на пастбища со словами «найди себе работу здесь». Младший брат Батырбека расспрашивает о том, что произошло. Батырбек рассказывает свои обстоятельства и решает начать новую жизнь, найти работу, построить дом и жениться на лучшей девушке аула до приезда отца, чтобы доказать ему, что он не бездельник и способен на многое. В одной сцене есть предыстория, которая оживляет персонажей. Появляется цель всего сюжета. В этой же сцене ярко показан конфликт поколений. Зритель понимает, что Батырбек своенравный, решительный, амбициозный молодой человек. Он дает указания младшему брату Аяну написать письмо Раушан – лучшей девушке аула, о его намерениях жениться. Младший брат бежит исполнять просьбу, но его с толку сбивает друг, который нелестно отзывается о Раушан, ссылаясь на ее чрезмерную строгость. В следующей сцене нам показывают Раушан, и зрителю ее увидеть уже интересно. Он заинтригован. Аян убеждается сам в строгости Раушан. Друг Аяна Сапар увлеченно предлагает другие варианты, но этих девушек не оказывается дома. То есть не влияющих на сюжет персонажей не показывают, не уделяют им экранного времени. Сапара зовет мама и он уходит. Аян остается один и случайно слышит разговор Батимы и ее матери. Разговор звучит так: «Батима, опять читаешь. И в кого ты такая родилась?» – «Мне приснился сон, где я летаю, летаю, а приземлиться не могу». Батима – девушка со странностями и зритель в это верит, ведь визуальный образ ее говорит об этом. Она в круглых очках и в небрежно надетом на голову платке. Также ее образ подкрепляет этот самый диалог, где она рассеянно рассказывает о своем сне. Очарованный девушкой, Аян посылает ей письмо Батырбека. Аян во время игры в футбол рассказывает Сапару о том, что отдал письмо Батиме. Сапар удивляется и нарекает Батиму «пугалом». Во время этого диалога утверждение друга подкрепляется визуально – в кадре неуклюжей походкой проходит Батима и снова в очках и небрежном платке на голове. Аян задумывается, но Сапар предлагает посылать ей письма с испытаниями, с которыми она, как он считает, не справится, но Батима, влюбленная в Батырбека, делает, все, что указано в письме, и так как эти письма пишут два мальчика, то испытания имеют нотку детской наивности, такие, как научиться кататься на велосипеде как девушка или запустить в небо бумажного змея. А в то время Батырбек думает, что женится на Раушан. У персонажа Аяна возникает внутренний конфликт, ведь он так и не признался брату, что отправляет письма Батиме, а не Раушан. Аян сам влюбляется в Батиму. В

сюжете всего две невесты. Одна о которой знает Аян, другая – о которой думает Батырбек. И сюжетные линии взаимоотношений персонажей развиваются и приводят к раскрытию правды. Аян признается Батырбеку, что посылал письма Батиме вместо Раушан. Братья ссорятся из-за этого. Аян признается и Батиме, что писал все письма. Батима удивляется этому и умиляется. Аян рассказал Батырбеку, что ради него делала Батима и Батырбек расплывается в улыбке. Самоуверенный молодой человек идет к влюбленной в него девушке и делает ей предложение, но она отказывает ему и молодые люди ссорятся. И дети помогают им помириться. В финале они, конечно же, женятся. Возвращается отец, а Батырбек доказал отцу, что смог стать настоящим мужчиной: найти работу, построить дом и жениться. Мизансцены убедительны и жизненны.

У героев, помимо их сквозной цели, есть и свои дела: Батырбек работает комбайнером, Аян с Сапаром, то играют в футбол, то ловят рыбу. Поселок живет своей жизнью, проводятся собрания, вечером дискотеки. Вся эта насыщенная событиями и развитием история разворачивается в 64 минутах. В диалогах слышатся мудрые мысли из уст стариков и детей. Картина на первом плане о женитьбе брата, но на самом деле все глубже, о взаимоотношениях, о человеческой жизни.

В советской казахстанской комедии неожиданных новых эпизодов и персонажей в истории не появляется, каждое действие подготавливает зрителей к дальнейшему развитию. Например, художник, который рисует портрет Батимы, имеет несколько сцен и его цели и присутствие в драматургии имеет свое значение. А в комедии 2016-го года все персонажи появляются неожиданно без представлений. В фильме «Невеста для брата» сюжетные линии имеют свою цель и логическое завершение. Персонажи в отличие от современной казахстанской комедии наполнены содержанием и характером. История рассказана линейно и последовательно с логическим завершением, чего нельзя сказать о сюжете фильма «16 девушек». Также хочется заметить, что в советском кино информация выдается насыщенно и не делится на несколько сцен, в 64 минутах рассказаны все сюжетные линии с развитием и логическим завершением, тогда как в 97 минутах нет ни развития, ни раскрытия никакой из линий от начала до конца. Также хочется отметить такой тонкий момент, что в современном кино имеется обращенность к традициям казахского народа, об этом упоминалось выше. А в советском – поиска современности. Батима задается вопросом, а современная ли она девушка? Аян рассуждает о том, что стихи уже пишут другие, не как раньше. Нельзя не отметить музыкальное оформление фильма. Каждая мелодия имела свою тему и использовалась как представление персонажа. Когда появлялась в кадре Батима, звучала одна мелодия, которая погружала в состояние и внутренний мир героини. Это был безупречный режиссерский прием. Фильм «Невеста для брата» актуален и сейчас. Только отображая ценности, которые не умирают со временем, можно привести к долгой жизни кинопроизведения.

Тема свадьбы и женитьбы, как никогда популярна сейчас. В Казахстане высоко ценятся и почитаются родственные связи, а где как не на свадьбе можно собрать всех родственников. А поиск любви, второй половинки всегда безоговорочно притягивает зрителей. Свадьба – это всегда весело, поэтому выбирают для такого сюжета жанр – комедия, романтическая комедия, семейная комедия.

Проделав сравнительный анализ двух казахстанских картин со схожим сюжетом, жанром и студией производства, возникает такой вывод: драматургия в жанровом советском кино оказалось более глубокой. Мизансценирование более жизненным. Подбор актеров и работа над созданием образов более точным. Отсюда следует, что, несмотря на схожесть сюжета, современное казахстанское жанровое кино уступает советскому в мастерстве написания сценария, режиссуре. И перед созданием очередной картины современным кинематографистам следует обращаться к классике отечественных фильмов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Почему Скорзесе считает, что кино умирает [Электрон.ресурс]. – 2016 -URL: <https://www.ivu.ru/titr/everything/scorsese-film-is-dead>: (дата обращения: 24.04.2019).
2. Казахское кино: высокие амбиции и низкий профессионализм. Г.Абикеева. [Электрон.ресурс] – 2018 – URL: <https://camonitor.kz/30440-kazahskoe-kino-vysokie-ambicii-i-nizkiy-professionalizm.html> (дата обращения: 23.01.2018).
3. Ленин и кино [Электрон.ресурс] URL :<http://istoriya-kino.ru/kinematograf/item/f00/s01/e0001668/index.shtml> (дата обращения: 24.04.2019).
4. Фильм «16 девушек» [Электрон.ресурс] – 2016 – URL: <https://www.kinopoisk.ru/film/16-devush-ek-2016-915850/> (дата обращения: 20.04.2019).
5. фильм «Невеста для брата» [Электрон.ресурс] – 2003 – URL: <https://www.kinopoisk.ru/film/503167/> (дата обращения: 20.04.2019).

Қайранов Е.Б.

PhD, доцент

Т. Жүргенов атынд. ҚазҰӨА

Алматы қ., er.kb.oner@mail.ru

Абдрешов Қ.Б.

2-курс магистранты

6M041500-«Мүсін» мамандығы

Т.Қ. Жүргенов атынд. ҚазҰӨА

Алматы қ., a.kuka93@mail.ru

Жунисбаев М.С.

Профессоры

Т. Жүргенов ат. ҚазҰӨА

Malik.sultan57@mail.ru

Жұбанова Г.

өнер магистрі

Ә. Қастеев атындағы Мемлекеттік өнер мұражайының

ғылыми қызметкері,

Алматы қ., gulnuz.zhubanova@mail.ru

ЕСКЕН СЕРГЕБАЕВТЫҢ МОНУМЕНТАЛДЫ МҮСІН ӨНЕРІНДЕГІ ТУЫНДЫЛАРЫНЫҢ КӨРКЕМДІК СИПАТЫ

Түйін: Мақалада Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері Е. А. Сергебаевтың шығармашылығында негізгі орын алған монументалды мүсіндері зерттеледі. Тәуелсіздік кезеңде отандық мүсін өнерінің кәсіби тұрғыда қарқынды дамуына елеулі үлес қосқан белгілі мүсіншінің монументалды туындылары бойынша көркемдік сипаттама жүргізіледі. Талантты автордың қола мен граниттік ескерткіштеріндегі бір біріне ұқсамайтын түрлі қырлардағы тарихи образдар талданып ерекшелігі қарастырылады.

Резюме: В статье исследуются монументальные скульптуры, занявшие основное место в творчестве заслуженного деятеля Казахстана Е. А. Сергебаева. Проводится художественная характеристика по монументальным произведениям известного скульптора, внесший заметный вклад в бурное профессиональное развитие отечественной скульптуры периода независимости. Рассматриваются и анализируются особенности исторических образов неповторимых вариаций в бронзовых и гранитных памятниках талантливого автора.

Summary: The article examines monumental sculptures that have taken the main place in the work of the Honored Worker of Kazakhstan E. A. Sergebaev. The artistic characteristics of the monumental works of the famous sculptor, who made a significant contribution to the rapid professional development of the national sculpture of the independence period, are held. The features of historical images of unique variations in the bronze and granite monuments of a talented author are reviewed and analyzed.

Қоғам өмірінде монументалды, парктік және станоктік мүсін өнерінің алар орны ерекше. Әсіресе, монументалды ескерткіштер ұлттық мәдениеттің құндылықтарын жұртшылыққа көрсетіп, насихаттайтын рөлі аса маңызды келеді. Себебі, монументалды мүсін өнерінің кез-келген жанрындағы туындылар мемлекеттің идеологиясын жүзеге асырудағы басты ерекшеліктер болып табылады. Тарихтан мәлім, Қазақстанның монументалды мүсін өнері кеңес кезеңінің бейнелеу өнерін дамытуда айрықша орын алды. Қазақстанда кәсіби мүсін өнері мектебінің негізін қалыптастырған Қазақстанның халық суретші Хакімжан Наурызбаев болды. Қазіргі кезде осы мектептің дамуына атсалысып, шәкірттер тәрбиелеп, үздік кадрлар дайындауда зор үлес қосып келе жатқан аға буын мүсіншілерінің бірегейі ол – Ескен Сергебаев.

Сergebaev Ескен Аманжолұлы (1940 ж. т., Алматы қ.) – И.Е. Репин атындағы СПбМАКМСИ түлегі (Санкт-Петербург қ., РФ), ҚР СО мүшесі, ҚазКСР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, «Парасат» орденінің кавалері, ҚР Көркемсурет академиясының академигі,

ҚР ЖАК профессоры. Орта кәсіби білімді Н.В. Гоголь атындағы Алматы көркемсурет училищесінде ұстазы Х.Е. Наурызбаевтан алса, жоғары кәсіби білімді Ресейдегі Ленинград қаласында И.Е. Репин атындағы мемлекеттік академиялық институтында В.П. Пинчук, М.К. Аникушин секілді кеңестік белгілі мүсіншілерден алып шеберлігін шыңдады.

Е. Сергебаевтың еңбектері Қазақстан пластикасындағы ұлттық қаһармандар бейнелері мен адами терең мінездерді жасауға қомақты үлес қосты. Шебердің мүсіндері қалаларымызға көрік берумен қатар ол қалалардың рухын, тарихын және даңқы өшпес ұлы тұлғалардың символы боларлықтай нағыз бейнелерге айналды. Қазақ кәсіби мүсін өнері мектебін дамытудағы базасы бұл батыс өнерінің ықпалымен, ішкі рухани ұлттық дүниетанымдықпен ұштастырған мәдени құндылықтар. Оның шығармашылығындағы негізгі туындылары қазақ халқының ұлы тарихи тұлғаларына арналған. Осы тұрғыдан қарағанда, Қазақстанның тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2018 жылы жолдаған «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласындағы – «II. Тарихи сананы жаңғырту» тарауының «2. Ұлы даланың ұлы есімдері» тараушасында аталып көрсетілген – бейнелеу өнеріндегі ұлы ойшылдар, ақындар және ел билеген тұлғалар бейнесінің маңызды галереясын жасауды қолға алу қажет, – деп қойылған мақсаттарға сәйкес Е. Сергебаевтың монументалды мүсіндеріндегі көркемдік сипатын аша отырып насихаттау өзекті деп санаймыз. Сол арқылы да ұлттың әйгілі тарихи тұлғаларын тек отандастар ғана емес, шетелдік туристер де білетін болады деп сенеміз.

Е. Сергебаевтың шығармашылық өмір жолына сын-пікір айтып, жеке көзқарасын озық пікір деп бай-байлап жүргендерде баршылық. Бұлда болса белгілі мүсіншінің өнерінің шет қалмай ықпал етуі деп түсінеміз. Әрине, Абай атамыз «Өнерге әркімнің-ақ бар таласы» демекші, тартымды көркем шығарма көрермендерге ой салады. Уақыттың өзі таразы. Жақсы туынды жарқырап ел есінде қалары мәңгілік. Е. Сергебаевтың өзіндік қолтаңбасында реалистік биік рух, нәзік сезімдер баршылық. Шығармашылық ізденіс сәттері күрделі өмір құбылыстарынан тұратын мүсінші кейіпкерлердің мыңдаған эскиз жобасының макеттерін жасау арқылы өз ойын ұштап келеді. Өшпес мұра болар ескерткіштік мүсіндердің өмірге келуі оңай шаруа емес. Ол нағыз шынайы шебердің қолынан келер іс демекпіз. Сондықтан мүсінші Е. Сергебаевтың М.Ауэзов атындағы Қазақ мемлекеттік академиялық драма театры алдындағы ұлы тұлға М. Әуезовты сомдауы монументалды мүсін өнеріндегі ерекше жаңалық болды. Өзіндік ой салатын образдық тұлға пластикалық құрылымы нәзік, жарасымды форма мен мазмұндық мәні бар ескерткіш театр көрермен қауыммен қауышып келеді [1, 2].

Қазақстан монументалды мүсін өнерін ғалымдар өздерінің ғылыми еңбектерінде жан-жақты талқылап көрсеткен. Соның ішінде, монументалды мүсін өнерінің кеңістіктегі орны мен композициялық шешімін айқындау барысында жетекші өнертанушыларымыздың бірі Р. Ерғалиеваның «Этнокультурные традиции в современном искусстве Казахстана» [5, 184-185 бб.], «Основные тенденции развития монументальной скульптуры Казахстана периода независимости» [6, 106-107 бб.] тақырыбындағы ғылыми жұмыстары басты көрсеткіш болды. Жоғарыда айтылған, еліміздің алдыңғы қатарлы үздік өнертанушысы Р. Ерғалиева өзінің ғылыми еңбегінде Қазақстан монументалды мүсін өнерін зерттей келе былай деп тұжырымдайды: «Қазақ мүсін өнерінің аға буын өкілдері Х. Наурызбаев, Б. Түлеков пен кейінгі ізбасар мүсіншілер Т. Досмағамбетов, Е. Сергебаев шығармашылығы орыс академиялық мектебінің ағымындағы ұлттық сана мен символикалық бейнелілікке ұмтылуымен ерекшеленеді. Е. Сергебаевтың шығармалары ресейлік пластикалық дәстүрлердің шынайы принциптері арқылы ішкі ұлттық сәйкестіліктің көрінісі болып табылады. Мүсінші шығармашылығындағы кейіпкерлердің мінезіне тән қасиет: өмір мен өлім, жақсылық пен зұлымдық құбылыстарын драмалы ұғыммен шешілуінде. Ұлттық мәдениет пен адамзат тарихындағы елеулі бейнелерге негізделген, ұрпақтар сабақтастығына тұлға ретінде мысалы, XX ғасырдағы қазақ әдебиетінің көрнекті классигіне арналған М. Әуезовтің ескерткішін ұсынған. Елдің мұң-мұқтажын қаламына арқау еткен жазушыны күрделі драмаға толы композициялық шешіммен біртұтас үйлестіреді. Суреткер отырған сұлбаны үлкен ауқымда сомдау арқылы, монументке жазушы шығармашылық әлемінің ұлылығы мен шарықтау шыңын жеткізді».

Әсіресе, халық қаһарманы композитор Н. Тілендиевті мүсіндеуде композитор бойында жинақталған күйлердің музыкалық атмосферасын ашуға тырысады. Жалпы, Е. Сергебаевтың еңбектерінде шындыққа қатынасын көрсететін өнердің құдіретті күші сезіліп тұр. Оның жасырын сыры еңбекқорлығында, қазіргі заманауи жастарға үлгі ретінде!

Қоғамның рухани тәжірибесін образ түрінде бейнелейтін Ескен Сергебаевтың туындылары замандастарды тәрбиелеп, ұрпақтарға өміршең болмысты қалыптастырады. Е. Сергебаевтың

шығармашылығының зерттеу барысында Қазақстан монументалды мүсін өнеріндегі рельефтік және барельефтік туындылардың көркемдік негізін зерделеуде кезеңдік мерзімді басылымдардағы мақалаларға да сүйене отырып қарастырдық.

Қазақстандағы дәстүрлі монументалды мүсін өнері өте ертеден келе жатқан өнер болғаныменде, кәсіби мүсін жас өнер түріне жатқызылады. Монументалды мүсін өнерінің тарихи деректері, оның бастауы мен алғышарттары өнертанушы Г.Ш. Елеукуенованың «Очерки истории средневековой скульптуры Казахстана» [8] еңбегінде айқындалған. Монументалды мүсін өнерінің тарихына шолу жасау, оның мәнінің тереңдігімен бүгінгі мүсін өнеріндегі байланыстарын ашуда көп септігін тигізді. Сонымен қатар, Р. Ерғалиева, Х. Труспекова, Д. Шарипова және т.б. авторлар бірлескен «Қазақстан бейнелеу өнерінің шеберлері» және «Қазақстан өнерінің жүз жауһары» деп аталатын еңбектері Қазақстанның XX ғасырдағы бейнелеу өнерінің ерекшеліктері ашып көрсетеді.

Е. Сергебаев жасаған туындыларында өзіндік пластикалық ерекшеліктер арқылы ұлттық тақырыптарды көтеріп, тарихи тұлғаларды ұлықтады, сөйтіп Қазақстанның монументалды мүсін өнерінің даму тарихында айрықша үлес қосты. Бүгінгі таңдағы тарихты жырлау мақсатында туындаған туындыларында қазақ халқының барлық дерлік өткен тағдыры суреттелген «Исатай Махамбет», «Әлия» ескерткіштерінің рельефті көріністері мүсіншінің шеберлігінің еншісінде екенін белгілеп кету керек.

2003 жылы Атырау қаласындағы «Исатай және Махамбет» монументалды кешеніне Е. Сергебаевтың қоладан жасаған 12 метрлік барельефтік жұмысы халықтың азаттық жолындағы көтерілісінің тарихи кезеңдерін мәнерлеп мүсін өнерінің тілімен жеткізгендей. Атырау қаласындағы «Исатай – Махамбет» монументінің мүсінші Б.Абишевпен бірлескен авторы болды. Ескерткіш қос атты болып келіп, жалпы құрылымы барельефпен көмкерілген. Барельефте – басты бейнелердің жартысы бергі жоспарға жартысынан шығыңқы келіп орындалады. Мұндағы Махамбет пен Исатай батырлардың өмірлері сипатталып, жалпы халықтық рухты көтеру мүсінші Е.А. Сергебаевқа тиесілі еді. Бұл қос фигуралы ескерткіштерге көздік мөлшермен дәлдегенде қалыптылықты ұстап тұруға дес береді. Рельефтік көрініс 12 x 4 метрлік ұзындықты қамтып, жалпы кезеңдік ерекшелік пен рухты көрсетуге үлес қосуда. Қазақстан монументалды мүсін өнеріндегі бірқатар барельефтік және горельефтік туындылары Е. Сергебаевтың авторлық еңбектері болып келеді.

Е. Сергебаев Қазақстан мүсіншілер арасында өзіндік тың еңбектерімен жарқын көрінетін мүсінші деп айта аламыз. Қазақстанның көптеген облыстарының көрнекті орындарында ұлы тұлғалар мен тарихи оқиғалардан сыр шертетін шығармалары қойылған [6, 115-117 бб.]. Е. Сергебаевтың монументалды – ескерткіштер жасауы XX ғасырдағы кеңестік кезеңнен бастау алған шығармашылығында қазақ бейнелеу өнерінің нағыз алтын қорынан ойып аларлықтай орны бар туындылары кездеседі. Мүсіншінің қолтаңбасынан шыққан портреттік мүсіндерінде мазмұны терең ашылған, себебі, кейіпкерінің ішкі жан-дүниесінен психологиялық мәнін терең жеткізу ең басты ұстанымы болып келеді [3, 4]. Мүсіншімен жүздесу кезінде байқағанымыз – үнемі тарихи тұлғаларды ойлап, солар туралы деректер жинап, Ресейдің жоғары көркемсуреттік оқу орнынан алған шеберлігін ұштастыруды көздеп жүретіндігі. Сондай-ақ, өз шәкірттерінен де талап пен еңбекті қатаң сақтай отырып, қазақ мүсін өнерінің дамуына өз үлесін барынша аямайтындығын басты мақсаты деп біледі.

Сонымен қатар, Е. Сергебаевтың монументалды ескерткіштеріндегі тарихи батыр тұлғаларды сомдаудағы көрнекті туындыларының бірі – Әбілқайыр ханға арналған. 2000 жылы Ақтөбе қаласының басты алаңында қазақтың кіші жүз ханы Әбілқайыр ханның монументтік ескерткіші бой көтерді. Ескерткіш қаланың тұрғындары мен қонақтарының серуендеп демалатын көрікті жерлерінің біріне айналды. Монумент өзі – мүсін, тұғырдан тұратын күрделі архитектуралық композиция. Ескерткішке көтерілетін баспалдақтар қызыл гранит тастарымен безендірілген. Тік төрт бұрышты тұғыртасы мен іргетасының сырты гранитпен жабыстыру арқылы қапталған. Қоладан құйылған салтатты ханның бейнесін мүсінші композициялық шешімінде, дәстүрлі киім шапаны мен қылыш арқылы хан образын ашады. Ескерткіштің жалпы биіктігі – 12,3 метр, мүсіннің биіктігі – 2,8 метр. Бұл туынды көркемдік тәжірибеде қабылданған батырлар бейнесін өңдеудің классикалық шешімдерімен сәтті қабысады.

Қорытындылай келе, мүсінші Е. Сергебаевтың шығармашылығын бірнеше тақырыптық бөлімге бөлуге болады. Олар:

– монументалды мүсін арқылы берілген тарихи образдар: «М. Әуезов» ескерткіші (Алматы, 1980 ж., сурет №1), «Н. Тлендиев» (Алматы обл., Жамбыл ауд., сурет №2) «Махамбет пен Исатай»

кешеніндегі рельеф (Атырау қ., сурет №3), «Әбілқайыр хан» (Ақтөбе қ., сурет №4), «Әл-Фараби» ескерткіші (Алматы қ., сурет №5), «Ансамбль Досмұқасан» ескерткіші (Павлодар қ., сурет №6), «Ә. Молдағұлова» ескерткішіндегі рельеф (Ақтөбе қ., сурет №7), «Абай» ескерткіші (Көкшетау қ., сурет №8), «С. Аманжолов» ескерткіші (Өскемен қ., сурет №9), Т. Жүргенов (Алматы қ., сурет №10), «А. Токпанов» ескерткіші, сурет №11) және т.б.;

– ғылым мен өнер қайраткерлерінің портреттік бейнелері (М.Әуезов, С.Торайғыров, С.Аманжолов, А.Құнанбаев, А.Жұбанов және т.б.);

– өзіндік еркін, яғни, суретшінің жан дүниесіне жақын тақырыптар бойынша берілген шағын портреттік туындылар [4].

Мүсінші Е. Сергебаевтің шығармашылығынан туындаған жұмыстардың бірқатары Алматы, Өскемен, Павлодар, Көкшетау, Атырау, Ақтөбе, Шымкент қалаларында орналасқан. Шығармалар қаланың көрнекті жерлері мен мәдениет, білім ошақтарының жанына қойылған. Соның бірі – Өскемен қаласындағы қазақтың филология ғылымының негізіне өз үлесін қосқан С. Аманжоловтың құрметіне жасалған ескерткіш. Ескерткіш С. Аманжолов атындағы оқу орнының көрнекті орнына қойылған. Қоладан құйылған ескерткіш төрт қырлы гранит тұғырыда, негізгі форманы қалыптасқан заңдылықпен шешкен. С. Аманжолов монументалды мүсінінде шебер кейіпкерінің көркем тұлғасына тән табиғи мінезін ұстайды. Парасатты ғалымның сұлбасын орындықта отырған қалпында, оң қолына қаламсап, сол қолын шағын кеңсе үстелінің үстінде, жинаулы кітаптарға қойғызған. Ғалымның айқастыра қойған аяқтары бүкіл тұлғаның негізгі нүктесін, тепе-теңдікте ұстап тұр.

Тұлғаларға қойылған портреттер галереясындағы М. Әуезов, С. Торайғыров, С. Аманжолов, А. Құнанбаев, А. Жұбанов әр алуан қалыптағы қозғалысты, әсіресе тік тұрған қалыпты шебер беру, мүсін заңдылықтарын нақты шешу мүсінші Е. Сергебаевқа ғана тән қасиет. Сондай-ақ, автордың ескерткіштерінен үнемі сол тұлғалардың қызметіне байланысты құралдарын бейнелейтіні, табиғи болмысы мен кейіпкердің жан дүниесіндегі толғанысты негізге алатыны көрінеді. Мысалы, жазушы-ақын тұлғаларына кітап ұстатып сомдаса, С. Торайғыровты шығармашыл кейіпінде ағаш жаныда тың толғаныс үстіндегі сәтін бейнелеген. Дегенмен, әрбір еңбектің қиын ізденістермен келетіні белгілі. Осы ретте, Е. Сергебаевтың шығармашылығының әр қырлылығы ерекшелік ынталандырады. Монументалды немесе станоктік мүсіндерінде суретшінің еркін шеше алатын қасиеті байқалады. Жалпы, мүсін өнерінде қолтаңбалары нақты тақырыпта сомдаумен қатар материалды тың сезінуі – оның өзіндік ерекше мәнері бүгінгі кездегі, яғни заманауи өнерінің жаңашыл мәнеріне қосқан үлесі – еркіндік пен батылдық. Сондықтан да, суретшінің әрбір туындысының өзіндік ерекше дараланатыны да осында. Мүсінші Е. Сергебаевтың туындыларында адамдардың жан дүниесіндегі ішкі сезімі, пішінді еркін пайдалану әдісімен өз шығармашылық ойларын мәнді жеткізе білді. Мүсіншінің туындыларындағы формалар кеңістікте қарапайым да ұқыпты көрініп – көрермен назарына тереңдікті сезінуге мүмкіндік туғызады. Тақырыбы да, мазмұны да кең дүниелер мүсінші шеберлігін одан әрмен көркейте білетіндігінде.

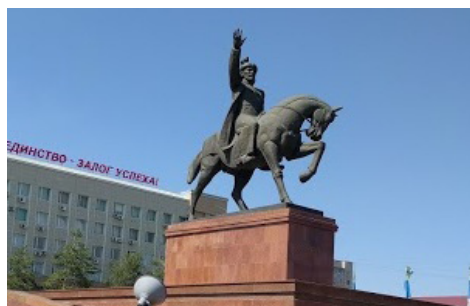
Сурет № 1,
М. Әуезовтің ескерткіші, Алматы қ.

Сурет № 2,
Н. Тлендиев ескерткіші,
Алматы обл., Жамбыл ауд.

Сурет № 3, «Исатай және Махамбет» кешеніндегі барельеф, Атырау қ.

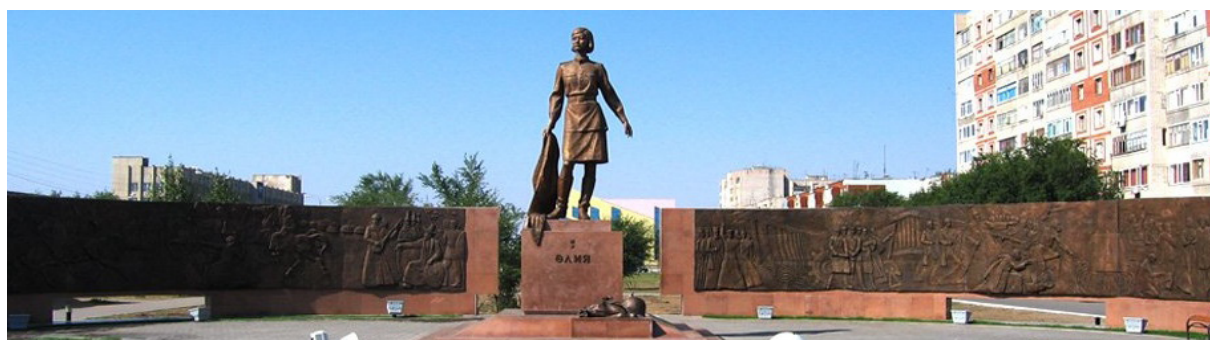
Сурет № 4, «Әбілқайыр хан» ескерткіші, Ақтөбе қ.

Сурет № 5, «Әл-Фараби» ескерткіші, Алматы қ.

Сурет № 6, «Ансамбль Досмұқасан» ескерткіші, Павлодар қ.

Сурет № 7, «Ә. Молдағұлова» ескерткішіндегі рельеф, Ақтөбе қ.

Сурет № 8, «Абай» ескерткіші, Көкшетау қ.

Сурет № 9, «С. Аманжолов» ескерткіші, Өскемен қ.

Сурет № 10,
«Т. Жүргенов» ескерткіші,
Алматы қ.

Сурет № 11,
«А. Тоқпанов» ескерткіші, Алматы қ.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Очерки истории изобразительного искусства Казахстана. Алма-Ата, «Наука» КазССР, 1977. 224 с.;
2. Мәңгілік мүсін / құраст.: Шәмшәгул Меңдиярова – Алматы: «Әдебиет» баспа үйі, 2018. – 224 б.;
3. Изобразительное искусство Казахстана. Период независимости. – Алматы: «Арда», 2009. – 334 стр.;
4. Барманкулова Б. История искусств Казахстана. В 3-х т. – Алматы: «Өнер», 2011. Том 3.: Живопись. Графика. Скульптура. – 192 стр.;
5. Ерғалиева Р. А. Становление образа героя в казахской скульптуре сквозь призму традиционных критериев // Этнокультурные традиции в современном искусстве Казахстана. Живопись. Скульптура. – Алматы: НИЦ «Ғылым», 2002 – 183 с.;
6. Основные тенденции развития монументальной скульптуры Казахстана периода независимости // Изобразительное искусство Казахстана. Период независимости. – Алматы: «Арда», 2009. – 344 стр.;
7. 100 шедевров искусства Казахстана. Живопись. Скульптура. Графика. – Алматы: ИД «Жибек жолы», 2009. – 264 с.;
8. Елеукенова Г. Ш. Очерки истории средневековой скульптуры Казахстана. – Алматы: Ғылым, 1999.

Қайранов Е.Б.

PhD, доцент

Т.Қ. Жүргенов атынд. ҚазҰӨА

Алматы қ., er.kb.oner@mail.ru

Кенджакулова А.Б.

PhD докторант

Т.Қ. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы

М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының

ғылыми қызметкері, өнертанушы

Алматы қ-сы, ainura8883@mail.ru

ЕРАЛЫ ОСПАНОВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ФОЛЬКЛОРЛЫҚ МОТИВТЕР

Аннотация: Автор қарастырып отырған мақаласында суретші Ералы Оспановтың шығармашылығына тоқталған. Суретшінің заманауи қазақ графикасының дамуына қосқан үлесі, негізгі ұстанымы мен жанры айқындалған. Мақалада суретші шығармашылығын қарастырып, жұмыстарына жеке тоқталған.

Кілт сөздер: фольклор, батырлар-жыры, ғашықтық жыр, график-суретші, салт-дәстүр, әдет-ғұрыптар, фольклорлық мотивтер.

Аннотация: Автор в рассматриваемой статье остановился на творчестве художника Ералы Оспанова. Определены вклад художника в развитие современной казахской графики, основные принципы и жанры. В статье рассматривается творчество художника и направления стиля.

Ключевые слова: фольклор, герои, поэзия, график, обычаи, традиции, фольклорные мотивы.

Summary: The Author in the article dwelled on the work of the artist erala Ospanov. The contribution of the artist to the development of modern Kazakh graphics, the basic principles and genres. The article deals with the artist's work and style trends.

Keywords: folklore, heroes, poetry, graphic, customs, traditions, folklore motifs.

Фольклор – қазақтың ежелден, өзі жаралғаннан бергі оның өмірінің, тұрмыс-тіршілігінің бөлінбес бөлігі, өмірлік серігі, ғасырлар бойғы арман-қиялының іске асқанының айқын көрінісі, сан ғасырлық өмір тәжірибесінен туындаған халық даналығы, саз өнері, көне дүниетанымы, елзертесі [1, 35 б.]. Қазақ фольклоры – халықтық мәдениеттің рухани бастаулары. Көптеген ғалым-философ зерттеушілердің қай-қайсысы да түркі-қазақ халқының дәстүрлі көшпелі тіршілігінде фольклордың айрықша рөлі болғанын, халық даналығындағы өзіндік ой кешу үрдістерінің ұлттық таным мен әлеуметтік-рухани тағдырына ерекше ықпал еткенін, қуаттылығын терең ұғына келе, іргелі зерттеулер жүргізді. Қазақ бейнелеу өнеріндегі фольклор да бүгінгі күнде өзінің шыңында, мәртебесін жоғалтпаған күйі жалғасын тауып келеді. Бейнелеу өнерінің бастауы болып танылған графикадағы фольклорды тану, оған зерделі көзқараспен қарау арқылы, талай-талай кесек туындылардың дүниеге келуімен байланыстыра аламыз. Елбасы Н.Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласының «Тарихи сананы жаңғырту» II тарауының «Дала фольклоры мен музыкасының мың жылы» 5 пунктінде: «Ұлы Даланың фольклоры мен әуендері заманауи цифрлық форматта «жаңа тыныс» алуға тиіс. Бұл жобаларды жүзеге асыру үшін көшпенділердің бай мұрасын жүйелеуге қабілетті ғана емес, сондай-ақ оның өзектілігін арттыра алатын отандық және шетелдік кәсіби мамандарды тарту маңызды. Біздің мәдениетіміздің негізгі сюжеттерінде, кейіпкерлері мен сарындарында шекара болмайды, сол себепті оны жүйелі зерттеп, бүкіл Орталық Еуразия кеңістігі мен барша әлемде дәріптеуге тиіспіз» деп жазылған [2].

Бүгінгі қазақ бейнелеу өнері, оның ішінде графика саласында елеулі еңбектерімен танымал болған суретші-график Ералы Оспанов. Бұрынғы көшпенді қазақ халқының тыныс-тіршілігі, атадан балаға мирас болып қалған ауыз әдебиетінің жауһарлары, жан-жануарлар бейнесіне бай сақ өнері мен көне түркілердің мелшиіп тұрған балбал тастары суретшінің ізденуіне шабыт беріп, өзін-өзін тануда, кәсіби қырларын айқындауына зор ықпалын тигізген. Жалпы фольклордың інжу-маржандарын, яғни, батырлар жыры, ғашықтық дастандар, ертегілер мен аңыз-әңгімелер, айтыс, жоқтау өлеңдеріндегі кейіпкерлердің көркем бейнесін ашу мақсатында, жақынырақ байланыстыру үшін көне қазақ өнеріне

бет бұрып, тарихын зерттеген. Өткен ғасырлардың мұрасына жүгіну эпостық тақырыпта, халық тарихымен жұмыс істейтін кез келген суретші үшін басты міндеттердің бірі болып қалыптасқанын байқау қиын емес.

Суретші өзінің естеліктерінің бірінде оны көшпенділердің ежелгі өмірі, тарихи жорықтар, Сақтардың, Шыңғыс ханның жорықтары туралы жазылған жазбалардың қатты қызықтырғанын айтқан. Бала кезінен туындаған осы қызығушылығы оны қылқалам ұстап, сол естеліктерді жанды бейнеге айналдыруға себепші болды. Өзі сусындап өскен қазақ әдебиетінің, оның ішінде ауыз әдебиетінің кейіпкерлері суретшінің шығармашылық қоржынын қоспағанда болмайды.

Ералы Оспанов ауыз әдебиетінің бай мұрасын, жырлары мен дастандарын қағаз бетіне «Дала хандықтары», «Дала әуендері», «Дала жырлары», «Түркінің күні тұтылған», «Қазақ халқының мифтік кейіпкерлері», «Қазақ батырлары», «Қазақтың сал-серілері», «Шын ғашық», «Көкпар», «Қорқыт ата» топтамаларында өте жоғарғы деңгейде көрсете алды.

Мысалы, «Дала әуендері» топтамасында қазақтардың күнделікті күйбің тіршілігін сипаттайтын жұмыстар ұсынылған. Сол күйбің тіршілігін жасау арқылы олар өздерінің дәстүрді нық ұстайтын, салтқа берік халық болғандығын аңғара аламыз. Топтамада орын алған әрбір өнер туындысы шағын әңгіме іспетті, мағынасы жағынан бір-бірімен тығыз көркем байланыс тапқан суреттерге қарай отырып, көркем фильм көргендей әсерде қаласыз.

«Атасының баласы» (*сурет № 1*) жұмысы. Қазақ отбасына тұңғыш немере дүниеге келгенде «атасының баласы» деген, оның себебі тұңғыш бала әрбір отбасының ұрпағын жалғастырушы, ата-әжесінің «занды» баласы. Бір қызығы, ата баласының құқығы әкесімен тепе-тең дәрежеде. Бұл дәстүрдің негізгі идеясы ұл баланы жастайынан үлкенге құрметпен, кішіге ізетпен қарауға үйрету, тәрбие беру, болып табылады. Атасы мен әжесінен тәрбие алған балаақылды да инабатты болмақ.

Суретші бұл туындысын дөңгелек форманың ішінде бейнелеген. Алдыңғы фонда атасы мен немересі, атасының кең құшағында қолына қамшы ұстаған бала бейнеленген. Қолына қамшыны ұстатуы да бекер емес, қазақ қамшысының артқарар ролі зор. Баланың қолындағы қамшысы ел тізгінін ұстайтын азамат болсын, осы үйдің болашақ қожайыны, ұрпағын жалғастырушы деген ұғымды береді. Қазақтың салт-дәстүрінде қамшыны ұстау мен қолданудың өзіндік ережелері, тәртібі бар және оның тәрбиелік мәні де жоғары. Негізі оң қолға екі бүктеп ұстау керек. Қамшы өрімін салбыратып ұстау – әдепсіздіктің белгісі болып саналған. Бұл туынды да суретші сол ережені қатаң сақтаған.

Ақсақалдың ою-өрнектермен көмкерілген шапаны мен басындағы қалпағынан ауылдың сыйлы қариясы екендігін байқау қиынға соқпайды. Атасының мейіріммен қараған көздері баласының болашағын ойлап алаңдау мен немере сүйеу бақытын сезінген күйде отырған әсерін береді.

Артқы фонда отырған баланың ата-анасы, анасының қолында қозы, әкесінің қолында қаршыға құсы бейнеленген. Суретші анасының қолына қозы малын ұстатуы – қазақ халқының тоқшылығын, дархандығын сипаттап тұр, ал әкесінің қолында жыртқыш құс тұқымдасына жататын қаршыға ұстаған. Бұдан біз әкесінің баласына қорған болатынына сенімді көзқарасы мен құсбегілік дәстүрімен айналысатыны көрініп тұр. Құсбегілік қазақ халқына ежелден кең дәріптелген өнер түрі.

«Қайран-ай» (*сурет № 2*) картинасы осы суреттің жалғасы іспеттес. Ағаш атпен шауып жүрген алаңсыз балалар атасының жанында алаңсыз ойнауға болатынына кәміл сенеді, олардың бал-бұл жанған бақытты жүзі осындай ойға жетелеп тұр. Бұл – болашаққа сенім.

Бұл топтамаға «Қайран-ай», «Сырласу», «Көрікыз», «Сығалау», «Талас», «Арман-ай», «Зұлымдық», «Мерген», «Қапыда» жұмыстары да енген.

«Сырласу» (*сурет №3*) картинасына қарап отырып, жеңгесі мен қайынының, жеңгесі мен қайын сіңлісінің арасындағы қыл өтпейтін достықты байқай аламыз. Нағыз алаңсыз, бақытты шақты дәл сипаттай алған ұтымды туындылардың бірегейі десек те болады.

«Ел жақсылары» (*сурет №4*) графикасында бейнеленген ел ақсақалдарының кезекті кеңесі, олардың ел қамын ойлап алаңдауы – елдің жаугершілік заманды талай ғасыр бастан кешкенінмен, мұқалмауы, орнынан қайта тұрып, қай соғысқа да тайсалмай тұра алатындығының көрінісі.

«Ерлер» топтамасы – қазақ халқының ер азаматтары сан ғасырлар бойы елі, жері үшін жанын шүберекке түйіп, қолына найза алып, ел мен ер намысын қорғап, жауға қарсы төтеп берді. Әрине, халық арасынан көптеген ер есімдері танылды. Бұл есімдер біздің жадымызда бүгінгі күнге дейін сақталып келеді, дегенмен, бұл батырлардың көлеңкесінде есімі ел арасына танылмай кеткен батырларымыз да бар. Есімі ауыл арасында ғана қалған сол батырларымыздың суретші қиялынан туындаған образы шы-

найы суреттелген, олар – «Еңіреген ер», «Есіл ер», «Асыл ер», «Ер аманаты» жұмыстары. Бұл топтамаларда батырлардың ерлік әрекеттері ғана емес, майдан даласында қасындағы жауынгерлерден айрылуы, батырдың да қайғыра алар нәзік жүрегі, елі үшін жанқияр айқастарда аман қалу бақыты – суретшінің қиялын ұштап, шеберлігін шыңдаған туындылары. Батырдың тыныш кезде өз баласына садақ тартып үйретуі суреттелген шеңбердің шынайылығы ел болашағына алаңдау мен сенімді қатар көрсете алып тұр.

Ералы Оспанов топтамаға енген суреттерді әдеттегідей үлкен тәрбиелік мағынаға ие, тақырыбы жағынан ауқымды жұмыстарды шеңберге сыйдыра білген. Шеңбердің екі жағында көне түркілер дәуірінде жиі кездесетін тастан қашалған адам бейнесіндегі балбал тастарынан үлгі етіп алынған еркек және әйел ғұрыптастары сомдалған.

Балбал тастар қаза болған батырдың құрметіне, қоштасу ғұрпы ретінде орнатылған. Бұл мелшиіп тұрған тастар қаза тапқан адаммен оның жақындастыратын ескерткіш: «Зерттеулерге қарағанда, Балбалдар қаза болған батырдың өз бейнесін көрсетпейді. Мұндай тас бағаналар қаза болған ардақты батырмен қоштасу рәсімін, оған ас беру салтанатына елдердің таксономиялық орналасу жүйесі бойынша арнайы келіп қатысқан және бір-бірден Балбал тас әкеліп қойған түрлі рулық топтар мен жекелеген адамдардың құрметін көрсететін семантикалық өрісі кең символдар болып табылады» [3].

Суретшінің «Қазақ батырлары» топтамасында аттары аңызға айналып кеткен Алпамыс батыр (*сурет №5*), Ер Тарғын бейнелері де эпостық жырларда суреттелген оқиғаларды қаз-қалпында көз алдына келтіріп тұрғандай. Олардың алып денесі, қолдарындағы қалқаны, иығындағы қолшоқпары, сұсты көзқарасы кез келген жаудың сағын сындыра алады.

Ұлы жазушымыз Мұхтар Әуезовтің айтуында «Халқымыздың баға жетпес руханияты – эпостық жырлар. Онда халықтың тарихында болған елеулі оқиғалар мен ғасырлар бойы қалыптасқан идеалдары, рухани құндылықтары мен эстетика-этикалық, моральдық ұстанымдары көркем түрде жинақталып, көне танымнан көркемдікке дейінгі дүниетаным, ұстаным түсініктері көрініс табады» [4, 33 б.]. Жасынан эпостық жырлармен сусындап өскен суретші батырдың зор денесін бейнелеу арқылы нағыз батырдың қандай болу керектігін таныта білген. Олардың қиян-кескі ұрыстарын суреттеген картинадағы батырлардың бес қаруының сәйкестігі, байрақты мықты ұстап, атойлата кіріскен, найзазысымен қарсыласқан жауды түйреп салуға дайын қаһарманның алапат күш иесі екенін де тану қиын емес. Батыр десе батыр екен деп, ауыз толтырып айтуға тұрарлық бейнелер. Соғыстың басталғанының хабаршысы болған «Жаушы» да қабағы түнеріп, жаман хабарды естіртіп, елді батырлыққа шақырып тұрған қайсар бейне.

Бұл топтамада алапат соғыстың зардабын ел тартқаны «Талас» картинасында нақты суреттелген. Батыры жорықта жүрген елдің жесіріне таласып, алауыз болғандардың бейнесі тарихтың ащы беттерін бір шолып өтіпті. «Барымта» тақырыбындағы туынды да жерге, малға таластың бір көрінісі. «Ғашықтар» картинасында бейнеленген батырдың өз сүйгенімен қауышуы да әдемі бір көрініспен үйлесімділік тауып тұр. Ғашықтардың қасындағы ерттеулі ат та, батырдың үсітндегі сауыты мен қолына қыстырып алған қамшысы да әлі де екеуінің көңіліндегі алаңдаушылықты байқатады.

Қазақ халқында эпостық жырлармен қатар аңыз әңгімелер кейіпкерлері де мақтана айтар жан-дар. Олардың арасында тапқырлығымен, ханға айтар ақылымен, халыққа тісі батқан шонжарларды алдау арқылы жағып жүрген, аңқаулығы мен адалдығының арқасында өз орнын тапқан кейіпкерлер саны жетіп артылады. Мұндай аңыз кейіпкерлерінің әрекеттерін жасынан тыңдап, құлағына сіңісті болып қалған суретші Ералы Оспанов өз графикасында осы кейіпкерлерге де орын тапқан.

Қазақ графикасында ұлттық нақышты молынан қолданып, халықтың әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрін айғақтайтын көркем туындыларды ұсыну арқылы қазақ фольклорын шетелдерге жеке көрмесін өткізіп, насихаттап жүрген суретшінің мақсаты орындалғандай. Оның ішінде, Қытайдағы қазақ фольклорының бейнесі әлем фольклорының деңгейінде қарастырылуда. Бұған мысал ретінде «Арнайы басылымға кіріспе: Қытай мен ішкі Азияның эпосы» тақырыбындағы Найлз Д.Джонның еңбегіндегі мына пікірін толық негізге аламыз: «Kazakh folklore and motifs are rich and diverse. It includes almost all kinds of motifs: myths, tales, legends, stories, songs, riddles, proverbs, etc. Among them epic takes special place. It has several internal genre varieties and forms. They are archaic epic, classic heroic epic, romantic (love) epic, historical epic and dastan epic with its varieties (heroic, love, adventure, religious, social-everyday life, tale)» [5; 253-269] дейді ол өз зерттеуінде. Бұл пікірді қазақшаға аударар болсақ: «Қазақ фольклорының мотивтері бай келеді, мұнда мифтер, ертегілер, аңыз әңгімелер, жұмбақтар, әндер мен мақалдар және т.б. жанр түрлері кеңінен қамтылған. Әсіресе, мұнда эпостың орны ерекше екенін айту керек. Эпостың ішкі жанрлық түрлері мен формалары да сан алуан архаикалық (көне)

эпос, классикалық – қаһармандық эпос, романдық(ғашықтық) эпосы, тарихи эпос және оның түрлері (ерлік, махаббат, шытырман, діни, әлеуметтік-тұрмыстық өмір мен ертегілер) эпосы болып бөлінеді» деп жазған (Ауд. К.А.).

Қобызын аңырата тартып, көріпкелдігімен, даналығымен есте қалған Қорқыт бабаның суретші салған бейнесі өз аңызына қоса баурап әкетеді. Қобыздың үніне еліткен адамзат баласымен қатар, ұшқан құс, жүгірген аң да дала әуенінің құдіретінен өзіне таныс үн естігісі келгендей. Өлім мен өмірдің арпалысы, күштінің әлсізге әлімжеттігі, аспандағы қара бұлттың да өз әлінше мықтылығын көрсетуінің арқасында аспандағы ай қараңғылығын орнатуы – бәрі осы бейнелеуде орнықты, әсем көрініс тауыпты. Қобызын сарнатқан Қорқыт, әуелеген үн бір үрей туғызардай алаңдаушылықты аңғартады.

Есімін еске алғанда еріксіз езу тартқызар Алдар Көсе де суретші қылқаламының арқасында өз бейнесін тапқан. Шық бермес Шығайбайды алдап, Бізбикесін қолға түсіріп, өзіне жар еткен Алдар Көсенің есебі түгел. Суреттелген кейіпкерлердің киім кию үлгісіне қараңыз: қазақи шапан мен бөрік, кимешек пен бүрмелі көйлек, тіпті, Алдардың үстіндегі жамау шапан да өз келістілігімен көркемделіп тұр. Мұнда ешқандай майлы бояу, түрлі түс те қажет емес!

Картинада осы көрініс ұтымды орын алған. Алдар Көседен өз әрекеттерін қанша жасырғысы келсе де, олардың ішкі есебі бәрібір алдағанын суретші тартымды «сыза» білген. Міне, қылқалам мен графиканың құдіреті! Фольклорға жан бітіре білген суретшінің құдіреті! Суретші шеберлігін суретші көрмесі өткен Садовыйдағы антикварлық орталықтың директоры Карина Король Ералы Оспановтың жұмыстарында кәсібилік пен шеберлік байқалатынын мойындады: «Мен, өкінішке орай, осы ұлы қазақстандық суретшінің шығармашылығын алғаш рет көрдім. Мұнда мен керемет өнер туындысын байқадым. Оспанов – үлкен кәсіби маман, жақсы ұстаздан білім алғанын көрсете білді. Қазақ халқының салт-дәстүрлерін тандап қана қоймай мұның барлығын зерттеп сақтап, дамытып, көрермендерге ұсынғаныңыз қуантады», – деп өз әсерлерімен бөлісті Король [6]. Ертедегі өмір мен қазіргі заман арасында сабақтастықты жалғастыруға дәнекер болып жүрген осындай суретшілеріміздің қай туындысын алсақ та, ұлттық мақтаныш сезімді оятар, көпке үлгі болар құндылық екендігін басқа елге танытпас бұрын, өзіміз мойындауымыз керек сияқты. Өйткені, болашаққа апарар неміз бар дегенде, бірінші, әрине, мәдени-рухани байлықты түгендеріміз сөзсіз.

ORDA INVEST корпорациясының қолдауымен белгілі қазақстандық суретші Ералы Оспанұлының «Қазақ халқының салт-дәстүрлері» атты альбомы 2015 жылы жарыққа шыққан. «Қазақ халқының салт-дәстүрлері» кітабы – Ералы Оспанұлының екінші кеңейтілген басылымы. Автор өз еңбектерінде ата-бабаларымыздың салт-дәстүрлерін біліп қана қоймай, оларды қағаз бетінде көруге мүмкіндік береді. Ералы Оспанов бір сөзінде: «Мен бастапқыда біздің әдет-ғұрпымыз тек бізге, қазақстандықтарға ғана емес, сондай-ақ олар туралы бүкіл әлемде білуі керек деген мақсат қойдым. Кітапқа ата-бабаларымыздың балалық шағымен, үйленуімен және күнделікті өмірімен байланысты салт-дәстүрлерін жинадым» деп түсіндірген [7].

Сөз соңында, фольклорға жаңа рең беріп, халық шығармашылығының жырмен, әнмен, ел мен жердің рухымен тығыз байланысты екендігін көрсетіп жүрген Ералы Оспанов сынды суретшілердің туындыларын алыс-жақын шетелге, тіпті өзімізге де ұлттық құндылықтың көрінісі ретінде, кәдесый ретінде ұсына алсақ деген ой туындап отыр. Ұлттық бренд дегенді алыстан іздемей-ақ, осындай туындылардан таба білсек, рухани құндылығымыздың жаңаруы мен жаңғыруы болмай ма?!

1-сурет. Ералы Оспанов. Атасының баласы.

2-сурет. Ералы Оспанов. Қайран-ай.

3-сурет. Ералы Оспанов. Сырласу.

4-сурет. Ералы Оспанов. Ел жақсылары.

5-сурет. Ералы Оспанов. Алпамыс.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. «Академик Сейіт Қасқабасов және қазақ фольклористикасы» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференцияның материалдары. – Алматы: «Әдебиет әлемі», 2015. – 384 б.
2. Н. Назарбаев. Ұлы Даланың жеті қыры. <https://khabar.kz/kz/zekti/item/108727-elbasy-ma-alasy>
3. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 ISBN 5-89800-123-9, II том.
4. Әуезов М. Әр жылдар ойлары. – Алматы: Жазушы, 1959. – 364 б.
5. Niles, John D. «Introduction to the Special issue: living epics of China and inner Asia» Journal of American Folklore 129.513 (2016) P. 253-269.
6. Необычайная книга презентована в Астане <https://krisha.kz/content/articles/2015/neobychaynaya-kniga-prezentovana-v-astane>
7. Выставка картин казахстанского художника проходит в Москве https://bnews.kz/ru/news/vistavka_kartin_kazahstanskogo_hudozhnika_prohodit_v_moskve

Krasnopol'skaya Y.V.

2st year MA student

6M040600 – Directing

T.K. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts

Almaty, Kazakhstan

Nogerbek B.B.

Phd in Art studies

Associate professor

Department of History and Theory of cinema

T.K. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts

Almaty, Kazakhstan

THE MAIN ARCHETYPAL IMAGES IN KAZAKH CINEMA OF THE SOVIET PERIOD

Түйін. Бұл мақалада кеңестік дәуіріндегі қазақ киносы – әйелі архетипі, құрметті көрі адам, ардақты және қамқор ананың архетипті, жасөспірім бала / жасөспірімнің архетиптері бейнеленген негізгі архетипикалық бейнелер сипатталған.

Түйінді сөздер: архетиптер, батырлық имидж, қазақ киносы, кеңестік кинотеатр.

Резюме. В данной статье рассмотрены основные архетипические образы, наиболее ярко представленные в казахском игровом кино советского периода – архетип отца как многоуважаемого старца, архетип стойкой и заботливой матери и архетип озорного мальчика/подростка.

Ключевые слова: архетипы, образ героя, казахское кино, советское кино.

Summary. In this article, we consider the main archetypal images most vividly represented in the Kazakh feature cinema of the Soviet period – the archetype of the father as a respected old man, the archetype of a staunch and caring mother, and the archetype of a mischievous boy / teenager.

Key words: archetypes, the image of the hero, Kazakh cinema, Soviet cinema.

As is known, archetypal images are primary; they lie in the initial basis of myths, folklore and culture in general and form the basis of all arts, especially audiovisual ones. The cinema, being the most popular of all arts, renovates and transforms the main archetypal images, generates heroes (characters) through which important and exemplary patterns of behavior in society take place. Perception of archetypal images, in turn, depends on the system of social and ideological coordinates existing in this or that society.

Archetype is an unconscious transpersonal preform, given a priori the possibility of a particular form of representation, filled with concrete content only when it affects the consciousness. Specific images into which archetypes are projected can be considered archetypal images. Archetypal images are always correlated with the epoch (the dominant cultural program of the time period), which generates them, appearing as a manifest metaphor from the collective unconscious. Examination in the mythological characters and plots of typological features makes it possible to distinguish archetypal characters and archetypal plot (motive) in the cinematograph. The archetypal character in the cinema is a modernized version of the archetype. It can be argued that any mythical, literary and cinematic Hero is an archetypal character. The archetypal character, as a rule, has both traditional characteristics of the hero and personal characteristics, thus completing the archetypal image of the hero, which allows the cinema to experiment with genres. Varying the archetypal image and planning the expected emotion from the image, the cinema receives new genres.

The archetype in the cinema is a semantic and constructive unit, through which, at the stage of the script, the dramatic narrative of the film is calculated and evaluated. The correspondence of a movie to an archetypal plot, the so-called cinematic archetypal sequence, allows the viewer to self-identify, following the archetypal motivation of individuation, conditioned by specific archetypal patterns of behavior demonstrated through specific archetypal images. The archetypal image in the cinema is an essential element that forms a “role model” for whole generations of people.

Kazakh cinema of the Soviet period is a huge cultural heritage. And today, more than a quarter of a century after the collapse of the USSR, it is time for a full scientific rethinking, reassessing the cinematic heritage in general, archetypal images in particular, based on modern de-ideologized realities. A detailed, comprehensive study of the evolutionary processes of archetypal images, their specifics in the Kazakh feature cinema of the Soviet period is one of the most urgent tasks in the national art studies, since this problem is still under research.

The working hypothesis of the study suggests that analysis of screen heroes in archetypal categories in the dynamics of development will allow the most detailed analysis of the evolution of archetypal images in the Kazakh feature cinema of the Soviet period and systematize it into a single concept.

In order to reveal interest in the Kazakh Soviet-era feature films among contemporary viewers in general, as well as their interest in the main images of national films of the Soviet period a survey was conducted on the theme: **“Images in Kazakh cinema of the Soviet period”**.

The survey consisted of 10 questions that touched upon various aspects of the perception of the images of the Kazakh feature cinema of the Soviet period among the population: 1) Your sex 2) Your age 3) Your education 4) Your profession / occupation 5) How often do you watch Kazakh films of the Soviet period? 6) What, in your opinion, is the main message of the Kazakh films of the Soviet period? 7) Do you think that the image of the hero influences the spectator's world view? 8) Which male images do you remember from Kazakh Soviet films? 9) Which female images that you remember from Kazakh Soviet films? 10) Which children images do you remember from Kazakh Soviet films?

According to the survey, 36 people took part in it. The majority of the respondents were women – 21 people or 58.33%, the number of men who took part in the survey – 15 people or 41.67%.

The age of the respondents covers 18-65 years. Respondents over 65 did not take part in the survey. The majority of the respondents are 25-45 years old, the respondents aged 18-25 and 45-65 are equally represented:

- 18-25 years – 6 people, or 16.67%
- 25-45 years – 24 people, or 66.67%
- 45-65 years – 6 people, or 16.67%
- over 65 years – 0 people, or 0.00%.

The overwhelming majority of respondents have higher education. The fewest respondents have secondary education:

- Average – 1 person, or 2.78%
- Secondary specialized – 2 people, or 5.56%
- Higher education – 328 people, or 77.78%
- Unfinished higher education – 5 people, or 13.89%

To question 4 “Your profession / occupation” among the respondents 1 person indicated the phone number instead of his / her profession / occupation, 1 person indicated just “specialist”. Among the professions / kind of activities, most were teachers of the university, film experts, musicians, artists, directors. Respondents also provided employees of business, accounting and audit, design, students.

To question number 5 “How often do you watch Kazakh films of the Soviet period?” one of the respondents did not give an answer.

- The survey data show that respondents watch Kazakh films of the Soviet period rarely:
- do not watch at all – 3 people, or 8.57%
- very rarely – 10 people, or 28, 57%
- rarely – 13 people, or 37.14%
- often – 6 people, or 17.14%
- very often – 3 people, or 8.57%

The answers to question number 6 “What, in your opinion, is the message that the Kazakh films of the Soviet period carry?” showed that the majority of the respondents indicated kindness as the main message that carried Kazakh films of the Soviet period. Six of the 36 respondents indicated in their answers – “I do not know”. One respondent wrote in the answer column – “do not watch”.

To question 7 “Do you think that the image of the hero influences the viewer's worldview?” answered 34 of 36 respondents, missed the answer – 2 respondents. The overwhelming majority of respondents believe that the image of the hero in the film influences the viewer's worldview. About a quarter of respondents believe that the image of the film's hero influences the viewer, but only insignificant. Only 1 respondent believes that the image of the hero does not affect the world view of the viewer:

yes, affects – 25 people, or 73.53%
no, not affected – 1 person, or 2.94%
has an impact, but not significantly – 8 people, or 23.53%

To question number 8 “Which male images do you remember from Kazakh Soviet films?” answered 34 of 36 respondents, missed the answer – 2 respondents. The majority of the respondents indicated in the answer the images of the old man from the films “The Land of the Fathers”, “Our Dear Doctor”, as well as the heroic images – the scout from the film “The Ataman’s End”.

The question number 9 “Which female images do you remember from Kazakh Soviet films?” were also answered by 34 of 36 respondents, and two respondents missed the answer. The majority of respondents indicated in the answer images of the mother from the films “Tale of the Mother”, “Angel in the skull-cap”. In addition, the image of young beautiful brides Zhibek (“Kyz Zhibek”) and Gaukhartas (“Keep your star”) was named.

To question number 10 “Which children images do you remember from Kazakh Soviet films?” answers were given by 33 out of 36 respondents, they missed the answer – 3 respondents. The overwhelming majority of respondents in the answer indicated the image of Kozha (“My name is Kozha”) and Alpamys (“Alpamys goes to school”).

The analysis of the data obtained as a result of the sociological survey allows us to conclude that among contemporary viewers there is an interest in Kazakh films of the Soviet period, which, in the opinion of the majority of respondents, carry the idea of good, positive. Most respondents believe that the image of the protagonist in the film can influence the viewer's world view.

From the answers to the last three questions of the sociological survey, it can be concluded that the most vivid images of Kazakh films of the Soviet period are the image of the elder (father), the image of the mother and the image of the mischievous teenager.

All the above data indicate the scientific hypothesis of the thesis, namely that the main interest among the images in the Kazakh Soviet-era feature cinema is the father's archetype as a respected old man, the archetype of a staunch and caring mother, and the archetype of a mischievous boy / teenager.

Now we should briefly dwell on the analysis of those films and images that were mentioned most often in the respondents' answers.

One of the leading places among the respondents was the film “The Tale about Mother” (1963) directed by Alexander Karpov, which presents the archetypal image of a staunch mother. The actions take place during the II World War in one of the villages of Kazakhstan. The film tells the story of a simple woman – a mother who lost her husband and her only son in the war, but she found the strength to help people around her. She is illiterate, she does not know how to read or write, but since the only way to be aware of events is to wait and read letters from the front, she independently learns to read and write and starts working as a postman. She repeatedly had to deliver tragic news to the families of her fellow villagers, and she takes upon herself the burden of compassion to mothers, sharing their grief and trying to make it easier. “This film first showed on the screen the unfolded image of the Mother in Kazakh cinema. The screen heroine was recognizable, close, understandable to the domestic audience, because she was reliable in appearance, plasticity of movement. The physiognomy of the outstanding actress of theater and cinema Amina Umurzakova corresponded to the image of a simple, modest, far from “non-heroic” mother from the Kazakh aul” [1, 44 p.]. Thanks to successfully played images of mothers in a number of films, Amina Umurzakova became the embodiment of the image of the Kazakh mother on screen and on stage. The heroine of the film “The Tale about Mother” is a collective image of the Kazakh mother of the war years. Film critic Lev Anninsky wrote: “... from Mother's image depended on everything: without this character, a movie could have vapid, like a poster” [2, p. 123]. Through the screen re-creation of its image, a generalized image of the front-line mothers as a whole is transmitted. The authors of the film psychologize the traditional image of a woman who was at that time in the war in the Soviet cinema. Female images in general and in military-patriotic content in particular were presented rather one-sidedly: it must be necessarily brave, persistent, strong, iron not even a woman, but rather a machine devoted to the cause of the Communist Party of USSR, for example, in film “She Defends the Motherland” (1943) directed by F. Ermler. To put it differently, all the female images embodied in Soviet cinema had a huge imprint of Soviet ideology, which served to actively propagate the ideas of the Communist Party of the USSR among the people. The film “The Tale about Mother” (1963) and the screen image of the mother in this film don't

carry the ideological propaganda. This is a lyrical film about sorrows, hopes, and inner emotional experiences of the mother. Here the main character – Mother, is not a means of agitating ideas, she is above all a person who has her own soul, her grief and hope.

Respondents who took part in the survey in their responses to the question about the most memorable male image from Kazakh films of the Soviet period indicated the image of Aksakal from the film “Land of the Fathers” directed by Shaken Aimanov (1966).

In the late 1960s films on the theme of the II World War were shot at the film studios of the national republics. In this series of deep films on the theme of war, the originality of the plot, the conceptuality of the author's idea, stands out the film of Shaken Aimanov “The Land of the Fathers” (1966), shot in the script of Olzhas Suleimenov.

Sh. Aimanov was interested in the poem by young poet Olzhas Suleimenov “...One war ended another...”, on the basis of which he decided to make a film. Below is a line from this poem, which briefly but succinctly outlined the plot and the main conflict of the future film:

“The old man, shy, sullen decided,
To drive through half the country
With a hungry grandson to find grave of son
The grandfather did not allow his sons to lie in a foreign tomb” [3, p. 246].

According to the plot, the film takes place in the first years after the Second World War. A Kazakh aksakal in the war dies a son who was buried in the mass grave of the village of Nosakino near Leningrad, and aksakal with his grandson goes on a long trip by train to bring his son's ashes to his native land. Film critic G. Abikeeva denotes a long trip in this film as “a powerful archetypal code for a nomad” [4].

As for the image of the protagonist of the film-the old blacksmith, he was fresh, and even unexpected: the aksakal read prayer, respected and observed the laws and traditions of the Sharia and national customs. The image of Aksakal performed by famous Kazakh actor Yelyubai Umurzakov became innovative in the history of Kazakh Soviet cinema. As noted by professor B.R. Ngerbek: “Without his accurate actor’s psychophysical characteristics, detailed in the everyday details of the screen portrait of Old man, there would be no authenticity of the cinematic plot in general, a convincing cinematographic environment of action, atmosphere the vitality of all the episodic characters of the film” [5, p. 220].

The central newspaper of the USSR “Pravda” wrote about the film “The Land of the Fathers”: “... in search of the Soviet multinational cinema this work of “Kazakhfilm” seems to be an undoubted success, both in terms of the depth of the topic taken and its creative solution” [6, p. 166].

Generalized, but very specific, archetypal images of Mother and Father from the above-mentioned feature films became major achievements of Kazakh Soviet cinema.

And finally, the most memorable among the children's / teenage images in the Kazakh feature film interviewed indicated the image of a mischievous teenager named Kozha from the film “My name is Kozha” by Abdulla Karsakbayev.

The film is based on the story “My name is Kozha” of Berdybek Sokpakhbayev, which has received no less popularity and has been translated into many languages of the world. The writer was one of two authors of the film's script.

“My name is Kozha” – a comedy film about a mischievous teenager, about a daredevil. About such, to which the definition of “difficult child” applies. He is an archetypal image of a mischievous teenager. Kozha either comes up with different, from its point of view, funny situations, but which cause the condemnation of his comrades and adults. Or he gets into different stories “with help” of his senior friend Sultan. But even in the most reprehensible of his deeds, we see a fantasy, a mind of kindness, the basis of his developing character – direct, open and decisive. This film shows the problems and doubts that worry us in adolescence, as if the protagonist is fashioned in the image of all children / adolescents. This is the first love of a pretty little girl with pigtails, and antics, like putting frogs in a teacher’s bag, and the first cigarette smoked with a friend. But, at the same time, left without a father who died in the war, Kozha worries about his mother, becoming a little older. Separate attention can be given to the scene in front of the mirror, where the skin gets on two sides – good and bad. Our hero as if stands between two stations, which are called “Childhood” and “Adulthood”.

Proceeding from all the above, it should be noted that the survey confirmed the thesis that the most memorable archetypal images are the father’s archetype as a respected old man, the archetype of a staunch and caring mother and the archetype of a boy / teenager as a mischievous daredevil. Each of the listed archetypal

images requires a separate comprehensive study, which the author intends to continue in her master's dissertation.

REFERENCES:

1. Nogerbek BB, Mashurova A.A. The image of the mother (Ana) and the Elder (Aksakal) as representatives of traditional culture in the Kazakh fiction film of the 1960s // "Old and New" Cinema: history, document, sleep, writing, light and shadow // Proceedings of the II International Scientific and Practical conference, Turan University, Almaty, 2016.
2. Anninsky L. Exactly what people need // Screen 1964, Collection. – M.: Art, 1965.
3. Suleimenov. O.O. Repeating at noon. – Alma-Ata: Zhazushy, 1973.
4. Abikeeva G.O. Nationalization in Kazakhstan and other countries of Central Asia and how this process is reflected in cinema. – Almaty: PF CAC, 2006.
5. Nogerbek B.R. Folk-folk traditions in the Kazakh game cinema. – Almaty: RUAN, 2008.
6. Essays on the history of Kazakh cinema. – Alma-Ata: Science, 1980.

Мусабай А.М.
магистрант 2 курса
Специальности «Режиссура»
КазНАИ им. Т.Жургенова
г.Алматы, aimmusabaeva@mail.ru

Научный руководитель: **Досбатыров Д.К.**
доцент, доктор PhD

ВЛИЯНИЕ ТРАДИЦИЙ И ОБЫЧАЕВ КАЗАХСКОГО НАРОДА НА РАЗВИТИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ГИМНАСТИКИ В КАЗАХСТАНЕ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СОВЕТСКОГО СПОРТА

Түйін. Мақаланың тақырыбы ұлттық санаттың Қазақстандағы ырғақты гимнастиканың дамуы мен қалыптасуына, кеңестік және әлемдік спорт призмасы арқылы әсерлері талқыланады. Мақалада дәстүрлі өнер – дала әмбебаптары, әншілер-импровизаторлар, атлеттер, бишілер, сиқыршылар, мималар, акробаттар, гимнастишылар гагасырлар бойы біртіндеп дәнекерлейтін огненизмнің, шаман-бақсы, күнtotемінің ежелгі тарихи тамыры туралы айтылады. Гимнастика XX ғасырдың басында Қазақстанға интеграцияланған салалардың бірі болып табылады.

Түйінді сөздер: көркем гимнастика, спорттық гимнастика, денешынықтыру, жарыс, өнер, цирк.

Аннотация. В статье рассматривается влияние категории национального на развитие и становление художественной гимнастики в Казахстане, через призму советского и мирового спорта. Статья затрагивает древнейшие исторические корни тенгрианство, шаманов-баксы, тотема солнца тянутся сквозь века преемственные нити к традиционному искусству – степных артистов-универсалов, певцов-импровизаторов, прекрасных конных наездников, танцоров, фокусников, мимов, акробатов, гимнастов. Освящены вопросы спортивной гимнастики – это первое из направлений, которая интегрировалась в Казахстан на рубеже XX века.

Ключевые слова: художественная гимнастика, спортивная гимнастика, спорт, соревнования, физическая культура, искусство, цирк.

Annotation. This article considers possible influence of Kazakh nationality's origins on development and improvement of rhythmic gymnastics in Kazakhstan through the prism of Soviet and world sport. The article involves discussions on the oldest historical roots of tengriism, Baksy shamans and sun totem which were integral part of Kazakh traditional artists such as steppe-universals, singers-improvisers, great horse riders, dancers, magicians, mines, acrobats and gymnasts. Additionally, authors highlight the situation regarding sports gymnastics which mentioned in article as the first integrated direction in Kazakhstan which established in the 20th century.

Keywords: Rhythmic gymnastics, gymnastics, sports, competition, physical Culture and sport, art, circus.

После присоединения Казахстана к России в эпоху существования советского государства художественная гимнастика приобрела свое развитие и становление как самостоятельный олимпийский вид спорта. Наряду с этим динамично продолжала свое развитие физическая культура, спорт, танцевальное и цирковое искусство, все эти направления тесно связаны с Российской Империей, но не потеряли свою самобытность.

В России художественная гимнастика считается одним из популярнейшей видов спорта. Нет города или крупного поселка городского типа, где бы ни занимались этим спортом. На летних олимпийских играх большинство чемпионов и призеров по художественной гимнастике – россиянки: Алина Кабаева, Юлия Барсукова, Ирина Чачина, Евгения Канаева, Дарья Дмитриева, Маргарита Мамун, Яна Кудрявцева и другие. Яркими звездами спортивной и художественной гимнастики и олимпийскими чемпионами являются и наши соотечественницы: Нелли Ким – уроженка города Шымкент, пятикратная олимпийская чемпионка и первая гимнастка в истории Олимпийских игр получившая максимальных 10 баллов за вольные упражнения и опорный прыжок; Алия Юсупова – абсолютная чемпионка Казахстана, получившая на Олимпийских играх четвертое и пятое место.

Физическая культура, спорт, танцевальное и цирковое искусство в Казахстане зародилось еще в глубокой древности. Имея древнейшие исторические корни, будучи универсальным явлением первокультуры, тенгрианство доныне сохранило свою монолитность, позволяя учёным трактовать его и как религию, и как философию, и как миф. Идея единения земного и небесного заложена в основе тенгрианства. Посредниками же между высшими силами и людьми были шаманы-баксы. Их мистериальные действия – камлания – представляли собой синтез музыкального, драматического, танцевального, акробатического искусства и призваны были изгонять из больных «злого духа», способствуя гармонии духовного и телесного начал в человеке. Письменные источники и археологические исследования свидетельствуют о существовании еще на заре новой эры древних поселений, живших на территории современного Казахстана и имевших свою самобытную культуру и письменность. Среди наскальных изображений особо следует выделить образы «солнцеголовых» и солярные символы. Потому что тотем солнца – один из древнейших тотемов. Люди нуждались в солнечном божестве: в его тепле, источнике света, огня. Таинственная связь солнца с потусторонним подземным миром, куда каждую ночь опускалось солнце, а каждое утро возвращалось, сделало его кумиром многих народов и верований, в том числе и наших предков, о чем свидетельствует петроглиф из урочища Тамгалы на южной оконечности Чу-Илийских гор, названный А. Медоевым «Солярное божество, стоящее на быке». От синкретизма шаманских обрядов, свершавшихся в паре с комическим двойником трикстером, тянутся сквозь века преемственные нити к традиционному искусству салов и сері – степных артистов-универсалов, объединявших в одном лице композиторов-кюй-ши, певцов-импровизаторов, прекрасных конных наездников, танцоров, фокусников, мимов, акробатов. От мистериально-сакральных действий баксы берёт своё начало и принцип театрализации, пронизывающий досуги степняков-кочевников. Отсюда же и дух артистизма, столь свойственный каждому казаху – эмоциональная открытость, способность к импровизации, состязательный задор, дар точного имитирования, мгновенной переимчивости и перевоплощения. [4, с 23] Множество подтверждений того какое значение придавались в степи физическому совершенствованию, мы можем найти в трудах Геродота, Плутарха, Страбона, византийца Менандра Протектора, китайца Сюань Цзяна, в арабских источниках ибн – Хаукаля и в наследиях нашего соотечественника Абулгазы. [2]

Создание Международной Федерации гимнастики (FIG) в 1881 году послужило фундаментальным началом для развития профессионального спорта в СССР и в частности в Казахстане. Международные правила и стандарты (FIG) регламентируют единую систему судейства в международном спортивном сообществе по шести направлениям. Спортивная гимнастика это первое из направлений, которая интегрировалась в Казахстан на рубеже XX века.

Интеграция и развитие спортивной гимнастики в Казахстане в период с 1917 по 2019 гг. можно разделить на три этапа, неразрывно связанных с политической, экономической и социальной жизнью страны.

Первый этап (1917 – 1945 гг.) характеризуется поисками форм и методов работы. В этот период закладываются основы спортивной гимнастики как одного из средств советской системы физического воспитания трудящихся. Значительным стимулом в развитии физкультурного движения в СССР и жанра массовых спортивных праздников в эти годы стали физкультурные праздники: 29 мая 1919 года был проведен физкультурный парад на Красной площади в честь годовщины Всевобуча; он и стал началом этих праздников – одной из форм массовых спортивных зрелищ. С 1924 года и до 80-х годов физкультурные парады проводились ежегодно, становились все более массовыми, политически направленными.

Важным стимулом в развитии жанра массовых спортивно-художественных представлений стал физкультурный парад 1937 г., посвященный 20-летию Октября. Он собрал делегации всех союзных республик (по 150-200 чел.). Так с 1937 г. физкультурные парады в Москве становятся Всесоюзными. Повышается политическая значимость парадов, посвящавшихся важным событиям в жизни страны: в 1938 г. – выборам в Верховный совет, в 1939 г. – XVII съезду ВКП (б), в 1940 г. – выполнению решений XVII съезда. Аналогичная работа проводилась и в союзных республиках, в частности, в Казахстане. Так, в Алма-Ате практиковались спортивно-показательные выступления в цирке, на площадях, в учебных заведениях и т.д. В 1922 году их было проведено более 60, с участием 60 – 150 человек. Первыми инструкторами по гимнастике были И. Белоглазов, Ф. Аддисонов, П. Суворов, Е. Леончик, М. Мурашко.

В 1936-м году 24 апреля был проведен первый чемпионат Казахстана в городе Алма – Ате, где участвовали четыре команды.

Второй этап (1945-1991 гг.). На этом этапе происходит утверждение советской школы гимнастики, закрепляется единая классификационная программа, стали регулярно проводиться соревнования различных масштабов, включая всесоюзные, в том числе и среди школьников. Появились первые мастера спорта СССР. Вениамин Рякшин, житель города Алма-Аты.

Третий этап (1991-2012 гг.). С 1991 года Казахстан стал независимым государством. «Это были годы, когда принимались важнейшие решения, от которых зависел дальнейший путь нашего государства». В период 1991 – 1996 годов социально-экономическая и политическая ситуации были просто критическими. Именно на этот сложный период приходится третий этап развития спортивной гимнастики в РК. [5]

Значимой вехой в истории Казахстанской гимнастики ложится на 14 ноября 1944 года, когда в Алма-Ате открывается Казахский институт физической культуры – первого ВУЗа подобного профиля в среднеазиатском регионе. КазИФК дает большой спортивный и педагогический импульс для подготовки новых кадров в сфере спортивного пространства региона нашей страны. Задачи перед новым высшим учебным заведением и перед кафедрой гимнастики, в особенности, стояли очень непростые. Проводились занятия со студентами, учебно-тренировочная работа со спортсменами, их подготовка к участию в республиканских и всесоюзных соревнованиях. С 1 сентября 1945 года начала работать кафедра гимнастики как одно из структурных подразделений вуза. В 1947 году на базе Казахского института физической культуры на кафедре гимнастики открывается секция художественной гимнастики. Организатором первой группы по художественной гимнастике является Е. Молокова. В 1970 году на базе кафедры КазИФК открывается специализация художественная гимнастика с полноценным тренерско-преподавательским составом. В период 23-летнего пути от секции до специализации уровень художественной гимнастики в Казахстане значительно вырос. Уже на первоначальном этапе своего развития проводились чемпионаты Казахской ССР. Молодые представительницы художественной гимнастики из Казахстана Е. Матесова, Е. Сахарова, Л. Каспарова, Е. Браун, Л. Махова, Г. Дягилева, Л. Любимова, Л. Кириллова, В. Пивлева, Т. Фонова, А. Дорош, А. Батырбекова, С. Рахметова и другие участвуют как в личном зачете так и в групповом первенстве чемпионатов постсоветского пространства. Рождаются имена национальной сборной Казахстана Э. Адриан, С. Янчукова, Е. Максимова, К. Степанова, а четверо из них – С. Барлыбаева, О. Плохова, Г. Кислицына, Т. Голубаева вошли в сборную команду Советского Союза.

В период с 1957 по 1958 год в областной республики стали возникать секции по художественной гимнастике в Семипалатинском пединституте (тренер Т. Ван), в Костанайе (тренер Л. Куланова), в Караганде (тренер Л. Кирилова), в Шымкенте (тренер Н. Машенко), в Жамбыле (тренер М. Лобанова – Горковенко). Также секции были открыты в Актобе и в Павлодаре. Отделение художественной гимнастики при ДЮСШ создана в Алма-Ате в 1958 году в ДЮСШ ГорОНО – тренер К. Степанова, ДЮСШ «Е» – тр. Т. Городецкая. Одновременно с ростом популяризации художественной гимнастики в Казахстане растет и мастерство гимнасток. [2]

С 1950 года в программе художественной гимнастике введены разрядные нормативы – от новичков до I разряда.

Нормы и требования для присвоения разрядов по художественной гимнастике:

1. Календарный план проведения республиканских соревнований и регламент о республиканских соревнованиях, согласно с Федерацией гимнастики Казахстана.
2. Спортсменка выступала не менее чем в двух соревнованиях по данному разрядов текущем году и выполнила разрядные нормативы, согласно классификации.
3. Главный судья соревнований в РК назначается Республиканской коллегией судей.
4. Разрядные требования считаются выполненными при наличии необходимого числа судей соответствующих категорий.
5. Список судей, имеющих право подписи на справках выполнения разрядных нормативов, утверждается на год Республиканской коллегией судей.

Разряды в художественной гимнастике начинаются от III юношеского до мастеров спорта международного класса Республики Казахстан в зависимости от возраста гимнастки и набранных баллов в каждой возрастной категории. По международным правилам юниорок в индивидуальной программе должны набрать 40.00 баллов в многоборье по сумме четырех видов (скакалка, мяч, булавы, лента), в групповых упражнениях должны набрать 20.00 баллов в многоборье в сумме двух видов (обручей и 5

лент). Для присвоения звания Кандидат мастера спорта разрешается выполнить норматив один раз по индивидуальной программе или один раз в групповых упражнениях.

Выполнить в течение года на следующих соревнованиях ранга:

– Один раз на соревнованиях группы IA (Олимпийские игры, Чемпионат мира, Кубок мира, Гран-при, Чемпионат Азии, Азиатские игры, Чемпионат четырех континентов, Всемирные студенческие игры, чемпионат мира среди клубов, центрально-Азиатские игры, международные турниры (по календарю FIG).

– Или два раза на соревнованиях группы II (Кубок РК, Чемпионат РК среди девушек, Молодежные игры РК, Спартакиада школьников РК, чемпионат РК среди ДЮСШ, СДЮШОР, ШВСМ, интерна-тов и клуба, первенство РК, чемпионат РК среди молодежи, Республиканский чемпионат РК по регио-нам, Открытый чемпионат области, Открытый чемпионат г. Астаны, открытый чемпионат г. Алматы.

– Или один раз на соревнованиях группы II или два раза на соревнованиях группы III (Чемпионат ДСО, ведомств и клубов, первенства области, первенство города Астаны, первенство города Алматы, Чемпионат города).

При наличии в составе судейской коллегии не менее двух судей Национальной категории и одного Международной категории.

Состав судейских бригад состоит из двух групп:

Трудность (бригада D), Исполнение (бригада E) каждой судейской бригаде помогает Судья-координатор. На соревнованиях они отбираются путем жеребьевки и назначаются Техническим Комитетом FIG в соответствии с действующим техническим регламентом и правилам судейства. [6]

Впервые в Казахстане звания МСМК по художественной гимнастике были удостоены: О. Плохова, Т. Голубаева (1974), С. Барлыбаева (1976). Возросла роль художественной гимнастики в физическое воспитание девушек, она получила широкое мировое признание.

С 1980 года Художественная гимнастика включена в программу Олимпийских Игр. Начиная с 1993 года национальная сборная команда принимает участие в Азиатских играх, международных турнирах. Выросли результаты выступлений художниц на международной арене: 2 место на XIV Азиатских игр (2002г. Пусан, Южная Корея) и 6 место на чемпионате мира (2001г. Мадрид, Испания). На смену замечательным гимнасткам пришли молодые талантливые спортсменки А. Юсупова, А. Красникова, Р. Хайруллинова, З. Жакупова, Е. Панченко, Ю. Ильченко, М. Хамзина, О. Ильяшенко. [2]

С приобретением Независимости нашего государства, с предложенными государственными программами, определены магистральные пути развития образования, культуры и спорта. Художественная гимнастика сегодня – это не просто вид спорта. Это тандем гармонирующих друг – другу искусства и спорта.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Винер И.А. – Усманова, Е.С. Крючек, Е.Е. Медведева Р.Н. Терехина; Художественная гимнастика: история, состояние и перспективы развития; [Текст]; «Человек»: Москва; 2014 г.
2. Жолымбетов О., Кульназаров А.; Спортивный Казахстан; [Текст]; «Арыс»; Алматы; 2004г. – 672 стр.
3. Победы Казахстанской гимнастики [Электронный ресурс]; Индира Хаметчина; HISTORY; 2013 г; – Режим доступа: <http://internetessa.com/2007/11/04/oformlenie-ssylok-na-elektronnye-resursy/>; свобод- ный. – Загл. с экрана. – Яз. Рус,каз, англ.
4. Досбатыров Д. Синкретизм традиционной казахской культуры в свете инноваций режиссуры цирко- вого и хореографического искусства Казахстана и его интеграции в мировую цивилизацию. – Алма- ты: диссертация КазНАИИм. Т. К. Жургенова, 2003. – с.173.
5. Интернет – ресурсы [//www.kazportal.kz/razvitie-sportivnoy-gimnastiki-v-kazahstane/](http://www.kazportal.kz/razvitie-sportivnoy-gimnastiki-v-kazahstane/)
6. Интернет – ресурсы [//adilet.zan.kz](http://adilet.zan.kz)

Нөгербек Б.Б.

доктор PhD, доцент кафедры «История и теория кино»
КазНАИ имени Т.К. Жургенова

Тажикенов Н.Б.

магистрант 2 курса,
КазНАИ имени Т.К. Жургенова

ФОЛЬКЛОРНЫЕ ГЕРОИ В КАЗАХСКОМ ИГРОВОМ КИНО

Аннотация. Осы мақалада эволюция және кейіпкердің имиджін өзгерту аспектісінде қазақстандық авторлық фильмдердің ең елеулі халықтық фильмдеріне талдау жасалды. Мақалада 1950-шы жылдардан 2000-шы жылдарға дейін қазақ киносындағы кинофильмдерде фольклордың экрандық нұсқаларында, сондай-ақ фольклор бейнелерін бейімдеудегі негізгі фольклорлық кейіпкерлер талқыланды.

Түйінді сөздер: қазақ фантастикасы, фольклорлық фильмдер, фольклорлық кейіпкерлер.

Аннотация. В данной статье авторами обзорно проанализированы наиболее значимые фольклорные фильмы казахского игрового кино в аспекте эволюции и трансформации образа героя. В статье рассматриваются основные фольклорные герои, представленные в казахском игровом кино начиная с 1950-х годов по 2000-е годы, в фильмах-экранизациях фольклора, а также фильмах-адаптациях фольклора.

Ключевые слова: казахское игровое кино, фольклорный фильм, фольклорные герои.

Annotation. In this article, the authors surveyed analyzed the most significant folk films of Kazakh feature films in the aspect of evolution and transformation of the image of the hero. The article discusses the main folklore heroes, presented in the Kazakh game cinema from the 1950s to the 2000s, in films-screen versions of folklore, as well as films-adaptations of folklore.

Keywords: Kazakh fiction film, folklore film, folklore heroes.

В кинематографе понятие «фольклорный герой» неотделимо от фольклорных традиций в кино. Практически все жанры и типы экранных героев связаны с фольклором. Это жанры – вестерн, фильм-экшн, комедии и др., а герои – ковбои, рейнджеры, герой-одиночка, герой-спаситель, герои массовых жанров и т.д.

Как известно, кинематограф Казахстана начал свое развитие с освоения театрально-фольклорных традиций. Первая режиссерская работа в кино Ш.Айманова фильм-спектакль «Поэма о любви» (1954) был создан на основе фольклорного сказания «Козы-Корпеш и Баян-сулу», имевшего сценическое воплощение в формате спектакля.

Киновед Раушан Оспанова в статье «Казахское киноискусство 60-х годов (на материале художественных фильмов)» называет фильм «Кыз Жибек» – первый опыт экранизации на «Казахфильме» и, необходимо отметить, удачный. «Кинокартина «Поэма о любви» (1954) по мотивам эпоса «Козы-Корпеш – Баян-Слу» была всего лишь спектаклем Казахского академического театра драмы, зафиксированным на пленку» [1, с. 172]. Мы не согласны с оценкой Раушан Оспановой касательно дебютного фильма Шакена Айманова «Поэма о любви», так как при всей приближенности к театральной эстетике (открывающийся и закрывающийся занавес в начальных и финальных кадрах, декорации аула, манера актерской игры и др.), «Поэма о любви» все же является кинофильмом, пусть даже и фильмом-спектаклем, но не спектаклем, зафиксированным на пленку. Необходимо обратить внимание на то, что фильм «Поэма о любви» был создан на основе народного сказания, переработанного для сцены и кино, следовательно, национальная кинорежиссура начала свои первые шаги с освоения фольклорных традиций и эта связь с фольклорными истоками в дальнейшем принесет свои положительные плоды. Достаточно вспомнить фильмы Ш.Айманова «Безбородый обманщик» («Алдар Косе»), С.Ходжикова «Кыз-Жибек», Б.Мансурова «Кулагер».

Фильм по мотивам фольклора «Алдар Косе» (1964) режиссера Ш.Айманова – рассказывает историю из жизни легендарного персонажа казахского фольклора Алдара Косе (Безбородого обманщика). Алдар Косе – излюбленный народом фольклорный герой. Согласно сказаниям человек, прозванный Алдаром

Косе, был странствующим бедняком, он был очень жизнерадостным, добрым, справедливым. Алдар Косе благодаря находчивости своего ума, а иногда хитрости и притворству возвращал обездоленным беднякам положенное им добро, присвоенное баями. Сам Алдар Косе не стремился нажить богатства. Алдар Косе – это в определенном смысле образ дервиша, Трикстера и степного рыцаря – защитника простых людей.

Фольклорный образ Алдара Косе на экране безупречно воплотил режиссер Шакен Айманов. Сам фильм и эта роль стала для него этапными. Роль Алдара Косе раскрыла широкий диапазон актерской палитры Ш.Айманова. Фильм пользовался заслуженным успехом у зрителей.

Казахское игровое кино прошло все уровни экранно-фольклорных отношений ускоренным путем. К началу 1970-х годов национальное кино освоило многие кинематографические жанры, в том числе и *экранизации* фольклора. Постановка двухсерийного фильма «Кыз-Жибек» (1970), режиссера Султана Ходжикова, на основе одноименного эпического сказания стала выдающимся достижением национального кинематографа. Фильм «Кыз-Жибек», по праву признан одним из лучших игровых кинофильмов Казахстана. Несмотря на то, что с момента премьеры фильма прошло 48 лет, кинокартину с удовольствием смотрят зрители как старшего, так и молодого поколения.

На наш взгляд, успех такого долголетия фильма заключен в его фольклорных истоках. «Кыз Жибек» – это жемчужина устного народного творчества казахов, лиро-эпическая история любви степной красавицы Кыз Жибек и батыра Толегена, которая трагически обрывается, не успев начаться. Образы главных героев Кыз Жибек и Толегена соответствуют эпическому сказанию. Они молоды и красивы, очень искренне влюблены друг в друга. Интересен также образ вольного, степного батыра Бекежана. Он тоже влюблен в красавицу Жибек и считает себя достойной парой ей, учитывая, что именно он является батыром, надежным щитом рода от набега врагов. Но сердце красавицы принадлежит чужаку Толегену. Бекежан в поре ревности убивает Толегена, затем получает проклятие народа. Авторы фильма: режиссер Султан Ходжиков, сценарист Габит Мусрепов и исполнитель роли Бекежана Асанали Ашимов показали образ соперника Толегена не однобоко, они представили его противоречивый характер во всей сложности его внутренней психической жизни. Основная тема, проходящая красной нитью через фильм – тема необходимости сплоченности, единства казахского народа против угрозы внешнего и внутреннего врага. В финале фильма Жибек, убитая горем от подлой смерти своего возлюбленного Толегена бросается в воду и погибает. Следующие сцены кинокартины показывали полчища джунгар, купающих своих коней и пьющих воду из этой реки. Смысл понятен и глубок: пока казахские батыры выясняли свои отношения, враги оказались у порога. Однако советская цензура на всякий случай рекомендовала вырезать эти сцены из окончательного монтажа фольклорной кинокартины «Кыз-Жибек». О крепкой связи фильма с фольклорной основой отмечал и российский киновед, доктор искусствоведения, профессор Валерий Фомин в своей монографии «Правда сказки. Кино и традиции фольклора» [2].

Помимо прямой формы обращения к фольклору – *экранизации*, казахские кинематографисты активно осваивали модель *интерпретации* фольклора, наиболее известные среди них фильмы «Тризна» (1972-1987) Б. Мансурова и «Бойся враг, девятого сына» (1984) В. Пусурманова. Фильм-сказка «Бойся враг, девятого сына», снятый Виктором Пусурмановым имела хороший прокат, пользовалась успехом среди детской аудитории. Известная народная сказка нашла соответствующий кинематографический эквивалент. «Большие споры вызвала кинокартина «Тризна» по мотивам поэмы «Кулагер» выдающегося поэта Ильяса Жансугурова, репрессированного в 1937 году. Образ народного поэта Акан-серы и его верного коня Кулагера, подло подстреленного на скачках, стал аллегорическим образом судьбы поэта и жестокого времени, отраженного как в поэме, так и в реальном бытии поэтов Акана-серы и Ильяса. Словом, по смысловой насыщенности, наслоении поэтического, мифологического и экранно-изобразительного текстов в одно единое кинематографическое полотно, данный фильм можно воспринимать в контексте интертекстуальности современного экранного искусства. Основным вариант фильма был создан в 1972 году, в это время ни кинематографическая общественность, ни зрители не были готовы к восприятию данного произведения, где кинотекст был буквально перегружен изобразительными деталями, большей частью рожденных фантазиями авторов экранной версии поэтического текста», – писал киновед, кандидат искусствоведения, профессор Б.Р. Ногербек в статье «Фольклорные традиции в казахском кино» [2, с. 39].

Интересным является то обстоятельство, что казахская новая волна, рожденная в конце 1980-х годов в период Перестройки и гласности, и позиционировавшая себя как новое свободное, неангажи-

рованное кино, придерживавшейся эстетики документализма, доверия к реальности, отказа от пафоса и всех форм поэтизации жизненного материала, также активно развивала фольклорные традиции. «... итоговые, завершающие цикл фильмы Серика Апрымова «Три брата» и Дарежана Омирбаева «Жол» легко и свободно впитали и трансформировали экранно-фольклорные традиции. Парадоксально, но факт: «социальные» фильмы «казахской новой волны» представляют собой третий – *цитатный* – уровень экранно-фольклорных связей. «Здесь фольклорный фрагмент: сказка, быль, анекдот, народная поговорка органично включаются в кинематографический текст, при этом сохраняя линейное развитие экранного действия» [2, с. 40].

Цитатная форма, свободное обращение с фольклорным материалом стали отличительными элементами поздних киноработ «казахской новой волны». Эти тенденции четко выражены в фильмах «Жол» (2001) режиссера Д. Омирбаева, «Охотник» (2004) режиссера С. Апрымова.

В сложной жанровой структуре фильма «Жол», как было отмечено в выше приведенной цитате, «фольклоризм» находит свое место. Интересно, что эта кинокартина, включающая в свое повествование «фильм о фильме», воспоминания и мечты, рефлексии режиссера Дарежана Омирбаева о своем творчестве, о своем детстве, представляет собой третий – цитатный – уровень фольклорно-экранных отношений.

В фильме «Охотник» С. Апрымов впервые обращается к эстетике фольклорно-метафорического кино. В фильме противопоставляются две стихии: Природа, как естественное обитание свободного человека – Охотника, ставшего для юноши Учителем и Город как искусственная среда проживания несвободного человека. «Мальчик, берущий уроки добра и ненависти у Охотника, ощущает свою слитность с землей, горами, волком, ему тесно в городе. Город рисуется как тюрьма, как зловещее место, подавляющая волю человека, его естественное стремление к свободе и независимости.

Нужно особо отметить, что фольклорные традиции в игровом кино не ограничиваются только традиционными жанрами историко-революционного, историко-биографического фильмов, связанных с «былинизацией» образов революционеров, комиссаров, героев гражданской и отечественной войн. Фольклорные традиции успешно работают и в известных жанрах современного авторского, коммерческого экшн-фильма и продюсерского кино в целом» [3, с. 40].

Обращение к фольклорным традициям двух наиболее известных режиссеров казахской новой волны говорит о «живучести» фольклорных традиций в кино. После съемок своих итоговых фильмов С. Апрымов и Д. Омирбаев – режиссеры, приверженцы документальной стилистики, ставящие во главу угла доверие к реальности, находят вдохновение в поэтике фольклора.

В качестве примера фольклорных традиций в продюсерском кино можно назвать высокобюджетный проект «Кочевник» (2005). Кинофильм планировался как историческое полотно о великом казахском хане Абылае, объединившем казахский народ в борьбе против агрессии джунгар, и сохранившем независимость государства. Но в процессе работы над сценарием возникла амбициозная идея о создании фильма, которая должна познакомить мирового зрителя с кинообразом Кочевника. Естественно, такой подход требовал иного, не национального подхода к обобщению исторического материала. Сценаристы отказались от сюжета исторического романа И. Есенберлина «Кочевники» об Абылай хане. И таким образом, позиционирование проекта как полноценного блокбастера, ориентированного на международный кинопрокат, привело к тому, что фильм был сделан по шаблонам голливудских блокбастеров на историческую тему. Проект реализовывали кинематографисты нескольких стран: США, РФ, Казахстан. Подавляющая доля затрат на создание фильма пришлось на государственный бюджет Республики Казахстан – около 40 млн. долларов. Главные роли сыграли актеры из зарубежья, а съемочная группа состояла из по большей части из иностранных кинематографистов. В этом фильме были ярко представлены экранно-фольклорные традиции американских ковбойских фильмов о «хороших» и «плохих» ребятах, с элементами восточных единоборства. Образы героев фильма, подходы в их эстетической репрезентации на экране восходили к поэтике фольклора, с отчетливым и категорическим делением персонажей на «своих» и «чужих». Следует отметить, что долгожданный фильм-блокбастер «Кочевник» разочаровал большую часть отечественной публики, как и профессиональную критику. Однако, фильм пришелся по вкусу подросткам, воспитанным на современной масскультуре: батальные сцены, отрубленная голова и другие эффекты.

Одним словом, во многих знаковых фильмах казахского игрового кино, как советского, так и постсоветского периодов развития, кинематографические традиции тесно переплетаются с фольклорными традициями.

Элементы «фольклоризма» в обрисовке характера можно встретить во всех экранных героях, начиная от революционного батыра Амангельды («Амангельды») до адаптированного к модели голливудского блокбастера образа хана Абылая («Кочевник»).

Иными словами, цитатная форма использования экранно-фольклорных традиций практически присутствует во всех современных фильмах, «порой помимо воли авторов, поскольку «вестернизация» текущего кинопроцесса, по сути, и есть наиболее отчетливо выражение преломления традиций фольклора в современной кинематографии, в том числе и казахской. Поэтому можно смело утверждать, что поливидовая, полицитатная форма современного игрового фильма Казахстана полностью отвечает третьей цитатной модели экранно-фольклорных связей» [3, с. 40].

Таким образом, поэтика фольклорного героя не замыкается каким-то определенным периодом, этапом развития национального кино, охватывает весь многолетний кинопроцесс казахского игрового кино от рождения до наших дней. Поэтому в данной статье мы ограничились тезисным перечислением наиболее значимых работ без подробного фильмического анализа развития казахского игрового кино.

Фольклорные герои казахского кино, воплощенные в фильмах-экранизациях народного эпоса (Козы-Корпеш и Баян-сулу, Алдар Косе, Кыз-Жибек и Толеген и др.) наиболее адекватно передают на экране менталитет народа, его чаяния и мечты о свободе, понятии чести и достоинства, раскрывая лучшие черты национального характера.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Оспанова Р.Г. Казахское киноискусство 60-х годов //Очерки истории казахского кино. – Алма-Ата: Наука, 1980.
2. Фомин В.И. Правда сказки. Кино и традиции фольклора. – Москва: М.: Канон+РООИ "Реабилитация", 2012. – 456 с.
3. Ногербек Б.Р. Фольклорные традиции в казахском кино // Сан'ат, – Ташкент, 2010. – № 1.

Садыгожа Г.Б.

магистрант

«Актёрлік шеберлік және режиссерлік қызмет» кафедрасы

Т. Жүргенов атындағы ҚазҰАУ

e-mail: gulimka2808@mail.ru

ШЕТ ЕЛ САХНАСЫН АЛҒАШ БАҒЫНДЫРҒАН ҚАЗАҚ РЕЖИССЕРІ – Ә. МӘМБЕТОВ

Аңдатпа. Қазақ театр режиссурасы десек бірден көз алдымызға алғаш шет елді бағындырған, М. Әуезов атындағы драма театрын еуропалық деңгейге көтерген – Қазақ КСР халық әртісі, КСРО Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, Халық қаһарманы, профессор, отандық және әлемдік театр режиссерлері элитасында лайықты орын алған Әзірбайжан Мәдиұлы Мәмбетовты елестетеміз. Рухани жаңғыру-болашаққа бағдар стратегиясына сәйкес, ұмыт қалған Мәмбетов режиссурасын зерттеу өнер саласы үшін маңызы зор.

Кілт сөздер: қазақ режиссурасы, шығармашылық, инсценировка, сахна, революция.

Аннотация. Если говорить о режиссуре казахского театра, то первым делом на ум приходит выдающаяся личность, народный артист КазССР, лауреат множественных премий, профессор, режиссер, чье имя имеет значимость в элите мировой театральной сферы – Азербайжан Мадиевич Мәмбетов, который вывел казахский академический театр на европейский уровень. Исследование режиссуры А.Мәмбетова имеет огромное значение в рамках программы "Рухани жанғыру".

Ключевые слова: казахская режиссура, творчества, инсценировка, сцена, революция .

Abstracts. If we talk about the directing of the Kazakh theater, the first thing that comes to mind is an outstanding person, a national artist of the Kazakh SSR, winner of international awards, professor, director, whose name is significant in the elite of the world theatrical field – Azerbaijan Madievich Mambetov, who brought the Kazakh academic theater to the European level. The research of directing A. Mambetova is of great importance in the program "Ruhanizhangiry".

Key words: the kazakh direction, creativity, dramatization, stage, revolution.

Әзірбайжан Мәдиұлы Мәмбетов XX –XXI ғасырлардағы мәдениеттің өз қарқынымен адамадардың қазіргі ұрпағы үшін аса маңызды позитивті идеалдардың философиялық-адамгершілік, мәдени – тәрбиелік жалпы көркемдік бағдарламасын қалыптастырды. Тап осы тұста адамның рухани ұмтылыстарын тікелей танытатын мәндік сипаттамасының сапасы орайында театрдың ойын, шығармашылық, публика, хронотоп, тәндік, тіл және т.б. негізгі мағыналық компоненттерін жинақтау режиссерлік ізденістеріне зерттеуге мүмкіндік береді [1, 5 б.].

Театр сыншысы Л. И. Богатенкова: «Ә. Мәмбетов – әлем театр өнерінде қалыптасқан қойылымдық құралдарды батыл да қызығушылықпен пайдаланатын «қойылымдық режиссураның» жарқын өкілдерінің бірі болып табылады. Заманауи режиссерлік ойдың бай мүмкіндіктерін жетік меңгергеніне қарамастан Мәмбетов – қазақ театрының ең керемет дәстүрлерін: оның эпикалық кеңдігін, поэтикасын, сырлы сазын және сахналық тілінің метафоралық байлығын одан әрі дамыта отырып, өзін нағыз ұлттық суреткер екенін дәлелдеді.» – деп Мәмбетов режиссурасының ерекшелігін дөп бағалаған болатын [2, 269 б.]. Шынымен де, Ә.Мәмбетовтың режиссерлік ұстанымына сай жасалған спектакльдердің ішінде жоғарғы жетістікке қол жеткізгендері ұлттық классика бойынша сахналанған шығармалар екенін аңғару бүгінде қиындық туғызбайды. Атап айтсақ, Ә. Мәмбетов инсценировкасымен сахналанған және де Ә.Нүрпейісов трилогиясына сәйкес «Қан мен тер» спектакльдері қарастырылатын болады.

Қазақ театры өз тыныс- тіршілігіндегі өмірлік, тамырлы мәнді жоғалта бастағандығын жаны ауыра сезінетін Мәмбетовтің өзі бір сұхбатында былай дейді: «...Заман басқаша екенін мен түсінем. Бірақ сапасы сын көтермейтін дүниелер баршылық. Одан актер өспейді. Театр «Тамашаның» біртүріне, ортанқол дүниелердің ордасына айналмау керек. Халқымыз театрдан көңілі суығанда «жын ойнақ» деп бір ауыз сөзбен бағасын беретін. Соған келе жатыр ма деп қорқамын. Әкем-ау, бұл – ұлы Әуезов атын иеленген ұлттық театр ғой. Ағылшынның Ханзадалар театры, Мәскеудің Үлкен және Кіші театрлары секілді қасиетті орда ғой. Актер, режиссер ортанқолдүниелермен емес, классикамен өседі. Кешегі Қаллекиді, Шәкенді, Асанәлілерді өсірген классика еді. Кейбір қойылымдарды көргенде

жаным түршігеді. Театр сахнасы – теледидар, радио, газет емес, оған публицистиканың қажеті жоқ. Дүниежүзілік саяси симпозиум, форумдарда, мәжілістерде сөз болатын мәселені театрға әкеліп тықпалаудың не қажеті бар? Театр – плакат емес қой» [1. 5 б.]. Бұлай өнер үшін жаны шырылдауының себебі, режиссердің ар алдында, режиссерлік мамандығы алдында нағыз шебердің сөзі екенін аңғарамыз.

«Ғылым мен өнердің шыңына шығам деп талпынбас бұрын, әуелі әліппесін үйреніңдер» – дейді И.Павлов. Тілге тиек еткелі отырған мамандық – режиссура. Алдымен режиссер дегеніміз кім? Француз тілінен енген режиссер сөзі – «организатор» яғни, ұйымдастырушы. Ұйымдастыра білу – ол қабілет. Қабілет дегеннің өзі іс әрекеттің ойдағыдай көрінуі, адам баласының жеке қасиеті. Қабілет – жалпы арнаулы және тәжірбиелілік, ұйымдастырғыштық, суреткерлік, үйретушілік болып бірнеше түрге бөлінеді. Қабілетті дамытудағы ең басты фактор – еңбек [3, 212 б.]. Әзірбайжан Мәдиұлы Мәмбетов режиссурасының алтын дінгегі – қабілеті мен корифейлерден алған мол тәжірбиесінде: Әзірбайжан Мәмбетов хореографиялық училище, сосын консерватория, кейін Мәскеу мемлекеттік А. Луначарский атындағы театр институтында оқыды. Бірнеше театрда жұмыс істеді. Уақыт өте келе Әзірбайжан Мәмбетов кеңестік театрдың бас режиссерлерінің бірі болды. Оның екі шығармасы КСРО Мемлекеттік сыйлығына ие болды. 1973 жылы Шыңғыс Төрөқұлұлы Айтматовтың «Ана-жер ана» шығаруы және келесі жылы «Түннен кейін күн шығар» деп аталатын чех театрында ұсынылып отырған «Қан мен тер» спектакльді.

Спектакльдің мазмұны мен формасын, атап айтқанда, олардың өзара қарым-қатынасын қалай талдауға болады? Яғни спектакльдің әлдебір модельін жасауға қандай жолмен келуге болады? Бұл сауалға жауап беру үшін режиссер Мәмбетовтің Чехия ұлттық театрында қойған “Қан мен тер” спектакльін талдасақ.

Дәл осы спектакль жайлы қысқаша афиша мазмұнын жаза кетсем: Жақында Қазақ ССР-нің халық артисі, СССР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты М.Әуезов атындағы қазақ мемлекеттік драма театрының бас режиссері Әзірбайжан Мәмбетов Чехославакиядан творчестволық сапардан оралды. Онда режиссердің СССР мемлекеттік сыйлығының лауреаты, жазушы Әбдіжамал Нұрпейісовтың “Қан мен тер” трилогиясы бойынша қойылған спектакль Чехославак халқының ыстық ілтипатына бөленді.

Спектакль туысқан Чехославакия Компартиясының XV съезіне арналды. “Қан мен терді” чех сахнасына дайындаған чехтың белгілі аудармашысы Людек Гребечик. Ол спектакльді “Түннен кейін күн келеді” деп атапты. Пьеса Праганың жиырма бес театрының ішіндегі ең сәулетті де сәнді, тоқсан жылдан астам өмір сүріп келе жатқан тарихы бар “Алтын тамшысы” деп аталатын театрында қойылып, үлкен назарға ие болды. Пьесаның басты рөлдері Еламанды – Людек Мунзар, Ақбаланы – Яна Главачева, Көленді-Иосиф Микса ойнайды. Бұл актерлер өздерінде театрдың белді алтын діңгектері болып есептеледі.

Чехославакияның атақты қылқалам шеберлерінің бірі – Олрих Чимашик спектакльдің декорациясын безендіруде елеулі еңбек еткен [4, 8 б.].

Премьераға спектакль жасалған романының авторы Әбдіжамал Нұрпейісов пен композитор Ғазиза Жұбанова да арнайы шақырумен барып келді. Қазақ режиссері Ә.Мәмбетов өз халқының тарихына бару жолында Ә.Нұрпейісовтың “Қан мен тер” трилогиясы бойынша халықтық-қаһармандық спектакль қойды. Мұнда жарлы балықшы Еламанның тағдырдың талай тауқыметінен өтіп, әлеуметтік тұрғыда жетіліп, революциялық күрес идеясына табан тірегені баяндалады – деп Совет газеттері жарыса жазды. Аталмыш қойылымның сахнаға лайықтап инсценировкасын жасаған режиссер Ә.Мәмбетов. Инсценировка – екі түрлі ұғымның жиынтығы десек те болады. Біріншіден ол- әдеби шығарманы (проза, поэзия) диалогқа айналдыру, екіншіден- театрға арналған әдеби сценарийін жасау, бір сөзбен айтқанда сахна заңдылығына икемдеп драматургиялық нұсқасын жазып шығу. Ә.Мәмбетов режиссерлығымен “Қан мен тер” қойылымына анализ жасау үшін үш түрлі сұрақ арқылы жүргіземіз:

1. Қойылымның мизансценалық шешімін анықтау;
2. Суреткерлік шешімін ашып көрсету;
3. Өзіндік стиліне тоқталу;

Дәл осы тұста режиссер Мәмбетовтың чех басылымының біріне берген сұхбатына назар аударсақ: Түстен кейін, Чех ұлттық театрда өмір серпін берді. Қазіргі уақытта ҚК XV Конгресінің құрметіне «Қан мен тер» спектакльінің репетициясы басталып кетті. Сахнада чех танымал актерлері қазақ халқының кедей балықшыларының, қисық шыбықтары және бай хандардың костюмдерімен сахналық әрекетке көшті. Мысалы: Лутку Монзар, Ян Главахов, Иезеф Миху, Питер Костка, Честмир

Ржанда және басқалар. Залда болашақ премьераны алғаш рет көретін актерлер мен театр қызметкерлері бар. Сахналық әрекет былай басталады: жас және бай Тәңірберген және балықшылар Еламанды іздейді, ол босатылған балықшылардың көшбасшысы еді. Тынымсыз сахналық әрекеттерден кейін бірінші акт аяқталады, сахна өзгереді. Режиссердің орындығынан дауыс естілді. ҚазССР-нің режиссері және КСРО Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, Әзірбайжан Мәмбетовтың дауысы қатқыл шығады, бірақ үні жағымды. Жарықтандыру қарқындылығын, сондай-ақ саундтрэктің күші мен нақты уақытын анықтады. «Аяқтауды өтінемін», – дейді ол бейресми орыс тілінде, содан кейін пейзаж өзінің бастапқы орындарына оралады. Ассистент актерлер дайын екендігін жариялайды, соңғы сахна қайтадан басталады. Кішкентай тұсаукесерден кейін, актерлер өздерінің кейіпкерлеріне мақсат қою арқылы әрекеттерін түсіндіріп жатыр. Қазан төңкерісі жайлы қазақ режиссерінің сенімді режиссерлік жұмысын қызыға бақылады. Аяқталғаннан кейін, біз оның бөлмесіне, яғни режиссер Мәмбетовке кірдік. Ол бізге жағымды күлімсіреп, құшақтап, түтікшесін тұтандырып кеп жіберді. Сәлемдесіп, таныса салысымен, біз бірден пікірталасқа шықтық. Сізге біздің актерлермен бұлай жұмыс жасау қаншалықты қиын? – «Олар өте таңқаларлық, процесс барысында аңғарғаным қазақтарға жақын көп нәрсе бар, Прагалық актерлер біздің өміріміздің ерекшеліктерін тез түсінді, кейіпкерлерімізді, ойларымызды және сезімдерімізді түйсік арқылы сезіне алды». Темекінің иісі бөлме арқылы тез таралды. Түтін біздің сұхбаттасушымыздың бетін жауып және қайта ашады, ерекше атмосфера туғызды. «Менің Чехословакияға ерекше ықыласым бар, менің әкем Қызыл Армияның жауынгері, 30 сәуірде Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде осы Чехословакияда маңында ерлікпен көз жұмды, сондықтан мен сіздің Ұлттық театрларыңызға режиссер ретінде шақырылғанымға өте қуаныштымын» [5, 15 б.].

Бірақ премьерасы өкінішке орай, біраз уақытқа кейінге қалдырылды. Әзірбайжан Мамбетов алғаш рет Қазақ КСР коммунистік жағының съезіне делегат ретінде қатысты, содан кейін Кремльдегі сарайында ККК-нің 25-ші Конгресіне делегаттардың бірі ретінде орын алды. Осы тұста чех газет редакторына берген сұхбатына мән берсек: «Бұл елеулі саяси белсенділік сіздің шығармашылық жұмысыңызбен тығыз қарым-қатынаста ма?» «Әрине, менің саяси және шығармашылық әрекеттерімді бөлуге болмайды, олар екеуі де бірдей мақсатқа ұмтылады. Коммунизмнің үлкен ғимараттарының құрылысы сияқты, адамның қоғамдық санасын қалыптастыру өте маңызды, бұл біздің мәдениетімізге қазынаны салатын мәдениет пен өнер саласындағы нәтижелер дәуірінің жаңа адамы, жоғары адамгершілік қағидаты бар адам – бұл шынайы өмірді көрсететін театр ойыны тұлғаны тәрбиелеуге қатыса алады».

Ә.Мәмбетов режиссурасының ерекшелігі және ұтымды тұсы – ұлттық классикалық шығармаларды таңдауы. Олардың ішінде Ә.Мәмбетов режиссерлық шығармашылығында он бес жыл өткенде айтарлықтай жеңіске жетуіне Ә.Нүрпейісовтің «Қан мен тер» трилогиясының әсері мол [6, 80 б.]. Шығармашылық толысқан шағында ұлттық классиканың алтын қоры саналатын «Қан мен тердің» ұтымды тұсы театрда спектакльін, кейіннен кинода өз орнын тапқан өте бір табысты инсценировка еді. Инсценировка-сахна заңдылығына лайықтап, драматургиялық нұсқасын жазып шығу. Бұл екі процесстің алдыңғысын текстің авторы – режиссер жасауы мүмкін [7, 16 б.]. Төрт томдық романның сюжеті өзінің сахналық бейнесін табады деп ол кезде ешкім ойлаған жоқ. Бірақ, режиссер Мәмбетов өзінің ізденістерін драма теориясына сәйкестендіре отырып, сахналық әрекетке шебер айналдыра білді. Спектакль инсценировкасының басты міндеті- сахнаға лайықталған және сахна талабына бағынған болуы шарт. Демек, қойылып отырған спектакльдің өзіндік сахна тәртібіне сәйкес -тілі болады. Ол актерлік ойында интонация, кейіпкердің мақсаты мен міндетінің әрекет арқылы айтар сөзі басты назарда болады. Сол себепті режиссер алып отырған қойылымының идеясын айқындауда инсценировканың алатын үлесі өте зор. Осы тұста сегіз жүз бетті қамтитын романды екі сағаттық сахналық әрекетке айналдыру нағыз шеберлік.

«Қан мен тер» спектакльінде драматургия экспрессионизмінде кеңінен тараған ситуация мен метафоралар кенет өзгеріп, бұқара санасындағы революциялық төңкерістің синонимі болды. Спектальдің өзі қақтығыс пен кейіпкерлер әрекетінен туындайды. Алғашындағы жасырын көңілшілік құқықсыздыққа, қызу қарсылыққа айналды. Сол үшін де бұл қойылым сұрқай сезімдерге, булыққан ашуға қанық. Айта кететіні бұл спектакльде Мәмбетов экспрессионализмнің (лат. *expressio* «выражение, өрнек») әсер тудыратын көпшілік сахналарын, жарық қою арқылы бейнелік жұмыс- жарық сәулесін қараңғы сахнада кейіпкерге немесе оқиға орнына қою секілді жетістіктерін пайдаланды. Мысалға, оқиға балықшылардың зиратқа бет алған қайғылы шеруімен басталады. Ал, теңіздің толқыған

мазасыз бейнесі – түңгі балық аулауды тек жарық иллюзиясы арқылы ғана – балықшылардың тұлғасы біресе мұзға батып, біресе құтырынған стихиямен жанталаса күресіп, теңіз бетіне шығып жүргендей көрсеткен.

Спектакльдің басында адам баласының күңгірт, сұрқай, бұлыңғырлығы орайында буырқанған стихияның берілуі бекер емес. Теңіз жазирасының зұлым бейнесі арқылы режиссер тұлғаның өмір жолының «күңгірттігін», «қаракөлеңкелігін» көрерменге символикалық түрде жеткізеді. Ұзыннан кеткен дәліздің ұшан-теңіз соңы жоқ- бұл балықшының қиын да қауіпті еңбегі. Бұл жағдайда оларға айқын бір жайт бар, ол- осы бір ауыртпалықтардың бәріне шыдау. Оқиға дамуына қарай, мұндай қайтарымы жоқ істің айқын пішінін жоғалта бастайды. Қойылымда адам мен оны қоршаған өмір арасындағы үйлесім иллюзиясының бұзылуының диссонансты сарыны болып шығады. Символдық тұрғыдан, бұл идея ерекше көңіл аударатын сұрқай ауыр түстік және жарықтық гамма арқылы беріледі. Бұл режиссерлік пайым бойынша, дисгормония, мазасыздық атмосферасын туындатады.

Адам баласының рухани азаттығы үшін күрескен, сұрқай жарықты сахнада әбден шаршап-қажыған балықшылар арасында келе жатқан Еламан, көрермен қабылдауы бойынша көңілсіз ахуалды туғызады. Ол жансыз, сұр ымырт ішінде түнеріңкі келе жатты және ауыр азаптан әбден қалжыраған ауруға ұқсайды. Алайда, режиссер бұл сахнада ішкі монологтың өте күрделі әдісін шеберлікпен енгізе отырып, Еламанның мазасыз ойларын жеңіс музыкасымен жеңіп шығуға мәжбүр етіп қана қоймайды «ең терең азап – адам шегетін азап» деп, өзінің кейіпкерін іштей құлдыққа қарсы көтерілуге, өмірдің күңгірттігіне – әлеуметтік қарсылық сезімін тудыруға мәжбүрлейді.

Саңлақ суреткер ұлттық театрымызды биік белестермен көтерумен бірге, еліміздегі өзге ұлт театрларының өсіп - өркендеуіне де зор үлес қосты. Олардың репертуар қорының толуығын жіті назарда ұстады. Бұрынғы Кеңестер Одағының құрамына кіретін республикалардың театрларына да арнайы шақыртылып, спектакльдер қойды.

Ол Чехтардың Ұлттық театрында «Қан мен терді», Е.Б.Вахтангов атындағы драма театрында «Ғасырдан да ұзақ күнді» қоюы, тек Ә.Мәмбетовтың кемелдігін танытып қана қоймай, қазақ өнерінің өскендігін де әлемге әйгіледі [8, 99 б.].

Қорытынды:

Қазақ сахна өнерін әлемдік деңгейге көтеріп, кеңестік дәуірде өзінің шығармашылық дарынымен қазақ театрының мәртебесін асқақтатқан, қайталанбас режиссерлік шешімдерімен «жаңашыл режиссер» атанған өнер алыптарының бірі, Қазақстанның халық қаһарманы, режиссер – Әзірбайжан Мәдиұлы Мәмбетов еді. Театр мәдениеті үдерістеріне көп жағдайда оның рухани өлшемдері, кәсіби деңгейін анықтай отырып, кеңестік дәуірдегі қазақ театр өнерінің танымал тұлғасы болып табылады. Әлемдік сахналық санада барлық елдер үшін ортақ армандар мен мақсаттарды іске асыру үшін мәңгілік күрес, біздің және шет ел театрларына ортақ. Біз бұрынғы күннің тарихын зерттеу арқылы шындықты білуіміз керек. Халықтың өткені оның қазіргі және келешегіне тікелей әсер етеді. Менің ойымша «Қан мен тер» қойылымы – қазақ халқының өмірі туралы және социалистік идеяларды түсіну тәсілі, бұл кәдімгі қоғамдық өмірдегі өзгерістерді батыл көрсетеді. Драмада патшалық режимге қарсы шыққан қазақ халқының өміріндегі терең өзгерістердің басталғанын ұғындырады. Балықшы Еламан, оның әйелі Ақбала және қалған көшпелілердің тағдыры социалистік қоғамға жол бастайтын жұмысшы адамның шынайы мұқтаждықтарынан туындаған.

Чехия ұлттық театрында Ә.Мәмбетов ерекше режиссерлық көзқарасымен шет ел актерларымен белсене еңбек етіп, "Қан мен тер" қойылымын еуропалық үлгіде табысты қойды деп айта аламыз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Молтобарова К. Режиссер Ә.Мәмбетов феномені «Қазығұрт» баспасы, Алматы, 2011., 5-6.
2. Богатенкова Л.И. Современное казахское сценическое искусство. Алма –Ата, «Наука», 1979 г., 269 с.
3. Байсеркенов М. Қойылым және қолтаңба. Алматы, «Өнер», 1989., 412-б.
4. Газет «Советская культура» 1976 г, Статъя «Люди искусства». С.8.
5. Журнал: Мир социализма. Прага, 1976 г, Статъя «Гость из Казахстана». С.15
6. Шостак И. Режиссер Мамбетов «Өнер» баспасы. Алматы, 1989. С.80.
7. Рахимов Ә. Режиссер шеберлігі. Алматы, 2015., 104-б.
8. Кәкиқызы Н.Б. Сахна шеберлері. Алматы, 2018., 99-б.

Таткенова Ш.А.
старший преподаватель, докторант
Кафедры музыковедения и композиции
Факультета музыкознания, арт-менеджмента
и социально-гуманитарных дисциплин
Казахской национальной консерватории им. Курмангазы

ЖАНР НАЗЫМ В ТВОРЧЕСТВЕ НУРЖАНА НАУШАБАЕВА

Түйін: Бұл мақалада 19-20 ғасырлардың қазақтың халық дәстүрлі композиторы Нұржан Наушабаев шығармашылығының назым жанры қарастырылады. Назым – “кітап мәдениетінің” жанры, ол Н.Наушабаевпен Қазақстан музыка мәдениетіне бірінші рет енгізілді. Берілген жұмыста назымның ерекшеліктері, классификациясы қарастырылады.

Түйін сөздер: қазақтың дәстүрлі музыкасы, музыка мәдениеті, халық дәстүрлі композиторы, түріктілдес халықтар, назым.

Резюме: Данная статья посвящена музыкально-поэтическому жанру назым в творчестве казахского народно-профессионального композитора рубежа 19-20 веков Нуржана Наушабаева. Назым – жанр “книжной культуры”, который был внедрен в музыкальную культуру Казахстана Н.Наушабаевым. В работе впервые приведена классификация назыма, указана его роль и значение в наследии композитора.

Ключевые слова: казахская традиционная музыка, народно-профессиональный композитор, фольклор, тюркоязычные народы, назым.

Abstract: This article is devoted to the musical-poetic genre nazym in the works of the Kazakh folk professional composer at the turn of the 19th and 20th centuries Nurzhan Naushabayev. Nazym is a genre of “book culture”, which was introduced into the musical culture of Kazakhstan by N.Naushabayev. In this paper, for the first time is given the classification of nazym, its role and significance are indicated in the composer's heritage.

Keywords: kazakh traditional music, musical culture, folk professional composer, folklore, turkic-speaking peoples, musical and poetic art, nazym.

В творческом наследии казахского народно-профессионального композитора Нуржана Наушабаева (1856-1919г.г.) «назым» является самостоятельным жанром. Автор дает это название некоторым поэтическим и музыкальным произведениям. Известно, что «назым» – жанр письменной «средневековой тюркоязычной литературы, который был заимствован из персидской поэзии. Назым – это *песня* или *стихотворение*» [1,с.503]. При изучении источников, где он упоминается, стал интересен факт, приведенный исследователем Г.Сайфуллиной. В своей работе она отмечает, что известный средневековый болгарский поэт Кул Гали (1183 – 1236), выдающийся представитель средневековой волжско-болгарской литературы, в своем произведении «Кысса-и Йусуф» («Йусуф китабы») определяет размер и характер стиха, которые составлены в форме рубаи, стихом «назм» [2,с.34]. Следует отметить, что «назым» сложился еще в эпоху средневековья и получил развитие в поэтическом искусстве и литературе многих восточных регионах, где функционировала мусульманская культура. Основным содержанием «назыма» того времени являлась философско-назидательная и духовная тематика.

За время своего существования «назым», распространяясь на территории Евразии и обосновываясь на новых национальных почвах, претерпевал изменения. В некоторых культурах он закрепился в своем первоначальном виде и предназначении, наряду с этим, можно заметить, как «назым» был своеобразно творчески освоен. Так, к примеру, в башкирской литературе конца XIX века, использовалось стихосложение в традиции «назым» [2,с.116]. Выше мы отметили, что в этом же стихосложении создавались произведения болгарского поэта Кул-Гали. А в культуре ингушского народа до сегодняшнего дня функционируют и исполняются «назымы, назамамы» – духовные песни [3,с.305]. В работе М. Матиева «Ингушские назымы как культурный феномен» дана характеристика этого жанра. Интересно то, что свое распространение он получил уже не как литературный жанр, а в качестве песни, органично совмещающей мусульманские и ингушские (фольклорные) традиции. Основным содержанием являются «поэтизированные, фольклоризированные рассказы о жизни, деяниях, подвижнической деятельности мусульманских проповедников, святых, духовных наставников, сподвижников пророка, праведных халифов и т.д.» [3,с.305]. Такое же предназначение, как песенный жанр, «назым» обретает и в творчестве Н.Наушабаева.

Как известно, распространение и влияние ислама происходило повсеместно во всем Центральном-Азиатском пространстве, где впоследствии сложился синтез культурных феноменов: исконно арабского и тюркского, что привело к зарождению во всех культурах мусульманского Востока, так называемой «книжной культуры» [2, с.29]. Именно в ней сложились определенные жанры и формы (мадхия, марсия, газель, гахлия, рубаи, мунаджат, кысса, назым и др.) и традиция «трехязычия» [2, с.33] (арабский, фарси и тюркский языки), а так же «использование традиционных форм стихосложения» [2, с.33]. Формирование «книжной культуры» явилось стимулом развития и для казахского поэтического искусства и литературы. Так один за другим создаются произведения, выполненные в вышеуказанной традиции. Благотворную почву для активной творческой деятельности для многих казахских поэтов создала и письменная фиксация. Как известно, в казахской литературе конца XIX – нач. XX вв. возникла группа «поэтов-книжников». Писатель и ученый М.Магауин в книге «Поэты Казахстана» пишет о том, что это «была особая группа казахских литераторов, которых объединял повышенный интерес к восточной книжной поэзии, а также к традициям казахской литературы и фольклора» [4, с.44-45]. Далее он называет имена «поэтов-книжников», среди которых именуется и Нуржан Наушабаев. Здесь же, М.Магауин высоко оценил собирательскую деятельность Нуржана, приложившего усилия для сбора творческого наследия жырау и акынов прошедших лет. Следует так же отметить, что классик казахской литературы – С.Муканов одним из первых сообщил, что Н.Наушабаев свободно владел арабским, персидским и чагатайским языками, затем делится рассуждением о нем: «Нуржан сөз жок, дарынды акын... Нұржан өлеңді ауызша шығарудан көрі, қаламмен жазып дағдыланған акын. Оның алдындағы үлгісі «шағатай» тіліндегі жазған акындардың шығармалары болу керек... [5, с.459] – («Нуржан, безусловно, талантливый акын... он предпочитал письменную запись своих произведений, нежели их устную передачу. Наверняка, для него стали примером предыдущие акыны, писавшие на чагатайском языке») – (смысловый перевод наш).

Из биографической справки Н.Наушабаева, известно, что первоначальное образование он получил у аульного муллы, проучившись у него четыре года. А в 1872 году поступает учиться в медресе Уасифа в г. Троицк. Нуржан активно занимался саморазвитием и считал, что знания его недостаточны: «Ғылымдық дариясынан ішсем қанып...» («Я хотел бы испить из океана знаний...») [6, с.59]. Постоянная работа над собой и непрерывное стремление в достижении цели приводят его к решению самостоятельному изучению восточных языков. По окончании учебы в медресе, начинает активно осваивать древнеарабский, персидский, чагатайский языки; увлеченно изучает восточную литературу. Вместе с этим, пробует писать первые поэтические произведения, развивает способности в сфере акынской импровизации и композиторской деятельности. Расцвет его творческой деятельности приходится на начало XX века. К этому периоду Наушабаев является уже сформированным профессиональным народным композитором, а его произведения популярны и востребованы в общественной среде. Среди них особо выделяется жанр *назым* – жанр “книжной культуры”, который впервые Нуржаном был внедрен в музыкальную культуру Казахстана. В творчестве композитора назымы отличаются друг от друга по содержанию, тематике и форме. По тематике их дифференциация следующая:

1. *религиозная* – «Төртінші назым», «Сегізінші назым»;

2. *философско-назидательная* – «Алтыншы назым», «Тоғызыншы назым», «Он жетінші назым (Заман-ай)»;

3. *песня-автопортрет* – «Он үшінші назым».

Для понимания как же представлен жанр «назым» в творчестве композитора приведем примеры следующих произведений:

Төртінші назым

Ладовый устой: «d» – эолийский.

Это сочинение создано автором для Бибисары как *хат өлең*, то есть песня-письмо (в данном случае не как *жанр* хат өлең, а именно песня – послание), посредством которого он хотел выразить личную симпатию к понравившейся девушке. Бибисара – единственная дочь (среди пятерых сыновей) богатого и влиятельного бая Медебая из рода Уак. Была известна в округе как талантливая певица, обладавшая сильным голосом и красивой внешностью. Нуржан увидел как-то Бибисару на одном из крупных событий (сватовство двух богачей) увлекся ею. Существовавшие в быту обычаи не позволяли непосредственного общения между молодым мужчиной и девушкой, тем более Нуржан был старше Бибисары и уже женат. Посоветовавшись с близкими людьми, он с их согласия отправляет девушке

любовное письмо – песню, где в скрытой форме признается в своих чувствах. Известно, что такие песенные послания передавались через третье лицо как и в письменном виде, так и в устном. На тот момент третьим лицом был близкий друг и соратник Нуржана – Бордай. Передавая Бибисаре письмо-оригинал, он исполнял и саму песню [6,с.238].

Содержание рассматриваемого назыма наполнено возвышенными размышлениями о Всевышнем, в нем передано душевное состояние от постижения и осознания его могущества. Назым повествовательного, уравновешенного, спокойного и сдержанного характера. Это момент созерцания и осмысления Создателя. В поэтическом тексте приведена следующая мысль автора: «всё во власти Аллаха и по Его воле, не только соединение влюблённых сердец, но даже полёт мухи» [6, с.238], (перевод наш).

В основе песни 7 куплетов без припева. Форма напева куплета – мелоформа («строфическая тирада») из четырех поэтических одиннадцатисложных строк. Инструментальный (домбровый) вступительный проигрыш типично (для Наушабаевских песен) звучит перед основным напевом, настраивая на основную тональность:

Спокойно, задумчиво.

Ладовая основа – «d» эолийский, в объеме ундецимы. Широкий диапазон мелодии способствует воссозданию образа «полётности», «парения» и безграничного запредельного недосягаемого пространства. Назым создан в традиции песен Центрального Казахстана:

Умеренно.

Мелодия берет начало с квартового скачка от V ступени к верхней тонике, это «АМФ» [7,с.71], которая придает звучанию приподнятость и призывность. Но в отличие от многих песен традиции

Сары-Арки это не выражение динамичной энергии и экспрессии. Известно, что АМФ встречается чаще в мажорных ладах. Здесь же, традиционный квартовый скачок от одного опорного тона к другому звучит в миноре, передавая настроение возвышенного созерцания. Он краток, непродолжителен, но емкий. Это обращение автора к Всевышнему, это осмысленный и вопрошающий призыв: “О, Аллах, я протягиваю руки к тебе и твоей славе...”- (отрывок из поэтического текста, смысловой перевод наш). Применение этого музыкального средства в минорном наклонении и иное его выражение является новаторским приемом, характерного для интонационного слова начала XX века. В рассматриваемом назыме присутствуют характерные для творческого стиля Наушабаева «хромающие» ритмы, в данном случае они были применены для передачи эмоций: трепетного волнения и отчаяния. В напеве можно так же наблюдать, как были переданы интонации-просьбы (путем неоднократного повтора II и IV ступеней (2 строка). Затем дальнейшее проведение мотива приобретает декламационный оттенок, созданный путем повторных репетиций верхнего опорного звука и чередование ритмов дробления и суммирования (3 мелострока). Это выражение ответа автора на свой же вопрос и утверждение основной мысли – просьба и зов о помощи: «...О, Всевышний, помоги мне, я верю в тебя и только у тебя прошу помощи...», – поёт Нуржан, (отрывок из поэтического текста, смысловой перевод наш).

Умеренно.

Следует отметить, что напев четко разделен на два предложения и по характеру: в одном из которых звучат вопрошающие интонации, а во втором – декламационно – повествовательные и утвердительные. Границей перехода от одной мелодической мысли к другой является квартовый ход от II ступени к V (конец 2 строки).

Умеренно.

Напевная, повествовательно-уравновешенная, вдумчивая и красиво звучащая мелодика «Төртінші назым» производит необыкновенное впечатление и вызывает при восприятии только положительные и возвышенные эмоции.

Сегізінші назым

Ладовый устой: «а» – эолийский.

Этот назым так же, как и предыдущий, адресован Бибисаре, являясь песней-посланием. Основная мысль автора заключена в выражении искренних чувств, испытываемых к возлюбленной, но в скрытой «завуалированной» форме. Посредством религиозных размышлений и философских суждений, он одновременно передает и лирическое, и созерцательное состояние. Назым звучит как молитвенное чтение, и по интонированию близок к «кораническому песнопению» [8,с.9]. Здесь наблюдаются длительные репетиции одного тона; «кружащийся» повтор секундовых интонаций, чередующихся «с выразительными многозначными паузами» [8,с.9] в вокальной партии. При этом, в инструментальном сопровождении мелодия продолжает звучать, подчеркивая это паузирование.

В данном сочинении 6 куплетов следуют без припева. В основе напева куплета – мелоформа («строфическая тирада») из четырех поэтических одиннадцатисложных строк, между 1 и 2 мелостроками присутствует асинхронность, которую композитор иллюстрирует не только между поэтическим текстом и звуковысотностью, но и подключает, для усиления ее роли, домбровский аккомпанемент. В назыме Нуржан умело применяет инструментальное сопровождение в качестве композиционного приема.

Не спеша.

Диапазон мелодии в объеме септимы и проводится в натуральном миноре.

Не спеша.

Структура ритмической организации отличается частой сменой метра: 5/8, 6/8, 7/8, $\frac{3}{4}$ и 4/4, а также наблюдается попеременное чередование ритмов дробления и суммирования. Отмеченные особенности строения мелодии и ритма назыма сближают его с «кораническими песнопениями».

Алтыншы назым

Ладовый устой: «G»-ионийский.

«Алтыншы назым» – произведение об утрате на тему «Жиырма бес» – прощания с молодостью. Здесь автор делится следующими рассуждениями: «Қадірің жиырма бестің білмеген көп, қызығын үйден шығып көрмеген көп» (“многие не ценят молодую пору, многие так и ничего не успели познать и увидеть”). Назым глубокомысленного, философско-дидактического содержания. В словах назиданиях, адресованных молодому подрастающему поколению, Нуржан советует быть добропорядочными, честными, скромными, отзывчивыми и смелыми...Его слова поучают любить родной народ; уважать достойных людей; стремиться получать знания и познавать мир. Это пожелание и благословение акына – подлинный урок жизни.

Данное сочинение повествовательного, динамичного и приподнятого характера. В нем 14 куплетов следуют без припева. В основе напева куплета – мелоформа («строфическая тирада») из четырех поэтических одиннадцатисложных строк.

Тез. Быстро.

Между 1-ой и 2-ой, а так же 3-ей и 4-ой мелостроками присутствует асинхронность стиха и напева.

Музыкальное изложение двух первых строк представляет собой нисходящий ход. Он звучит как вопрос. Мелодия двух последних строк является ответом. Таким образом, в материале напева наблюдается взаимосвязь вопросо-ответных интонаций четырех мелострок.

В основе напева диатонический звукоряд в объеме септимы. Кроме того, развитие мелодической канвы следует за поэтическим текстом и наблюдается принцип слоготона, что способствует акцентированию наставления. Описываемый назым является ярким образцом стиля Наушабаева, в творчестве которого доминирует проникновение «письменной» поэзии в музыку.

Тоғызыншы назым

Ладовый устой: «а» – эолийский.

«Тоғызыншы назым» – это дидактическое обращение Нуржана, своего рода развернутая рекомендация, касающаяся разных сторон жизни и поучение или заповедь, пожелание. Через мудрые мысли акын наказывает людям быть честными, справедливыми, отзывчивыми, смелыми, решительными; советует жить в дружбе с людьми; призывает любить родной народ и землю; быть благодарными Аллаху и верить в Него всем сердцем. Для раскрытия смысла поэтического текста Нуржан прибегает к помощи такого выразительного средства, как антитеза – противопоставление слов. Как известно, достоинство одного предмета или понятия раскрывается ярче при непосредственном контекстном сопоставлении его с другим предметом или понятием. Так, например, с помощью противопоставления в «Тоғызыншы назым» акын раскрывает ценность положительных качеств человека:

«Білмей шалқып сөйлеуден «...чем говорить без смысла,
сөйлемей түру бес артық. лучше в пять раз – молчать.
Білмегенге бағасын не знающий ценностей –
Алтыннан да мыс артық» ценит больше медь, чем золото...»

или

«Сыртыңнан айтқан өсектен «пусть тебе скажут правду в лицо,
бетіңе айтқан сын артық» чем будут сплетничать о тебе за спиной...»
(смысловой перевод наш)

«Тоғызыншы назым» – динамичного и декламационного характера. В рассматриваемом произведении 22 куплета следуют без припева. В основе напева куплета – мелоформа («строфическая тирада») из четырех поэтических восьмисложных строк. Интересно, что присутствующее противопоставление понятий в поэтическом тексте определяет характер музыки и развитие мелодической линии. Так, в напеве музыкальное оформление строк излагается так же противопоставлением вопросо-ответных интонационных оборотов (1-ая и 2-ая строки). С помощью такого сопоставления усугубляется действенность содержания. Развитие мелодики 1-ой мелостроки основано на нижнем тетрахорде лада. Музыкальное изложение 2-ой строки проводится в верхнем тетрахорде лада, создавая впечатление противопоставления и сопоставления двух мелострок. Тогда как 3-ая и 4-ая строки воспринимаются как утверждение. Здесь акын советует: «тар жерде тайғақ кешуде, ерлердің қылған күші артық» – («в трудных и опасных местах помощь батыров не будет излишней»). Ладоинтонационная структура представляет собой диатонический звукоряд в объеме септимы.

В содержании поэтического текста двух строк также присутствует сопоставление: «хұрметлу зайғы ғұмырдан, ұйқыда көрген түс артық»- («напрасно проведенной бременной жизни – намного лучше сон»).

Инструментальная партия выполняет в данном произведении функцию дублирования голоса и аккомпанемента, без самостоятельного развития.

Заключительное кадансирование является ладовым обобщением всего назыма. Интересно, что даже заключительные интонационные обороты звучат как сопоставление верхнего и нижнего тетрахордов. Кроме того, действенность сопоставления усугубляется и динамикой. Сначала мелодика 3-ей строки заключительного куплета звучит на *forte*, а мелоинтонации 4-ой строки – на *piano*. Благодаря использованию художественных музыкальных средств и динамических оттенков, в «Тоғызыншы назым» достигается выразительность, яркость и отточенность всего текста.

«Он жетінші назым»

«Заман – ай»

Ладовый устой: «G»-ионийский.

«Заман-ай» – произведение глубокого философского содержания. В нем отображена реальная жизнь того времени (начало XX-го века). Главной темой данного сочинения является размышление

об изменении отношения людей к высоким моральным ценностям, о переменчивости времени, о бренности и обманчивости жизни, и разочарование ею.... Это наблюдение акына за окружающей действительностью, сопоставление различных сторон поведения человека в обществе и пропаганда консервативных идей и взглядов.

Нуржан взывает к людям, чтобы они «оглянулись и задумались, посмотрев вокруг на то, что происходит...». В этом назыме автор описывает конкретную сложившуюся ситуацию в обществе: «...Люди друг друга обманывают..., перестали уважать достойных, умных и грамотных..., стали гордыми, заносчивыми и алчными...». Для раскрытия художественного содержания автор использует такие средства выразительности, как метафора, сравнение и ирония (сарказм). С помощью которых достигается значительность высказывания. Это сочинение приподнятого и декламационного характера. В основе музыкального материала – интонации «обрядового» звуоряда в объёме сексты.

В основе назыма 13 куплетов, многократно повторяющихся без припева. Форма напева куплета – «строфическая тирада» из четырех 8-сложных поэтических строк.

Музыкальное изложение 1-ой строки выражает утверждение, обращение, этому способствует ритмическая выделенность каждого звука, на который приходится один слог слова, т.е. получается – слоготон.

Умеренно

9
1
Ни - е - ті бө - лек а - дам-нын, оу,
11
2
Жок-па бас - қа та - ба - рын,

Мелодическое развитие следующих мелострок основано на распеве тонов «обрядового» звуоряда.

13
3
На-кыл-даң жа-зып қа - ра - шы,
14
1
Қал - пы - на, оу, лай - ғы за - ма - ны,

В завершении всего назыма излагается заключительное кадансирование. Оно основано на распеве тонов «обрядового» звукоряда в нисходящем движении: V–VI–V–III–V–III–II–I. Это ладовое обобщение всего материала.

Для данного опуса характерны «хромающие» ритмы, которые способствуют выделению каждого слога. Такой ритмический рисунок напева, где подчеркивается долгота или краткость слога, как известно, характерна для песен Абая. Поскольку оба акына жили примерно в одинаковое время (конец XIX в. и начало XX в.), то, скорее всего Абай оказал на Нуржана непосредственное влияние, так как многие певцы и акыны перенимали песенные традиции Абая. Влияние Абая проявляется и не только в ритмическом выражении мелодического рисунка. Кроме того, в музыкальном тексте назыма на каждый слог приходится один звук. Вследствие точного следования мелодии за текстом, образуется органичное сочетание и образное единство стиха и напева, а также скромное развитие мелодической линии без дополнительных украшений.

Он үшінші назым

Ладовый устой: «g» – эолийский.

«Он үшінші назым» – один из самых выразительных, проникновенно- прекрасных произведений Нуржана. Это произведение философского характера, где акын поёт о назначении человека в жизни. Следует отметить, что Нуржан сочинил его, будучи уже в зрелом возрасте – в 53 года. Это *«песня-автопортрет»*, в котором акын представляет себя и обращается непосредственно к самому себе: «Ей, Нуржан, қаламыңды қолыңа алшы» («Ей, Нуржан, возьми в руки перо»), «қимылда, қалған жоқ па бірер тамшы» («поторопись, еще есть в жилах кровь»), «сөйлеп қал қызыл тілім шал боларсың» («говори, мой язык, пока не стал стар»), «артыңа бір қарауға зар боларсың» («иначе будешь сожалеть»).

Для раскрытия содержания поэтического текста и усиления логического смысла, акын использует художественные средства выразительности, такие как метафора и сравнение. А для выражения основной музыкальной идеи Нуржан обращается к помощи такого музыкального средства, как «акынский мелодический комплекс». Примечательно, что песня звучит в минорном ладу. Как известно, «АМФ» – утверждение верхней тоники применялась в мажорном наклонении. Использование этого средства уже в минорном ладу – новаторский прием XX-го века. Ныне очень популярны песни «Майда қоныр» Ахан сері и «Жиырма бес» Зылғары, в которых выразительно и свежо для традиционного музыкального восприятия звучит яркая интонация АМФ в минорном ладу. Трактовка данного варианта АМФ Нуржаном своеобразна и отлична от известных песен. В «Майда қоныр» и «Жиырма бес» семантика АМФ утверждения, вещательности и энергии отходит на второй план. Она придаёт мелодии размах и широту дыхания. А в песне Нуржана «Он үшінші назым» содержательная нагрузка АМФ сохраняется, подчеркивается её призывность и утвердительность. Но при этом, минорная окраска расширяет спектр значения АМФ. Нуржан гибко использует выразительные средства народно-профессиональной песни.

«Он үшінші назым» состоит из инструментального вступления, основного напева без припева, кадансового заключения.

Екпіндете./В темпе.

Строй домбры

12
Ей, Нұр-жа - - - - ан, қа - ла - мың - ды қо - лы-на ал - шы, —
f

14
Тот ба - сып кірш(i)лік бас - қан кө - ніл - ді ар-ш(ы)оу -
mf
II

18
оу - - - - -

23
Е - лу үш жас - қа кел - дің кө - рі тар - лан, —
f

Форма напева – мелодформа («строфическая тирада») из четырех поэтических одиннадцатисложных строк, выполненных в рамках традиции кара өлең (1-ая, 2-ая и 3-я, 4-ая строки представляют собой повторенную полустрофу). Яркий, внушительный и призывный возглас предвещает 1-ую строку напева, где акын обращается к себе. Зачин на алексическом восклицании выражен приподнятым и активным ходом от V ступени к верхней тонике (АМФ). Утверждение АМФ подчеркивается её продолжительностью и полётностью. Между 1-ой и 2-ой мелостроками – асинхронность стиха и напева, которая дополнительно *акцентируется введением инструментального проигрыша*. Умелое применение такого композиционного приема подчеркивает стиль автора. Мелодическая линия 2-ой строки представляет собой спад энергии и успокоение. А кадансовый подход к нижнему тону осуществлен уже только в инструментальном сопровождении. Повторенная полустрофа 3-ей и 4-ой строк повторяет материал 1-ой, 2-ой мелостроков. Кадансовое заключение в масштабном и развернутом виде демонстрирует утверждение основной идеи и устоя. Здесь подчеркивается совершенно определенный выразительный смысл АМФ. Четыре раза на припевных словах применен ход от V ступени к верхнему устою, который орнаментально обыгрывается, возвращаясь к нижнему устою.

Объединяющей чертой назывов является наличие следующих особенностей:

1. форма назыма 3-х частная: а) вступительный раздел – инструментальный, чаще построенный на музыкальном материале напева или кадансового заключения произведения; б) средняя часть – основной напев: 4-х строчная мелодформа; в) кадансовое заключение, представляющее собой распев алексических слогов или припевных слов, приводящий развитие мелодии к устою;

2. форма основного напева песенная, *без припева*. Здесь наблюдается синтез черт строфы и тирады. Признак песенного жанра – “4-строчная мелострофа” музыкально оформленная в рамках традиции *кара өлең* определяется как “строфическая тирада”. Тирадность (влияние письменной поэзии) – это многократный повтор «строфической тирады», другими словами, следование чередующихся одного за другим куплетов без припева;

3. интонационное родство с песнями устно-профессиональных композиторов Центрального Казахстана;

4. соотношение стиха и напева как синхронное, так и асинхронное, встречается речитация;

5. в основе ладоинтонационного строения данной группы прослеживается общая закономерность – наличие основных опорных тонов: I-V-I и I-II-V. Их функциональное значение ясно. Структура лада раскрывается с помощью 1) сопоставления названных ступеней, 2) поступенного заполнения пространства и опевания опорных звуков;

6. в ритмической организации композитор отдает предпочтение ритмам суммирования, «хромающим» ритмам.

Таким образом, в музыкальном наследии Наушабаева жанр *назым* основан на синкретизме филологических основ «книжной» культуры и песенных традиций Центрального Казахстана. *Этот песенно-поэтический жанр* в творчестве композитора явился определяющей характерной чертой стиля. Высокий интеллект и яркий природный талант уникальной личности позволил искусно синтезировать несколько традиций в одном жанре.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Қазақ әдебиеті энциклопедия, «Білік», Баспа үйі, Алматы-1999ж, 729 бет.
2. Г.Сайфуллина «Музыка священного слова. Чтение Корана в традиционной татаро-мусульманской культуре», Казань, 1999г, 230 с.
3. М.Матиев «Ингушские назымы как культурный феномен», сб.ст. материалов I **Международной научной** конференции «Традиционная культура тюркских народов в изменяющемся мире» (12-15 апреля 2017г.), Казань: издательство «Ак Буре», 2017, 554с.
4. «Поэты Казахстана», Ленинград., 1978 г., 608с.
5. С. Муканов «Менің мектептерім», Алматы., 1950 г., 472с.
6. С. Әбілғазин «Арқада Наушабайдың Нұржаны өткен», Қостанай., 1998ж., 558с.
7. С.А.Елеманова «Казахское традиционное песенное искусство», Алматы., Дайк-пресс-2000г., 185с.
8. С.Кузембаева, Т. Егинбаева «Лекции по истории казахской музыки», 271с., А-2005г.

УДК792791.633
(574)У58

Умбетқалиев Ш.

II курс магистранты

«Режиссура және актерлік өнер» кафедрасы

Т.Жүргенов атындағы қазақ ұлттық өнер академиясы

эл.адрес: akzhunis97s@mail.ru

БҮГІНГІ ҚАЗАҚ ТЕАТР РЕЖИССУРАСЫНДАҒЫ ЖАҢА ФОРМАЛАРДЫ «ҚҰПИЯ» СПЕКТАКЛІ АРҚЫЛЫ ТАЛДАУ

***Түйіндемe.** Бұл мақалада автор бүгінгі қазақ театр режиссурасындағы жаңа формалардың көркемдік деңгейін жаңадан қойылған «Құпия» спектаклін талдау арқылы анықтайды. Классикалық және заманауи драматургияның сахналық ғұмырына талдау жасай отырып, бүгінгі күн театр өнерінің даму үдерісін саралайды.*

***Кілт сөздер.** Театр, актер, режиссер, сценография, театр суретшісі, драматург.*

***Резюме.** В данной статье автор определяет художественный уровень новых форм в режиссуре современного казахского театра, анализируя недавно представленный спектакль “Тайна”. Обзор процесса развития современного театрального искусства проведен через анализ сценической жизни классической и современной драматургии*

***Ключевые слова:** театр, актер, режиссер, сценография, художник театра, драматург.*

***Resume.** In this article the author identify the art level of new forms in modern Kazakh theatre stage direction based on the new play “The Secret”. Review of modern theatrical art process development was performed through analyses of classical and modern drama stage life.*

***Key words:** theatre, actor, theatre director, scenic painting, master of the theatre, playwright.*

Қазақ театры басқа орындаушылық өнер түрлерімен салыстырғанда кенже пайда болды. Сондықтанда, оның даму сатысында кемшіліктер мен түсінбеушіліктер болып тұруы заңды құбылыс. Дегенменде театр саласының мамандары әлемдік театр үдерісінен қалмай, заманға сай спектакльдер тудыруға талпынып жатқандығы жасырын емес. Соның ішінде режиссура қарқынды ізденіс үстінде десек қателеспейміз.

Бүгінгі режиссерлерміз тың ізденістереге бара отырып жаңа фарматтағы спектакльдер қоюда. Олар әлем театрының тарихы мен даму үдерісіне мән бере отырып өзіндік қазақ театрына сай қойылымдар жасайды.

Алматы қаласындағы театрлардың репертуарының көпшілігінде қазақ классиканың жауһарлары сахналануда, тіпті өзге ұлт өкілдері де ұлттық классикамызды түрлі интерпретациялармен қойып жатқаны қуантады. Алайда, олардың дені шетелдерге апарып, қазақ халқының ұлттық дүниесі деп көрсетуге әлі де дайын емес. Дегенмен, талпыныстар жоқ емес, сол себепті алдағы уақытта режиссерлер Мәскеуде өткен алғашқы онкүндіктегі Е.Брусиловскийдің «Қыз Жібек» операсы көрсеткен деңгейге жетіп, талғампаз көрермендердің қошеметіне ие болады деген үміттеміз. Неміс театр зерттеушісі Ханс-Тис Леманн «...постдраматический театр вбирает в себя актуальность/ воспроизведение/воздействие прежних эстетик, включая и те, в которых идея драмы не проявлялась ни на уровне текста, ни на уровне представления. Искусство вообще не может развиваться без связи с более ранними формами. Обсуждать можно только уровни, степень осознанности, проявленность или уникальность этих связей», - дейді. [1]. Заманауи театр дамумен қатар өнердің ескі формаларымен үнемі тығыз байланыста өзгеріске түсетіні анық. Сол себепті де дәстүрлі театр қағидаларын негізге ала отырып, бүгінгінің мәселесін жеткізіп, ұлттық кодты көрсететін қойылымдар қай кезде де тапшы болмақ. Себебі қай кезең болса да театр өнері көрерменге эстетикалық ләззат, рухани азық сыйлайтын орын бола білеуі қажет.

Еліміздің тәуелсіздігімен бірге театр өнеріндегі көркем формаларда пайда болып дамып отырды. Режиссерлеріміз бұл жаңашылдыққа әлемдік театр үдерісіне көз тіге отырып келді десек қателеспейміз. Тың идеяларды зерттей отырып, Қазақстан театр режиссурасы мен өнеріне керек дегенін дамытты.

Заманауи драматургияның сахналануы театрдың ізденістерімен қатар, ұжымның мүмкіндіктерін көрсетеді. Кез-келген театр сахнасында классиканың қойылуы орынды. Дегенмен мұнымен шектеліп

қалмай, бүгінгі күн тынысын көрсететін қазіргі драматургияны көрсету заманның талабы болып отыр. Бұл ретте әсіресе аударма пьесалардың сахналанып жатуы қуантады, себебі еліміздегі заамнауи драматургияның өте баяу дамуына байланысты, оларды театр сахналарынан көп көре бермейміз. Есесіне, аударма драматургиялар еліміздегі көптеген өнер ұжымдарын қызықтыруда.

Жалпы еліміздегі өнер ұжымдарының репертуарына аударма дүниелер өте қажет. Бұл актерлердің рухани болмысын арттырады және мәдениетін көтереді. Бұл туралы Мұхтар Әуезов: «...аудармалардың ішінде совет пьесаларынан бөлек, классик пьесалар тағы бар. Оларды қою арқылы ең әуелі, біз қазақ жұртшылығын неше алуан тарихпен, неше түрлі ұлттардың, қоғамдардың, таптардың өмірімен таныстырамыз. Сол орталардағы қоғамдық мінез-құлық, мүсін-пішіндерді танытамыз, – дей келіп, – ...осыларды қазақ артисінің ойнап бере алуы, театрдың мәдениетті түрде қоя білуі, бір жағынан біздегі мәдениет фронтының дамуын көрсетеді» [2], – деп жазады. Өткен ғасырдың алғашқы жартысында жазылған бұл ой-пікір қазіргі уақытта да өзекті. Себебі, расымен де рольді тудырушы өнерпаздардың көркемдік ізденістері, өзге елдер мәдениетін танып-білуі тұрғысындағы өзіндік шешімдері өте қажет.

Міне осындай ойларымызға дәлел ретінде «Құпия» спектаклін талдауға ниет еттік. Бұл қойылымға тоқталуымыздың бірден бір себебі, спектакльдің жаңа болуы.

Ғ.Мүсірепов атындағы академиялық балалар мен жасөспірімдер театрында кезекті премьерә көрерменге жол тартты. Бұл жолы өнер ұжымының таңдауы жас драматург Ж.Әлікеннің «Аты жоқ пьеса» деген шығармасына түсіпті. Бұл автордың театр сахнасындағы екінші премьерасы, алғашқысы «Сыйқырлы терезе» балаларға арналған қойылымы болатын. Автор жасөспірімдер мәселесі мен оқу жүйесіндегі кейбір олқылықтарды негізге ала отырып мәңгірт қоғамды көрсетуге ден қойған. Осындай пьесаның түпкі идеясын ашуда режиссер Е.Карибаев ұзақ іздене отырып, қойылымның өзіндік формасын таба білген.

«Құпия» деген ат қойылып айдар тағылған спектакльде жасырын ештеңе жоқ. Барлығы бесенеден белгілі қоғамда қалыптасып қалған жүйені білеміз бірақ үндемейміз. Режиссер мен суретші Н.Сәменов спектакльдің идеясын ашуда қозғалмалы есіктерді орынды пайдаланады. Сахнада жеті есік, жеті түрлі тағдырлар. Есік ашылады, жабылады арғы жағында не болып жатқанын білмейміз, ойламаймыз да. Күнделікті өмірдеде дәл солай. Жанымыздағы адамдардың бергі жылтыр әлемін ғана көреміз. Есік тарс етіп жабылды барлығымыз сол адамдыда, оның міселесін де ұмытып кеттік.

Зулап өтіп жатқан өмір ағымына ілесеміз деп жүріп өз боймыздағы адамгершік қасиеттерінен ажырап қалып жатқандығымыз спектакльде өзекті мәселе болып көтерілген. Осы мәселені жеткізуде Е.Карибаев актерлерге бір қалыпқа түскен, ештеңені көрмейтін кейіпкерлерді бедерлеуді мақсат етіп берген. Сахнадағы әрбір актер сол мақсатта әрекет етеді.

Жаңабай колледждің қожайыны. Өткен ғасырдың 90-шы жылдарындағы алмағайып кезеңде басы істеп кеткен пысықтардың бірі. Бүгінде жаңа байыған өзінше қоғамның «элитасын» құрып тұрған дөкей. Соңғы сән үлгісінде киініп, қымбат көлік мініп масайрағанымен, интеллектуалдық деңгейі төмен жан. Өмірде барлығын ақша шешеді деген ойды берік ұстанады. Кейіпкер бойындағы бұл қасиеттер сахнадан астарлы емес ашық көрсетіледі.

Бұл рольді режиссер Б.Камаарановқа сеніп тапсырған екен. Актер масайраған байды шірелген жүріс пен көтерілген кеуде арқылы көрсетеді. Сахнаға алғаш шыққанда ешкімді менсінбейтіндігін жоғарыдан төмен қараған көзқарас арқылы білдіреді. Жаңабайды ақ киімге киіндіру арқылы сырттай таза көрінгенімен ішкі әлемі мүлдем ондай емес екендігін меңзеп тұр. Б.Камааранов алшандап жүрумен қатар, кейіпкеріне тән өзіндік бір ерекше қимыл-әрекет табу керек еді. Б.Камаарановтың Жаңабайының басқалардан жоғары тұрғанын сөзбен ғана емес, іс-әрекетпен сахнада дәлелдеу керек еді. Өзінің барлығының қожайыны екеніне актер бізді сендіре алмады. Режиссерлік шешім бойынша ол орындыққа шығып тұрады. Бұл өзін қоғамда басқалардан жоғары екенмін деп ойлайтын өзімшіл адамды көрсетіп тұр. Міне осындай сырттай ашық көрсетілген дәреже шын мәнінде қандай екен біз түсінгенімізбен актер ойынын көрінбеді. Орындаушы әліде іздене түссе бұл олқылықтың орны толады деп ойлаймыз. Себебі, Б.Камааранов ізденетін актер екенін білеміз. Соңғы кезде жағымды рольдерде көрініп жүрген актердің бұл ролі орындаушының қарым-қабілетіне орай сахнада өзіндік шешімін тауып отыр. Дегенмен, актер роль алғаннан кейін өзімен жұмыс істейтінін білеміз. Әліде бұл рольдің өсіп, бейненің ашыла түсетініне сенімдіміз.

Осы жаңа байдың ізбасарлары меңгеруші мен хатшы. Олар қожайынына сенімді иттер сияқты. Бұйрық айтылды, еш ойланбастан орындайды.

Меңгеруші қожайынның өзі дайындаған жемісі. «Не ексең соны орасың» дейме. Жаңабай өзінің қолшақпары етіп отырған меңгерушіні Т.Нұрбекова нанымды сомдап шықты. Актриса бүгінгі репертуардың жүгін көтеріп жүрген өнерлі жастардың бірі. Т.Нұрбекова меңгерушінің тықылдап, сәл еңкейіп жүруі арқылы оның қаншалықты қу тірлікке беріліп кеткенін көрсетуге талпынған. Адамгершілік пен жылулық сезімдерін ұмытқан, робот. Орындаушы меңгерушінің темірдей тәртіп ұстанып, бұйрықты екі етпейтінін көрсетуге ден қойған. Қолынан кілтін тастамай, бәрін үрейлендіріп жүретін ол басқалар үшін адам емес. Өкінішке орай біздің арамызда, күнделікті өмірде мұндай роботтар көп.

Спектакльдің бір ерекшелігі мұнда басты роль жоқ. Сахнадағы әрбір бейне өзінше маңызды. Көтерер жүгі ауыр, айтар ойы терең. Автор мен режиссер қазақ, орыс, ағылшын тілдерінің ұстаздарын жайдан жай алып отырған жоқ. Бұл тіл мәртебесі мәселесінің бір ұшы.

Мақпал ағылшын тілінің маманы. Спектакльдің басынан соңына дейін жүрседе, сахнада тексі мүлде жоқ десек болады. Г.Байбосынова үнсіз ұғысады. Үздіккен көзқараспен, үнсіз күрсінулер, махаббаттың ауыр машахаты болып көрінгенімен бұл саяси мәселе. Ағылшын тілі барлық жерде керек дегенімізбен сөйлейтініміз шамалы. Бұл мұғалімнің үнсіз жүруінің бір себебі осында жатыр. Осындай астарлы ойды түсінген Г.Байбосынова сахнада ширақ қимылдап, нанымды образ жасай білді.

Орыс тілінің мұғалімі Карим шіреніп жүрген, санасы бұрыннан құлыпталған дүбәра күн кешуші пенде. Ол өмірдің мәні мен адамгершілік сияқты мәселелерге бас қатырмайды. Кімнің кім екенінде шаруасы жоқ, өзіне жайлы болса болғаны. Бұл біздің елдегі орыс тілінің күйі мен орны десек қателеспейміз. Бұл өзімшіл тіл маманын Д.Манақов нанымды бейнелей білді. Актер алшаңдап жүріп қалаған уақытында Мақпалды ертіп кетуі арқылы Каримнің ештеңеге бас қатырып жатпайтынын көрсеткен. Д.Манақов сахнада әлемді белінен басқан жолы болғыш жігітті көрсетті. Ол үшін басқалардың қалауы мен армандары маңызды емес. Ең бастысы өзіне жақсы болса болғаны. Д.Манақовтың сахнада жасап отырған бейнесінің мұндай болуынан қоғамдағы орын алған кейбір оқиғалар себепкер. Жіберген қателіктері мен кемшіліктеріне көз жұма қарап осындай болуына қоғам өзі кінәлі. Кемшіліктеріне көз жұма қарап, төрімізге шығарып отырмыз.

Қазақ тілі пәнінің мұғалімі Арман атты жас жігіт. Өзінің жасына сай албырт мінезді, намысшыл жігіт. Жас маман қазақ тілінің мәртебесінің жоғары болатынына сенеді. Өмірде көп дүниелерді армандап, бәрін өзімен тең көретін ақкөңіл жан. Арман әділдіктің күшімен бәріне қол жеткізуге болатына сенеді. Мұндай жігітті сахнада Д.Сүлейменов өзінің актерлік қарым-қабілетіне сай кейіптеп шықты. Класикалық үлгіде киінген өте сыпайы, намыс пен күш-жігері тасыған жас маман. Мінезінің бірбеткейлігінен жұмыста ұзақ тұрақтай алмайды. Дегенмен, Д.Сүлейменовтің орындауындағы Арманы бәрінің жақсы жаққа өзгеретініне сенеді. Өзінен үлкен жесір әйелге ғашық болған ол, тағыда маңдайын тасқа соқты. Санасы құлыпталған мәңгүрт қоғамның бір мүшесіне айналмас үшін бәріне қасқайып қарсы тұрды.

Ағылшын тілінің маманы сұлу жесір келіншек Мақпал келіп, байқатпай оның басына хамытты кигізе салды. Шынымен, үміт артып, көп дүние күткен ер азаматтар ессіз сезімнің жетегінде кетіп, қателіктерге бой алдырып жатады. Арман–Д.Сүлейменов қазақшасы түсініксіз орысша сайраған жастармен арпалыса жүріп, бәрін өзгерткісі келетінін актер сабақ үстіндегі сахналарда нанымды көрсете білді. Бірақ, бәрімен жалғыз арпалысқан ол, соңында жұмыстан тағы шығып кете барды.

Спектакль қалай басталса солай аяқталды. Қойылым арманның жұмысқа орналасуымен басталса. Соңында Арманның сабағында қазақша екі ауыз сөздің басын қоса алмайтын колледждің түлегі қазақ тілінің маманы болып келіп тұр. Түсінген адам үшін бұл үлкен сабақ.

Көпшілік сахнадағы мұғалімдер өз ойларын ашық айта алмайтын, көлеңкесінен қорқатын бүгінгі қоғамның белді мүшелері. Сағаттарынан айырылып қалмау үшін бәріне көніп келеді. Маман тапшылығынан емес, қаржы үнемдеу мақсатында колледжде пайда болған өз ішіндегі ережеге үнсіз көнетін роботтар. Сондай қағидадан туындаған қиындықтың бірі мұғалім өзі білмейтін пәннен лекция оқиды. Бастарына киген «құрылғылары» олардың қарсы шықпауының кепілі. Ақ пен қара киінген олар бір дүниені күнде қайталап жүре береді. Өзіндік ой-пікірлерін ашық айтпайтын мұғалімнен дүбәра білім алып, мәңгүрт болған ұрпақ қаптап кетті. Келесі оқу жылында қазақ тілінен бір ауыз қазақша білмейтін өз түлектерін жұмысқа қабылдауы сөзімізге кепіл бола алады. Құпияға толы қойылымда қоғамда белең алып отырған күрделі мәселелер сөз болады.

Арнайы музыка жазу бүгінде спектакльдерде көп кездеспейді. Бұл қойылымға жас композитор Ү.Жамалбек әуен жазып, қойылымның бояуын қанық ете түскен. Спектакль соңындағы «Құпия» саундтрегі режиссер мен автордың идеясын аша отырып, жақсы нүкте қойып кетті.

Спектакльдегі стэп биінің орны ерекше тықылдап, қатып қалған қағида сияқты бәрі қайталайтын би қозғалысынан ешкім жаңылмай билейді. Бұл олардың роботтық күйінің белгісін айшық отыр. Стэп табиғатынан күрделі би түрі болып есептелінеді. Оны көпшіліктің синхронды билеуі үлкен еңбекті қажет етеді. Осы еңбек қойылымда бар. Барлығы спектакльге темпо-ритмін беріп отырған биді ұжым болып билеп шықты.

«Құпия» драмасы түсінер жанға айтары мол қойылым. Театрға келген әрбір көрермен өзінің өміріндегі құпиясын аша түсуге түрткі бола алады деп ойлаймыз.

Адамды түр, тұлғасына қарай екіге бөлетін қоғам, қайда барады? Билік басында отырғандар ойына келгенін істеп, барлығын жекеменшікке айналдырып отырғандары қоғамды рухани азғындыққа әкелетін мәселе. Қоғамдағы осындай мәселелерді ашық көрсеткен қойылымнан екі удай ойда шықтық. Өзіміздің көнбістігімізге ашуымыз келсе, екіншіден кеселге ем іздегенімізде жасырын емес.

Әркез мәртебесі жоғары тұратын ұстаздарымыздың бүгінгі дәрежесі жанымызға батады. Кезінде мәртебелі маман болған ұстаздар бүгін қағаздың астында көміліп отыр. Өзі секілді ұстаздардың арасында оларға ұқсағысы келмеген Арманның жан тебіренісі мен буырқанған көңілі «құпия» спектакліне арқау болған. Е.Карибаев қойылымды сөзге қарағанда іс әрекетке құрған. Құпия болып көтеріліп отырған мәселелерді шешу үшін сөзден қарағанда іске көшу керексіз дегенді меңзегендей. Алдағы уақытта білім жүйесінде реформа жасалып, ұстаз мәртебесі көтерілмесе, болашағымыз бұлыңғыр.

Бүгінгі күн драматургтерінің шығармалары мен аударма пьесаларды сахналауда табысқа жетіп жүрген режиссерлеріміз өз спектакльдері арқылы өмір ағымына үн қосады. Сахнадағы тапқан жаңа формалары арқылы замандас бейнесін көрсетуде шынайылыққа мән беріп, нанымсыз әрекет түзуден ада. Режиссерлеріміз театрдағы басты тұлға актер екенін түсініп орындаушыға іздену кеңістігін береді. Қандайда бір пьесаны сахналауда актерге қазырғы жанындағы адамға үңілуін айтып бүгінгі күнмен етене жақын спектакль көрермен назарына ұсынылып жүр.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ханс-Тис Леманн. Постдраматический театр. Москва.: 2013. – 312 б.316.
2. М.Әуезов шығармалары. 4 томдық жинақ // Алматы.:Жібек жолы, 2013 42 б

Шингимирова Б.М.
магистрант 2 курса
КазНАИ им. Т.К.Жургенова
Казахстан, г.Алматы

РОЛЬ ДОКУМЕНТАЛЬНОГО КИНО В ФОРМИРОВАНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ КАЗАХСТАНЦЕВ

Түйін сөздер: Діректі фильм, экологиялық мәселелері, Қазақстан Республикасы, насихаттау, Арал теңізі.

Түйін: Қазіргі заманда экологиялық мәселелері өсіп жатыр. Біздің қоғамымызға мәселенің маңызы жүзеге асыру керек. Сол жағдайда діректі фильм өнерінің маңызды педагогикалық, және насихаттық рөлі бар. Осы мақалада біз Қазақстанның экологиялық жағдайы туралы деректі фильмдерге бага береміз.

Резюме: Экологические проблемы Казахстана в современном мире растут из года в год. Обществу необходимо осознание того, что вопрос сохранения окружающей среды стоит особняком в 21 веке. Документальное кино об экологии – замечательный педагогический, просветительский материал для показа в учебных заведениях, а также формирования экологического сознания казахстанцев. В статье мы даем анализ экологической обстановке в стране, даем оценку ее отражению в кинематографе.

Ключевые слова: Документальное кино, экология, Казахстан, экологическое сознание, трагедия, влияние, ядерный полигон, Арал.

Summary: Nowadays we have a lot of ecological problems in Kazakhstan. Its problems grow very fast. In the sphere of solving this problems the role of documentary film is very important. In this article we estimate Kazakhstans ecological situation, and its reflection in cinema.

Keywords: Documentary film, ecological problems, Kazakhstan, Aral Sea, influence.

Первый глава Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев в статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» акцентирует внимание на то, что бережное отношение к окружающей среде – мудрость, которую стремились передать нам наши предки. «В нашей истории есть много примеров подлинного прагматизма. На протяжении столетий наши предки сохранили уникальный экологически правильный уклад жизни, сохраняя среду обитания, ресурсы земли, очень прагматично и экономно расходуя ее ресурсы. И только за несколько лет в середине прошлого века нерациональное использование ресурсов привело к исчезновению Аральского моря, превращению несколько тысяч гектаров плодородных земель в зоны экологического бедствия. И это пример крайне непрагматичного отношения к окружающей среде. Так, прежний национальный прагматизм обратился в расточительность», - обратился к казахстанцам с трибуны Назарбаев.

Будущее нации и человечества в целом невозможно без акцентирования внимания на сегодняшнюю экологическую обстановку и реальных действий по решению проблем. Нынешний век ознаменован острым кризисом, который связан с превышением эксплуатации природы и ее ресурсов. Ученые всего мира изучают возможность восстановления биосферы, однако прогнозы не утешительны. Если человечество продолжит также относиться к окружающей среде-катастрофы не миновать, об этом свидетельствует и потепление климата. «Общее потепление климата идет медленно, и объясняют это парниковым эффектом от увеличения в атмосфере углекислого газа, который в большом количестве вырабатывается интенсивной энергетической деятельностью нашей цивилизации. Локальное же потепление материков, где сосредоточено большое количество автомобилей и промышленных предприятий, происходит значительно быстрее. Именно в этих местах наблюдаются климатические аномалии большой силы. Теперь это видят все: заметно увеличилось число ураганов и торнадо в Северной Америке, Японии и Китае, ужесточаются пожары в Калифорнии, Испании, Греции, в Сибири, ураганы и наводнения – в Европе, в Индии и Пакистане».[2]

Экологические катастрофы не обошли стороной и Республику Казахстан. Пережитые и выстраданные народом трагедии высыхания Арала, испытание Семипалатинского полигона -являются по-

следствиями человеческой безответственности по отношению к природе. Однако на этом экологические проблемы страны не заканчиваются. Экологи бьют тревогу: последние показатели повышения загрязнения атмосферного воздуха бьют все рекорды.

(табл.1)

Такие химические вещества как диоксид азота, аммиак, сероводород, фенол, диоксид серы, формальдегид, оксид углерода, взвешенные вещества, – являются составляющими загрязненного атмосферного воздуха в республике. [3]

Доказано, что высокий уровень загрязнения атмосферного воздуха в стране является фактором риска развития острых и хронических заболеваний населения [9]. По данным представителя AirKaz.org. Павла Александрова, который занимается отслеживанием уровня загрязнения атмосферы в городах Казахстана, экологическая обстановка оставляет желать лучшего. Уровень содержания вредных частиц в воздухе Алматы превышает допустимый предел в 5,7 раза [8]. Эта проблема является «болевой точкой» Алматы еще с прошлого века, убедиться в этом нам поможет в фильме В. Татенко «Город и смог», в котором режиссер описывает факторы, которые повлекли за собой образование толстого слоя смога над городом: застройка высотными домами, что препятствует продуваемости, работа ТЭЦ, увеличение количества автомобилей. Несмотря на то, что об угрозе катастрофической проблемы смога заговорили еще в 1984 году, а «воз и ныне там». В данном случае фильм выступает в роли «документа», позволяющего отследить нарастание проблематичной ситуации с загрязнением атмосферы, повисшей над городом и его жителями. В таблице Airkaz.org (табл.1) наглядно продемонстрировано насколько динамично поднимается уровень загрязнения в городе, особенно в период отсутствия осадков. Если принять во внимание показатели, можно смело говорить о том, что проблема с воздухом – катастрофична! Однако, по телевидению, в кинопрокате, даже в официальных СМИ редко можно увидеть широкое освещение ситуации с атмосферой Алматы, в то время как даже прогулка по городу с коляской для среднестатистической семьи алматинцев принесет больше вреда чем пользы.

Еще одну угрозу для здоровья и жизни казахстанцев несет состояние водных источников. «Среди серьезных экологических проблем Казахстана, которые влияют на благосостояние людей и устойчивое социально-экономическое развитие, можно выделить усыхание Аральского моря и повышения уровня Каспийского моря, нерациональное водопотребление питьевой воды и воды, используемой для орошения, неустойчивое сельское хозяйство, неустойчивую эксплуатацию природных ресурсов, нерациональное использование энергии, радиоактивное и техногенное загрязнение, а также усиливающий-

ся антропогенный пресс на экологические системы» [4]. За короткий период нерациональное использование воды, грубое антропогенное вмешательство в природные процессы Аральского моря привели к трагическим последствиям. Эксплуатация вод моря для полива хлопковых, рисовых полей послужила причиной потери более чем 90 % водных притоков с Тянь-Шаня. Опустынивание Арала, поднятие его солености привели к выветриванию соли и песка, что повлекло к гибели большей части флоры и фауны региона. Ощутимый удар пришелся и по санитарно-эпидемиологическому, экономическому состоянию Приаралья. Картину трагического увядания одного из живописнейших уголков Казахстана отразил в своем документальном фильме об Арале «Жоктау. Хроника мертвого моря» режиссер Сергей Азимов. Данная картина наглядно демонстрирует насколько профессионально снятый документальный фильм руками умелого, глубоко мыслящего равнодушного к судьбе народа художника, способна передать боль и трагедию экологического бедствия родной земли. Право на «Жоктау», на плач по усопшему, по мнению автора, имеет лишь тот, кто лично знал его при жизни. По словам Сергея Азимова, он стремился передать взгляд изнутри на проблемы Арала. Автор имеет духовную связь с этой землей, он родился и вырос на берегу Арала. Один из главных чиновников Госкино СССР, прочитав его сценарий, сказал режиссеру: «Пока я здесь, ты эту картину не снимешь. Ты не снимешь ее никогда» [5]. Но это не остановило автора, посредством документального кино он сумел достучаться до людских сердец, более того картина получила продолжение. «Жоктау. 20 лет спустя» – фильм, который стал свидетельством возрождения жизни Арала, стремления казахов к его защите от дальнейшей гибели. Необходимо отметить, что в этой связи киноискусство сыграло свое высшее предназначение.

О ядерной трагедии Семипалатинска, ставшей ужасом и горечью всех казахстанцев говорили и необходимо говорить постоянно. Ужасные последствия – пример того, как человеческое равнодушие, злоба, самонадеянность способна отравить живую и хрупкую природу, тем самым уничтожив и собственную цивилизацию. Более 40 лет священная земля наших предков подвергалась отравлению от выброса радиоактивных веществ. Благодаря равнодушным гражданским активистам под руководством Олжаса Сулейменова, которые показали истинный патриотизм, чудовищные эксперименты были остановлены. С момента закрытия Семипалатинского ядерного полигона прошло 28 лет, возможно, современная молодежь узнает об этих событиях на редких классных часах. Нельзя позволить этой трагедии уйти в забвение – это символ и напоминание человечеству о том, что подобные вмешательства способны вызвать необратимые последствия для планеты. В этой связи огромная роль отводится искусству, в том числе документалистике. Формат документального кино позволяет воочию убедиться в устрашающих последствиях столь эгоистичного отношения к Земле, произвести ни с чем не сравнимый эффект «пробуждения» и толчка к осознанности на зрителя. Фильмы «Невада-Казахстан» (1989), «Эхо первого крика» режиссера Турсуна Бейсенова, картина британского режиссёра документалиста Андре Зингера «Куда дул ветер» 2019 стали памятником тех событий.

В процессе развития документальное кино претерпевало серьезные изменения. В Казахстане экранная документалистика зародилась в Советское время, но была направлена на партийную пропаганду, как политический манипулятивный инструмент формирования общественного сознания. С 80-х годов случился некий прорыв в документалистике. Режиссеры стали освещать острые социальные, экологические, политические проблемы Казахстана. На тот момент режиссеры-документалисты стремились произвести «пробуждение» общественного сознания, дать новый виток в формировании гражданской позиции казахстанцев, как национал-патриотов, которым не чужда судьба родной страны. «Диалектика образной структуры документалистики позволяет ей находить адекватный язык для запечатления хроникальной летописи исторического времени и одновременно для создания художественного образного повествования о сущностных процессах бытия человечества. Поэтому кажется возможным рассматривать опыт экранного документа не только как явление идеологического пространства социальных отношений людей, но и как территорию искусства кино. Последняя треть века создала новый контекст функционирования кинематографической формы документалистики, тесно творчески и производственно связанный с новыми каналами СМИ, телевидением в первую очередь» [6].

О тонкостях съемочного процесса экологического документального кино подробно описывает оператор высшей категории в научной статье сборника Геннадий Ройтман «Съемки документального или научно-популярного фильма на природе, где необходимо запечатлеть диких животных – это особая работа, в которой большая часть ответственности ложится на плечи оператора. Именно ему приходится лежать в снегу, мокнуть под дождем, часами выжидая нужный для съемки момент». Неигровое

кино о взаимодействии природы и общества – вид искусства, подвластное поистине патриотично настроенной личности, которая ощущает глубокую связь с природой родного края. В историю экологического кино также вошли такие режиссеры: В. Билялов, О. Абишев, О. Рымжанов, А. Жатканбаева, Э. Дильмухамедова, Я. Смирнов и др. [13]

Экологическое сознание казахстанцам необходимо прививать с детства. В развитых странах благоприятная экологическая обстановка сформировалась во многом благодаря осознанности каждого гражданина. Экология начинается с малого: сортировка мусора, отказ от постоянного движения на автомобиле, бережное отношение к окружающей среде. Фильмы об экологии Казахстана являются базовым материалом для учебного процесса как студентов, так и школьников. Надежда Беркова в книге «По страницам Красной книги Казахстана: путешествие с камерой» «Развитие ребенка, формирование внутреннего мира ученика начальной школы в современном обществе протекает в динамичном информационном окружении. На его сознание действует слово учителя, наставления родителей и самые разные аудиовизуальные средства информации. Необходимо с ранних лет формировать любовь и уважение детей к природе» [2] гуманное отношение к окружающей среде – признак осознанной, образованной личности, которая чувствует ответственность за происходящее в стране. Степень готовности общества к решению проблем, связанных с окружающей средой, может оценить экологическая психология. «Экологическое сознание психологи определяют как сознание, которое охватывает наши представления, способы обращения, сферу деятельности, желанием ожидания, которые касаются окружающей естественной среды. Важнейшие элементы экологического сознания. 1. осознание ограниченности природы, интегральной частью которой является человек; 2. Осознание необходимости отказа от доминирования человека над природой и необходимости установления динамического равновесия между естественными системами и человеческой системой. 3. Осознание экологического кризиса как общественного кризиса; 4. Осознание глобального характера экологического кризиса; 5. Осознание необходимости решения экологического кризиса 6. Осознание необходимости разработки глобальной стратегии развития как предпосылки существования жизни 7. Осознание существования социальных сил, их способности к общению и способности предсказать динамическое развитие общества». Учеными доказано, что визуальные носители информации на сегодняшний день стоят особняком в формировании мировоззрения общества. [10]. Необходимость выявления тенденций в документальном кино Казахстана обуславливается резким снижением, выпуска картин об экологических проблемах страны. Это никак не связано с отсутствием проблематики, наоборот же сохранение природы Казахстана нуждается в поддержке кинематографа. Документальное кино об экологических проблемах Казахстана имеет особую миссию в борьбе за сохранность окружающей среды. Если в период с 1985 по 2000 годы, мы наблюдали развитие кинематографа, то сегодня можно констатировать резкий спад, на что мы делаем акцент в нашем исследовании.

Экологическое неигровое кино сегодня является динамично развивается во всем мире. Проводятся многочисленные фестивали, посвященные документальному кино о взаимодействии человека и окружающей среды, о красоте и разнообразии природного мира, о последствиях антропогенного вмешательства в первозданную экологию. Молодежь стран СНГ активно участвует в подобных фестивалях, однако казахстанцы все реже принимают участие в них. Это можно отследить по фильмографии, собранной редактором эколого-гуманитарных выпусков «Вестника «Зеленое спасение», посвященных экологическому кино и вопросам воспитания средствами кино Надежды Берковой в учебном пособии «Казахстанское неигровое кино». Уже около 10-ти лет в Казахстане мы не наблюдаем новых проблемных экологических документальных работ ни в кинопрокате, ни на экранах ТВ. Исключение работа молодого режиссера Екатерины Суворовой «Завтра море». В интервью СМИ Екатерина делает акцент на то, что также замечает перекося на кинорынке в пользу развлекательного кино. Молодые режиссеры неохотно берутся за проблемные вопросы в экологии, так как этот сегмент более подцензурен [12]. Данную проблему отмечает и киновед Надежда Беркова. В интервью экологическому многим странам кино об экологических проблемах – это постановка вопроса о совместном выживании. Такие проекты, как правило, международные и средства выделяются из многих фондов. Для нашей страны экологическое кино – это «звук», «бренд»: надо каким-то образом вести себя так, чтобы демонстрировать приверженность мировым трендам. Но специалистов, способных снимать кино о природе, у нас почти нет. Людей искренне болеющих, переживающих за природу и умеющих снимать профессионально – единицы [11].

Современный казахстанский кинематограф имеет развлекательную тенденцию, на сознание человека влияет и реклама, призывающая приобретать товары, не задумываясь об экологии страны. В связи с этим необходимо подчеркивать роль экологического кино, для пробуждения общества. Искусство во все времена оказывало непревзойденное влияние на сознание людей, этому посвятил свои труды и великий ученый, эстетик, психолог Рудольф Арнхейм. Имея за плечами богатый педагогический опыт, доказательную базу он высоко оценил роль визуальных источников информации в формировании интеллектуального мышления человека. С советских времен роль визуальных источников информации была предметом глубокого изучения психологов. К примеру, известный советский профессор психологии В.П. Зинченко в своих научных статьях также подчеркивает роль зрительной системы организма в мыслительном процессе организма. Он делает акцент на то, что «зрительное мышление», «даже живописное соображение имеют особое место в умственном развитии человека» [14].

Есть замечательная народная мудрость, которая гласит, что мы унаследовали Землю не у наших предков, мы берем взаймы у наших потомков». Автор данной статьи призывает режиссеров, художников, писателей пропагандировать любовь к природе, демонстрировать современные тенденции в экологической сфере. Формирование сознания молодежи – наша ответственность, наша миссия!

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. URL: <http://www.akorda.kz/>
2. Голубев В.И. Статья «Автомобиль как фактор глобального потепления», журнал «Глобальные проблемы» стр. 59
3. Кайдакова Н.Н., Педоренко Е.Н., Камаева Т.А. «Сравнительная оценка заболеваемости населения Казахстана на примере Алматы и Кокшетау, как городов-индикаторов загрязнения воздушного бассейна», журнал «Экология и промышленность Казахстана» N 3 (47) 2015 стр. 57.
4. Газета «Экономика и жизнь» №.5, 1998 г. стр. 16.
5. URL: <https://camonitor.kz/11947-sergey-azimov-neyubileynye-razmyshleniya.html>
6. Прожико Г.С. «Концепция реальности в экранном документе», ВАК РФ 2004 г., Москва стр.2.
7. Зверева В.М. «Воспитание элементов экологического сознания, ответственного и гуманного отношения к окружающей среде», журнал «экология в школе» стр. 41.
8. URL: https://informburo.kz/interview/informaciya-o-sostoyanii-vozduha-eto-u-nas-vopros-very-prodolzhenie-razgovora-boreyko-i-aleksandrova.html?fbclid=IwAR2-D6S_DhVW2f_tO9z_vE4fUVTKffl7feocfyY3nqRI8FtWAF7OiDV1H8
9. URL : <https://www.inalmaty.kz/news/2073580/almatinec-sozdaet-prilozhenie-ob-ekologii>
10. Пятая четверть. Педагогический альманах. 2010 г. Выпуск 2 стр 15.
11. URL: <http://vosmerka.kz/ekologicheskie-problemy-v-kinematografe-i-v-literature/>
12. URL: <http://vosmerka.kz/katerina-suvorova-osmyslivat-realnost/>
13. Беркова Н.Н. Казахское неигровое кино учебное пособие, Казахстан 2012, стр.7.
14. Зинченко В.П. «Продуктивное восприятие», Россия 1995 г. стр.15.

ӘЛЕУМЕТТАНУ ҒЫЛЫМЫ
СОЦИОЛОГИЧЕСКАЯ НАУКА
SOCIAL SCIENCE

Албатыр И¹, Ашимова М.Г², Дүтбаева Н.С³.

Аға оқытушы,

e-mail: ¹Azamat_520@mail.ru

Аға оқытушы,

e-mail: ²malika_amg@mail.ru

Аға оқытушы,

e-mail: ³nazym_ds@mail.ru

І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті

Талдықорған қ., Қазақстан

ИНТЕРНЕТ ЖУРНАЛИСТИКА – ЗАМАН ТАЛАБЫ

Аңдатпа: Интернеттің келуі мен дамуы адамзат қоғамына үлкен өзгеріс әкелді. Дәстүрлі медиа күн өткен сайын жаппай оқырманымен көрерменіне интернет желісі арқылы жедел және ауқымды түрде таралуда. Ол жаһандану үрдісіндегі жылдам ақпарат алып, тартауға мүмкіндік берді.

Түйін сөздер: Интернет, БАҚ, журналистика, сайт, әлеуметтік желі, жаңалық, жаһандық үрдіс.

Албатыр И¹, Ашимова М.Г², Дүтбаева Н.С³.

Ст.преп,

e-mail: ¹Azamat_520@mail.ru

Ст.преп,

e-mail: ²malika_amg@mail.ru

Ст.преп.,

e-mail: ³nazym_ds@mail.ru

Жетысуский государственный университет им.И.Жансугурова,

г.Талдықорған, Казахстан

ИНТЕРНЕТ ЖУРНАЛИСТИКА – ВЕЛЕНИЕ ВРЕМЕНИ

Аннотация: появление и развитие интернета привело к значительным изменениям в человеческом обществе. Традиционные медиа с каждым днем широко распространяются широкой публике посредством сети интернет. Он позволил быстро получить и привлечь информацию в процесс глобализации.

Ключевые слова: Интернет, СМИ, журналистика, сайт, социальная сеть, новости, глобальная тенденция.

Albatyr I¹, Ashimova M.G², Dutbaeva N.S³.

Senior Lecturer,

e-mail: ¹Azamat_520@mail.ru

Senior Lecturer,

e-mail: ²malika_amg@mail.ru

Senior Lecturer,

e-mail: ³nazym_ds@mail.ru

Zhetisu State University named after I.Zhansugurov,

Taldykorgan, Kazakhstan

INTERNET JOURNALISM – THE DEFINITION OF TIME

Annotation: The development of internet influenced society to change. Traditional media distribution by internet to urgently and scale, it give chance. To get information and distribute for process of globalization.

Keywords: Internet, mass media, journalism, site, social network, news, process of globalization.

Барша адамзат қоғамын жаулап, өз иіріміне илкітірген интернеттің журналист кәсібилігіне тигізетін ықпалы мен әсері қандай? Сапалы журналистика үшін ол пайдалы ма? Ұлттық журналистиканың мазмұнын байытуда маңызы қаншалықты? Мұны бүгінгі уақыт ағымында тап басып айту оңайға соқпайды. Есесіне қазір интернетке басыбайлы болып қамтылмаған сала жоқ. Оның техникалық ерекшеліктерін түпкілікті түсіну үшін пайда болу тарихы мен даму жолдарын білу өте маңызды. Уақыт тапшылығын арқау еткен көптеген журналист мәліметтің дәлдігін ысырып қойып, неғұрлым сенсацияға жақын жаңалықтарды ғана ұсынуға әуестене бастады. Яғни, бұл заман тұтынушыға жеткізілетін ақпараттың нақтылығы емес, жеделдігі бағалана түскен уақыт көші десек қателеспейміз.

Бірте-бірте және жаппай интернеттену кезеңі әр елде әрқалай жүрді. Интернеттену процесін сипаттаған кезде байқалған үрдіс – интернет желісі дамыған елдерден дамушы елдерге қарай ойысты. Сонымен қатар, интернеттің даму-дамымауы мемлекеттің нақты саяси ұстанымы мен менталитетіне тікелей байланысты екендігі байқалды. 1998 жылы компьютерлендірілген елдер бестігіне АҚШ (1000 адамға – 520 компьютерден), Финляндия (490), Швеция (480), Дания (350) және Ұлыбритания (280) кірген [1]. Сондықтан, интернет журналистиканың да осы елдерде қалыптасуымен дамуы заңды құбылыс деуге әбден болады.

Осы мәліметтерге сүйене отырып, еліміздегі интернеттің дамуына көз жүргізейік. Қазақстандық интернеттің «туған күні» яғни бізге келген жаһандық жаңалықтың қашан өмірге келгендігі жөнінде нақты екі ақпарат бар. Біріншісі, 1991 жылдың көкек айы. Аталған уақыт өлшемінде «Парасат» фирмасы базасында RELKOM жүйесінің Қазақстандағы алғашқы аймақтық торабы ашылған болатын. Бұл торап UUCP бойынша электрондық пошта қызметін көрсететін. Ал, екіншісі, «Казнет» дүниеге келген 1994 жылдың 19-қыркүйегі. Осы күні алғаш рет KZ домені тіркелген болатын. Осы жылдың аяғында қазақстандық сайттардың саны 15-ке жетеді [2]. Әрине бұл сұраныс пен қызығушылықтан туындаған көрсеткіш деуге әбден болады. осы негізде интернет ұғымына байланысты екі түрлі көзқарас қалыптасып келеді. Біріншіден, барлық желілік кеңістікті біртұтас бұқаралық ақпарат құралдары деп қарауға болса, екіншіден, бұқаралық ақпарат құралдары, дүкен, кітапхана сияқты нысандармен қатар көрініс тапқан бөлек виртуалды кеңістік ретінде де қарастыруға болады. Осы тұста, «Барлық ғаламдық компьютерлік желі жеке серверларға бөлінбестен бүтін бір бұқаралық ақпарат құралдарын құрайды» дейтін бірінші көзқарас шындыққа жанасады. Зерттеуші Д. Эссеринг бұл концепцияны талдай келе, оның мазмұны мен мағынасының дәлдігін айқындады: «Шағын аудиторияға арналған жобалар, сайттар, жеке беттер бұқаралық ақпарат құралдарына жата ма? Әрине, жоқ. Мұндай жағдай қазіргі медиа ережелеріне қайшы келетіні анық. Бірақ, керісінше бұлардың барлығын БАҚ деп есептейтін болсақ, онда, алып, гипер БАҚ болған жағдайда ғана, әдеттегідей, түсінікті болар еді» [3]. Автордың пайымынша, бұл көзқарас бірнеше қайшылықтарға әкеліп соғады. Мысалы, заңға сәйкестігін анықтау: «Кез-келген медиақұрылымның иесі бар. Бірақ, Интернет – ғаламдық желісі, шынымен де алып БАҚ болса, онда мега ақпарат құралы ретінде толығымен кімнің қолында? Шындығына да, Америкалық функционерлердің билігінде болғаны ма?». Ойланарлық ой-тұжырым! Ал қолдауда көбірек қолайлы келетін екінші көзқарас ғылыми әдебиетте және желілік тәжірибеде көрініс табуда. А.И. Акопов: «Интернеттің және барлық басқа электронды желілердің кеңістігі күмәнсіз ғаламдық масс-медианы құрайтыны белгілі. Бірақ, бұл салыстыруды нақтыласақ, ғаламдық желі кеңістігі – өзінше бір әлем», - дейді [4]. Бұл көзқарасқа сәйкес, интернет БАҚ орын алған бұқаралық коммуникация құралы ғаламдық коммуникативтік кеңестік ретінде түсіндіріледі. Демек, жоғарыда айтып өткендей дәл қазір бұның мақсат-мүддесін тап басып айту бізбен сізге оңай тимесі анық. Ол күрделі зерттеу мен, дара тақырыпты қажет етеді.

Интернет – БАҚ дегеніміз не? Оны басқа желілік жобалардан қалай ажыратуға болады?-деген сауалдардың жауабы түбегейлі шешілді деп санауға болмайды. Е. Горныйдың берген анықтамасы бойынша: «БАҚ-ын бағалау барысында формальды өлшемдері (мәселен, құрылымы мен безендірілуі, көлем көрсеткіші және тиражы, мемлекеттік тіркеуден өтуі және т.б.) интернетте аз қолданылуы, желілік медиа құрылымдардың ерекшеліктерін құрайды» [5]. Сондықтан, «желілік БАҚ» терминін кең мағынада қолдануға тура келеді. «Страна.РУ» жобасының бас редакторы М. Литвиновичтің пікірінше: «Лицензияның болуы желілік БАҚ-тың берген мәліметтерінің шындыққа сай келуінің кепілі, себебі интернетте ақпарат тарату тәртібінің қатаюына, сол арқылы кәсіби деңгейінің жоғарылауына септігін тигізеді». Ғалымның бұл толғанысын орынды пікір деуге болады. оған сәйкесінше, кейінгі кезде интер-

нет БАҚ-қа байланысты, қосымша «Интернет – БАҚ», «желілік БАҚ», «электронды» және «электронды желілік», «олайынды БАҚ», «І – БАҚ» (Internet – СМИ), «е – БАҚ» (electronic – СМИ), «е – медиа» деген жаңа ұғымдар қалыптасты [6]. Яғни, бұл терминдер синоним ретінде қолданылып жүр.

Интернет ресурстары екі топқа бөлінеді: біріншіден, кәсіби журналистермен жасалған және үнемі жаңартылып отыратын ресурстар (газеттер, журналдар және т.б.); екіншіден, Интернетте тіптен жаңартылмайтын немесе кейбір жағдайларда ғана жаңартылатын, анықтамалық мәліметтерден тұратын «статистикалық сайттар» деп аталатын ресурстар да көп кездеседі. Сонымен, кез-келген мерзімді жаңартылып отыратын сайттарды БАҚ ретінде қарастыруға болады. Бірақ, екінші жағын ескерсек, мыңнан аса тиражбен таратылатын мерзімді басылымдар, компьютер көмегімен жасалған және сонда деректер қоймасында сақталған материалдар, мерзімді жинақтар, хабарландырулар түрінде таратылатын басқа да БАҚ, мерзімді басылымдар үшін заңмен бекітілген ережелер қолданылады. Бұл жағдайда аталмыш өлшемдерді желілік ресурстарға байланысты қалай қолдану қажет екені түсініксіз, себебі таралым көрсеткіші ретінде қолданушылардың санын алсақ, уақыт аралығын белгілеу қажет, екінші жағынан, желілік БАҚ мерзімді баспасөзге қарағанда өз таралымын қадағалай алмайды.

Осы тұста интернет – жобаларға қатысты ең қолданбалы тағы бір термин кездеседі. Бірегей, өте сирек мазмұнды беретін «желілік жоба» деген мағынаны білдіретін «контент – жоба» термині. Желілік контент – жобаны үш негізгі элементке бөліп анықтайды: мазмұны, мазмұнды ұйымдастыру құралдары, технологиялық құрамдасы. Сонымен, жалпы түрде кез-келген желілік жоба қолданушылар арасындағы коммуникацияны, интернеттегі және сайттардағы мәліметтерді іздестіруді, берілген ақпаратты қолдануды жеңілдететін, сервистер жиынтығымен толықтырылған, HTML – құжаттары түрінде берілген және ерекше түрде құрастырыған бірегей мазмұнды құрайды. Кез-келген интернет-жоба бұқаралық коммуникация құралы болып табылатындығына қарамастан, олардың кейбіреулерінде медиа функция басым болып келетінін және ақпараттың негізін құрайтынын айтуға болады. Ал, басқаларына, мәселен, Интернетті навигациямен қамтамасыз ету негізгі қызметі болып табылатын порталда немесе мәліметті іздестіру жүйесінде, жобаның тек құрамдас бөлігі ғана (компоненті) болады. Қазіргі кезде интернеттің ақпарат тарату ерекшелігіне қарай, іс жүзінде барлық желілік контент – жобалар қызмет көрсетудің барлық жағын қамтуға бағытталған және комьюнити – оқырмандар тобын топтастыру мақсатында барлық үш компонентті де барынша қолдануға тырысады. Осылайша, желілік БАҚ және басқа да оның электронды нұсқалары бақталастығы басымдылыққа жету мақсатында өздерінің сайттарында навигация (оқиғалар берілген, айқындалған сайттарға сілтеме беру, тақырыптық сілтемелер), чаттар, форумдар, электронды сауда қызметі (Интернет арқылы видеотаспаға, кітапқа, дискілерге тапсырыс беру), ақысыз пошта қызметі сияқты қызметтерін ұсынады; ал, бастапқыдан басқа мақсаттарға бағытталған жобалар (мысалы, интернеттегі навигацияны қамтамасыз ету, құжаттарды іздестіру және т.б.) қолданушыларына ақпарат агенттіктерінің арналары бойынша келетін немесе хабар тарататын сайттарда алынатын жаңалықтар лентасы сияқты өзіндік ақпараттық мәліметті ұсынады [7]. Жоғарыдағы айтылғандарды ескере отырып, біз желілік БАҚ ретінде бірінші топқа жататын жобаларды есепке алуды ұсынамыз, ал екінші жағдайда, жобаның медиалық компоненті жөнінде ғана айтуға болады.

Осы тұста тағы бір ескеретіні, интернеттен алынған ақпаратқа бастапқыдан сенімсіздікпен қарау үрдіске айналған болатын және жалған ақпараттардың көптеп таралуын ескерсек, мұндай іс-әрекет үлкен мәнге ие. Лицензия алған желілік басылымдар түрлі қоғамдық ұйымдармен және билік органдарының өкілдерімен қарым-қатынас құруда біршама басылымдықтарға ие. Зерттеуші С.Дуванов өзінің «WEB – журналистика: опасные тенденции» атты мақаласында: «Қазақстандағы интернет – журналистиканың қалыптасуына басты себеп болған 1996 жылғы негативті саяси процестер», – деп атап көрсетеді [8]. Бұл сөзінің де жаны бар деуге болады. Өйткені, осы тұстағы БАҚ-ты жаппай монополиялау науқаны қызған кезде «Караван», «Новое Поколение», газеттерінің, «РИК» радиосының, «КТК» телеарнасының басшылығы мәжбүрлі түрде ауыстырылған болатын. Ал аталған процестің нәтижесінде науқаннан аластатылғандар өздерінің саяси және шығармашылық мүдделерін дәстүрлі БАҚ-да жария ете алмайтындықтан, ол мүмкіндіктерін виртуалды кеңістікте іске асыруға кірісті. Дәл осы кезең интернетте үкімет басында отырғандарды өткір сынға алған оппозициялық сайттардың пайда болуымен сипатталады (www.eurasia.org; www.Turan.kz; www.nomad.web.com т.б.). Алғашқы кезде интернетті пайдаланушылардың саны шамалы ғана болғандықтан сыналған шенеуніктер бұл үрдіске аса мән бере қойған жоқ. Аз уақыттан соң жүйедегі жағымсыз ақпарат ел арасында тез таратыла бастайды. Сөйтіп,

бір сөзбен айтқанда Интернет журналистиканың аудиториясы осылай көбейеді және оның мүмкіндігі арта түсті.

Міне осыдан бастап, еліміздегі интернет журналистика қалыптасудан өтіп, даму сатысына аяқ басты. Ақпараттық сайт, порталдардан бөлек елдіктің жырын жырлап, ұлттық құндылықтарды насихаттайтын желілік БАҚ-тан бөлек тарихымызды түкендеп, ұлыстың ұлағатын асыратын ақпараттық агенттіктер құрыла бастады. Әрине бұл өз кезегінде Қазақстанның әлемдік аренадағы беделін нығайтып, танымдық, экономикалық, руханият бесігіндегі интернет журналистиканың өркендеуіне зор әсерін тигізді. Бастысы қазір кез-келген ақпарат кеңістігінен бөлек мемлекеттік мекеме, кітапхана, балабақша, тіпті қарапайым оқырманға дейін интернет бетінде өз парақшасы бар. Ол өз жетістігі мен туындысын онлайн түрде өзге біреумен ортақтасып, пікірлесе алады. Кері түсын айтпағанда бұл ғаламдық үрдістің адамзат ақыл-ой еңбегін айпара, ашық жариялауға, кез-келген уақытта оны бағалатуға мүмкіндік берді.

Қортындылай келе, қазақтілді сайттарда жарық көретін материалдар өзінің тәрбиелік мәнімен, мазмұндылығымен өзіне оқырмай жинайтыны белгілі. Орыс тіліндегі торап бекеттері көбіне саясат пен әлеуметтік тақырыптардан шыға алмай жатса, қазақша сайттар бұл ретте тақырыптарының алуандығымен өзгешеленді. Демек, Қазақстадағы Интернет журналистика қалыптасты деп айта аламыз. Қазіргі таңда ол ары қарай даму үстінде. Дегенмен, жүйедегі қатынастар әлі реттеліп болған жоқ. «БАҚ туралы» заңға толықтырулар мен өзгерістер енгізіліп, сайттардың нақты заңдық статусы бекітілсе, олардың аталмыш тор бекеттерінде үлкен той болатыны мұндағы әңгіме. Әрине біздікі көре алмастықтан тайтылған әңгіме емес, олардың ел мен ұрпақ алдындағы жауапкершілікті сезінсе деген бір пара ой-тұжырым. Жаһандық үрдіс деп жалмауыз тірліктің жағына түсіп кетпесек игі!

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Интернет ссылка: <http://www.journalistu.ru/eticheskie-aspekti/chto-takoe-etika-internet-gurnalistiki>
2. Калмыков А.А., Коханова Л.А., Интернет-журналистика, М., "ЮНИТИ-ДАНА", 2005.
3. Кихтан В.В. Информационные технологии в журналистике. -рн/д:феникс, 2004.
4. Акопов А. И. Электронные сети как новый вид СМИ.
5. Горный Е. Интернет для журналистов.//Русский журнал 1999.
6. Интернет ссылка: <http://www.abcnet.kz/jusnalist.htm>
7. Бектурганова Б. Президент АСІП. Казахстан приблизился к десятке самых компьютеризированных стран мира. <http://www.navi.kz>
8. Дуванов С. WEB – журналистика: опасные тенденции. <http://samal.kz/journalist>

Дүтбаева Н.С¹, ЕсенбекЖ.Б², Ашимова М.Г³ Албатыр И.⁴

Аға оқытушы,
e-mail: nazym_ds@mail.ru
Философия докторы (PhD),
e-mail: ²yessenbek.zhumagali@gmail.com

Аға оқытушы,
e-mail: ³malika_amg@mail.ru

Аға оқытушы,
e-mail: ⁴Azamat_520@mail.ru

І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті
Талдықорған қ., Қазақстан

ҚАЗІРГІ ЖУРНАЛИСТИКАДАҒЫ ГАЗЕТТІҢ РОЛІ

Аңдатпа: Электронды журналистиканың дамуы дәстүрлі журналистикаға оның ішінде қағаз газеттің таралуына едәуір кері әсерін тигізді. Алайда газеттің ролы тым төмендеп кеткен жоқ. Мұндайда дәстүрлі басылымдар нарық заңына сай жаңарып, цифрлы қоғамға бейімделу жолында әртүрлі әдіске көшті. Ол әдістер әлем журналистикасында бұрыннан бар.

Түйін сөздер: БАҚ, дәстүрлі журналистика, газет, сайт, мерзімді басылым.

Дутбаева Н.С¹, ЕсенбекЖ.Б², Ашимова М.Г³ Албатыр И.⁴

Ст.преп.,
e-mail: nazym_ds@mail.ru
Доктор философии (PhD),
e-mail: ²yessenbek.zhumagali@gmail.com

Ст.преп.,
e-mail: ³malika_amg@mail.ru

Ст.преп.,
e-mail: ⁴Azamat_520@mail.ru

Жетысуский государственный университет им.И.Жансугурова,
г. Талдықорған, Казахстан

ГАЗЕТА И ЕЁ РОЛЬ В СОВРЕМЕННОЙ ЖУРНАЛИСТИКЕ

Аннотация: Развитие электронной журналистики оказало существенное негативное влияние на традиционную журналистику, в том числе на распространение бумажной газеты. Однако роль газеты не упала. При этом традиционные издания обновлялись в соответствии с законом рынка и перешли на различные методы адаптации к цифровому обществу. Эти методы уже давно существуют в мировой журналистике.

Ключевые слова: СМИ, традиционная журналистика, газет, сайт, периодическая печать.

Dutbaeva N.S¹, Yessenbek Zh.B², Ashimova M.G³ Albatyr I⁴

Senior Lecturer,
e-mail: nazym_ds@mail.ru
Доктор философии (PhD),
e-mail: ²yessenbek.zhumagali@gmail.com

Senior Lecturer,
e-mail: ³malika_amg@mail.ru

Senior Lecturer,
e-mail: ⁴Azamat_520@mail.ru

Zhetisu State University named after I.Zhansugurov,
Taldykorgan, Kazakhstan

THE ROLE OF NEWSPAPER IN MODERN JOURNALISM

Annotation: The Development of electronic journalism has had a significant negative impact on traditional journalism, including the distribution of paper Newspapers. However, the role of the newspaper did not fall. At the same time, traditional publications were updated in accordance with the law of the market and switched to various methods of adaptation to the digital society. These methods have long existed in world journalism.

Keywords: Mass media, traditional journalism, Newspapers, website, periodical press.

XXI ғасырдағы технологияның қарыштап дамуы газеттің ақпарат көзі ретіндегі ролін едәуір аласартқаны белгілі. Ақпарат газеттен гөрі интернет арқылы тез тарайтын болды. Бұл өз кезегінде қағаз газетке жазылатын адамдар санының күрт төмендеуіне алып келді.

Қазақ журналистикасының негізін қалаушы, ағартушы-ұстаз Ахмет Байтұрсынов айтқан «Газет – халықтың көзі, құлағы һәм тілі» деген сөз қазір өзгерді. Дәл қазір халықтың көзі де, құлағы да, тілі де интернет [1]. Ал газеттің ақпарат тарату функциясы заман ағымына сай әлсіреп, оның талдамалы-сараптамалық қызметі күшейді. Бірақ бұл үрдіс газет мүлде жойылып кетеді деген ұғымды білдірмесе керек. Өйткені, халық арасында интернетті тұтынбайтын, қағаз газет қолданушылар әлі де бар. Дегенмен, заман ағымына ыңғайланған газет-журналдар қазір өздерінің сайт нұсқасын жасап, қағаздан гөрі интернетті көп пайдалатын адамдар арасындағы оқырманын жоғалпауға күш салып жатыр. Әлем елдері басылымдарының тарихына көз жүгіртсек, баспасөздің басына түскен мұндай күй еш елді айналып өтпеген сыңайлы. 1910 жылдары Франция мен АҚШ күнделікті газет оқитын оқырманы көп Батыс елдері арасынан бірінші орынды бермеген көрінеді. Францияда мың адамға шаққанда 245 дана болса, Ұлыбританияда 210, Германияда 180 дана болған екен. Біз тапқан деректерге сүйенсек, бүгінгі таңда Франция күнделікті газет тұтынушылар санынан әлем бойынша 31 орында, Еуропа елдері бойынша 12 орында тұр, мың адамға шаққанда 160 данаға жуықтайды [2]. Қағаз газетті оқитын оқырманның азайғанын Грекияның зерттеушілері де жоққа шығармайды.

Таралымның саны азайған соң оқырман тарту жолында алуан тақырыпта сөз қозғаймыз деп, өзінің о бастағы бағытынан адасып қалған басылымдар да кезеседі. Жалпы Батыс елдерінде электронды ақпарат құралдарын пайдаланатын адам санының бізден қарағанда көп екенін ескерсек, біздің елде керісінше қағаз басылымдардың таралымы көп болуы керек еді. Бірақ оған тағы бір фактор – халық санының аздығы мен қазақ тілді баспасөзді тұтынушылардың саны әсер етеді. Әлемдік тәжірибеге сүйенсек, таралымы көп басылымдар қатарында ең бірінші, бұқаралық сипаттағы газеттер тұр. Бұқаралық басылымдардың сипатына тоқталсақ, олар ойын-сауықтық, сенсациялық-даурықпа ақпараттарға негізделген. Тілі қарапайым, материалдары қысқа, тақырыптары үлкен қаріппен берілген, суреттері көп, қарапайым, қарадүрсіндеу. Газеттің таралымының көп болуына белгілі бір саяси мүддені көздеген газет құрылтайшыларының да қатысы зор. Олар баспасөзді өз көзқарасын халыққа жеткізу құралы ретінде жақсы пайдаланады. Екінші орында салалық газеттер тұр. Салалық газеттердің таралымының көбеюіне сол салаға қатысты құзырлы органдардың мүдделі болғандықтан таралымды көбейтуге барынша күш салады.

Бір нәрсе анық. Журналистика тарихында қағаз газеттің таралымына тықыр таянып тұр. Тіпті, зерттеушілер газет тілшісін ескірген мамандық қатарына қосып та қойыпты.

Сурет Pinterest сайтынан алынды

Қазақ журналистикасындағы газеттің ролі туралы баспасөз өкілдері де әркімдік сөз қозғап жүр. «Қазақ әдебиеті» газеті 2015 жылғы 24 қазан айындағы санында «Әкем оқыған «Қазақ әдебиетін» балам оқи ма?» атты мәселе көтеріп, осы сала мамандарының пікірін берген [2,1]. Осы мақалада Саясаттану мамандығы бойынша философия докторы (PhD), ҚазҰУ-дың Саяси зерттеулер орталығының директоры Мұхтар Сенгірбай ақпарат тарату функциясы мықты болған жылдарда газеттің монополиялық ролі басым болды дейді. *«Кеңес заманында газет-журнал бұқараға ақпарат таратуда монополиялық роль ойнады. Телевидениенің кейін келе дамығанын, ақпарат саласының түгелдей мемлекеттің қолында болғанын ескерсек, халықтың бұдан басқа рухани азығы да болмады. Нарық механизмдері жұмыс істемегендіктен, бәсеке де болған жоқ, яғни жеңіл дүниелерді іздегендер қажетін таба алмады. Басқа буын өкілдерін былай қойғанда, қазіргі жастардың ақпарат алу мүмкіндігі телегей-теңіз. Жастар өздеріне жақын, ыңғайлы, қызықты формада ақпарат алғысы келеді. Сондықтан көпшілік «Вконтакте», «Фейсбук», «Мой мир» сияқты әлеуметтік желілерді таңдады. Себебі, онда олар өзіне қажеттісін таңдап ала алады, онда қарым-қатынас та, музыка да, білім де, өсек-аяң да, бәрі бар. Басылымдар нарық заманына, қазіргі технологияның даму қарқынына ілесе алмай қалды. Жаппай «планишеттену» дәуірі жүріп тұрған тұста оларға тек басқа басылымдармен ғана емес, интернетпен, жаңа технологиялармен бәсекеге түсуге тура келеді. Редакциялардың нарықты зерттеп, оқырман сұранысын қанағаттандыру мүмкіндіктерін іздеуге жағдайы жоқ, сондықтан олар бұрынғы әдіспен өкімшілік ресурстарды пайдаланып, тираж көбейтуге мәжбүр».*

Бұл пікірге қосылуға толық негіз бар, өйткені қағаз газеттің таралымының азаюына әсер еткен **ең бірінші фактор** – ақпарат алатын мүмкіндіктің көбеюі. Интернеттің оның ішіндегі әлеуметтік желілердің дамуы. Дәл осы нәрсе қағаз газетке деген талапты одан сайын күшейтті.

Ендігі жерде газет қызметкерлері мазмұнды тереңдетумен қатар оны заманға сай үлгіде, оқырманның әр санаттағы құрамына ыңғайлы етіп беруді қолға алды. Оған Республикалық «Егемен Қазақстан» газетіндегі өзгерістерді мысал етіп алуға болады. Интернетті пайдаланатын оқырман жақсы біледі, бұл басылымның PDF нұсқасы кезкелген мобильді құрылғыдан еркін ашылады. Одан бөлек сайтқа да мақалалар салынады. Газеттің электронды нұсқасы жайында «Егемен Қазақстан» газетінің басқарма төрағасы Дархан Қыдырәлі Qamshy.kz ақпарат агенттігіне берген сұхбатында былай дейді: *«Егемен Қазақстан» газетінің электронды нұсқасы Zero.kz рейтингісінде алғашқы отыздыққа кіріп, қазір ең жиі қаралатын елу сайттың ішіне тұрақтады. Бұл жерде ешқандай құпия амал жоқ, адамның ойына келмейтін дүниелер жасадық деп айта алмаймыз. Дегенмен, бір сөзбен баға берер болсақ, біз бар болғаны «Егемен Қазақстанның» әлеуетін анықтап, соны дұрыс пайдаландық.*

Ең әуелі, газетімізде IT мамандардың басын қосып, сайтқа толықтай SWOT-талдау жасадық. Ол талдауда сайтымыздың күшті және әлсіз жақтарын, сондай-ақ мүмкіндіктері мен қауіптерін қарастырдық. Содан соң, әлсіз жағын күштіге айналдырып, қауіптің алдын алуды ойластырдық» [3]. Бұл қазіргі қазақ баспасөзінің заман ағымына ілесу жолында атқарып жатқан шаруаларына дәлел бола алады. Тек бұл басылым ғана емес, қазір Республикалық «Ана тілі», «Айқын», «Қазақстан дәуірі», «Қазақ әдебиеті» сынды газеттердің барлығы дерлік интернет нұсқаларын жетілдіріп, оқырманға жылдам әрі ыңғайлы жолмен жетуіне күш салып отыр. Бұл қатарға облыстық, аудандық басылымдарды да қосуға болады. Әрі осы аталған басылымдардың барлығы дерлік мемлекеттік деңгейде айтылған ресми баяндамалардың мәтінін «Егемен Қазақстан» газетінің электронды нұсқасындағы мәтін арқылы тексереді.

Қағаз газет оқырманының азаюына әсер ететін **екінші фактор** – қолданысқа смартфонның енуі. Халық смартфонды жаппай тұтына бастаған жылдардан бастап, кез келген мәліметті кітаптан немесе газеттен емес, қолындағы смартфоннан іздейтін ұрпақтың өсіп жетілді. Олар мәліметті интернеттен іздеп дағдыланған уақытта біздегі мазмұнды әрі сапалы мақалалар жариялайтын газеттеріміз интернетке бейімделмеген еді. Ал нарық заманының талабына сай жұмысбасты болған ата-ана баласын газет-журнал оқуға дағдыландыра алмады. Ал жастайынан газет-журнал оқып үйренбеген бала, үлкейгенде де газет-журнал оқымайды. Ал осы аралықта жас ұрпақ интернеттегі сапасыз мәліметпен өсті, мазмұнды дүниені іздеуге дағдыланған жоқ. Осы тұста журналист болғысы келген балалардың да танымы тек телеарна мен интернеттегі сайттардың шеңберінде шектеліп қалды. Ал интернеттегі қазақтілді контент сапасының артқанына көп бола қойған жоқ.

Баланы газет оқуға дағдыландыру дәстүрінің үзілгенін филология ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті журналистика факультеті деканының

ғылыми-инновациялық жұмыс және халықаралық ынтымақтастық жөніндегі орынбасары Қарлыға Мысаева былай түсіндіреді. *«КСРО дәуірінде қалыптасқан газет оқу дәстүрінің үзілуіне басты себеп – жүйенің өзгеруі. Себебі, ол кезеңде кез келген отбасы әлеуметтік хал-ахуалына қарамастан мерзімді басылымдарға жазылу міндетті еді. Мәселен, менің әкем марқұм арабша хат танитын, соған қарамастан үкімет ол кісіге қазақ тіліндегі барлық газет-журналдармен қатар, орталықтан таралатын орыс тілді басылымдарды да жазғызатын. Әкем өзі оқымаса да, бізге міндетті түрде оқытып, мазмұнын сұрап отыратын. Екіншіден, бұл газет-журналдар мектептегі оқу бағдарлама-сымен тікелей байланысты болатын. Мұғалім оқушылардың газет-журналдарды оқуын қадағалап, қосымша сабақтарда солардан материалдарды оқуға және мақала жазуға арнайы тапсырма беріп отыратын. Мысалы, бастауыш сыныптағы бір оқушының шағын әңгімесі «Балдырғанға» жарияласа, сол баланы бүкіл мектепке үлгі етіп, суретін құрмет тақтасына ілетін. Яғни мұнда үлгілі оқушымен қатар, газет-журнал бірге жарнамаланатын. Басқалары да сол оқушыға ұқсап мақала жазуға талпынатын. Бастауыш сыныпта шығармашылығын «Балдырғанмен» бастаған оқушы оны ары қарай «Ұланмен», «Жас Алашпен», «Қазақ әдебиетімен» жалғастыратын. Сондықтан менің ойымша, бұл дәстүрді жалғастыру үшін газет-журнал редакциялары мектептермен байланысты жақсартуы керек» [2,2].*

Қарлыға ғалым айтып отырған дәстүр қазіргі тілмен айтқанда газет-журнал таралымын ұйымдастыратын – маркетинг. Ал газет – тауар. Қағаз тауардың өтімді болуы үшін әр ұжым әртүрлі әрекет етеді. Әрине, мұндайда біз шетел тәжірбиесіне сүйенеміз. Бұл тұрғыда Қарлыға Мысаева *«Мерзімді баспасөзді тұрақты оқу мәдениетін қалай қалыптастыру қажет деген мәселеге орай шетелдік озық тәжірибеге сүйенуге болады. Оған сәйкес әрбір газет өз аудиториясының талап-тілегіне сай жұмыс істеуі қажет. Форматы, құрылымы, мазмұны сол өзі таңдап алған аудиторияға тікелей арналуы тиіс. Мысалы, жексенбілік саны 100 беттен асатын «New York Times» газетінің әрбір бетінің жеке оқырманы бар. Газеттің негізгі бағдары үш бөлімге бөлінген:*

1. Жаңалықтар: халықаралық, жергілікті, ұлттық, бизнес, технология, ғылым, денсаулық, спорт, метрополитен, білім беру, ауа-райы және некрология;

2. Пікір: редакциялық мақалалар, редакциялық емес мақалалар, редакцияға хат;

3. Көңіл көтеру: өнер, кино, театр, Нью-Йоркқа саяхат, тамақ және шарап, үй мен бау-бақша, сән мен стиль, кроссворд, т.б. Бәлкім, бұл шетелде қалыптасқан газет оқу мәдениетінің бір түрі шығар, газетті сатып алған оқырман өзіне қажетті бетті ғана оқып, қалғандарына назар да аудармайды. Біздің аудитория да осыған келе жатыр деп ойлаймын», – десе, Мұхтар Сегіргібай «Қазіргі әлемде классикалық үлгідегі «газет» деген нәрсе жоқ. Газеттердің барлығы Интернеттегі сайтынан бөлек планшеттерге, смартфондарға арналған бағдарламаларын жасап, оқырманының соларды жүктеп алуына мүмкіндік берген. Яғни басылым тек ақпарат беріп қоймай, оқырманның уақытын қызықты, тиімді етіп өткізуіне жағдай жасаған. Мәселен, түрлі викториналар, ойындар, сөзжұмбақтар, танымдық дүниелер сол бағдарламада қосымша ретінде тұрады. Оның сыртында аудио, видеоматериалдар, оқырмандардың өз материалдарымен бөлісу мүмкіндігі, сауалнамалар, пікірталас алаңдары бар. Демек, қазіргі газет оқу мәдениеті технологиямен еліктіру мәдениетіне ұласқан. Осы қағиданы ұстанған әлемнің мүйізі қарағайдай басылымдары жаңа заман талабына бейімделіп жатыр», – дейді [2,3].

Журналистика саласындағы мамандар дәстүрлі басылым жайында сөз қозғаған бұл мақала 2015 жылдың 10 қазанында жарық көрген екен. Арада үш жыл өтті. Газет сайттарын қарап жүретін оқырманға белгілі «Жас Алаш» газеті қазір осы видео қосымшаны қолға алды. «Жұрттың сөзі» атты аудио қосымша да жұмыс істей бастады. Бұл басылым өздерінің сайттарына оқырман тарту үшін өз жаңалықтарын әлеуметтік желідегі әртүрлі топтардың парақшасында бөлісуді әдетке айналдырып жүр. Бұл әдіс тек «Жас Алаш» газетіне ғана емес, басқа да басылымдарға тән. Ал Республикалық «Ана тілі» мен Халықаралық «Түркістан» басылымдары өздерінің жанынан «Наркескен», «Алдаспан» атты пікір-сайыс клубтарын ашып, қоғамдағы бірқатар мәселелерді осы клуб аясында талдап, таразылап, шешу жолдарын қарастыруды қолға алды.

Қағаз газет өмірін сонау 1588 жылы Ангияда шығарылған «Инглиш меркьюриден» басталады десек, оның тарихы бес ғасырға жуықтап қалыпты. Ал қазақ даласындағы қағаз газеттің тарихын «Түркістан уәлаятының газеті» шыққан 1870 жылдан бері қарай санасақ 149 жыл болады екен. Ал электронды газеттің елімізге келгеніне 10 жыл да болған жоқ.

Қазақ журналистикасының тарихы туралы айтқанда оның бастау көзі мен даму жолында қазақ газеттері тұрғанын ешкім жоққа шығара алмайды. Оның тарихына, қоғамдағы роліне, журналистиканың өркендеуіне қосқан үлесіне бұған дейін де біраз зерттеушілер кәсіби тұрғыда баға берген, әлі де зерттелді. Мәселен Х.Н. Бекхожин «Қазақ баспасөзінің даму жолдары» (1860-1930 жылдар) атты кітабында «Қазақ публицистикасы жаңа түр, жаңа сипат, жаңа саяси маңыз алып тарих аренасына шыққан кез –ХІХ ғасырдың ІІ ші жартысы болып саналатынын» жазған [4]. Ал профессор Т.С.Амандосов «Түркістан уалаяты», «Дала уалаяты», «Торғай газеті» газеттері және «Айқап» журналы қазақтың демократиялық бағыттағы публицистикасының дамуына және қалыптасуына едәуір әсер етті. Бұл газеттер мен журналдарда істеген прогрессивті бағыттағы қазақ оқығандары ана ліміздегі публицистика жанрларының пайда болуы, оның дамуы жолында жемісті еңбек етті», – дейді [5].

Бұл қазақ даласында жарық көрген газеттердің алғашқы ширегіне берілген баға. Ал одан бері көптеген газет-журнал жарық көріп, халыққа ақпарат таратып, қоғамда өзекті мәселелер жайында сөз қозғады. Ал оны зерттеу, саралау, баға беру болашақ журналист -ғалымдардың еншісінде.

Шыққанына 149 жыл толған қазақ даласындағы газет ғұмыры тарих өлшемі үшін көп жыл емес. Тарихы біздің басылымдардан әлдеқайда тереңде жатқан басылымдар да әлі күнге жұмыс істеп тұрған кезде, біздің елдегі қағаз газеттің ғұмыры дәл қазір тоқтай қоймайтыны анық.

Дәл қазіргі нарық жағдайында газет тек рухани қажет дүние ретінде ғана емес, тауар ретінде өзін өзі жарнамалау кезеңінде тұр. Бұл кезеңнің де төрешісі уақыт.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Интернет ссылка: <https://www.inform.kz/lenta/gazeta/kz/>
2. Интернет ссылка: <http://qazaqadebieti.kz/1859/kem-o-y-an-aza-debietin-balam-o-i-ma>
3. Интернет ссылка: <https://www.qamshy.kz/article/darxan-qidirali-egemen-elaraliq-basilim-bolwdi-maqsat-tutadi.html>
4. Бекхожин Х.Н. «Қазақ баспасөзінің даму жолдары» (1860-1930жылдар) -263 бет.
5. Бауыржан Жақып «Публицистикалық шығармашылық негіздері» 124-125 бет).

Камалова Г.Б.¹, Водолазкина Н.А.², Тохтыева А.Е.³

¹ п.ғ.д., профессор,
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан
² PhD докторант,
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан
³ Техника ғылымдарының магистрі,
Талғар агробизнес және басқару колледжі,
Алматы қ., Қазақстан

ҰЙЫМДЫҚ ЖӘНЕ БАСҚАРУ ОЙЛАРЫН ДАМУДЫҢ НЕГІЗГІ КЕЗЕҢДЕРІ

Аңдатпа. Мақалада әртүрлі мектептердің бағыттары, әлемдік ауқымда ұйымдық және басқарушылық қызметті дамыту бойынша теориялары қарастырылған, ол қазіргі уақытта оны қайта құрылымдаудың мүмкін болатын құрамдас бөліктері туралы және осы қолданбалы аймақта өз зерттеулерін жүргізу үшін жақсы мүмкіндіктер береді.

Ұйымдық және басқарушылық ойлар теорияларының жіктелуі келтірілген.

Мақалада Тейлор мен Файольдің ғылыми басқаруы, адам қарым-қатынасы мектебі (Маслоудың ынталандыру теориясы, Макгрегордың оқытуы, Р.Блейктің басқару жүйесі), ашық жүйе ретінде ұйымдастыру, ұйымдардағы қызметкерлердің мәдениетін өзгерту, басқарудың демократиялық формалары, материалдың жаңартылған құны, өндіріс пен қызмет көрсетудің технологиялық базасы, жаһандану үдерістері және халықаралық интеграция қарастырылған. Сонымен қатар, ұйымдық және басқару ойын дамытудың әртүрлі бағыттарын басқарудың классикалық және демократиялық формаларының қағидалары көрсетілген.

Кілттік сөздер: классикалық теория, ұйым теориясы, демократиялық формалар, технократизм, грид, заманауи бағыттар.

Камалова Г.Б.¹, Водолазкина Н.А.², Тохтыева А.Е.³

¹д.п.н., доцент Института математики, физики и информатики,
КазНПУ им. Абая,
г. Алматы, Казахстан
² докторант Института математики, физики и информатики,
КазНПУ им. Абая,
г. Алматы, Казахстан
³ магистр технических наук,
Талгарский колледж агробизнеса и менеджмента,
г. Алматы, Казахстан

ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ОРГАНИЗАЦИОННО-УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ МЫСЛИ

Аннотация. В статье рассматриваются направления различных школ, теорий по развитию организационно-управленческой деятельности в мировом масштабе, что даёт представление о возможных составляющих её реструктуризации в данное время и хорошие возможности для собственного исследования в данной предметной области.

Дана классификация теорий организационно-управленческой мысли.

В статье рассмотрены: научное управление Тейлора и Файоля, школа человеческих отношений (теория мотивации Маслоу, учение Макгрегора, управленческая решётка Р.Блейка), организация как открытая система, тенденция изменения культуры работников в организациях, демократические формы управления, обновлённое

значение материальной, технологической базы производства и оказания услуг, процессы глобализации и международной интеграции. Кроме того, показаны принципы классических и демократических форм управления различных направлений развития организационно-управленческой мысли.

Ключевые слова: классическая теория, теория организаций, демократические формы, технократизм, грид, современные направления.

Kamalova G.B.¹, Vodolazkina N. A.², Tokhtyeva A.E.³

¹Dr.Sci. (Pedagogical), professor,

Abai Kazakh National Pedagogical University,
Almaty, Kazakhstan

²PhD doctoral student,

Kazakh National Research University of Technology K. Satpaev,
Almaty, Kazakhstan

³ master of Technical Sciences,

Talgar College of Agribusiness and Management,
Almaty, Kazakhstan.

THE MAIN STAGES OF DEVELOPMENT OF ORGANIZATIONAL AND MANAGERIAL THOUGHT ANNOTATION

Annotation. The article examines the directions of various schools, theories for the development of organizational and management activities on a global scale, which gives an idea of the possible components of its restructuring at this time and good opportunities for their own research in this subject area.

The classification of theories of organizational and management thought is given.

The article covers the following: Taylor and Fayol's scientific management, the school of human relations (Maslow's theory of motivation, McGregor's teaching, R. Bleick's managerial framework), organization as an open system, the trend of changing the culture of workers in organizations, democratic forms of management, updated value of the material, technological base production and service provision, globalization processes and international integration. In addition, the principles of classical and democratic forms of management of various directions of development of organizational and management thought are shown.

Key words: classical theory, organization theory, democratic forms, technocracy, grid, modern trends.

Управление стало необходимым для обеспечения координации индивидуальных усилий, с того самого времени, как люди начали объединяться в группы для достижения совместных целей.

Теоретические основы построения организаций как часть общей науки об управлении разрабатывались на стыке разных отраслей знаний – антропологии, управления, социологии, психологии, юриспруденции и т.д.

Развитие точных наук, наук о человеке послужили основой для выработки целых научных направлений, принципов и методов управления организаций и предприятий. Известны следующие подходы: *универсальные теории*, которые утверждают, что существует только один-единственный способ построения организации; *ситуационные теории*, по которым, *оптимальная структура может меняться от ситуации к ситуации в зависимости* от применяемых технологий и внешней среды.

Теории различаются по:

1. *способу разработки*: одни – результат логической дедукции; другие сформулированы на основе исследовательских разработок.

2. *своей основе*: одни описывают лучшую организацию; другие ищут основу для описания организаций.

3. *масштабу подхода*: одни сосредоточены на задачах подразделений; другие анализируют организацию в целом.

Развитие организации неразрывно связано с развитием управления. В их развитии выделяют два больших этапа: управление и организации до 1900 года; развитие управления и организации как самостоятельных наук.

Рассмотрим подробнее *второй этап*.

Первый взрыв интереса к управлению был отмечен в 1911 г. Именно Ф.Тейлор опубликовал свою книгу «Принципы научного управления», традиционно считающуюся началом признания *управления наукой и самостоятельной областью исследования*.

Но, конечно, понимание того, что организацией можно управлять систематизировано, чтобы более эффективно достигать ее целей, не возникло само по себе. Концепция эта развивалась в течение длительного периода времени, начиная с середины XIX века до 20-х годов века нынешнего. Основной силой, которая первоначально подстегнула интерес к управлению, была промышленная революция, которая началась в Англии. Но идея того, что управление само может внести существенный вклад в развитие и успех организации, впервые зародилась в Америке[1, с.64].

Следующий шаг в развитии управленческой мысли – принципы управления Файоля. Это считается первым самостоятельным результатом науки управления в её классическом варианте, ориентированном на построение формальных структур и систем. Американцы считают А. Файоля отцом менеджмента.

Третий прорыв в развитии организационно-управленческой мысли – *неоклассический – зарождение «школы человеческих отношений»* в 30-х годах. Это направление было продолжено развитием теории организаций как социальных систем (использование достижений таких дисциплин, как социология и психология, в управлении). Любая система нравственности базируется на представлениях о хорошей жизни и взаимосвязи собственного благополучия с благополучием других.

В начале 1940-х годов *школа человеческих отношений* серьёзно обогащается за счёт знаменитой теории мотивации Маслоу А. Вначале люди стремятся удовлетворить низкий уровень потребностей, затем переходят к более высокому. Эта иерархия включает потребности: физиологические (еда, питье, жилье); в безопасности; в социуме; в признании; в самовыражении. Система потребностей Маслоу впервые дала объяснение, почему одна и та же система мотивации может в разное время оказывать различное воздействие на личность (в зависимости от степени удовлетворённости в этот момент ее иерархических потребностей).

Поведение человека на работе и результаты его труда во многом зависят от, социальных условий на работе, от отношений между рабочими и управленцами. Группу рабочих можно назвать социальной системой, имеющую собственные системы контроля, воздействуя на которую, можно улучшить, результаты труда. Таким образом, акцент в движении «человеческих отношений» делался на *отношении к людям*, а в движении «научного управления» основывался на *производственных показателях*[2].

Не менее популярно в данном направлении и учение Макгрегора Д. (1960). В основе его теории (X и Y) лежат следующие характеристики работников: *теория X*- средний индивидуум стремится увильнуть от труда, поэтому его необходимо постоянно принуждать, понукать, контролировать и направлять. Человек такой категории предпочитает, чтобы им руководили, стремится избежать ответственности, беспокоится лишь о собственной безопасности; *теория Y*- люди не являются от природы пассивными, они стали такими в результате работы в организации. У работников *категории Y* затраты физического и умственного труда так же естественны и необходимы, как игры на отдыхе. Такой человек не нуждается в контроле со стороны, так как способен сам себя контролировать.

Модифицированный вариант учения Д. Макгрегора представлен Р.Блейком в виде управленческой решётки Грид (англ. grid – решётка)[2].

Управленческая решётка Грид

В Грид наглядно представлены различные способы реализации полномочий руководителя (рис. 1).

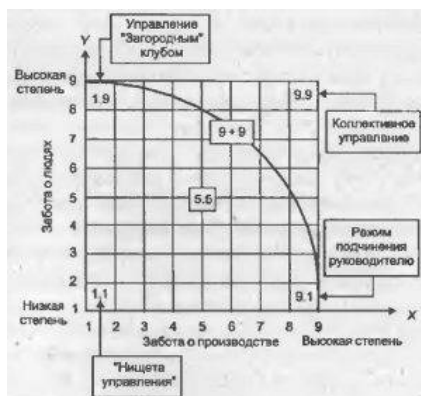

Рисунок 1. «Таблица для определения типов управления»

Управленческая решётка Грид построена следующим образом. *Забота о производстве* (ось X) – стремление к получению положительных производственных результатов; *забота о людях* (ось Y) – стремление руководителя к достижению конечных результатов на основе доверия и уважения работников и т.п. Взаимосвязь измерений для определения типов управления схематически может быть представлена в виде таблицы с 9-балльной оценкой. В таблице 1 балл – это низкая степень измерения, а 9 баллов – высокая. Другие показатели обозначают промежуточные степени того или иного измерения.

Управленческую решётку Грид рассмотрим на примерах: 1.1 – Минимальные усилия, которые направлены на производство и на заботу о людях («Нищета управления»); 1.9 – сохранение дружеских отношений между работниками, возможно даже за счёт производственных показателей; 5.5 – "золотая середина"; 9.1 – управление нацелено только на производство; 9.9 – в действиях руководителя типа 9.9 преобладают демократические приёмы в обоих направлениях (*самое лучшее управление*).

Таким образом, *школа человеческих отношений* (поведенческих наук) пыталась всесторонне проанализировать проблему человеческих отношений в процессе труда и *устранить конфликт между наёмным трудом и капиталом, создав предпосылки к кооперации и сотрудничеству между ними*.

Четвёртый этап в развитии организационно-управленческой мысли – *развитие современных количественных методов обоснования организационных и управленческих решений* (50-60-е гг.), прямое следствие применения математики в управлении, привлечение положений теории систем и кибернетики и компьютеров в управлении. Именно «количественная школа» в мировой управленческой мысли стимулировала привлечение положений *теории систем*, кибернетики – областей науки, синтезирующих, интегрирующих сложные явления – к управлению, что со временем, способствовало *преодолению конфликта между рационализмом сторонников «науки управления» и романтизмом энтузиастов*, налаживанию гармонии в человеческих отношениях, организациях и обществе.

Пятый этап. На рубеже 70-х годов появилась идея о том, что объект управления – организация – открытая система. Объект управления приспосабливается к своей внешней и внутренней среде. Причины же изменения внутренней среды зависят от внешней. Это направление, *к сожалению, почти прошло незамеченным*.

Шестой этап. В 80-е годы новое открытие в управлении: *учебные программы по преобразованию культуры в организациях* – модное новшество ведущих мировых школ бизнеса. *Главный потенциал* и в то же время главная опасность для прогрессивных изменений кроется в человеке, а точнее, в его сознании, в том числе и в культурных стереотипах поведения в организациях.

Однако, параллельно с этим наблюдается и вторая тенденция – *различные формы демократизации управления*, участия рядовых работников в осуществлении управленческих функций. *Эта идея американского менеджмента*. Уже общепризнано – и в Европе, и в Японии, и в США – что *за демократизированными формами управления – будущее*.

Седьмой этап = 90-е годы. Развитие управления характеризуется 3 направлениями: большое значение материально-технологической базы производства и сферы услуг; усиление значения демократизации управления и организационной культуры; усиления международного характера управления и организации: международная конкуренция; появление *транснациональных корпораций и интернационализация управления*.

Кроме того, эти годы связаны с некоторым возвратом к прошлому – *осознанием значения материальной, технологической базы производства и оказания услуг* (как в 80-х). Это вызвано усилением влияния технического прогресса на достижение целей организации, повышением роли производительности и качества, как основных показателей в мировых рыночных условиях. Управленческая мысль снова вступает в период некоторого усиления в ней *«технократизма» на новой, более глубокой и здоровой основе*[3].

Восьмой этап. Начало XXI века – наст. время – *процессы глобализации, усиление международной интеграции и взрывное развитие новых информационных технологий*.

Особенность управленческой мысли – *усиление международного характера управления, кооперация производства, развитием транснациональных корпораций и т.п.* Интернационализация управления ставит очень много новых вопросов перед управленческой теорией и практикой.

Важнейшие из них – что есть общее и особенное в управлении, какие закономерности, формы, методы управления являются *универсальными*, а какие действуют в *диапазоне конкретных условий раз-*

ных стран, как наилучшим образом выполнять *функции управления во внешнеэкономической деятельности*, в чем состоят особенности *национального стиля в управлении*, в организационном поведении, насколько эти особенности важны для достижения желаемых результатов, как иностранцам быстрее приспособиться к национальной местной среде [4].

Эволюция научных взглядов на организационно-управленческую деятельность

1. Классическая теория.

Основные разделы классической теории разрабатывались многими учёными и практиками. Это научное управление, теория организации, бюрократическая теория.

1.1. Научное управление: Основоположники: Ф.У. Тейлор, Ф. Гилбрет, Л. Гилбрет, Г.Л. Гантт, Х. Манстерберг, Х. Эмерсон, Г.Л. Таун, М.Л. Кук.

Гант говорил, что рабочий должен иметь некоторую гарантию фиксированного заработка и возможность получения премии за перевыполнение. Кроме того, должны быть отбор и обучение рабочих; обеспечение работников всеми необходимыми ресурсами.

Тейлор считал, что работник должен получать зарплату пропорционально своему труду. Суть его учения выражена в следующем: нужно научно обосновывать каждый элемент работы вместо чисто волевых установок; с помощью определённых критериев отбирать и развивать рабочих; выполнять работы на основе планирования с помощью научно-обоснованных методов; рационально использовать разделение труда; системный анализ работы, определение наилучшего пути выполнения задания и стандартного времени его выполнения (хронометраж, нормирование, сокращение ненужных операций); ответственность между руководителем и работниками.

Широко стало применяться перед II мировой войной.

1.2. Теория организации. Представители – А. Файоль, Дж.Д. Лизни, А.С. Рейлц, Л. Урвик.

А. Файоль предложил ряд организационных принципов, которые он посчитал полезными для управления крупной угледобывающей компании во Франции. Он рассматривал искусство управления как выбор соответствующих принципов, применимых в данной ситуации. А именно: структурные принципы (разделение труда, единства цели и руководства, принцип соотношения централизованного и децентрализованного, власти и ответственности); принципы процесса (справедливость, вознаграждение, дисциплина, единоначальство); принципы конечного результата (корпоративный дух, порядок, стабильность, инициатива)[5].

1.3. Бюрократическая теория организации (Макс Вебер):

Основные понятия: чёткое разделение труда – высококвалифицированный специалист в каждой области; иерархичность уровней услуг, вышестоящий уровень контролирует нижестоящий; осуществление найма на работу в строгом соответствии с квалификацией; наличие норм и правил, стандартов, обеспечивающих однородность выполнения обязанностей и координирование различных задач; дух формальной обезличенности.

2. Всеобщая организационная наука – тектология.

Русский учёный Богданов А. в изданных в 20-е годы прошлого столетия научных работах, сделал попытку систематизировать организационный опыт человечества в целом и разработать концепцию тектологии.

Главной идеей тектологии является создание принципов и законов, общих для всех систем: в технике (организация вещей), экономике (организация людей) и идеологии (организация идей). Самое главное, им было высказана идея о необходимости системного подхода к изучению организации, дана характеристика соотношения системы и ее элементов. При этом элементы любой организации проявляются в «активностях» и «сопротивлениях». Их сочетания можно привести к 3 типам предприятия – организованным, дезорганизованным и нейтральным комплексам.

3. Факторы эффективной организации (Лайкерт)

Исследования Лайкерта в Мичиганском университете привели к тому, что эффективная организация отличается от неэффективной по ряду структурных изменений. Согласно Лайкерту «Система-4» должна сделать предприятие сверхприбыльным и производительным. Для этого руководитель должен использовать, полный спектр **человеческих мотиваций**: принятие решений, контроль, процесс постановки целей, децентрализацию. Предложенные Лайкертом принципы смотреть в таблице 1.

Таблица 1

Сравнение «Система-4» с классической организацией

Классическая организация	Организация «система-4»
1. Процесс руководства не включает доверия и ответственности руководителей и подчиненных. Подчиненные не свободны в обсуждении рабочих проблем с руководителями, которые не считаются с их идеями и мнениями	1. Процесс руководства предполагает доверие и ответственность руководителей и подчиненных по всем вопросам. Подчиненные свободны в обсуждении рабочих проблем с руководителями, считающимися с их идеями и мнениями
2. Мотивационный процесс включает только физические, экономические мотивы, мотивы безопасности посредством использования санкций. Отношение к организации неблагоприятное, преобладают связи наемных работников	2. Мотивационный процесс охватывает широкий круг мотивов посредством методов участия. Отношение к организации и ее целям благосклонное
3. Процесс коммуникации таков, что информация поступает вниз, имеет тенденцию к искажению, неточности и рассматривается подчиненными с подозрением	3. Процесс коммуникации таков, что информация свободно перемещается по всей организации — вверх, вниз и горизонтально. Информация точная и неискаженная
4. Процесс взаимодействия закрытый и ограниченный; подчиненные мало влияют на цели, методы и деятельность подразделений	4. Процесс взаимодействия открытый и широкий; и руководитель, и подчиненный могут воздействовать на цели, методы и деятельность подразделения
5. Процесс принятия решений происходит только в верхних звеньях организации, он относительно централизован	5. Процесс принятия решений происходит на всех уровнях управления путем группового участия; он относительно децентрализован
6. Процесс постановки целей сосредоточен в верхних звеньях организации и не стимулирует групповое участие	6. Процесс постановки целей побуждает к групповому участию
7. Процесс контроля централизован, упор делается на порицании за ошибки	7. Процесс контроля распылен по всей организации, акцент делается на самоконтроле и решении проблем
8. Цели производства низки, руководители ведут их пассивный поиск и ничего не предпринимают для развития человеческих ресурсов организации	8. Цели производства высоки, руководители ведут их активный поиск и понимают необходимость реализации комплекса мер для развития человеческих ресурсов

4. Теория Герберта Саймона. Теория административного поведения. Саймон в своих работах исследовал процессы влияния установленных целей на рациональное поведение в организациях. Он рассматривал поведение «делового человека», которое мотивировано личным интересом и поэтому, заинтересованным в деятельности своего предприятия. Была предложена концепция административного работника, который преследует собственные интересы, но не всегда знает, каковы они. Он осознает только несколько из всех возможных вариантов действий и склонен принять адекватное решение, но не оптимальное [6].

5. Теория Гласиера.

Местом проведения длительного исследовательского проекта, начавшегося в 1948г., стала Гласиеровская металлическая компания в Лондоне. Его теория выделяет сосуществование следующих подсистем в организации: исполнительная, апелляционная, представительная, законодательная (выработка политики для всей организации с помощью избранных представителей).

6. Формирование жизнеспособной структуры Г. Минтцберга

Также получила распространение концепция формирования эффективных организаций, имеющая краткое название «структура-5». Ее автор — Генри Минтцберг, профессор Мак-Гильского университета в Канаде, который посвятил этой концепции ряд книг и статей. В наиболее полном и развернутом виде концепция изложена в монографии «Проектирование эффективных организаций», опубликованной в 1993 г. в Лондоне.

Название «структура-5» связано с тем, что все разновидности рассматриваемых автором организационных структур включают пять координационных механизмов, связывающих организации

воедино и обеспечивающих их согласованную деятельность. К ним относятся: взаимное регулирование, прямое управление, стандартизация рабочих процессов, стандартизация выпуска; стандартизация рабочих навыков. Это основные базовые элементы структуры, скрепляющие все элементы организации.

Предусматривается использование следующих принципов: организация жёстко управляется одним лидером; использование машинной организации; знаний работников-профессионалов; инновационная организация, с использованием специалистов различных областей знаний, применение проектных команд; миссионерская организация, наибольшее развитие получают ценности, разделяемые её членами.

7. Теория организационного потенциала (в начале 70 г., профессор Игорь Ансофф, США).

Промышленную организацию Игорь Ансофф рассматривал как некоторую систему, осуществляющую взаимосвязи источников ресурсов с внешней средой (рынки сбыта, конкуренты, правительство и др.). Поэтому он выделил два подхода. Первый из них – структурный статистический подход – основывался на внутреннем строении фирм, разделении функций, рационализации управления. Второй – динамический подход – основной упор на анализ связей фирмы со средой, в которой она действует и источниками ресурсов [7].

8. Теория институтов и институциональных изменений (к 80 г. – н.90 г., Дуглас Норт, США).

Рынок – это сложное и неоднозначное явление, охватывающее различные институты: законы, правила игры и определённые кодексы поведения (отношения, связи).

Институты – это формальные (законы, конституции) и неформальные ограничения (договоры и кодексы поведения), а также факторы принуждения, структурирующие их взаимодействие.

Институциональное же развитие экономики происходит под влиянием взаимодействия между институтами и организациями, когда первые определяют правила игры, а вторые есть просто «игроки».

Новые институты появляются тогда, когда общество усматривает возможность получения прибыли, которая не может быть получена в условиях имеющейся институциональной системы.

Если законы могут меняться быстро, то неформальные нормы меняются очень медленно.

9. Ресурсная теория организации

Ресурсная теория отдаёт приоритет анализу нематериальных ресурсов, таких, как человеческие ресурсы, интеллектуальный капитал и знания.

Выдвинутая в работе К. Вернерфельта теория была развита Р. Румельтом и другими исследователями. Отдельные аспекты ресурсного обмена непосредственно изучают такие отрасли знания, как общий менеджмент и его разделы, маркетинг, логистика, правоведение, психология и др.

10. Современные направления.

Реинжиниринг – это радикальное переосмысление и перепроектирование деловых процессов для достижения резких улучшений главных показателей деятельности предприятия, таких как стоимость, качество, сервис.

Теория альянсов (ассоциативных форм организации). Интеграционные процессы в управлении, ориентированные на более эффективное использование всех видов ресурсов, приводят к появлению многообразных форм городского объединения организаций. Новая корпоративная модель предусматривает расширение кооперирования среди конкурентов, поставщиков, потребителей и тем самым меняет представление о границах организации.

Концепция «экологически осознанного руководства» предприятием. Ее основой является рассмотрение предприятия как экологической субсистемы и, следовательно, как части природного кругооборота. В данном случае в центре внимания оказываются экологические процессы.

Таким образом, рассмотренные направления различных школ, теорий по развитию организационно-управленческой деятельности в мировом масштабе дают читателю представление о возможных составляющих её реструктуризации в данное время и хорошие возможности для собственного исследования в данной предметной области.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Энциклопедия по экономике Промышленная революция [Электронный ресурс]. – 2015. URL: <http://economy.ru.info/info/17633> (дата обращения: 15.01.2019) – интернет-источник.

2. Школа человеческих отношений. Административная (классическая) школа менеджмента [Электронный ресурс]. – 2014. URL: https://studopedia.ru/2_85884_shkola-chelovecheskih-otnosheniy.html (дата обращения: 15.01.2019) – интернет-источник.
3. История развития менеджмента в системе управления организацией [Электронный ресурс]. – 2015. <https://studopedia.info/5-74254.html> (дата обращения: 17.01.2019) – интернет-источник.
4. Энциклопедия по экономике. Теория организационного поведения [Электронный ресурс]. — 2015. <http://economy-ru.info/info/33649/> (дата обращения: 17.01.2019) – интернет-источник.
5. Принципы управления (по А. Файолю) [Электронный ресурс]. — 2014. https://studopedia.su/11_115753_printsipov-upravleniya-po-a-fayolyu.html (дата обращения: 17.01.2019) – интернет-источник.
6. Концептуальные подходы к теории управления организациями [Электронный ресурс]. — 2015. <file:///C:/Users/user/Downloads/kontseptualnye-podhody-k-teorii-upravleniya-organizatsiyami.pdf> (дата обращения: 17.01.2019) – интернет-источник.
7. Теория организации. Концептуальные подходы к теории управления организациями [Электронный ресурс]. — 2015. <https://www.litres.ru/valentina-parahina-5998213/teoriya-organizacii/chitat-onlayn/page-3> (дата обращения: 17.01.2019) – интернет-источник.

Кенжеғалиев К.К.

п.ғ.к., доцент,

«Педагогика, психология және әлеуметтік жұмыс» кафедрасы
Ш.Уалиханов атындағы Кокшетау мемлекеттік университеті

Ерохина М.А.

«Әлеуметтік жұмыс» мамандығының магистранты

Ш.Уалиханов атындағы Кокшетау мемлекеттік университеті

СТУДЕНТТЕРДІҢ ТҰТЫНУ ҚОРЖЫНЫНЫҢ КҮЙІН ЗЕРТТЕУ

***Түйін сөз.** Мақалада қазақстандық студенттердің тұтыну қоржынының құрамын зерттеу талдауы келтірілген. Бағалау әдісін қолдана отырып, студенттер арасында ең көп тұтынылатын өнімдерді анықтады. Алынған зерттеу нәтижелерін интерпретациялау.*

***Кілтті сөздер:** азық-түлік, минималды тұтынушылық қоржын, әлеуметтік стандарт.*

Кенжеғалиев К.К.

к.п.н, доцент кафедрасы

«Педагогика, психологии и социальной работы»

КГУ им. Ш.Уалиханова,

г. Кокшетау, Казахстан.

Ерохина М.А.

магистрантка специальности

«6М0905000 – Социальная работа» КГУ им. Ш. Уалиханова

г. Кокшетау, Казахстан

ИССЛЕДОВАНИЕ СОСТОЯНИЯ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КОРЗИНЫ СТУДЕНТОВ

***Аннотация.** В статье представлен анализ изучения состава потребительской корзины казахстанского студента. Выявлены самые потребляемые продукты среди студентов с помощью метода ранжирования. Дана интерпретация полученных результатов исследования.*

***Ключевые слова:** продукты питания, минимальная потребительская корзина, студенчество, социальный стандарт.*

Kenzhegaliev K. K.

candidate of Pedagogic Sciences, associate professor

"Pedagogy, psychology and social work» faculty

KSU after Sh. Ualikhanov

Kokshetau, Kazakhstan.

Yerokhina M. A.

master's degree student of "6M0905000 Social work" specialty

KSU after. Sh. Ualikhanov

Kokshetau, Kazakhstan

STUDY OF THE STATE OF STUDENTS' CONSUMER BASKET

Abstract. The article presents an analysis of the study of the composition of the consumer basket of Kazakhstan students. Revealed the most consumed products among students using the ranking method. Interpretation of the obtained research results is given.

Keywords: food, minimum market basket, studentship.

Студенчество, являясь значительной частью общества, в т. ч и молодежи, отличается высоким уровнем стремления к личностно-профессиональному самоутверждению, творческим потенциалом, активным интересом к практическому участию в социальных преобразованиях Казахстана, собственным отношением к различным сторонам общественной жизни страны, собственными социальными ориентациями, и в недалеком будущем выступают определяющей силой социально-политического, экономического и культурного развития страны. [1]

«Здоровье нации – главный приоритет государства. Это означает, что казахстанцы должны потреблять качественные продукты» – говорится в послании народу Казахстана.

«Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни», с которым Глава государства обратился 5 октября 2018 года. Также Президент указал о важности комплексной поддержки молодежи: «Необходимо создать широкую платформу социальных лифтов, которая будет включать полный комплекс мер поддержки всех категорий молодежи. Предлагаю объявить следующий год Годом молодежи». [2]

Мы, в свою очередь, решили изучить продовольственные корзины наших студентов и узнать насколько правильно и полноценно они питаются. В исследовании было опрошено 85 студентов. Нашей целью было изучить состав продуктовой корзины учащихся. Для получения данных о наиболее употребляемых продуктах среди учащихся, мы применили метод ранжирования. Учащимся было предложено заполнить таблицу рангов и присвоить каждому наименованию продуктов (12 наименований) соответствующий ранг (по степени необходимости и частоте употребления) от 1 до 12. (Тем продуктам, которые противопоказаны или не употребляются опрашиваемыми, мы автоматически присвоили ранг 13).

Таблица 1

Анкета с продуктами питания для ранжирования респондентами

№	Наименование продуктов	Ранг
A	Семга, форель	
B	Мед	
C	Молочные продукты (сметана, кефир, масло, молоко)	
D	Макаронные изделия, крупы	
E	Торты, мороженое	
F	Овощи	
G	Фрукты	
H	Яйца	
I	Мясо (говядина, баранина, конина, свинина, курица)	
J	Лапша быстрого приготовления («Роллтон», «Бигбон», «Доширак»)	
K	Хлеб	
L	Колбасные изделия	

На основе анализа и систематизации анкетных данных составляем матрицу рангов (таблица 2)

Таблица 2

Матрица рангов

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L
1	10	7	3	2	7	4	4	3	2	1	5	6

2	9	8	2	2	7	3	6	1	3	4	1	5
3	12	8	2	1	11	6	6	1	1	3	2	6
4	7	10	3	2	9	6	6	4	5	8	1	7
5	---	7	3	1	10	6	6	4	5	8	2	9
6	10	8	10	2	10	1	2	2	---	12	3	8
7	10	8	1	2	4	2	2	2	3	10	1	7
8	12	---	3	1	4	1	5	6	3	---	1	1
9	9	6	4	3	7	4	5	5	4	6	1	5
10	7	9	3	5	6	4	3	2	3	8	1	3
11	10	12	3	4	6	4	6	7	1	9	1	4
12	12	9	1	2	5	4	4	1	2	3	1	9
13	12	12	10	5	6	5	3	7	7	4	4	4
14	---	8	5	4	6	3	---	2	2	---	1	---
15	10	11	4	1	12	1	3	2	2	12	1	5
16	4	1	---	---	1	1	1	---	1	5	---	---
17	---	10	4	4	5	4	4	3	2	4	3	11
18	---	10	7	2	9	3	6	11	5	11	1	4
19	11	12	9	1	3	10	5	4	8	7	6	2
20	12	12	12	7	5	2	4	12	3	6	1	8
21	12	7	1	2	5	5	4	1	1	12	1	3
22	12	10	4	5	6	8	1	7	3	2	9	11
23	12	11	2	3	10	5	7	6	4	9	1	8
24	9	---	5	6	8	4	3	7	1	---	2	---
25	10	7	1	1	---	2	2	3	3	---	1	5
26	7	2	1	1	2	2	2	2	1	7	1	2
27	---	---	3	2	5	4	4	2	1	6	1	5
28	---	1	10	2	11	12	12	11	10	3	1	12
29	---	---	1	1	5	3	3	3	7	7	1	7
30	10	10	2	3	5	4	4	5	2	10	1	3
31	12	10	3	1	4	4	3	2	1	2	1	3
32	8	6	3	3	8	6	6	3	1	1	1	6
33	---	---	4	8	6	3	3	4	2	5	1	4
34	12	9	7	4	11	5	6	3	2	10	1	8
35	5	4	4	6	7	3	3	8	2	---	1	8
36	---	---	4	2	4	3	3	3	2	4	1	2
37	8	7	4	2	6	5	5	3	4	4	1	5
38	12	10	1	1	7	5	2	7	1	10	1	3
39	12	11	2	1	9	7	6	5	4	8	3	10
40	12	10	8	8	9	6	6	5	2	12	1	8
41	5	12	1	2	12	3	2	1	1	5	1	1
42	12	12	6	1	5	2	2	12	3	12	1	4
43	12	12	6	3	7	2	2	8	1	10	4	7
44	12	10	4	5	11	7	8	6	2	3	1	9
45	10	9	3	2	8	6	7	4	5	12	1	11
46	12	9	4	8	10	6	7	5	3	11	1	2
47	10	4	6	8	5	4	3	7	2	11	1	9
48	12	12	1	5	2	2	1	1	12	12	1	12
49	1	1	3	3	1	1	1	1	1	3	3	1
50	12	11	3	6	7	4	8	2	9	5	1	10

51	12	11	5	4	10	1	9	2	7	6	3	8
52	5	9	2	8	10	4	6	7	3	12	1	11
53	12	11	1	2	10	6	7	4	8	5	3	9
54	10	9	4	2	8	3	7	1	6	1	2	5
55	10	9	4	2	5	3	8	1	6	1	1	7
56	5	9	10	3	11	7	6	8	1	12	2	4
57	11	10	7	1	9	2	8	3	4	12	5	6
58	6	---	1	3	3	2	2	2	3	3	1	1
59	8	7	3	2	5	2	8	1	4	1	1	6
60	7	6	2	1	7	4	2	2	3	4	3	2
61	11	10	4	2	9	5	8	3	1	---	6	7
62	2	---	8	5	---	8	8	4	3	6	1	7
63	9	8	5	2	7	4	4	6	3	---	1	---
64	1	1	1	4	3	1	1	3	1	12	1	1
65	---	---	8	1	12	2	1	1	3	8	1	9
66	---	6	2	3	5	4	1	2	3	---	1	1
67	6	---	1	4	5	3	3	2	3	7	1	2
68	8	4	1	3	7	2	2	4	1	5	3	6
69	7	8	6	4	9	3	2	5	10	12	1	11
70	8	7	3	1	6	1	4	1	2	1	1	5
71	10	11	3	4	9	5	6	7	2	8	1	12
72	11	10	7	2	12	5	6	1	8	3	9	4
73	12	3	1	5	3	3	3	2	2	2	1	2
74	12	11	4	10	8	7	6	3	1	2	5	9
75	9	4	3	7	6	1	1	2	8	2	5	3
76	5	3	2	10	9	1	1	1	2	3	4	2
77	12	10	1	9	8	5	6	7	3	4	2	11
78	12	10	4	3	9	7	8	2	5	6	1	11
79	11	7	4	4	7	3	6	3	5	1	2	8
80	8	6	4	2	6	3	7	3	6	5	1	7
81	10	9	4	5	8	4	7	3	1	6	2	7
82	11	9	5	4	9	5	8	1	6	3	2	7
83	9	7	1	1	7	5	6	2	7	4	3	8
84	9	6	2	3	7	2	6	1	4	3	2	6
85	7	5	2	4	9	2	3	1	4	1	1	6

На основе таблицы рангов была составлена матрица частот (таблица 3)

Таблица 3

Матрица частот

№ ранга	C1	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L
1	9	2	4	17	17	2	10	9	17	19	8	54	6
2	7	1	1	11	22	2	14	12	18	17	5	10	8
3	7	0	2	16	12	4	15	13	15	18	10	9	6
4	6	1	3	18	12	4	17	9	8	8	8	3	7
5	6	5	1	5	8	13	12	4	6	6	7	4	8
6	6	2	6	4	3	10	8	19	4	4	7	2	8
7	5	6	9	4	2	13	5	7	9	4	4	0	10

8	5	6	7	3	5	7	2	9	3	4	6	0	9
9	4	7	11	1	1	12	0	1	0	1	2	2	7
10	4	13	15	4	2	7	1	0	0	2	5	0	2
11	4	6	8	0	0	5	0	0	2	0	3	0	7
12	3	25	8	1	0	4	1	1	2	1	12	0	3
0 или 13	3	11	10	1	1	2	0	1	1	1	8	1	4
Итого:		85	85	85	85	85	85	85	85	85	85	85	85

1 Для того, чтобы выявить коэффициент значимости мы использовали следующую формулу: $R_i =$

$$\frac{\sum C_i \bar{t}_{ij}}{N} \quad [3]$$

$$R_A = \frac{1}{85} (9 \times 2 + 7 \times 1 + 7 \times 0 + 6 \times 1 + 6 \times 5 + 6 \times 2 + 5 \times 6 + 5 \times 6 + 4 \times 7 + 4 \times 13 + 4 \times 6 + 3 \times 25 + 3 \times 11) = 4,05$$

$$R_B = \frac{1}{85} (9 \times 4 + 7 \times 1 + 7 \times 2 + 6 \times 3 + 6 \times 1 + 6 \times 6 + 5 \times 9 + 5 \times 7 + 4 \times 11 + 4 \times 15 + 4 \times 8 + 3 \times 8 + 3 \times 10) = 4,55$$

$$R_C = \frac{1}{85} (9 \times 17 + 7 \times 11 + 7 \times 16 + 6 \times 18 + 6 \times 5 + 6 \times 4 + 5 \times 4 + 5 \times 3 + 4 \times 1 + 4 \times 4 + 4 \times 0 + 3 \times 1 + 3 \times 1) = 6,64$$

$$R_D = \frac{1}{85} (9 \times 17 + 7 \times 22 + 7 \times 12 + 6 \times 12 + 6 \times 8 + 6 \times 3 + 5 \times 2 + 5 \times 5 + 4 \times 1 + 4 \times 2 + 4 \times 0 + 3 \times 0 + 3 \times 1) = 6,81$$

$$R_E = \frac{1}{85} (9 \times 2 + 7 \times 2 + 7 \times 4 + 6 \times 4 + 6 \times 13 + 6 \times 10 + 5 \times 13 + 5 \times 7 + 4 \times 12 + 4 \times 7 + 4 \times 5 + 3 \times 4 + 3 \times 2) = 5,12$$

$$R_F = \frac{1}{85} (9 \times 10 + 7 \times 14 + 7 \times 15 + 6 \times 17 + 6 \times 12 + 6 \times 8 + 5 \times 5 + 5 \times 2 + 4 \times 0 + 4 \times 1 + 4 \times 0 + 3 \times 1 + 3 \times 0) = 6,55$$

$$R_G = \frac{1}{85} (9 \times 9 + 7 \times 12 + 7 \times 13 + 6 \times 9 + 6 \times 4 + 6 \times 19 + 5 \times 7 + 5 \times 9 + 4 \times 1 + 4 \times 0 + 4 \times 0 + 3 \times 1 + 3 \times 1) = 6,32$$

$$R_H = \frac{1}{85} (9 \times 17 + 7 \times 18 + 7 \times 15 + 6 \times 8 + 6 \times 6 + 6 \times 4 + 5 \times 9 + 5 \times 3 + 4 \times 0 + 4 \times 0 + 4 \times 2 + 3 \times 2 + 3 \times 1) = 6,68$$

$$R_I = \frac{1}{85} (9 \times 19 + 7 \times 17 + 7 \times 18 + 6 \times 8 + 6 \times 6 + 6 \times 4 + 5 \times 4 + 5 \times 4 + 4 \times 1 + 4 \times 2 + 4 \times 0 + 3 \times 1 + 3 \times 1) = 6,84$$

$$R_J = \frac{1}{85} (9 \times 8 + 7 \times 5 + 7 \times 10 + 6 \times 8 + 6 \times 7 + 6 \times 7 + 5 \times 4 + 5 \times 6 + 4 \times 2 + 4 \times 5 + 4 \times 3 + 3 \times 12 + 3 \times 8) = 5,4$$

$$R_K = \frac{1}{85} (9 \times 54 + 7 \times 10 + 7 \times 9 + 6 \times 3 + 6 \times 4 + 6 \times 2 + 5 \times 0 + 5 \times 0 + 4 \times 2 + 4 \times 0 + 4 \times 0 + 3 \times 0 + 3 \times 1) = 8,04$$

$$R_L = \frac{1}{85} (9 \times 6 + 7 \times 8 + 7 \times 6 + 6 \times 7 + 6 \times 8 + 6 \times 8 + 5 \times 10 + 5 \times 9 + 4 \times 7 + 4 \times 2 + 4 \times 7 + 3 \times 3 + 3 \times 4) = 5,52$$

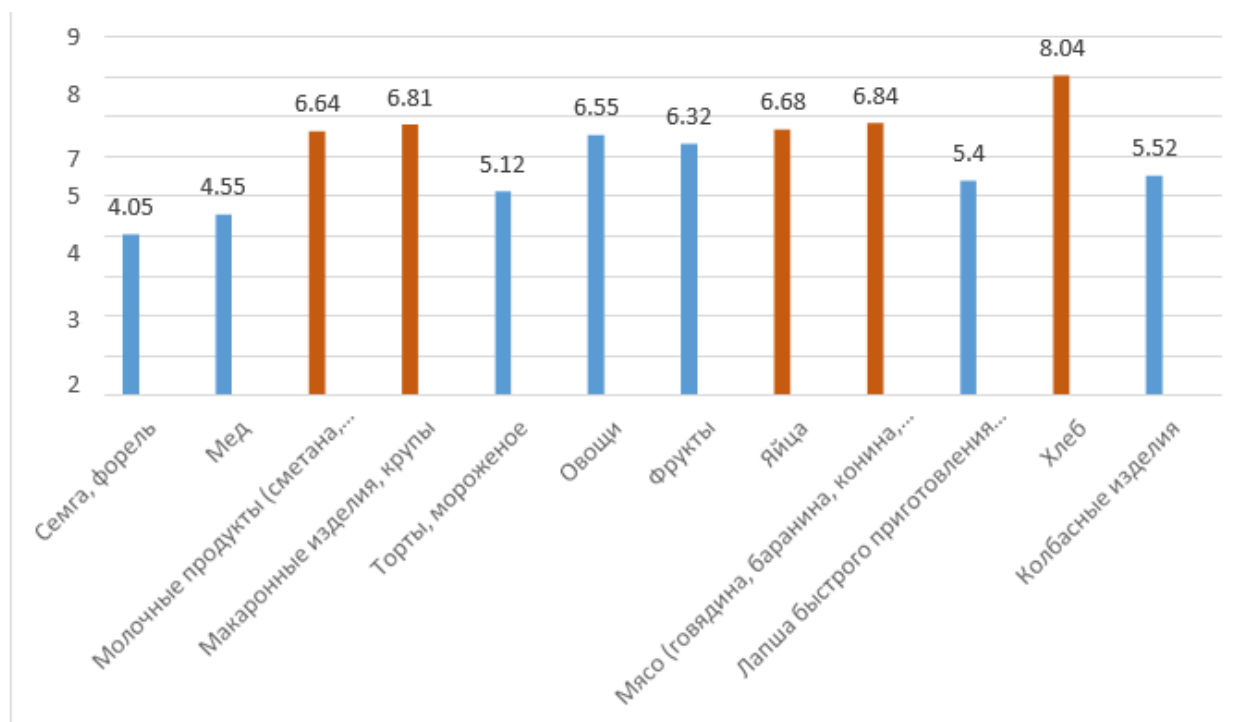

Рисунок 4. Сравнительная гистограмма потребляемых продуктов питания

После вычисления коэффициента значимости, мы выявили наиболее часто употребляемые продукты среди студентов. Ими оказались хлеб, мясо, яйца, макаронные изделия, молочные продукты. Богатые витаминами и микроэлементами овощи и фрукты, в которых так нуждается молодой организм, находятся лишь на 6 и 7 месте по частоте употребления. Рыба, в частности форель, занимает последнее место среди предпочтений опрашиваемых, хотя является кладью полезных веществ.

В рыбе много йода, фтора, фосфора, кальция, селена, цинка, витаминов А, D, E, PP и группы B. Селен называют «микроэлементом долголетия». [4] Он укрепляет иммунитет, препятствует старению организма и развитию опухолевых процессов. Фосфор укрепляет костную ткань, играет важную роль в работе мозга. Йод регулирует деятельность эндокринной системы.

Такой, далеко не самый разнообразный рацион, встречается у каждого четвертого студента. Исходя из результатов опроса мы можем полагать, что не каждый студент может позволить себе такие продукты питания как торты, пирожные, мед, колбасные изделия. Многие студенты, из числа приезжих отметили, что существуют некоторые материальные трудности с оплатой съемной квартиры либо комнаты, оплатой учебы и нехватку денег на личные нужды. Причем некоторые студенты, проживающие в городе, также высказались о волнующих их проблемах. К ним относятся высокие цены за обучение, а также отсутствие стипендий за отличные успехи в учебе.

Напомним, лишь у 25 % опрошенных есть государственная стипендия в размере от 20949 до 24091тысяч тенге, которыми студенту нужно оплатить питание, проезд, проживание, покрыть собственные расходы на одежду и развлечения. Что касается остальных 75 % обучающихся, то их расходы полностью ложатся на плечи родителей.

«Мы должны воспитать поколение, которое поведет Казахстан вперед» – сказал Президент Республики Казахстан Нурсултан Абишевич Назарбаев, выступая на церемонии открытия новой столичной школы. [5]

Поэтому подрастающее поколение, должно воспитываться в соответствующих условиях. В первую очередь, речь идет о физическом и психологическом здоровье. Для того, чтобы быть здоровым, готовым к физической и умственной активности, необходимо в первую очередь позаботиться о правильном, сбалансированном питании.

Питание должно соответствовать возрасту и нагрузкам студента и соответствовать его потребностям в белках, жирах, углеводах, микроэлементах и витаминах. Оно должно укреплять иммунитет и являться профилактикой тех заболеваний, которые можно предотвратить.

Стоит напомнить, что 76% опрошиваемых- это девушки-будущие матери, за которыми стоит будущее Казахстана. «Рождение новых граждан и приумножение нации – это главная стратегическая цель нашего государства» -сказал Глава Республики Казахстан. [6] В лице современной молодежи в казахстанском обществе сформировался абсолютно новый культурный тип, существенно отличающийся от прежних поколений: сформировался слой молодежи с новыми ориентирами, ценностными установками на достижение успеха, рациональным экономическим поведением.

Нынешняя молодежь –это исключительный и знаменательный фактор перемен, носитель новых идей. Поэтому наша задача –помочь молодым людям реализовать свой потенциал во благо государства. В связи с этим, мы должны использовать все свои ресурсы для создания необходимых социально-экономических, психологических, образовательных условий для подрастающего поколения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Закон Республики Казахстан «О минимальных социальных стандартах и их гарантиях» от 19 мая 2015 г. №314-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.12.2018 г.).
2. Ивченко Г. И., Медведев Ю. И., Чистяков А. В. Сборник задач по математической статистике. Москва. «Высшая школа», 1989.
3. Роль воспитания молодежи в современных условиях. Бекмагамбетова А.М.
4. Послание Президента народу Казахстана "Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни.
5. Кенжеғалиев Қ. Педагогикалық зерттеулерде математикалық статистика әдістерін қолдану. Оқу құралы/ Қ. Кенжеғалиев. – Астана: Фолиант, 2015. – 168 б.
6. Интернет ссылка: <https://airvo.ru/health/sea-fish-is-similar-to-pollock-the-most-delicious-red-fish/>
7. https://www.inform.kz/ru/my-dolzheny-vospitat-pokolenie-kotoroe-povedet-kazahstan-vpered-n-nazarbaev_a2491039
8. Интернет ссылка: <https://informburo.kz/novosti/rozhdenie-novyh-grazhdan-nazval-prezident-glavnoy-strategicheskoy-celyu-kazahstana-.html>

ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМЫ
ЭКОНОМИЧЕСКАЯ НАУКА
ECONOMIC SCIENCE

Садыров Ғ.Ә.

Э.Ғ.К., доцент

Алматы Менеджмент Университеті

Садырова Ғ.Ә.

Э.Ғ.К.

С.Ж.Асфендияров атындағы Қазақ Ұлттық медицина университеті

Садыр Ғ.Ә.

Ф.Ғ.К., доцент

Каспий Университеті

Макашева Н.О.

Э.Ғ.М. оқытушы

С.Ж.Асфендияров атындағы Қазақ Ұлттық медицина университеті

БИЗНЕС ҮРДІСТЕРДІ ДАЙЫНДАУДЫҢ КОНЦЕПТУАЛДЫ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа: Мақалада білім берудегі бизнес-үрдістің концептуалды негіздері қарастырылып, университет және оның құрылымдарын басқарудағы үрдістік тәсілдемені енгізудің мәселелері талқыланды.

Кілтті сөздер: Бизнес-үрдіс, жоғарғы білім беру, тұтынушы, ұйымдастыру, сапа.

Резюме: В статье рассматриваются концептуальные основы бизнес-процессов в образовании, а также вопросы внедрения процессного подхода в управлении университетом и его структурных подразделений.

Ключевые слова: Бизнес-процесс, высшее образование, потребитель, организация, качество.

Abstract: The article discusses the conceptual foundations of business processes in education, as well as the implementation of the process approach in the management of the university and its structural divisions.

Key words: Business process, higher education, consumer, organization, quality.

Бүгінгі күні басқарудағы инновациялық үрдістердің бірі бизнес үрдістеріндегі оңтайландыру, қайта-ұйымдастыру мен реинжинирингті қамтыйтын және де басқарудың механизімі мен ұйымдастыру логикасын өзгертіп отырған үрдістік тәсілдеме болып отыр. Үрдістік тәсілдеме бірінші кезекте ұйымның ұйымдастырушылық құрылымына емес, тұтынушылар үшін белгілі бір құндылығы бар өндірістік қызметтің аяқты нәтижесі болып табылатын өнім немесе қызметі өндіретін бизнес үрдістерге бағытталған.

Үрдістік тәсілдемеде ұйымның нақты бір іс әрекеті яғни үрдістің өзі басқару объектсі болып табылады. Сондықтанда басқаруға қатысты үрдістік тәсілдемені қоладану ұйымның ұзақ мерзімдегі бәсекелік артықшылығы ретінде қарастырғанымыз жөн. Қазіргі таңда кезкелген ұйымның қызметін бизнес үрдіс десекте болады. Өйткені, ұйым ішіндегі топ немесе жекелеген қызметкерлердің жұмысының дұрыс әрі тиімді ұйымдастырылуы мен жұмыс істеуі тұтас ұйымның болашағы мен дамуын айқындайды.

Экономиканың әр түрлі саласындағы ұйымдардың қызметінде қандай да бір өзгерістер орын алған жағдайда бизнес-үрдістер бұл өзгерістерге тұрақты түрде бейімделуі тиіс.

Осы күндегі менеджментің заманауи теориясы мен практикасында басқарудың тәсілдемелірінің көптігіне қарамастан оларды жоғары оқу орындарында қолдану мәселесі қиындықтарға тап болуда. Өйткені бизнес үрдістерді басқарудағы шешімдер негізінен коммерциялық кәсіпорындарға бағытталған.

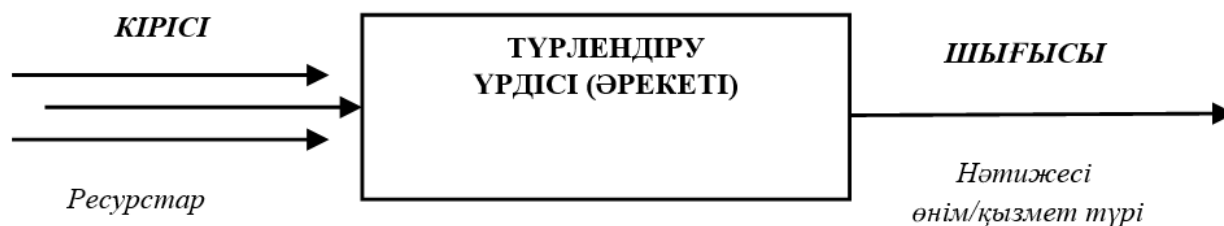
Жоғары оқу орындарын кәсіпкерлік университет ретінде қарастыру үшін олардан ішкі және сыртқы ортадағы өзгерістерге икемді болуын талап етеді. Сондықтан да жоғарғы оқу орынынң тиімділігін ортырудың платформасы ретінде бизнес үрдістер негізінде басқару, яғни үрдістік тәсілдемені пайдалану ұсынылып отыр.

Бизнес-білім берудің негізгі мақсаты білім алушылардың бәсекеге қабілетті кәсіби дағдыларын қалыптастыруға бағытталған білім беру қызметін көрсетуге қатысты бәсекелік іс әрекет ретінде қарастырылады. Өйкені білім берудегі сапа бұл тек оқытудың нәтижесі емес,

сонымен қоса студенттердің тұлға ретінде дамуына және өздерінің қажеттілігін қанағаттандыра отырып жалпы қоғамның өркендеуіне үлесін қосуға мүмкіндік беретін жүйе болып табылады [1, 58 б.].

Бизнес-үрдістердің ұйым қызметінде маңыздылығына қарамастан бүгінгі күнге дейін осы мәселені зертеп отырған ғалымдар арасында бизнес-үрдісі түсінігіне ортақ көз-қарас қалыптасқан жоқ.

М. Хаммер, Д. Чампи бизнес-үрдісті «кірісте» (яғни қандайда іс-әрекетті бастау барысында) бір немесе бірнеше ресурс түрлерін пайдаланып, «шығыста» яғни іс-әрекетінің нәтижесінде тұтынушы үшін құнды болып табылтын өнім немесе қызмет түрін өндіруге қатысты әр түрлі іс-әрекеттердің жиынтығы ретінде анықтап отыр [2, 63 б.].

Сурет 1. Қарапайым бизнес-үрдіс үлгісі

В. Репиннің пікірі бойынша үрдіс – бұл үздіксіз қайталанып және басқарылып отыратын іс-әрекеттің нәтижесінде алынатын тұтынушы (клиент) үшін құнды болып табылатын ресурс [3, 8 б.].

М. Рыбаковтың анықтамасы бойынша бизнес-үрдіс – бұл бірнеше рет жүзеге асырылатын әрекеттердің стандартты дәйектілігі (тізбегі). Үрдісті сипатына сәйкес тыйынақты жүзеге асырып, жетілдіріп, суреттеп түсіну қажет. Үрдістің дәйектілігі болмаған компанияларда анықсыздық пен түсініксіздік орын алады. Үрдістердің жұмысынан бизнестің нәтижелігі яғни құны мен пайдасы тәуелді [4, 80 б.].

Б. Андерсен бизнес-үрдісті ішкі немесе сыртқы тұтынушыларды қанағаттандыру мақсатында белгілі бір өнімдерді өндіруге немесе өлшенетін нәтижелерге жетуді көздейтін кәсіпорынның ресурстарды өңдеу іс-әрекеттерінің логикалық байланысы бар тізбек ретінде анықтап отыр [5, 24 б.].

Ал Г.Н. Калянов бизнес-үрдіс – бұл белгілі бір ресурстарды тұтынып, тұтынушыға құндылығы бар өнімді өндіру (адам еңбегінің заттай немесе материалды емес нәтижесі: зат, қызмет, ғылыми жаңалық, идея) барысында өз ара байланысы бар қызметтердің жиынтығы деп түсіндіреді [6, 4 б.].

Бүгінгі күні білім беру саласындағы бизнес-үрдістердің мәнін ашатын, соның ішінде жоғары білім беруге қатысты бизнес-үрдістерге анықтама ғылыми әдебиеттерде кездестірілмейді.

Жоғары оқу орнына түсуші талапкердің немесе оны бітіруші түлектің өзіндік ерекшелігі бар, яғни жұмыс күші болып табылатын ресурстың иесі. Сондықтан да олардың құндылығы еңбек әлеуеті мен біліктілігі және дағдылармен анықталады.

Білім алу үрдісі барысында білім алушылар (клиенттер) өздерінің бастапқы әлеуетін біртіндеп ұлғайтып жаңа білім мен дағдыларды иемденеді.

Жоғары оқу орындарын бітірушінің нарық жағдайының талаптарына сай болуы, алған білімдерін тиімді қолдана алуы, стандартты емес жағдайларда керекті бағытты анықтай алуы, жұмыс барысында пайда болған проблемаларды талдай алуы мен өз бетінше қажетті шешімдерді дайындау мен жүзеге асыру секілді мәселелерге бағытталуында болып отыр. [7, 151 б.]. Білім беру саласымен өндірілетін қызметтердің нәтижелері материалды емес түрінде болғанына қарамастан, халық шаруашылығының материалды өндіріс салаларындағыдай өндіріс факторларын қолданумен қатысты туындайтын шығындармен және өзіндік құнымен байланыстырылады.

Бірақта білім беру қызметін қаржыландыру көлемімен оның сапасының арасында тікелей тәуелділігі жоқ. Өйткені білім беруді қаржыландырудың ұлғайуының нәтижесіндегі сапаның артуы тек білім беру технологиялардың өзгеруімен қатарласып жүзеге асуы барысында ғана болады. [8, 62 б.].

Біз білім берудегі бизнес-үрдісті – үрдіске тартылатын ресурстар мен тиімді басқару арқылы білім беру саласында тұтынушы үшін құнды болып табылатын өнімді өндіруге қатысты іс-әрекеттер жиынтығы ретінде анықтап отырмыз.

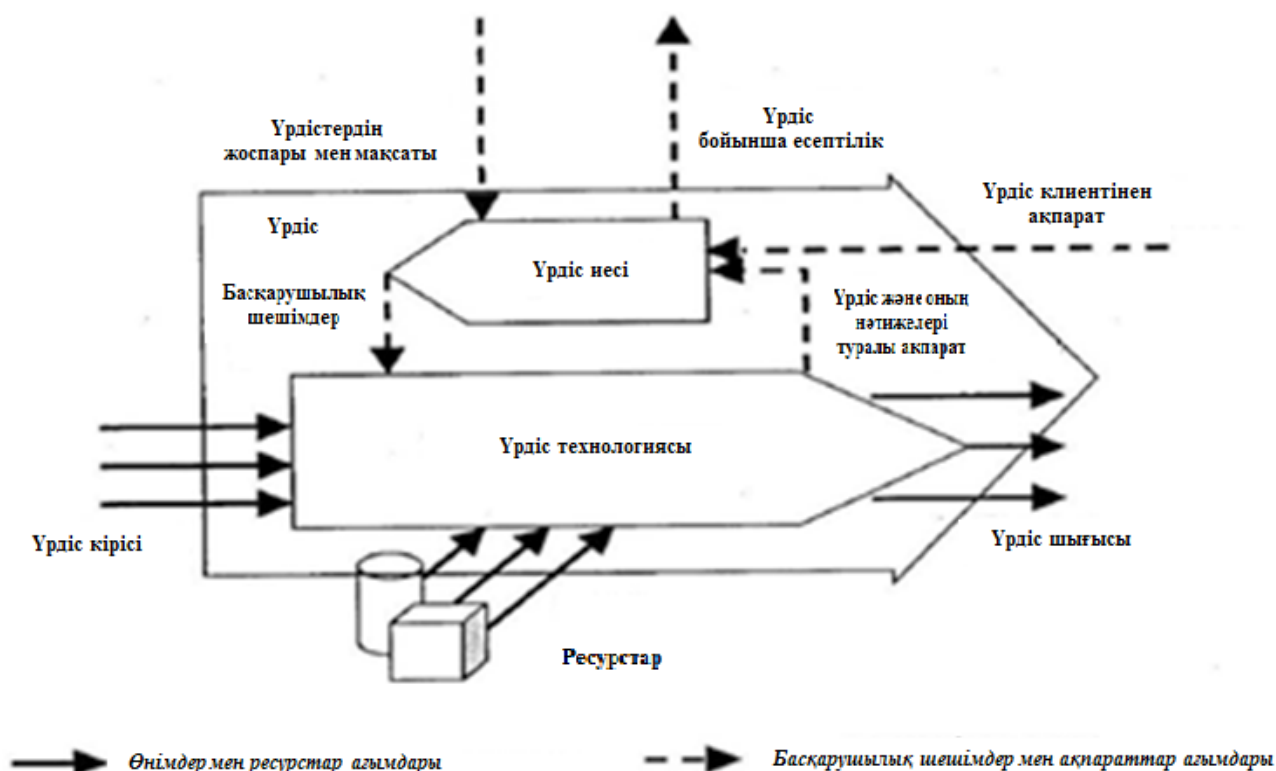
Тұтынушыны – білім беру өнімін тікелей пайдаланатын сыртқы ортаның субъектісі ретінде түсінеміз. Жұмыс берушілер жоғары оқу орындарының түлектерін дайындаудың талаптарын анықтай отырып, нарықтағы жұмыс беруші ретінде жоғары оқу орындары көрсетіп отырған білім беру қызметін тұтынушысы болып табылады.

Тұтынушылар – білім алушылардың атаналары тарапынан жоғары оқу орынының қызметін тұтынушылары болса, білім беру қызметін тікелей тұтынушысы білім алушылардың өздері болып табылады. Өйткені білім алушылар өздерінің білім берудегі қажеттілігін қанағаттандыруға мүдделі бола отырып, білім беру қызметіннің сапасын бағалаушысы да болып отыр.

Жалпы жоғары оқу орынындағы бизнес-үрдістерді басқаруда тараптардың білім беру үрдісіндегі мүдделері мен қызығушылықтарының сәйкес келуін яғни тұтынушы тарапынан білім алушының ата-анасы, тұтынушы – жұмыс беруші тарапынан және білім беру қызметін тікелей тұтынушы тарапынан білім алушының өзі қарастырылады.

Білім беру өнімі – бұл аралық білім беру өніммен (білім беру үрдісінің аралық кезеңінің нәтижесі) аяқты білім беру өнімінен (бітіруші) тұратын мерзімі жағынан ұзақ уақытты алатын феномен [9, 11 б.].

Жоғары білім беру орны әртүрлі өз ара байланысты және өз ара тәуелді үрдістерді қамтитын күрделі бейсызықты жүйе. Бұл үрдістің мақсаты білім берудегі тұтынушылардың (клиенттердің) талаптарын қанағаттандыру болып табылады. Үрдісті басқарудың концептуалды сызбасы сурет-2 беріліп отыр.

Сурет-2. Үрдісті басқарудың концептуалды сызбасы [10, 177 б.]

Қызметі үрдістік көзқарас тұрғысынан басқару шешімдерін қабылдау барысындағы көптеген ресми құжаттық келісімдерді азайтып ұйым жұмысын стратегиялық мәндерге ие мәселелерге зияйін қоюға, ұйым қызметінің сапасын көтеріп жалпы басқарудың тиімділігін арттыруға мүмкіндігін береді.

Бизнес-үрдістер білім беру ұйымының миссиясын жүзеге асырып, оның қызметінің нәтижесін көрсетеді.

Университеттің бизнес-үрдістерін негізгі, қамтамасыз етуші, басқару және даму үрдістеріне жіктеуге болады.

Негізгі бизнес-үрдістер – бұл сапа мен табысты қалыптастыруға қатысты білім беру қызметін өндіруге бағытталған үрдістер.

Қамтамасыз етуші бизнес-үрдістер – негізгі үрдістерді жүзеге асыруды қамтамасыз етумен байланысты жанжақты мәселелерді қамтитын үрдістер. Оған персоналды басқару, маркетингтік қызмет, ақпараттық технологиялар және т.б. үрдістері.

Басқару бизнес-үрдістері – бұл бизнес-үрдістің барлық деңгейіндегі басқару қызметінің тұтас кешенін қамтитын үрдіс. Мысалы, стратегиялық, оперативті және ағымдағы жоспарлау үрдістері.

Даму бизнес-үрдістері – бұл ұйым қызметіндегі жетілдіру үрдістері. Мысалы, білім беру технологиясының дамуының үрдістері, білім берудегі инновациялық үрдістер және т.б.

Ұйымдағы бизнес-үрдістердің ағымдағы жағдайын сипаттаудың механизмі бизнес-үрдістерді моделдеу болып табылады. Бизнес-үрдістерді моделдеудің негізгі мақсаты ұйымдағы бизнес-үрдістердің жүзеге асуын сипатау, ол іс-әрекеттер мен амалдардың орындалу тәртібі мен реттілігі, үрдіс барысында құжаттардың қозғалысы және қажет болған жағдайда үрдістің болашақта кеңейуінің мүмкіндіктерін көрсету.

Бизнес моделдеу бұл – ағымдағы (бизнес-үрдістерді талдау) және болашақ (жобалау) бизнес-үрдістерді анықтау мен сипаттауға байланысты іс-әрекет. Бизнес-үрдістерді моделдеу кәсіпорынның жалпы жұмысын, сонымен қоса оның сыртқы ұйымдармен, тапсырыс берушілер және жеткізушілермен өзара әрекеттесуін талдауға мүмкіндік береді. [11, 47 б.].

Университетті басқаруда үрдістік тәсілдемені енгізу барысында бизнес-үрдістерді сипаттау үшін графиктерді, сызбаларды, кестелерді пайдаланады. Мысалы, жоғарғы оқу орынның құрылымдық бөлімшелерінің қызметін графикалық сипаттау үшін бизнес-үрдістердің блок-сызбасы қолданылады. Сонымен қатар, университетті басқару жүйесін құруға үлкен мән қойылады. Өйткені университетті басқару, университет қызметіне жататын жүйелік идентификациялау мен үрдістерді басқару арқылы жасалады.

Университет шеңберінде бизнес-моделдеу үшін Microsoft Visio бағдарламалық өнімді таңдап отырмыз. Себебі, Visio-да үрдістер сызбаларының көптеген шаблондары бар. Және оның көмегімен кадамдық үрдістердің кезкелген түрін визуализациялауға болады. Мысалы, үрдістердің сызбасы фигуралармен блок-сызбалары түрінде беріліп, нұсқалар арқылы үрдістің келесі бір қадамын көрсетуге болады.

Бизнес-үрдістерді университет құрылымдарында енгізу білім беру қызметінің сапасын бақылауға және оның бәсекелік қабілеттілігін қамтамасыз етуге септігін тигізеді. Білім беру қызметінің сапасын қамтамасыз ету, бірінші кезекте білім беру үрдісін басқару жұмыстарын ұйымдастыруды қамтиды. Оған, бірінші кезекте жұмыс берушілердің талаптарына сәйкес пәндер мен оқу жоспарларын дайындау мен жүзеге асыру; оқытылатын пәндердің мамандыққа сай үйлесімдігін жатқызуға болады. Бұл іс-шаралардың жүзеге асуы білім алушылардың білімінің жүйелігі мен бәсеке қабілеттілігінің арттуына әкеледі. Айтылған мәселелерді шешуде университет бөлімдерінің атқаратын көптеген қызметтері әсер етеді. Сондықтанда білім беру үрдісін басқаруда университет бөлімдерінің жұмыстарын тиімді әрі оңтайлы координациялауды қажет етеді. Сонымен қатар, университет құрылымдарының қызметін жалпы университет деңгейінде атқарылатын жұмыстардан оқшау немесе бөлек қарастыруға болмайды. Бұл мәселеде университет шеңберіндегі ішкі коммуникациялық алмасулардың интенсификациясы маңызды мәнге ие болу тиіс. Сол себептен қызметтің үрдістік түсінігі алға қойған мақсаттардың ортақтығы мен жұмыстың максималды тиімді етіп ұйымдастырылуы университеттің ұйымдастырушылық мәденетін құру мәселесінің маңыздылығын айқындап отыр.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Качалов В.А. Стандарты ИСО 9000 и проблемы управления качеством в вузах (записки менеджера качества). – Москва: ИздАТ, 2001. – 112 с.

2. Хаммер М., Чампи Д. Реинжиниринг корпорации. Манифест революции в бизнесе. Пер. с англ. – СПб. С.-Петербургский университет, 1997. – 321 с.
3. Репин В. Бизнес-процессы. Моделирование, внедрение, управление. – Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 470 с.
4. Рыбаков М. Ю. Бизнес-процессы. Как их описать, отладить и внедрить. – Москва: Издательство Михаила Рыбакова, 2016. – 392 с.
5. Андерсен Б. Бизнес-процессы. Инструменты совершенствования. Пер. с англ. – Москва: Стандарты и качество, 2003. – 272 с.
6. Калянов Г.Н. Модели и методы теории бизнес-процессов (обзор) // Открытое образование. – 2015. – № 6. – С. 4-9.
7. Садыров Г.Ә., Садыр Г., Садырова Г.А., Макашева Н.О. Жоғары білім беру орындарының білім беру үрдісінде интерактивті оқытудың кейбір мәселелері // Қазақстанның ғылымы мен өмірі. – Астана, 2018. №4(60), 151-153 б.
8. Фишман Л.И. Специфика образовательных услуг в аспекте управления повышением их качества // Самарский научный вестник. – 2013. – № 2. – С. 61-65.
9. Лукашенко М.А. Высшее учебное заведение на рынке образовательных услуг. Актуальные проблемы управления. – Москва: Маркет-ДС, 2003. – 358 с.
10. Бедрина С. Л., Богданова О.Б. и др. Методические рекомендации к моделированию бизнес-процессов университета // Территория новых возможностей. Вестник Владивостокского государственного университета экономики и сервиса. – 2010. – № 3 (7). – С. 175-200.
11. Варзунов А.В., Торосян Е.К., Сажнева Л.П. Анализ и управление бизнес-процессами. – СПб: Университет ИТМО, 2016. -112 с.

**ПІКІР
РЕЦЕНЗІЯ
REVIEW**

Мауленов Г.С.

доктор юридических наук, профессор

Рецензия на учебник «Криминология», подготовленный доктором
юридических наук, профессором Алаухановым Е.О.

В 2013 году в юридической науке нашей республики произошло знаменательное и историческое событие – в г. Санкт-Петербурге (Российская Федерация) в издательстве «Юридический центр Пресс» был издан учебник «Криминология» (38 п.л., 608 стр.) известного казахстанского ученого-криминолога, доктора юридических наук, профессора, члена Союза писателей и журналистов Республики Казахстан Есбергена Оразулы Алауханова. Учебник стал очередным шагом, ранее им издавалась в России монография, тема: «Криминологические проблемы предупреждения корыстно-насильственных преступлений» (2005 год). Рецензентами учебника выступили выдающиеся ученые в области уголовного права и криминологии – доктор юридических наук, профессор О.Н. Ведерникова (судья Верховного суда Российской Федерации) и доктор юридических наук, профессор К.Р. Абдрасулова (заведующая кафедрой криминологии Ташкентского юридического института).

По устоявшейся традиции структура учебника представлена в двух частях: Общая и Особенная. В содержание Общей части учеб-

ника включены: предмет, система, методология криминологии, история ее становления и развития, преступность и ее основные характеристики, причины преступности, личность преступника, организация и методика изучения преступности, прогнозирование и предупреждение преступности, понятие и общая характеристика виктимологии, как одного из направлений криминологии (девять глав).

В Особенную часть учебника вошли шестнадцать глав, рассматривающих криминологическую характеристику отдельных видов и групп преступлений, в т.ч. организованная, коррупционная, женская, воинская, корыстно-насильственная, экономическая, пенитенциарная, неосторожная и др., отдельная глава рассматривает международное сотрудничество в области борьбы с преступностью, особенности организации сотрудничества стран СНГ в борьбе с преступностью.

Следует особо отметить, что наш коллега проявил авторский и порой оригинальный подход к решению некоторых проблем криминологии, изложенные в настоящем учебнике. Так, например, затрагивая проблему причинности в криминологии автор, на наш взгляд, справедливо отмечает, что она является общефилософской проблемой и студенты должны ее освоить не по учебнику криминологии, а по специальной литературе.

Совершенно справедливы высказывания автора и о том, что каждый ученый видит проблему преступности и преступника соответственно своей специальности и создает «свою» теорию о ней, ее причинах и людях, совершивших преступления.

Исследуя развитие криминологии в СССР, в т.ч. и в Казахстане, профессор А.О. Алауханов подчеркивает, насколько труден и непрост был путь развития и признания криминологии, как науки – от полного непризнания, отвержения, объявления лже наукой до признания в качестве теоретической основы, как для законодательства, так и для практики борьбы с преступностью.

При раскрытии криминологической характеристики преступлений автором приводятся статистические данные по республике о состоянии, структуре, динамике различных преступлений, конкретные практические рекомендации по их предупреждению.

Кроме того, свое логическое отражение в учебнике профессора Е.О. Алауханова нашли труды, как зарубежных, так и отечественных ученых и экспертов, среди них, Н.М. Абдиров, Н.А. Агыбаев, У.С. Джекебаев, С.Х. Жадбаев, Е.И. Каиржанов, И.И. Рогов, Г.Р. Рустемова, Н.Н. Турецкий и др.

Безусловно, отдельные положения научного труда, на наш взгляд, порой наталкивают специалистов на проблемы творческой дискуссии, в частности, соотношение социального и биологического в личности преступника; социально-психологический механизм совершения конкретного преступле-

ния; роль конкретной жизненной ситуации в совершении преступления; понятие и классификация виктимности.

Но, как нам представляется, актуальность затронутых автором сложных криминологических вопросов является ярким достоинством самостоятельности профессора Е.О. Алауханова, как ученого, как автора более чем 20 монографий и учебников в области криминологии.

Особо выделим то обстоятельство, что рецензируемая работа автором посвящена его учителям и наставникам – доктору юридических наук, профессору, академику АЕН РК, Заслуженному деятелю науки и техники РК Елегену Изтлеуовичу Каиржанову и доктору юридических наук, профессору Юлдашу Мустафаевичу Каракетову.

В целом, учебник дает глубокие теоретические знания и пропагандирует криминологические знания. В целом, труд написан по-настоящему творчески, является фундаментальным и привносит значительный вклад в уголовно-правовую и криминологическую науку современного Казахстана.

Издание учебника профессора Е.О. Алауханова «Криминология», в большой степени, выдвигает авторитет казахстанской криминологии на международный уровень и станет всеобщим признанием заслуг многих поколений казахстанских криминологов, сложившихся за последние тридцать лет.

Следует только приветствовать выход Е.О. Алауханова на международную арену и пожелать ему в год его 55-летия со дня рождения продолжить неустанную работу по пропаганде криминологических знаний в нашей стране, не забывая слова знаменитого поэта «...И вечный бой, покой нам только снится!».

Не случайно в предисловии к учебнику наши уважаемые коллеги – российские ученые – доктора юридических наук, профессора З.С. Зарипов и С.Я. Лебедев отмечают, что учебник отличается логической завершенностью идеи, новизной взглядов и перспективой дальнейшего исследования.

Безусловно, изданный учебник, подготовленный профессором Е.О. Алаухановым для студентов и магистрантов (докторантов), преподавателей юридических факультетов, специалистов в области уголовного и пенитенциарного права, криминологии, а также всех заинтересованных лиц найдет широкое применение среди ученых и практиков.

Агыбаев А.Н.

доктор юридических наук,
профессор КазНУ им. аль-Фараби,
заслуженный деятель Казахстана

ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЙ ТРУД ПО КРИМИНОЛОГИИ

Недавно в Санкт-Петербурге издательством «Юридический центр-Пресс» издан учебник доктора юридических наук, профессора Е.О. Алауханова «Криминология» с объемом 42 п.л. Работа посвящена 20-летию независимости Республики Казахстан. Преступность и причины, ее порождающие всегда явились объектом пристального внимания человечества, которое постоянно ищет пути и средства эффективной борьбы с этим социальным явлением. На этой стезе особая надежда возлагалась на государство. Однако со временем стало понятно, что государство самостоятельно не в состоянии решить все возникающие сложные проблемы, что ведущая роль принадлежит обществу и его гражданским институтам. В своем выступлении на заседании Совета Безопасности Республики Казахстан 18 июня 1993 года Президент страны Н.А. Назарбаев отмечал, что «нужно ... поднять на борьбу с преступностью трудовые коллективы, широкую общественность, весь народ, средства

массовой информации. Такой опыт у нас был накоплен». Люди разных профессий во все времена задумывались над истоками преступности, над тем, какие внутренние или внешние силы заставляют человека нарушать уголовно-правовые запреты, даже под угрозой наказания. Естественно, что все они осмысливали вопросы преступности в контексте своего времени и его требований, на том уровне знания, который они застали или которого достигли собственными усилиями.

Как известно, неперенным условием успешной борьбы с преступностью является понимание ее детерминантов. Криминология – это наука о борьбе с преступностью, ее детерминантов, которая должна опираться на современные реальности и возможности предупреждения преступлений.

Автор учебника, известный ученый, много работавший в области уголовного права и криминологии, в своем труде постарался изложить разные взгляды и позиции, но при обязательном условии, что они важны, даже необходимы для понимания того, что такое преступность и как с ней бороться.

В учебнике на базе современных подходов к структуре и содержанию криминологий рассматриваются предмет, система, методология и история криминологии, задачи и перспективы ее развития. Анализ преступности, личности преступников, причин и условий преступлений дается как в общем плане, так и применительно к конкретным видам преступлений.

С тех же позиций рассматривается проблема предупреждения преступности. Специально исследованы определенные виды преступности:

преступления против здоровья человека, корыстно-насильственная, организованная, коррупционная, экономическая, рецидивная, женская, пенитенциарная, воинская преступность, преступность террористического характера, преступный оборот наркотиков, международное сотрудничество в области борьбы с преступностью.

Учебник отличается оригинальный подход автора к решению некоторых проблем криминологии, в ней приводятся статистические данные и привлекается огромное количество научных и литературных источников. Книга написана доступным, образным языком и рекомендована для студентов, магистрантов, преподавателей юридических вузов и специалистов в области криминологий, а также для работников суда, прокуратуры и других правоохранительных органов, интересующихся проблемами предупреждения преступности. Настоящий учебник является фундаментальным трудом в области криминологии.

**«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ»
«НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА»
«SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN»**

Халықаралық ғылыми журналы (Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж.
Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз)
Қайта тіркеу №17579-Ж 06.03.2019
2009 жылдан бастап басылым ай сайын шығады.

Международный научный журнал
(Гос. регистрация: №9875-Ж 09.02.2009,
Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г.)
Перерегистрация №17579-Ж 06.03.2019
Периодичность издания ежемесячно.

Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің 2012 жылғы 10 шілдедегі №1082 бұйрығымен ғылыми баспалар тізіміне енгізілген.

Журнал индексті ғылыми дәйексөздер қатарына қосылады және ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған **заңтану, филология, педагогика, өнертану** ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

Автор мәліметтің нақтылығына, ресми құжаттардың сілтемелері мен басқа да деректердің дұрыстығына жауапты. Редакцияға келген материалдар кері қайтарылмайды.

Мақалада отандық (Қазақстандық) авторлардың еңбектерін міндетті түрде қолдану керек. Сонымен қатар «Қазақстанның ғылым мен өмірі» журналының алдыңғы сандарында жарияланған авторлардың мақалаларына сілтеме жасауға кеңес беріледі.

Автор мақала жазу барысында өз еңбектеріне сілтемені азырақ жасап, басқа маңызды ғалымдардың еңбектеріне сілтеме жасағаны жөн.

Журналға мақаланы қазақ, орыс, ағылшын, неміс, француз, қытай, түрік, араб және ТМД халықтары тілдерінде жазуға болады.

Приказом Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК от «10» июля 2012 года № 1082 рекомендован для научных публикаций.

Журнал включен в индекс научного цитирования (ИНЦ) и в список изданий, рекомендованных Комитетом по контролю в сфере образования и науки МОН РК по специальностям: **юриспруденция, филология, педагогика, искусствоведение.**

Ответственность за достоверность фактов и сведений, содержащихся в публикациях, несут авторы. Материалы редакцией не возвращаются.

В статье необходимо использовать труды отечественных (Казахстанских) авторов. При этом рекомендуется содержать ссылки на статьи авторов, опубликованных в предыдущих номерах международного журнала «Наука и жизнь Казахстана».

Самоцитирование в статье при написании автором научной работы допускается в наименьшем количестве. Рекомендуется обратить внимание на значимые научные труды ученых мира.

Статьи журнала принимаются на казахском, русском, английском, немецком, французском, китайском, турецком, арабском языках и могут быть написаны на языках народов СНГ.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
Халықаралық ғылыми журнал
№5/3 2019 жыл

Бас редактор: «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», з.ғ.д., профессор Е.О. Алауханов

Басуға 28.05.2019 ж. қол қойылды. Пішімі 84х108 1/8. Офсетті қағаз.
Сандық басылыс. Көлемі 38,25 б.т. Таралымы 1000 дана. Тапсырыс №3657.

Редакция мекенжайы: Астана қ., Алматы ауданы, Оңтүстік-Шығыс, оң жағалау,
Түлкібас көш., 49 үй, web-site: www.nauka-zan.kz, e-mail: nauka-zan@mail.ru

В ведущих учебных заведениях России презентованы научные издания - учебники, монографии, вышедшие в Казахстане под редакцией «Заслуженного деятеля Казахстана» д.ю.н., профессора Е.О. Алауханова.

Презентация прошла в Московской государственной юридической академии, в Московском университете МВД России и Рязанской академии права и управления ФСИН МЮ РФ, Правовой академии МЮ РФ, а также 28 мая 2009 г. в МГУ имени М.В. Ломоносова с участием проф. Е. Каиржанова. Есберген Оразович - зав.кафедрой Судебной власти и уг. процесса КазНУ им. аль-Фараби, член союза писателей Казахстана, член Российской криминологической ассоциации, гл. редактор международного журнала "Наука и жизнь Казахстана". Профессор О.Старков отметил, что новый учебник "Криминология" отличается оригинальный подход автора к решению некоторых проблем криминологии, приводятся статистические данные и привлекается большое количество научных и литературных источников. Книга написана живым, образным языком. В том числе в книге "Криминология", подготовленной под редакцией профессора И.Рогова и профессора Е.Алауханов, появились новые главы - "Бытовая преступность", "Медицинская преступность" и "Криминотеология", чем отличается от других учебников стран СНГ. Ученые России отметили, что подобные презентации учебников, посвященных криминологической науке казахстанских ученых, не проводились уже на протяжении двух десятков лет. Своими трудами, подчеркнули они, профессор Е. Алауханов укрепляет международное научное сотрудничество.

**Журналға “Қазпочта” бөлімшелері арқылы
жазылу индексі 74191**

